DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRĀ FAKULTĀTE

VALODA – 2013

Valoda dažādu kultūru kontekstā

Zinātnisko rakstu krājums
XXIII

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE"
2013

VALODA – 2013. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXIII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2013. 500 lpp.

Rakstu krājumā **"Valoda – 2013. Valoda dažādu kultūru kontekstā"** apkopoti zinātniskie raksti, kuros atspoguļoti Humanitārās fakultātes XXIII zinātnisko lasījumu referātu materiāli.

Krājumā iekļauti raksti par latviešu, lietuviešu, krievu, angļu, vācu u.c. valodas dažādu līmeņu parādībām: diahroniskie, areālie, sinhroniskie un kontrastīvie pētījumi, tulkošanas, lingvokulturoloģiskie un sociolingvistiskie jautājumi.

Visus iesniegtos rakstus novērtē un akceptē recenzenti.

Redakcijas kolēģija

Alvīds BUTKUS (Vītauta Dižā Universitāte), Ina DRUVIETE (Latvijas Universitāte), Jeļena GOREGĻADA (Vitebskas Valsts universitāte), Zaiga IKERE (Daugavpils Universitāte), Nataļja JUNDINA (Daugavpils Universitāte), Genovaite KAČUŠKIENE (Šauļu Universitāte), Anatolijs KUZŅECOVS (Daugavpils Universitāte), Ilze OĻEHNOVIČA (Daugavpils Universitāte), Vilma ŠAUDIŅA (Daugavpils Universitāte), Anželika ŠTEINGOLDA (Tartu Universitāte), Irina VISOCKA (Novosibirskas Valsts universitāte).

Atbildīgā redaktore

Svetlana POLKOVŅIKOVA (Daugavpils Universitāte).

Literārie redaktori un korektori

S. Meškova (angļu val.), J. Butāne-Zarjuta, I. Saukāne, I. Teilāne (latviešu val.), V. Šaudiņa (lietuviešu val.), G. Sirica (krievu val.), V. Taļerko, A. Johanning-Radžiene (vācu val.).

Maketētāja: M. Stočka, tehniskā redaktore: V. Štotaka.

Redakcijas adrese
Humanitārā fakultāte
Vienības ielā 13
Daugavpils, LV-5400
e-pasts hf@du.lv

ISSN 1691-6042
ISBN 978-9984-14-653–9
© Daugavpils Universitāte, 2013

LANGUAGE 2013. Language in Various Cultural Contexts. Collection of scientific articles XXIII. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saule", 2013. 500 p.

"Language 2013. Language in Various Cultural Contexts" contains research articles that were presented at the XXIIIrd Scientific Readings of the Faculty of the Humanities.

This selection is devoted to phenomena of various levels in Latvian, Lithuanian, Russian, English, German etc. languages, and represents works in diachronic, areal, synchronic and contrastive linguistics. It also includes the issues on the research carried out into lingvo-cultural and sociolinguistic fields.

All articles are submitted and assessed by our referees before being accepted for publication.

Editorial Board

Alvydas BUTKUS (Vytautas Magnus University), Ina DRUVIETE (Latvian University), Alena GARAGLIAD (Vitebsk State University), Zaiga IKERE (Daugavpils University), Natalja JUNDINA (Daugavpils University), Genovaitė KAČIUŠKIENĖ (Šiauliai University), Anatoly KUZNECOV (Daugavpils University), Ilze OĻEHNOVIČA (Daugavpils University), Vilma ŠAUDIŅA (Daugavpils University), Anzhelika SHTEINGOLD (Tartu University), Irina VYSOTSKAYA (Novosibirsk State University).

Editor

Svetlana POLKOVNIKOVA (Daugavpils University).

Editorial Address
Humanitārā fakultāte
Vienības ielā 13
Daugavpils, LV-5400, Latvia
e-pasts hf@du.lv

Saturs / Contents

DIAHRONIJA UN AREĀLIE PĒTĪJUMI

Наталья БОЛЬШАКОВА. Мотив «смешения» как признак этноконтактной диалектной зоны (на материале псковских говоров) (The Motif of Blending as a Sign of an Ethnocontact Dialect Zone (on a material of the Pskov sub-dialects)) 13
Brigita BUŠMANE. Leksēma *iešņava* un tās leksiskie paralēlismi (Lexeme *iešņava* and its Lexical Parallelisms) 19
Наталья ИВАНОВА. Оппозиция «свой – чужой» в духовных стихах староверов (The Opposition "one's own – alien" in Spiritual Verse of Old-Believers) 27
Елена КОРОЛЁВА. Предлог *около* в говорах старообрядцев Латгалии (Preposition *около* in the Sub-Dialects of Old-Believers in Latgale) 34
Kristīne KUŅICKA. Язык краславских поляков сегодня (The Current State of the Polish Language Spoken in Kraslava) 42
Анатолий КУЗНЕЦОВ. Перфект в Лаврентьевской летописи (The Perfect Tense in the Laurentian Manuscript) 53
Елена МАТЕЙКОВИЧ. О заимствованной лексике в русских говорах Латгалии (On Borrowed Lexicon in Russian Dialects of Latgale) 63
Regina RINKAUSKIENĖ. Šalutinių sakinių jungtukai XIX amžiaus raštuose rytų aukštaičių tarme (Conjunctions of Subordinate Clauses in 19th Century Texts Written in Eastern Aukštaitian Dialect) 70

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI UN TULKOŠANAS JAUTĀJUMI

Edita BARTNIKAITĖ. Modern Legal Discourse: Challenges for Translators (Дискурс современного языка юриспруденции: вызов переводчикам) 77

Марина БЕЛЯЕВА. Соотношение русского и украинского компонентов ономастикона Кубани (XVIII–XXI вв.) (Correlation between the Ukrainian and Russian Onomasticon Components in Kuban in the 18th–21th Centuries) 84
Karolina BUTKUVIENĖ. Translation of Adolescent Language: the Case of Fiction for Young Readers (Übersetzung der Jugendsprache am Beispiel der Jugendliteratur) 93
Vytautė DAUGĖLAITĖ, Aušra JANKAUSKAITĖ. Use of Translation Strategies in Lithuanian Translation of *National Geographic*: Analysis of the Effect on Target Readers' Understanding of Translated Text (Использование переводческих стратегий при переводе на литовский язык журнала *National Geographic*: анализ эффекта понимания переведённого текста) 103
Марина ХАЛИМОНЕ. О специфике номинативов с семантикой «гнев» в русском и латышском языках (The Specific Character of Nouns with the Semantics "Anger" in the Russian and Latvian Languages) 119
Tatsiana HREBEN. Structure and Pragmatics of Incomplete Utterances in Media Discourse in Belorussian and English (Структура и прагматика незавершенных высказываний в медийном дискурсе на белорусском и английском языках) 125
Юлия КАЛИУЩЕНКО. Сопоставительный анализ ольфакторных глаголов (Contrastive Analysis of Olfactory Verbs) 132
Ольга КИСЕЛЕВА. Глаголы ошибочного действия в английском, русском, украинском языках (The Verbs with the Meaning of Wrong Action in English, Russian, Ukrainian) 139
Олег КОПАЧ. Номинация спортивных клубов в русском и английском языках: ономасиологический аспект (на материале названий футбольных и хоккейных клубов Англии, США, России, Беларуси) (Naming Sports Clubs in Russian and English: an Onomasiological Aspect (in the names of football and hockey clubs of England, the USA, Russia, and Belarus)) 146

Regīna KVAŠĪTE. Par Šauļiem latviski: vietvārdi un objektu nosaukumi (The Šiauliai Area in Latvian: Place Names and Object Titles) 154
Dace LIEPIŅA. Trends in the Transfer of Metaphorical Legal Terms from English into Latvian (Tendences metaforisku juridisku terminu pārnesē no angļu valodas latviešu valodā) 166
Diāna RUBENE. Emociju nominācija un tulkojamības problēmas (J.L. Višņevska proza un tās latviešu tulkojumi) (The Nomination of Emotions and the Problems of Translatability (in the prose of J.L. Wisniewski and its Latvian translations)) 174
Goda RUMŠIENĖ. Today's Society and its Adverts in Mass Media: to Translate or not to Translate? (La société contemporaine et sa publicité dans les médias de masse: traduire ou ne pas traduire?) 188
Валентина ЩАДНЕВА. Лексическая и грамматическая семантика глаголов говорения в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита» и его переводе (The Lexical and Grammatical Semantics of Speech Verbs in Mikhail Bulgakov's Novel "The Master and Margarita" and Its Translation) 196
Alesia SHEVTSOVA. Lexical Stylistic Means in English and Belarusian Radio Discussions (Лексико-стилистические средства в радиодискуссиях на английском и белорусском языках) 203
Jeļena TRETJAKOVA. Railway Terms Viewed Metaphorically (Dzelzceļa termins metaforiskajā skatījumā) 211
Māra VALPĒTERE. Modālās partikulas latviešu un norvēģu sarunvalodā (Modal Particles in Spoken Latvian and Norwegian) 222
Viktoryia YAKUBAVA. Verbalization of Scientist's Commentary as a Semantic Component in Popular Science Newspaper Articles in the English and Russian Languages (Вербализация семантического компонента «комментарий ученого» в научно-популярном газетном тексте на английском и русском языках) 230

Radif ZAMALETDINOV, Elena ARSENTEVA, Roza AYUPOVA. Specific National-Cultural Peculiarities of English, Russian, and Tatar Phraseological Units (Национально-культурные особенности английских, русских и татарских фразеологических единиц) 239

SINHRONIJA: FONĒTISKAIS UN GRAMATISKAIS ASPEKTS

Jana BUTĀNE-ZARJUTA. Neoficiālie antroponīmi jauniešu komunikācijā: latviešu un krievu valodas sastatāmais aspekts (Non-official Person Names in Youth Communication: Latvian and Russian Contrastive Aspect) 247
Anda MEISTERE. Dzimtes apskats pirmajās grāmatās par latviešu valodu (The View on Gender in the First Books about the Latvian Language) 255
Irena KRUOPIENĖ, Genovaitė KAČIUŠKIENĖ. Ilgųjų ir trumpųjų raidžių rašybos veiksmažodžių šaknyse nuostatos (The Attitude towards Spelling of Long and Short Vowels in Verb Roots) 261
Dzintra ŠULCE. Ieskats latviešu valodas fonoloģijas terminu veidošanās vēsturē (Insight into the History of the Latvian Language Phonological Term Development) 273
Jana TAPERTE. Latviešu valodas nazālo slēdzeņu akustiskās īpašības (Acoustic Properties of Latvian Nasals) 281
Jurga TRIMONYTĖ BIKELIENĖ. Kvazidarybiniai refrenai (Quasi-derivational Refrains) 290
Anna VULĀNE. Morfoloģijas termini 20. gadsimta sākumā publicētajās latgaliešu gramatikās (Terms of Morphology in Latgalian Grammars, Published in the Begining of the 20th Century) 296

SINHRONIJA: LINGVOKOGNITĪVAIS, LINGVOKULTUROLOĢISKAIS UN SOCIOLINGVISTISKAIS ASPEKTS

Natalja CIGANKOVA, Zigrīda VINČELA. Controlling Sociolinguistic Variables in Quantitative Corpus-based Research of Variation in English (Sociolingvistisko aspektu pārvaldīšana kvantitatīvajos un tekstu korpusos balstītajos angļu valodas variāciju pētījumos) 304
Эльвира ИСАЕВА. С чего начинается РОДИНА? (концепт РОДИНА сквозь призму вербальных ассоциаций) (Where does the MOTHERLAND Begin? (The Concept of MOTHERLAND through the Prism of Verbal Associations)) ... 315
Eugenija JURKONIENĖ, Ingrida BANDELIAUSKAITĖ. Lithuanian and English Proverbs and Sayings Related to the National Character and Their Use in the Study of the English Language at School (Литовские и английские паремии о национальном характере и их применение в изучении английского языка в школе) 321
Antra KĻAVINSKA. Latviskuma koncepts latgaliešu folklorā: etnonīma *latvīši* semantika (The Concept of Latvianness in Latgalian Folklore: the Semantics of the Ethnonym *Latvīši*) 331
Irina KONDAKOVA. Place-Names as a Means of Expressing British Auto-Stereotype (the example of intellectual abilities characteristics) (Топоним как средство выражения британского автостереотипа (на примере характеристики умственных способностей)) 344

SINHRONIJA: LEKSISKAIS, SEMANTISKAIS UN STILISTISKAIS ASPEKTS

Irīna DIMANTE. Mūsdienu retorika: pārliecinošas komunikācijas izveide (Contemporary Rhetoric: Mastering a Convincing Communication) 352

Hans-Harry DRÖßIGER. Schimpfwörter in den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. Beobachtungen und Hypothesen (Invective Words in the Complete Fairy Tales of the Brothers Grimm. Observations and Hypotheses) 361
Александр ГРИЩЕНКО. Слова *россияне* и *казахстанцы* в русской речи России и Казахстана (The Words *Rossiyane* and *Kazakhstantsy* in Russian Speech in Russia and Kazakhstan) 370
Ona Laima GUDZINEVIČIŪTĖ. (Kalbos) etika ir internetiniai komentarai ((Language) Ethics and On-line Comments) 376
Anita HELVIGA. Dažas lappuses latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā 19. gadsimta otrajā pusē (On the Development of Literary Theory Terminology in the Second Half of the 19th Century) 384
Larisa ILJINSKA, Marina PLATONOVA, Tatjana SMIRNOVA. Faunal Metaphors in Technical Discourse: a Historical Perspective (Faunas metaforas tehniskajā diskursā: vēsturiskais ieskats) 393
Juris KASTIŅŠ, Valentīna SOKOLOVA. Die literarische Interpretation eines linguistischen Objekts: Der Roman von Günter Grass „Grimms Wörter" (The Literary Interpretation of a Linguistic Object: Günter Grass' Novel "Grimms Words") 401
Елена КОЛОСЬКО. Контаминация слов, заимствованных из французского и немецкого языков в русском языке (The Contamination of Words Borrowed from the French and German Languages in the Russian Language) 411
Viktorija KUZINA. Folkloras valodas izpēte mācībgrāmatās (The Study of Folklore Language in Textbooks) 417
Renata LUKOŠIENĖ. Definitions of English Nouns Denoting Names of Trees (in the *Oxford English Dictionary* and *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*) (Medžių pavadinimai aiškinamuosiuose anglų kalbos žodynuose (*Oxford English Dictionary* ir *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*)) 429

Ilga MIGLA. Frazeoloģismi un brahiloģismi R. Blaumaņa stāstu krājumā „Pie skala uguns" (Phraseological Units and Brachilogisms in R. Blaumanis' Collection of Stories "Pie skala uguns") 437
Галина ПИТКЕВИЧ. Никнеймы в спортивной интернет-коммуникации (Nicknames in the Sports Online Communication) 443
Teresė RINGAILIENĖ. Popular Science Articles Online: Are They only about Science? (Mokslo populiarinimo straipsniai internete: ar jie tik apie mokslą?) 449
Anitra ROZE. Par ožas sajūtas apzīmētājiem *smaka, smarža, aromāts* (Designations of the Sense of Smell – *smaka, smarža, aromāts* (*smell, scent, aroma*)) 458
Галина СЫРИЦА. *Август августейший*... Поэтика названия месяца (*August the Most August*... Poetics of the Month's Name) 471
Elga SKRŪZMANE. Manceļa *debesis*: ieskats „Postillas" frazeoloģismos ar komponentiem *debes(i)s un zeme*. II (G. Manzel's *debesis*: Insight into Phraseological Units with Components *debes*(*i*)*s* 'heaven' and *zeme* 'earth' used in "Postill", II) 479
Ilze ŠTRAUSA. Āru vārdi Ukru pagastā (pēc 2003. gada vietvārdu ekspedīcijas materiāliem) (Microtoponyms in Ukru Civil Parish (based on the material of place names collected in the expedition in 2003)) 486
Tatiana VASILIOVA. Applicability of Definitions *Language Norm* and *Language Standard* in the Modern English Language (О применимости понятий языковой нормы и языкового стандарта в современном английском языке) 494

Наталья БОЛЬШАКОВА
(Псковский государственный университет)

Мотив «смешения» как признак этноконтактной диалектной зоны (на материале псковских говоров)

Summary

The Motif of Blending as a Sign of an Ethnocontact Dialect Zone (on a material of Pskov sub-dialects)

The article considers the semantic category "blending" in relation to ethnolanguage realities of border territories of the Pskov region. Work is based on the data of the Pskov regional dictionary and its card file and unpublished archival materials. Ethnographic and culturological data are used as well. As a result, it is revealed that the motif of "blending" especially brightly characterizes border zones of the Pskov-Belarusian and Pskov-Latvian interaction. The lexicon with a root *-меш-* nominates persons on an ethnic and language sign and characterizes features of language of ethnocontact territories. At the same time there is an essential distinction in the nature of the West Pskov and South Pskov mixture. If the Pskov-Latvian mixture is a consequence of manifestation of social household contacts (adstrat), the South Pskov mixture is caused by a community of historical and cultural development. Thus, the term "blending" against the background of the historical and ethnolinguistic identity of the Pskov region acquires the status of one of the key linguoculturological concepts.

Key words: *dialect speech, national dialects of Pskov, ethno contact*

*

Современное понятие «псковские говоры» сложилось в связи с составлением «Псковского областного словаря с историческими данными» (далее – ПОС) и сосредоточенной вокруг этого лексикографического труда научной сферой. Вместе с тем зонирование Псковской области, проводимое исследователями по различным основаниям, показывает неоднородность псковского этнокультурного и языкового пространства [см. Герд 1998]. В настоящее время южная и западная границы современной Псковщины являются государственными, что, конечно, затрудняет общение жителей приграничных территорий, но народная речь хранит память об отдаленных во времени и относительно недавних процессах социального и языкового взаимодействия. Одной

из важных составляющих псковского этнокультурного и языкового ландшафта является отражение в речи признаков этнического самосознания диалектоносителей.

В своей работе мы привлекаем данные ПОС и его картотеки, но кроме того, многочисленные тексты, в том числе и аудиозаписи, содержащиеся в Псковском диалектном и фольклорно-этнографическом архиве (в этих случаях в данной работе источник не указан).

Специалистам по псковской диалектологии хорошо известно противопоставление этнонимов *скобари* и *поляки*, которое маркирует границу между центральными и южными псковскими говорами. Описание самих диалектоносителей не противоречит данным этнолингвогеографии, согласно которым южная граница историко-культурной зоны Псковского ядра отчетливо отделяет южный ареал в системе зонирования современных псковских говоров. По наблюдениям А.С. Гѐрда, «к северу от Пустошки живут *скобари*, к югу – *поляки*, *кацапы*» [Гѐрд 1988: 120].

История региона находит отражение в устных рассказах местных жителей: *Вот граница у нас прашла здесь па реке Веть. Вот за речкай Веть скабари жывут, а в То́мсине, как стали называть, – палякú, рас пад паля́ками жыли*. (Себ.). Подтверждается эта граница и данными этномузыковеда У. Моргенштерна в публикации, посвященной «великолукскому скобарю» как музыкальному наигрышу [Моргенштерн 2009].

Речевой материал псковского архива наглядно показывает, что территория проживания диалектоносителей осознается ими как особая: *Себежане – себежские. Скабари жывут за Себеж. Псков – Скабаристан. Пскафчанска нацыя. Разгавор другой ф таких сёлах. На «ц» гаварят.*; *Скабари – Идрица; там скабарьё. Знаешь, как разгаваривают: «Карова еде и реве». Нательная рубашка завут станухуй. У нас рубашка – у них стануха*. (Себ.).

Таким образом, современный диалектный речевой материал почти документально поддерживает историко-археологические и этнографические данные о границе южнопсковской зоны, проходящей по упомянутой реке Веть, протекающей на самом севере Себежского района, граничащего с Опочецким районом Псковской области.

По мере продвижения на юг области и особенно на территории псковско-белорусского пограничья, наоборот, носителями говоров осознается единство на основе отсутствия четкого различия, что выражается в понятии «смешения».

Смешанный характер населения и языка отмечают этнографы, это же свойство отражается и в речи. Так, в монографии белорусских и российских исследователей [Белорусско-русское пограничье 2005] показана специфика культуры приграничья, ее своеобразие и переходный характер. Наряду с другими в указанной книге освещаются вопросы самоидентификации жителей псковско-белорусской пограничной территории, называемой Поозерьем. На фоне пестроты ответов о национальной принадлежности жителей этой территории выделяются такие, которые подчеркивают локальную специфику региона: *Мы белорусы, но мы не настоящие белорусы, мы люди пограничья*; *Мы не считаем себя сугубо белорусами, мы* ***мешанцы****, интернационалисты* [Там же: 77].

Понятие «смешения» как концептуально значимое для данной территориально-культурной и языковой общности прослеживается и в псковском диалектном материале.

Так, в ПОС отражены лексемы, зафиксированные как в пограничных южных, так и западных районах Псковщины, номинирующие лиц по национальному признаку: *меша́ники*, *меша́нцы* (мн. ч.) – о живущих в одном месте людях разных национальностей: *Здесь* (в южном приграничье) *такийе мешаники, дай божэ*. Вл.; *Там* (на границе с Латвией) *руськии были и латышы, мяшанцы*. Кр. [ПОС 2006: 205].

Корень *меш-* лежит в основе названий лиц, соответственно мужчины и женщины, у которых родители разной национальности – *меша́нец*, *ме́ша́нка*: *Мать русская, атец хахол, вот ы гаварят* ***меша́нка*** *или* ***меша́ниц****.* Пуст.; *А ты* ***ме́шанка****, палавина хахолки, палавина кацапки.* Кун.; *А я гаварю: «Мы* ***ме́шанки****, палавина хахла, палавина кацапа».* Вл.; *Можэ,* ***меша́нец*** *какой, а не проста еврей*. Нев. [Там же: 205–206]

Содержание последнего высказывания отражает еще одну особенность южнопсковского региона, в котором значительную часть до сих пор составляет еврейское население.

Отметим, что в текстах, которые мы привлекаем из архива, информанты нередко указывают свою национальную принадлежность (что обычно не фиксируется в других псковских зонах): *Жыла в деревне Магорёво, кило́метраф двянаццать.* ***Русская. Не яврейка****.* Себ. В этом же районе в качестве самопрезентации информант рассказывает о себе: *Мая родина Альхо́вец. Это туда итти, за Шеклаки́. Жыли мы в Альхо́фце, а замуш я вышла в Заблудо́во. Русская я, не* ***мешо́нка, чиста русская****.* Себ.

Существенно отметить, что в ПОС слово *мешёнка* в таком значении не зафиксировано, оно употребляется для наименования тради-

ционного кушанья из толокна, густо замешанного на воде или молоке, либо как название пойла для скота [Там же: 209].

Адъектив *ме́шаный*, вар. *мёханый* [Там же: 206], с которым соотносятся на основе производности рассмотренные существительные, содержит в своей семантической структуре значения, связанные с этнической неоднородностью, правда, отсылает к западной границе Псковщины – ‘человек, у которого родители разной национальности’: *Мать-та латышка, он* ***мешаный****, па-латышски могит*. Палк.; ‘вступивший в брак с человеком другой национальности’: *Мы ф такой меснасти жывём, што фсе* ***мёханыи****. И мая дочка латышка, а вышла замуш за рускава*. Печ.

Актуален для южнопсковских говоров и глагол *меша́ться* ‘соединяться с чем-н. другим, смешиваться (о языке, говоре)’: *Нашы старики большы г биларускаму гаварили. Таперь разгавор* ***мяшаицца***. Себ. *И биларусский язык и русский* ***мяшаюцца***. Себ. [Там же: 209].

Таким образом, смешение как культурно детерминированный концепт представлен в диалектной речи пограничья лексемами, синтагматически связанными с наименованиями проживающих там лиц и взаимодействующих языков, и со всей очевидностью характеризует как этническое, так и языковое своеобразие региона.

По данным обследования городокско-невельского диалекта, жители белорусской территории также «считают свой язык русским, добавляя, что он не чистый, а “смешанный”, т.к. в нем есть белорусские элементы» [Букринская, Кармакова, Тер-Аванесова 2008: 120].

Давая обобщенную этнокультурологическую оценку контактной зоны севера Белоруссии, белорусские этнографы пишут, что «белорусско-русское пограничье отличается многомерностью культурных связей, наличием смешанных форм культуры, которые влияют на процессы этнического самоопределения», а «говоры белорусско-русского пограничья совмещают черты как белорусского, так и русского языка (в понимании местного населения – “смешанный” язык)» [Григорьева, Касперович 2004: 75, 58].

Таким образом, мотив «смешения» может быть осмыслен как лингвокультурологический концепт, ключевой для рассматриваемых этноконтактных территорий.

Оппозиционным признаком «смешения» выступает понятие «чистоты» как отсутствие смешения. Мотив чистоты реализуется в псковской диалектной речи применительно к этническим, конфессиональным и языковым категориям. Приведем данные из картотеки ПОС: *Я*

чиста *скабарька*. Кр.; *Я бы сказала, их* ***чишшэ*** *вера, поусерднее нашэй*. Кр.; *Там гъварят* ***чистъ****, пъ-латысски*. Пыт.

В диалектном дискурсе воспоминания о войне есть несколько свидетельств этнической «чистоты», характеризующей немцев: ***Чистый*** *немец,* ***чистакровный***. Пск.; *Адин немяц у мяня малако папутал,* ***чистый кровный*** *немяц, дай яму бог здаровье, фсё шол за нашых*. Пск. Этническая чистота немцев подчеркивается псковскими диалектоносителями также в противоположность казакам (*каза́ки* – ‘во время Великой Отечественной войны: кавалеристы из частей РОА генерала Власова’ [ПОС 2003: 381]): *Немцы стаяли* (в деревне), *аднова* (партизана) *вбили на возере. Тут немцы – ня немцы,* ***чистые*** *немцы. Тут сваи каза́ки вро́давали. Каторые* ***чистые*** *немцы, ничаво бяс спросу ня взяли, а казаки фсё брали*. Оп.

Итак, прилагательное *чистый* (в полной, стяженной форме, форме компаратива), производное от него качественное наречие, сложное прилагательное, а также характерная для диалектной речи форма тмезиса (ср. *в общем житии*, *в Ленином граде*) – вот все обнаруженные нами репрезентации «чистоты» как антипода «смешения» – этнического и связанного с ним языкового.

По обследованным материалам видно, что этнический признак (при указании на национальную или языковую отнесенность) выражается в контексте явного либо скрытого противопоставления, т.к. в ситуации моноэтнических контактов он, видимо, осознается, но не эксплицируется вербально.

Таким образом, в статье на основе данных ПОС и его картотеки, а также на неопубликованных архивных материалах с привлечением этнографических и культурологических сведений рассмотрена смысловая категория «смешения» применительно к этноязыковым реальностям приграничных зон Псковщины.

В результате исследования выявлено, что мотив «смешения» особенно ярко характеризует приграничные зоны псковско-белорусского и псковско-латышского контактирования: корень *-меш-* лежит в основе ряда лексем, номинирующих лиц по этническому и языковому признаку и характеризующих особенности языка этноконтактных территорий.

Однако, как представляется, на фоне общего сами причины «смешения» (этнического и языкового) являются различными. Западнопсковское «смешение» – это следствие проявления адстратных процессов – результат социальных контактов в приграничной зоне). По сравнению с балто-псковским природа южнопсковского смешения

другая: это, в первую очередь, следствие общего исторического пути, т.к. южная зона современной Псковщины вместе с территорией северной и северо-восточной Белоруссии переживали общие исторические процессы (с XII в. вхождение в состав Великого княжества Литовского, а с сер. XVI до к. XVIII вв. – нахождение в составе Речи Посполитой). Дальнейший период был связан с многократными административно-территориальными изменениями, и только в 1953 г. оформились современные границы Псковской области. Государственной границей территория псковско-белорусских контактов разделена в связи с принятием Декларации о государственном суверенитете Белоруссии.

Таким образом, подводя итог, следует подчеркнуть, что псковские говоры формировались как единство на протяжении длительного периода, и в настоящее время их границы не совпадают ни с исторически исконной территорией древней Псковской земли, ни с территориально-административной границей современной Псковской области. Данные диалектной речи отражают сложный комплекс взаимоотношений псковских диалектоносителей, разводя или, наоборот, сближая этноязыковые коллективы.

ЛИТЕРАТУРА

Белорусско-русское пограничье. Этнологическое исследование: Монография. – Москва: РУДН, 2005. 378 с.

Букринская, И., Кармакова, О., Тер-Аванесова, А. Говоры белорусско-русского пограничья. В кн.: *Исследования по славянской диалектологии*. – Москва: Институт славяноведения РАН, 2008, с. 118–179.

Герд, А. К реконструкции Днепро-Двинской диалектной зоны. В кн.: *Псковские говоры в их прошлом и настоящем*. – Ленинград: ЛГПИ, 1988, с. 118–122.

Герд, А. Язык и речь населения Псковского края. В кн.: *Историко-этнографические очерки Псковского края*. – Псков: ПОИПКРО, 1998, с. 46–53.

Григорьева, Р., Касперович, Г. *Население белорусско-русского пограничья: демография, язык, этническая идентификация*. – Минск: Право и экономика, 2004. 80 с.

Моргенштерн, У. «Великолукский скобарь» и его восточные соседи (этническая и этномузыкальная идентичность). В кн.: *Севернорусские говоры*. Вып. 9. – Санкт-Петербург: СПбГУ, 2010, с. 16–59.

Псковский областной словарь с историческими данными. Вып. 13. – Санкт-Петербург: СПбГУ, 2003.

Псковский областной словарь с историческими данными. Вып. 18. – Санкт-Петербург: СПбГУ, 2006.

Brigita BUŠMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Leksēma *iešņava* un tās leksiskie paralēlismi

Summary
Lexeme *iešņava* and its Lexical Parallelisms

The word *iešņava* belongs to the inherited vocabulary layer of Latvian [ME, II: 78]. In regional subdialects many variants have been attested: *iešņave, iešņavīte, iešņavs, iešnava, iešņeve, iešļava, ieškava, viešņava, viešņa, viešiņa.*

Iešņava is a polysemic word in Latvian. Its most ancient meaning 'grease of intestines' was included in the 17th–19th century dictionaries and in the 20th century sporadically attested in North Vidzeme. To designate grease of intestines, in subdialects diverse lexical parallelisms have been found, e.g. *sānu tauki, sāntauki, nieru tauki, niertauki, vida tauki, vidtauki, plūmtauki, ikšu tauki.*

Data about two word meanings are obtained only from EH [I: 548]: *iešņavas* 'Eingeweide, Nachbleibsel vom Fleisch', *ìešņeve*[2] 'geräuchertes Fleisch'.

The meaning 'not salted melted grease' has been fixed only in C. Ulmann's dictionary [Ulm.: 67] and transferred directly to ME [II: 78].

The most widespread meaning of the word *iešņava* in Latvian subdialects is 'mashed, coated (smoked) swine (less frequently cattle, sheep) kidney grease'. In subdialects there have been attested about 90 names – lexical parallelisms – of this relatively ancient fat product that are presenting universal data referring to this nowadays forgotten popular food-supply, e.g. *grūstie tauki, žāvētie tauki, tītie tauki, rullēti tauki, tauku kukulis, kukuļtauki, tauku pīrāgs, veģis, taukveģis, tauku pīte, tauku piks, ķiļķentauki, tauku pīle, tauku zuose, ruļļtauki, tauku rituls, dūmu tauki.*

In the second half of the 20th century, the word *iešņava* tends to disappear from active vocabulary, mainly under the influence of extralinguistic factors, namely, along with the changing nourishment and the preparation of products and meals.

Key words: *subdialect, lexis, lexical parallelisms, semantics*

*

Vārds *iešņava* ietilpst mantotās leksikas slānī – tas radniecīgs lietuviešu *įsnauja, įsnaujà* vai *įsnava* 'сальник'; pēc Jāņa Endzelīna domām, laikam ir saliktenis, kura otrā daļa varbūt ir darināta no verba **šņaut* (lietuviešu **snauti*) [ME, II: 78]. 20. gadsimta otrajā pusē vārds *iešņava* galvenokārt ekstralingvistisku faktoru ietekmē, proti, līdz ar izmaiņām uzturā, produktu

un ēdienu gatavošanā, pieder pie leksikas, kas izzūd no aktīvā lietojuma. 60. gadu beigās, 70. gadu sākumā tas konstatēts vēl izlokšņu vecāko teicēju atmiņu stāstījumos par dzīvnieku iekšu tauku izmantošanu.

Vārds *iešņava* ir polisēmisks. 17.–19. gadsimta vārdnīcās biežāk reģistrēta vārda vai tā varianta senākā nozīme – 'iekšu tauki', piem., *ieśnavs* 'Schweinfett, Flomen' [Manc. 268], *iešņavas* 'Flomen, Flomenfett' [Stend. 58], 'Flaumenfett' [Ulm. 67]. Tā fiksēta arī Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcas" papildinājumos: *iêšņavas*[2] 'die Fettschicht an den Schweinenieren' Dunikā [EH, I: 548]. Vārds *iešņava*, arī vārdkopa *iešņavu tauki* ar nozīmi 'iekšu tauki' konstatēts vairākās Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs, piem., Burtniekos (*ìešņavas, ìešņavi i tiẽ niẽru tàuki, kuņķa tàuki* [Apv.]), Vaidavā un Veļķos [LFK, 23: 4042], sal. arī *iêšņu*[2] *taûki*[2] 'iekšas tauki' Vainižos līdzās *iêšņava*[2] 'grūsti (nekausēti) cūku tauki' [VIV, I: 269].

Iekšu tauku apzīmēšanai izloksnēs ir konstatēti vairāki leksiskie paralēlismi, piem., *niẽru tàuki* Ērģemē [ĒIV, III: 529], *niẽru taûki*[2] Iecavā [Apv.], *niẽŗu taûki*[2] Džūkstē [Apv.], *niẽrtaûki*[2] Jeros, *sãnu taûki*[2] Ēdolē, Slokā [Apv.], Nīcā, *sãntaûki*[2] Jeros, Zūrās [Apv.], *vida tàuki*[2] Sakstagalā [Apv.], *vidtàuki*[2] Bērzpilī [Apv.], *plũmtaûki*[2], arī *plũma taûki*[2] Vainižos [VIV, II: 192], *plũmu taûki*[2] Mazstraupē [Apv.] (pirmais komponents aizgūts – sal. vācu *Flaum* '(cūkas) iekšu tauki'), *īkšu tàuki* Rankā, *ikšu tàuki*[2] Kalncempjos, Sinolē [Apv.] (sal. *īkstis* 'nieres'; vārds ietilpst mantotās leksikas slānī – sk. ME, I: 835), *lìelìe*[2] *tàuki*[2] Mazzalvē [Apv.].

Par divām vārda nozīmēm ir ziņas tikai no J. Endzelīna un Edītes Hauzenbergas papildinājumiem K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcai": *iešņavas* 'Eingeweide, Nachbleibsel vom Fleisch' Bārtā, *ìešņeve*[2] Skaistā, 'geräuchertes Fleisch' (?) Varakļānos [EH, I: 548]. 20. gadsimta otrajā pusē šīs nozīmes izlokšņu pierakstos nav konstatētas.

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā" [LLVV, III: 399] vārds *iešņava* dots ar skaidrojumu 'nesālīti kausēti tauki; plēvē ietīti (īpaši sagatavoti) cūku tauki', kā arī ar norādi, ka ir novecojis; ilustrācijai minētas divas vārdkopas no K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcas" papildinājumiem [EH, I: 548]. Tātad, pēc LLVV dotumiem, tas apzīmē divus atšķirīgi gatavotus dzīvnieku iekšu tauku produktus. Jāpiebilst, ka nozīme 'nesālīti kausēti tauki' šajā avotā pārņemta no K. Mīlenbaha vārdnīcas [ME, II: 78], kur savukārt no K. Ulmaņa vārdnīcas [Ulm. 67].

20. gadsimtā vārds *iešņava* plašāk sastopams ar sekundāro nozīmi – 'no iekšu taukiem gatavots produkts'. Sastampātie, plēvē satītie, žāvētie cūku (retāk liellopu, aitu) nieru jeb sānu tauki ir relatīvi sens tauku pro-

dukts, kas lietots par aizdaru pie putrām, zupām, biezputrām. Šim produktam izloksnēs ir reģistrēts ap 90 nosaukumu (kopā ar variantiem), no kuriem izplatītākais ir *iešņava*.

K. Mīlenbaha vārdnīcā vārds *iešņava – cūku tauki, ietīti plēvē* dots no Bauskas un Zaļeniekiem [ME, II: 78], tās papildinājumos *ìešņava*[2] 'gestossenes, in ein Häutchen gewickeltes und geräuchertes Schweinefett' no Aiviekstes, Kaldabruņas, Lubānas, Aknīstes, Sunākstes, Smiltenes (int.? B. B.), *ìešņava* no Ikšķiles (Tīnūžiem), *îêšņava*[2] no Gramzdas, Džūkstes, Rankas [EH, I: 548]. Ar šo nozīmi vārds *îêšņava*[2] fiksēts arī Stendē [Mund. St., IV: 66]. Produkta nosaukums *iešņava* minēts „Latviešu konversācijas vārdnīcā" – 'cūku sāntauki, ko piestā sagrūž, saviļina pikās un, dūmos izžāvētus, izlieto ēdienu vārīšanai' [LKV, 7: 13794]. Plašāk vārds *iešņava* ar šo nozīmi reģistrēts Zemgalē, Augšzemē, Dienvidrietumlatgalē, daudzviet Vidzemē, Ziemeļaustrumkurzemē, retāk Dienvidrietumkurzemē.

Izloksnēs ir konstatēti vairāki vārda *iešņava* fonētiski un morfoloģiski varianti: *ìešņave*[2] Varakļānos, *ìešņavîte*[2] Sinolē [Apv.], *îêšņavs*[2] Iecavā [Apv.], *ìešņavs*[2] Kalupē [KIV, I: 380], *iešnava* Lizumā [LVM, 2444: 100], *îêšnava*[2] Vainižos [VIV, I: 269], Vecatē [Apv.], Gramzdā, Sesavā, Zentenē u. c., *iẽšnava* Sniķerē, *ìešņeve*[2] Skaistā [EH, I: 548], *îêšļava*[2] Džūkstē [EH, I: 548], *ieškava* Latgalē [EH, I: 548].

Cilmes skatījumā ar vārdu *iešņava* ir saistīts *viešņava*: „aus *iešņava* mit dem *v-* von *viest* I?" [ME, IV: 672]. Variants *vìešņava* reģistrēts Drustos, *vìešņava*[2] Cesvainē, Vārkavā, *viêšņava*[2] Vecpiebalgā, *vìešņava* Kosā, Taurenē un Piebalgā [ME, IV: 672]. Vārds *viešņava* ar nozīmi 'ein rundes Stück Fett' minēts jau K. Ulmaņa vārdnīcā [Ulm. 333]. Variants *viešņa* fiksēts Vecpiebalgā [ME, IV: 672], *vìešņa*[2] Jumurdā, Vējavā, Silajāņos; *vìešiņa*[2] Mēdzūlā [EH, II: 798], arī Cesvainē, Kārzdabā, Praulienā.

Galvenokārt Dienvidaustrumvidzemē izplatīto variantu *viešņa, viešiņa* veidošanās, iespējams, saistāma ar tautas etimoloģiju, kas aplūkojamā produkta apzīmējumu atvedina no *viešņa* 'sieviete, kas (kādu) apciemo vai neilgu laiku dzīvo pie kāda' (piem., Ļaudonā: *tauku viešiņa ... ir ietīta un ielocīta kā viešiņa lakatos, kad nāk uz ķēķi* [LFK, 89: 2767]).

Nereti izloksnēs reģistrēti sastampāto, plēvē satīto tauku salikti nosaukumi, kuru otrais komponents ir vārds *iešņava* vai tā variants, bet pirmajā daļā ir izejprodukta apzīmējums *tauki,* piem., *tauku iešņava* Augstkalnē (Mežamuižā) [Ceļi, VIII: 116], Kalētos [LVM, 2347: 613], *taûku*[2] *iẽšņava* Nīcā, *tàuku*[2] *ìešņava*[2] Līksnā [LPI], Krustpilī, *tauku viešņava* Dzelzavā [LFK, 758: 211], Skujenē [Apv.], *tauku viešiņa* Ļaudonā, Odzienā.

Izloksnēs sastopami arī produkta salikti nosaukumi, kuru pirmajā daļā ir vārds *iešņava* vai tā variants, bet otrais komponents ir substantīvs *tauki*, piem., *iẽšņavu tauki* Augstkalnē (Mežamuižā) [Ceļi, VIII: 231], *iẽšņavu taûki*[2] Ugālē [Apv.], Ceraukstē, Codē, Jaunaucē, *iêšņavu*[2] *taûki*[2] Stendē [Mund. St., IV: 66], Cērē, Engurē, Iecavā, Jaunsvirlaukā, Līvbērzē, Sēmē, *ìešņavu*[2] *tàuki*[2] Barkavā [LPI], *ìešņavas tàuki* Launkalnē, *iêšņavas*[2] *taûki*[2] Ukros, *iêšņavtaûki*[2] Iecavā, *iêšnavu*[2] *taûki*[2] Engurē, Ozolniekos, Pēterniekos, *iẽšnavu taûki*[2] Rucavā, Strazdē, *viešņavu tauki* Drustos, Saikavā [ME, IV: 672], *vìešņavas tàuki* Drustos, Dzērbenē, *vìešņas,* arī *vìešņu tàuki* Raunā.

Piebilstams, ka vārds *iešņava* dažās izloksnēs ir lietots ar pārnestu nozīmi, piem., Nīcā: *ku tâdas*[2] *ręsnas meîtas*[2]*, teîca*[2] *– tâda*[2] *taûku*[2] *iẽšņava*; sal. *meita kâ iešņava* Aknīstē [EH, I: 548].

Sastampāto, plēvē satīto tauku nosaukums *iêkšu*[2] *taûki*[2] pierakstīts Līgatnē, *iekštauki* Skultē un Zūrās [Apv.]. Šie nosaukumi, līdzīgi kā *iešņava*, darināti ar semantisku pārnesumu no izejprodukta apzīmējuma.

Vārds *īsnaujas* ar nozīmi '*iešņavas*' reģistrēts Rucavā [ME, I: 837]. 19. gadsimta rakstu avotā šis vārds no Rucavas un Nīcas minēts ar skaidrojumu: „cūku sāntauki, kurus piestā sagrūž, saviļina pikos un, dūmos izžāvētus, izlieto pie ēdienu vārīšanas" [Etn., II: 137]. 20. gadsimta beigās vārds *īsnaujas* Nīcā nav konstatēts. Latviešu *īsnaujas* ir aizgūts no lietuviešu *įsnauja* [ME, I: 837], kas cilmes skatījumā saistāms ar latv. *iešņava* [sk. ME, II: 78].

Lielākā daļa pārējo sastampāto, plēvē satīto žāvēto tauku apzīmējumu ir salikti nosaukumi, kas dažādos aspektos raksturo produktu. Izloksnēs ir reģistrēti vairāki produkta salikti nosaukumi, kuru pirmajā komponentā ir ietverta norāde uz kādu no darbībām, ko veic, to gatavojot, bet otrais komponents ir substantīvs *tauki*.

Izplatītākie izloksnēs ir vārdkopnosaukumi ar divdabi *grūsti(e), sagrūsti* pirmajā komponentā. Nosaukums *grūstie* (vai *grūsti*) *tauki* sastopams Vidzemē, Zemgalē Bauskas apkārtnē, retāk citos novados, piem., *grûstie tàuki* Kārķos [Apv.], Bilskā, Mārsnēnos, Rencēnos, *grûstie tàuki*[2] Alūksnē [Apv.], Kalupē [KIV, II: 494], Alsviķos, Balvos, Ķeipenē, *grûstie*[2] *taûki*[2] Jeros un Svētciemā [Apv.], arī Alojā, Mazsalacā, Ceraukstē, Elejā, Embūtē, *grûsti tàuki*[2] Sinolē [Apv.], Galgauskā, *grûsti*[2] *taûki*[2] Lubezerē [Apv.], Tumē, *grústie tàuki*[2] Bērzaunē, Liepkalnē, Mēmelē, *grústi tàuki*[2] Ritē, Vārnavā, *sagrústi tàuki*[2] Lašos.

Jāpiezīmē, ka no verba *grūst* 'stampāt' izloksnēs darināti arī citu produktu vai ēdienu nosaukumi, piem., *grūdenis,* arī *grūslis, grūsle* 'kartupeļu biezenis', 'eļļainā masā sagrūstas kaņepes'.

Salikti nosaukumi ar verba *žāvēt* divdabja formu pirmajā komponentā izplatīti Ziemeļkurzemē, piem., *žâvẽti*[2] *taũki*[2] Dundagā [Apv.], Alsungā, Ārlavā, Laidzē, Mērsragā, Popē, Ugālē, Ventā, *žâvẽtie*[2] *taũki*[2] Gudeniekos, Padurē, Snēpelē, *žāvẽttauki* Zūrās [Apv.]. Nosaukums *žâvẽti*[2] *taũki*[2] ārpus šī areāla reģistrēts Krotē, *žâvẽtie tàuki* Kārķos [Apv.], *žâvẽtie*[2] *taũki*[2] Mazsalacā [Apv.]. Rietumzemgalē fiksēts variants *žavẽtie taũki*[2], piem., Lestenē [Apv.], Bikstos, Lielaucē, *žavẽti tàuki* Jaunpilī, *žavẽti taũki*[2] Ciecerē.

Semantiski tuvais nosaukums *žaũdẽtie*[2] *taũki*[2] arī lietots vairākās Kurzemes izloksnēs, piem., Dundagā [Apv.], Kursīšos [Apv.], Kabilē, Kazdangā, *žaũdẽti*[2] *taũki*[2] Lubezerē un Ventā [Apv.].

Pārējie produkta nosaukumi, kuros ietverta norāde uz darbību, ko veic, to gatavojot, ir reģistrēti retāk. Nosaukums *tîtie tàuki* pierakstīts Vijciemā, *tîtie*[2] *taũki*[2] Mežotnē. Semantiski tuvais nosaukums *rullẽti taũki*[2] fiksēts Jūrkalnē. Sal. *rullēt* 'tīt (ko) rullī, veidot rulli (no kāda materiāla)' [LLVV, VI$_2$: 714]; aizgūts no vācu *rollen* [Sehwers 1918: 157].

Relatīvi jaunāks ir plēvē satīto tauku nosaukums, kura pirmajā daļā ir norāde uz jaunāku produkta gatavošanas veidu, proti, sānu taukus uzglabāšanai samaļ. Vārdkopnosaukums *maĺtie tàuki* pierakstīts Burtniekos, *màltie*[2] *tàuki*[2] Trapenē.

Semantiskā skatījumā plašāko sastampāto, plēvē satīto tauku apzīmējumu grupu veido nosaukumi, kuros ietverta norāde uz sagatavotā produkta formu. Šo nosaukumu pamatā parasti ir asociācijas ar dažādām citām reālijām.

Vairāki nosaukumi darināti, balstoties uz satīto tauku un maizes kukuļa resp. klaipa formas līdzību. Vārdkopnosaukumi ar vārdu *kukulis* (*kukulītis*) otrajā komponentā konstatēti izloksnēs Latgalē, Vidzemē (galvenokārt tās austrumdaļā) un Augšzemē, piem., *tàuku*[2] *kukulis* Bērzpilī, Ezerniekos, Kalncempjos un Nirzā [Apv.], Dvietē, Lubānā, Rubenē, *tàuku kukulis* Dzērbenē, *tàuku*[2] *kukulītis* Līvānos, Prodē, Virānē, *taũku*[2] *kukulītis* Lenčos. Vārdkopnosaukums *ìešņava*[2] *kukulis* 'tauku plēvē klaipa formā sašūti tauki' ar norādi, ka ir historisms, reģistrēts Kalupē [KIV, I: 527].

Dažkārt izloksnēs (ja sarunas biedriem ir zināms, par kuru produktu runā) vārds *kukulis* vai *kukulītis* tiek lietots bez otra komponenta, tas ir, bez norādes uz izejproduktu, piem., *kukulis* Ezerniekos [Apv.], Neretā, Skaistā, *kukulītis* Barkavā, Jaungulbenē, Lubānā.

Izloksnēs reģistrēti arī salikti nosaukumi ar vārda *kukulis* vai *kukulītis* daudzskaitļa ģenitīva formu pirmajā daļā un izejprodukta nosaukumu *tauki* otrajā komponentā, piem., *kukuļu taũki*[2] Mērsragā, *kukulīšu tàuki*[2] Sinolē

[Apv.], *kukuļtàuki* Cirgaļos un Palsmanē, *kukuļtaūki*[2] Popē [Apv.], *kukuļtàuki*[2] Bārbelē, Birzgalē, Taurkalnē. Semantiski līdzīgi darinātais leksiskais paralēlisms *klaîpiņu*[2] *taûki*[2] pierakstīts Ceraukstē.

Uz tauku produkta un pīrāga formas līdzības pamata darināti sastampāto, plēvē satīto tauku nosaukumi konstatēti Ziemeļaustrumvidzemē un vietumis Austrumlatgalē, piem., *tàuku*[2] *pìrags*[2] Nautrēnos un Ziemeros [Apv.], Bejā, Kalncempjos, Vīksnā, *tàuku*[2] *pìradziņš*[2] Balvos, *tàuku*[2] *pìrāgs*[2] Bērzgalē, Jaunlaicenē, *pìrāgs*[2] Rēznā [Apv.], *pìraga*[2] *tàuki*[2] Alsviķos, Annā, Liepnā, Mārkalnē.

Ar zināmu tauku produkta un mīklas izstrādājuma ārēju līdzību skaidrojams nosaukums *veģis* un tā leksiskie paralēlismi, kas reģistrēti pārsvarā Ziemeļkurzemē, piem., *veģis* un *veģītis* Dundagā, *veģis* Ugālē, *veģītis* Rendā, arī Dunalkā, *taûku*[2] *veģis* un *veģa taûki*[2] Ēdolē, *taûkveģis*[2] Popē [Apv.]. Piebilstams, ka „Latviešu literārās valodas vārdnīcā" vārds *veģis* dots ar norādi, ka ir novecojis [LLVV, VIII: 349].

Vārds *pīte,* retāk vārdkopnosaukums *tauku pīte,* sastampāto, plēvē satīto tauku apzīmēšanai lietots Rietumzemgalē un Augšzemē ap Mēmeli, piem., *pîte*[2] 'apaļā kamoliņā satīti, dūmos žāvēti aitu tauki' Džūkstē [EH, II: 242], Irlavā, arī Gramzdā [Apv.], *pîte* Jaunpilī [Apv.], *taûku*[2] *pîte*[2] Remtē, Sēmē, Zantē. Talsos vārds *pīte* reģistrēts ar skaidrojumu 'in die Nierenhaut gewickelter geräucherter Schweinespeck' [ME, III: 235]. Tauku produkta nosaukums darināts ar semantisku pārnesumu: sal. *pīte* 'ein Kloss, ein Klumpen' [ME, III: 235]. Vārds *pīte* un tā varianti izloksnēs tiek lietoti arī citu ēdienu apzīmēšanai, piem., sagrūstu novārītu, ar sīpoliem, sāli un citām piedevām sajauktu zirņu (pupu) piku, retāk biezputras apzīmēšanai [sk. ME, III: 235]. Šī nozīme minēta arī „Latviešu literārās valodas vārdnīcā" [LLVV, VI$_2$: 229] bez norādes uz tās lietojuma ierobežojumu.

Ar piedēkli *-en-* atvasinātais leksiskais paralēlisms *pîtene*[2] pierakstīts Bikstos un Lestenē.

Semantiski tuvi nosaukumam *pīte* ir ar vārdu *pika* vai tā variantu darinātie leksiskie paralēlismi, kas reģistrēti galvenokārt vairākās Vidzemes augšzemnieku izloksnēs un dažās Rietumlatgales izloksnēs, piem., *tàuku*[2] *pika* Aiviekstē, Madlienā, Mārcienā, *tàuku*[2] *piks* Lazdonā, Praulienā, Sausnējā, Vīpē, *tàuku*[2] *pikulis* Alūksnē. Vārdkopnosaukums *pika tàuki*[2] pierakstīts Saikavā [Apv.]. Sal. *pika* 'neliels, blīvs, apaļš vai ieapaļš (parasti kā mīksta) veidojums, gabals' [LLVV, VI$_2$: 172].

Semantiski līdzīgi, pamatojoties uz produkta formu, darināts nosaukums *taûku*[2] *piñkulis* Svētciemā [Apv.] un Ainažos. Sal. *pinkulis* 'ein Klun-

ker, Klumpen' [ME, III: 220], 'neliela pika, neliels gabals; arī neliels kunkulis' [LLVV, VI$_2$: 197].

Aitu tauku piku (kas parasti gatavotas mazākas) apzīmēšanai Popē konstatēti salikteņnosaukumi *ķiĮ̃ķentaûki*^{2} un *taûkķiĮ̃ķeni*^{2} [Apv.]. Sal. *ķiļķeņs* 'klimpa'; aizgūts no lejasvācu *kīlke* [ME, II: 381].

Vairākās Dienvidrietumkurzemes izloksnēs pierakstīti sastampāto, plēvē satīto tauku nosaukumi, kas darināti ar metaforisku pārnesumu, pamatojoties uz produkta asociatīvo saikni ar putnu – pīli, zosi. Nosaukums *pīle* reģistrēts Dunikā, Purmsātos, Rucavā (arī *pīlīte*), Rudbāržos, Vecpilī, *taûku*^{2} *pīle* Dunikā, Nīcā, Virgā, *taûku*^{2} *pīlīte* Bārtā. Nosaukums *zuôse*^{2} 'in die Nierenhaut gewickeltes geräuchertes Schweinefett' fiksēts Talsos [ME, IV: 759], Cīravā un Tadaiķos, *zuosīte* Kalvenē [Apv.].

Vairākos tauku produkta Ziemeļrietumkurzemē konstatētajos nosaukumos līdz ar norādi uz produkta formu ietverta arī norāde uz vienu no darbībām, ko veic, to gatavojot. Nosaukums *rulļiņš* (līdzās *rulļ̃ēti taûki*^{2}) pierakstīts Jūrkalnē, (*taûku*^{2}) *rulļ̃iņš* Puzē [Apv.], *taûku*^{2} *rulļ̃ītis* Ēdolē, *ruļ̃ļu taûki*^{2} Užavā, *ruļ̃ļtaûki*^{2} Usmā. Sal. *rullis* 'cilindriskas formas veidojums' [LLVV, VI$_2$: 714]; aizgūts no vācu valodas [ME, III: 557].

Semantiski tuvi no verba *rullēt,* substantīva *rullis* darinātajiem tauku produkta nosaukumiem ir leksiskie paralēlismi ar substantīvu *rituls* pirmajā vai otrajā komponentā: *taûku*^{2} *ritulīns, taûku*^{2} *ritu̯ls*^{2} un *ritulu taûki*^{2} Nīcā, *taûku*^{2} *ritu̯ls*^{2} arī Rucavā [LPI]. Piebilstams, ka Jaunaucē *tauku ritulis* reģistrēts, iespējams, ar atšķirīgu nozīmi – 'eine Talgscheibe' [ME, III: 534]. Sal. *rituls* (*ritulis*) 'etwas Radförmiges od. rund Zusammengerolltes, eine runde Scheibe' [ME, III: 533], *ritulis* 'satīts vai saritināts priekšmets; veidojums, kam ir apaļa, cilindra forma' [LLVV, VI$_2$: 668].

Dažās izloksnēs konstatēti salikti nosaukumi (iespējami okazionālismi), kuru pirmajā daļā ietverta norāde uz kādu produkta pazīmi. Vārdkopnosaukumu *labie tàuki*^{2} minējuši atsevišķi teicēji Varakļānos [Apv.] un Jumurdā. Domājams, ka šis nosaukums darināts, pretstatot nieru – labos – taukus taukaudiem, kas atrodas ap zarnām. Nosaukums *svaîgie*^{2} *taûki*^{2} reģistrēts Slokā [Apv.]. Šis apzīmējums varētu būt veidots, pretstatot plēvē satītos, termiski neapstrādātos taukus kausētajiem taukiem.

Sporādiski izloksnēs pierakstīti salikti nosaukumi (arī iespējami okazionālismi), kuru pirmajā komponentā ietverta pastarpināta norāde uz produkta žāvēšanu: *dūmu tàuki* Burtniekos un *skuŕsteņa*^{2} *taûki*^{2} Nīcā.

Var secināt, ka kopumā izloksnēs reģistrētie sastampāto, plēvē satīto, žāvēto tauku apzīmējumi ir strukturāli un semantiski plaša nosaukumu

grupa, kas sniedz vispusīgas ziņas par mūsdienās aizmirstu, bet senatnē nozīmīgu aizdaru tautas uzturā. Tādējādi 20. gadsimta otrajā pusē no aktīvās leksikas izzūdošais polisēmiskais vārds *iešņava* atklāj arī saistošu, bagātu lappusi tautas kultūrvēsturē.

AVOTI UN LITERATŪRA

Apv. – LU Latviešu valodas institūta izlokšņu leksikas kartotēka.

Ceļi VIII – Bičole, L. Ziņas par kādu Zemgales sētu. No: *Ceļi.* Rakstu krājums. VIII. – Lunda: Ramave, 1967, 104.–121. lpp.; Jansons, A. Kādās Mežamuižas mājās norādītie ēdieni. – *Turpat*, 231.–232. lpp.

EH – Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcai".* 1.–2. sēj. – Rīga: 1934–1946.

Etn. – *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. II. „Dienas Lapas" pielikums.* – Rīga, 1892.

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca.* 1.–2. sēj. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

LFK – LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves materiāli.

LKV – *Latviešu konversācijas vārdnīca.* 7. sēj. – Rīga, 1931–1932.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* 1.–8. sēj. – Rīga: Zinātne, 1972–1996.

LPI – Liepājas Universitātes studentu dialektoloģijas prakses un diplomdarbu materiāli.

LVM – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas bij. Pieminekļu valdes materiāli.

Manc. – Mancelius, G. *Lettus, das ist Wortbuch sampt angehengtem täglichem Gebrauch der lettischen Sprache* .. – Riga, 1638.

ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca.* Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj. – Rīga: 1923–1932.

Mund. St. – Draviņš, Kārlis, Rūķe, Velta. *Verbalformen und undeklinierbare Redeteile der Mundart von Stenden.* – Lund: Hkan Ohlssons boktryckeri, 1958.

Sehwers – Sehwers, J. *Die deutschen Lehnwörter im Lettischen.* – Zürich: Berichthaus, 1918.

Stend. – *Lettisches Lexicon* .. von Gotthard Friedrich Stender. T. 1–2. – Mitau: I. F. Steffenhagen, 1789.

Ulm. – *Lettisches Wöterbuch.* Erster Theil. *Lettisch-deutsches Wörterbuch* von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann. – Riga, 1872.

VIV – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca.* 1.–2. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.

Наталья ИВАНОВА
(Даугавпилсский университет)

Оппозиция «свой — чужой» в духовных стихах староверов

Summary

The Opposition "one's own – alien" in Spiritual Verse of Old-Believers

The aim of the research is to analyse how the opposition "one's own – alien" is manifested in the written sources of old-believers that are ecclesiastical verses. The work will help to define the religious model of old-believers' world as well as their values.

In the research the implementation of the opposition "one's own – alien" is represented as a semantic field. Division of this field into parts is connected with the thematic division of the analysed verses.

In the framework of the semantic field of "one's own – alien" in ecclesiastical verse, the following aspects are emphasized: "prayer – sin", "goodness – sin", "power of Christ – power of Christ's enemies", "desert – world", "antiquity – novelty", "saint – sinner", "unrepentant soul – death". The aspect of "goodness – sin" is introduced wider than others. It occurs in several groups of verse: penitential, satiric, and "Minor eschatology". More often the implementation of oppositions could be found within one verse. This could be due to the didactic role of the ecclesiastical verse: a folk singer builds the old-believer's line of conduct, showing what he should seek and what should be avoided.

Loyalty to the ancient genuine belief, escaping temptations of temporal life and dedication to prayer, adherence to God's law, execution of goodness, care about salvation of the soul – these are the general constituents of old-believers' ideology, designated as "one's own". In ecclesiastical verse the concept of "one's own" is revealed in 54 linguistic units.

Infringement of God's law, ecclesiastic and domestic innovation that are connected with Nikon's reform, is negatively evaluated by old-believers. These are referred to as sinful, "alien". The concept of "alien" in ecclesiastic verse is revealed in 67 linguistic units. Sinful is described in greater detail to warn human against it.

Key words: *opposition, old-believer, spiritual verse, semantic field*

*

Цель данного исследования – проанализировать, как представлена оппозиция «свой – чужой» в письменных источниках староверов – духовных стихах. Материалом для анализа послужили поэтические тексты духовного содержания, опубликованные в книге Татьяны Философовой. Работа поможет определить религиозную и ценностную модель мира староверов.

Представим реализацию оппозиции «свой – чужой» в виде семантического поля. Деление данного поля на секторы связано с тематическим делением анализируемых стихов.

Первый сектор представлен в покаянных стихах оппозицией «**молитва – грех**». Данная оппозиция лежит в основе мировоззрения староверов, жизнь которых проходит в молитве и неукоснительном соблюдении Закона Божьего. Исполнение Божьих заповедей является для староверов «своим». Нарушение их является «чужим», грехом.

В текстах стихов оппозиция представлена антонимическими рядами: добродетель – сладость, зло; закон, заповедь – грех; благообразие – безобразие. Значение первого члена оппозиции «молитва» раскрывается через семы «добродетель, закон, заповедь, благообразие», где под словом «закон» понимается Божий Закон. Слова «сладость» и «зло», противопоставленные добродетели, приобретают в контексте духовных стихов значение «грех».

Теме же обнищавана мя **сладостьми**,
Житейскими **добродетелми** мя обогати. [Filosofova 2010: 312]

За грехи ждёт наказание, раскаявшихся – надежда на спасение. В этом проявляется назидательный характер покаянных стихов, который особенно ценили старообрядцы. Рассматриваемая оппозиция «молитва – грех» в этом контексте раскрывается антонимическими парами: жизнь вечная – мука вечная, рай-геена (геона), тартар:

Стране быво Божия славы и **жизни веченыя**.
Но ждет тебе, душе моя, **мука вечная**. [Filosofova 2010: 316]

Всё, что связано с «молитвой» сопровождаются словом «свет» и его дериватами:

***И свету** твоихо **заповедеи** направи, настави мя.* [Filosofova 2010: 314]

«Грех» характеризуется словами «мрак, тёмность» и их дериватами:

Тартар глубок, разум тугой,
Мрак и тёмность, свар, спор, и дерзость. [Filosofova 2010: 315]

Свет, добро всегда ассоциируются с Богом, тьма и зло – спутники сатаны. За этим стоит противопоставление Бог – сатана.

В «Духовных гимнах» представлен второй сектор семантического поля оппозицией **«сила крестная – сила христовых врагов»**:

> **Силою крестною** в жизнь бесконечную
> Нас, всемогущий, введи.
> **Христовой врагов силу** злую,
> Церкви, Боже, от нас удали. [Filosofova 2010: 318]

Крестная сила – это сила Животворящего Креста и крестного знамения.

Под силой христовых врагов может пониматься всё, что не осенено крестом. Всё это будет врагом, «чужим».

В «Агиографических сюжетах» представлен третий сектор семантического поля оппозицией **«пустыня – мир».** Слово «пустыня» в духовных стихах, в языке староверов вообще, приобретает особое значение. Под пустыней понималось уединённое, отдалённое место, куда удалялись для совершения духовного подвига герои житийной и апокрифической литературы. Идея ухода от «пагубного» мира как единственного пути к спасению, тесно связанная с проблемами осознания греховной сути человеческого бытия, покаяния и спасения души, является одной из основополагающих идей, на которых основывается мировоззрение старообрядцев [Filosofova 2010: 103].

Пустыня и мир характеризуются в духовных стихах посредством сравнительных оборотов: пустыня, яко любимая мати – мир, яко прелестная блудница, яко скверная блудница.

> Была нам **пустыня, яко любимая мати,**
> А ныне нас **мир** научил ю забывати. [Filosofova 2010: 353]
>
> **Мир, яко прелестная блудница**, сладко нас прелщает,
> Но последи на вечные муки нас отсылает. [Filosofova 2010: 353]

Пустыня в духовных стихах, с одной стороны, – это мать-земля. Это некое прекрасное место, полное красоты, света, покоя и радости. К ней, как к матери, идёт человек в тоске, чтобы найти утешение, к ней идёт каяться в грехах. Христианизируясь, мать-земля превращается в пустыню – девственную мать [Федотов 1991: 72]. С другой стороны, пустыня принимает на себя богородичную функцию защиты человека от сил зла [Filosofova 2010: 103].

Мир полон греховных страстей и наслаждений, поэтому он сравнивается с блудницей, прельщающей человека. Семантика слова «мир» раскрывается через существительные: сласти, роскошь, пороки, страсти. Употребление слов в форме множественного числа подчёркивает обилие мирских соблазнов, искушений, порождающих грех.

В мир **сластей** и **роскошей** пути широки,
В нас рождают великия **пороки**. [Filosofova 2010: 353]

Достаточно часто употребляется слово «прелесть» и его дериваты: прелестный, прельщает. В данных словарных единицах в контексте духовных стихов актуализируется значение «соблазн, совращение от злого духа». Прелестный мир ведёт человека к духовной гибели, спастись от которой можно только уединившись в пустыне.

Прелестному и злому противостоит прекрасное. Слово «прекрасный» прилагается в духовных стихах к ограниченному числу объектов: это рай или пустыня, сад в пустыне. Прекрасная мати-пустыня, где спасается человек, противопоставлена прелестному, злому и грешному миру.

Духовные стихи, объединённые в тематическую группу «История русского старообрядчества», посвящены событиям раскола Русской Православной Церкви. Сектор семантического поля «свой – чужой», который мы можем здесь выделить, обозначен оппозицией **«древность – новшества»**. Она передаёт важный для староверов постулат об истинности и незыблемости их веры, сохранившейся с древнейших времён. Нововведения не были приняты староверами, считались нарушением Христова Закона, отступлением от Церкви, то есть стали «чужими». «Своим» же остаётся верность старым церковным канонам.

Древность, то есть то, что было до реформ, сопровождается эпитетами: истинная, святая, глубокая. Здесь подразумевается истинное Христово учение, идущее ещё из Византийских времён.

Новшества же отмечены эпитетом «небывалые»:

Что **древность святая** ими уничтожена,
А **новая Никонианско-небывалая** вложена.
Но предки наши **новшествам** не покарялись
И со **святой истиной** остались. [Filosofova 2010: 361]

Оппозиция **«древность – новшества»** характеризуется антонимическими парами: истина – ложь, ересь; христиане – басурмане.

После вашего от святой церкви отступления
Старообрядцы, без сомнения,
Не сделались такими **басурманами**,
А остались **истинными же христианами**. [Filosofova 2010: 362]

Свою веру старообрядцы считают единственно правильной, непреложной истиной, а себя – истинными христианами. Реформы Никона считаются ложью, а их сторонники – басурманами, то есть нехристианами. Использованное слово, иноязычное по поисхождению, подчёркивает отрицательное отношение к сторонникам реформ, их чуждость для староверов. Драматизм ситуации передаётся через противопоставления «блистал – гонимый стал, храним – разрушили», характеризующие отношение к древней, истинной вере, ранее почитаемой всеми, а теперь гонимой.

В группе «Большая эсхатология» мы можем выделить сектор семантического поля «свой – чужой», представленный оппозицией **«праведники – грешники».** Страшный Суд – это последний суд, совершаемый над людьми с целью выявления праведников и грешников. Исус Христос будет судить живых и мертвых, после чего праведники пойдут в царство небесное, а нераскаявшиеся грешники – в вечные муки ада. Господь неумолим по отношению к грешникам. Он отправляет грешников в вечный огонь, уготованный для их отца сатаны:

Вас сошлю в огонь со смолою
Со **отцем вашим** сатаною. [Filosofova 2010: 405]

К праведникам же обращается кротким голосом, называя Себя их отцом:

Речет Господь ко праведным кротким гласом,
Якоже **отец** к своим чадом:
– Придите вы в радость вечну со архаггелом. [Filosofova 2010: 405]

Таким образом, за оппозицией **«праведники – грешники»**, как и в «Покаянных стихах», стоит противопоставление Бог – сатана.

«Малая эсхатология» – это стихи о смерти, о расставании души с телом, о посмертном суде над каждой душой. Следующий сектор семантического поля «свой – чужой» представлен здесь оппозицией **«непокаявшаяся душа – смерть»**.

Душа, несмотря на то, что человек знает о неизбежности конца жизни и расплаты за грехи, в стихах всегда не готова принять смерть,

то есть не успела покаяться, очиститься от грехов, а значит лишена надежды на спасение.

Образ смерти характеризуется эпитетами: неумолимая, лютая, гневливая, немилостивая, страшная:

О, **неумолимая** смерть,
Люта еси и **немилостива**,
Ни за красотою, ни за младостию. [Filosofova 2010: 389]

О спасении души необходимо заботиться при жизни, соблюдая заповеди Господни, а не перед смертью. Здесь стихи эсхатологического цикла перекликаются с «Покаянными стихами». В них находит свою реализацию вторая оппозиция, с которой мы встречались в группе «Покаянных стихов», **«молитва – грех»**, точнее **«добродетель – грех»**, учитывая, что добродетель является составляющей понятия «молитва». Наиболее ярко эта оппозиция представлена в «Стихе о умилении душевном». Он содержит призыв позаботиться о спасении души, которая всегда должна быть готовой к смертному часу. Далее идёт подробное перечисление «прелестей жития мирского», которых следует избегать, так как они являются грехом. Вторая часть стиха представляет собой перечисление добродетелей. Исполнение добродетелей – образец поведения старовера в земной жизни, которое избавит от вечных мук и уготовит царство небесное.

Сектор **«добродетель – грех»** представлен и в тематической группе «Старообрядческая сатира». Сатирическая поэзия старообрядцев развивалась в двух направлениях. Прежде всего, объектом обличения стала сама Православная Церковь – виновница реформ. Яростным нападкам подвергаются не только все новые церковные порядки, но и новые бытовые реалии. Всё это ассоциировалось с «никонианским» миром, существовавшим за пределами старообрядческой общины. Всё, что исходило от этого мира, воспринималось в старообрядческой среде как «чужое», греховное, то есть исключительно негативно. Другим объектом для сатиры стали человеческие пороки и грехи, многочисленные слабости и моральные изъяны человека.

Таким образом, в рамках семантического поля «свой – чужой» в духовных стихах выделены следующие секторы: **«молитва-грех»**, **«добродетель – грех»**, **«сила крестная – сила христовых врагов»**, **«пустыня – мир»**, **«древность-новшества»**, **«праведники – грешники»**, **«непокаявшаяся душа – смерть»**. Шире других представлен сектор **«добродетель –**

грех», встречающийся в нескольких группах стихов: покаянных, сатирических и «Малой эсхатологии». Чаще всего реализацию оппозиции можно проследить в рамках одного стихотворения. Это может быть связано с назидательной ролью духовных стихов: народный певец выстраивает линию поведения старовера, показывая, к чему он должен стремиться, а чего избегать.

Верность древней истинной вере, уход от соблазнов мирской жизни и посвящение себя молитве, соблюдению Божьего Закона, совершению добродетелей, забота о спасении души – это основные составляющие мировоззрения староверов, то, что является для них «своим». В духовных стихах понятие «свой» раскрывают 54 языковые единицы.

Нарушение Божьего Закона, церковные и бытовые нововведения, связанные с реформой Никона, негативно оцениваются староверами, являются для них греховным, «чужим». Понятие «чужое» в духовных стихах раскрывают 67 языковых единиц. Греховное описано более детально, чтобы помочь человеку распознать грех и предостеречь при встречи с ним.

ЛИТЕРАТУРА

Filosofova, T. *Geistliche Lieder der Altgläubigen in Russland*. – Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2010. 464 s.

Федотов, Г. *Стихи духовные. Русская народная вера по духовным стихам*. – Москва: Прогресс, Гнозис, 1991. 190 с.

Елена КОРОЛЁВА
(Даугавпилсский университет)

Предлог *около* в говорах староверов Латгалии

Summary
Preposition *около* in the Sub-Dialects of Old-Believers in Latgale

The present article produces 58 contexts of the usage of the preposition *okolo* (about) in the subdialects of old-believers in Latgale. This is exclusive dialect material. These contexts are recorded by the author in the territory of the contemporary Latgale, 3 examples belonging to other researchers. The illustrations reflect the phonetic variety, the peculiarities of verbal government (the use with the Accusative and Instrumental cases occurs), semantics of preposition, dialectal compatibility (*смеяться коло кого-н., удивляться коло кого-н.*), and phraseological units with this preposition. In the analysed subdialects the preposition *около* is distinguished by high frequency of use. It is widespread also with west and south Slavs. The etymology of the preposition is regarded: it is historically related to the root *kolo* meaning 'circle'. For all the peoples circle is one of the richest mythological symbols reflecting the notions of the cyclical character of time and the basic forms of spatial structuring (division into 'one's own' and 'alien'), the circle functions as a border of a closed, guarded space (Belova). Old-believers in Latgale frequently use the archaic variant *коло*. This may be related to the fact that all meanings of this preposition, both spatial and non-spatial, in the old-believer subdialects in Latgale are reduced, in the author's opinion, to the etymological meaning of circle. An interesting regularity is noted in the semantics of phraseological units with the preposition *коло*. If this preposition in them is used with the meaning 'circle', the semantic structure of the phraseological unit manifests the seme of a high degree of feature, but if the preposition is used in the meaning 'near', the phraseological unit assumes negative evaluation and a seme of small degree of the feature. The author comes to the conclusion that the preposition *коло* in the sub-dialects of Latgale preserves its archaic meanings related to the mythological concept of circle, and develops new meanings with common semantics and based on the archaic meaning *kolo.

Key words: *circle, preposition, subdialect, variant, phonetics, government, semantics, phraseology*

*

У всех народов круг – один из наиболее нагруженных мифологических символов, отражающих «представления о цикличности времени

(*круг жизни, годовой круг*) и об основных формах структурирования пространства (деление на свое и чужое), «круг выступает как граница замкнутого, охраняемого пространства» [СД-3: 11]. Сохранились свидетельства о том, что при закладке села предварительно опахивали место, окружая таким образом «свое» пространство, отделяя его от «чужого» (укр). По украинской легенде, первое жилище также имело круглую форму: Бог построил шалаш вокруг шеста [СД-3: 11]. Идея круга реализуется во многих обрядовых действиях при помощи круговых движений и круглых предметов. Эта идея реализуется в народной медицине, магических ритуалах, характерна для нечистой силы, служит оберегом, в народном орнаменте круг связан с солярной и женской символикой [СД-3: 11–12]. У многих народов существуют легенды о колесах, на которых прилетали с небес на Землю Боги. «Один из главных символов буддийской мифологии – колесо жизни, являющееся графической интерпретацией человеческого бытия, аллегорическим символом реинкарнации, а также непрерывного круговорота всех явлений нашего мира» [Ильин 2013: 22].

Посмотрим, как отражаются древние мифологические представления славян о круге в функционировании предлога *около*, этимология которого связана с концептом круга, в говорах Латгалии.

Изучение морфосемантических типов предложных единиц привело ученых к поиску инвариантного значения, общей идеи, общего компонента, организующего центра семантики предлога. В русских говорах Латгалии в семантике этого предлога идея круга прослеживается достаточно четко. Хотя в русском литературном языке (ЛЯ), по мнению М. В. Всеволодовой, он является семантически опрощенным [Всеволодова 2008: 117–144], т.е. немотивированным с синхронной точки зрения, в говорах опрощенье не произошло, и в формировании семантики предлога решающей оказывается как раз идея круга или нахождение у границы круга.

Рассмотрим фонематические варианты, управление и сочетаемость, на основе которой в говорах и определяется семантика предлога.

В нашем материале предлог представлен десятью фонематическими вариантами. Наиболее употребительными являются *кол, коло,* в пыталовском говоре – *кул, кулу, кол*. Исторически *около* представляет собой сочетание двух предлогов: *ob + *kolo. В наших говорах наиболее распространен архаический вариант, восходящий к *kolo. Высокая частотность употребления предлога *коло* приводит к ярко выра-

женной тенденции к утрате в русских говорах Латгалии предлога *у* в пространственном значении.

Фонематические варианты

Коли: *А вот не нравится мне вунивермаг, где коли востановки.*
Кол: *Замёрзну кол этого хлева.*
Коло: *К Рожеству вси рушники коло Бога повесят.*
Коля: *Сядем на завалинку, балакаем про тое-сёе, завалинка каля хаты.*
Кла: *Садись на ватник кла меня – мягче будет.*
Кул: *Мы, бывало, кул шеи платочки завяжем и идём кадрель плясать.*
Кулу: *Этот кулу байни куляется и боится нарушить эту красоту.*

Литературная форма предлога представлена двумя вариантами:
Около: *Близорокий, читает книжку совсем около глаз.*
Окол: *Поглядела, еще ползает там о́кол крыльца, и пошла дубасить, только спина вояла.*
Около: *А около анюткины глазки.* [МСРГЛ-5: 6].

Глагольное управление

В ЛЯ этот предлог употребляется только с родительным падежом, в говорах староверов Латгалии отмечаются единичные случаи употребления его с предложным и винительным падежами. В «Словаре русских народных говоров» также отмечается употребление с родительным, винительным и предложным падежами [СРНГ-23: 141].

С родит. пад.: *Кол нардома был киосок.*
С винит. пад.: *А кто ж куля ну будет ходить, оббивши вся?*
С предл. пад.: *Волдерьянка окол болотах, в таких местах.*

Сочетаемость и семантика

Пространственные значения – это первичные значения предлогов, непространственные – можно понимать как метафорическое переосмысление пространственных значений. С точки зрения формирования пропозитивности предлоги с пространственными значениями выражают отношения внутри пропозиции, временны́е – за пределами пропозиции, а понятийные, или функциональные, выражают отношения между пропозициями.

Пространственные значения предлога *около* сводимы к инвариантному значению – значению круга. Говорящий субъект находится в центре круга, а синтаксема с предлогом отражает нахождение в любой точке окружающего пространства, мыслимого в форме круга, кроме

низа. Значения предлога *около*, фиксируемые словарями ЛЯ, демонстрируют то же самое явление и сводимы по сути дела к двум значениям – значению круга и нахождению у границы: *'вокруг'* – значение круга, *'возле', 'вблизи, рядом'*, '*примерная величина*', '*примерная протяженность*', '*примерная длительность*' – значение нахождения у границы.

Посмотрим, какие пространственные, внутрипропозитивные значения может выражать предлог *около* в русских говорах Латгалии.

1. 'Вокруг': *Покойнику азям надевают, кальсоны и широкую рубашку,* ***кла рубашки*** *опояхывали поясок*. Такое значение отмечается в автохтонных русских говорах [СРНГ-23: 141].
2. 'Местонахождение перед чем-н': *Хочет, чтобы, как свеща топится* ***коло Бога*** (перед иконой), *муж был.* ***Кол иконки*** *помолилася, Отче, Богородицу прочитала*.
3. 'Местонахождение на поверхности чего-л.': *Там страшно ступить, ковры везде: и на полах, и* ***коло стен*** (у цыган).
4. 'Местонахождение в чем-л.': *Какие там деньги, ну всё были* ***кулу рук.*** *У меня шчас* ***коло рук*** *нету* (денег)*, а скоко было набрано, раздала*. [Лённгрен 1994: 129].
5. 'Местонахождение за поверхностью чего-л.': ***Коло стола*** *примают нас* (на хлебинах молодоженов сажают за стол).
6. 'Местонахождение позади чего-л.': *Золото она всё* ***кол иконы*** *держала*.
7. 'Вдоль чего-л. (о движении)я: *Если иду* ***кул дивана****, и тада подойду к телефону. Так не ходила, кол лежанки, кол кровати идёт и идёт*.
8. 'Местонахождение сбоку': *Она, как всё равно мозоль,* ***коло боку*** *– никуда один без оннова*.
9. 'Местонахождение над чем-л.': *Вот так* ***наклонувша кол меня***.
10. 'Местонахождение внутри чего-л.': *Третий, дядя, уже больной был,* ***коло дома*** *сидел, бывало, кому надо, сапоги чинил*.

Таким образом, в наших говорах *коло* синонимичен предлогам *в, вдоль, внутри, вокруг, за, на, над, перед, позади, сбоку*. Он указывает на расположение в любой точке сферической поверхности. Это параметрические значения пространственной ориентации в кругу, в центре которого находится говорящий.

Нахождение за пределами замкнутого пространства, с внешней стороны круга привело к появлению следующего значения:

11. Местонахождение возле': *Мелкая дорога, коло нас большак не шёл*.

Пространственные значения могут преобразовываться во временны́е, в говорах это явление представлено достаточно широко (например, наречие *впереди*). Предлог с временным значением демонстрирует внешние по отношению к основной пропозиции значения.

1. Значение примерной длительности: ***Кол тридцатки лет*** *отжила, она рассмотрела, какой пузатый, какой лысый.*
2. Значение примерной временной локализации: *Говорили, привозили* ***коло свету*** (‘перед рассветом’)*, с самолёту кидали колорадских жуков.*

Непространственные значения

1. При обозначении объекта, за которым осуществляется уход. В МАС [МАС: 608] выделяется оттенок значения ‘при обозначении лица и предмета, на который направлено действие’, в псковских говорах оно отмечается как самостоятельное: *В колхозе коло курят ходила.* В латгальских говорах это самое репрезентативное среди непространственных значений предлога. Действие распространяется по всему пространству, окружающему объект. Общее значение синтаксемы – ‘заниматься, обихаживать, окружать заботой’. Объектом, на который направлено это действие, является любое лицо, в том числе и сам говорящий, животное, земля, сад, огород, артефакт. Забота, уход осмысляются благодаря значению предлога как всестороннее, длительное, круговое, (в переносном смысле) действие. Это действие является активным, даже в том случае, если выражено глаголом состояния *сидеть.*

И миленькие мои, отняли ногу́, ну, возьмите, ну, ***походите кул неё*** *– и сразу в престарелый!*

Кол мамы *надо было долго* ***ухаживать****, и сестра больная.*

Сидели *круглы сутки* ***коло него****.*

Скоко ***коло ней работы****: сделай ты эту кружку за 19 сантим!*

Кол огорода *до десять часов* ***бьёмся****.*

Всё лето ***коло коров.***

Мама-то старая, ***коло себя-то движется*** *– не в силах кормить и доить корову.*

Не надо мне ваше ни злато, ни сребро, я ***сама кол себя не хочу ходить****.*

Кому-то интересно задарма ***кол тебя горб ломать*** (ремонтировать машину).

Головы довольно ***крутни кол ребят*** *кол этих* (учителю).

Всего было и женщинам, больше дома ***коло детей сидели*** [ДТ: 39].

Он такой был, в армии он тольки ***кол начальства*** *и* ***бегал****: Егоров туда, Егоров сюда – в Восточной Пруссии погиб.*

В материковых русских говорах круг глаголов этой сферы расширяется: *Вот ты стараешься около мужичка, дал ему лошадей вспахать; Мать около ей так и дышит* [СРНГ-23: 141].

2. Специфику изучаемых говоров составляют случаи направленности психо-эмоциональных действий на объект или самого говорящего. Выражают такие психо-эмоциональные действия глаголы *смеяться, удивляться, кричать, говорить*. Причем параллельно с глаголом *смеяться коло кого-н.* встречается управление с синонимичным предлогом *вокруг*: *смеяться вокруг кого-н.*: ***Смеётся вокруг себя****: ах ты, смехотворец, смехотворец!*

а) ***Смеяться*** *никогда не надо* ***коло старого****: придёт самому.*
Перехохочешься кол *этых* ***животных****.*
Другой раз посмотрю, и ***смех коло*** *них* ***берёт.***
Мы-то ***без пупков там кол неё*** *– она комичная такая, любила пошутить.*
Ну, ***коло Галки*** *было* ***сме́шно****, не сме́шно, а* ***интересно****.*
Коло яво и пошути*, не рассердится – простой был такой.*
И всё сделано, и ***весело коло их****.*
Цирк кол ей*!*

В материковых русских говорах отмечено такое употребление: *Около девушки смеху-то было* [СРНГ-23: 141].

Как видим, значение ‘смеяться’ может быть выражено не только глаголами, обозначающими разную степень интенсивности этого процесса (*пошутить, смеяться, перехохотаться*), но и словами категории состояния (*смешно, весело, цирк, смех*) и фразеологизмами с тем же значением (*смех берёт, без пупков*).

б) К этой же группе относятся глаголы со значением изумления, удивления: *Как что в положении ходишь, нельзя* ***коло плохого дивиться****, не надо там гайкать.* ***Я удивляюсь около него****.*

в) Следующий глагол кричать (о сильном крике, вызванном резкой болью): *Господи, что я* ***кричал коло*** *всего* ***этого*** *ретунку* (из-за перелома ноги).

г) Сюда же может относиться и глагол говорения: ***Коло этого*** *не нужно говорить!*

Все эти глаголы выражают эмоциональную реакцию, сильное впечатление от чего-л., происходящего с самим говорящим или на его глазах.

С мифологической точки зрения все описанные действия должны создавать вокруг объекта «замкнутое, охраняемое, свое пространство». Предлог выражает отношения между пропозициями, между своим и чужим. Эта функция «заложена» в нем генетически и является отражением мифологического представления о круге. Благодаря предлогу *коло*, все эти глаголы приобретают сему интенсивности и способствуют экспрессивности высказывания, повышают его эмоциональность, а экспрессивность и эмоциональность – важнейшие свойства диалектной речи. Возможно, это одна из причин высокой частотности предлога.

Фразеологизмы

Несколько фразеологизмов основаны на удвоении семантики круга, что приводит к появлению семы со значением ‘высокой степени признака’.

◊ **Кругом и около.** ‘Полностью’. *Виноват я* ***кругом и около****.*

◊ **Кругом и около обойти.** ‘Выйти сухим из воды, полностью снять с себя все обвинения’. *Токо б отбрехаться так, чтоб* ***кругом и около обойти****, и всё! Это можно кругом и около обойти.*

◊ **Кругом-окол обойти.** ‘Обойти за тридевять земель’. *Я Анютинску деревню* ***кругом-окол обойду****; говорят, мальцы красивы, я красивше их найду.* Частушка. [РФ: 69].

Семантика трех следующих фразеологизмов основана на употреблении предлога в значении ‘рядом’. Фразеологизмы выражают или отрицательную оценку, или значение ‘малой степени признака’.

◊ **Кол углов ходить.** ‘Бездельничать’. *Таким мальцам надо гулять,* ***ходить кол углов****: а что, им работы нет!*

◊ **Около мельницы прошёл.** ‘О человеке со странностями’. *Мне папа всегда говорил в таких случаях: «Ты что,* ***около мельницы прошла****»?*

Мотивация этого фразеологизма требует этнолингвистической интерпретации. «В любовной магии к приёмам кручения, верчения прибегают девушки, желающие, чтобы вокруг них вертелись, увивались парни. У македонцев женщины купались около мельничного колеса, где вертится вода, а девушки полоскали там свои фартуки со словами: «Как крутится колесо, так пусть крутятся около меня парни» [СД-3:14].

◊ **Около дела.** ‘Немного’. *У меня недавно суставы болели, так врач меня подлечил* ***около дела*****.**

Таким образом, предлог *коло* в говорах Латгалии сохраняет архаические значения, связанные с мифологическим концептом круга, и развивает новые, обладающие семантической общностью и также базирующиеся на древнем значении *kolo. По свидетельству Молдована, предлог *около* достаточно широко распространен на славянском юге и западе [Молдован 1994: 40–41].

ЛИТЕРАТУРА

Всеволодова, М. Типология славянского предлога. Системность: категории и парадигмы. В кн.: *XIV Международный съезд славистов. Славянское языкознание. Доклады российской делегации*. – Москва: Индрик, 2008, с. 119–144.

Ильин, В. Магические колеса. В кн.: *Тайны XX века. №32.* 2013, с. 22–23.

ДТ – Синица, А. *Диалектные тексты*. – Даугавпилс, 1974.

Лённгрен, Т. *Лексика русских старообрядческих говоров (на материале, собранном в Латгалии и на Житомирщине)*. – Uppsala. 1994.

МАС – *Словарь русского языка в четырех томах*. Т. 2. – Москва: Русский язык, 1982.

Молдован, А. *Лексика древнерусского перевода в региональном аспекте*. – Москва. 1994.

МСРГЛ-5 – *Материалы для словаря русских говоров Латвийской ССР*. 5. Пособие для практических занятий со студентами по курсу «Русская диалектология». – Рига. 1973.

РФ – *Русский фольклор в записях студентов Даугавпилсского университета (1963–1991)*. Редактор Ф. Федоров. – Daugavpils: Saule, 2008.

СД-3 – *Славянские древности*. Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. Т. 3. – Москва: Международные отношения, 1982.

СРНГ-23 – *Словарь русских народных говоров*. Редактор Ф. П. Сороколетов. Т. 23. – Ленинград: Наука, 1987.

Kristīne KUŅICKA
(Daugavpils Universitāte)

Язык краславских поляков сегодня*

Summary
The Current State of the Polish Language Spoken in Kraslava

The aim of the present paper is to describe and analyse the major peculiarities of the Polish language used by Poles living in Kraslava. The Polish language preserved and spoken by the local community belongs to the Northern-Peripheral Polish (*polszczszyzna północnokresowa*) that functions on the territory of the former Polish-Lithuanian Commonwealth. Over time the regiolect that due to political and historical events has been parted from the Standard Polish has developed a number of traces that differentiate it from the standard variety of the language. The material has been recorded in the spring of 2012 during structured interviews with twenty-two Poles currently living in Kraslava.

The auditory analysis of the recorded material allowed for determining such phonetic traces as: the stress on the ultimate and antepenultimate syllables; the coexistence of the characteristic Standard Polish semi-vowel *u̯* and Polish Peripheral dental lateral approximant *ł*; synchronous and asynchronous pronunciation, as well as denasalization of "nasal vowels" *ǫ*, *ę*; so called "singing pronunciation"; reduction of unstressed vowel *e* > *i*, *y*. A common phonetic process *akanie* – the merging of unstressed vowels *o*, *e* into *a*, causes such morphological peculiarities as the change of gender from neuter to feminine or equation of Accusative and Nominative cases in feminine nouns. In morphology interesting is also the use of masculine endings in the past tense plural in combination with masculine and non-masculine nouns or pronouns; the absence of the reflective pronoun *się* in reflexive verbs or addition of the particle *się* to non-reflexive verbs. Innovative is also the use of borrowings and calques. The most frequent recorded syntactic peculiarities are: the use of auxiliary *trzeba*; the use of construction *u* + Genitive; the use of argument cases that are not characteristic of the Standard Polish; and changes in the use of prepositions as post-positives.

*

Эта работа выполнена при содействии Европейского социального фонда в рамках проекта **«Поддержка развития докторантуры Даугавпилсского Университета»**
Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015

The material gathered during the current research allows determining that the Polish language used in Kraslava today shows historical and current influence of Russian, Belorussian, and Latvian languages. It can be concluded that the Polish language spoken by Poles in Kraslava today is an aggregate of idiolects with many common linguistic peculiarities, and their frequency depends on the generation of the speakers and languages used on everyday basis.

Key words: *Peripheral Polish language, interference, borrowings, Kraslava, Poles*

*

Город Краслава уже на протяжении нескольких столетий ассоциируется с поляками. Ведь именно с Первой Речью Посполитой и графами Плятерами связано динамическое развитие местности. Сегодня в Краславском крае проживают 1374 поляка (7,9%)[1], многие из которых сохранили польский язык и традиции своих польских предков. В городе с 1989 года активно действует Отделение Союза поляков Латвии, с 1991 года работает польская основная школа (9 классов), есть один танцевальный и два вокальных коллектива, в краславском костеле св. Людовика на польском языке проходят богослужения и подготовка детей к причастию. Хотя по данным переписи населения 2011 года на территории Краславского края проживает лишь 24 поляка, которые используют польский язык[2] в основном для общения в кругу семьи, количество людей, использующих польский язык в общественной и религиозной сфере намного больше. Цель данной статьи – описать главные языковые особенности периферийного польского языка краславских поляков на фоне общепольского языка и его северной периферийной разновидности[3].

Польский регионолект[4] в Латгалии находится в постоянном контакте с латышским и русским языками, а также их территориально-соци-

---

[1] Данные переписи населения 2011 года [Centrālā statistikas pārvalde].

[2] Ibid.

[3] Термин периферийный польский язык употребляется для определения польского языка, функционирующего на территории Первой Речи Посполитой. Польский язык на территории Украины называют южным периферийным польским, а на территории Литвы, Беларуси и Латвии северным периферийным польским языком [Ананьева 2004: 103].

[4] Термин *регионолект* используется нами в значении, описанном А.С. Гердтом [2005: 22]. Именно регионолектом язык латвийских поляков называют исследователи Польской Академии Наук.

альными вариантами. В меньшей степени присутствует влияние северно-восточных диалектов белорусского языка [Jankowiak 2009: 130]. Большинство латгальских поляков являются билингвами и полилингвами, а ежедневное использование нескольких кодов часто приводит к языковой интерференции. Среди краславских поляков польский язык обладает высоким престижем, но, как уже отмечалось, сегодня используется в основном в сфере социальных и культурных контактов. Важно, что из опрошенных нами поляков только один человек молится на русском языке, остальные используют польский язык. На данном этапе развития польского регионолекта, когда происходит постоянное сужение сферы его использования, важно зафиксировать языковые особенности разных поколений современных поляков, что поможет нам увидеть изменения, происходящие в польском языке в Латгалии, и оценить жизнеспособность и перспективы дальнейшего развития.

Речь старшего поколения латгальских, в том числе краславских поляков, в социолингвистическом отношении в конце 90-х годов 20 века исследовала Малгожата Острувка, мы учитываем результаты ее работы.

Исследованный нами материал составляет 15 часов диктофонных записей, сделанных в Краславе весной 2012 года, во время интервью с 22 краславскими поляками[5]. Так как в силу неблагоприятных социально-экономических условий значительная часть трудоспособного населения вместе с детьми покинула Краславу[6], нам не удалось найти одинаковое количество информантов всех поколений. Информанты

[5] В рамках данного исследования все информанты были поделены на три возрастные группы: старшее поколение (информанты, родившиеся до 1950-го года, общались на польском языке со своими родителями, жили в большинстве своем в окружении поляков, а также имели возможность свободно культивировать польскую культуру и обычаи); среднее поколение (информанты, родившиеся с 1950-го по 1980-тый год во время советской власти, посещали русские школы и в семьях использовали в основном русский язык, не имели контакта с польским языком и культурой до начала 90-х гг.); младшее поколение (информанты, родившиеся после 1980-го года, имели возможность посещать польскую школу и различные мероприятия на польском языке, который они также используют в общении со своими бабушками и дедушками).

[6] Согласно данным Центрального статистического управления, в Краславском крае в 1990 году проживало 25 318 человек, в 2000 году 22 900 человек, а в 2012 году только 17 175 человек [Centrālā statistikas pārvalde].

старшего поколения – это семь женщин и пять мужчин, родившихся с 1922 по 1941 год на территории Краславы и ее окрестностей (7 человек) и Белоруссии (5 человек). Двое информантов имеют высшее образование, трое – среднее или среднее специальное образование, трое закончили 7–8 классов и четверо 4–5 классов (трое в польской школе) основной школы. В детстве 11 информантов в семьях для общения использовали польский язык, но только двое из них используют его в семье сейчас. Польский язык является средством общения с друзьями, знакомыми из местной польской диаспоры, а также используется на различных мероприятиях и в сфере религии. Латышским языком владеют девять информантов, причем двое из них слабо, и лишь один человек использует латышский для общения в семейном кругу. В детстве русский язык был средством общения в семье одного информанта, сегодня его используют в девяти семьях.

Информанты среднего поколения – четыре женщины и один мужчина, родившиеся с 1950 по 1976 год в Краславе и окрестностях. У троих информантов есть высшее образование, двое окончили профессиональное училище. Четверо в детстве в семье использовали польский язык, сейчас в семье его использует только один человек. Сегодня, как и представители старшего поколения, они используют польский язык для общения со знакомыми поляками, на мероприятиях и во время молитвы. Латышским языком владеют все информанты, один из них слабо, и один использует латышский для общения в семейном кругу. Русский язык в семье в детстве использовал лишь один информант, сейчас его используют четыре информанта.

Младшее поколение информантов – это четыре женщины и один мужчина, родившиеся с 1995 по 1997 год в Краславе и окрестностях. Все являются учениками Краславской польской основной школы им. графов Плятеров. Два информанта используют польский язык в семьях (наравне с русским), трое в общении с бабушками и дедушками, остальные только в школе, в костеле, на культурных мероприятиях и для общения в социальных сетях с коренными поляками. Латышский является для них языком обучения в школе[7]. В семье его использует

[7] На протяжении девяти лет на польском языке школьники изучают польский язык и литературу (от трех до шести часов в неделю), один год на польском языке изучают также историю и географию. Польский язык используется на факультативных занятиях по вокалу и во время школьных мероприятий.

один информант. Русским языком владеют все информанты, двое используют его в кругу семьи. Стоит заметить, что в целом польский язык утратил свое положение главного в семейном кругу. В основном этот код используется для общения с членами польской диаспоры, на культурных мероприятиях и в школе. На сегодняшний день доминирующую позицию польский язык сохраняет лишь в сфере религии. Информантам было задано около 25 вопросов о происхождении, знании языков, традициях и повседневной жизни. В результате анализа материала и оценки частотности различных языковых явлений в польской речи информантов были выделены главные особенности, которые являются наиболее распространенными и встречаются не менее, чем у трети информантов.

Рассматривая фонетические особенности данного кода, следует обратить внимание на ударение, которое в целом так же, как в общепольском языке парокситоническое, но встречается также использование окситонического ударения. Наличие окситонического ударения связано с влиянием русского языка и чаще всего встречается в словах, которые употребляются также в русском языке, например, *festi'va:l'*, *u 'nas, inter'je:r, insty'tut,* но этот вид ударения переносится также на польские слова, например, *pa'łac, ʒ'ef'čyn, aku'rat, jen'zyk*. К особенностям акцентуации исследователи относят также удлиненное произношение гласных в слогах под ударением[8], которое нами зафиксировано в речи всех информантов, за исключением одного информанта: *časup**i:**sma, pad**a:**ło, pul'**a:**cy, vr**u:**co, ruduv**i:**ty varšav'**a:**n'in, r**a:**jon, ʒ'atk^{u}**o:**v'e, kl'**a:**sa, xc**e:**c'e, pust**a:**v'ic'*.

Следующая особенность – это сохранение зубного качества согласного *ł* у всех информантов старшего поколения (*łupiła, młutšy, f słobutki, k'ił̇baski*), а также наличие в одной позиции согласного *ł* и полугласной *u* у информантов младшего и среднего поколения (*f puu̯tusk'e, cauy dom, n'e pytau̯am jǫ, płutna, pošła, b'ałoruski*)[9].

---

[8] Эта черта северного периферийного польского сегодня не считается общераспространенной, а наоборот, относится к числу идиолектальных особенностей [Grek-Pabisowa, Maryniakowa 1997: 51]. Наличие удлиненного произношения гласных в слогах под ударением практически во всех идиолектах свидетельствует о принадлежности информантов к одному регионалекту.

[9] Зубное *ł* в общепольском языке начало переходить в полугласную *u* в XVI–XVII веках [Klemensiewicz 1965: 98]. В периферийных говорах на территории

Язык краславских поляков также характеризует полное отсутствие синхронной реализации носовых гласных *ǫ, ę* у старшего поколения и их различная реализация у младшего и среднего поколения. Носовые гласные могут иметь синхронное произношение *ǫ, ę*: *ʒ'ev'ęč' klasuf, zʒiv'ajǫ s'ę*, *polkǫ čuję*; асинхронное носовое произношение *om*, *on*, *en*, *em*, *en'*, *eu*: *vyst**om**pili, ży:j**on**, j**en**zyk, z menž**em**, piš**em**, pomodlic' s'**en'**, s'**eu***; или подлежат деназализация до *e*, *o*, *u*, *a:* *ličył s'**e**, k'edy pšyjd**o**, časem pracuj**u**, za m**u**nš vyšła, skon'čyli t**o** pol'sk**o** škoł**o**, połoni**a** często oglondamy*. Различное произношение носовых гласных является особенностью северного периферийного польского и, согласно данным исследований, проведенных на территории Литвы и Беларуси, зафиксировано более 20 различных видов артикуляции носовых гласных [Grek-Pabisowa 2002: 47]. Особенность эту в речи краславских поляков отмечает также М. Острувка [Ostrówka 1999: 106].

Еще одна фонетическая особенность зафиксирована нами в речи старшего и среднего поколения – это более высокая артикуляция гласных среднего ряда *e, o* в безударных слогах[10]: *v m'**i**ška:n'u, v**i**lka:noc, vogul'**i**, l**i**kaže, č**y**kal'i, v**y**nʒonki, r**u**l'nicy, ja **u**'dała, l**u**tefska, p**u**ruʒ'ili, x**u**ʒiłam, big**u**s.*

Безусловно, одним из наиболее характерных признаков периферийных польских говоров является аканье, которое часто является морфонологическим процессом. О причинах и следствиях этого процесса пишут многие исследователи, используя термин аканье в разных контекстах [Grek-Pabisowa 2002: 16–17; Rieger, Masojć, Rutkowska 2006: 24; Spiczakowska 2008: 177–178]. В нашем исследовании аканье рассматривается как нейтрализация фонологической оппозиции /a/: /o : /e/ > [a] в безударных позициях в конце слова. Чаще всего в записанной нами речи аканье является причиной изменений грамматического рода, например, существительные среднего рода на *-o* и *-e*, а также определения, используемые при них, в именительном падеже получают

Латвии оно поддерживается за счет русского и латышского языка. В речь младшего и среднего поколения, у которых имеется непосредственный, частотный контакт с общепольским языком, проникла полугласная *u*, которая на данном этапе развития регионолекта сосуществует с зубным *ł*. Эта особенность зафиксирована также М. Острувкой [Ostrówka 1999: 106].

[10] Редукция безударного *e>i,y* и *o>u* характерна для периферийных польских говорах в Литве и Белоруссии [Rieger, Masojć, Rutkowska 2006: 24–25], а также речи краславских поляков [Ostrówka 1999: 106].

окончание *-a*, что вызывает смену рода на женский: *było ministe:rstv**a** počty, t**a** płutn**a** tšymała s'en, ʷobvatel'stv**a**, sk ʷont to naźvisk**a***. С аканьем связанно также выравнивание винительного и именительного падежей существительных женского рода: *ukra:šam xoink**a**, ja utdała starš**a** curk**a**, zamkne:l'i pʷol'sk**a** ško:l**a**, n'e zdonžy:ła skʷon'čyc'škʷoł**a**, skańča usm**a** klas**a**, skon'č'iła ja s'edmil'etn'**a** ško:ł**a***[11]. Аканье частотно также в форме третьего лица единственного числа прошедшего времени среднего рода глагола *być* (быть): *vykštałcen'a n'e był**a**, os'em był**a** brac'i, mn'e tšeba był**a** vyučyc', časem był**a** tak, čšeba płac'ic' był**a**, xl'eba n'e był**a***.

Еще одной особенностью периферийного польского языка, которая встречается в краславском региолекте, является частое отсутствие различения форм мужского и немужского родов: *prosto budynki byl**i**, časupisma byl**i**, ʒe:c'i małe by:l**i**, oni pšyjeżʒal**i** do mn'e (curki), dobžy č'asy byl**i**, ta:k'e kʷoncentra:ty byl**i**, tan'cy byl**i***[12].

В исследованном материале широко представлено нерегулярное использование возвратных местоимений. В речи информантов возвратное местоимение либо отсутствует: *naučyu̯am (**się**) bes 'problem (języka), učyu̯a (uczyłam **się**) za:vut, na v'ečorki zb'eral'is'my (**się**), uroʒ'iłam (**się**) ja v byfšej polsce, polkǫ čuję (**się**), zastanovil'i (**się**) nad tym;* либо присутствует там, где его не должно быть: *jak ja poznałem **s'en** z žʷono, to zostało **s'e** tam, zostal'i **s'e** žyc' v łotve, błat zostaje **s'e** błatem*. На данной территории эта особенность связана с влиянием русского и белорусского языка (например, в русском *выучить,* в белорусском *вывучыць* – возвратное местоимение отсутствует; в польском *nauczyć się*).

Рассматривая лексические особенности речи краславских поляков, следует отметить отличающееся от общепольского языка употребление глагольных префиксов: *zʒ'iv'ajǫ s'ę* (**ø**dziwią się) рус. **у**дивляться, ***vy**učyu̯a s'ę temu jenzyku* (**na**uczyła się tego języka) рус. **вы**учить, *skańča usma klasa* (**ø**kończy ósma klasę) рус. **за**канчивать, *n'i **za**xc'eli* (nie **ze**chcieli) рус. не **за**хотеть, ***vy**u:čył b'ałoruski je:šče dodatkʷova* (**na**uczył się) рус. **вы**учить. Можно предположить, что информанты употребляют префиксы, свойственные этим глаголам в русском языке. В речи информантов

[11] Эта особенность зафиксирована также М. Острувкой [Ostrówka 1999: 106].

[12] В общепольском языке глаголы в прошедшем времени множественного числа мужского рода имеют окончание *-i*, а во множественном числе женского и среднего рода окончание *-y*. Эта особенность зафиксирована также М. Острувкой [Ostrówka 1999: 107].

широко представлены также лексические заимствования из русского языка: ***respublika*** *uotvy,* ***arxitektar****,* ***ub'eram*** *dom,* ***ukra:šam*** *xoinka,* ***vdruk może****,* ***zav'eduščaja****, f pol'sce* ***čuła s'eb'e*** *nurmal'n'e, u mn'e troxe inny* ***vzgl'ond*** *na to,* ***kałxozy, složn'e, šaravaja mołn'ija****.* Наличие заимствованной лексики (особенно русской) в периферийных говорах отмечают все исследователи, а в речи краславских поляков эту особенность описывает также Острувка [Ostrówka 1999: 107]. В речи информантов используются общепольсике слова, у которых в региолекте отличается сдвиг в семантике: *n'e zapam'entač' o svoix kožeńax* (nie zapomnieć) рус. запамятовать*, zastanovili nad tym* (stanęliśmy na tym) рус. остановились на*, odebra:li obras (zdjęli obraz), my učyli lutefski* (my uczyliśmy się łotewskiego) рус. учили*, ona mn' e napraviua* (ona mnie skierowała) рус. направила, *muv'ili że vru:co a n'e vruc'il'i* (mówili że zwrócą), *nam nikt n'e bro:nił tego* (nie zabraniał), *vyšuo tak* (stało się) рус. вышло. В некоторых случаях это связанно с явлением омонимии, т.е. совпадением фонетического облика полонизма и русизма.

Синтаксические особенности краславского региолекта связаны с влиянием латышского и русского языков. Самой распространенной является конструкция, которая служит выражением принадлежности: *u* + родительный падеж + факультативно глагол *być* (быть)[13], вместо общепольской *mieć coś/kogoś:* ***u mn'e*** *teš* ***jest*** *vnuk,* ***u nas*** *fšystk'e:ga* ***była****,* ***u mn'e*** *mama polkǫ,* ***u mamy*** *n'e* ***było*** *vykštałce:n'a,* ***u mn'e*** *dv'e vnučki, brat* ***u niej był****, śes'c'oro ʒ'e:c'i* ***u moix roʒ'icuf****.*

В речи краславских поляков высокочастотна конструкция дательный падеж + *trzeba* (надо, нужно) + инфинитив[14], которая выражает необходимость сделать что-либо кем-либо: *čšeba płac'ic' była, mn'e tčeba było is'c' za stol'aža, čeba popačyc', mn'e ta tšeba była vyučyc', čas tšeba xr"on'ic'.*

---

[13] В русском языке: предлог *у* + родительный падеж + глагол *быть*, например, *у меня есть брат*. Возможно данная конструкция поддерживается также латышской: дательный падеж + глагол *būt*, например, *man ir brālis*. Эта особенность в речи латгальских поляков зафиксирована также М. Острувкой [Ostrówka 2005: 97].

[14] В русском языке: дательный падеж + глагол *надо, нужно* + инфинитив, например, *мне надо идти*. Возможно данная конструкция поддерживается также латышской: дательный падеж + глагол *vajadzēt* + инфинитив, например, *man vajag iet*. Эта особенность в речи латгальских поляков зафиксирована также М. Острувкой [Ostrówka 2005: 97].

Еще одна особенность периферийного польского, используемого в Краславе, – это употребление при глаголах падежей, не характерных для общепольского языка[15]: *vyučyu̯a s'ę* ***temu*** *jenzyku* (nauczyła się **tego** języka) – дательный вместо родительного, *n'e pytau̯am* ***jǫ*** (nie pytałam **jej**) – винительный вместо родительного, *roʒ'ice sǫ* ***pola:cy*** (rodzice są **polakami**) – именительный вместо творительного, ***polski*** *teš n'e znajǫ* (**polskiego** też nie znają) – винительный вместо родительного, *m'ał* ***kšyža*** (miał **krzyż**) – родительный вместо винительного. Весьма частотным является несовпадение предложного управления с общепольским языком[16], под влиянием русского языка: *n'e v'em* ***s*** *č'ego zač'inac'* (**od** czego), *fšystko było* ***na*** *pu̯olskim* (**po** polsku), *m'eškau* ***f*** *krymu* (**na** Krymie), ***s*** *ž'ev'en'ž'es'ontego p'erfšego roku* (**od** ... roku), *d'v'e goʒ'iny* ***na*** *tygu̯o:dn'e* (**w** tygodniu, tygodniowo), *pracovau̯* ***po*** *m'ęʒynarodovej program'e* (**w** ramach), *vystompili* ***v*** *festivalax tam* (**na** festiwalach).

Все рассмотренные языковые особенности характеризуют северные периферийные диалекты польского языка. Польский регионалект в Краславе является совокупностью идиолектов с разной степенью концентрации периферийных элементов, самые значимые из которых представлены в данной статье. Проведенный анализ показал, что на фоне других разновидностей данного кода краславский регионалект выделяется удлиненным произношением гласных в слогах под ударением, аканьем, различной реализацией носовых гласных, а также отсутствием различения форм мужского и немужского родов. Высокочастотными являются лексические заимствования из русского языка и синтаксические конструкции, характерные для русского и латышского языков. Существует ряд особенностей, которые характерны для всех или большинства информантов того или иного поколения. Так, например, для языка младшего поколения характерна общепольская фонетика с периферийными элементами, а для языка старшего и среднего поколения характерна фонетика периферийного польского с общепольскими элементами (например, полугласная *u̯*). Отличия в языке поколений обусловлены способом приобретения языка и условиями его использования[17]. Многие из зафиксированных нами сегодня языковых осо-

[15] Особенность зафиксирована в речи латвийских поляков [Rucka 1999: 282].

[16] Ibid.

[17] Младшее поколение в школе изучает общепольский язык, использует его в контактах с коренными поляками и редко общается с носителями перифе-

бенностей были ранее отмечены в исследованиях речи старшего поколения латгальских и краславских поляков М. Острувкой [Ostrówka 1999; Ostrówka 2005]. Самое большое влияние на данный регионалект, без сомнения, оказывает русский язык, следы влияния русского языка отмечаются на всех уровнях языковой системы. Влияние латышского языка в речи краславских поляков хотя и ощутимо, но не является общераспространенным.

В данной статье представлены лишь наиболее ярко выраженные особенности речи краславских поляков, в ходе дальнейших исследований будут получены более подробные данные, а также будет проведен сопоставительный анализ с польским регионалектом в других городах Латгалии.

ЛИТЕРАТУРА

Centrālā statistikas pārvalde. 2011. gada tautas skaitīšana – galvenie rādītāji. Pieejams: http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/2011gada-tautas-skaitisana-galvenie-raditaji-33608.html

Grek-Pabisowa, I., Maryniakowa, I. Język polski na Kresach północno wschodnich dawniej i dziś. In: *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich*. – Warszawa: SOW, 1997, s. 27–109.

Grek-Pabisiowa, I. *Współczesne gwary polskie na Litwie I Białorusi. Fonetyka.* – Warszawa: SOW, 2002. 162 s.

Jankowiak, M. *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie Krasławskim.* – Warszawa: SOW, 2009. 248 s.; VII s.

Klemensiewicz, Z. *Historia języka polskiego*. Część II. Doba średniopolska: Od początków XVI wieku do ósmego dziesięciolecia XVIII wieku. – Warszawa: PWN, 1965. 322 s.

Ostrówka, M. Teksty z Krasławia i okolic na Łotwie z komentarzem językowym. In: Rieger, J. red. *Język polski dawnych Kresów Wschodnich. Tom 2.* – Warszawa: Wydawnictwo naukowe SEMPER, 1999, s. 105–113.

Ostrówka, M. Regiolekt polski na Łotwie. In: *BULLETIN DE LA SOCIETE POLONAISE DE LINGUISTIQUE LXI*, 2005, s. 87–99.

Rieger J, Masojć I, Rutkowska K. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie.* – Warszawa: DiG, 2006. 455 s.

рийного польского. Старшее и среднее поколение в последние двадцать лет имеет окказиональный контакт с общепольским языком.

Rucka, I. Sytuacja języka polskiego na Łotwie w latach 1940–1990. In: *Acta Baltico-Slavica XXIV*. – Warszawa: SOW, 1999, s. 273–294.

Spiczakowska, M. O pewnym przypadku akania w dialekcie północnokresowym – osobliwa forma narzędnika liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego. In: *„LingVaria"* Nr 5. – Warszawa: Księgarnia Akademicka, 2008, s. 177–183.

Ананьева, Н. *История и диалектология польского языка*. – Москва: УРСС, 2004. 301 с.

Гердт, А. *Введение в этнолингвистику*. – Санкт-Петербург, Издательство Санкт-Петербургского Университета, 2005.

Анатолий КУЗНЕЦОВ
(Даугавпилсский университет)

Перфект в Лаврентьевской летописи

Summary
The Perfect Tense in the Laurentian Manuscript

The meaning of the perfect in the Old Church Slavonic and Old Russian remains disputable till today. A.A. Potebnya, I.K. Bunina proved that the perfect never meant a result, it was a relative tense which meant a result only in some contexts. But other scientists consider that the perfect in the beginning meant just a result and only later it lost this meaning in Russian (precisely got other meanings besides a result) and supplanted the aorist and imperfect. The time when it supplanted simple tenses also remains disputable. B.A. Uspensky, G.A. Khaburgayev supposed that it happened before the 11th century, others – in the 13th century. Unfortunately the retained ancient manuscripts are Church Slavonic on the whole and that allows to agree with B.A. Uspensky and G.A. Khaburgayev. Only the later copies of ancient texts give us an opportunity to describe situation differently. This article demonstrates that in the first part of Laurentian manuscript (till 1015) the forms of the perfect are used in direct speech and author's commentaries only as relative tense. They cannot be used in narrative context. So the aorist and imperfect were still in use in the Old Russian in 10–12th centuries, they competed with perfect in direct speech. According to E. Klenin only in the end of 13th century the perfect began to function as a simple narrative past tense form.

Key words: *perfect, direct speech, productivity, absolute and relative tames, narrative*

*

История прошедшего времени в русском языке, несмотря на достаточно большое количество работ, остается неясной в плане изменения семантики и функций форм. Дело в том, что представленность форм аориста, имперфекта, перфекта и плюсквамперфекта зависит от жанровой принадлежности текста. Недостаточное количество древних памятников письменности лишает исследователей уверенности в реконструкции парадигмы претеритов, относящейся к началу древнерусской письменности – X и XI векам. Ни оригинальных повествовательных сочинений, ни деловых документов в подлинниках от этого времени не сохранилось, исключение – приписки в книгах и берестя-

ные грамоты. Для решения проблемы лингвисты вынуждены обращаться к памятникам церковного характера и к поздним спискам произведений, созданных в раннее время, например, летописям. Выводы исследователей, однако, оказываются зависимыми от выбранных ими установок: одни видят в этих текстах влияние церковнославянского языка, поэтому простые претериты исключают из древнерусской парадигмы [Успенский 2002: 215; Горшкова, Хабургаев 1981: 330–332], другие более осторожно предполагают сохранение аориста и имперфекта до XIII века [Зализняк 2004: 174]. А.А. Потебня считал невероятным, чтобы «тонкие различения прошедших простых... могли быть усвоены писателями только книжным путем», а следовательно «эти прошедшие были в просторечии еще в XII–XIII вв.» [Потебня 1958: 258].

Но дело не только в хронологии процесса, но и в семантике перфекта. Как известно, славянская система претеритов не является наследием индоевропейского состояния; даже сигматический аорист не был свойствен индоевропейскому праязыку, т.е. носил диалектный характер [Топоров 1961]. Имперфект и сложные претериты – чисто славянские новообразования. Традиционно систему славянских претеритов соотносят в плане значения с системой греческого, латинского и др. древних языков. Первым сложную форму *есмь*+*-лъ* назвал латинским термином *перфект* параллельно с составным *прошедшее совершенное действие* (среди описательных глагольных форм) Франц Миклошич в своей *Vergleichende Grammatik der slavische Sprachen* (1852–1874) [Миклошич 1889: 162]. У латинского перфекта было два основных значения – *perfectum historicum* (или *praeteritum*) и *perfectum praesens*, из которых первый соответствует греческому аористу и только второй – греческому перфекту со статальным или результативным значением, но и греческий перфект постепенно расширял свои функции и становился подобным аористу [Соболевский 1998: 200–204; Славятинская, I, 1993: 196].

Против использования названия *перфект*, да и *прошедшее совершенное* по отношению к древней славянской форме *есмь*+*-лъ* выступал А.А. Потебня [1958: 255–262]: эта сложная форма не есть совершенное в славянском смысле – совершенного вида, и в ней «первоначально изображалось событие прошедшее (прич.) по отношению к настоящему (глаг.)». Потебня привел примеры из Остромирова евангелия, когда греческий аорист переводится то славянским перфектом, то

аористом: ***утаилъ ѥси*** (ἀπῶκρυψας) *отъ прѣмѫдрыихъ и* ***отъкры*** (ἀπεκάλυψας) *се младеньцемъ* Лк 10.21 и др. На относительном характере этих форм в старославянских текстах настаивала и И.К. Бунина [1959: 62–78], которая привела примеры перфекта НСВ и СВ, в которых трудно усмотреть значение результативности и «актуальности последствий действия» (термин Ю.С. Маслова). И результативное, и актуальное значение, по ее мнению, это только комбинаторные значения, обусловленные видовым значением глагольной основы и контекстом, но ими не исчерпывается диапазон частных значений перфекта. Согласно И.К. Буниной, аорист и презенс – это основные времена, а плюсквамперфект (предпрошедшее) и перфект (преднастоящее) – относительные к аористу и презенсу. Очень осторожно о значении перфекта в старославянских текстах высказывается Х. Лант: «There are about 600 attested examples of the perfect, against some 10,000 aorists and 2300 imperfects. The precise meaning in individual cases is open to a variety of interpretations, depending on assumptions about aspect, tense, and the degree of dependence on (or independence from) the Greek verb-form underlying the OCS translation» [Lunt 2001: 113, footnote 17], там же он пишет: «The perfect is not common, chiefly because the texts which we have do not need to express this particular relationship very often». Действительно, с позиции сторонников результативного значения перфекта странным кажется аорист в речи блудного сына: *въставъ. идѫ къ о҃цоу моѥмоу. и рекѫ ѥмоу оч҃е .* ***съгрѣшихъ*** *на нб҃о и прѣдъ тобоѭ ouже нѣсмь достоинъ нарещи сѧ сынъ твои* Лк. 15.18–19 OE – имеет ли место здесь результативность? Использование аориста можно объяснить, с одной стороны, формой греческого оригинала (ἥμαρτον – аорист), а с другой – значением простой последовательности событий без выражения результативности: когда-то я согрешил и теперь не достоин быть сыном.

К сожалению, точка зрения А.А. Потебни и И.К. Буниной не была поддержана другими славистами. Все учебные пособия по истории русского языка дают «классическое» определение славянского перфекта как «отнесенное к настоящему времени состояние, являющееся результатом совершенного в прошлом действия» [Борковский, Кузнецов 1965: 275], а авторы специальных исследований принимают это значение как исходное, хотя регистрируют во множестве и другие значения [Истрина 1919/1923; Силина 1995], интерпретируя их как развитие и экспансию перфекта. Первоначальная связь с настоящим временем

признается в любом случае, она реализуется в прямой речи в составе диалога персонажей повествования, в виде косвенной речи и в виде авторских замечаний по тексту.

В данной статье представлены результаты изучения форм перфекта в той части «Повести временных лет» по Лаврентьевской летописи [ЛЛ 1962], которая заканчивается смертью князя Владимира Святославича в 1015 году (лл. 1–44 об.). Тексты этой части или восходят к ранним преданиям – IX в., обработанным позже, или к началу XII в. – времени составления «Повести временных лет».

В этой части летописи парадигма перфекта представлена следующим образом (пропуски в ЛЛ восполнены по ЛР):

– связка в постпозиции (31):

1 ед. (1) – *м.р.* азъ... пришелъ єсмь 20;

2 ед. (6) – *м.р.* поималъ єси 14 об.; сольстилъ єси 25; испустилъ єси 34 об.; ѡбратилъ ѥси 43; *ж.р.* переклюкала мѧ єси 17 об.; крⷭ̃тиласѧ єси 17 об.;

3 ед. (12) – *м.р.* оучиⷧ єⷭ̃ ЛР 14; <конь> оумерлъ єⷭ̃ ЛР 19; конь оумерлъ єⷭ̃ ЛР 19; увѣдѣлъ єсть кнѧзь нашь 12; приѩлъ єсть и ѡнъ 12 об.; ѩдъи хлѣбъ мои . възвеличилъ єсть 24 об.; Бѣ̄ ... далъ єсть 26 об.; родилсѧ еⷭ̃ дѣтищъ 31; <Владимир> крⷭ̃тлъсѧ єсть 38 об.; <Бог> избавїл нъı єсть 41 об.; *ж.р.* рускаѧ землѧ стала єсть 1 об.; *ср.р.* и бъıло ли се єсть 34 об.;

1 мн. (1) – *м.р.* мъı ... хрⷭ̃тлисѧ єсмъı 13 об.;

3 мн. (11) – *м.р.* сѣли суть Словѣни 2 об.; покръıли суть ... корабли 10 об.; идуть Рьсь и наѩли суть 10 об.; єлико ихъ ... приѩли суть 11 об.; твои сли водили суть 14; ѡтроци Свѣньлъжи . изодѣлисѧ суть 14 об.; иже распасли суть 15; ѡ̄цї наши ... не приѩли суть . 27 об.; приходили суть Болгаре 28; предали бо суⷮапⷭ̃ли 39 об.; иже приѩли суть 42;

– связка в препозиции (14):

1 ед. (1) – *м.р.* ѥсмь въıшелъ 42 об.;

2 ед. (1) – *м.р.* тъı єже єси хотѣлъ 23 об.;

3 ед. (3) – *м.р.* Кии єсть перевозникъ бъıлъ 4; *ж.р.* єсть пошла рускаѧ земѧ 1 об.; **с отрицанием** – *м.р.* нѣⷭ̃ кто имъ оударилъ 42 об.;

1 мн. (1) – *м.р.* на н̄бѣ̄ ли єсмъı бъıли 37;

2 мн. (2) – *м.р.* въı бо єсте изънемогли 16 об.; се оуже єсть <= єсте> покорилисѧ ... а идѣте въ градъ 16 об.;

3 мн. (6) – *м.р.* <поляне> суть въдали 6; *ср.р.* ѭже суть бъıла 31 об.; **с отрицанием** – *м.р.* не суть ап҃ли оучили . ни прр҃ци прорекли 26 об.; тѣло҃м ап҃ли не суть не бъıли 27 об.; суть не бъı҃ правили вѣръı 28 <= суть не исправили>;

– нет связки (27):

1 ед. (2) – *м.р.* не ѭзъ бо почалъ 24 об.; *ж.р.* азъ мьстıла 16 об.;

3 ед. (21) – *м.р.* оучилъ стъıи Ѡньдрѣи 3 об.; приходившю є҃му ... приѭлъ 4; <Олма> поставилъ 8; наказалъ Мефодии 9 об.; Анъдронигъ ап҃лъ ... бо ходıлъ ...и ап҃лъ Павелъ оучилъ 9 об.; дань юже ималъ Ѡлегъ 10 об.; въı казалъ цр҃ь 14; кнѧзь оуже почалъ 16; иже створилъ нб҃о и землю 26 об.; реклъ ти тако папежь 27 об.; Бу҃ єже створилъ 27 об.; Бъ҃ . а иже творилъ 30 об.; <Лаван> реклъ є҃му 31; кто колько лѣтъ бъıлъ 31 об.; нѣ ли мужа . се нашь доспѣлъ 42 об.; *ж.р.* прислаласѧ ... Словѣньска землѧ 9; Ибо заповѣдала Ѡльга 20 об.; *ср.р.* што сѧ оудѣѭало 6 об.; что ради вече бъıло 43 об.;

1 мн. (1) – **с отрицанием** – *м.р.* не мы҃ имали ЛР 17;

3 мн. (3) – *м.р.* <деревляне> сами оубили 16; вси гради ваши ... ѭлисѧ 16 об.; <греки> нъı сѧ по дань ѭли 22.

Особо надо выделить конструкцию с собирательным существительным *братьıѧ*, с которым причастие и связка согласуются по-разному – в ед. числе и во мн.: *бъıла суть .г҃. братьıѧ . Кии . Щекъ . Хоривъ* 7 об.

Всего 73 примера. Что касается вида, то примеров перфекта НСВ не много: от глагола *бъıти* – 9, *учити* – 4, *имати* – 2, *хотѣти* – 1, *водити* – 1, *ходити* – 1, *приходити* – 1, *казати* – 1, *творити* – 1, *мьстити* – 1. Всего 22 случая.

Действительно, подавляющее число примеров с формами перфекта фиксируются в прямой речи, но значит ли это невозможность употребления аориста и имперфекта в прямой речи? Вовсе нет, ср.: *и возва є Ѡльга к собѣ . добри гостьє* ***придоша*** *. и рѣша Деревлѧне* ***придохомъ*** *кнѧгине . и ре҃ имъ Ѡльга да гл҃те что ради* ***придосте*** *сѣмо* 15; *тѣмже пришедшимъ въ землю свою и повѣдаху кождо своимъ ѡ бъıвшемъ . и ѡ лѧдьнѣмь ѡгни . ѭкоже молоньıѧ ре҃ . иже на нб҃хъ Грьци имуть оу собе . и се пущающа же* ***жагаху*** *насъ . сего ради не* ***ѡдолѣхомъ*** *имъ* 10 об.; *рѣша пришедше послании к нему . ѭко* ***паде*** *жребии на сн҃ь твои* ***изволиша*** *бо и бз҃и собѣ . да створимъ потребу бм҃ь* 26 об. (о жертвоприношении варяга и его сына).

Аористам во втором и третьем примере можно приписать значение результативности, но можно ли утверждать, что эти формы здесь поставлены вместо перфекта? Третий пример дает тот же тип контекста, что и в словах блудного сына (см. выше).

Вероятно, результативность – не главное. Аорист – абсолютное прошедшее время, а система сложных времен с причастием на *лъ* выражала отношение к центральным событиям прошедшего / настоящего / будущего времени, ср.: *се слышавше Корсунци . послаша къ Раману гл҃ще . се* ***иде***⁻ <презенс> *Русь бе-щисла корабль .* ***покрыли суть*** *море корабли . такоже и Болгаре послаша вѣсть . гл҃ще* ***идуть***⁻ *Рьсь и* ***наѩли суть*** *к собѣ Печенѣги* 10 об. (944 г., о походе Игоря на греков). Оба события, названные перфектом, соотносятся с формами презенса (стрелками указаны отношения), контекст позволяет интерпретировать их как актуальные, но ср. пример в рассказе об осаде Киева, когда в нем оставалась Ольга без сына Святослава (968 г.): *видѣвъ же се кнѧзь Печенѣжъскии . възратисѧ єдинъ къ воєводѣ Прѣтичю . и ре*ч *кто се* ***приде*** *. и ре*ч *єму лодьѩ ѡноѩ страны . и ре*ч *кнѧзь Печенѣжьскии . а ты кнѧзь ли єси . ѡнъ же ре*ч *азъ* ***єсмь***⁻ *мужь єго . и* ***пришелъ єсмь*** *въ сторожѣх . по мнѣ идеть полкъ со кнѧземъ . бе-щисла множьство* 20 – в речи печенежского князя аорист передает единичное действие в прошлом, а в речи Претича оно соотносится с моментом настоящего, но не стоит ему приписывать значение результативности или актуальности, логически выделяется обстоятельство *въ сторожѣх* (с передовым отрядом). Ср. еще: *Деревлѧне же рекоша . ради сѧ быхомъ ѩли по дань . но* ***хощеши***⁻ *мьщати мужа своєго . ре*ч *же имъ Ѡльга . ѩко азъ* ***мьстила*** *оуже ѡбиду мужа своєго . когда придоша Києву . второє и третьєє . когда творихъ трызну мужеви своєму . а оуже* ⁻***не хощю мъщати*** *. но хощю дань имати помалу* 16 об. – если и видеть здесь результативное значение перфекта, оно гасится значением многократности, подчеркиваемым причастными предложениями, остается только соотношение с презентными формами. Если бы здесь не было наречия *оуже* со значением ‘до настоящего момента’, то вполне возможен был и имперфект *мьщѧхъ*. Нерезультативный перфект и в примерах: *и ре*ч *има. се* ***прислаласѧ*** *ко мнѣ Словѣньска землѧ .* ⁻***просѧщи*** *оучителѧ собѣ . иже бы моглъ имъ протолковати ст҃ыѩ гниги . сего бо* ⁻***желають*** 9; *се слышавъ цр҃ь . посла к Игорю лучиѣ болѧре . молѧ и гл҃ѧ . не ходи но* ***возьми***⁻ *дань юже* ***ималъ*** *Ѡлегъ . придамь и єще к тои дани* 10 об.; *и придохо[мъ] же въ Греки и ведоша ны идеже служать Бу҃ своєму . и не*

свѣмы *на* ***нбѣли*** ***есмы были*** *. ли на земли . нѣ*^{с} *бо на земли такаго вида . ли красоты такоѭ* 37.

Относительный перфект представлен и в рассказах о далеком прошлом: *Ини же не свѣдуще* ***рекоша*** *. ѭко Кии* ***есть перевозникъ былъ*** *. оу Кїева бо бѧше перевозъ тогда с оноѭ стороны Днѣпра <...> приходившю ємоу ко цр҃ю . ѭкоже* ***сказають*** *. ѭко велику честь* ***приѧлъ*** *҃о цр҃ѧ . при которомь приходивъ цр҃и* 4 – формы *рекоша* и *сказают* относятся к плану настоящего времени нарратора. Ср. также: *и идуче мимо и оузрѣста на горѣ градок и оупращаста* <ЛИ 9: въспрошаста>. *[и] рѣста* ***чии се градокъ*** *. ѡни же рѣша* ***была суть*** *.г҃. братьѧ . Кии . Щекъ . Хоривъ . иже сдѣлаша градоко-сь . и изгибоша и мы* ***сѣдимъ*** *. платѧче дань родомъ их Козаромъ* 7 об. Точно так же: ***Се повѣсти*** *времѧньных лѣ*^{т} *. ҃оттуду* ***есть пошла*** *рускаѧ земѧ . кто въ києвѣ нача первѣє кнѧжи*^{т} *и ҃оттуду рускаѧ землѧ* ***стала есть*** 1 об. Особенность этого экспозитивного перфекта в том, что он, соотносясь с настоящим временем нарратора, начинает рассказ о прошлом, в котором будут использоваться аористы и имперфекты. В последнем примере отмечается колебание между аористом *нача* и перфектом *почалъ* в других списках ПВЛ – ЛИ и ЛР, в которых отсутствует фраза *и ҃оттуду рускаѧ землѧ стала єсть.* Вероятно, аорист *нача* можно объяснить как развитие повествования, а перфект *почалъ* – как находящийся в ряду форм экспозиции. Ср. еще в речи нарратора: *а ҃о смр҃ти Ꙗрославли до смр҃ти Ст҃ополчи . лѣ*^{т} *. з҃. . но мы на преженьє возъвратимсѧ . [и]* ***скажемъ*** *што* ***сѧ оудѣѭло*** *та си* <в лѣта си – ЛИ 8> *ѭкоже преже* ***почали бѧхомъ*** *первоє лѣто Михаиломъ а по рѧду положимъ числа* 6 об. – пример интересен еще и плюсквамперфектом, устанавливающим связь между временем самих событий и временем составления повествования (нарратор находится внутри повествования).

Колебания в выборе аориста или перфекта наблюдаются и в некоторых других контекстах: *и ре*^{ч} *пр҃архъ чадо вѣрноє во Крт҃а* ***кр*^{с}*тиласѧ єси*** *и во Кр*^{с}*та* ***ѡблечесѧ*** *. Х*^{с}*ъ имать схранити тѧ . ѭкоже схрани Єноха в первыѭ роды* 17 об. – 18 (в разговоре Ольги с патриархом Константинопольским); *мы же х*^{с}*еѭне єлико земль . иже вѣрують въ ст҃ую Трцю въ єдино кр҃щньє въ єдину вѣру законъ имамъ єдинъ . єлико во Х*^{с}*а* ***кр*^{с}*тихомсѧ*** *и во Х*^{с}*а* ***ѡблекохомсѧ*** 5 об.; *и иже помыслить ҃о страны Рускиѭ . разрушити таку любовь . и єлико ихъ крщ҃нье* ***приѭли суть*** *. да приимуть месть ҃о Бг҃а . вседержителѧ ѡсуженыѭ на погибель въ весь вѣкъ в будущии* 11 об.; *мы же єлико насъ* ***хр*^{с}*тлисѧ єсмы*** *. клѧхомъсѧ цр҃квью ст҃го Ильѣ въ сбор-*

нѣи цр҃кви . и предлежащемъ ч҃стнмъ кр҃стомъ и харатьєю сею . хранити все . єже єсть написано на неи 13 об.; *се слышавше Жидове Козарьстии . придоша рекуще* ***слышахомъ*** *ꙗко* ***приходиша*** *Болгаре . и х҃сеꙗне оучаще тѧ* 27 об.; ***П****осемь же прислаша Грьци . къ Володимеру философа . гл҃ще сице .* ***слышахомъ*** *ꙗко* ***приходили суть*** *Болгаре . оучаще тѧ приꙗти вѣру свою* 28. Можно думать вслед за А.А. Потебней, что различие форм выражает здесь разное отношение к плану настоящего (имеет место или не имеет места). По крайней мере, если прямая речь реализуется полипропозитивной конструкцией, говорящим осуществляется выбор между абсолютной формой прошедшего времени (аорист) и относительной (перфект). В дальнейшем это приводит к вытеснению аориста из прямой речи.

Особо следует отметить одиночный перфект в составе комментариев, не относящихся к повествованию. Этот относительный перфект подразумевает не только настоящее время нарратора, но и абстрактное настоящее: *и оубиша Асколда и Дира . [и] несоша на гору и погребша и на горсѣ . єже сѧ ныне зоветь Оугорьскоє . кде* ***ныне***⁻ *Ѡлъминъ дворъ . на тои могилѣ* ***поставилъ*** *цр҃квь свт҃го Николу* 8; *ѡконьчавъ же достоино хвалу и славу Бу҃ въздасть . дающему таку бл҃гдать єп҃спу Мефодью . настольнику Анъдронику . тѣмже Словѣньску ꙗзыку . оучитель* ***єсть***⁻ *Анъдронигъ ап҃слъ . в Моравъэ бо* ***ходилъ*** *и ап҃слъ Павелъ* ***оучилъ*** *ту . ту бо єсть Илюрикъ* 9 об.; *бѧше Варѧгъ єдинъ . и бѣ дворъ єго идеже* ***єсть***⁻ *цр҃кᵘ ст҃аꙗ Бц҃а . юже* ***сдѣла*** *Володимеръ бѣ жа Варѧгъ то пришелъ изъ Грекъ . [и] держаше вѣру х҃сеꙗньску* 26 об. Такой меморативный перфект известен по Тмутараканскому камню: ВЪ ЛѢТО . ҂ѕ҃ѲѺ҃ѕ. ... ГЛѢБЪ КНѦЗЬ **МѢРИЛЪ** М°[РЕ] 1068 г.; по припискам писцов на полях книг: *Городѣнъ* ***пьсалъ*** Минея 1096 г.; *А се* ***псалъ*** *Чьглъ* ГБ XI.

Итак, славянский перфект «незаслуженно» получил такое название от Франца Миклошича, и потом оно было закреплено за ним в лингвистической традиции. Это было одно из относительных времен, его связь с настоящим временем реализовалась прежде всего в прямой речи нарратора или персонажа, вне этого контекста перфект мог использоваться в надписях, комментариях – с меморативной функцией. Поскольку абсолютные прошедшие времена – аорист и имперфект – не исключались в прямой речи, а само понятие прошедшего не может не соотноситься с настоящим, то в прямой речи наблюдалась конкуренция абсолютных и относительных времен, закончившаяся побе-

дой перфекта. Однако аорист и имперфект господствовали в монологическом нарративном контексте. Американская исследовательница Э. Кленин точнее других определила, что собственно экспансия перфекта выражается в его проникновении в нарратив [Klenin 1993: 335]. По ее данным, этот процесс в ЛЛ становится заметным с 1283 г.

ЛИТЕРАТУРА

Борковский, В.И., Кузнецов П.С. *Историческая грамматика русского языка*. – Москва: Наука, 1965.

Бунина, И.К. *Система времен старославянского глагола*. – Москва: Издательство АН СССР, 1959.

Горшкова, К.В., Хабургаев Г.А. *Историческая грамматика русского языка*. – Москва: Высшая школа, 1981.

Зализняк, А.А. *Древненовгородский диалект*. 2-е издание, переработанное с учетом материала находок 1995–2003 гг. – Москва: Языки славянской культуры, 2004.

Истрина, Е. С. Синтаксические явления Синодального списка Новгородской летописи. В кн.: *Известия Отделения русского языка и словесности АН*, т. 24, кн. 2, 1919/1923, с. 1–172.

ЛИ – *Полное собрание русских летописей. Том второй: Ипатьевская летопись*. – Москва: Языки русской культуры, 1998.

ЛЛ – *Полное собрание русских летописей. Том первый: Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку*. – Москва: Издательство восточной литературы, 1962.

ЛР – *Полное собрание русских летописей. Том тридцать восьмой: Радзивиловская летопись*. – Ленинград: Наука, 1989.

Миклошич, Ф. *Сравнительная морфология славянских языков*. Выпуск I. Язык старословенский. Перевел Н. Шляков. Под ред. Р. Брандта. – Москва: Университетская типография, 1889.

Потебня, А.А. *Из записок по русской грамматике*. Том I–II. – Москва: Гос. уч.-пед. изд., 1958.

Силина, В.Б. Перфект. В кн.: *Древнерусская грамматика XII–XIII вв.* – Москва: Наука, 1995, с. 443–456.

Славятинская, М.Н. *Учебник древнегреческого языка*. Часть I. – Москва: Издательство Московского университета, 1993.

Соболевский, С.И. *Грамматика латинского языка. Часть теоретическая. Морфология и синтаксис*. Фототипическое изд-е (Москва, 1948 г., Изд-во литературы на иностранных языках). – Санкт-Петербург: Алетея, 1998.

Топоров, В.Н. К вопросу об эволюции славянского и балтийского глагола. В кн.: *Вопросы славянского языкознания*. Выпуск 5. – Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1961, с. 35–70.

Успенский, Б.А. *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*. Изд. 3-е, исправленное и дополненное. – Москва: Аспект Пресс, 2002.

Klenin E. The Perfect Tense in the Laurentian Manuscript of 1377. In: *American Contributions to the Eleventh International Congress of Slavists*. Bratislava, August – September 1993. Literature. Linguistics. Poetics. R. A. Maguire, A. Timberlake (eds.). – Columbus, Ohio, 1993. p. 330–343.

Lunt, Horace G. *Old Church Slavonic Grammar*. Seventh revised edition. – Berlin, New-York: Mouton de Gruyter, 2001.

Елена МАТЕЙКОВИЧ
(Даугавпилсский университет)

О заимствованной лексике в русских говорах Латгалии

Summary
On Borrowed Lexicon in Russian Dialects of Latgale

The problem of borrowings and language contacts has always been in the centre of attention of linguists.

The present article dwells upon the issues related to processes of borrowings. The data of the library that has been replenished annually for the last 30 years, as well as the "Materials for the dictionary of dialects of Russian old-believers in the Baltic region" have been used in the work.

Some linguists consider as the main condition of loan a bilingualism (Krysin 1968, Desheriyev 1976, Avrorin 1972). Types of interaction of languages depend on nature of language contacts.

The language situation in Latvia always had the features and first of all they are connected with change of dominating language in different historical times.

The language contacts result in presence of borrowed lexicon in Russian dialects of Latgale. The lexicon borrowed from the Polish language in Russian dialects is exemplified according to thematic groups: artifacts (***лапцуг*** *– łańcuch 'chain'*, ***фаска*** *– faska 'tub'*, ***цебор*** *– ceber 'cask'*), the person (***лайдак*** *– łajdak 'idler'*, ***швагер*** *– szwagier 'brother of the wife'*, ***шкодник*** *szkodnik 'wrecker'*), constructions (***ганок*** *– ganek 'stoop'*, ***подмуровка*** *podmurówka 'base'*, ***салька*** *– salka 'mansard'*), fauna (***быдло*** *– bydło 'brutes'*, ***малпа*** *– małpa 'monkey'*, ***птатство*** *– ptactwo 'birds'*), flora (***агрест*** *– agrest 'gooseberry'*, ***позёмка*** *– poziomka 'wild strawberry'*, ***флянцы*** *– flanca 'seedlings'*). From Polish the lexicon of a non Slavic origin gets into the Russian dialects. Some loan words from Polish keep phonetic features of Polish: ***бло́ндать*** *– błądzic 'wander'*; ***вандзе́лок*** *– węzel 'knot, bellongings'*; ***мо́ндрый*** *– mądry 'wise'*; ***пэ́ндель*** *– pędziel 'brush'*; ***све́нтить*** *– święcić 'consecrate'*.

Key words: *dialect, dialectology, borrowing, language contact*

*

Проблема заимствований и языковых контактов всегда находилась в центре внимания лингвистов. Одним из аспектов исследования является изучение круга вопросов, связанных с анализом процессов и закономерностей освоения заимствований. И первой задачей является определение термина «заимствование».

1. Под заимствованием в лингвистике понимается «*элемент чужого языка (слово, морфема, синтаксическая конструкция), перенесенный из одного языка в другой в результате контактов языковых, а также сам процесс перехода элементов одного языка в другой*» [ЛЭС 1990: 158]. Чаще всего заимствуются слова, реже – морфемы и конструкции. Многие исследователи отмечают преобладание среди заимствований номинативной лексики [Крысин 1968]. Так, «*словарь любого языка постоянно находится в текучем состоянии, одни слова выходят из употребления, другие, наоборот, пускаются в оборот*» [Вайнрайх 1972]. По мнению У. Вайнрайха, богатый и свежий материал для обновления словаря может быть почерпнут из иностранных языков.

Исследователь русских говоров Обонежья в вопросах лексики прибалтийско-финского происхождения С.А. Мызников так определяет лексическое заимствование – «*это слово, пришедшее из инородного языкового континуума, получившее фонетическое и грамматическое оформление средствами языка-реципиента как результат тесных языковых контактов, без массового перехода населения на другой язык (часто язык завоевателей, государственный язык, с более высоким социальным статусом, более массовый язык)*» [Мызников 2003: 17].

В нашем исследовании заимствование мы понимаем широко – это элемент (слово, значение слова, словообразовательный аффикс и его значение, фонетическая особенность языка-посредника), пришедший из польского языка в русские говоры в результате языковых контактов.

Принято считать, что в говорах процент заимствований небольшой, однако, как показывает наш лексический материал, заимствованная лексика присутствует в разных тематических группах. Приведем примеры:

Артефакты

ланцу́г – *łańcuch* цепь: *Батя! Карову на ланцук привижы* (Даугавпилс).

фа́ска ‘деревянная посуда для сливочного масла’ – *faska* ‘кадка, кадушка’: *Фаску масла взяла, борава и ушла ат мужыка* (МСГП, 331).

це́бор ‘бочка’ – *ceber* ‘ушат, бочка’: *Мы агурцы в цеборе солим.* (Кр. р-н д. Римшаны; Даугавпилс, Демене).

Человек

лайда́к ‘лентяй, бездельник’ – *łajdak* ‘подлец, негодяй’: *Ты ходишь, как лайдак, работать ня хочеш* (МСГП, 141).

шва́гер ‘муж сестры’, ‘брат жены’ – *szwagier* ‘брат жены, свояк’, ‘брат мужа, деверь’: *Жонкин брат ета называют швагер* (МСГП, 349).

шко́дник ‘проказник’ *szkodnik* ‘вредитель’ *Этот малой такой шкодник* (Резекненский р-н. д. Пударево).

Постройки

га́нок – *ganek* ‘крыльцо, веранда’: *А вот у ганку вядро стаит, туда и выкинь* (Даугавпилс).

подмуро́вка – *podmurówka* ‘фундамент’: *Падмурофка ета фундамент, так раньшы называли* (Даугавпилсский р-н).

са́лька ‘мансарда’ – *salka* ‘небольшой зал, комната’: *У богатых была салька, и мы тоже могли сальку сделать* (Краславский р-н).

Фауна:

бы́дло – *bydło* собирательное ‘скот’: *Пойду бы́дла кормить* (Малта)

ма́лпа – *małpa* ‘обезьяна’: *Ну куды ж малпы кинулися?* (Демене).

пта́тство – *ptactwo* собир ‘птицы’: *В миня птаства многа: кури есть, гуси* (МСГП, 265).

Флора:

а́грест – *agrest* ‘крыжовник’: *Летысь гарас многа была наварина смароды и агристу. Крупный агрист.* (Вышки, Московское).

позёмка – *poziomka* ‘земляника’: *Поземок было много в лясу, только все посохли* (Илуксте, Краслава).

фля́нцы – *flanca* ‘сеянец’: *Клубник пускаит многа флянцеф.* (МСГП, 332).

При анализе заимствований мы учитываем пути движения слова: прямые или косвенные. Так, польский язык является проводником иноязычных слов неславянского происхождения (германизмы, латинизмы, романизмы) в русские говоры Латгалии. Необходимо отметить, что некоторые заимствования из польского языка сохраняют свои фонетические особенности. Например: ***бло́ндать*** – *błądzic* ‘блуждать’; ***вандзе́лок*** – *węzel* ‘узел’; ***колендо́ва́ть*** – *kolędować* ‘колядовать’; ***мо́ндрый*** – *mądry* ‘слишком хитрый’; ***пэ́ндель*** – *pędziel* ‘кисть’; ***све́нтить*** – *święcić* ‘освещать’.

2. Условием, необходимым для заимствования, является двуязычие (или многоязычие). Под многоязычием понимается «*употребление нескольких языков в пределах определенной социальной общности (прежде всего государства); употребление индивидуумом (группой людей)*

нескольких языков, каждый из которых выбирается в соответствии с конкретной коммуникативной ситуацией» [ЛЭС 1990: 303].

Некоторые лингвисты считают главным условием заимствования билингвизм [Крысин 1968]. Ю.Д. Дешериев в одной из своих работ определяет двуязычие, или билингвизм как «*свободное владение или просто владение двумя языками*» [Дешериев 1976: 22]. Сходное определение двуязычия принадлежит В.А. Аврорину: «*Двуязычием следует признать одинаково свободное владение двумя языками. Иначе говоря, двуязычие начинается тогда, когда степень знания второго языка приближается вплотную к степени знания первого*» [Аврорин 1972: 51].

Виды взаимодействия языков зависят от характера языковых контактов. В научной литературе приняты классификации типов языковых контактов в широком понимании данного термина. Основными критериями контактирующих языков принято называть темпоральные и локальные характеристики – продолжительность и прерывность контакта; общность и смежность; удаленность территорий; степень структурной близости; социальный статус; комплекс социальных условий контактирования; качественные характеристики процесса их взаимодействия [Норлусенян 2010].

3. Термин «языковые контакты», который вслед за А. Мартине и У. Вайнрайхом стали применять многие лингвисты, призван заменить термин «смешение языков», введенный в языкознание Г. Шухардтом [Розенцвейг 1968].

«*Контакты языковые – взаимодействие двух или более языков, оказывающее влияние на структуру и словарь одного или многих из них. Социальные условия определяются необходимостью общения между представителями разных этнических и языковых групп, вступающих между собой в интенсивные связи по хозяйственным, политическим и другим причинам*» [ЛЭС 1990: 237]. Языковая ситуация в Латвии всегда имела свои особенности, и в первую очередь они связаны со сменой доминирующего языка в разные исторические времена. Так, во время правления Ливонского ордена доминирующим языком был немецкий, в Польско-Литовском государстве – польский, в составе Российской империи – русский, в Первой Республике – латышский, во время Советского Союза – русский, во Второй Республике – латышский. Социокультурными условиями языкового контакта У. Вайнрайх считал следующие: «*Отлучение языка от функций, придающих ему пре-*

стиж, например от роли государственного языка, часто снижает его авторитет и уменьшает сопротивление интерференции, способствуя закреплению нововведений, вносимых двуязычными носителями» [Вайнрайх 1972]. Ситуация, в которой язык теряет статус государственного, становится «сложным периодом» для языка: в первую очередь он становится открытым и в него проникают разные элементы. Все это приводит к тому, что норма языка снижается. Так, А.М. Кузнецов в своей статье, посвященной перспективам русского языка в Латвии, отмечает, что за время своего существования на территории Латвии русский язык несколько раз получал статус языка диаспоры. Анализируя сегодняшнее состояние русского языка в Латвии, исследователь предлагает все же отграничить местные диалекты и городское просторечие от литературных форм, несмотря на то, что они взаимосвязаны. «*Диалектная речь и просторечие всегда и везде обнаруживают своеобразие, и поэтому изменение статуса русского языка на качестве этих типов речи почти не отражается. Другое дело – литературные формы, представленные на радио, телевидении и в прессе, речь интеллигенции. Особенностью существования литературного языка в условиях рассеяния является отсутствие единого культурного центра, диктующего свои нормы*» [Кузнецов 1998]. Понятие нормы применимо только для литературного языка, а «*территориальный диалект, городское просторечие, социальные и профессиональные жаргоны не подвергаются кодификации, поэтому к ним неприменимо понятие нормы*», – писал Л.П. Крысин, при этом разграничивая широкое и узкое понимание нормы [Крысин 2008].

Условием для заимствований из польского языка в русские говоры являются языковые контакты, которые в разное время имели разную степень интенсивности. Во-первых, польский и русский язык в Латгалии в разные исторические эпохи были языками государственными и, следовательно, имели высокий престиж. Во-вторых, польский язык выполнял роль проводника западного влияния на русскую литературу и культуру. В-третьих, сложные и неоднозначные политико-исторические отношения между Польшей и Россией делали взаимодействие польского и русского языков достаточно сложным. Однако наше исследование посвящено заимствованиям из польского языка/говора в русские говоры Латгалии. Носителями русских говоров являются староверы, переселявшиеся в юго-восточную Латвию несколькими по-

токами, начиная с 17 века, в результате гонений на них со стороны властей из-за непринятия ими реформ патриарха Никона.

Языковые контакты русских и поляков в эпоху Речи Посполитой заключались, с одной стороны, в работе крестьян-староверов на польских помещиков («панов»), с другой – в желании староверов жить замкнуто, обособленно, с целью сохранить свою религию, культуру, язык, и быт в неизменном состоянии, т.е. в том виде, в котором они были унаследованы ими от предков. С течением времени ситуация начинает меняться, и как результат этих изменений появляются заимствования. Некоторые заимствования могли проникнуть в язык староверов и до их прихода в Инфлянты Польские, в состав которых входила тогда нынешняя Латгалия. Другой путь проникновения иноязычной лексики в русские говоры – это контакты с белорусским населением, которое приходило в Латгалию в разное историческое время из соседних земель. В таком случае можно говорить о посреднической роли белорусского языка в проникновении польских элементов в русские говоры Латгалии. Контакты польского и белорусского этносов проходили во время их общей истории. Исследованием общих элементов польского и белорусского языка занимался Г.В. Пальцев. Ученый проанализировал 2500 корневых слов и дериватов праславянского происхождения, около 400 корневых производных лексем ограниченного/локального распространения, 150 полонизмов, 90 белоруссизмов, 6 тысяч общих заимствований, около 7 тысяч параллельных образований. В результате в словаре из 50 тысяч слов исследователь выявил около 20 тысяч общих черт польского и белорусского языков [Пальцев 1973].

Польский исследователь современных белорусских говоров М. Янковяк [Jankowiak 2009] обнаруживает в этих говорах полонизмы, которые достаточно давно вошли в белорусский язык. Заимствования из польского языка объясняются тем, что Западная Белоруссия входила в состав Польши, крестьяне работали на «панов», а также посещали польские школы. Исследователь говорит о религиозной жизни: мессы в костёлах проводились на польском языке. Все это объясняет высокой процент полонизмов в белорусских говорах.

Таким образом, в результате языковых контактов, которые происходили на протяжении нескольких веков, в русских говорах Латгалии обнаруживается большой пласт польских заимствований.

ЛИТЕРАТУРА

Аврорин, В.А. Двуязычие и школа. В кн.: *Проблемы двуязычия и многоязычия*. – Москва, 1972, с. 51.

Вайнрайх, У. Одноязычие и многоязычие. В кн.: *Новое в лингвистике*. Вып. 6. Языковые контакты. – Москва, 1972, с. 25–50. Available: http://www. philology.ru).

Дешериев, Ю. *Методы билингвистических исследований*. – Москва, 1976, с. 20–23.

Крысин, Л. *Иноязычные слова в современном русском языке*. – Москва, 1968.

Крысин, Л. Кодификация нормы и языковая традиция. В кн.: *Русский язык в школе* 2008, № 7, с. 77–80.

Кузнецов, А. Перспективы русского языка в Латвии. В кн.: *Valoda – 1998. Humanitārās fakultātes VIII zinātniskie lasījumi: Valoda, teksts un kultūra. Metodika*. – Daugavpils, 1999, 94.–100. lpp.

ЛЭС – Ярцева, В.(гл. ред). *Лингвистический энциклопедический словарь*. – Москва, 1990.

МСГП – Семенова, М. (гл. ред). *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики*. – Рига, 1963.

Мызников, С. *Русские говоры Обонежья. Ареально-этимологическое исследование лексики прибалтийско-финского происхождения*. – Санкт-Петербург, 2003.

Норлусенян, В. Иноязычные вкрапления: современное состояние проблемы. В кн.: *Вестник Новгородского государственного университета*, 2010, № 57, с. 63–66.

Пальцев, Г. *Общие элементы белорусской и польской лексики*. Автореферат диссертации кандидата филологических наук. – Минск, 1973.

Розенцвейг, В. Основные вопросы теории языковых контактов. В кн.: *Новое в лингвистике*. Вып. 6. – Москва, 1972. Available: www.classes.ru

Jankowiak, M. Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie Krasławskim. В кн.: *Studium Sociolingwistyczne*. – Warszawa. 2009.

Regina RINKAUSKIENĖ
(Lietuvos edukologijos universitetas)

Šalutinių sakinių jungtukai XIX amžiaus raštuose rytų aukštaičių tarme

Summary

Conjunctions of Subordinate Clauses in 19th Century Texts Written in Eastern Aukštaitian Dialect

The present article provides the analysis of subordinate conjunctions used in 19th century texts written in Eastern Aukštaitian dialect. Examples are gathered from several 19th century texts: *Šventas Izidorius artojas* (1859) by Kazimieras Michnevičius-Mikėnas; *Hymny ojcow swietych* (1848) by Antanas Kitkevičius; *Litanijos su maldomis* (1842) by Andrius Benediktas Klungys; *Giesmė apie keturiolika stacijų* (1810) by Laurynas Bortkevičius; *Senas katekizmas* (1803) by Mykolas Cerauskas; *Uvogos apie išganimą dūšios* (1823) by Mykolas Smolskis. The following temporal (*kuomet, kolei, kai, tik, tiktai, pakol*), causal (*nes, nesang, ba, kadangi*), concession (*nors, norint, noris*), conditional (*jei, jeigu, bile*), purpose (*idant, kad*), comparative (*kaip, kaipo, neg*) and non-semantic (*kad, jog*) conjunctions were recorded.

It was noted that comparative conjunction *kaip* can be used instead of *kai* and conjunctive pronouns *koks, kokia* and conjunction *kad* – instead of conjunctive word *kada* and conjunction *kai*. Non-semantic conjunctions *kad, jog* can connect not only subordinate clauses of subject, object or adverbial modifier of manner but also subordinate clauses of adverbial modifier of cause and condition.

Key words: *Eastern Aukštaitian dialect, subdialect, conjunction, 19th century text, meaning*

*

XIX amžiaus raštų, parašytų rytų aukštaičių tarme, kalba jau yra tyrinėta. Be apžvalginių pastebėjimų]Palionis 1979; Zinkevičius 1990], paskelbta keletas straipsnių apie veiksmažodžio morfologijos ypatumus [Rinkauskienė 2011], prielinksnių su naudininku vartojimą [Rinkauskienė 2012], aprašyti visų keturių vietininkų – inesyvo, iliatyvo, aliatyvo ir adesyvo – vartojimo atvejai [Rinkauskienė 2012a].

Šio straipsnio **tikslas** – aptarti šalutinių sakinių prijungiamuosius jungtukus, vartotus XIX amžiaus raštuose, parašytuose rytų aukštaičių tarme.

Pavyzdžiai rinkti iš keleto XIX amžiaus autorių tekstų: Kazimiero Michnevičiaus-Mikėno knygos *Šventas Izidorius artojas* (1859); Antano Kitkevičiaus *Hymny ojcow swietych* (1848)[1]; Andriaus Benedikto Klungio knygelės *Litanijos su maldomis* (1842); Lauryno Bortkevičiaus knygos *Giesmė apie keturiolika stacijų* (1810)*;* Mykolo Cerausko *Seno katekizmo* (1803)*;* Mykolo Smolskio knygos *Uvogos apie išganimą dūšios* (1823). Visi religinės tematikos kūrinių autoriai yra kilę iš skirtingų Rytų Lietuvos vietų, bet į patarmių dalykus straipsnyje nebus kreipiamas dėmesys.

Aptariant šalutinių sakinių jungtukus, nebus gilinamasi į prijungiamuosius žodžius, t. y. į prieveiksmius (*kada, kur, kodėl* ir pan.) ir santykinius įvardžius (*kuris, koks, kas* ir pan.), kurie taip pat gali jungti šalutinius sakinius. Taip pat neaptariama sudėtinių prijungiamųjų sakinių skyryba, kuri tikrai verta papildomo tyrimo.

Tirtuose tekstuose pasitaikė daug nepilnų sakinių, t. y. sudarytų tik iš šalutinio sakinio. Iš jų taip pat buvo registruojami prijungiamieji jungtukai.

Lietuvių kalbos prijungiamieji jungtukai skirstomi į dvi grupes: 1) semantiniai, arba reikšminiai, jungtukai ir 2) nereikšminiai jungtukai. Semantinių jungtukų grupėje dar skiriami laiko (*kai, kol, iki, ligi, vos*), priežasties (*nes, kadangi*), sąlygos (*jei, jeigu*), nuolaidos (*nors, kad ir*) ir lyginamieji jungtukai (*kaip, lyg, tarytum, tartum, negu*). Būna minima ir tikslo jungtukų grupė, bet dažniausiai pabrėžiama, kad tikrasis tikslo jungtukas *idant* jau nebevartojamas, jo atvejų randama tik grožinėje literatūroje, o visi tikslo aplinkybės šalutiniai sakiniai jungiami nereikšminiu jungtuku *kad*. Nereikšminių jungtukų grupėje skiriami du jungtukai – *kad* ir *jog,* kurie gali jungti įvairių rūšių šalutinius sakinius (paprastai iš jungtuko niekada negalime atspėti šalutinio sakinio rūšies) [DLKG 1997: 457–462].

Išnagrinėjus XIX amžiaus autorių, rašiusių rytų aukštaičių tarme, veikalų kalbą, buvo pastebėti tokie dėsningumai.

Laiko jungtukai. Didžiausia šios grupės jungtukų įvairovė randama K. Michnevičiaus-Mikėno veikale „Šventas Izidorius artojas“: *kuomet, kolei, kai, tik, tiktai* (*neturi szirdi pakajaus, kamet su jejs ne susiderini* 4_{18}; *ne duoda pakajaus, kolej* <...> *ne permałdaus* 4_{26}*; kaj tewas ir moczia numirszta, taj* <...> *gimines ape naszłajczius ir žinoti ne nori* 60_{24}*; tiktaj wiras pasakis koki kodu žodeli, taj jau* <…> *kiejkia* 47_{8}; *bet tik isz baznyczias, taj ir wel unt* <…> *nusideimus sugrižta* 67_{9}). A. Kitkevičiaus darbe

[1] Visa knyga lenkų kalba, tik pabaigoje įdėta keletas lietuviškų giesmių.

rastas vienintelis jungtukas *tik* (*Kajptik Herodas pabojó, jog jau Karólus instojó: kurs, walszcziu emis* 241$_{4–5}$). M. Smolskio ir L. Bortkevičiaus darbuose nuosekliai vartojamas vienintelis jungtukas *pakol* (*Procawok pakol giwas esi* MS28$_4$; *pailſa pakol atjeſzkoie* LB40$_2$). A. B. Klungio ir M. Cerausko darbuose visai nerasta laiko jungtukų.

Priežasties jungtukai. Dažniausiai vartojami du jungtukai – *nes*[2] (ilgesnis variantas *nesang*[3]) ir *ba* (variantai *bo, be*)[4]: *wisi esam brolejs, ba turim wienu tewu* KMM54$_{18}$; *bukit gatawi, bo nieżinot* MS33$_1$; *dekretu smerties, nietiktey unt Adoma musu Tiewa iszdawie, ale ir unt wisu źmoniu, be mes wisi Adomi sugrieszijam* MS23$_{23}$; *Ne imk warda pona Diewa tawo dowanay: Nes pamſtiſis Ponas Diewas ant to* MC10$_{32}$; *užruſtina pati Chryſtuſa. Nęs wiera ir zokanas padietas yra unt małones* LB74$_{10}$; *pagarbintas esi Simanaj <...>: nés kunas ir kraujas né apréjszkie tau* ABK18$_{14}$; *tey neſang daridamas żarijus ugnetus ſukuopſi* MC17$_{24}$. M. Cerausko veikale vieną kartą pavartotas jungtukas *kadangi* (*Kadangi daug mini aſabu, kiegig ira Diewu?* 6$_{14}$). A. Kitkevičiaus darbe šios grupės jungtukų visai nerasta.

Sąlygos jungtukai. XIX amžiaus tekstuose vartojami tie patys jungtukai *jei, jeigu*, tik labai įvairuoja jų rašyba. Net tame pačiame veikale tas pats jungtukas gali būti skirtingai parašytas. Keletas pavyzdžių: *Neszk Kriżiu, iey nori padariti afieru* LB6$_{22}$; *Ieygu kas kalba, tegulgi kalba keypo inakimey Diewo* MC18$_{32}$; *o Jezau padarisi brungu, jéj sau szirdi mana aprinksi už dungu* ABK21$_{20}$; *Jéj téjp: taj mélskim Kristusu: taj liekim gajlas aszaras* AK232$_{12}$; *jei tau tewai ir wiresniejej prisaka tuo dirbti <...>, tuokart lingwa ira* KMM12$_{14}$; *niegali Diewa miłet, jey artima sawa niemili* MS76$_{23}$. Vieną kartą L. Bortkevičiaus veikale pavartotas jungtukas *bile*[5]: *gali ir trumpas dienas mums patayſiti giwenima amżina: byle atjeſzkotum* 49$_{11}$.

---

[2] Šio jungtuko labai įvairuoja rašyba.

[3] Šį jungtuką vartojo Prūsų lietuviai. Forma *nesang* laikytina perdirbiniu (plg. *ne esą* + *-angi* iš *kadangi*) [Zinkevičiaus 1966: 440; 1981, 198].

[4] Z. Zinkevičiaus [1966: 435] nuomone, jungtukai *ba, bo,* o vėliau jų sinonimai *be, bu* reikšmę „nes“ pirmiausia gavo dėl slavų kalbų įtakos.

[5] *Lietuvių kalbos žodyne* [www.lkz.lt] nurodoma, kad toks jungtukas užrašytas tik iš vieno rytų aukštaičių punkto – Dusetų (*Kiek nori, tiek imk, bile padarysi*); visi kiti pavyzdžiai pateikiami iš vakarų aukštaičių kauniškių ploto (Marijampolės, Šakių raj.), taip pat iš XIX amžiaus žodynų ir tautosakos darbų.

Nuolaidos jungtukai. Šalutinius nuolaidos aplinkybės sakinius jungia ir įprastas jungtukas *nors*, ir kitokie jungtukai, t. y. *norint*[6], *noris*. Keletas pavyzdžių: *buwa linksmas ir suderingas, norint tej nekartu <…> ir neturta, ir bada gawa prikensti* KMM11$_{20}$; *ius niemiſlikit ape Diewą žiamiſzkey, iog jis turi, Koias, runkas, akis, auſis, nors Raſztas ſzw. tey iam pryraſza* MC2$_{25}$; *noris unt wienu grieku turret meyły, tey ir ažu kitus niebus geylista* MS53$_{22}$; *Norint kožna diena, tie patis Atpuskay, bet ant Sekminiu <...> daugiaus sueyna* LB3$_{6}$; *idant praejunt Petruj, nors Jo szészélis užbégtu unt katro isz ju ir butu iž̌giditi no ligu sawa* ABK14$_{3}$. A. Kitkevičiaus darbe visai nerasta šios grupės jungtukų.

Lyginamieji jungtukai. Dažniausiai vartojamas jungtukas *kaip* ir ilgesnė jo forma *kaipo*[7]: *dumoja kajp isz tas nełajmes naudu sau padirbti* KMM61$_{1}$; *atminkiem kaypo Iſzganitois paſakie* LB32$_{12}$; *Wirey miłekite moteris juſu, keypo ir Chriſtus numiłeja bažnicią* MC20$_{3}$. M. Cerausko knygoje „Senas katekizmas“, be jungtuko *kaip* (*Ius zynat wiſſi, keip ajz ius mokiu* 1$_{10}$), vartojamos ir sutrumpėjusios jungtuko *negu* formos[8]: *Weykey iuſu daugiaus mokies, ir Žynos nieg dabar moka* MC5$_{3}$. Kartais jungtukas *kaip* vartojamas vietoj jungtuko *kai* (t. y. jungia šalutinius laiko aplinkybių sakinius), pavyzdžiui, *nieapłeysk mani, keyp wisas świetas apłeys* MS109$_{15}$. Tokių atvejų ir šiuo metu gausu rytų aukštaičių patarmėse [LKTCH 2004: 128]. Pasitaiko atvejų, kai jungukas *kaip* vartojamas vietoj jungiamojo įvardžio *koks, kokia*: *Sakikit iems keip giaras <…> Diewas* MC3$_{15}$; *doda ſupraſt, kayp ira Diewas małonus* LB73$_{13}$.

Tikslo jungtukai. Visuose darbuose labai nuosekliai vartojamas jungtukas *idant*: *mélsk, idant wieroj musu Tiewu mirtum* ABK20$_{1}$; *pridok man łoſlu Dwasios Tawa SS idant atrasciau miłaszirdiſte Tawa* LB11$_{10}$; *miłek tewu tawa ir motinu tawa, idant geraj giwintumaj* KMM12$_{10}$; *teyp giwinkim idant sudnoy dienoy gałetumem linksmintis* MS50$_{29}$; *Pratinkit tuoy iſz iauniſtes idant ie pažintu Diewą* MC4$_{11}$; *Dowanok mumis kaltibias sunkiausias; idant téjsingi presz Tawi sustotum, ir pagiedotum* AK240$_{13}$. Tik retais atvejais pasitaiko, kad šalutiniai tikslo sakiniai jungiami jungtuku *kad*: *su astražu waykszcziot, kad griekan nieinpułtu* MS65$_{12}$; *Jeskot Diewó:*

---

[6] Toks nuolaidos jungtukas jau buvo nurodomas ir pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje – D. Kleino „Grammatica Litvanica“ [Paulauskienė 2006: 94].

[7] K. Ulvydas [2000: 151] nurodo, kad *kaipo* vartojamas tik kaip lyginamoji dalelytė.

[8] Manoma, kad tokios formos atsiradusios iš senųjų veldinių *ne, nė, nei* ir dalelyčių *-gi, -gu* [Zinkevičius 1981: 197].

Kad ir runku mums paduótu AK227$_{14}$; *ſutwere paweikſła, kad jam giaruose darbuose padabini butu* MC3$_{20}$; *pastata kad sugautu neiszmintingu paukszteli* KMM29$_{2}$.

Nereikšminiai jungtukai kad ir jog jungia įvairių rūšių šalutinius sakinius.

Šalutiniai veiksnio sakiniai: *regias jog griekas ira strosznas ir sunkus* MS69$_{4}$; *bet regiejos jog par sapni diedas* ABK17$_{15}$; *ne wienuos namuos atsitinka, kad wajkas <...> ne moka* KMM15$_{25}$.

Šalutiniai papildinio sakiniai: *Teypag kad reagiu, juog Tarnas Diewo łeja wina* MC9$_{12}$; *kasgi dumos kad užołey griuwa* MS89$_{10}$; *žinoja jog Diewas ne prisakia* KMM57$_{12}$; *jejgu spaus mumis wieros nieprételej atmink, jog tawa essam awinélej* ABK19$_{25}$; *Kajptik Herodas pabojó, jog jau Karólus instojó: kurs, walszcziu emis* AK241$_{4–5}$.

Šalutiniai būdo aplinkybės sakiniai: *kruwinu prakeytu apsipiłey, jog łaszey žiemien tiekieja* MS113$_{15}$; *giedoja <…> tajp, kad ju garsas par wisu apikajmi skumbeja* KMM23$_{26}$; *teyp numiłejey swieta, iog Sunu dawey* LB10$_{5}$.

Šalutiniai priežasties aplinkybės sakiniai[9]: *Duszia mana dzaugſis, <...> kad ius, ir Weykialeyiuſu auks* MC5$_{8}$; *kurs unt kriżiu primuszt apsuditas, jog su Chrystusu ligintes né noréjej* ABK10$_{16}$; *milu Tawi dielto, iog Tu mus mili* MS110$_{10}$; *kad Izydorius ne tinginieja, del tuo tureja daug wałundu unt małdos* KMM52$_{4}$.

Šalutiniai sąlygos aplinkybės sakiniai[10] (tokių sakinių rasta tik dviejų autorių – Mykolo Smolskio ir Lauryno Bortkevičiaus darbuose): *mus priſpauſtum, kad ne tas Ponas butum padawis mums runku* 18$_{14}$; *kad anis priesz tau atsistotu piewney ju niekistumey* MS22$_{20}$; *kad nebutum smertełnas, ne mirtum* LB18$_{7}$.

Šalutiniai laiko aplinkybės sakiniai (tokiu atveju jungtukas *kad* vartojamas vietoj jungtuko *kai* arba jungiamojo žodžio *kada*): *ażgłousk sawa ousis, kad tawi ko praszisiu* MS131$_{11}$; *parodik man weyda, kad ſtosmies unt ſuda* LB54$_{2}$; *O kad tarnaj nuei ir kalini atdari né rada ju:*

---

[9] Dažniausiai tokie šalutiniai sakiniai pagrindiniame turi atliepiamąjį žodį *dėl to*. Jei atliepiamojo žodžio nėra, tokie sakiniai dažnesni šnekamojoje kalboje ir grožinėje literatūroje [DLKG 1997: 685].

[10] Aiškią sąlygos reikšmę jie turi tada, kai abiejų dėmenų tariniais eina tariamosios nuosakos formos [DLKG 1997: 687].

<...> *aprajszkie jems* ABK14$_{23}$; *kad wakaras atejdawa ir žiame tumsibem apsikłdawa, Izydorius gindawa nama* KMM18$_{18}$.

Apibendrinat XIX amžiaus raštų, parašytų rytų aukštaičių tarme, prijungiamuosius jungtukus, galima daryti tokias **išvadas**:

- Šalutiniai sakiniai jungiami tiek semantiniais, tiek nereikšminiais jungtukais.
- Šalutiniai laiko aplinkybės sakiniai dažniausiai jungiami tokiais jungtukais: *kuomet, kolei, kai, tik, tiktai, pakol.*
- Šalutiniai priežasties aplinkybės sakiniai jungiami reikšminiais jungtukais *nes* (ilgesnis variantas *nesang*), *ba* (variantai *bo, be*), *kadangi* ir nereikšminiais *kad, jog*; o šalutiniai sąlygos aplinkybės sakiniai – reikšminiais jungtukais *jei, jeigu, bile* ir nereikšminiu *kad.*
- Šalutiniai tikslo aplinkybės sakiniai dažniausiai jungiami jungtuku *idant*; pasitaiko pavienių atvejų, kai jungiama nereikšminiu jungtuku *kad*.
- Šalutiniai nuolaidos aplinkybės sakiniai jungiami jungtukais *nors, norint, noris*.
- Tekstuose gausu lyginamųjų jungtukų *kaip, kaipo, neg*. Dažniausiai jie jungia šalutinius papildinio ir būdo aplinkybių sakinius.
- Pastebėta, kad lyginamasis jungtukas *kaip* gali būti vartojamas vietoj jungtuko *kai* ir jungiamųjų įvardžių *koks, kokia,* jungtukas *kad* – vietoj jungiamojo žodžio *kada* ar jungtuko *kai.*
- Tikėtina, kad didelę prijungiamųjų jungtukų įvairovę lėmė ne tik tarmės dalykai, nenusistovėjusi rašyba, bet ir svetimų kalbų įtaka.

LITERATŪRA

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika,* red. V. Ambrazas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997. 743 p.

Lietuvių kalbos žodynas. Available: www.lkz.lt (žiūrėta 2013-01-25).

LKTCH – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. – Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004. 328 p.

Palionis, J. *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. – Vilnius: Mokslas, 1979. 316 p.

Paulauskienė, A. *Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos*. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2006. 256 p.

Rinkauskienė, R. XIX amžiaus raštų, rašytų rytų aukštaičių tarme, veiksmažodžio morfologijos ypatumai. In: *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 3 (85), p. 336–342.

Rinkauskienė, R. Prielinksnių su naudininku vartojimas XIX amžiaus raštuose rytų aukštaičių tarme. In: *Žmogus ir žodis*: *Didaktinė lingvistika,* 2012, t. 14 (1), p. 124–128.

Rinkauskienė, R. Vietininkų vartojimas XIX amžiaus raštuose rytų aukštaičių tarme. In: *Valoda – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. – Daugavpils: Saule, 2012a, p. 38–44.

Ulvydas, K. *Lietuvių kalbos prieveiksmiai.* – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 430 p.

Zinkevičius, Z. *Lietuvių dialektologija.* – Vilnius: Mintis, 1966. 542 p.

Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 2. – Vilnius: Mokslas, 1981. 299 p.

Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos istorija* 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* – Vilnius: Mokslas, 1990. 331 p.

SANTRUMPOS

ABK – Andrius Benediktas Klungys

AK – Antanas Kitkevičius

KMM – Kazimieras Michnevičius-Mikėnas

LB – Laurynas Bortkevičius

MC – Mykolas Cerauskas

MS – Mykolas Smolskis

Edita BARTNIKAITĖ
(Vytautas Magnus University)

Modern Legal Discourse: Challenges for Translators

Summary
Modern Legal Discourse: Challenges for Translators

The translation of legal texts often creates more problems than similar technical translations since there is a special communication between the terms of law and the system. Every country has the system of legal terminology determined by the operating legal system of the country, its political and economic status, history and culture.

Concentrating attention on legal documents, there is a risk to lose the expressional and influencing function, which is most often shown in communication between a representative of law and a non-professional. As the most part of communication of a special purpose depends on one's empirical knowledge and is considered to be unambiguous, ambiguity in legal documents can be formulated on purpose. In this regard, legal texts are often compared to literary works where ambiguity is treated as the integral line of a work and should be preserved in the translation. The article presents the analysis of some specific problems of the translation of legal documents from Lithuanian into English.

Key words: *legal, terminology, discourse, translation, legalese*

Резюме
Дискурс современного языка юриспруденции: вызов переводчикам

Перевод правовых текстов часто создает больше проблем, чем аналогичные технические переводы, поскольку существует особая связь между терминами юриспруденции и самой системой. В отличие от научных и технических терминов каждая страна имеет свою систему правовой терминологии, обусловленную действующей правовой системой страны, ее политическим и экономическим статусом, историей и культурой.

Концентрируя внимание на правовых документах, возникает риск утраты экспрессивной и воздействующей функции. Данная функция чаще всего проявляется в процессе коммуникации представителя юриспруденции с непрофессионалом. Так как большая часть коммуникации специального назначения обоснована эмпирическими знаниями и претендует на однозначность, двузначность в правовых документах может быть формулируема сознательно. Правовые тексты в этом отношении сравниваются с литературными произ-

ведениями, где двузначность трактуется как неотъемлемая черта произведения и при переводе должна быть сохранена. Двузначность при переводе сопоставляется с вопросами интерпретации, является сложным вопросом для переводчика.

В данной статье анализируются некоторые специфические проблемы перевода правовых документов с литовского языка на английский язык. Переводчики являются представителями разных стран и разных культур, а так же разных языковых групп, и в данной сфере деятельности они нередко сталкиваются с исключительными вызовами.

Ключевые слова: *юридический, терминология, дискурс, перевод, юриспруденция*

*

Legal translation often poses more challenges than other types of technical translation because of '*the system-bound nature of legal terminology*' [Joseph 1995:59]. Unlike scientific or other technical terminology, each country has its own legal lexicon (based on the actual legal system of the country, its political and economic status, culture and history), which will often be quite different even from the legal terminology of another country with the same language.

It has to be stated that one language may have a number of legal language varieties. It is not valid for the Lithuanian language that is functioning in one legal system, i.e. Lithuanian legal system; therefore there is one Lithuanian legal language. But this is not true for the English language that operates in a number of legal systems – English-Welsh, Scottish, of Northern Ireland, Irish, Australian, American, etc. All these legal systems have their distinctive legal language with peculiar terminology.

It is also necessary to distinguish the phenomenon of *legalese* – that could act as a technical term for the legal language and is characterized by:

1. Specialized words and phrases unique to law, e.g. *tort*, *fee simple*, and *novation*.
2. Quotidian words having different meanings in law, e.g. *action* (lawsuit), *consideration* (support for a promise), *execute* (to sign to effect), and *party* (a principal in a lawsuit).
3. Archaic vocabulary: legal writing employs many old words and phrases that were formerly quotidian language, but today exist mostly or only in law, dating from the 16th century; English examples are *herein*,

hereto, *hereby*, *heretofore*, *herewith*, *whereby*, and *wherefore* (pronominal adverbs); *said* and *such* (as adjectives).

4. Loan words and phrases from other languages: in English, these include terms derived from French (*estoppel*, *laches*, and *voir dire*) and Latin (*certiorari*, *habeas corpus*, *prima facie*, *inter alia*, *mens rea*, *sub judice*) that are not italicised as English legal language, as would be the case with foreign words in the mainstream English writing.

A significant part of the English legislation was set down in the Middle Ages when Latin was the *lingua franca* throughout Europe for legal professionals and scholars. This does not mean, however, that Latin terms used in legal contracts always have the same meaning in each language. This is because, over the centuries, they have been subject to their unique national influences. Therefore, according to Sarcevic: '*instead of serving as a reliable source for alternative equivalents, the use of Latin phrases by lawyers generally makes the translator's task more difficult*' [Sarcevic 2000: 264].

5. Passive constructions.
6. Wordiness.

General statements about legal translation are necessarily determined by the writer's definition of a legal document. Sarcevic defines legal language as special purpose communication between specialists, thereby excluding communication between lawyers and non-lawyers [1997: 9]. This restriction disqualifies several text types which make up a large part of the translator's workload: contracts, judgements, correspondence with lawyers and legal authorities, etc. Indeed, one of the hallmarks of legal discourse is arguably that it is not restricted to specialists, but is intended for the lay citizen. In some cases the lawyer acts as an intermediary or addressee, "translating" the word of the law into everyday language; in others the layperson becomes a substitute lawyer (e.g. as juror or lay justice) and makes utterances having legal effects (wills, the verdict of '*Guilty/not guilty*' or the words '*I do*' during a wedding ceremony).

Some authors claim that the special status of legal translation derives from the prescriptive nature of legal discourse, which gives rise to legal effects. Sarcevic divides legal documents into prescriptive and descriptive texts, plus hybrid texts which contain both functions (e.g. judicial decisions, appeals, petitions) [1997: 11]. Texts with a primarily expressive function are excluded from this definition.

Several questions arise from this. First, it is excessive to say that legal translation greatly differs from other forms of translation because the target text has legal effects: by their very nature, non-legal texts cannot have legal effects. If this definition is extended to saying that the target text must have effects in the special subject area, then this is true of all special-purpose texts: texts on astrophysics must have effects for astrophysicists, etc.

Secondly, in focussing on prescriptive documents, there is a risk of overlooking the expressive or persuasive function, which inevitably occurs in a form of discourse founded on rhetoric. True, this function arises mainly in communication between a lawyer and a layperson (e.g. counsel addressing a jury), which some theorists would not define as legal discourse [Harvey 2002: 179].

As regards fidelity, legal translation has thus been brought into line with other forms of translation. *'Legal translators have traditionally been bound by the principle of fidelity. Convinced that the main goal of legal translation is to reproduce the content of the source text as accurately as possible, both lawyers and linguists agreed that legal texts had to be translated literally. For the sake of preserving the letter of the law, the main guideline for legal translation was fidelity to the source text. Even after legal translators won the right to produce texts in the spirit of the target language, the general guideline remained fidelity to the source text.'* [Sarcevic 2000:16]

And yet, despite these advances by both scholars and practitioners, linguistic fidelity is still frequently required of legal translators. For instance, the UN *Instructions for translators* stipulate that 'fidelity to the original text must be the first consideration' [quoted by Sarcevic 1997: 16]. Similarly, translators working in the US are advised not to alter the length of sentences to avoid imposing their own interpretation [Beyer & Conradsen 1995: 164]. This literal view of fidelity reflects the positivist tradition in legal interpretation, which holds that the meaning of a legislative text is declared, rather than being construed or created, by the person interpreting it. A similarly narrow view of fidelity is apparently still encountered by court interpreters. Since lawyers are well aware of the empowering nature of language, they are evidently reluctant to grant translators the liberty to use the words they choose.

The present paper focuses on some issues of translation of specific legal documents from Lithuanian to English, as it poses most challenges for a translator representing another country and consequently another

history, culture and, of course, language. The rediscovery of Roman law and the emergence of classical canon law around AD 1100 marked the beginnings of the civil law tradition in Europe. Between the twelfth and eighteenth centuries, a highly sophisticated legal science of a truly European dimension was developed.

In order to have a broader picture of the situation of legal translation in the present day Lithuania, it would be helpful to look at certain aspects of Lithuanian legal history.

The Lithuanian law could be notified for having a long history. Its origins are traced back to the first written source, the Casimir Code (Lithuanian: *Kazimiero teisynas*), published in 1468 by the Grand Duke of Lithuania Casimir Jagiellon with the Lithuanian Council of Lords. It is considered to be the first codified law of the Grand Duchy of Lithuania. Statutes of Lithuania, published three times (in 1529, 1566 and 1588) were the most influential legal codes of Lithuania. The third variant of the Statute had been in force in the territory of Lithuania until 1840 when it got replaced by the Russian laws. However, under the rule of the Russian Empire, there were three separate civil law systems in force in Lithuania: in Suvalkija the Napoleonic Code was still applied, whereas the German law was in force in Klaipėda Region.

The legal system of the independent Lithuania between the World Wars was influenced by the fact that three separate systems of civil law governed various parts of the country, while the autonomous Klaipėda Region had its own legal instruments. The drafting of Lithuanian legal codes went on for decades and was not completed until World War II. During the Soviet occupation the adapted law of the USSR was in force in Lithuania.

After regaining of independence in 1990, the largely modified Soviet legal codes were in force for about a decade. The modern Constitution of Lithuania was adopted in 25 October 1992. In 2001 the Civil Code of Lithuania was passed in Seimas. It was succeeded by the Criminal Code and Criminal Procedure Code in 2003. The approach to the criminal law is inquisitorial, as opposed to adversarial; it is generally characterised by an insistence on formality and rationalisation, as opposed to practicality and informality.

The European Union law has been an integral part of the Lithuanian legal system since 1 May 2004.

With this colourful picture in mind, translators of legal documents from Lithuanian into English often face their own challenges. As has been mentioned above, Lithuania can truly take pride in a rich legal history, but it cannot compete with the European legal tradition. It is not only that we as translators are not pampered by the abundance of ready made templates or forms, we often have to find ways how to deal with one or another translation issue without creating ambiguities. Here are some examples regarding contracts as documents being drafted and entered more and more frequently following strict requirements for the choice of terms, layout and style.

The problem that arises in connection to the terms **contract** and **agreement** (sutartis, susitarimas) is that translators often overlook the commercial aspect entailed in the term '**contract**' and use it amply in any kind of a document bearing the aspect of agreement.

The first requirement for a valid contract is an agreement, which normally consists of an 'offer' and an 'acceptance' (although the parties may not articulate their arrangement in these terms) and involves a 'meeting of the minds' – or consensus – between two or more parties. A **contract** is a legally-enforceable promise or set of promises made by one party to another. A contract is a legally binding agreement concerning a bargain which is essentially commercial in its nature and involves the sale or hire of commodities such as goods, services or land.

Another example concerns the words **guarantee** and **warranty** (in Lithuanian there is only the word **garantija**). The definition of warranty says that if a product is found defective then it will be repaired within a given time period of the warranty. Guaranty, on the other hand, entails the fact that if a product is found defective then it will be replaced with a new one within a given time period by the guarantor. The choice of the right term largely depends on the context.

The discrepancies demonstrated by the above examples may even cause some legal consequences. The problem of translating ambiguity leads to the question of interpretation. It is obvious that Lithuanian legal terminology needs more research while searching for more precise equivalents.

Law is definitely interdisciplinary, reflecting the fact that it regulates most areas of human activity. Consequently, a legal translator is required to master the basic concepts and terminology of not just law, but also the area to which it is being applied.

Malcolm Harvey maintains that, from the epistemological standpoint, legal translation stands at the crossroads of three areas of inquiry – legal theory, language theory and translation theory – that are fundamentally indeterminate, largely because of their reliance on natural language [Joseph 1995: 14]. Law is a notoriously unstable discipline: it cannot be broken down into a table of clearly defined basic elements, but instead relies on fuzzy notions such as "reasonable doubt" and "due process" [Mellinkoff 1963: 20–22]. As a result, legal discourse is in a state of constant flux: its meaning shifts depending on the language in which it is expressed and even depending on the reader. For the translation theorist, this makes legal translation both fascinating and ultimately elusive [Harvey 2002: 179].

A solution to the above-mentioned problem, as suggested by some scholars, could be the creation of a new *jus commune europaeum*. Today the unifying language is not Latin but English; however, the new pan-European legal language would not be intended as a process of Anglicisation. The project can be successful only if the EU policy of multilingualism is upheld, and to that end high quality translations are required.

LITERATURE

Beyer, V., Conradsen, K. "Translating Japanese Legal documents into English: A Short Course" *Translation and the Law*. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1995, p. 164.

Harvey, M. "What's so special about legal translation?" In: *Meta: Translators' Journal*, 2002, No 2, p. 177–185.

Joseph, J. E. *Indeterminacy, Translation and the Law*. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1995, p. 13–36.

Mellinkof, D. *The Language of the Law*. – Boston: Little, Brown & Company, 1963, p. 20–22.

Sarcevic, P. *Yearbook of Private International Law*. – Sellier European law Publishers, 2000, p. 16.

Sarcevic, S. *New Approach to Legal Translation*. – the Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 1997, p. 15–28.

Марина БЕЛЯЕВА
(Кубанский государственный университет)

Соотношение русского и украинского компонентов ономастикона Кубани (XVIII–XXI вв.)

Summary

Correlation between the Ukrainian and Russian Onomasticon Components in Kuban in the 18th–21th Centuries

The article *Correlation between the Ukrainian and Russian Onomasticon Components in Kuban in the 18th–21th centuries* written by M. U. Belayeva deals with the local onomastic system problems. The analysis of correlation between the Ukrainian and Russian surnames in Kuban during the 18th – 21th centuries reveals the preponderance of the former over the latter in the initial period. The greatest part of Kuban inhabitants' surnames detected in the cadastres of the end of the 18th century had been formed by semantic derivation and conversion. The first Kuban inhabitants' surnames were derived from nicknames motivated by appellatives. In the course of time these surnames have already begun to decrease in frequency. The expansion of surname affixes are partly connected with the necessity to mark the gender of a person with a "formless" onym.

The correlations of "nationally marked affixes" (the author's term) – -ov (-ev), -in for Russian; -enk (o), -uk (-juk) – for Ukrainian – from the end of the 18th century till nowadays reveal the main tendencies of the local nominative culture development in Kuban (Krasnodar region). Gradually the local anthroponym models underwent a major shift veering from semantic derivation and conversion toward suffixation. The frequency of occurrence of the surnames derived from the ancestor's first name grows rapidly.

The application of mathematical techniques to the measurement of correlation between nationally marked affixes supports the argument that, being isolated in Kuban since the end of the 18th century, Ukrainian surnames tumbled to a 6,7 in towns, 4 – in the countryside in 21th century alongside continue to exist in Kuban up to nowadays. Such surnames as *Bondarenko, Shevchenko, Kravchenko, Cherny* remain the most frequent in West Kuban district at present.

The rate of change depends on many factors including relationship of languages, pressure of the society, etc. The destruction of native inhabitants in village Poltavskaja and substitution for them by Red Army soldiers from Central Russia during collectivization were inspired by the political leaders.

Key words: *antroponym, derivation, affix, Russian, Ukrainian*

*

Полиэтнический регион представляется самостоятельным объемным многофункциональным источником информации о своей истории, культуре, экономике, дающим возможность рассматривать различные проявления взаимосвязи славянских языков и культур, например, тенденции развития украинского ономастикона Кубани в условиях русского языка как языка русской государственности.

Выбор региона обследования связан с вектором заселения Кубани в XVIII в. украиноязычным населением и влиянием данного процесса на проявления языковой системности в западной части современного Краснодарского края[1]. За исходную точку исследования развития украиноязычной антропонимии на Кубани принимаем 1793–1794 годы – начало непосредственного взаимодействия ономастических систем двух вышеупомянутых славянских языков, за конечную – результаты данного процесса к началу XXI века. Общее количество проанализированных фамилий, собранных в полевых условиях и извлеченных из исторических документов конца XVIII – начала XXI в. Архивов муниципальных образований, Государственного архива Краснодарского края (ГАКК), Российской Государственной Военной академии (РГВА), составило более 85 тыс. единиц.

Частотность антропонимов и (или) их системообразующих формантов в условиях продолжительных кросскультурных контактов может свидетельствовать об устойчивости или, напротив, изменчивости исходных ономастических моделей; не исключен также третий вариант – равновесное состояние «своих» и заимствованных образцов в каждой из систем.

Начальный этап освоения западной части Кубани славяноязычными этносами (конец XVIII в.) обнаруживает господство прозвищных украиноязычных фамилий, реализующих «народную модель» (*Дудка, Ворожбит* ‘колдун, знахарь’*, Горобец* ‘воробей’, *Коркодило, Одуд* ‘удод’, *Ожередь* ‘гололедица’, *Спис* ‘копье’, *Хмара* ‘туча’ и мн. др.), с одной стороны, и отсутствие русскоязычных патронимических моделей фамилий с этномаркирующими аффиксами -ов/-ев – с другой.

[1] См. названия населенных пунктов региона обследования и их сокращенные обозначения: А – г. Абинск, Кл – ст. Калининская, Кр – ст. Красноармейская, К – г. Крымск, ПА – г. Приморско-Ахтарск, Пл – ст. Полтавская, С – г. Славянск-на-Кубани, Т – г. Темрюк.

Отантропонимические фамилии Кубани, образованные лексико-семантической разновидностью трансформации, в текстах начального периода освоения Кубани составляют 11,7% от общего количества проанализированных фамилий. В архаичных пластах антропонимов (например, у потомков казаков-некрасовцев) доля отантропонимических фамилий составила 62,4% от общего количества фамилий, в 1,66 раза превышая количество отапеллятивных онимов [Беляева 2008: 85].

Морфолого-синтаксическая разновидность трансформации широко представлена в ономастических текстах конца XVIII века: в фамилиях первых поселенцев из куреней Величковского, Вышестеблиевского, Полтавского, Поповического, Титаровского трансформации отводится 53,6% (в т.ч. лексико-семантической разновидности – 28,2%, морфолого-синтаксической – 25,4%). Сравнение условного общерусского фона с региональными данными выявляет значительные расхождения: в первом случае субстантиваты составляют 4,41% от общего количества единиц, во втором их почти в 10 раз больше [Беляева 2008: 63]; фамилия *Черный* имеет повсеместное распространение на Кубани, занимая в «*Реестре современных русских фамилий*» А.Ф. Журавлева 461 позицию из 500 [Журавлев 2005: 144].

С целью выявления степени устойчивости / изменчивости морфодеривационной структуры фамилий в условиях отрыва носителей языка и их потомков от исторической родины (метрополии) – при изначальном для XVIII в. на территории Западной Кубани украинском языке – в исследовательский аппарат нами было введено понятие «этномаркирующий аффикс» (ЭА), обозначающее типичные для ономастической системы этноса (ядерные, системообразующие, продуктивные, «узнаваемые») словообразовательные форманты. Был разработан алгоритм, позволяющий выявить соотношение количества этномаркирующих аффиксов, принадлежащих к ономастическим системам близкородственных языков (русского и украинского). В качестве этномаркирующих русскоязычных фамилиеобразущих формантов в рамках морфодеривационного анализа выступают -ов (-ев), -ин (-ын); украиноязычных – -енк(о), -ук (- юк). Подсчеты проводились на синхронном и диахронных срезах языков (конец XVIII в., XIX, XX (первая и вторая половина), XXI вв.), что позволяет говорить о выявлении динамики изменения языка в изоляции от метрополии на базе морфодеривационных данных ономастических текстов, шире – о динамике лингвокультурологической ситуации в регионе.

Средний индекс русскоязычности в городах и районообразующих станицах на начало XXI в. составляет в городах 2,61, украиноязычности – 0,39; соответственно в станицах – 2,47 и 0,46. Средние показатели по районообразующим станицам равны 2,85 Р и 0,42 У [Беляева 2009: 376]. За 212 лет количество украиноязычных фамилий в регионе уменьшилось в городах в 6,7 раза, в станицах, где резистентность украиноязычных онимов выше, – в 4 раза. Для сравнения: индексы русскоязычности (Р) и украиноязычности (У) фамилий условного общерусского фонда, за который приняты фамилии из известного лексикографического труда И.М. Ганжиной [2001], составили: Р : У = 997 : 34 = 29,32 Р; У : Р = 34 : 997 = 0,034 У.

По отдельно взятым крупным городам и станицам индексы существенно отличаются за счет вмешательства экстралингвистических факторов – в силу пополнения их за счет преимущественно русско- или украиноязычного населения (У от 1,17 до 0,86, Р – от 3,49 до 0,29).

К настоящему времени наивысший индекс Р имеет Темрюк (3,08), далее Крымск (2,96) и Абинск (2,65). Соответственно высокие показатели У имеют Славянск-на-Кубани (0,43) и Приморско-Ахтарск (0,42). Наиболее высокий начальный индекс Р (3,86) характерен для Крымска, что свидетельствует о сохранении здесь русскоязычной антропонимики (в т.ч. за счет русификации фамилий лиц других национальностей). В то же время примечательны изменения речевой среды Темрюка, где изначально преобладали украиноязычные антропонимы.

Наибольший показатель У (0,86) и наименьший Р (1,17) обнаруживается в настоящее время в ст. Бриньковской ПА; наибольший показатель Р и наименьший У отмечены в ст. Полтавской Крм (3, 49: 0,29). Приморско-Ахтарский район заселялся позднее других, за счет пополнения из станиц, в связи с чем в нем преобладало русскоязычное население. Согласно нашим подсчетам, на основе *Временных обязательств, выдаваемых иногородним лицам*[2], индекс русскоязычности здесь заметно выше, чем в документах, где учитывается постоянный состав населения.

---

[2] ГАКК. Ф. 10. ОАФ. Оп. 1. Л. 10–52. Книга Приморско-Ахтарского станичного правления. Временные обязательства, выдаваемые иногородним лицам. Февраль 1914 г.; ГАКК Ф. 252. Оп. 2. Д. 541. Список казакам, кои выселяются из ст. Полтавской. 1919 г. Л. 20; ГАКК Ф. 252. Оп. 2. Д. 541. Список иногородним лицам, кои выселяются из пределов Кубанской области. Л. 35–44.

К началу века наибольшее количество русскоязычных антропонимов сосредоточено в ст. Полтавской (3,49) и Ахтанизовской Т (3,0). В курене, а затем станице Полтавской изначально существенно преобладал украиноязычный антропонимический элемент. Нетипичные показатели резкого снижения русскоязычности в 1919 г. отражают миграционные процессы, выселение лиц, содействовавших революционному движению, а позднее, при осуществлении партией планов создания военных колхозов, – массовое истребление местного населения. Задолго до 1933 года станицу Полтавскую сочли пригодной для перемещения сюда политически преданных красноармейцев и их семей, в результате чего из 20 тыс. коренных жителей в 1933 г. в станице осталось лишь 300 человек. Высылка раскулаченных проводилась в три этапа: 1 – в Приморский край, Карелию, 2 – на Урал, 3 (сплошная высылка) – Н. Тагил, Пермская область. *Записка по прямому проводу ПП ОГПУ по Северо-Кавказскому краю Г. Г. Ягоде о репрессивных действиях в отношении населения станицы Полтавская* от 8 ноября 1932 года дает понятие о масштабах проводимых «сверху» операций: *В 1930–1931 гг. ликвидированы крупные белогвардейские организации («Запорожцы») – арестовано 70 чел., и «Шесть Верден» – арестовано 400 чел. ...Сейчас коллективизация 32%, единоличных 1190 хозяйств. В этом году проводились изъятия белых, кулаков свыше 80 чел. и контрреволюционных одиночек до 200 чел. ... По данным на 8 ноября арестованных по всем районам операции – 479 чел. Кроме этого в Полтавской в ночь на 8-е проведена операция, всего арестовано 240. Последние три месяца в Полтавской по линии милиции по кампаниям арестовано 161*[3].

Результаты воздействия экстралингвистических факторов на языковую ситуацию Западной Кубани в целом предсказуемы: это увеличение доли типичных формантов русской ономастической системы в условиях российской государственности, возможность для правительства манипулировать демографической ситуацией.

Вопрос о *механизме* смены типичных моделей украинского языка на соответствующие русскоязычные на начальных этапах становления

[3] РГВА. Ф. 9. Оп. 3б. Д. 613. Л. 98–99. Докладная записка начальнику политуправления СКВО С. Кожевникова начальнику ПУ РККА Я. Б. Гамарнику о настроениях и работе красноармейцев-переселенцев. От 13 апреля 1933 г. (сохранена орфография подлинника – М.Б.)

ономастикона Кубани выводит исследование на процессы формирования системы за счет языковой среды.

Связь первых прозвищных фамилий с интралингвистикой необычайно сильна. На реальность патронимической основы именований может указывать, на наш взгляд, синтагматическая связь в тексте антрополексем списков запорожцев (*Федир Санжак – Василий Санжаченко, Антин Билошапко – Олекса Билошапчин*).

Столкновение системности двух языков обнаруживаем в списках семей с украиноязычными фамилиями, где функции главы по естественным причинам (потеря кормильца, несовершеннолетие детей мужского пола) закрепляются за вдовами. Например:

наследники умершего сотника Дмитрия Кобзаря – мать их, вдова Стефанида Гаврильева Кобзарева 33;

Радченко, Василий Васильевич 13, братья Кирик 11, Захарий 12 – мать их, вдова Матрона Радченкова 37;

Евсей Евсеев Бабич – вдова Евдокия Фидотова Бабичева 27 и мн. др.[4];

Вдова казачка Евдокия Куцева 50 – сыновья ее Иван Марков Куць 20, Ульян 22, Деомид 14;

Дария Ирхина – сын ее урядник Лука Васильев Ирха 37;

вдова казачка Сафрон Бурлова Варвара 58 – сыновья Сафрон Бурловой[5] и т.п.

Количество маркированных форм для обозначения лиц женского пола в Посемейном списке жителей ст. Старотитаровской 1863 г. составляло 3,93% от общего количества фамилий, ст. Ахтанизовской – 2,56%. К аналогичным результатам пришел Н. К. Фролов путем анализа воронежских ономастических текстов XVII века – немногим более 2% составляют именования женщин-вдов в качестве юридического лица [Фролов 2005: 131–132].

Небольшое количество подобных форм, связанное со случайными внешнеязыковыми факторами, «компенсируется» регулярным характером формирующейся ономастической модели. Аффиксы добавляются как к формально непроизводным фамилиям (46,7%), так и к ос-

[4] ГАКК. Ф. 252. Оп. 2. Д. 1399. Посемейный список жителей Старотитаровской станицы Таманского округа за 1863 год.

[5] ГАКК. Ф. 252. Оп. 2. Д. 1388. Посемейный список жителям Ахтанизовской станицы Таманского округа за 1862 год. ГАКК. Ф. 252. Оп. 2. Д. 1388.

новам на -енко (53,3%). Зафиксированы колебания форм фамилий лиц женского пола во второй половине XIX. в., например: Марк Никитин *Деревенец* 22, братья Стефан 21,Федор 14, Сафроний 8 – мать их, вдова Агафия *Деревенец* 44 (а); Игнат Фофиев *Деревенец* 25, брат Архип, 20 – мать их, вдова Христина Михайловна *Деревенцова* 50 (б)[6]. В первом употреблении налицо замещение патронимического объекта (мужчины) (а), во втором лишь приближение субъекта (женщины) к этой функции (б).

Аналогичный подход к гендерной идентификации фамилий находим в гораздо более поздний период (после Великой Отечественной войны) в списках жителей г. Крымска, составленных (судя по орфографии и количеству неточностей) лицом, далеким от навыков канцелярской работы: *Бачлочь – Бачлочева* (жена), *Шишко Ксения – Шишков Петр* (сын), *Лисовой – Лисова* (дочь)[7]. Модель «воинское звание мужа + - ша // - ка // - иха» (*есаульша, сотничка, урядничка, урядничиха*) распространилась впоследствии на фамилии лиц женского пола (*Олейник – Олейничка, Котляр – Котляриха, Драник – Дранчиха* и т. п.). Подобные отфамильные образования и сейчас бытуют в крае в статусе прозвищ.

Видимо, на начальном этапе формирования ономастикона Кубани суффиксы -ов/-ев выступают как традиционные средства обозначения принадлежности, но, распространяясь на уникальные объекты, становятся частью русскоязычной системы именования лиц женского пола. Если семантика модели обусловлена внешнеязыковыми причинами, способ разрешения проблемы найден в морфодеривационном фонде русского языка, где фамилии с аффиксами -ов, -ин, -ский (-ая) гендерно ориентированы.

Со временем антропонимия региона усваивает трехчастные официальные модели именования государственного русского языка; со второй половины XIX в. суффикс -ов/-ев присоединяется к любым иноязычным основам: турецкоподданные *Константин Пипиров, Спиридон Катасиев*, мещанин *Анастас Яинуров*, вдова штабс-капитана *Макроплиева*, купец *Исаак Бедросов* и др. На процесс русификации

[6] ГАКК. Ф. 252. Оп. 2. Д. 1390. Л. 1 – 80. Именной список жителям Старотитаровской станицы Таманского округа за 1862 г.

[7] Архивный отдел Администрации муниципального образования Крымский район. Похозяйственные книги Крымского сельского совета за 1946–1948 годы. Д. 17. Ф. 4. Оп. 1. Л. 1 – 245.

морфодеривационных моделей украинского языка указывают фамилии с суффиксом -ов/-ев, однокоренные с безморфемными фамилиями запорожцев: *Додоров, Журавлев, Лахнов, Третьяков, Садилов, Малютин, Яришев,* сложные (с точки зрения морфемики) фамилии: *Рябоконь Исидор* (новорожденный) и *Рябоконева Марфа Григорьевна, от казака Рябоконева Тита Вакулова*[8].

Уже в советское время многие фамилии казаков-некрасовцев, возвратившихся в 1947 году из Румынии на историческую родину, были заменены на стандартные, например, прозвищная фамилия *Черногор* на *Черногоров* (п. «За Родину» Т). Давление системы государственного языка подтверждается признаниями лиц неславянских национальностей: "*Моя настоящая фамилия Авакян Кристина Лоренцевна. Когда моему папе делали паспорт, ему написали Аваков, и теперь я Авакова Кристина*" (12 лет, ст. Ивановская Крм). Гречанка Лидия *Аварликс* рассказала, что ее прадед по отцовской линии изменил свою фамилию на украинскую *Еварлак* (ст. Холмская А).

В то же время следует учитывать устойчивость украинского языка к условиям изоляции от метрополии. Еще в XIX в. А. И. Соболевский заметил, что *малороссы держатся крепко за свой язык и свои бытовые особенности. Столетие близкого соседства малорусов с великорусами не превратило их в великорусов; полной ассимиляции не последовало* [Украинская «болезнь» русской нации 2004: 38–50]. Процесса исчезновения первичных «призвищ» не произошло. Как в текстах деловых бумаг, так и в современном ономастиконе Кубани украиноязычные фамилии сохраняют не только свои исконные форманты, но и высокую частотность в регионе. К украиноязычным фамилиям широкого распространения в регионе обследования относятся *Савченко*, *Пилипенко*, *Дмитренко*, *Карпенко*, *Марченко* и др.

Лишь фамилия *Иванов* занимает в фамильеконе Западной Кубани первую позицию по частотности и относится к фамилиям широкого распространения, тогда как другая высокочастотная и распространенная в России фамилии – *Попов* – лишь шестую. Украиноязычные фамилии занимают вторую, четвертую и пятую строчки (*Бондаренко, Шевченко, Кравченко*) в списке самых распространенных в регионе, что

[8] Архивный отдел Администрации муниципального образования Красноармейский район. Ф. 4. Оп. 1. Д. 12. Л. 184–248. Метрические книги записей о рождении за 1881 г.

нерелевантно для РФ в целом и отдельных зон вторичного заселения (Черноземья, Поволжья) – в частности.

Таким образом, вектор развития украинского ономастикона на Кубани, обусловленный кросскультурными контактами русского и украинского этносов на протяжении более 200 лет и отрывом от метрополии (Украины), направлен в сторону «обрусения» изначально ядерных украиноязычных языковых структур и превращения их в периферийные, но относительно устойчивые в условиях русской государственности и русского языка.

ЛИТЕРАТУРА

Беляева, М. Аксиология кросскультурных контактов в современной ономастике. В кн.: *Модернизация гуманитарного образования в условиях Болонского процесса в странах Европейского союза и России: Сб. материалов международной конференции*. – Велико Тырново, 2009.

Беляева, М. *Фамилии западных районов Кубани: Морфодеривационный аспект*. – Ставрополь: Издательство СГУ, 2008.

Ганжина, И. *Словарь современных русских фамилий*. – Москва: Издательство Астрель; АСТ, 2001.

Журавлев, А. К статистике русских фамилий. I. В кн.: *Вопросы ономастики № 2. / ИРЯ РАН; Урал. гос. ун-т*. – Екатеринбург, 2005.

Украинская «болезнь» русской нации. – Москва: Имперская традиция, 2004, С. 38–50.

Фролов, Н. *Избранные работы по языкознанию: в 2 т. Т. 1. Русский язык и культура*. – Тюмень: Издательство Тюмен. гос. ун-та, 2005.

Karolina BUTKUVIENĖ
(Šiauliai University)

Translation of Adolescent Language: the Case of Fiction for Young Readers

Summary

Translation of Adolescent Language: the Case of Fiction for Young Readers

Adolescent language is a highly emotive social dialect, which helps teenagers distance themselves from their childhood "others" as well as from the older generation. It manifests itself in an abundant use of swear words and other vulgarisms, slang and metaphoric language. The present article focuses on determining whether the translation of Melvin Burgess's *Junk* has the same features of teen speech as the original text.

The research results show that, of 118 examples of teen speech considered, 68 examples in the target text have the same features as the original text. The strategy of direct transfers, finding exact equivalents in the target culture is most evident in the translation of metaphoric language, whereas swear words and slang tend to be standardized.

The fact that most instances of adolescent language are rendered by employing direct transfers allows us to state that the translator of the novel has succeeded in creating an interesting literary text and achieving a similar effect on the target readership.

Key words: *translation, adolescent language, teen culture, emotional language, teen fiction*

Zusammenfassung

Übersetzung der Jugendsprache am Beispiel der Jugendliteratur

Die Jugendsprache wird als emotionaler Soziolekt betrachtet, der als Mittel der Abgrenzung von „anderen" Gleichaltrigen und Vertretern älterer Generationen dient. Die am häufigsten genannten Züge der Jugendsprache sind Schimpfwörter, Slang und metaphorischer Sprachgebrauch. Im vorliegenden Artikel wird das Ziel verfolgt, festzustellen, ob dieselben sprachlichen Besonderheiten der Jugendsprache in der Übersetzung des Romans *Junk* von Melvin Burgess im Vergleich zum Ausgangstext dominieren.

Die Untersuchung der Belege hat ergeben, dass der Übersetzer bei der Übersetzung des größten Teils der Jugendsprache (68 Belege aus 118) vollständige

Entsprechungen in der Zielsprache findet. Daraus kann man schließen, dass es dem Übersetzer gelungen ist, einen interessanten Zieltext mit ähnlicher Wirkung auf den Leser zu schaffen. Bei der Analyse der übersetzten Schimpfwörter und des Slangs wird die Standardisierung der Lexik beobachtet.

Schlüsselwörter: *Übersetzung, Jugendsprache, Jugendliteratur, Jugendkultur, emotionale Sprache*

*

Introduction

Translation of fiction is a difficult task for translators because they, as stated by Helgregen, have to consider that they take one text out of its cultural context and bring it into a foreign context [Helgregen 2005: 9]. In addition to this, literary translation is a product of a complex procedure that involves two languages and two literary traditions, i.e. two sets of norm-systems [Aixela 1996: 52]. This is also to be considered when dealing with the translation of adolescent fiction. The translators of fiction for young readers often face difficult dilemmas. They usually have to decide how far they can go in rendering a non-standard variety of language as well as to conform to the writing canons and norms of the target language.

The issue of adolescent language has been widely discussed by such linguists as Eble (1989), Danesi (1994, 2003, 2010), Andersen (2001), Stenström et. al. (2002) and Lėgaudaitė (2002). However, Lithuanian researchers have not concentrated much on teen speech and its translation so that it seems that further investigation in this field is necessary, *"considering the significance of the transition period between childhood and adulthood in terms of its effect both on physical and psychological development and on social and linguistic behaviour"*, to quote Stenström and her collegues [Stenström et al. 2002: x]. Thus, the **aim** of the present research is to determine whether the translation of Melvin Burgess's *Junk* has the same features of teen speech as the original text. In order to achieve this aim, the following **objectives** have been set: to provide a theoretical framework of issues concerning adolescent culture, teen speech and its translation; to select examples of adolescent language translation in the literary discourse; and to make certain observations about how the translation of teen speech provides a similar effect on the target readership. The **scientific methods** applied in the analysis of this research are the analysis of theoretical material, contrastive, descriptive and statistical methods.

Theoretical Approaches to Teenagerhood, Teen Culture and Teen Speech

The terms *teenager* and *teenagerhood* appeared in the twentieth century. According to Danesi, however, adolescents have always existed, but they were usually disregarded as a separate group and expected to assume adult responsibilities at once when reaching puberty, without any chance to express their particular worldviews [Danesi 2010: 10]. Danesi states that it was only at the end of the Second World War that young adults started to be viewed as distinct personae belonging to a new, discrete subculture (Danesi 1994: 3). Another linguist Waller claims that people have always been uncertain about the concept of adolescence and so have tried to identify teenagerhood as a separate state. Waller highlights that adolescence is located as "other" to both childhood and adulthood [Waller 2009: 1]. Danesi also agrees that *"most often adolescents are defined by their society as neither a child nor an adult – a soul left to ravage in a social limbo"* (Danesi 2010: 15). What is more, the linguist emphasizes that the appearance of a teenager has led to important changes in social structure and economic behaviour. As a social construct, teenagerhood has generated its own distinct and easily recognizable symbology that helps young people cope with their emotional problems, and their special use of language is one of its peculiar features [Danesi 1994: 14; Danesi 2010: 18].

The years of teenagerhood are often associated with alienation and problems in self-identification. This is a stage in teenagers' life when they have to stop being dependent on their parents and, at the same time, to discover their own way of life. As Waller aptly puts it, at this stage, teenagers distance themselves from the ideals and opinions of their parents as well as from their childhood "others" and search for new relations [Waller 2009: 59]. Therefore, teen speech may be of great value in establishing teenagers' sense of selfhood.

Danesi claims that most researchers continue to refer to teen talk as slang. However, it should be considered more as a social dialect [Danesi 1994: 97]. According to Danesi, the slang of adolescents constitutes a social dialect with specific features distinguishing it from adult forms of slang [Danesi 2003: 54]. Hudson also sees a difference between slang in general and teenage slang, defining the latter as a code *"used by teenagers to signal the important difference they see between themselves and older people"* [Hudson 1984: 46–47].

Adolescent language has several features that make it easily recognizable. First, it should be emphasized that teen speech is an emotive code, which manifests itself in the use of numerous interjections, exclamations, grunts, and vulgarisms [Danesi 1994: 98–99]. In addition to this, Andersson and Trudgill mention the frequent use of language "fillers", for example the word "like" [Andersson and Trudgill 1990: 18–19]. A second feature of teen speech is its tendency to be highly connotative, with most of these connotative meanings usually based on metaphor [Danesi 1994: 102]. Finally, Danesi highlights that teen language is a means for establishing peer-clique bonds. Belonging to a particular clique will inevitably bring about changes in a teenager's vocabulary, particularly because teenagers tend to only talk about what is interesting and actual to their clique members [Danesi 1994: 109].

Strategies for Translating Adolescent Language in Fiction for Young Readers

In general, translation of fiction is a difficult task for translators because they take one text with its cultural specificity and render it into another context. In this way, translators always have to consider the foreignness of the text, and to decide if there is something that must be preserved to provide a foreign atmosphere, or if it should be adapted to the target culture readers [Helgregen 2005: 1]. In Nida's words, *"competent translators are constantly aware that ultimately words only have meaning in terms of the corresponding culture"* [Nida, as quoted in Petrilli 2003: 413]. This is also the case when the translation of adolescent fiction is in question. In order to achieve a similar effect on the target readership, the translators of fiction for teenagers have to know current trends in teen culture, otherwise they will fail to produce an interesting literary text. Thus, as Davies puts, *"translating for children may present more of a challenge than translating for adults; young readers are perhaps less likely to be tolerant of the occasional obscurity, awkwardness or unnatural-sounding phrasing which adults, conscious that they are dealing with a translation, may be more accepting of"* [Davies 2003: 66].

What is more, translators, when rendering teen fiction, have to take into consideration such factors as writing norms and canons of the target language, which sometimes may be an obstacle for achieving an equivalent effect on the target readership.

In addition to this, the translation of teen fiction shows the societal attitudes prevalent in a culture. To quote Thomson, *"In its broadest sense this reveals the attitudes of a society towards not only the translated texts but also the intended readers of the text"* [Thomson, as quoted in Aijmer et al., 2005: 83]. All in all, the texts should be translated in such a way as to achieve three functions, namely expressive, informative, and vocative (Newmark 1988).

Data and Methodology

The present study aims at defining the notion of teenagerhood, presenting the main features of adolescent language and analysing whether the translation of Melvin Burgess's *Junk* has the same features of teen speech as the original text. The research material has been taken from Melvin Burgess's *Junk* (2003, 3rd edition), translated by Andrius Patiomkinas in 2002. The total number of instances considered is 118. They are grouped under the following categories, with reference to Danesi's (1994) theoretical framework: the emotive, connotative, and clique-coded language. The present analysis is mostly focused on swearing, which falls under the emotive language category, metaphorical use of language and slang, with 52, 30, and 36 examples respectively. The analysis of the selected instances allows to make certain observations and major findings that are presented at the end of the paper.

On the Translation of Adolescent Language in Melvin Burgess's *Junk* from English into Lithuanian

Most adults are inclined to think that teen speech is a vulgar language and their reaction towards it is negative. On the one hand, this may seem true because teenagers tend to use a great deal of swearing and four-letter words. However, we have to consider here that we are dealing with adolescent language in the literary discourse, in which the use of slang and taboo words on some occasions can be treated as a stylistic device of language. Sidiripoulou claims that, in literature, taboo language, *"which may cause shock and disgust in other contexts, may be used to promote a writer's intentions. It is used to attack artificiality and it connotes energy, spontaneity and social freedom"* [Sidiripoulou 1998: 187]. In addition to this, Danesi asserts that one of the reasons for the abundant swearing by adolescents is that of being "cool", as *"knowing the right words, turns of phrase, and expressions hold great hip power"* [Danesi 2010: 80]. However, this is a very difficult task for translators because they have to take into conside-

ration such factors as the literary traditions of their own culture and the role of censorship. For this reason, it is often advisable when translating to avoid words of a non-standard language variety in the Lithuanian culture. Dimavičienė also asserts that some cultures allow sensitive texts to be openly discussed in literature, while others avoid this and prefer not to use slang or taboo subjects in fiction [Dimavičienė 2012: 14]. Thus, translators have to apply different translation strategies in order to achieve a natural-sounding text and similar effect on the target readership. After the analysis of the examples of swearing (52 instances), it can be stated that swear words are preserved in 42 examples of the target text. 28 examples are rendered literally whereas other instances are softened or translated applying stylistic compensation, with 12 and 2 examples respectively. The most frequently used swear words in the novel are the so-called vulgarisms meant to insult other people, e.g. **bitch, whore, slut, slag, bastard** and **son of the morgue**. In these cases, Patiomkinas chooses the Lithuanian vulgar equivalents **kalė, kekšė, šliundra,** and **šunsnukis** so that the meaning and effect on the target readers are not lost. For example:

> *They're always saying, if you steal you're a thief, if you sleep around you're a* ***slut****, if you take drugs you're a junkie* [Burgess 2003: 191].
>
> *Jie nepavargsta kartoję, kad esi ilgapirštis, jei mėgsti vogti, esi* ***kekšė****, jei ištvirkauji, esi narkašas, jei mėgsti svaigintis* [Burgess 2002: 146].

This example shows that literal translation is applied when exact or close equivalents in the target language exist. It is clear that it is rather easy to find the proper Lithuanian equivalent for a "**slut**" and attaining the same emotional impact on the reader.

The next example shows an opposite procedure to the literal translation, i.e. standardization of lexis, to use Toury's term (1995). Since we are dealing with fiction for young readers, not everything that is acceptable in the source culture is considered appropriate in the target culture. Hence translators may want to make more alterations regarding the target text. For example:

> *Sal was quite* ***pissed up*** *by this time and she was having a go as well, which was a bit unfair because she was all right* [Burgess 2003: 274].
>
> *Selei visgi* ***trūko kantrybė****, ir ji nė kiek neatsiliko nuo Lilės ir Džemos. Šiek tiek nesąžininga, nes pati jautėsi puikiai* [Burgess 2002: 211].

In this example the transformation from a non-standard language variety into a standard language variety occurs, i.e. a vulgar expletive

"**pissed up**" is changed into a neutral phrase "**trūko kantrybė**". This change shows that translation is a norm-governed process when translators have to choose whether to follow the source culture norms or to adhere to the norms operating in the target culture [Toury 1995: 56].

In addition to the great use of swear words, adolescents tend to use a lot of slang in their speech. According to Mattiello, *"slang is a highly informal, quite temporary, debase, unconventional vocabulary which is often associated to a social group or to some specific subject. It is described as fresh and novel, often colourful, faddish, playful and humorous, and aims either at establishing a social identity for the speaker or at making a strong impression upon the hearer"* [Mattiello 2009: 67].

It has already been mentioned that many linguists continue to refer to teen talk as general slang. However, it should be considered more as a social dialect, to quote Danesi [Danesi 1994: 97]. According to Dimavičienė, teenagers develop their own terms to express their feelings because they feel more comfortable expressing their emotions in their own language [Dimavičienė 2012: 13]. Since slang is a psychosocial and cultural phenomenon, it may cause problems for the translator to render it into the target language because of the differences in language systems and cultures. What is more, the translation of slang is restricted by such factors as different writing canons and norms of the target culture [Lėgaudaitė 2010: 92–93]. Thus, when differences between languages and cultures are rather great, this may result in lexis standardization. As Newmark explains, *"the resulting risk is standardization, i.e. to background or even ignore varieties, and opt for a more rational, neutral style of standard language"* [as quoted in Mattiello 2009: 66]. After the analysis of the use of slang in Burgess's *Junk* and its translation into Lithuanian, it can be stated that, of total 36 instances of slang, 16 instances were rendered by using neutral style of standard language. For example:

> "*He **hits the bottle**," I told him. Go round and see him next time* [Burgess 2003: 9].
>
> *– Taro tėvas – **girtuoklis**. Užsuk kada į svečius ir pats pamatysi* [Burgess 2002: 14].
>
> *I put my torn tights and skirt and stuff away. It was **party gear**, you know?* [Burgess 2003: 127]
>
> *Aš paslėpiau savo suplėšytas pėdkelnes, sijoną ir visa kita. Tai buvo **vakarėlių apranga**, aišku?* [Burgess 2002: 98].

These examples show that Patiomkinas has chosen to use neutral lexis instead of slang in the Lithuanian text, i.e. "**hits the bottle**" is changed into "**girtuoklis**", which means 'a person addicted to alcohol', and "**party gear**" is rendered by "**vakarėlių apranga**" that may be defined as 'clothes appropriate to go to a party'. The translation sounds natural to the target readers, however, a similar effect is not achieved. This tendency to standardize the language proves that Lithuanian culture is rather resistant to the use of slang words in the literary discourse. In addition, it has to be mentioned that 2 examples of slang have been mistranslated and 1 example omitted.

Finally, teen speech is a highly connotative code. The teenagers can make their language colourful, emotive, and hardly comprehensible to others by using various strategies. Among the many ways to do this one could mention the use of metaphors, idioms, cultural allusions and other stylistic devices. The translation of the examples of metaphoric language shows that the source text and the target text share the same features, i.e. 23 of the 30 examples found have been rendered literally by finding equivalent metaphoric expressions in the target text. For example:

> *You could tell he was as proud of her as if he'd poured out* ***a glass of moonjuice*** [Burgess 2003: 142].
>
> *Matėsi, jog jis didžiuojasi tuo lyg pavaišintas* ***dangiškuoju nektaru*** [Burgess 2002: 109].
>
> *And only in place as terminal as Minely-on-Sea could serving people tea be deemed exciting. But I thought it was* ***bees' nuts****, and anyway it was some money in my pocket* [Burgess 2003: 14].
>
> *Ir tik tokiame užkampy kaip Mainlis prie Jūros galėjai arbatos padavėjos darbą laikyti įdomiu. Tuomet maniau, kad tai* ***aukso kalnai****, šiaip ar taip, turėdavau šiek tiek žvangančių kišenėje* [Burgess 2002: 17].

These cases exemplify the way Patiomkinas resorts to the domestication strategy when translating into Lithuanian, i.e. he chooses equivalents that are meaningful only for the target readership. Thus, "**a glass of moonjuice**" is rendered by "**dangiškuoju nektaru**", which is a synonym to a very tasty drink (actually not existing) in the Lithuanian context; "**bees' nuts**" are changed into "**aukso kalnai**" that is associated with a huge sum of money.

Conclusions

The present article is focused on determining whether the translation of Melvin Burgess's *Junk* has the same features of teen speech as the original text. The scientific literature review and analysis of the selected instances allow us to make definite observations.

Adolescent language is a highly emotive, social dialect, which helps teenagers distance themselves from their childhood "others" as well as from the older generation. It manifests itself in the abundant use of swear words and other vulgarisms, slang, and metaphoric language.

Translation of fiction for teen readers is a difficult task for translators since it involves different language structures and different cultures. Of 118 examples of teen speech considered, 68 examples in the target text have the same features as the original text. The strategy of direct transfers, finding exact equivalents in the target culture, is most evident in the translation of metaphoric language, whereas swear words and slang tend to be standardized.

The fact that most instances of adolescent language are rendered by employing the direct transfers allows us to draw a conclusion that the translator of the novel has succeeded in creating an interesting literary text and achieving a similar effect on the target readership.

SOURCES

Burgess, M. *Junk*. – England: Puffin Modern Classics, 2003. 389 p.

Burgess, M. *Heroinas*. Translated by Andrius Patiomkinas. – Vilnius: Alma littera, 2002. 300 p.

LITERATURE

Aixela, J. F. Culture-specific Items in Translation. In: Alvarez, R. & Vidal, M. C., eds. *Translation, Power, Subversion*. – Clevedon, UK: Multilingual Matters, 1996, 52–78 p.

Andersen, G. *Pragmatic Markers and Sociolinguistic Variation*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2001. 345 p.

Anderson, L. and Trudgill, P. *Bad Language*. – Oxford: Blackwell, 1990. 202 p.

Danesi, M. *Cool: The Signs and Meanings of Adolescence*. – Toronto: University of Toronto Press, 1994. 171 p.

Danesi, M. *Forever Young: The Teen-Aging of Modern Culture*. – Toronto: University of Toronto Press, 2003. 143 p.

Danesi, M. *Geeks, Goths and Gangstas*. – Toronto: Canadian Scholars Press, 2010. 259 p.

Dimavičienė, B. Taboo Subjects in Lithuanian Literature for Young people: the Effect of Translated Literature. In: *Jaunųjų mokslininkų darbai*. No. 2 (35), 2012, 11.–16. lpp.

Eble, C. C. *College Slang 101*. – Georgetown, Conn.: Spectacle Lane Press, 1989. 95 p.

Helgegren, S. *Tracing Translation Universals and Translator Development by Word Aligning a Harry Potter*. – Sweden: Linköping University, 2005. 74 p.

Hudson, R. *Invitation to Linguistics*. – Oxford: Robinson, 1984. 182 p.

Lėgaudaitė, J. *Teenage slang – a psychosocial phenomenon*. Doctoral Dissertation. – VMU: Vytautas Magnus University, 2002.

Lėgaudaitė, J. Understanding Slang in Tanslation. No: *Filologija*. 15, 2010, 91.–98. lpp.

Mattiello, E. Difficulty of Slang Translation. In Chantler, A. & Dente, C., eds. In: *Translation Practices: Through Language to Culture*. – Amsterdam and New York: Rodopi, 2009, 65.–85. lpp.

Newmark, P. *A Textbook of Translation*. – Prentice Hall: Hemel Hempstead, 1988. 292 p.

Nida, E. Language and Culture: Two Similar Symbolic Systems. In: Petrilli, S. ed. *Translation Translation*. – Amsterdam and New York: Rodopi, 2003, 413.–424. lpp.

Sidiropoulou, M. Offensive Language in English-Greek Translation. In: *Perspectives*. No. 6 (2), 1998, 183.–199. lpp.

Stenström, A. et al. *Trends in Teenage Talk. Corpus Compilation, Analysis and Findings*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2002. 228 lpp.

Thomson, G. Eastside Story – Westside Story. What is happening in the market of translated children's books? In Aijmer, k. & Alvstad, C. eds. In: *New Tendencies in Translation Studies*. Göteburg University: Department of English, 2005, 83.–92. lpp.

Toury, G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. – Amsterdam Philadelphia: Benjamins, 1995. 311 p.

Waller, A. *Constructing Adolescence in Fantastic Realism*. – New York: Routledge, 2004. 220 p.

Vytautė DAUGĖLAITĖ, Aušra JANKAUSKAITĖ
(Vytautas Magnus University)

Use of Translation Strategies in Lithuanian Translation of *National Geographic*: Analysis of the Effect on Target Readers' Understanding of Translated Text

Summary

Use of Translation Strategies in Lithuanian Translation of *National Geographic*: Analysis of the Effect on Target Readers' Understanding of Translated Text

The present study examines the use of translation strategies in the Lithuanian translation of three articles related to urban topics and globalisation found in the Lithuanian issues of the "*National Geographic*". The analysis aims at revealing how the use of the particular translation strategies affects the target reader's understanding of the given text. Subsequently, the contrastive aspects of English and Lithuanian are highlighted. The authors study a variety of descriptive phrases, comparisons, idioms and other expressions. 128 items have been examined. *A contrastive descriptive analysis* has been employed as a research method. With the help of it different English and Lithuanian language structures were disclosed and compared.

The analysis is based on the terminology and interpretation of the translation strategies introduced by Eirlys E. Davies [Davies 2003: 72–89]. A number of translations involve culture-specific realia. The latter are discussed as well. The study shows that certain translation strategies have been employed more than others. The reasons for such application are presented. The authors also consider whether the translation was successful and whether the target text conveys the same meaning as implied in the source text.

Key words: *translation, translation strategies, culture-specific items, source text, target text*

Резюме

Использование переводческих стратегий при переводе на литовский язык журнала *National Geographic*: анализ эффекта понимания переведённого текста

В настоящей статье рассматривается применение переводческих стратегий при переводе на литовский язык трёх статей из литовского издания журнала ***National Geographic***, относящихся к темам урбанизации и глобализации. Целью работы является выявление на основе английско-литовского сопоставительного анализа влияния переводческих стратегий на понимание читателями предложенного текста.

Авторы исследуют разнообразное количество описательных и сравнительных фраз, идиом и других выражений – в целом было рассмотрено 128 словарных единиц. В качестве метода исследования был использован метод *контрастивного и описательного анализа*, с помощью которого были исследованы и сравнены различные конструкции английского и литовского языков.

В основе анализа лежит применение стратегий по терминологии и интерпретации перевода, предложенные Е.Е. Дейвисом [2003: 72–89]. Часть переводов включает в себя ряд культурно-специфических реалий, которые также явились объектом анализа в данной работе. Исследование показывает, что определённые стратегии были использованы чаще, чем другие. Таким образом, в работе представлены и некоторые основания для использования тех или иных переводческих стратегий. Авторы также касаются вопроса о том, насколько перевод является удачным и в какой степени передаёт смысл текста оригинала.

Ключевые слова: *перевод, переводческая стратегия, культурно-специфическая реалия, текст оригинала, текст перевода*

*

It is common truth that readers of translated texts rarely question the quality of the translation. The assessment of the translated text is ingenuously related to the knowledge of the language of the original text. However, the translation process often transcends the language limits. It is affected by different extra linguistic [cultural, psychological, situational, etc.] factors. Therefore, the translator not only encounters the language itself, but is also forced to go beyond the formal constraints of a language system. It is commonly claimed in the scientific literature on translation studies that the object of translation is not the language system, but the source text [ST further on] on the basis of which the target text [TT further on] is originated [Butkuvienė 2004: 6]. Consequently, the translator has

to carry out numerous translation transformations so that the TT rendered the information of the ST and conformed to the translation norms.

The term *transformation* might be understood metaphorically [Швейцер 1988: 13]. It is the link between initial and final expressive means, substitution of one expressive means by another in the translation process that appears as transformations. Translation transformations are considered as interlinguistic methods of thought expression [Швейцер 1988: 13–15].

In the translation process the translator employs a variety of translation strategies to pursue translation transformations and, subsequently, achieve rendering of the ST meaning. According to the Lithuanian scholars Kalėdaitė & Asijavičiūtė [2005], the choice of a certain translation strategy is influenced by the purpose of the TT, the TT reader, generic and textual constrains of a text, and the importance of the cultural item for translation strategies [Kalėdaitė & Asijavičiūtė 2005: 32].

The **aim of the present study** is to reveal how the use of translation strategies in the Lithuanian translations of the texts from the English *National Geographic* affects a target reader's understanding of the given texts. The authors studied three articles related to the urban topics in three different English and the corresponding Lithuanian issues of the *National Geographic*. The analysed articles are: *Population 7 Billion* [*National Geographic,* January, 2011. VOL.219 NO.1], *Urban Solution* [*National Geographic*, December, 2011. VOL.220 NO.6] and *Can China go green?* [*National Geographic*, June, 2011. VOL.219 NO.6]. 128 examples of descriptive phrases, idioms, metaphors and other expressions found in the STs were examined. A number of translations involve culture-specific realia.

The **research objectives** are as follows:

- To examine the use of translation strategies in the Lithuanian translations of particular texts in the *National Geographic*.
- To highlight the effect that is created and imposed on the target reader as a consequence of the use of a specific translation strategy.
- To outline contrastive aspects of English and Lithuanian revealed in the translations.

A contrastive descriptive analysis has been employed as a **research method**. With the help of it, different English and Lithuanian language structures were disclosed and compared.

The terms introduced by Eirlys E. Davies [2003] for translation strategies, *preservation, addition, omission, localization* and *transformation* have been applied [Davies 2003: 72–89]. A brief description of the terms follows.

Preservation is a translation strategy when a ST item is preserved in a TT without any changes or is changed phonologically [Davies 2003: 72–73]. There are cases when a translator cannot find a close equivalent in the target culture and, for this reason, decides to maintain the ST term in the translation [Davies 2003: 72–73].

Addition is meant to keep the original item but supplement the text with additional information when simple preservation leads to obscurity [Davies 2003: 78], whereas *omission* is defined as the *omission of a problematic culture-specific item [CSI]* [Davies 2003: 79]. This strategy is sometimes justifiable because the inclusion of a recondite CSI into the TT might create inconsistency and a confusing effect [Davies 2003: 80].

Localization helps a translator to replace the source culture items with the references familiar to the target culture's reader [Davies 2003: 84]. It may happen that the meaning of a CSI is lost when applying this strategy.

Transformation is an *alteration or distortion of the original* [Davies 2003: 86]. A translator decides to use this strategy when it is difficult to understand the real meaning of an item of the ST but it cannot be left out.

Notably, Eirlys E. Davie's [2003] classification and labeling of the strategies seem to be practical because they are easy to understand and apply in the process of translation. Thus the analysed data from the *National Geographic* texts have been grouped following the translation strategies as offered by E. E. Davies [2003]. Such grouping has displayed varying results: some strategies are employed more often than others.

Translation Strategies Used in Translation of the Discussed Texts

PRESERVATION

The cases of literal translation occur in the analyzed articles of the *National Geographic*

Table 1

	Source Text [ST further on] *National Geographic,* January, 2011. VOL.219 NO.1 [*Population 7 Billion*] [32-70]	**Target Text** [TT further on] *National Geographic,* Sausis, 2011. NR.1[16] [*7 milijardai žmonių*] [24-58]	**BACK TRANSLATION [BT** further on**]**
1	***Glowing furnace bright*** *at night, London became the world's largest city during the coal-powered industrial revolution, a tipping point for the steep rise of Earth's population*. [34]	*Ši naktį* ***skaisčiai žėrinti krosnis****, Londonas, didžiausiu pasaulio miestu tapo per anglimis varomą pramoninę revoliuciją, atvėrusią vartus staigiam Žemės gyventojų skaičiaus augimui.* [26]	**Brightly glimmering furnace;**
2	*TIME FOR ANOTHER* ***GREEN REVOLUTION*** [56; capitalization in the original]	*METAS DAR VIENAI* ***ŽALIAJAI REVOLIUCIJAI*** [44; capitalization in the original]	**GREEN REVOLUTION;**

In example [1] ***Glowing furnace bright*** is translated literally as ***skaisčiai žėrinti krosnis*****,** and it has an equivalent comparison in the TT culture. A back translation of this example would be a ***brightly glimmering furnace***, where only one word differs in the meaning. In the Merriam-Webster Online Dictionary [MWOD further on], those two analogous words have slightly different meanings:

a) *glow – to shine with or as if with an intense heat;*
b) *glimmer – to shine faintly or unsteadily;*

Following the introduced translations, a furnace was supposedly glowing or glimmering and, since the text proposes the idea of furnaces shining intensively, one may consider that it was not glimmering that was meant. Thus an average TT reader might think that the furnace was not sparkling but shining intensively. The descriptive comparison of the ST enables the TT reader to picture the magnificent panorama of London with its glowing lights at night. This metaphoric comparison reinforces the effect of the historical development and greatness of London city.

Example [2] reveals a simpler case of matching between the ST and the back translation: ***Green revolution*** has a very literal meaning in both English and Lithuanian [also known as *Žalioji revoliucija*], hence the back translation is the same as the initial word. The definition of this is as follows: *the application of science to increasing agricultural productivity, including the breeding of high-yield varieties of grains, the effective use of pesticides, and improved fertilization, irrigation, mechanization, and soil*

conservation techniques [http://www.thefreedictionary.com/green+revolution]. Without knowing this description, a regular reader might think that *Green Revolution* is environmentally-friendly farming. The indication of another *Green Revolution* imposes difficulties encountered by some developing countries. A short description of the latter collocation in the text would have been useful.

Table 2

	ST *National Geographic,* January, 2011. VOL.219 NO.1 [*Population 7 Billion*] [32-70]	**TT** *National Geographic,* Sausis, 2011. NR.1[16] [*7 milijardai žmonių*] [24-58]	**BT**
3	*Brown's Plan B to save civilization would put the whole world on a wartime footing, like the U.S. after* ***the Pearl Harbor****, to stabilize climate and repair ecelogical damage.* [62]	*Brauno civilizacijos gelbėjimo planas B, kuriuo siekiama stabilizuoti klimatą ir atitaisyti ekologinę žalą, numato viso pasaulio parengties karui padėtį, kaip JAV po* ***Pearl Harboro užpuolimo****.* [50]	**Pearl Harbor attack;**

Example [3] in the ST is ***the Pearl Harbor***, which is an internationally-known place name and is spelt the same in any language that has Latin lettering. *Pearl Harbor is a place, an inlet of the Pacific Ocean on the southern coast of Oahu, Hawaii, west of Honolulu that belongs to the USA*. [http://www.thefreedictionary.com/Pearl+Harbor,+HI]. However, in this sentence, not the location is of most importance, but an associational meaning of the fundamental historical moment that every American remembers. *On December 7, 1941, Japanese planes attacked and destroyed all the naval and air force USA bases, and the following day the United States entered World War II*. [http://www.thefreedictionary.com/Pearl+Harbor,+HI].

In the ST, the idea is preserved in the name only, but in the TT for the Lithuanian reader it is translated as ***Pearl Harboro užpuolimo [Pearl Harbor attack]*** in order to highlight the historical event in the given location. Such a comparison to the Pearl Harbour attack emphasizes the ability to cope with a disaster and is used as a model of rectifying human-made ecological damage. So a reader may think that in order to fix the current disastrous ecological situation, actions similar to those delivered after the Pearl Harbor attack are necessary.

Table 3

	ST *National Geographic,* December, 2011. VOL.220 NO.6 [*Urban Solution*] [124-147]	**TT** *National Geographic,* Gruodis, 2011. NR.12 [27] [*Sprendimas – didmiesčiai*] [46-66]
4	*You watched the city's growing middle and upper classes leave sinuous alleys and traditional houses–lovely wooden* ***hanok****, with courtyards and gracefully curved tile roofs-for antiseptic high-rises and a grid of car-friendly boulevards.* [141]	*Gausėjančios miesto vidurinė ir aukštesnioji klasės iš vingiuotų gatvelių ir tradicinių namų – žavių medinių* ***hanok*** *su kiemais ir gracingai išlenktais čerpių stogais – kraustėsi į nuobodžius daugiaaukščius su automobilių srautui pritaikytais prospektais.* [59]

Hanok in example [4] is a name for a traditional Korean house that varies in different regions. According to the principles of the Korean architecture, one of the vital elements is the positioning of the house in relation to its surroundings, with thought given to the land and seasons. An ideal house is built with a mountain at the back and a river in the front, with the heated rock system for heating during cold winters and a wide front porch for keeping the house cool during hot summers. In the central regions, houses are 'L' shaped and in the southernmost regions are built in an open 'I' form [http://encyclopedia.thefreedictionary.com/hanok]. The item in the ST and TT is identical. It was left unchanged supposedly suggesting that *the hanok* is an international word or due to the lack of the equivalent in Lithuanian. However, it is highly doubtful that an average reader would know what ***Hanok*** means; hence a footnote with a short description would have been of use.

OMISSION AND ADDITION

The cases of **omission** constitute 12% of all the translation strategies used [Figure 1; Table 4].

Table 4

	ST *National Geographic,* January, 2011. VOL.219 NO.1 [*Population 7 Billion*] [32-70]	**TT** *National Geographic,* Sausis, 2011. NR.1[16] [*7 milijardai žmonių*] [24-58]
5	***There will be billions more people wanting and deserving to boost themselves out of poverty. If they follow the path blazed by those in wealthy countries, they too will step hard on the planet's natural resources.*** [43]	[31] OMITTED
6	***In the stalled traffic, amputees and wasted little children cried for alms.*** [49]	[37] OMITTED

Examples [5] and [6] are both omitted. The motives for the omission of the given descriptions can only be guessed. One reason might have been to avoid the repetition, since the text is full of the vivid descriptive phrases of the same nature. The translator may have assumed that the given sentences would cause redundancy in the particular extract of the TT. Another motive for the omission may have been to provide more space for high quality pictures, which in the current journal are of essential importance. Whatever the reason, the authors of the present study claim that the TT was not impaired and the dramatic impact of the text on a target reader was preserved.

Addition is not so widely used by the TT translators: it amounts to 2% of the total number of all translated cases [Figure 1; Table 5].

Table 5

	ST *National Geographic,* January, 2011. VOL.219 NO.1 [*Population 7 Billion*] [32-70]	**TT** *National Geographic,* Sausis, 2011. NR.1[16] [*7 milijardai žmonių*] [24-58]	**BT**
7	***THE FERTILITY DECLINE*** *that is now sweeping the planet started at different times in different countries.* [48]	***GIMSTAMUMO MAŽĖJIMO banga****, dabar besiritanti per visą planetą, įvairias šalis pasiekė nevienodu laiku.* [36]	**Wave;**
8	*People packed into slums need help, but the problem that needs solving is poverty, not overpopulation.* [62]	*Lūšnynuose susigrūdusiems žmonėms reikia pagalbos, bet spręstinos problemos yra skurdas ir* ***infrastruktūros stygius****, o ne gyventojų perteklius.* [50]	**Lack of infrastructure;**

Example [7] ***The fertility decline*** and ***Gimstamumo mažėjimo banga*** in the TT illustrates the classic case of text addition. Instead of two words, a third word describing the leading idea has been added. The word ***banga*** [back translation – **wave**] demonstrates the rapidness and significance of the fertility decline impact towards the world and various countries. In this case, the keyword was chosen intentionally, thus portraying the true message of the story. An average reader can imagine a sudden dramatic tsunami-like decrease in birthrate.

Another, yet slightly distinctive case of the translated text addition is example [8], where not only the keyword but also the whole key phrase is added: ***Infrastruktūros stygius*** [back translation – **lack of infrastructure**] might have been inserted to clarify the situation; however, it was not necessary due to the explicitly depicted idea in the TT sentence.

LOCALIZATION

The strategy of **localization** *is one of the most imperative norms for Lithuanian translators* [Danytė 2006: 207]. However, the latter proposition has not been proved in the selected translations: only 15 examples of localization constitute 12% of all occurrences [Figure 1; Table 6].

Table 6

	ST *National Geographic,* January, 2011. VOL.219 NO.1 [*Population 7 Billion*] [32-70]	**TT** *National Geographic,* Sausis, 2011. NR.1[16] [*7 milijardai žmonių*] [24-58]	**BT**
9	*It would take* ***a cranky person*** *to see that trend as gloomy: "The development of the medical science was* ***the straw that broke the camel's back****," wrote Stanford population biologist Paul Ehrlich in 1968.* [45]	*Tik* ***kuoktelėjęs niurzglys*** *šią tendenciją būtų pavadinęs liūdna: „medicinos mokslo raida buvo* ***paskutinis lašas, perpildęs taurę****", - 1968 m. rašė Stanfordo universiteto populiacijų biologas Polas Ėrlichas (Paul Ehrlich).* [33]	**Wacky grumbler;** **The last drop that overfilled the glass;**
10	*For centuries population pessimists have hurled apocalyptic warnings at the congenital optimists, who* ***believe in their bones*** *that humanity will find ways to cope and even improve its lot.* [63]	*Demografijos pesimistai ištisus šimtmečius svaidė apokaliptinius perspėjimus apsigimusiems optimistams, kurie* ***visa savo esybe įsitikinę****, kad žmonija ras būdų susitvarkyti ir net pagerins savo dalią.* [51]	**Confident in their entity;**

Localization examples [9] and [10] present a case of adapting a word or phrase to a particular [Lithuanian] language, culture, and the desired local look-and-feel. In addition to the idiomatic language translation, such details as time zone differences, currencies, national holidays, local colour sensitivities, gender roles, and geographic examples are considered.

In the first part of example [9] ***a cranky person*** is translated into ***kuoktelėjęs niurzglys*** [back translation – ***wacky grumbler***]. According to the MWOD:

a) c*ranky – fretfully fussy; readily angered when opposed; marked by eccentricity; working erratically;*
b) w*acky – absurdly or amusingly eccentric or irrational;*

As is seen in the English descriptions above, *cranky* slightly differs from *wacky*. *Cranky* in everyday language means a mumbling person in a bad mood, *wacky*, on the other hand, is more like a crazy or insane person. Thus a generally mild and quite frequent word was substituted with the

one implying diagnosis. Changing *moody* into *crazy*, just like transforming a polite word into slang is daring, especially in Lithuanian that is full of vivid expressions, where a parallel can easily be found.

On the other hand, the word *grumbler* is a more appropriate choice. Although it is not a synonym, it is yet closer to the main idea than *wacky*. In this case, ***a grumble person*** would have been a better choice.

Another expression from example [9] in the ST is ***the straw that broke the camel's back***, in the TT it was transformed into ***paskutinis lašas, perpildęs taurę*** [back translation – ***the last drop that overfilled the glass***]. This idiom comes from an Arabic proverb about a camel loaded beyond its capacity to move or stand. It is a metaphor for a catastrophe caused by an insignificant change: *a camel is loaded up with the last straw, which, in spite of being very light, breaks its back*. [http://www.reference.com/browse/Straw_that_broke_the_camel%27s_back]. It is used in reference to a minor and seemingly negligible action that may lead to disastrous and far-reaching consequences. Besides, the stark contrast between a light straw and a famed strength of a camel's back suggests an easily comprehendible interpretation of the metaphor.

The translation of this idiom is chosen wisely, and it is the best possible alternative in Lithuanian. Its back translation is ***the last drop that overfilled the glass***. Even though it is nearly impossible to break a camel's back and rather easy to overfill the glass, the main idea remains the same. It has been retained as close as possible to the ST example meaning. It conveys the same message. Besides, the idea of a full glass is much closer to the Lithuanian perception than an unfamiliar camel and its fully loaded back.

Example [10] ***believe in their bones*** is localized as ***savo esybe įsitikinę*** [back translation – ***secured in their entity***]. "To believe in their bones" means to have an intuition about something. The meaning is very close to the phrase "secured in their entity". Those two synonymic idioms represent believing in oneself figuratively and directly. The TT reader understands the intended idea easily: the population growth will not become a burden to the Earth if all children are well-educated and fully capable of solving the environmental dilemmas they will inevitably encounter as adults.

TRANSFORMATION

Transformation in linguistics, according to the dictionary, is:

a) *A rule that systematically converts one syntactic form or form of a sentence into another.*

b) *A construction or sentence derived by such a rule; a transform* [http://www.thefreedictionary.com/transformation].

The following four examples [11], [12], [13] and [14] are truly beneficent in depicting the desired message of the text.

Table 7

	ST *National Geographic,* January, 2011. VOL.219 NO.1 [*Population 7 Billion*] [32-70]	**TT** *National Geographic,* Sausis, 2011. NR.1[16] [*7 milijardai žmonių*] [24-58]	**BT**
11	*The street seemed* ***alive with*** *people.* [49]	*Gatvės* ***knibždėte knibždėjo*** *žmonių***.** [37]	**Teemed with;**

Example [11] ***alive with*** defined as 'covered with, filled with, or active with people or creatures', is translated as ***knibždėte knibždėjo*** [back translation – ***teemed with***]. Meanwhile, "teemed with" implies 'containing' or 'seeming to contain the greatest quantity or number possible'. In other words, one means 'full with' and the other 'overfilled' and there is definitely a difference between the two. Comparing the ST to the TT it is not clear whether the streets were crowded or overcrowded. In this case, either choice is not too far from the truth, since the article is about the Earth getting too crowded by exceeding the number of 7 billion people.

Table 8

	ST *National Geographic,* December, 2011. VOL.220 NO.6 [*Urban Solution*] [124-147]	TT *National Geographic,* Gruodis, 2011. NR.12 [27] [*Sprendimas – didmiesčiai*] [46-66]	**BT**
12	*Howard argued, by drawing people away from the* ***cancerous*** *metropolises into new, self-contained "garden cities."* [132]	*Urbanizacijos bangą reikia stabdyti, aiškino Hauardas, iškeldinant žmones iš* ***pražūtingų*** *metropolių į naujus savarankiškus „miestus-sodus".* [50]	**Disastrous;**
13	*"Apartment high-rises all over town- it* ***looks stupid****. "* [141]	*„Visame mieste daugiaaukščiai gyvenamieji namai – tai* ***nei šis nei tas****".* [64]	**Neither this nor that;**
14	*For density and diversity-* ***hallmarks*** *of a vital city-look no further than rush hour on the line* ***from Grand Central to Wall Street.*** [142]	*Tankis ir įvairovė – gyvo didmiesčio požymiai –* ***krenta į akis*** *piko valandą važiuojant* ***metropolitenu****.* [60]	**Conspicuous; Metropolitan;**

Example [12] ***cancerous*** was translated as ***pražūtingų*** [back translation – **disastrous**], while:

a) *cancerous – relating to or affected with cancer; malignant;* [http://www.thefreedictionary.com/cancerous]

b) *disastrous – accompanied by or causing disaster; calamitous;* [http://www.thefreedictionary.com/disastrous]

According to the dictionary source, *cancerous* and *disastrous* are not synonyms, although certain similarities can be found. Generally, they both imply an event causing death in one way or another. The distinction is how death occurs – by supposedly inducing cancer or by a disastrous event. In both cases, the cause of death is not inadvertent.

A reader might think that living in a metropolis is a deadly case almost the same as to be ill with cancer or to experience a disaster. In both cases death is metaphorical. Such a strong allusion to death that is linked to life in a mega polis can cause a reader's fear or abomination directed towards large cities and urban environment in general.

Example [13] ***looks stupid*** is rendered into ***nei šis nei tas*** [back translation – ***neither this nor that***]. In the ST, the phrase comes from the slang, the back translation is probably non-accidentally turned into a phrase of higher register. However, a link consolidating both is missing. ***Looks stupid*** is a phrase used in a malicious manner by the younger generation, whilst ***neither this nor that*** is a well-mannered, moderate, and classical British collocation. Here they both are used in a rather unusual way to portray buildings. The translator may have intended to soften a dreary and sinister description of buildings conveyed in the ST. Thus the translator lightly altered the original message making the wording "gentler". The reader then understands that the buildings look awful, but not dramatically dark.

Example [14] ***hallmarks*** is rendered as ***krenta į akis*** [back translation – ***conspicuous***]. According to the definitions in MWOD:

a) *hallmark – a distinguishing characteristic, trait, or feature;*

b) *conspicuous – attracting attention, as by being unusual or remarkable, noticeable.*

This item is an example of perfect translation transformation. The English description of the item and the back translation of its equivalent in the TT match. It proves that the choice of the particular ST collocation to render that meaning has been successful. This is an exceptionally favourable translation because a reader receives the idea and image on the meaning

as meant by the translator and conveyed in the ST. A reader will assume that hallmarks in the capital cities are truly noticeable. The remarkable urban features are density and diversity, differentiating the particular city from smaller towns.

However, the last example [14] where ***from Grand Central to Wall Street*** is transformed into a very general word ***metropolitenu*** [back translation – ***metropolis***] does not convey the exact meaning of the ST. In the ST, the given names of famous places imply long distances in New York and the overcrowded trains filled with commuters who scurry about. Thus we receive an idea of a very dense and vibrant city. However, in the TT it is transformed into a neutral word "metropolis". A target reader does not realize the population density in New York, which is the key point of the given extract. Thus the transformation in this case was not successful and leaves the rendering of the original meaning incomplete.

CONCLUSIONS

The translators used a variety of translation strategies in order to approximate the ST to the TT. There are 128 analyzed cases **[Figure 1]**:

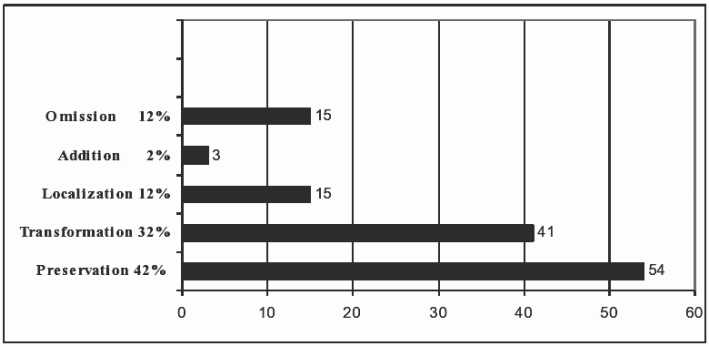

Figure 1. **Translation strategies employed in the TT:**

***7 milijardai žmonių. National Geographic.* NR. 1 [16] 2011** [*Population 7 Billion* by Robert Kunzig. *National Geographic*. Vol. 219 (1)] 2011;

***Sprendimas – didmiesčiai. National Geographic.* NR. 12 [27] 2011** [*Urban Solution* by Robert Kunzig. *National Geographic*. Vol. 220 (6) 2011];

***Ar gali Kinija tapti žalioji? National Geographic.* NR. 6 [21] 2011** [*Can China Go Green?* By Bill McKibben. *National Geographic*. Vol. 219 (6) 2011].

1. The study of the collected examples shows that the most frequent translation strategy is *preservation*. It amounts to 42% of all cases. The translators were able to translate the particular pieces of ST directly as they found suitable equivalents in the TT to attain the meaning. *Preservation* is commonly assumed as especially useful in trying to sustain the closeness to the ST. As a result, the meaning of the ST is transferred directly to a target reader as close to the ST as possible. The authors of the present study claim that the process of rendering the meaning with the help of *preservation* in the given case has been successful. The message of the ST is explicit. Besides, the intensity of the descriptive language does not yield to the original.
2. There are 32% cases of *transformation* in the selected instances. The latter proves the fact outlined by other scholars as well that translation transformations, grammatical and lexical ones, are plentiful in the translation process and play one of the most significant roles in achieving translation equivalences [Butkuvienė 2004: 12; Danytė 2006: 211]. *Transformation* is quite a radical translation technique where the translators have to search for words other than in the ST to render the message of the text. One has to be particularly cautious not to distort the meaning. Referring to the examined cases, it can be pointed out that *transformation* of the ST words and collocations served very well in attaining the meaning of the ST. There are instances where the TT collocations are even "brighter" and more expressive than in the ST. Thus the TT reader can picture or understand a certain piece of the TT even more easily.
3. The use of other translation strategies, *localisation* and *omission*, was equal – 12% of all cases. In the given articles, *localisation* is mostly observed in translating culture-specific items. Supposedly, the translators wanted to facilitate the understanding of the cultural realia in the TT and, therefore, chose the appropriate target language cultural substitutes. *Localisation* of the cultural items and other collocations has been successful in the studied examples. The use of *omission* is traced in the cases when the translators attempted to avoid repetition or obscurity. Such an extreme translation technique is justifiable as, indeed, it helps not to shift the emphasis of the ST to minor details. However, it can be argued that the vividness and depth of the TT can suffer. The TT can also lose its emotional load on the TT reader. The

latter fact explains a relatively low employment of *omission* in the given articles.

4. It is generally assumed by linguists that the tendency towards *addition* is stronger than towards omission in scientific texts. Conversely, the present articles prove the opposite. Lexical addition appears as a marginal strategy and constitutes only 2% of the examined cases. All instances prove the reason for adding certain items in order to clarify the meaning and facilitate the understanding of the ST.

LITERATURE

Butkuvienė, K. Generalization and Concretization in the Context of Translation Transformations (Translating from English into Lithuanian). In: *Jaunųjų mokslininkų darbai*. Vol. 2, 2004, p. 6–13.

Danytė, M. Lithuanian Translations of Canadian Literature. In: *Darbai ir dienos*. Vol. 45(1), 2006, p. 195–213.

Davies, E.E. *A Goblin or a Dirty Nose? The Translator: Studies in Intercultural Communication 9* (I), 2003, p. 65–100.

Kalėdaitė, V. & Asijavičiūtė, V. Translation of Lithuanian Culture-Specific Items into English. In: *Kalbotyra* 55(3), 2005, p. 31–37.

Jansonas, F. ed. et al. Sausis, 2011. *7 milijardai žmonių. National Geographic*. NR.1 [16], [24–58].

Jansonas, F. ed. et al. Gruodis, 2011. *Sprendimas – didmiesčiai. National Geographic*. NR.12 [27], [46–66].

Jansonas, F. ed. et al. Birželis, 2011. *Ar gali Kinija tapti žalioji? National Geographic*. NR.6 [21], [110–130].

Kunzig, Robert and Johns, Chris, ed. et al. January, 2011. *Population 7 Billion. National Geographic*. Vol. 219 (1), p. 30–51.

Kunzig, Robert and Johns, Chris, ed. et al. December, 2011. *Urban Solution. National Geographic*. Vol. 220 (6), p. 50–65.

McKibben, Bill and Johns, Chris, ed. et al. 2011. *Can China Go Green? National Geographic*. Vol.219 (6), p. 110–128.

Summers, D. *Longman Dictionary of English Language and Culture*. 2nd ed. – Harlow: Longman, 1999.

Швейцер, А. *Теория перевода: статус, проблемы, аспекты*. – Москва: Наука, 1988, p. 13–15.

INTERNET SOURCES

Merriam-Webster Online. 2005. In *Merriam-Webster Online* Site. <http://www.m-w.com > [accessed 10 12 2012].

< [http://www.thefreedictionary.com/green+revolution]> [accessed 10 12 2012]

<[http://www.thefreedictionary.com/Pearl+Harbor,+HI]> [accessed 10 12 2012]

<[http://encyclopedia.thefreedictionary.com/hanok]> [accessed 10 12 2012]

<[http://www.reference.com/browse/Straw_that_broke_the_camel%27s_back]> [accessed 15 12 2012]

<[http://www.thefreedictionary.com/transformation]> [accessed 15 12 2012]

<[http://www.thefreedictionary.com/cancerous]> [accessed 15 12 2012]

<[http://www.thefreedictionary.com/disastrous]> [accessed 15 12 2012]

Марина ХАЛИМОНЕ
(Даугавпилсский университет)

О специфике номинативов с семантикой «гнев» в русском и латышском языках

Summary

The Specific Character of Nouns with the Semantics "Anger" in the Russian and Latvian Languages

The present article examines the specific nomination of a basic emotion "anger" in the Russian and Latvian languages.

The analysis of *emotives-nominees* with semantics "anger" is held in two aspects: a) from the point of view of the structure of meanings; b) from the point of view of the intensity of manifestation of the emotion.

The important conceptual sign of the expression of emotions of the considered group is the indication of the limit extent of its manifestation. It finds a reflection both in semantic intensifiers and available steady combinations. In the structure of meanings in the Russian language, the limit extent of manifestation of the emotion is reflected in 4 lexemes, where the intensifier of semantics is 'extreme'. In the structure of meanings in the Latvian language, the limit extent of manifestation of the emotion is noted in only one lexeme and it is presented by the intensifier of semantics: "very". Both in the Russian and Latvian languages, *emotives*-nominees "anger" act as a part of steady combinations testifying to the intensity of the emotion, both becoming boiled and begun to seethe moisture and fire, raging fire, flame. Existence of colour epithets in steady combinations of the *emotive* "anger" and nominations of persons are specific in the Latvian language. In steady combinations of the emotive "anger" uncontrollability, extraordinary force, depth and intensity of manifestation of the emotion is accentuated in the Russian language.

Key words: *nomination, emotion, the structure of meaning, semantics, intensity*

*

Современное языкознание характеризуется возросшим интересом к эмотиологии, где одним из аспектов изучения является универсальность и национально–культурная специфичность выражения эмоций [Бабенко 1998, Вежбицкая 1996, Шаховский 2008]. Интересно проследить, каковы особенности проявления базовой эмоции «гнев» в русском и латышском языках.

Анализ эмотивов–номинативов с семантикой «гнев» будет проводиться в двух аспектах: а) с точки зрения структуры значений; б) с точки зрения интенсивности проявления эмоции. Синонимический ряд с доминантой «гнев» включает следующие члены: раздражение, ярость, бешенство [СЕ, 237]; негодование, возмущение [СА, 78]. Синонимический ряд с доминантой «dusmas» состоит из следующих членов: sapīkums, piktums, sašutums, niknums, bargums, nīgrums, dusmība (novec.) [LVSV, 111]. Отметим сразу, что данный синонимический ряд включает устаревшую лексику (dusmība), лексемы, обозначающие черты характера (nīgrums, bargums), а также синонимы-дублеты (piktums – dusmas), которые в статье рассматриваться не будут.

Доминантой синонимических рядов являются номинативы «гнев» и соответственно «dusmas». Следует отметить, что обе лексемы однозначны и представлены в словарях следующим набором сем:

гнев – «чувство негодования»; «сильного негодования»; «возмущения»; «состояние раздражения»; «озлобления» [МАС, 1, 320].

dusmas – «emocionāls stāvoklis»; «spēcīga nepatika»; «neapmierinātība»; «sašutums»; «niknums» [LLVV, 1, 422].

В русском и латышском языках толкование дано через категориально-лексические семы: «чувство», «состояние», а также через синонимический ряд сем, расположенных по степени усиления качества. В обоих толкованиях интенсификатором семантики является сема «сильный» и соответственно «spēcīgs». О значимости рассматриваемых лексем в исследуемых языках свидетельствует наличие устойчивых сочетаний, в структуре значений которых есть семы: «очень», «сильно» и соответственно «ļoti». На высокую степень проявления эмоции «гнев» указывают выражения: *вспышка, порыв (гнева); гореть, кипеть, налиться гневом; войти, впасть в гнев* [БАС, 1, 170]; *не помнить себя от гнева; кто-либо страшен в гневе*. В латышском языке номинатив «dusmas» входит в состав таких сочетаний, как: *no (arī aiz) dusmām sprāgt; dusmas vārās, vārīties dusmās; sprāgt (arī plīst) (vai) pušu no (arī aiz) dusmām; kļūt (arī būt) zilam (arī melnam, zili melnam) no (arī aiz) dusmām; dusmu pūce, dusmu pūķis* [LLVV, 1, 422]. В сочетаниях *вспышка гнева; гореть гневом; no (arī aiz) dusmām sprāgt* «интенсивные эмоции предстают в облике вспыхнувшего огня, а человек мыслится как сосуд, в котором горит пламя души» [Арутюнова 1999]. Однако в латышском языке устойчивое сочетание *no (arī aiz) dusmām plīst, arī sprāgt (vai) pušu no (arī aiz) dusmām* означает *разрываться на части от гнева*,

в то время как в русском языке данное значение реализуется в устойчивых сочетаниях с эмоцией «тоска». Интенсивность эмоции в сочетании *кипеть гневом; налиться гневом; dusmas vārās, vārīties dusmās* объясняется «доминирующим представлением об эмоциях как о жидком теле. Жидкое состояние вещества наиболее подвижно, изменчиво, легко попадает во власть стихии, имеет многобалльную шкалу градаций разных состояний и температур...» [Арутюнова 1999]. Специфической особенностью лексемы «dusmas» в латышском языке является наличие цветовых эпитетов: zils, melns, а также оттеночного эпитета zili melns в устойчивых сочетаниях. В русском языке лексема «гнев» не отмечена цветом. Обращает на себя внимание тот факт, что в латышском языке устойчивые сочетания с лексемой «dusmas» обозначают номинацию лица: *dusmu pūce, dusmu pūķis*. В русском языке нет номинации лица, связанной с эмоцией «гнев». В устойчивых сочетаниях *не помнить себя от гнева, войти, впасть в гнев; кто-либо страшен в гневе* подчеркивается сила, глубина, интенсивность проявления эмоции «гнев», а в устойчивом сочетании *не помнить себя от гнева* – неконтролируемость действий, поступков, слов.

Проведем анализ лексем, входящих в синонимические ряды с доминантой «гнев» – «dusmas». Лексема «раздражение» многозначна и реализует значения, связанные с выражением эмоции, следующим семным составом:

- «состояние возбуждения»; «взволнованность»,
- «чувство острого недовольства»; «досада»; «злость» [MAC, III, 605].

На высокую степень интенсивности проявления эмоции указывает сема «острый». Лексема «sapīkums» является соотносимой с лексемой «раздражение». Эта лексема однозначна, причем толкование значения носит отсылочный характер и представлено семным составом: «kļūt, parasti pēkšņi, piktam», «īgnam».

Лексема «возмущение» многозначна, но только одно значение связано с выражением эмоции и представлено набором сем: «негодование»; «недовольство»; «гнев» [MAC, 1, 201]. Соотносимой является однозначная лексема «saputums», значение которой представлено следующим набором сем: «emocionāls stāvoklis»; «satraukums»; «dusmas»; «nosodījums». Лексема «негодование» однозначна и представлена семным составом: «крайнее недовольство»; «возмущение», где отмечена предельная степень интенсификации семантики [MAC, II, 432]. Устойчивые сочетания с даной лексемой: *гореть, кипеть, разразиться и*

т.п. негодованием – указывают на высокую интенсивность проявления эмоции (см. «гнев») [БАС, VII, 783].

Любопытно отметить, что лексемам «негодование» и «возмущение» соответствует лексема «sašutums».

Лексема «ярость» многозначна. Первое значение представлено следующим набором сем: «сильный гнев», «бешенство», где интенсификатором семантики является сема «сильный» [МАС, 4, 784]. В этом значении лексема входит в состав устойчивых сочетаний *приступ, припадок, порыв и т.п. ярости; входить, приходить и т.п. в ярость*, характеризующих интенсивность проявления данной эмоции [БАС, 17, 95]. Следует отметить, что первое значение лексемы «ярость» имеет оттенок, указывающий на внешнее проявление эмоции: «о внешнем проявлении такого гнева, озлобления». Лексема в этом значении входит в состав устойчивых сочетаний: *стон ярости, слёзы ярости* и т.п. [БАС, 17, 95]. Второе значение лексемы «ярость» представлено следующим набором сем: «необычайная сила»; «интенсивность проявления чего-л.»; «осуществления какого-л. действия», где на высокую степень проявления эмоции указывают семы: «необычайный», «интенсивность». В БАС предельная степень проявления эмоции подчёркнута семами: «крайняя степень» (проявления чего-либо), «чрезмерная сила» (выражения чего-либо) [БАС, 17, 95]. Данное значение характеризуется наличием двух оттенков значения: а) «неистовство», «неукротимость». О стихиях, явлениях природы; б) «значительная активность»; «рвение»; «энергичность в работе, каком-либо действии». Устойчивое сочетание *с яростью делать что-либо* указывает на востребованность эмотива-номинатива в языке. Соотносимая лексема «niknums» также многозначна. В семном составе «niknums»: «ļoti stipras dusmas»; «ļoti spēcīgs sašutums»; «agresivitāte», где на предельную степень проявления эмоции указывают интенсификаторы: «ļoti stiprs», «ļoti spēcīgs», «agresivitāte». Два других значения носят отсылочный характер:

- Vispārināta īpašība → nikns (3)
  Tāds, kurā izpaužas (cilvēka) niknums
- Vispārināta īpašība → nikns (4)
  «Ļoti intensīvs»; «spēcīgs»; «nežēlīgs»; «postošs» (par cīņu, tās norisi).

В структуре данного значения интенсификаторами семантики являются семы: «ļoti» («intensīvs»); «spēcīgs». Характерной особенностью последнего значения является наличие двух оттенков значения: а) «ļoti intensīvs, arī postošs» (par parādībām dabā), б) «ļoti enerģisks»; «neat-

laidīgs» (par kustībām, darbībām). Отметим, что в оттенках значений эмотивы «ярость» и «niknums» абсолютно совпадают.

Лексема «бешенство» многозначна, но только одно значение связано с выражением эмоции и представлено набором сем: «крайняя степень раздражения»; «гнев»; «неистовство»; «ярость» [МАС, 1, 89]. Специфичным является выведение на первый план семы, указывающей на предельную степень проявления эмоции. Лексема «бешенство» входит в состав устойчивого сочетания: *приходить в бешенство*. Несмотря на то, что сема «агрессивность» в структуре значения лексемы «бешенство» не заявлена, она находит отражение в примерах, иллюстрирующих значение этого сочетания: *Из-за каких-нибудь пустяков раздражаясь, он приходил в бешенство и тогда начинал бить посуду, ломать мебель. Новиков – Прибой, Цусима, кн. I. Под андр. флагом, VIII.* [БАС, 1, 447].

Как показал анализ, степень проявления интенсивности эмоции в структуре значения лексемы «niknums» очень высока и представлена семами: «ļoti stiprs»; «spēcīgs»; «intensīvs»; «enerģisks». Лексемам «ярость» и «бешенство» русского языка в латышском языке соответствует лексема «niknums».

Подведем итоги сопоставления номинативов с семантикой «гнев» в русском и латышском языках. На основе анализа структуры значений, а также интенсификаторов семантики эмотивов–номинативов с доминантой «гнев» – «dusmas» можно выстроить градационные ряды:

- раздражение – возмущение – негодование – гнев – ярость – бешенство;
- sapīkums – sašutums – dusmas – niknums.

Эмотивам «негодование» и «возмущение» соответствует «sašutums», а эмотивам «ярость» и «бешенство» – «niknums». Специфика данной группы лексики выражается в том, что лексемы имеют разветвлённую семантическую структуру. В русском языке 4 эмотива–номинатива с семантикой «гнев» имеют разветвлённую структуру значений, в то время как в латышском языке только один. В русском языке в структуре значений предельная степень проявления эмоции отражена в 4 лексемах, где интенсификаторами семантики является сема «крайний». В латышском языке в структуре значений предельная степень проявления эмоции отмечена в одной лексеме и представлена интенсификатором семантики: «ļoti». И в русском, и в латышском языках эмотивы–номинативы «гнев» – «dusmas» выступают в составе устойчивых сочетаний,

свидетельствующих об интенсивности эмоции; принимающей вид как вскипевшей и забурлившей влаги, так и огня, пламени, бушующего пожара (ср.: кипеть гневом – vārīties dusmās). Специфичным является наличие цветовых эпитетов в устойчивых сочетаниях эмотива «dusmas» *(kļūt zilam (arī melnam, zili melnam) no dusmām)*, а также номинации лиц: *dusmu pūce, dusmu pūķis*. В устойчивых сочетаниях эмотива «гнев» акцентируется неконтролируемость, чрезвычайная сила, глубина и интенсивность проявления эмоции: *не помнить себя от гнева, впасть в гнев, быть страшным в гневе.*

В стадии рассмотрения находятся фразеологизмы с семантикой «гнев» – «dusmas». Именно на фразеологическом уровне языка наиболее явно отражается специфика эмоционального опыта того или иного этноса, воспроизводятся «характерологические черты народного менталитета» [Телия 1996].

ЛИТЕРАТУРА

Арутюнова, Н. *Язык и мир человека*. – Москва: Языки русской культуры, 1999. 896 с.

Бабенко, Л. *Лексические средства обозначения эмоций в русском языке*. – Свердловск: Издательство Уральского университета, 1989.

Вежбицкая, А. *Язык. Культура. Познание*. /пер. с англ.; отв. ред. М.А. Кронгауз. – Москва: Русский словарь, 1996.

СЛОВАРИ

МАС – *Словарь современного русского литературного языка.* В 4-х т. / Под ред. А.П. Евгеньевой. – Москва: Русский язык, 1981.

БАС – *Словарь современного русского литературного языка.* В 20-ти т. / АН Институт рус. яз. Гл. ред. К.С. Горбачевич. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Русский язык, 1991.

СЕ – *Словарь синонимов русского языка в 2-х т.* / под ред. А.П. Евгеньевой. – Ленинград: Наука, 1971.

СА – *Словарь синонимов русского языка* / под ред. З.Е. Александровой. – Москва, 1968.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. Astoņos sējumos*. – Rīga, 1973.–1996.

LVSV – Grīnberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols, I. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. – Rīga, 1972.

Tatsiana HREBEN
(Minsk State Linguistic University)

Structure and Pragmatics of Incomplete Utterances in Media Discourse in Belorussian and English

Summary

Structure and Pragmatics of Incomplete Utterances in Media Discourse in Belorussian and English

The paper considers incomplete utterances as an element of colloquial syntax, widely represented in contemporary media discourse in Belarusian and English. Being an element of colloquial syntax, incomplete utterances are marked in a more neutral environment which makes them typical expressive means performing such pragmatic functions as drawing the reader's attention and encouraging further discussion, provoking certain emotions towards the current state of affairs. The material under examination gives an opportunity to define several structural types of incomplete utterances. The study has shown that the most frequently used type of the utterances in the Belarusian media texts turns out to be those with homogeneous parts of sentence in the final position, whereas in the English feature articles and reports incomplete utterances with the secondary parts of sentence omitted were found more often. It is also pointed out that the authors of the feature articles in both English and Belarusian tend to use incomplete utterances of different types more often because of structural and linguistic peculiarities of the given genre.

Key words: *media discourse, style, colloquial syntax, incomplete utterances*

Резюме

Структура и прагматика незавершенных высказываний в медийном дискурсе на белорусском и английском языках

В статье рассматриваются незавершенные высказывания как элемент разговорного синтаксиса, широко представленный в современном медиадискурсе на белорусском и английском языках. Будучи единицами разговорного синтаксиса, незаверешенные высказывания являются маркированными на фоне более нейтрального окружения, что позволяет говорить о выполнении ими таких прагматических функций как привлечение внимания и воздействие на читателя с целью провоцировать его на дальнейшие рассуждения, вызывать у него определенные чувства в отношении происходящего. На материале очерков и репортажей были установлены структурные типы незавершенных

высказываний. Исследование показало, что наиболее употребительными в медиатекстах на белорусском языке являются высказывания с однородными членами предложения в финальной позиции, а в англоязычных очерках и репортажах чаще остальных встретились незавершенные высказывания с опущенными второстепенными членами предложения. Также авторы очерков на двух языках чаще прибегают к использованию незавершенных высказываний различных типов, что обусловлено структурными и языковыми особенностями этого жанра.

Ключевые слова: *медийный дискурс, стиль, разговорный синтаксис, незавершенные высказывания*

*

The rapid development of mass media and their increasing role in influencing people's awareness has led to the formation of a new branch in linguistics – media linguistics, which studies the language functioning in mass communication [Добросклонская 2008: 5]. The studies carried out within the approach showed that a combination of standard (unmarked units, clearly perceived by the addressee and easily transferred from text to text) and expression (marked items of an utterance, noted by the author's attitude to the statement and the author's evaluation) is the main stylistic principle of the media language organization nowadays. The thesis confirms the presence of a large number of elements of the colloquial style, both lexical and syntactical, in media discourse.

Until recently proper attention has not been paid to the issues dealing with the syntactical analysis of elements of the colloquial style. One of the reasons for this is the typical of traditional linguistics neglect towards the natural colloquial speech as a decent object of a scientific research. Another important reason is the fact that the dominating logical approach in linguistics used to have a great impact upon the grammar analysis of different structural types of sentences. An ideal 'complete' type of a sentence (a two-member sentence) was considered to be a norm since it is closer in its structure to a judgment pattern. Such an absolutization of a two-member sentence has resulted in the under-evaluation of the genuine variety of structural types of sentences typical of the colloquial style [Агаев 2006: 73].

Recently, works dealing with colloquial syntax of different languages have been emerging in both national and foreign literature. The attention of most researchers is focused on identifying and establishing the characteristics typical of the colloquial style only, as opposed to the literary

style. However, special attention should also be paid to the issue of elements of the colloquial style penetrating into the written speech.

In the current piece of work we are examining incomplete utterances as one of the elements of colloquial syntax in contemporary media discourse. The material for the research is feature articles and reports selected from the Belorussian and English press, such as *Народная газета, Звязда, Культура, Настаўніцкая газета, The Guardian*, *The Independent*, *The Telegraph*, *The Irish Times*, *The Observer*, *The New York Times*, etc.

An incomplete utterance is a notion referred to *a special syntactical structure arising as a result of breaking off of a syntagmatic chain at any point* (Translated from Russian) [Милютина 2009: 242]. The formal indicators of incomplete utterances in print are considered to be a dash, elliptical points, as well as a combination of an exclamation or a question mark with elliptical points, thus giving an utterance a certain emotional colouring.

It is noteworthy that all the revealed utterances in the Belorussian media texts contain elliptical points as a formal marker, whereas in the English texts there are also dashes. For example: *'There's a lot of things Brooklyn, but if you would have said to me Miss America, it was out of my –' he said, sounding at a loss for words* [The New York Times 2013: A14]. Nevertheless, it should be noted that in the English media texts under examination incomplete utterances containing elliptical points are proved to be more numerous. Their number is more than 95% of the examples of the incomplete utterances revealed in the English media texts.

While comparing the number of incomplete utterances used in the feature articles and the reports in the two given languages, it is worth mentioning that the utterances under examination are found more often in the Belorussian media texts than in the English ones – 75.9% and 24.1% respectively. It should also be noted that the authors of both Belorussian and English feature articles tend to use incomplete utterances more often in their texts than the authors of the reports. The statistics here goes as follows: 54.6 % of the total number of the incomplete utterances revealed are examples from the features in Belorussian, 21.3% stand for the reports in Belorussian, 20.4% – for the features in English, and only 3.7% of incomplete utterances were found in the English reports. The results seem quite logical to explain by the fact that it is typical of a feature article to create a figurative image of the reality, whereas a report refers to the kind of writing that focuses mainly on giving an account of the events which

the author took part in or witnessed. As A. Tertychny notes, any reporter's objective is, first of all, to give the audience the possibility to see the event described from the reporter's perspective; and it can be possible only when the journalist speaks about situations, events (and more importantly about rapidly developing ones). Therefore, *the primary objective of any report is to inform the reader with the purpose of creating 'a participation effect' rather than to influence the reader's feelings* (Translated from Russian) [Тертычный 2006: 87].

The examined material has given the opportunity to define four basic structural types of incomplete utterances in media texts in Belorussian and English. The first and the largest group comprises the utterances that are incomplete because of a great deal of information one needs to convey, i.e. the utterance ends with some homogeneous parts of the sentence being enumerated, and the range is not complete in view of a considerable number of possible homogeneous parts following, the so-called 'open row'. The second group refers to the utterances in which both principal parts of the sentence – the subject and the predicate – are left out. In other words, such utterances lack practically the whole sentence apart from an initial conjunction, a preposition, a parenthesis, an adverbial modifier of place or time. The third group contains those incomplete utterances in which a part of the compound nominal predicate or the whole predicate is missing. And the last group comprises examples of incomplete utterances with omitted secondary parts of the sentence.

In the Belorussian texts the incomplete utterances that belong to the first group account for 67.5% of the total number of the examples revealed, and 5.6% – in the English ones. For example: *А вось на гасцявым сектары фанаў "Баварыі" хапала чырвона-белых банэраў. Ноймаркт, Гамерцынген, Вальдкірхен...* [Звязда 2012: 3] – *And over there at the guest sector of the fans of 'Bayern' there were lots of red and white banners. Neumarkt, Gammertingen, Waldkirchen…* (Translated from Belorussian) By using an incomplete utterance in this case, the author is aiming to show that the banners mentioned were numerous and this is not the whole list mentioned. At the same time it is crucial for the author not to lose the reader's attention and that is why he does not list all German cities, as from the three mentioned it is already clear that these are the banners with the names of the German cities from which the fans of Football Club Bayern München arrived. In the English media texts the following example belonging to the structural type under examination was found: *You get ripped out of Ireland, away*

from your roots, and you end up having a complicated relationship with it, but I think the sense of character-forming seemed to be in Ireland, in among large family gatherings where people entertained, sang, told stories… [The Observer 2011: 10]

The second group of incomplete utterances can be illustrated with the following examples: *Падземны шлях спецыяльна абсталяваны для невідушчых людзей – на гэта паказваюць адмысловыя ярка-жоўтыя парэнчы. Але…* [Звязда 2013: 3] – *The subway is equipped for blind people – this is indicated by special bright-yellow banisters. But…* (Translated from Belorussian) Such a combination of the conjunction and the elliptical points is a sign that the entire sentence is omitted in the given example. The sudden break in the narrative conveys the regret, disappointment of the author towards the fact that it is impossible to use this equipment in our country. The structural type under consideration tends to have a greater impact on the reader rather than a complete utterance, as the omission of the subject and the predicate, i.e. almost the entire sentence, gives the reader an opportunity to finish the thought by him/herself, that is to join the speculation about the issue. An impact of a similar nature is revealed in the following example from an English feature article: *Actually, the more he describes these little acts of kindness the more it doesn't sound a million miles away from what my parents were like, not so long ago. Perhaps ... But I shut the thought away. It's simply none of my business. The relief is immense* [The Guardian 2013: 4]. The number of the incomplete utterances which belong to the given structural type is approximately the same in both Belorussian and English texts (5.6% and 6.4% respectively).

In the English media texts the number of incomplete utterances belonging to the third group – with the predicate or a part of it omitted – accounts for 2.8% of the total number of the examples. In the Belorussian media texts their number equals to 1.9%. Let us have a look at the example: *'It's necessary to accept that a balanced budget is a necessary for a balanced life, and the same applies to the nation as a whole. That's just ...' There follows one of his immense pauses as he moulds his frustration into words* [The Guardian 2012: 49]. The given incomplete utterance lacks a part of the compound nominal predicate. Nevertheless, the omitted elements can be easily recovered by considering the context. In this case it seems quite obvious from the context that the speaker is dissatisfied with the current state of affairs, which is also indicated by the author's line, *he moulds his frustration into words*. In the following example in the Belorussian language

the entire predicate is left out: *Унутры – ператвораная ў пыл чалавечая абалонка. А душа...* [Звязда 2012: 4] – *Inside there is a living being turned into dust. And the soul…* (Translated from Belorussian) Such incomplete utterances sound like natural colloquial speech and create the effect of direct communication between the reader and the author or the character of the feature article/report, which, undoubtedly, attracts the attention of the former.

The last group of incomplete utterances, in which the secondary parts of the sentence are omitted, is represented by 9.3% of the examples in the English language and tends to be the most frequently used type of the examined units in the English texts. *You're that of…* [The Telegraph 2011: 7] In this example the incomplete utterance indicates the author's confusion. Such utterances may also convey sympathy, surprise, disappointment, indignation, nostalgia, etc. In the following example elliptical points are used to demonstrate that it is difficult for the author of these lines to choose the right words for the exact description of everything he saw: *The outdoor bar area had comfy sofas, the food was divine, and the whole scene was lit by decorative glowing golden orbs on the sand – the sort of glowing decorative orbs that are irresistible to...* [The Guardian 2013: 30] In other words, authors of media texts can also resort to using incomplete utterances for conveying the speaker's emotional state. Among the utterances of the given group one can find certain word groups and sentences that can be easily recognized by any reader; therefore in a number of cases all the author needs to do for successful communication is just to begin the utterance, the remaining parts of which will logically follow the main part. For example, an incomplete utterance found in the Belorussian press appears to be the first line from a well known song by A. Varum *Gorodok*: *Ах, як хочацца вярнуцца...* [Звязда 2013: 3] It is worth mentioning that the utterances belonging to the given structural type are not typical of the Belorussian media texts. The figure equals to only 0.9% of the total number of the revealed incomplete utterances.

As seen from the given statistics, the most frequently used types of incomplete utterances in the Belorussian media texts are the utterances of the 'open row' type, that is belonging to the first group (67.5%), whereas in the English feature articles and reports the utterances with omitted secondary parts of the sentence turned out to be the most frequently used (9.3%). In our opinion, such a difference can be explained by the fact that, due to their colloquial nature, incomplete utterances in English media discourse,

unlike Belorussian, are more frequent to come up in the words of characters rather than in the author's words. The missing parts of the direct speech are easier to restore from the context than the omitted elements in the author's lines.

Thus, the presence of a number of incomplete utterances in Belorussian and English media discourse indicates a tendency of penetrating of colloquial syntactical elements into the written speech with the purpose of influencing the reader: to encourage further discussion, to provoke certain feelings towards certain events, etc. In general, it can be concluded that the authors of the feature articles in both languages tend to use various incomplete utterances more often, which is rooted in the structural and linguistic peculiarities of this genre.

LITERATURE

Агаев, П. Разговорный синтаксис как особая функционально-речевая сфера. В кн.: *Вопросы филологических наук. № 3* – Москва: Спутник, 2006, с. 73–78.

Добросолнская, Т. *Вопросы изучения медиатекстов: опыт исследования современной английской медиаречи.* – Москва: Едиториал УРСС, 2005. 288 с.

Милютина, Е. Иллокутивные функции структурно незавершенных высказываний в английской стилизованной разговорной речи. В кн.: *Филология и другие науки.* – Самара: Поволжская государственная социально-гуманитарная академия, 2009, с. 242–244.

Тертычный, А. *Жанры периодической печати.* – Москва: Аспект Пресс, 2006. 312 с.

Юлия КАЛИУЩЕНКО
(Донецкий Национальный университет)

Сопоставительный анализ ольфакторных глаголов

Summary
Contrastive Analysis of Olfactory Verbs

The present paper focuses on investigating the situation of the olfactory perception (smell perception) on the morphologic, semantic, and syntactical levels in English, Latvian, and Ukrainian. Lexicographic sources and text corpora are the basis for the empirical analyses of olfactory verbs. These verbs can be classified into three semantic groups on the basis of differential semantic features. Semantic groups with the meanings 'to produce some smell' and 'to smell unpleasantly' are inherent in all three languages, third group with the semantics 'to smell pleasantly' is presented in Latvian and Ukrainian, the semantic group 'to be smelled' can be elicited only in Ukrainian. The systemic approach to the predicative lexemes enables to reveal the basic types of constructions with the semantic and syntactical arguments of the olfactory verbs. Experiencer and Stimulus are two obligatory semantic arguments, though the olfactory situation may require such arguments, as Qualifier and Specifier that serve to provide additional characteristics to Stimulus. The realization of these arguments on the syntactical level varies. Latvian and Ukrainian olfactory verbs can enter constructions without subject; this fact becomes the distinctive feature of these languages. Subjectless constructions require an obligatory syntactical argument Locative, that on the semantic level corresponds to Stimulus. The conducted analyses elicited the fact that Latvian and Ukrainian olfactory verbs have more common morphologic, semantic, and syntactical features than each of these languages with English.

Key words: *olfactory verb, construction, semantic actant, syntactic actant*

*

1. Объектом данной работы являются ольфакторные глаголы (далее ОГ) или глаголы обоняния, восприятия запахов (ср: лат. *olfacio* 'обонять, чувствовать запах') в английском, латышском и украинском языках: напр.: англ. *Smell* 'пахнуть', лтш. ostit 'нюхать', укр. *тхнути* 'дурно пахнуть'.

Целью исследования является сопоставительный анализ семантико-синтаксических особенностей ОГ в трех языках на основе конструкций с ОГ, отображающих поверхностную (синтаксическую) и

глубинную (семантическую) структуру, которые выражают ситуации восприятия запаха.

Материалом работы послужила сплошная лексикографическая выборка ОГ и текстовая выборка из интернет-корпусов, включающая 964 предложений с ОГ: 255 – в английском языке, 206 – в латышском и 503 – в украинском.

ОГ наряду с глаголами других модальностей перцепции (зрительной, слуховой, тактильной и густативной, или вкусовой) формируют систему глаголов восприятия. Исследованию перцептивных глаголов посвящено немало работ как в рамках структурной семантики [Вежбицкая1986; Падучева2004], так и в рамках грамматики конструкций [Guiraud-Weber 1980; Gisborne 2010]. Однако в данных работах отсутствуют корпуса глаголов пяти модальностей, семантические классификации глаголов и модели их синтаксического поведения, а рассматриваются лишь центральные элементы системы перцептивности, напр.: *видеть, слышать, осязать, обонять, чувствовать вкус*. Поэтому подсистема ольфакторных глаголов требует семантической классификации, выделения семантических и синтаксических участников конструкций с ОГ и описания морфологических характеристик данной ситуации.

2. Ситуация всех модусов перцепции кроме самого глагола включает еще два обязательных семантических актанта: Экспириенсер (одушевленное существо, имеющее физиологическую способность воспринимать что-либо нюхом) и Стимул (сам запах или одушевленное существо / неодушевлённый предмет, являющийся носителем либо продуцентом запаха). На синтаксическом уровне Экспириенсеру соответствует синтаксический актант Субъект, а Стимулу – Объект. Однако материал исследования показал, что данные участники могут быть исключены из ситуации ольфакторной перцепции на семантическом или синтаксическом уровне или ситуация может требовать других обязательных актантов (см. пункт 3).

Принято выделять три типа ольфакторных глаголов [Gisborne 2010: 4; Rogers 1971: 22–26; Viberg 2001: 1296]: 1. активные, напр.: (1) англ. *She sniffs at a flower* ‘Она нюхает цветок’; 2. инертные, напр.: (2) англ. *I could smell the fragrance of the shiny black hair* ‘Я могла почувствовать аромат блестящих черных волос’; 3. пассивные, напр.: (3) англ.

Pete smelled of carbolic soap ‘Пит пах карболовым мылом’. В данной работе рассматриваются ОГ только пассивного типа.

3. ОГ со значением ‘пахнуть, иметь какой-либо запах’ составляют пассивный тип. В ситуации пассивного ольфакторного восприятия семантический актант Стимул занимает синтаксическую позицию Субъекта, а Экспириенсер остается вообще синтаксически не выраженным, переходя в позицию «за кадром», в роль Наблюдателя [Падучева 2006: 104]. На основе лексикографических толкований и дифференциальных сем можно выделить четыре группы значений ОГ, которые реализуются в разнообразных конструкциях.

3.1. Первую семантическую группу составляют ОГ со значением ‘иметь запах’. Так как данные глаголы являются нейтральными, в их семантике не представлена характеристика запаха, то природа запаха должна уточняться дополнительными семантическими актантами.

3.1.1. Одним из таких семантических актантов выступает Квалификатор, который выражает негативную или позитивную оценку или какую-либо другую характеристику Стимула. Квалификатор в языках исследования может быть представлен на уровне синтаксиса обстоятельством способа действия Adv. (от англ. *adverbial*), участвуя в образовании синтаксической конструкции S+Pred+Adv, в которой S – это синтаксический Субъект, которому соответствует семантический Стимул, Pred – это ОГ, а Adv. – это обстоятельство способа действия, выражаемое наречием или прилагательным, напр: (4) англ. *Her hair smelled fresh and newly washed* ‘Ее волосы пахли свежо, как только что вымытые’.

3.1.2. Если Стимул не имеет своего типичного запаха или может иметь, продуцировать разные по своей природе запахи, то такому Стимулу необходим Уточнитель. Уточнитель – это семантический актант, который уточняет природу запаха Стимула. Уточнитель имеет свой типичный характерный запах, известный Экспириенсеру, напр.: (5) укр. *Зайшла до кімнати Марта, пахнучи милом* ‘В комнату вошла Марта, которая пахла мылом’. В приведенном примере *Марта* (девушка или женщина) является Стимулом, она может иметь разнообразные запахи, поэтому ее запах на момент речи определяется семантическим Уточнителем *мыло*.

Уточнитель в трех языках на синтаксическом уровне находит выражение в виде сравнительной конструкции ‘comparative construction’ (Comp.), являющейся членом конструкции S+Pred+Comp., напр.: (6) лтш. *Šķidrums smaržo līdzīgi piparmētrām* ‘Жидкость пахла, как мята’.

В украинском языке Уточнителем Z также выступает Объект в творительном (инструментальном) падеже в конструкции S+Pred+Oinstr, напр.: (7) укр. *Кольорова постіль пахне пральним порошком* ‘Цветная постель пахнет стиральным порошком’. Те же семантические отношения в английском и латышском языке передаются конструкцией S+Pred+Oprep, в которой S – это Субъект, соответствующий семантическому Стимулу, Pred – ОГ, а Oprep – это синтаксический Объект с предлогом в англ. языке *of*, в лтш. – *pēc*, ср.: (8) англ. *His cheek smelled of aftershave and stale tobacco* ‘Его щека пахла средством после бритья и затхлым табаком’ и (9) лтш. *Dzira gan sāk smaržot pēc citrusu odekolona* ‘Пойло совсем начало пахнуть цитрусовым одеколоном’.

3.1.2.1. В английском языке были обнаружены конструкции, в которых кроме синтаксических участников Стимул и Квалификатор или Уточнитель, присутствует и Экспириенсер. Это конструкции S+Pred+Adv.+Oprep (англ. *to*) и S+Pred+Comp.+Oprep (англ. *to*), в которых Экспириенсер выражен Объектом с предлогом *toher*, напр.: (10) англ. *The air, fresh and cold, smelled to her as sweet as a sea breeze* ‘Воздух, свежий и холодный, пахнул для нее также сладко, как морской бриз’.

3.1.3. В латышском и украинском языке были выявлены конструкции, в которых отсутствует синтаксический Субъект, а предикат употребляется в безличной форме. При такой ситуации семантический актант Стимул находит свое выражение не как синтаксический Субъект, а как обстоятельство места или локативная конструкция Loc (представленная как наречие или имя существительное в локативном падеже в латышском языке и существительное с пространственным предлогом – в украинском), напр.: лтш. *tur* ‘там’, *veikalā* ‘в магазине’, укр. *тут* ‘тут’, *в кімнаті* ‘в комнате’. Актант локативная конструкция входит в конструкцию Loc+Pred+Oinstr в украинском языке, в которой Loc выражает семантический актант Стимул восприятия, Pred – ОГ в безличной форме, а Oinstr – Уточнитель запаха, напр.: (11) укр. *А в хаті лісника Гречаного вже пахло упрілим борщем* ‘В доме лесника Гречаного уже давно пахло упрелым борщом’. В латышском языке Уточ-

нителю соответствует Oprep Объект с предлогом *pēc*, ср.: (12) лтш. *Šosejas tuvumā smaržoja pēc garāmbraucošiem žiguļiem un jūras* ‘Вблизи шоссе пахло проезжающими мимо жигули и морем’.

Текстовая выборка латышского и украинского языков выявила случаи, когда синтаксическим участником безличной конструкции становится Объект в дательном падеже, соответствующий семантическому Экспириенсеру: Pred+Oinstr / Oprep+Odat, напр.: (13) лтш. *man smaržo pēc lavandas* ‘дословно: мне пахнет лавандой’.

3.2. Во вторую семантическую группу вошли такие ОГ как: англ. *stink, reek*; лат. *smirdēt, smakot*; укр. *вонятu, смердітu*, обозначающие ‘иметь неприятный запах, вонять’. Так как данные ОГ уже имеют в своем значении сему негативной оценки запаха как неприятного, то они могут употребляться без семантических актантов Квалификатор F или Уточнитель Z в конструкции S+Pred, в которой S – Субъект, соответствующий семантическому актанту Стимул восприятия, а Pred – ОГ, напр.: (14) укр. *Я до нього не підходила, бо він смердить* ‘Я к нему не подходила, потому что он воняет’.

В целом конструкции, встречающиеся с ОГ ‘иметь запах’, характерны и для глаголов со значением распространения неприятного запаха (ср. Табл. 1).

Латышские и украинские ОГ со значением «неприятно пахнуть» встречаются также в идентичных безличных конструкциях.

3.3. ОГ латышского и украинского языков со значеним ‘иметь приятный запах’ формируют третью семантическую группу, напр.: лтш. *smaržot,* укр. *пахнутu, духмяніті.* В английском языке ОГ с имплицитной семой приятного запаха отсутствуют. Большинство даннях глаголов функционируют в конструкции S+Pred, в которой S – Субъект, соответствующий семантическому Стимулу восприятия, а Pred – ОГ приятного запаха, напр.: (15) лтш. *Tēja un maizīte smaržo* ‘Чай и хлебушек хорошо пахнут’.

В украинском языке в конструкции Odat+S+Pred присутствует семантический актант Экспириенсер, выраженный Объектом в дательном падеже, напр.: (16) укр. *Їм так і пахла молочна каша* ‘Им так и пахла молочная каша’. Эксплицитное появление Экспириенсера свидетельствует о субъективности воспринимаемой нюхом информации и ее оценки.

3.4. Уникальной стала семантическая группа украинских ОГ со значением ‘чувствоваться’. Сюда вошли два квазипассивных ОГ *чутися* и *вчуватися* в сочетании с лексемой *запах*, которые функционируют в синтаксической конструкции S+Pred+Ogen.+Odat, где S – это Стимул перцепции, Pred – ольфакторный глагол, Ogen. – Объект в родительном падеже, выражающий семантический актант Уточнитель, а Odat – Объект в дательном падеже, которому соответствует Экспириенсер, ср.: (17) укр. *Ще і в номері готелю йому вчувався нестерпний припах давньої ветсанітарової карболки* ‘Еще и в номере отеля ему чувствовался ужасный запах старой ветсанитарной карболки’. В латышском языке эквивалентным данным ОГ являются лишь сочетание глагола связки и причастия *быт jытамат*.

4. Сопоставительный анализ ОГ в английском, лытышском и украинском языках позволил сделать следующие выводы: английские, латышские и украинские ОГ развивают два общих значения: ‘иметь запах’ и ‘иметь неприятный запах’. В латышском языке выделена еще одна семантическая группа ОГ ‘иметь приятный запах’, в украинском – еще две: ‘иметь приятный запах’ и ‘чувствоваться’. Были выявлены две синтаксические конструкции, отмеченные во всех трех языках: S+Pred+Adv и S+Pred+Comp, в которых употребляются ОГ ‘иметь запах’; ‘иметь неприятный запах’. Наибольшее количество конструкций обнаруживают ОГ ‘иметь неприятный запах’, за ними следуют ОГ со значением ‘иметь запах’, ОГ, обозначающие ‘иметь приятный запах’ и ‘чувствоваться’. В латышском и украинском языках выявлены конструкции, в которых отсутствует субъект, а предикатом выступает ОГ в безличной форме. Безличные конструкции встречаются в двух языках только с нейтрально и негативно окрашенными ОГ в значениях ‘иметь запах’ и ‘иметь неприятный запах’, их обязательным членом является обстоятельство места Loc. ОГ со значением ‘иметь приятный запах’ в данных моделях выявлены не были. Несмотря на то, что для ситуации пассивного восприятия характерна невыраженность Экспириенсера на синтаксическом уровне, во всех языках исследования он находит выражение в конструкциях. Так, в английском языке Экспириенсер принимает роль Объекта с предлогом ‘to’, в латышском и украинском – Объекта в дательном падеже. Кроме обязательных актантов Экспириенсер и Стимул для некоторых конструкций необходимы семантические актанты Квалификатор и Уточнитель. В целом, латыш-

ский и украинский языки демонстрируют больше изоморфных черт как на семантическом, так и синтаксическом уровне, чем каждый из этих языков с английским. Данный факт обусловлен флективным синтетическим строем латышского и украинского языков в отличие от флективно-аналитического английского.

ЛИТЕРАТУРА

Вежбицкая, А. Восприятие: семантика абстрактного словаря. В кн.: *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 18: Логический анализ естественного языка. – Москва, 1986, с. 336–339.

Падучева, Е. Диатеза, генитив отрицания, наблюдатель. В кн.: *Проблемы типологии и общей лингвистики*. – Санкт-Петербург, 2006, с. 103–109.

Падучева, Е. *Динамические модели в семантике лексики*. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. 608 с.

Gisborne, N. *The Event Structure of Perception Verbs*. – New York: Oxford University Press, 2010. 320 p.

Guiraud-Weber, M. О синтаксической природе конструкций типа *'В комнате пахнет яблоками'*. В кн.: *Russian Linguitics (International Journal for the study of the Russian Language*. Vol. 4, № 3. – Dordrecht: D. Reidel, 1980, p. 291–301.

Rogers, C. A. Three kinds of physical perception verbs. In: *Papers from the 7th Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society*. – Chicago: Chicago Linguistics Society, 1971, p. 206–222.

Viberg, A. Verbs of perception. In: *Language Typology and Language Universals*. 2 Halbbde. – Berlin, New York, 2001, p. 1294–1307.

ИСТОЧНИКИ

BYU-BNC – *British National Corpus of Brigham Young University*. Available: http://corpus.byu.edu/bnc/

KUM – *Корпус української мови*. Available: http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209

LMLVTK – *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss*. Available: http://www.korpuss.lv/

Ольга КИСЕЛЕВА
(Донецкий Национальный Университет)

Глаголы ошибочного действия в английском, русском, украинском языках

Summary

The Verbs with the Meaning of Wrong Action in English, Russian, Ukrainian

The present article deals with the verbs with the meaning of a wrong action (further WAV) in English, Russian, and Ukrainian. These verbs denote an action, e.g.: Engl. *to spend* and at the same time the indication of the fact that the action is wrong, redundant, or insufficient and has negative consequences, cf.: *overspend* means 'to spend more money than you can afford'. The verbs with negative consequences for the subject belong to this semantic type. This undesired condition is often the consequence of an excessive or, on the contrary, insufficiently intensive, long-term fulfillment of the action by a subject, denoted by the motivated verb. The most typical negative consequences of these actions are fatigue, disease, injury, mistake, delay, etc.

On the basis of lexicographical interpretations there exist 15 semantic groups in English, Russian, and Ukrainian. The most numerous semantic groups in English are 'to do a wrong mental action', 'to do a superfluous action while cooking' and 'WAV of different semantics', while the least numerous semantic groups are 'to hear sth wrong', 'to make a mistake in speech', 'to eat/drink or to give food/drink insufficiently'. A great number of WAV in Russian and Ukrainian fall under the group 'to do a superfluous action while cooking' and the least numerous quantity of WAV occurs with the semantic group meaning 'to move in space in the wrong way'.

Key words: *verb, semantics, mistake, group, meaning*

*

1. В моей работе рассматриваются глаголы ошибочного действия (далее ГОД) в английском, русском и украинском языках. ГОД по своей семантике образуют следующие типы: 1) ГОД, выражающие только ошибочный, неверный характер действия, напр.: англ. *miss* – «to not see, hear, or notice something, especially when it is difficult to notice» 'не увидеть, не услышать или не заметить что-либо, особенно когда это сложно заметить', рус. *ошибиться* – «сделать ошибку, поступить неправильно», укр. *помилятися* – «допускати неправильність у підрахунках,

написанні слова і т.ін.». Эти ГОД не указывают, какое действие совершилось, они называют только негативный, ошибочный результат; 2) ГОД, которые содержат имплицитное, явно невыраженное указание на действие, напр.: рус. *заблудиться* – «сбиться с пути, потерять дорогу» (указания на ходьбу, езду нет в морфемной структуре глагола, но его значение содержит указание на движение), укр. *заблукати* – «збитися з правильного напрямку, втратити просторову орієнтацію»; 3) ГОД, которые называют и само действие, и его негативный, неверный или ошибочный результат, напр.: англ. *overlook* – «to not notice something, or not see how important it is» 'не заметить что-либо или не увидеть как это важно', рус. *пересолить* – «положить слишком много соли во что-н.», укр. *недочувати* – «погано чути сказане, не чути всього».

В своем докладе я рассматриваю ГОД именно этого третьего типа, то есть ГОД, которые выражают действие, напр.: англ. *to spend* 'тратить', и одновременно указание на то, что действие было выполнено неправильно, избыточно или недостаточно, имеет отрицательный результат, ср.: англ. *overspend* обозначает «to spend more money than you can afford», 'тратить больше денег, чем вы можете себе это позволить'. К этому семантическому типу принадлежат глаголы с негативным результатом для субъекта действия. Как негативный результат условно рассматривается некоторое нежелательное состояние, которое возникло вследствие неверного или ошибочного выполнения субъектом действия, обозначаемого исходным глаголом, напр.: англ. *to step – to misstep*, рус. *ступать – оступаться*, укр. *рахувати – прорахуватися*. Это состояние часто есть следствие чрезмерно или наоборот недостаточно интенсивного, длительного осуществления субъектом действия, обозначенного мотивирующим глаголом. Наиболее типичное негативное последствие этих действий – это усталость, болезнь, травма, ошибка, опоздание. В ряде случаев негативный результат выражается в словарном толковании глаголов в общем виде по типу рус. *досидеться*, то есть «долгим, длительным сидением, доводить себя до какого-нибудь неприятного последствия» или результат вообще не выраженн, но имплицитно выплывает из характера самого глагольного действия, например рус. *объесться*, то есть «наесться до перенасыщения, есть слишком много, переполняя желудок» [Басыров 2004: 165–186].

Материалом для исследования послужила сплошная выборка ГОД из лексикографических источников в количестве 801 единица (211 ГОД в английском языке, 305 – в русском, 285 – в украинском).

Цель данного фрагмента работы заключалась в установлении основных семантических типов ГОД в трех языках.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие **задачи**:

1) изучить и систематизировать информацию о ГОД.
2) осуществить классификацию ГОД на основе их семантических признаков.
3) сопоставить и сравнить характеристику выделенных семантических групп ГОД типа «указание на действие и его неверный, ошибочный характер» в английском, русском и украинском языках.

Вышеперечисленные задачи решаются при помощи следующих **методов и приемов** лингвистического исследования:

1) метод компонентного анализа, с помощью которого проводится отбор лексического материала, служащего объектом исследования, а также описание семантики глаголов ошибочного действия и выделение в их структуре конкретизирующих семантических признаков.
2) Приемы количественного подсчета, при помощи которых определяется продуктивность ГОД.

Актуальность данной работы заключается в необходимости описания семантики глаголов ошибочного действия, так как данная проблема остается малоисследованной в отдельных языках и не изучалась в сопоставительном аспекте на материале английского, русского и украинского языков. Вместе с тем обсуждение содержательных категорий, их связей с лексическими и синтаксическими средствами их выражения занимает важное место в современной лингвистике.

2. На основе лексикографических толкований и в зависимости от семантической структуры ГОД можно выделить следующие семантические группы:

2.1. ГОД со значением «совершать ошибочное перемещение или движение в пространстве», напр.: англ. *to overpass* – «to miss the necessary place during driving» ‘пропустить необходимое место во время езды’, рус. *проезжать* – «пропускать нужное место во время езды», укр. *проїжджати* – «пропустити необхідне місце, їздячи».

2.2. ГОД, обозначающие «неправильно увидеть», напр.: англ. *overlook* – «to not notice something, or not see how important it is» ‘не заметить что-либо или не заметить, насколько это важно’, рус. *просмот-*

реть – «смотря, не заметить, пропустить», укр. *проглéдіти* – «неуважно дивлячись, спостерігаючи, не помітити, пропустити когось, щось».

2.3. ГОД с лексикографическим толкованием «неправильно услышать что-либо», напр.: англ. *mishear* – «to not hear properly what someone says, so that you think they said something different», ‘неверно услышать сказанное что-либо кем-либо, таким образом, что вы думаете, что они сказали что-то другое’, рус. *ослышаться* – «неверно понять вследствие ослышки», укр. *недочувати* – «погано чути сказане, не чути всього».

2.4. ГОД со значением «сделать ошибку в речевой деятельности», напр.: рус. *оговориться* – «сделать оговорку, по ошибке сказать не то, что было нужно», укр. *промовлятися* – «мимоволі розголосити те, що повинно було зберігатися в таємниці; проговоритися».

2.5. ГОД, обозначающие «совершить ошибочное ментальное действие», напр.: англ. *overestimate* – «to think something is better, more important than it really is», ‘думать, что то-то лучше или важнее, чем на самом деле есть’, рус. *недопонимать* – «понимать что-либо не до конца или в недостаточной степени», укр. *переоцінювати* – «оцінювати надто високо, вище, ніж слід».

2.6. ГОД с лексикографическим значением «не завершить начатое, запланированное», напр.: англ. *underachieve* – «do less well than is expected», ‘делать что-либо хуже, чем ожидается’, рус. *недовыполнить* – «выполнить меньше, чем следует, требуется; не выполнить какой-либо нормы», укр. *недоробити* – «не завершити, не закінчити, не довести до повної готовності».

2.7. ГОД, выражающие «совершать избыточное действие при приготовлении пищи», напр.: англ. *overcook* – «to cook food for too long», ‘готовить еду слишком долго’, рус. *пережарить* – «жарить при приготовлении в пищу слишком сильно или долго; портить чрезмерным жарением», укр. *пересолювати* – «солити щось більше, ніж треба, класти в що-небудь солі більше, ніж треба».

2.8. ГОД, имеющие значение «делать что-либо в недостаточном размере или недостаточно по времени при приготовлении пищи», напр.: англ. *undercook* – «to cook something insufficiently» ‘готовить что-либо недостаточно’, рус. *недосолить* – «солить недостаточно, менее, чем нужно», укр. *недожарити* – «жарячи, не довести до готовності».

2.9. ГОД, обозначающие «выйти за края чего-либо (о жидкости)», напр.: англ. *overflow* – «flow over the brim of a receptacle», ‘течь за края сосуда’, рус. *перелиться* – «переполнив вместилище, вылиться», укр. *переливатися* – «виливатися через край якогось вмістилища, якоїсь посудини».

2.10. ГОД с лексикографическим толкованием «прийти в состояние крайней усталости вследствие чрезмерной работы», напр.: англ. *overwork* – «to work too much or to make someone work too much», ‘работать слишком много или заставлять кого-то работать слишком много’, рус. *переутомиться* – «прийти в состояние крайней усталости, изнеможения, чрезмерно утомиться», укр. *перетруджуватися* – «довгочасною надмірною працею перевтомлювати себе».

2.11. ГОД со значением «принимать или давать пищу или напитки в избыточном количестве», напр.: англ. *overeat* – «eat too much», ‘есть слишком много’, рус. *объесться* – «есть слишком много, переполняя желудок», укр. *об'їдатися* – «надмірно наїдатися, переповнюючи шлунок».

2.12. ГОД со значением «принимать или давать пищу или напитки в недостаточном количестве», напр.: англ. *underfeed* – «to give too little food to someone», ‘давать кому-либо слишком мало еды’, рус. *недопить* – «выпить недостаточно, не до полного удовлетворения жажды», укр. *недопивати* – «пити менше, ніж потрібно».

2.13. ГОД, обозначающие «прийти в негодность, вследствие чрезмерно долгого действия», напр.: англ. *overgrow* – «grow too fast», ‘расти слишком быстро’, рус. *пересыхать* – «становиться слишком сухим», укр. *пересихати* – «висихати більше, ніж слід», укр. *переплачувати* – «платити більше, ніж потрібно».

2.14. ГОД со значением «потерпеть убытки (денежные)», напр.: англ. *overspend* – «to spend more money than you can afford», ‘тратить больше денег, чем вы можете себе это позволить’, рус. *переплатить* – «заплатить больше, чем нужно», укр. *переплачувати* – «платити більше, ніж слід».

2.15. ГОД разной семантики, напр.: англ. *overheat* – «to become too hot, or to make something too hot», ‘стать слишком горячим или сделать что-либо слишком горячим’, рус. *перевыполнить* – «выполнить с превышением заданного, установленного», укр. *перегравати* – «надмірно грати на сцені».

Таблица 1

Семантика глаголов ошибочного действия в английском, русском и украинском языках

№	Значение ГОД	Английский язык Кол-во (%)	Русский язык Кол-во (%)	Украинский язык Кол-во (%)
1	2	3	4	5
1.	Совершать ошибочное перемещение или движение в пространстве	8 (4%)	5 (1,5%)	4 (1,4%)
2.	Неправильно увидеть	10 (5%)	15 (5%)	10 (3,5%)
3.	Неправильно услышать что-либо	5 (2,3%)	7 (2%)	7 (2,4%)
4.	Сделать ошибку в речевой деятельности	5 (2,3%)	14 (4%)	13 (4,5%)
5.	Совершать ошибочное ментальное действие	30 (14%)	35 (11%)	30 (10%)
6.	Не завершить начатое, запланированное	10 (5%)	10 (3%)	10 (4%)
7.	Совершать избыточное действие при приготовлении пищи	30 (14%)	43 (13%)	43 (14%)
8.	Делать что-либо в недостаточном размере или недостаточно по времени при приготовлении пищи	10 (5%)	20 (6%)	20 (7%)
9.	Выйти за края чего-либо (о жидкости)	10 (5%)	10 (3%)	6 (2%)
10.	Прийти в состояние крайней усталости вследствие чрезмерной работы	13 (6%)	15 (5%)	15 (6%)
11.	Принимать или давать пищу или напитки в избыточном количестве	15 (7%)	15 (5%)	15 (6%)
12.	Принимать или давать пищу или напитки в недостаточном количестве	5 (2,3%)	14 (4%)	14 (5%)
13.	Прийти в негодность, вследствие чрезмерно долгого действия	15 (7%)	30 (9%)	30 (10%)

Продолжение таблицы см. на 145. с.

Продолжение таблицы

1	2	3	4	5
14.	Потерпеть убытки (денежные)	15 (7%)	32 (10%)	28 (9%)
15.	ГОД разной семантики	10 (4,7%)	11 (3,6%)	11 (4%)
	Всего:	211 (100%)	305 (100%)	285 (100%)

3. Сопоставительный анализ ГОД в английском, русском и украинском языках позволяет сделать следующие выводы.

1) Семантическая классификация ГОД совпадает в трех языках. В английском, русском и украинском языках можно выделить 15 семантических групп.
2) Самыми многочисленными семантическими группами в английском языке являются группы: «совершать ошибочное ментальное действие», «совершать избыточное действие при приготовлении пищи», и «ГОД разной семантики», а самыми минимальными семантическими группами – «неправильно услышать что-либо», «сделать ошибку в речевой деятельности», «принимать или давать пищу или напитки в недостаточном количестве».
3) В русском и украинском языках наибольшее количество ГОД входят в группу «совершать избыточное действие при приготовлении пищи», а наименьшее – в семантическую группу со значением «совершать ошибочное перемещение и движение в пространстве».

ЛИТЕРАТУРА

Авилова, Н. *Вид глагола и семантика глагольного слова*. – Москва: Наука, 1976. 328 с.

Басыров, Ш. *Типология глаголов с рефлексивным комплексом в индоевропейских языках*. – Донецк, 2004, с. 165–186.

Виноградов, В. *Русский язык*. – Москва – Ленинград, 1947, с. 208–243.

Кильдибекова, Т. Лексико-грамматические разряды глаголов. В кн.: *Исследования по семантике*. – Уфа, 1980, с. 182–199.

Семенова, Т. Ошибочные когниции сквозь призму языка. В кн.: *Вестник ИГЛУ, 2010. Сер. Филология*. № 3, с. 136–144.

Flier, M. Remarks on Russian Verbal Prefixation / Flier M. In: *Slavic and East European Journal. – V. 2*. 1975, p. 218–229.

Олег КОПАЧ
(Белорусский государственный университет)

Номинация спортивных клубов в русском и английском языках: ономасиологический аспект (на материале названий футбольных и хоккейных клубов Англии, США, России, Беларуси)

Summary

Naming Sports Clubs in Russian and English: an Onomasiological Aspect (in the names of football and hockey clubs of England, the USA, Russia, and Belarus)

The present paper regards the proper names of football and hockey teams of England, the USA, Russia, and Belarus. The investigation is based on a vast factual material comprising 550 proper names of teams that play on the top levels of the national and supranational league systems. The author aims at describing the main characteristic features of the four systems and bringing out the main tendencies in naming sports teams by contrasting them with each other.

The peculiarities of naming sports teams are studied on the levels of structure and semantics. English-language names are multiword in 90% of cases, with 100% names of hockey clubs being complex by structure. Simple names of teams are observed in English football clubs (33% of all English FC). The Russian-language names are more diverse. The ratio of simple, compound, and complex names of teams is 76:10:14 in Russian. The non-typical character of the compound names of teams for Russian is reflected in numerous juxtaposed names. Complex names are quite often the result of the influence of North American system of names. They are helpful while differentiating between the team and its affiliate.

Semantic characteristics largely depend on the traditions in the process of naming teams in English and Russian. Multiword names of English and American sports teams traditionally include the name of the city or region where the club is based (the motivator) and the differentiator. The former is an indispensable element of the English-language names; the latter is sometimes absent and mostly does not represent real characteristics. The differentiator turns to the words describing different groups of people, fauna, natural phenomena, etc. in the names of hockey teams. The English tend to work out a system of words like City, United, etc. specialized in naming football clubs. In Russian both elements (the motivator and the differentiator) merge, while the name of the region moves out of the proprial part of the

name. Proper names of sports societies and cities and common names denoting people, objects and substances motivate Russian names in most cases. Belarusian names are derived from the proper names of towns and enterprises and common names denoting people of certain profession.

Key words: *nomination, semantics, common name, proper name, differentiator*

*

Актуальность исследования названий спортивных клубов нескольких регионов обусловлена несколькими причинами. Во-первых, они до сих пор не составляли отдельного предмета научного исследования. Происхождение названий клубов дается обычно на интернет-страницах, посвященных каждому клубу в отдельности. Во-вторых, сопоставительный анализ имен с разными традициями номинации дает возможность увидеть в языковых формах единство и своеобразие представления подобного содержания разными способами.

Материалом для исследования послужили названия футбольных и хоккейных клубов, отобранные из таблиц национальных чемпионатов четырех государств (Англия, США, Россия и Беларусь). Каждая страна представлена клубами ведущих дивизионов – от 1 (хоккей, Беларусь) до 4 (футбол, Англия и оба вида, США). Общее количество имен, вовлеченных в анализ, составляет 550 единиц. Наибольшее число названий клубов являются российскими – 175 (106 футбольных + 69 хоккейных). Сопоставимы с ними количественно американские имена – 171 (86 +85). Значительно меньше в списках имен клубов Англии – 145 (92 + 53) и Беларуси – 59 (45 + 14), что объясняется менее широкими традициями развития хоккея этих двух стран. Названия лиг, представители которых анализируются в статье, даны ниже. Система лиг в рамках каждой страны описана от более высокого уровня (1) к менее высоким (2–4).

Футбольные лиги

Англия

1) Premier League;
2) Football League Championship;
3) Football League One;
4) Football League Two.

США

1) Major League Soccer;
2) North American Soccer League;
3) USL Pro;
4) USL Premier Development League.

Россия

1) Премьер-лига;
2) Футбольная национальная лига;
3) Второй дивизион.

Беларусь

1) Высшая лига;
2) Первая лига;
3) Вторая лига.

Хоккейные лиги

Англия

1) Rapid Solicitors Elite Ice Hockey League;
2) English Premier Ice Hockey League;
3) National Ice Hockey League.

США

1) National Hockey League;
2) American Hockey League;
3) East Coast Hockey League;
4) United States Hockey League.

Россия

1) Континентальная хоккейная лига;
2) Высшая хоккейная лига;
3) Молодежная хоккейная лига.

Беларусь

1) Открытый чемпионат Беларуси.

1. Структура. Отличие англоязычных и русскоязычных названий спортивных клубов заметно уже при их структурном рассмотрении. По этому критерию имена традиционно подразделяются на простые, сложные и составные [Суперанская 1969: 88–104].

1.1. Англичане и американцы предпочитают использовать многокомпонентные имена при номинации клубов: 285 из 316 англоязычных онимов (90,2%) многословны. Они включают в свою проприальную часть как минимум две лексические единицы: Eng. **FC Birmingham City, HC Blackburn Hawks**; Amer. **FC St. Louis Lions, HC New Jersey Devils** и др. Простые имена не встречаются в именах хоккейных клубов Англии и США. Структура хоккейных онимов этих двух стран, всегда включающая в себя название региона и дифференциатор, а также редкое количество таких примеров среди имен русских и белорусских клубов дает основание для констатации их типичности в исследуемых англоязычных регионах в рамках хоккея. Названия футбольных клубов не столь однообразны, особенно в Англии: одна треть команд Туманного Альбиона использует простые по структуре имена: Eng. **FC Chelsea, FC Liverpool** и др. Один раз (1,2%) однословное имя обнаруживается среди названий американских футбольных клубов: Amer. **FC Dallas**. На основании данных анализа можно предположить, что структура имен хоккейных клубов перенеслась из Северной Америки в Европу, в то время

как футбольная на данный момент имеет тенденцию к обратному направлению заимствования. Последнее подтверждается названиями команд США, оформленными в европейском стиле: Amer. **FC D.C. United, FC Sporting Kansas City, FC Real Salt Lake** и др. Количество этих названий невелико – 6 единиц (7%), но показателен факт обращения к использованию нетипичных для североамериканского региона лексем **Real, Sporting, United** и др.

1.2. В России и Беларуси название города / региона обычно не включается в проприальную часть имени клуба, а остается за границами собственного имени, в скобках: рус. **ФК Спартак (Москва), ХК Северсталь (Череповец);** бел. **ФК Динамо (Минск), ХК Неман (Гродно)** и др. По этой причине русскоязычные имена обычно однословны: 179 из 234 онимов являются простыми по структуре (76,5%). Примеры, подобные англоязычным именам, можно встретить в устной речи: рус. московский «Локомотив», бел. бобруйская «Белшина» и др.

Сложный разряд имен клубов России и Беларуси немногочисленен и часто представлен именами-юкстапозита – особенность, не характерная для англоязычной онимии, – 23 примера (10%): рус. **ФК Спартак-Нальчик, ХК Ариада-Акпарс**, бел. **ФК Торпедо-БелАЗ, ХК Динамо-Шинник** и др.

Составных имен немного, и они часто представляют недавно появившиеся в России команды – 32 примера: рус. **ХК Русские Витязи, ХК Тюменский Легион**.

2. Семантика мотивирующей основы. Определяющий характер для выявления семантических особенностей анализируемых имен имеет вынесение за пределы (Россия, Беларусь) или сохранение в пределах имени клуба (Англия, США) названия города / региона, который этот клуб представляет.

2.1. В англоязычном имени клуба может не быть дифференциатора, но указание на территорию, где расположен данный клуб, обычно присутствует. Таким образом, мотивирующими основами для названий спортивных клубов Англии и США почти всегда являются имена собственные. Даже название **FC Arsenal**, было дано в честь артиллерийского завода «Ройал Арсенал», который располагался в Вулидже и некоторое время носил такое же имя – **FC Royal Arsenal** [The Official Website of Arsenal FC], то есть, исторически это имя является отономастическим.

Чаще всего англоязычные имена мотивированы названиями городов – 114 из 145 в Англии (79%) и 111 из 171 в США (65%): Eng. **FC Leeds United, HC Sunderland Chiefs;** Amer. **FC New York Red Bulls, HC Boston Bruins** и др. На втором месте по продуктивности находятся названия штатов в США – 25 (14,5%) и районов городов в Англии – 9 (6,2%): Amer. **FC Colorado Rapids, HC Utah Grizzlies**; Eng. **FC Tottenham Hotspur, HC Trafford Metros** и др.

В США из менее продуктивных классов имен собственных мотивирующие основы чаще всего представляют собой названия регионов – 6 (3,5%): Amer. **New England** 'регион на северо-востоке США' > **New England Revolution** и др.; округов – 5 (3%): **Kitsap** 'округ штата Вашингтон, США' > **FC Kitsap Pumas** и др.; неполные названия штата или населенного пункта – по 3 (1,8%): штат **New Jersey** > **FC Jersey Express**, населенный пункт **Jacksonville** во Флориде > **FC Jax Destroyers** и др. Остальные группы (район города, местность, залив, другой спортивный клуб, университет, остров, спортобщество, горы, озеро) имеют по 1–2 примера (до 1,5%).

В именах Англии разнообразия в отономастических мотивирующих основах еще меньше: названия других спортивных клубов – 6 примеров (4,1%): Eng. **HC Blackburn Hawks** > **HC Blackburn Hawks A**, **HC Sheffield Senators** > **HC Sheffield Senators B** и др.; названия местности / территории – 3 (2%): **Deeside** 'река Ди и ее окрестности' > **HC Deeside Dragons** и др. Остальные группы (крикетный клуб, завод, здание, порт, графство, компания, залив) непродуктивны.

Типично английскими отономастическими мотивирующими основами (т.е. теми основами, которые непопулярны в другом англоязычном регионе) будут основы, называющие район города (Eng. **FC Everton** и др.) и крикетный клуб (Eng. **FC Sheffield United**), типично американскими – основы с административными названиями штатов и округов (Amer. **HC Colorado Avalanche**).

Апеллятивы, т.е. имена нарицательные, в качестве мотивирующих основ не используются в англоязычных названиях клубов. Единственное исключение – Amer. **FC River City Rovers**, которое к тому же описательно называет город (Луисвилль, Кентукки), расположенный у реки.

Заимствования из других языков немногочисленны в названиях клубов – как англоязычных, так и русскоязычных. В США таких имен больше – 4 примера (2,3%), причем все они заимствованы из испаноязычных названий клубов: **chivas** исп. 'козлы – кличка футболистов

клуба-близнеца из Мексики' > Amer. **FC C.D. Chivas USA**, **real** исп. 'королевский' > Amer. **Real Salt Lake, Real Colorado Foxes, Real Maryland Monarchs**. В последних двух примерах стремление к европейскому стилю номинации клубов сочетается с нежеланием отходить от традиционных североамериканских схем. У англичан одно заимствованное имя встречается в названии хоккейного клуба: **invicta** лат. 'незавоеванный, непокоренный' > Eng. **Invicta Dynamos**.

2.2. В именах клубов России и Беларуси преимущество отономастических единиц также ощущается, но оно не подавляющее: в России имена собственные являются производящими основами для 116 из 175 онимов (66,3%), в Беларуси – для 52 из 59 (88%). Вне конкуренции в России спортобщества – 21 (12%): **ФК Торпедо** и др.; города – 16 (9%): **ХК Рязань** и др.; названия других клубов – 13 (7,4%): **ФК Сибирь-2** и др.; реки – 11 (6,3%): **ХК Амур** и др.; регионы – 10 (5,7%): **ФК Сибирь** и др. Остальные группы – исторические названия областей (**ФК Алания**), море (**ФК Балтика**), озеро (**ФК Байкал**), остров (**ФК Сахалин**), район (**ФК Славянский**), школа (**ФК Олимпия**), предприятие (**ФК КАМАЗ**).

В Беларуси самые продуктивные мотивирующие основы представляют города – 20 (34%): **ХК Гомель** и др.; предприятия – 8 (13,5%): **ФК Нафтан** и др.; реки – 5 (8,5%): **ХК Неман** и др.; другие клубы – 4 (6,3%): **ФК Минск-2**. Остальные группы – спортобщество (**ФК Динамо**), фирма (**ФК СКВИЧ**).

Типично белорусские отономастические мотивирующие основы включают названия предприятий. Типично русские названия часто мотивированы названиями спортобществ, регионов, рек, исторических названий областей.

В русскоязычных именах апеллятивные мотивирующие основы занимают значительное место – 70 единиц в России (40%) и 11 – в Беларуси (18,6%).

Самыми продуктивными типами отапеллятивных имен клубов в России являются: 'люди' – 13 единиц (**ФК Черноморец, ХК Нефтехимик** и др.) и 'вещества и предметы' – 12 единиц (**ФК Рубин, ХК Кристалл** и др.). Имена, описывающие клуб через название места (**ФК Север**), природного явления (**ХК Буран**), представителей фауны (**ХК Белые Тигры**), абстрактную лексему (**ФК Авангард**) менее популярны. Из моделей отапеллятивных имен лидируют названия лиц по профессии (**ФК Шинник**) – 9 единиц и названия технических устройств (**ХК Трактор**) – 6 единиц.

Белорусские отапеллятивные имена немногочисленны и доминирующим типом среди них будет тип ‘люди’ – 5 единиц, а доминирующей моделью – ‘название лица по профессии’ – 4 единицы (**ФК Коммунальник, ХК Шахтер**).

Белорусские имена не используют заимствований, русские прибегают к ним дважды (1,1%): **ак барс** татар. ‘белый барс’ > ХК Ак Барс, **толпар** башк. ‘хоккей клубы’ > **ХК Толпар**. В обоих случаях имена заимствуются из языков народов России.

3. Семантика дифференциатора. Если для большинства русскоязычных названий апеллятивы – это только производящие основы наименований, то для англоязычных клубов – это тот компонент, который является формантом, притом имеющим полноценную словесную семантику. Последняя отсутствует только в однословных названиях клубов, а это одно собственное имя футбольного клуба США (**FC Dallas**) и 30 имен футбольных клубов Англии (**FC Barnsley, FC Walsall** и др.).

3.1. В названиях хоккейных клубов семантика апеллятивов-дифференциаторов Англии и США мало чем отличается. Как правило, эти компоненты собственных имен принадлежат следующим семантическим типам (в порядке убывания их веса в названиях клубов): ‘люди’ – 54 единицы (Eng. **HC Peterborough Islanders**), ‘фауна’ – 44 единицы (Amer. **HC Florida Panthers**), ‘природные явления’ – 12 единиц (Eng. **HC Milton Keynes Lightning**), ‘фантастические существа’ – 9 единиц (Amer. **HC Albany Devils**), ‘буквы’ – 5 единиц (Eng. **HC Cardiff Devils B)**, ‘механизмы’ – 4 единицы (Amer. **Houston Aeros**), ‘абстрактная лексика’ – 3 единицы (Amer. **Syracuse Crunch**), ‘индейские названия’ – 2 единицы (Amer. **Chicago Blackhawks**).

Интересен состав моделей продуктивных групп дифференциаторов в названиях хоккейных клубов: тип ‘люди’ – модели ‘лица по местонахождению’ (Amer. **Washington Capitals**), ‘лица по профессии’ (Eng. **London Racers**), ‘лица по званию и воинскому статусу’ (Amer. **Norfolk Admirals,** Eng. **Solihull Barons**), ‘звезды’ (Amer. **Dallas Stars**), ‘руководители’ (Eng. **Sunderland Chiefs**), ‘разбойники’ (Amer. **Portland Pirates**), ‘представители этнических групп’ (Eng. **Streatham Redskins**), ‘лица, готовые бороться’ (Eng. **Whitley Warriors)**; тип фауна – модели ‘животные’ (Amer. **Anaheim Ducks**), ‘птицы’ (Eng. **Blackburn Hawks**), ‘рыбы’ (Amer. **San Jose Sharks**), ‘насекомые’ (Eng. **Bracknell Bees**), ‘пресмыка-

ющиеся’ (Eng. **Newcastle Vipers**). Наиболее продуктивны модели ‘животные’ – 20 единиц и ‘названия лиц по профессии’ – 11 единиц.

Отличия фиксируются только в непродуктивных моделях: исключительно в названиях английских хоккейных клубов встречаются тип ‘буквы’ и модели ‘насекомые’, ‘пресмыкающиеся’; исключительно в американских именах встречаются имена, имеющие «индейское прошлое», особую историю возникновения (**St. Louis Blues** – от названия песни) и абстрактные имена (**Fargo Force**).

Семантические различия дифференциаторов в именах футбольных клубов ярче выражены, чем в именах клубов хоккейных. В американских названиях клубов увеличивается число групп дифференциаторов: событие, объединение людей, компания, город / страна, особенности региона, возраст, название лиги, слово, номинирующее футболиста. В английских именах отмечается отсутствие дифференциаторов у 31 из 92 клубов, а также устойчивая специализация отдельных слов-формантов для реализации функции номинации футбольного клуба. К числу продуктивных можно отнести 2 форманта – City / Town (23 примера: **FC Manchester City, FC Ipswich Town**) United (13 примеров: **FC Newcastle United, FC Sheffield United**). Из тех, что используются чаще, чем один раз, назовем Wanderers (**FC Bolton Wanderers**), Rovers (**FC Bristol Rovers**), Athletic – по 3 (**FC Oldham Athletic**), Albion (**FC Burton Albion**), County – 2 (**FC Notts County**). Остальные слова-форманты единичны (**FC Queens Park Rangers, FC Sheffield Wednesday** и др.).

3.2. Не только английская система имен хоккейных клубов испытала на себе влияние американской «хоккейной школы». В России в названиях клубов Молодежной хоккейной лиги (МХЛ) появляются названия, подобные американским многословным названиям с апеллятивом дифференциатором: **ХК Мытищенские Атланты, ХК Мамонты Югры** и др. Причина этого – в необходимости поиска имени для фарм-клуба, которое бы и отличалось от названия главной команды, и в то же время указывало на связь с ней.

ЛИТЕРАТУРА

Суперанская, А. *Структура имени собственного (Фонология и морфология)*. – Москва: Наука, 1969. 207 с.

The Official Website of Arsenal Football Club. Available: http://www.arsenal.com/history/laying-the-foundations

Regīna KVAŠĪTE
(Šauļu Universitāte)

Par Šauļiem latviski: vietvārdi un objektu nosaukumi

Summary
The Šiauliai Area in Latvian: Place Names and Object Titles

Geographical names and urban object titles compile a lexical layer, items of which are found both in the press and tourist brochures. The place names and object titles related to the Šiauliai area and found in Latvian texts are discussed in this article from the linguistic point of view. The aim of the research is to investigate the prevalence of the names belonging to different semantic groups and to identify the tendencies of the usage of proper names as well as titles in the language-in-action. Descriptive and interpretation methods have been used to analyse the examples selected from the recently published texts written in Latvian and Lithuanian texts translated into Latvian.

Analysis of the texts about the Šiauliai area has proved the fact that the number of place names such as Oikonyms, Hydronyms and Urbanonyms, is not big; nevertheless, they reveal the diversity of usage. Oikonyms and Hydronyms are usually used in the Latvian language-specific forms; however, this semantic group contains some rendering inaccuracies. It has been noticed that Urbanonyms are treated diffrerently, i.e. the names of streets, squares and the like are either written in the original form (this way they perform the address function best) or altered according to the Latvian grammar or even translated into Latvian literally (*Prisikėlimo aikštė* [Resurrection Square] – *Atdzimšanas laukums*).

The composite names of the object group are used only in Latvian, but the symbolic names are most often used in Lithuanian with an equivalent name in Latvian added in brackets. It can be concluded that this approach is most appropriate as the name/title can be easily understood and identified in the urban area. It is not recommended to translate the symbolic names which have been formed on the basis of common words and to use them only in the Latvian language.

Keywords: *vocabulary, proper names, place names, object titles, the Lithuanian language, the Latvian language*

*

Toponīmi, ģeogrāfisko un urbānistikas objektu nosaukumi, ir leksikas slānis, kas sastopams gan preses publikācijās, gan tūristiem adresētajos izdevumos. Mūsdienās, kad paplašinās Latvijas un Lietuvas kultūras sakari, kad par vienu no īpaši svarīgām darbības jomām kļūst tūrisms, kad tiek

īstenoti dažādi kopprojekti, arvien aktuālāka top vienas valsts ģeogrāfisko un citu objektu nosaukumu atveide otrā baltu valodā. Nereti starpvalstu sadarbības rezultāts ir publikācijas, piemēram, tūrisma maršrutu apraksti, ceļveži u. tml. izdevumi, kuros daudz mazāk zināmu lokālu nosaukumu. Rakstā lingvistiskā aspektā aplūkoti Šauļu pilsētas vietu vārdi un tur esošu ģeogrāfisko objektu nosaukumi, arī objektu simboliskie nosaukumi tekstos latviešu valodā. Pētījuma mērķis – noskaidrot dažādu semantisko grupu īpašvārdu un citvalodu nosaukumu lietošanas praksi un to atveides tendences. No vietvārdu piederības konkrētai semantiskajai grupai atkarīga atveide citā valodā: parasti mērķvalodā (atveides valodā) jāatspoguļo avotvalodas (oriģinālvalodas) specifika, bet pēc formas tie jāpielāgo mērķvalodas rakstības un gramatiskajām normām. Turklāt jāatceras, ka gan toponīmi, gan objektu simboliskie nosaukumi veic identificēšanas funkciju, tāpēc tiem jāatspoguļo konkrētā pilsētvide. Ar aprakstošo un interpretācijas metodi analizēti piemēri no latviski rakstītiem un no lietuviešu valodas tulkotiem jaunākajiem tekstiem: Šauļu Tūrisma informācijas centra (TIC) izdotajiem vai tajā pieejamiem bukletiem latviešu valodā, kā arī tematiskajām avīzēm, ko Latvijā izdod *Lauku Avīze,* u. c. avotiem.

Toponīmi. Šī grupa nav viendabīga – analizētajā materiālā konstatēti oikonīmi, resp., vietvārdi, kas nosauc apdzīvotas vietas [VPSV 2007: 267], hidronīmi – vietvārdi, kas nosauc ūdenstilpes vai ūdensteces [VPSV 2007: 142], urbanonīmi – vietvārdi, kas nosauc pilsētā esošus ģeogrāfiskus objektus [VPSV 2007: 413][1].

No **oikonīmiem** vispirms jāmin pašas pilsētas nosaukums *Šauļi* (liet. *Šiauliai*). Vietvārds *Šauļi* saistīts ar 1236. gadā notikušo Saules kauju – hronikās minēta forma *Saulen*, taču tā cilme nav skaidra. Visticamāk, ka vietvārds ir cēlies no personvārda – resp. no tagad populāra (vairāk nekā 160 ģimeņu) uzvārda *Šiaulys* daudzskaitļa [Vanagas 1996: 233–234]. Pilsētas nosaukums iekļauts divvalodu vārdnīcās: lietuviešu-latviešu [LLV 1995: 600] un latviešu-lietuviešu, tikai neievērojot alfabētu [LLKŽ 2003: 807]. Tekstos tas sastopams gan kā atsevišķa vienība, gan saliktos nosaukumos, piemēram, vārdkopās ar nomenklatūras vārdu *pilsēta*: *Šauļi – ceturtā lielākā Lietuvas pilsēta*.. AKL 14; *Šauļos ir vairāk nekā desmit muzeju* ..

[1] Daļu no urbanonīmiem – ielu un ceļu nosaukumus – sauc arī par *hodonīmiem* [VPSV 2007: 145], citus – ceļu vai satiksmes maršrutu nosaukumus – par *dromonīmiem* [VPSV 2007: 98], bet rakstā tiks lietots vispārīgākas nozīmes termins *urbanonīmi*.

AB 27; *Šauļu pilsētas un ekonomikas*[2] *vēsture 14.–19. gs. ilustrēta ar kartēm, ieročiem, naudu, dokumentiem* .. AKL 14; *Arheoloģiskā ekspozīcija atspoguļo senās Ziemeļlietuvas un Šauļu apkārtnes vēsturi un materiālo kultūru* .. AKL 14.

Oikonīmu grupai pieder Šauļu pilsētas teritoriju nosaukumi *Žaļūkes* (liet. *Žaliūkės*) un *Salduve* (liet. *alduvė*), kā arī ielu nosaukumos (urbanonīmos) izmantotie Lietuvas un citu valstu pilsētu nosaukumi *Viļņa* (liet. *Vilnius*) [LLV 1995: 601]; savukārt LLKŽ gan pilsēta, gan upe (liet. *Vilnia*) [2003: 808], *Šeduva* (liet. *Šeduva*) [LLV 1995: 600; LLKŽ 2003: 807], *Tilže* (liet. *Tilžė*) [LLV 1995: 611; LLKŽ 2003: 819]. Visi minētie vietvārdi analizētajos tekstos konstatēti salikto nosaukumu sastāvā: *Pirms 130 gadiem uzbūvētās Žaļūku vējdzirnavas – viens no nedaudziem Šauļu vēstures lieciniekiem* (ŽV 2); *Savukārt Salduves parkā (Šeduvas ielā) apskatāms piemineklis, kas veltīts Saules kaujai* (NNL 14); *Viļņas un Tilžes ielas krustojumā – strūklaka* .. (NNL 14). Daudzskaitļa ģenitīva forma *Žaļūku* liecina, ka latviešu teksta autors (tulkotājs) uzskatījis šo vietvārdu par vīriešu dzimtes lietvārdu (*Žaļūki* – ģen. *Žaļūku*). Tikai pašās bukleta par vējdzirnavām beigās vienīgo reizi parādās sieviešu dzimtes forma: *Žaļūķu dzirnavnieka māja* (liet. *Žaliūkių malūnininko sodyba*). Vietvārda, kura cilme nav skaidra, lietojums arī lietuviešu valodā ir problemātisks – tiek jauktas vietvārda dzimtes, bet pareizā forma ir sieviešu dzimtes – *Žaliūkės* resp. latviski *Žaļūķes*. Savukārt vietvārds *Salduvė* nosauc pilsētas nomalē esošu pilskalnu, kam ir vēl cits nosaukums – *Žuvininku* (liet. *Žuvininkų*) pilskalns (tas minēts arī vienā no ielu nosaukumiem: *Dažu kilometru braucienā no Šauļu centra – Žuvininku ielā 18 izvietojies Kaķu muzejs* (NNL 15)). Lietuviešu valodā īpašvārds *Salduvė* sagādā grūtības – nereti runātāji nepareizi izvēlas uzsvara vietu [Malakauskas 2009: 29].

Gramatiski kā svarīgākā jāmin šāda atveides norma: vietvārdi, kuri lietuviešu valodā ir vīriešu dzimtes (tiem raksturīgas galotnes *-as*, *-is*, *-ys*, *-us*), latviešu valodā kļūst par sieviešu dzimtes lietvārdiem (parasti ar galotni *-a*), piemēram, pilsētas (arī upes, kā liecina vārdnīcas, ne tekstu par Šauļiem, dati) nosaukums *Viļņa*. Vietvārda *Šeduva* formas abās baltu valodās sakrīt,

[2] Domājams, ka citētajā teikumā varēja tikt lietots līdzīgas formas, bet cita satura vārds *ekonomija* – Šauļu ekonomija kā lielākā Ziemeļlietuvas valsts muižu pārvaldes institūcija, dibināta 1589. g. un faktiski darbojās 1616.–1797. g. (sal. lietuviešu valodas svešvārda *ekonomija* 3. nozīme 'stambus dvaras' [liela muiža] [TŽŽ 2001: 192].

jo tas ir sieviešu dzimtes vienskaitlinieks. Sarežģītāka ir vietvārda *Tilžė* latviskošana. Šajā vārdā lietuviešu valodā tika saukta tagadējā Kaļiņingradas apgabala teritorijā esošā pilsēta *Sovetska* (liet. *Sovetskas*) [LLKŽ 2003: 818]. Latviskā atbilsme ir vēsturiskais nosaukums *Tilzīte* [LLKŽ 2003: 819], taču saukt ielu šādā vārdā nebūtu ieteicams. Savukārt forma *Tilža* var radīt asociācijas ar homonīmu Latvijas vietvārdu, tāpēc acīmredzot labākā izeja būtu saglabāt galotni *-e* (*Tilže*) un locīt to kā 5. deklinācijas lietvārdu resp. *Tilžes iela*: *Ir vērts aplūkot arī vitrāžu „Saulės mūšis" („Saules kauja"), kas atrodas Tilžes ielā 140* .. (NNL 14).

Ne mazāk svarīgi, rakstot par Šauļiem, ir **hidronīmi** – upju, pilsētas teritorijā un tās apkārtnē esošu ezeru nosaukumi: *Šauļi – ceturtā lielākā Lietuvas pilsēta – atrodas starp Dubīsas un Ventas upēm*.. (AKL 14); .. *Lietuvā vienīgā strūklaka, kas veltīta upei, „Rūdes strūklaka". Veidota kupola formā, kas simbolizē te kādreiz tecējušo Rūdes upīti* (NNL 14). Tūristiem adresētajos latviešu tekstos minēto upju *Dubīsa* (liet. *Dubysa*) un *Venta* (liet. *Venta*), arī *Rūde* (liet. *Rūdė*) nosaukumi atveidoti precīzi. Šķiet, ka pēdējā teikumā vietvārdam *Rūde* pievienotais nomenklatūrvārda deminutīvs *upīte* veic divas funkcijas. No vienas puses, tas raksturo objektīvu ūdensteces lielumu (precīzāk – mazumu), no otras puses, pauž subjektīvu skatījumu – sirsnīgu attieksmi pret objektu.

Hidronīmu grupā iekļauti triju ezeru nosaukumi, no kuriem viena ezera nosaukums[3] latviešu tekstos atveidots trijos dažādos veidos (diemžēl neviens no tiem nav pareizs): .. *to* [Šauļu pilsētu] *ieskauj Talša, Ginkūnu un Rēķīvas ezeri* (AKL 14); *Lai atpūstos no pilsētas kņadas, jādodas uz Talkšu ezeru*.. (NNL 15); *Lai atpūstos no pilsētas kņadas, jādodas uz Talkšu ezeru, kas ir viens no diviem pilsētas teritorijā esošajiem ezeriem*.. (NNL 15); *Talkšos ezers – viens no diviem Šauļu pilsētas teritorijā ņirbošiem ezeriem* (OŠ 3). Citētajos teikumos šī ezera nosaukums lietots gan kā vīriešu dzimtes vienskaitlis (nom. *Talšs* – ģen. *Talša*), gan vīriešu dzimtes daudzskaitlis (nom. *Talkši* – ģen. *Talkšu*), gan sieviešu dzimtes vienskaitlis, tikai ar lietuviešu valodas galotni (liet. *Talkšos ežeras*). Savukārt divu citu ezeru nosaukumi atveidoti precīzi: *Ginkūnu ezers* (lietuviešu valodā ir vīriešu dzimtes daudzskaitļa ģen. *Ginkūnų ežeras*) un *Rēķīvas ezers* (sieviešu dzimtes

[3] Līdz šim nav vienota viedokļa par šī ezera nosaukumu – paralēli lieto vietvārdus *Talša* un *Talkša*. Šai formu variēšanai analizētajos avotos netiks pievērsta uzmanība, jo no tā nav atkarīga hidronīma atveide.

vienskaitļa ģen. *Rėkyvos ežeras*). Tāpat būtu jāatveido arī izanalizētais nosaukums *Talša* – sieviešu dzimtes vienskaitļa ģen. *Talšas ezers*.

Šauļu ielu, laukumu u. tml. objektu nosaukumu resp. **urbanonīmu** lietojums latviešu tekstos ir ļoti dažāds. Vispirms jāaplūko gadījumi, kad šis vietvārdu paveids konstatēts oriģinālvalodā. Šeit rūpes var sagādāt lietuviešu valodai raksturīgās diakritiskās zīmes un, protams, neiespējamība saprast nosaukumu nozīmi, taču pozitīvais aspekts ir tas, ka urbanonīms veic pamatfunkciju – identificē vietu: *Sv. Pētera un Pāvila Romas katoļu katedrāle* (*Aušros takas 3*) (NNL 13); *Ar saules vārdu pilsētā saistīti vēl daži citi apskates objekti. Viens no tiem ir Saules pulksteņa laukums (Ežero un St. Šalkauskio ielas krustojumā)* (NNL 13); *Viļņas ielas ēku vidū izceļas H. Frenkeļa nams (Vilniaus g. 74)* (AKL 14); *Mazajiem ceļotājiem noteikti būs saistoša skulptūru kompozīcija „Trys paukščiai" („Trīs putni"), kas atrodas Draugystės prospektā 25 pļaviņā pie „Šauļu" viesnīcas* (NNL 15). Adreses (tā bija visos iepriekš citētajos gadījumos) izcēlumam reizēm izmanto pierakstu slīprakstā. Reizēm nosaukumus raksta bez lietuviešu valodai raksturīgām diakritiskajām zīmēm un / vai pilnībā latvisko: *Dažu kilometru braucienā no Šauļu centra – Žuvininku ielā 18 izvietojies Kaķu muzejs* (NNL 15) (sal. liet. *Žuvininkų*); *Bērnu jaukākā atpūtas vieta ir spēļu un atpūtas parks „Beržynėlis" („Bērziņš") Dainu ielā 9 pilsētas dienvidu daļā* (NNL 15) (sal. liet. *Dainų* – no oikonīma *Dainai*); *Viļņas un Rūdes ielas krustojumā – Lietuvā vienīgā strūklaka, kas veltīta upei..* (NNL 14); *Viļņas un Kastaņu ielas krustojumā atrodas strūklaka..* (NNL 14) (sal. liet. *Vilniaus* un *Rūdės*). Nav grūti identificēt ielu, ja nosaukumi veidoti no vietvārdiem, pat ja tiem ir tradicionālas, no oriģinālvalodas atšķirīgas formas (piemēram, *Vilnius – Viļņa*) [plašāk par Lietuvas vietvārdu atveidi latviešu valodā sk. Kvašīte 2007: 2013]. Citos gadījumos zināmas grūtības var rasties. Piemēram, pēdējā piemērā nosauktā *Kastaņu iela* patiesībā ir aleja (sal. liet. *Kaštonų alėja*).

Cita tipa atveides piemēros priekšroka ir iespējai saprast nosaukumu, taču tie neveic adreses funkciju. Lai identificētu vietu, ir nepieciešama papildinformācija, piemēram, *Netālu no dievnama (Atdzimšanas laukumā) atrodas savdabīga strūklaka ..* (NNL 13). Šis urbanonīms rada papildu grūtības, jo nav viegli atrast īsto ekvivalentu lietuviešu valodā (tekstā nav minēts oriģinālvalodas nosaukums, tikai latviskojums slīprakstā). Tulkojot vārdu *atdzimšana* lietuviski, vispirms nāk prātā vārds *atgimimas* [LLKŽ 2003: 73], taču Šauļu centrālo laukumu sauc *Prisikėlimo aikštė*. Šis nosaukums varētu tikt tulkots arī kā *augšāmcelšanās* – tieši šāda vārda pirmā

nozīme fiksēta vārdnīcā, tikai otrā, pārnestā, nozīme ir *atdzimšana* [LLV 1995: 403]. Turklāt šāds ekvivalents būtu arī semantiski motivēts, jo laukums atrodas līdzās Sv. apustuļu Pētera un Paula katedrālei (par tās nosaukumu sk. tālāk).

Analizējot no izvēlētajiem avotiem savāktos urbanonīmus, nācās saskarties arī ar gadījumiem, kad iela vai laukums nosaukts pēc to funkcijas vai tajos esošiem objektiem resp. neminot īpašvārdus. Tādējādi vārdkopnosaukumu lietošana kļūst brīvāka, rodas lielākas iespējas tekstos pēc vajadzības vai autora ieskatiem īsināt vai citādi dažādot izteiksmi (īpaši, ja nosaukums tekstā atkārtojas). Piemēram, galvenā Šauļu iela – Viļņas iela (liet. *Vilniaus gatvė*), kuras centrālā daļa kopš 1975. gada ir kļuvusi par gājēju ielu – saukta šādi: *Dzīvību Šauļiem piešķir kājāmgājēju iela* (AKL 14); *Lieliskā kājāmgājēju iela .. ir ansambļa „Jonis" dalībnieku iecienītās atpūtas vietas Šauļos* (AKL 14); *Mana mīļākā vieta Šauļos ir gājēju iela* (AKL 14); *Viļņas ielas vidējais posms ir kājāmgājēju bulvāris, rekonstruēts 1975. gadā* (AKL 14); *Dodoties pastaigā pa pilsētas gājēju bulvāri .. redzēsiet daudz interesantu veidojumu ..* NNL 14; *Jāpiebilst, ka velosipēdu noma tiek piedāvāta arī Šauļu tūrisma informācijas centrā gājēju bulvārī – Viļņas ielā 213* (NNL 15); *Tā ir vieta, ko gājēju promenādē sauc par Gaiļa pulksteņa laukumu* (NNL 14). Jāpiebilst, ka arī lietuviešu valodā to sauc pietiekami dažādi: gan *pėščiųju gatvė*, gan *pėsčiųjų bulvaras* vai vienkārši *bulvaras* (sal. *bulvāris* '[fr. *boulevard*] – 1. plaša, kokiem apstādīta iela..' [SV 1999, 118]); sal. svešvārda definīcija lietuviešu valodā 'medžiais, krūmais, gėlėmis apsodinta gatvės dalis (dažn. jos vidurys) ..' [ar kokiem, krūmiem, puķēm apstādīta ielas daļa (parasti tā vidusdaļa)] [TŽŽ 2001: 117]. Acīmredzami nepiemērota ir franču cilmes aizguvuma *promenāde* izvēle, jo tas ir '2. pastaigai paredzēts ceļš [pasvītrojums mans – R. K.] ar dekoratīviem stādījumiem' [SV 1999: 633] (sal. lietuviešu valodas definīcijā akcentēta tikai darbība: '2. pasivaikščiojimo vieta' [pastaigāšanās vieta]) [TŽŽ 2001: 606]. Pārējie vārdkopnosaukumu varianti ir motivēti: iela ir gan plaša un vietām ar kokiem apstādīta, gan gājējiem paredzēta (tikai nosaukumā *kājāmgājēju* vajadzētu atteikties no salikteņa komponenta *kājām-*, jo *gājējs* ir 'cilvēks, kas iet kājām') [LLVV 3, 1973: 41].

Pēc dominējošā urbānistikas objekta tekstos konstatēti šādi viena un tā paša Šauļu laukuma nosaukumi: *Ja Šauļos paredzama kāda tikšanās, to parasti sarunā „pie gaiļa". Tā ir vieta, ko gājēju promenādē sauc par Gaiļa pulksteņa laukumu* (NNL 14). Reizēm galvenā vērība pievērsta pašam objektam vai tā daļai: *Pulkstenis ar gaili, kurš daudzās valodās apsveic*

pilsētas viesus, ir iemīļota satikšanās vieta (AB 27); *Pulksteņa gailis ne vien dzied, bet arī sveicina gājējus: „Esiet sveicināti Šauļos!"* (NNL 14). Domājams, ka šis nosaukums cilvēku ikdienas saziņā ieviesies pēc analoģijas ar citu populāru pilsētas objektu, kura nosaukums saistīts ar pulksteni resp. Saules pulksteņa laukumu, jo *Laukuma (1986) galvenā rota ir Lietuvā augstākais Saules pulkstenis..* (NNL 13); *Ar saules vārdu pilsētā saistīti vēl daži citi apskates objekti. Viens no tiem ir Saules pulksteņa laukums..* (NNL 13). Tautā šo laukumu sauc arī par Zelta puisēna laukumu (liet. *Auksinio berniuko aikštė*), jo tajā stāv Stanislova Kuzmas (Stanislovas Kuzma 1947–2012) skulptūra (sal. *Laukuma.. centrā ir dekoratīvā skulptūra „Šaulys" („Strēlnieks"), ko nereti dēvē arī par „Zelta puisīti"* (NNL 13)).

Objektu nosaukumi. Šajā semantiskajā grupā konstatētas divas apakšgrupas – vārdkopnosaukumi un simboliskie nosaukumi. To atveide un lietošana latviešu valodā ir atšķirīga. Vismazāk neskaidrību rodas ar objektu vārdkopnosaukumu, kas veidoti no lietvārdiem, atveidošanu. Parasti viens no tiem raksturo darbības jomu, bet otrs veic nomenklatūrvārda funkciju. Piemēram, tekstos minēti dažādu muzeju, kas darbojas Šauļos, nosaukumi: *Turpat līdzās – Viļņas ielā 140 – izvietots Fotogrāfijas muzejs* (NNL 15); *Šauļos ir vairāk nekā desmit muzeju, no kuriem savdabīgākie ir Kaķu, Divriteņu, Radio un televīzijas muzejs* (AB 27); *Viļņas ielā 174 varat ielūkoties Radio un televīzijas muzejā, bet Viļņas ielā 139 noteikti jāapmeklē Divriteņu muzejs..* (NNL 14). Šī muzeja nosaukumā (liet. *Dviračių muziejus*) ir pašcilmes saliktenis *divritenis* (sal. 'velosipēds ar diviem riteņiem') [LLVV 2, 1973: 365], kaut latviešu valodā ir izplatīts arī svešvārds *velosipēds* [*fr.* vélocipède < lat. velox (velocis) 'ātrs' + pes (pedis) 'kāja'] – „satiksmes līdzeklis ar diviem (divritenis) vai trim riteņiem (trīsritenis), ko braucējs darbina ar pedāļiem" [SV 1999: 826], iekļauts arī sinonīmu rindā kā pirmais aiz dominantes [SinV 2002: 104]. Svešvārds lietots tajā pašā izdevumā parakstā zem fotoattēla: *Velosipēdu muzejā* (NNL 15), arī rūpnīcas nosaukuma latviskajā atveidojumā – .. *„Šauļu velosipēdu un motoru rūpnīcai „Vairas"*.. (NNL 14). Atšķirībā no latviešu valodas lietuviešu valodā tiek lietota tikai svešvārda pirmā daļa *velo-* [lot. *velox* (kilm. *velocis*) – greitas, skubus] pirmoji sudurt. žodžiu dalis, rodanti jų sąsają su dviračiu [pirmā salikteņu daļa, kas rāda to saikni ar divriteni], piemēram, *velodromas*, *velomobilis* [TŽŽ 2001: 774] (sal. latviešu valodā *velo*.. „[< velo(sipēds)] – *salikteņu daļa* – 1) saistīts ar divriteni, divriteņa uzbūves principu (piem., velotrenažieris); 2) saistīts ar riteņbraukšanu (piem., velokross)")

[SV 1999: 826]. Tādējādi šī Šauļu objekta nosaukuma analīze atklāj arī atšķirīgo skatījumu uz vienu no labi zināmiem svešvārdiem.

Reizēm objektu nosaukumos sastopami īpašvārdi – to bijušo īpašnieku vai citādi saistīto personu vārdi un / vai uzvārdi: *Viļņas ielas ēku vidū izceļas H. Frenkeļa nams (Vilniaus g. 74)* (AKL 14); *Viļņas ielā 74 var apskatīt greznu savrupmāju – Haima Frenkeļa villu (1908)* (NNL 15). Šo ēku, kas tagad atrodas Šauļu „Aušros" muzeja pārziņā, lietuviski sauc par *Chaimo Frenkelio vila*. Jāpievērš uzmanība, ka lietuviešu valodas burtkopa *ch*, kuras kopš 1957. gada nav latviešu alfabētā, atveidojot lietuviešu īpašvārdus, ir jāaizstāj ar *h* [irdenis 1996: 5] Acīmredzot atveidojot nosaukumu latviešu valodā, būtu jāsaglabā svešvārds *villa* – „[< lat. *villa* 'lauku māja, muiža'] – ārpilsētas māja ar dārzu vai parku" [SV 1999: 830] (sal. lietuviešu 'ištaigus užmiesčio gyv. namas, vasarnamis' [grezna ārpilsētas dzīvojamā māja, vasarnīca]) [TŽŽ 2001: 779]. Tiesa gan, mūsdienās šī ēka vairs nav ārpus pilsētas robežām, drīzāk tuvu tās centram, taču visas citas villas pazīmes redzamas. Vēl viens bijušo īpašnieku uzvārdā nosaukts objekts Šauļos ir *Venclausku nams*[4]. *Tā ir ekspozīcija par Šauļu pirmā birģermeistara Kazimiera Venclauska un viņa sievas, talantīgās aktrises, režisores Stanislavas Venclauskienes ģimenes un sabiedrisko dzīvi* (AKL 14).

Negaidīts izrādījās dažādo personvārdu lietojums katedrāles nosaukumā: *Svēto Apustuļu Pētera un Paula katedrāle* (AB 25); *Šauļu Sv. Apustuļu Pētera un Paula katedrāle* PC 3 (nomenklatūrvārds *katedrāle* „[*vācu* Kathedrale < *lat*. cathedralis aedes, burt. 'ēka, kur atrodas bīskapa sēdeklis' < gr.] – pilsētas vai klostera galvenā baznīca, kurā dievkalpojumus vada augstākā garīgā persona") [SV 1999: 348] gan ir tikai nosaukumā un pirmoreiz tekstā – tālāk tā saukta par *katedru* resp. lietots lietuviešu valodā izplatīts grieķu cilmes svešvārds (sal. gr. *kathedra*), kura piektā nozīme 'krikščionių vyskupijos svarbiausioji bažnyčia, vyskupo bažnyčia' [kristiešu bīskapijas svarīgākā baznīca, bīskapa baznīca] [TŽŽ 2001: 363]; *Sv. Pētera un Pāvila Romas katoļu katedrāle*.. (NNL 13); *Sv. Apustuļu Pētera un Pāvila katedrāle* AKL 14; *Svētā Pētera un Pāvila katedrāle* (AKL 14). Varētu domāt, ka citētajos piemēros līdzās svētajam Pēterim minētas diva personas, jo mūsdienās šos personvārdus uztver kā atšķirīgus. Taču kristīgajā tradīcijā runa ir par to pašu apustuli, sauktu abos vārdos: *Paulius* „lot. *Paulus*: lot. *paulus* „mažas" [LVKŽ 1994: 298], bet vārds *Povilas* cēlies XIII gs. no austrumslāvu formas, kura savukārt no lat. *Paulus*" [LVKŽ 1994: 301]

[4] Arī šī ēka – *Venclauskų namas* – pieder Šauļu „Aušros" muzejam.

resp. abu vārdu pirmforma ir tā pati – sal. *Pauls, -is* no lat. *paulus* 'mazs', *Pavils → Pauls* [LPV 1990: 259; 260]. Nosaukumos tos nevajadzētu jaukt – Šauļu katedrāles nosaukums ir *Šventųjų Apaštalų Petro ir Pauliaus katedra*, tāpēc arī latviski korekti būtu saglabāt vārdus *Pēteris* un *Pauls*. Citās Lietuvas pilsētās – Viļņā, Kauņā, Panevēžā – ir svēto Pētera un Pāvila vārdā nosauktas baznīcas (liet. *Šv. Petro ir Povilo bažnyčia*).

Analizējot savākto materiālu, uzmanība pievērsta arī toponīmiem simboliskajos nosaukumos[5]. Latviešu valodā tie „lietojami oriģinālformās resp. Lietuvas vietvārdi atšķirībā no latviešu valodā citos tekstos pieņemtajām to latviskotajām formām rakstāmi lietuviski" [Kvašīte 2012: 445]. Daži tādi piemēri konstatēti Šauļu aprakstos latviešu valodā, piemēram, *Mazajiem ceļotājiem noteikti būs saistoša skulptūru kompozīcija.. pie „Šauļu" viesnīcas* (NNL 15). Ja nosaukumā ir tikai vietvārds, bet nomenklatūrvārds nosaukumā neietilpst, ieteicams padomāt par vārdu kārtu – tad labāk izdotos saglabāt avotvalodas formu: .. *pie viesnīcas „Šiauliai*". Taču ja viss nosaukums tulkots, atstāt vietvārdu oriģinālā nebūtu loģiski: *Viļņas un Rūdes ielas krustojumā – Lietuvā vienīgā strūklaka, kas veltīta upei, „Rūdes strūklaka*" (NNL 14) (liet. *Rūdės fontanas*).

No sugasvārdiem veidoti simboliskie nosaukumi tekstos lietoti dažādi. Konstatēti gadījumi, kad ievērots princips rakstīt oriģinālvalodā: *Muzeja ekspozīcija savulaik piederēja Šauļu velosipēdu un motoru rūpnīcai „Vairas*".. (NNL 14); .. *strūklaka „Motinystė" (1979. g., autors – profesors A. Toleikis), kurā atveidota māte ar zīdaini uz ceļiem* (NNL 14) (sal. *Motinystė – mātes stāvoklis* [LLV 1995: 292]. Reizēm nosaukums ir arī pārtulkots, parasti latviskais ekvivalents dots iekavās: *Bērnu jaukākā atpūtas vieta ir spēļu un atpūtas parks „Beržynėlis" („Bērziņš") Dainu ielā 9 pilsētas dienvidu daļā* (NNL 15). Diemžēl šoreiz tulkojums nav precīzs, jo no lietvārda *beržynas* (*bērzu birzs, bērzājs, bērzaine* [LLV 1995: 77] darinātais deminutīvs *beržynėlis* būtu tulkojams *birztaliņa* (sal. *Bērziņš – berželis*). *Laukuma.. centrā ir dekoratīvā skulptūra „Šaulys" („Strēlnieks"), ko nereti dēvē arī par „Zelta puisīti*" (NNL 13); *Ir vērts aplūkot arī vitrāžu „Saulės mūšis" („Saules kauja"), kas atrodas Tilžes ielā 140, kino un kultūras centrā „Saulė*" (NNL 14); .. *Lietuvā populārākais (arī vecākais) muzikālais klubs „Jone pastoge" (no žemaišu dialekta „Jāņa pajumte"), kur katru vakaru skan*

[5] Lietuviešu valodā pieņemta norma citvalodu latiņalfabētiskās rakstības simboliskos nosaukumus, tātad arī vietvārdus tajos, rakstīt oriģinālrakstībā [LKKN 1998: 73].

dzīvā mūzika, – tās ir ansambļa „Jonis" dalībnieku iecienītās atpūtas vietas Šauļos (AKL 14).

Ja nosaukumos ir lietuviešu valodas vārdi, kas nesagādā locīšanas problēmas, tos parasti mēdz lietot ar latviešu valodai raksturīgām galotnēm: *Kopš 1993. gada ēku apsaimnieko „Aušras" muzejs* (NNL 15); *„Aušras" muzejs* (AKL 14). Ieteicamāk tomēr būtu saglabāt avotvalodas formu *„Aušros" muzejs* (sal. liet. *„Aušros" muziejus*). Citā nosaukumā izmantotais svešvārds saglabāts lietuviešu valodai raksturīgā formā (sal. liet. *gubernija* – ģen. *gubernijos*), bet locīts tas kā latviešu valodas vārds: .. *iemalkot slaveno vietējo „Gubernijas" alu*.. (AKL 14). „Gubernija" – tā sauc alus darītavu, kas kopš 1665. gada darbojas Šauļos un sākotnēji bija Gubernijas muižas daļa (*gubernija* [rus. < lot. *guberno* – valdau] XVIII a. pr. – XX a. pr. Rusijos imperijos, 1917–22 Sovietų Rusijos, 1922–29 SSRS adm. terit. vienetas) [TŽŽ 2001: 281]; sal. *guberņa* 'vēst. administratīvi teritoriāla pamatvienība pirmsrevolūcijas Krievijā no 18. gadsimta, Padomju Savienībā līdz 1930. gadam' [LLVV 3, 1973: 164]. To varētu uzskatīt par īpašvārdiskas cilmes nosaukumu, jo Šauļos joprojām ir Gubernijas mikrorajons.

Atšķirībā no iepriekš aplūkotajiem atveides veidiem analizējamajā materiālā konstatēti daži gadījumi, kad nosaukums pārtulkots un lietots tikai latviešu valodā.: .. *savdabīga strūklaka „Saules disks" (autors G. Lukošaitis), kas ierīkota 2006. gadā, svinot Šauļu 770. dzimšanas dienu* (NNL 13) (neprecīzi izvēlēts skaitlis – strūklakas nosaukumā lietuviešu valodā ir daudzskaitlis *„Saulės diskai"*); *Viļņas un Tilžes ielas krustojumā – strūklaka „Pelikāni" (1979. g., autore – B. Kasperavičiene)* (NNL 14) (liet. *Pelikanai*). Šis veids var būt vērtējams gan pozitīvi (ņemtas vērā lasītāja un / vai ceļotāja intereses – dota iespēja saprast lietuvisko nosaukumu), gan negatīvi (rada grūtības identificēt objektu svešas resp. lietuviešu valodas vidē). Tiesa, minētajos gadījumos ne lielu grūtību saprast nosaukumu, ne identificēt to pēc mērķvalodas formas nebūs, jo gan *disks*, gan *pelikāns* kā svešvārdi ir samērā līdzīgi abās valodās. Taču šādas atveides tendences plašāka ieviešana nebūtu ieteicama.

Secinājumi. Tekstu par Šauļiem analīze ļauj secināt, ka tajos lietoto toponīmu (oikonīmu, hidronīmu un urbanonīmu) skaits nav liels, taču tie iezīmē dažādas lietošanas tendences. Oikonīmi un hidronīmi parasti lietoti latviešu valodai raksturīgās formās, tomēr šajā semantiskajā grupā konstatētas vairākas atveides neprecizitātes (*Žaliūkės – Žaļūkes*; *Talšos ežeras – Talšas ezers*). Savukārt skatījums uz urbanonīmiem ir cits: ielu, laukumu u. tml. nosaukumi sastopami gan oriģināla formā (tad tie vislabāk veic

adreses funkciju), gan gramatiski latviskoti un pat tulkoti (*Prisikėlimo aikštė – Atdzimšanas laukums*).

Objektu grupas vārdkopnosaukumi lietoti tikai latviski, bet simboliskie nosaukumi parasti lietuviešu valodā ar latvisko ekvivalentu iekavās. Šāda pieeja ir visieteicamākā, jo nosaukums būs gan saprotams, gan identificējams pilsētvidē. Tulkot no sugasvārdiem veidotus simboliskos nosaukumus un lietot tikai latviešu valodas formas nav ieteicams.

AVOTI

AB – *Apceļo Baltiju! Lietuva*. Kuršu Nērija. Žemaitija. Suvalkija. Dzūkija. Aukštaitija. „Lauku Avīzes" tematiska avīze. 2008 / 5.

NNL – *Nedēļas nogale Lietuvā*. Kuršu kāpas. Žemaitija. Nemunas loki. Viļņa. Aukštaitija. „Lauku Avīzes" tematiska avīze. 2009 / 5.

OŠ – *11 objektu Šauļos – tikai tos ieraudzīji vari teikt, ka biji Saules pilsētā*. Šauļu TIC.

PC – *Piligrimu ceļš*. Šauļu TIC.

ŽV – *Etnogrāfiskā ekspozīcija* Žaļūku vējdzirnavas. Šauļu „Aušros" muzeja izdevums.

LITERATŪRA

Girdenis, A. Dar ir dar apie latvių asmenvardžius. *Gimtoji kalba* 2, 1996, 4.–10. lpp.

Kvašīte, R. Lietuviešu īpašvārdu lietošana latviešu valodā. No: *Valoda – 2007. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XVII. Atb. red. S. Polkovņikova. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2007, 169.–175. lpp.

Kvašīte, R. Lietuviešu simboliskie nosaukumi latviešu tekstos. No: Kvašytė, R. *Tarp Lietuvos ir Latvijos: lingvistinės paralelės. Starp Lietuvu un Latviju: lingvistiskās paralēles*. – Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012, 442.–450. lpp.

Kvašīte, R. Par Latviju lietuviski: īpašvārdu atveide presē. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 8. Atb. red. A. Kalnača. – Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2013, 32.–42. lpp.

LKKN – *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

LLKŽ – *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sud. A. Butkus. – Kaunas: Aesti, 2003.

LLV – Balode, L., Balkevičs, J., Bojāte, A., Subatnieks, V. *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*. – Rīga: Zinātne, 1995.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8 sēj. – Rīga: Zinātne, 1972–1996.

LPV – Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. – Rīga: Zinātne, 1990.

LVKŽ – Kuzavinis, K., Savukynas, B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

Malakauskas, A. Dėl *Salduvės* kirčiavimo. No: *Aukuras Salduvei*. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2009, 29. lpp.

SinV – Grīnberga, E., Kalnciems, O., Lukstiņš, G., Ozols, J., Pārupe, A., Rauhvargers, E. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. 3. papildinātais un pārstrādātais izdevums. – Rīga: Avots, 2002.

SV – *Svešvārdu vārdnīca*. Dr. philol. J. Baldunčika red. – Rīga: Jumava, 1999.

TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. A. Kinderys. – Vilnius: Alma litera, 2001.

Vanagas, A. *Lietuvos miestų vardai*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas agentūra, 2007.

Dace LIEPIŅA
(University of Latvia)

Trends in the Transfer of Metaphorical Legal Terms from English into Latvian

Summary

Trends in the Transfer of Metaphorical Legal Terms from English into Latvian

Research on metaphorical terms has begun relatively recently although there is extensive research on the conceptual nature of metaphor in cognitive linguistics. English legal terminology has evolved in the process of the development of common law encompassing Latinisms as well as elements of legal French and metaphorical terms. Not infrequently the transfer of metaphorical terms from the source language to the target language proves to be quite complicated in particular due to differences that exist in the legal cultures and conceptual systems. The transfer of information takes place not only in the context of legal systems but likewise within the frame of different language systems. Elimination of the metaphor or de-metaphorisation is the main principle followed in the transfer of terms from other languages into the Latvian language, following the traditional view that a term must be stylistically neutral. However, the recent decades have witnessed the emergence of a range of metaphorical terms, in particular in the field of information technologies. Metaphor as a mechanism employed by man in cognising the world plays an increasingly more relevant role in the formation of new concepts and thus also in the development of terminology. The demetaphorisation recommendation is followed in the transfer of legal metaphorical terms from other languages to the Latvian language; still in practice quite often it is the metaphorical borrowing that is preferred in professional discourse to the officially approved term. Even though metaphorical legal terms are not typical of Latvian legal terminology a uniform approach to the transfer of such terms would be highly recommended taking into account the possibility that these terms may be used as a model for the degeneration of newly derived terms.

Key words: *legal language, metaphorical legal term, equivalent*

Kopsavilkums

Tendences metaforisku juridisku terminu pārnesē no angļu valodas latviešu valodā

Metaforisku terminu izpēte ir sākusies salīdzinoši nesen, lai gan ir plaši pētījumi par metaforas konceptuālo dabu kognitīvajā lingvistikā. Angļu valodas juridiskā terminoloģija veidojusies paražu tiesību attīstības gaitā, ietverot gan latīņu aizguvumus, gan franču juridiskās valodas elementus, gan arī metaforiskus terminus. Metaforisko terminu pārnese no avotvalodas mērķvalodā nereti rada grūtības, it īpaši ja pastāv tiesiskās kultūras un konceptuālās sistēmas atšķirības. Informācijas pārnese notiek ne tikai tiesību sistēmu kontekstā, bet arī dažādu valodu sistēmu ietvaros. Demetaforizācija ir galvenais princips, kas tiek ievērots terminu pārnesē latviešu valodā, pieturoties pie tradicionālā viedokļa, ka terminam ir jābūt stilistiski neitrālam. Tomēr pēdējo gadu desmitu laikā parādījusies virkne metaforisku terminu, īpaši informāciju tehnoloģiju jomā. Metafora kā cilvēka pasaules uztveres un izpratnes mehānisms spēlē arvien lielāku lomu jaunu jēdzienu veidošanā un tādējādi arī terminoloģijas izstrādē. Juridisko metaforisku terminu pārnesē latviešu valodā tiek ievērots demetaforizācijas ieteikums, taču praktiskajā lietojumā profesionālajā diskursā nereti priekšroka tiek dota metaforiskajam aizguvumam, nevis oficiāli apstiprinātajam terminam. Pat ja metaforiski juridiskie termini nav raksturīgi latviešu juridiskajai valodai, vienota pieeja šādu terminu pārnesei latviešu valodā būtu ieteicama, ievērojot iespējamību, ka šie termini ir izmantoti par modeli atvasinātu terminu darināšanā.

Atslēgas vārdi: *juridiskā valoda, metaforisks juridisks termins, ekvivalents*

*

Legal language in English-speaking countries has covered a long and complex path of development that has been subject to extensive research and has been well documented – starting with the Anglo-Saxon period and ending up with research into the use of English as a lingua franca in the European Union. This unique course of development has likewise given rise to terms peculiar for the common law system and the legal language has developed in close association with the society and culture where it originated. Even though the United States of America and England have common law systems, still each of the countries has a distinctive legal culture.

Another distinctive feature of legal English is legal metaphorical terms that have appeared at different periods of the development of the legal system. Thus, the term "manslaughter" denoting "*The unjustifiable, inexcusable, and intentional killing of a human being without deliberation,*

premeditation, and malice. The unlawful killing of a human being without any deliberation, which may be involuntary, in the commission of a lawful act without due caution and circumspection" (West's Encyclopedia of American Law: Online) dates back to the middle of the 14th century meaning '*act, crime, or sin of killing another human being*, in battle or not, from *man* (n.) + *slaughter* (n.)' [Online Etymological Dictionary: Online]. The said term replaced O.E. *mannslæht* (Anglian), *mannslieht* (W.Saxon), derived from *slæht, slieht* 'act of killing' [Online Etymological Dictionary: Online]. In actual fact, it has coexisted already since the 14th century alongside two other terms denoting the killing of another person; "*murder*" that has been first recorded in the 13th century as *murdre*, from Old English *morðor* (plural *morþras*) '*secret killing of a person, unlawful killing*,' also '*mortal sin, crime; punishment, torment, misery*,' from Proto-Germanic **murthra-* (cf. Goth *maurþr*, and, from a variant form of the same root, Old Saxon *morth)* [Online Etymological Dictionary: Online] *and homicide* that means '*the killing of another person*,' and first registered in early 13 c., from Old French *homicide*, from Latin *homicidium* 'manslaughter', from *homo* 'man' + *-cidium* 'act of killing' [Online Etymological Dictionary: Online]. A closer examination of sources reveals that in the United States of America the term has undergone further refining as a distinction is made of voluntary manslaughter and involuntary manslaughter as well as first degree murder which is wilful and premeditated and second degree murder that is not premeditated or planned in advance [FindLaw: Online].

The English language was finally instituted as the official language of courts in the country in 1731, having covered a long path of development and exposed to various influences – Legal Latin during the medieval period when Latin was the language of science and law in Europe, Legal French which remained the key instrument in courts of law in Britain although French had long ceased the language of communication in the society. West's Encyclopedia of American Law accessible online, provides an insight into the workings of medieval courts of the 12th and 13th century in England – the Exchequer, the King's Bench, and the ***Common Pleas*** – that shaped the so-called Anglo-American common law rooted in the medieval idea that the law as handed down from the king's courts represented the common custom of the people. According to West's Encyclopedia of American Law, the early court was governed by a complex system of ***Pleading***, under which only the offenses specified in authorized writs could be litigated [West's Encyclopedia of American Law: Online]. Thus judges had a consi-

derable margin of appreciation and where there was not regulation found in law they have the authority to "make" law by creating precedent that would influence rulings in similar cases in future. It means that the legal message was addressed not only to the parties in a case but likewise to the community as it dealt only with the daily life and all developments in the life of the community. In a way, cases were adjudicated by analogy to judgements passed earlier in similar cases, analogical reasoning taking a prominent place in the common law system.

Although law has traditionally been required to be impartial and unambiguous, nevertheless, metaphors have been present also in legal language already for some time. It is proved by the etymology of some of the most frequently used terms: *miscarriage of justice* has been first recorded in 1875, *plea bargaining* has been first attested in 1963, while *burden of proof* has been recorded from 1590s [Online Etymological Dictionary: Online]. The dates when the above terms have been recorded reveal that they have entered active usage at different times, however, all of them have metaphors at their basis and the very nature of the metaphor as a vehicle for creating a new meaning has allowed finding appropriate designations for new legal concepts.

Interest in metaphor has existed at all times. In the 20th century metaphor studies experienced a spectacular revival of interest as research on metaphor have been undertaken in semiotics, semantics, comparative literature, rhetoric, and political theory culminating in the research undertaken in cognitive linguistics that addresses the relationship between language and thought, between thought and metaphor (see Lakoff and Johnson [1980] 2003; Gibbs [1994] 1999; Gibbs 2002). According to the classic definition by Aristotle given in Poetics Section 3, Part XXI, "*metaphor is the application of an alien name by transference either from genus to species, or from species to genus, or from species to species, or by analogy, that is, proportio*n" [Poetics: Online]. Research in the 20th century has revealed that metaphor is a basic technique of reasoning and it is everpresent in thought and language allowing people to develop new concepts and to understand them through analogy with another field or area. This type of reasoning might at the basis of the appearance of metaphorical terms in legal English.

A logical question arises how to handle metaphorical legal terms in translation. Legal discourse has always been culturally mediated, subject to various constraints and legal texts enjoy a certain pragmatic status and

any terminological obscurity should be avoided as it can impair perception and interpretation of the legal text. How to find an appropriate equivalent for legal terms of a distinctly different legal system in the target language of another legal culture is an issue that still remains largely unsolved and open to a diversity of proposals, advice and criticism. Legal equivalence that was suggested by Beaupre [Beaupre 1986: 179] seems to provide a solution to the said problem – in efforts of seeking equivalents attention should be focused on the legal effect of the concept in the target culture.

Metaphorical terms have become increasingly more interesting as a research subject as technological advances and development have brought into the world a proliferation of new concepts and terms, in particular in the area of information technologies and quite a lot of them are metaphorical. As concerns translation of metaphorical terms, the most significant contribution to the field of translating metaphorical terms has been made by Anita Načiščione who has undertaken a thorough analysis of this particular field of translation. She points out that "*translation of metaphorical terminology into Latvian has proved to be especially difficult due to the theoretical approach, namely, a conventional understanding of terminology. In traditional lexicology terms are considered to be non-figurative, monosemous and stylistically neutral… The actual translation practice shows that many Latvian translators and terminologists have objections to metaphorical terms, which results in demetaphorization, that is, the loss of metaphor in translated terminology*" [Načiščione 2003: 104]. She has presented an invaluable analysis of translation and interpreting practice in the EU in addressing the issue of phraseological terms which include many metaphorical terms. A. Načiščione lists the following approaches to translation of phraseological terms: "*1) metaphorical loan translation (e.g. in information technology); this means that the theory is borrowed together with the metaphorical term; 2) replacement by another metaphor (e.g. in information technology); 3) demetaphorisation of the term (common in Latvian, Italian), resulting in a descriptive, oblique nonmetaphorical translation; 4) variants: two or several translations functioning at the same time; 5) replacement by a definition; 6) placing in inverted commas (common in Latvian, Spanish, Portuguese); 7) a translation void, that is, the term remains untranslated; 8) long delay (common in Latvian). This means that no official translation is offered for several years*" [Načiščione 2006: 273]. Her research has covered a selection of phraseological terms from various sectors, and the analysis of equivalents for English legal

metaphorical terms has been focused on two legal metaphorical terms *money laundering* [Načiščione 2003: 108] and *burden of proof* [Načiščione 2003: 104]. In Latvia actually there are two equivalents in active use for *money laundering* – the official, approved term in the form of a definition *nelikumīgi iegūtu līdzekļu legalizācija* (legalization of proceeds of illicit gains) and the metaphorical loan translation *naudas atmazgāšana*. The first is mostly used in official documents while the latter is used in professional communication.

The metaphorical term *burden of proof* is one of the cornerstones in criminal proceedings as a *duty placed upon a civil or criminal defendant to prove or disprove a disputed fact* [West's Encyclopedia of American Law: Online]. In the 1990s when the term was introduced by American advisors to the Latvian government within the frame of the reform of the judiciary the first equivalent that entered active usage was a metaphorical loan translation *pierādījumu nasta*. It was succeeded by *pierādījumu smagums* and ultimately by *pierādīšanas pienākums*. The metaphor was lost although the initial metaphoric loan was clear and precise and, more importantly, recognizable. A. Načiščione's suggestion was to use the Latin equivalent *onus probandi* [Načiščione 2003: 104]. However, it is hardly probable that Latvian lawyers will ever consciously revert to use of legal Latinisms as they do not enjoy the same status of prestige as in legal English.

However, problems caused by the term *burden of proof in* the terminological transfer to Latvian do not end here. The term has been first recorded in active usage in the 1590s [Online Etymological Dictionary: Online]. The Latin word "*onus*" itself has been first registered in the 1640s, from L. onus "load, burden", figuratively "tax, expense; trouble, difficulty" while the legal Latin term *onus probandi* lit. 'burden of proving' has been recorded in 1722, presumably formed on the basis of the Latin maxim *semper necessitas probandi incumbit ei qui agit,* which means: *the necessity of proof always lies with the person who lays charges* [Online Etymological Dictionary: Online].

Moreover, in the course of time the term *burden of proof has* turned out to be a prolific generative model. It has given rise to a whole set of metaphorical terms: *burden of production* which means *a party's obligation to come forward with sufficient evidence to support a particular proposition of fact; burden of persuasion* which means *the obligation of a party to introduce evidence that persuades the fact finder, to a requisite degree of belief, that a particular proposition of fact is true; burden of going forward*

which means *the onus on a party to refute or to explain evidence presented in a case; burden of evidence* which means *the burden on a party seeking to support a claim or defence at trial to produce sufficient evidence at trial to have the issue merit consideration by the fact-finder* [Black's Law Dictionary: 135].

It might be argued that these terms may never appear in active usage in Latvian; still their equivalents may be required in the course of law studies, in research studies in comparative law, finally in the translation of theoretical sources in law. Moreover it is only one example. There may be other terms that have generated derived terms. If the dominant principle of demetaphorisation is followed, it means that all of these terms will have equivalents. In the case of *burden of proof* it may mean that the metaphor will also be lost in other derived terms and in the case of burden *of evidence* it may give rise to misunderstandings as even though *proof* and *evidence* are synonyms, they still have certain specific differences in meaning but can be translated in Latvian only as *pierādījumi*.

There are no easy and quick solutions for ensuring equivalence in terminological transfer, moreover, in the transfer of metaphorical terms in the field of law. As language is in the process of perpetual development and poses new challenges for linguists it might be worthwhile reconsidering the strict viewpoint on demetaphorisation as the key principle followed in the terminological transfer to Latvian. Even though legal equivalence should be sought and maintained, metaphorical terms constitute a certain crucial decision to take in respect of their treatment in the target language, they enrich legal terminology and consequently also the legal discourse.

LITERATURE

Aristotle. *Poetics*. Available: http://classics.mit.edu//Aristotle/poetics.html

Beaupre, M. *Interpreting Bilingual Legislation*. – Toronto: Carswell, 1986. 267 p.

Black's Law Dictionary. – St. Paul, Minn.: West Publishing Co. 1991. 797 p.

FindLaw. Available: http://www.criminal.findlaw.com.

Gibbs, R. W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 527 p.

Gibbs, R. W. Psycholinguistic comments on metaphor identification. In: *Language and Literature*. 11 (1), 2002, p. 78–84.

Lakoff, George and Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*. – Chicago IL: – The University of Chicago Press, 2003. 256 p.

Načiščione, A. Figurative Language in Translation: A Cognitive Approach to Metaphorical Terms. In: *Pragmatic Aspects of Translation, Proceedings of the Fourth Riga International Symposium*. Veisbergs, A. (ed.). – Riga: University of Latvia; 2006, p. 102–118.

Načiščione, A. Translation of Terminology: Why Kill the Metaphor? In: Veisbergs, A. (ed.). *Proceedings of the Third International Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation*. – Riga: University of Latvia and Aarhus School of Business: 2003, p. 102–117.

Online Etymological Dictionary. Available:http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=murder

West's Encyclopedia of American Law. Available: http://www.legal-dictionary.thefreedictionary.com/

Diāna RUBENE
(Daugavpils Universitāte)

Emociju nominācija un tulkojamības problēmas (J.L. Višņevska proza un tās latviešu tulkojumi)[1]

Summary

The Nomination of Emotions and the Problems of Translatability (in the prose of J.L. Wisniewski and its Latvian translations)

This paper presents studies of translatability of the nominations of emotions in the novels by the Polish writer Janusz Leon Wisniewski in the context of their Latvian translations. Currently, one of the priorities in linguistics is research of texts that represents the "emotional world". The lexemes that describe and nominate the emotions in a literary text, play a huge role in the realization of aesthetic functions, so it is an important component for the whole complex of emotive lexical and semantic meanings in a text.

Focusing on individual elements, putting semantic analysis of lexemes in a specific context, we can see the differences and similarities among other meanings of the same name-equivalents in the original version and its translation. In this paper these are names of emotions and feelings in the novels of the modern Polish writer J.L Wisniewski. His works are popular in Poland and abroad. Two of his novels, "Loneliness in the Web" (2009) and "Bikini" (2011) have been translated into Latvian. In his works Wisniewski often uses the names of emotions, such as *joy, sadness, longing, love,* to describe the characters' inner feelings. In the novels by Wisniewski some fragments with nomination of emotion are detected, which are repeated several times; they are compared with other emotions or emotional states. Emotions have often specific definitions that are interpreted in their own way.

The author points out that analyzing the semantics of the names of emotions both in the original and in translation, it is important to determine the names of feelings, adjectives, nouns, verbs that combine with the names of different emotions. They have an influence on the intensity and semantics of the names of emotion,

[1]

ESF EIROPAS SOCIĀLAIS FONDS
EIROPAS SAVIENĪBA
IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
«Atbalsts Daugavpils Universitātes doktora studiju īstenošanai»
Vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015

because they change the connotations. Therefore, the analysis and comparison of these connections in the original and the translation are also important.

In the novels by Wisniewski, the names of emotion are generally correlated in both languages, indicating the same verbalization of emotions in Polish and Latvian. In Wisniewski's novels there are many instances when a variety of emotions are expressed simultaneously. They can be both negative, for example *anger* and *sadness*, and positive and negative, for example, *sadness* and *love*. There are cases where positive emotions have a negative rating (love means suffering). The writer often draws attention to the intensity of the emotion, the strength, depth, and specific role. The lexemes are forming connections with emotion nominations, for example, Polish lexemes *ostateczny*, *cholerny*, increase the depth of expressiveness, affecting their connotation. Translating the following adjectives in combination with the emotions of nominations is reproduced in different ways that not always perfectly match the original.

In the novels we found the examples of translated terms of emotion nominations where more intensive lexemes with more emotional tonality are often used. Despite a certain loss in the translation, the sentence structure transformations of emotions describing the common meaning are preserved.

Key words: *emotion, feeling, semantics, translatability, J.V. Wisniewski*

*

Emocionālā sfēra jau vairākus gadu desmitus ir izpētes objekts lingvistikā. Īpaši nozīmīga un noderīga ir emociju izpēte dažādu valodu un kultūru salīdzinājumā. Līdzību un atšķirību atklāšana jūtu atpazīšanas veidos dažādās valodās ir jau kļuvusi par salīdzināmo pētījumu intereses priekšmetu [Wierzbicka 1999, Grzegorczykowa 1999, Nowakowska-Kempna 2000, Krzyżanowska 2005, 2008 u.c.]. Salīdzināmie emociju pētījumi ir balstīti uz mūsdienu semantikas vispāratzītu pieņēmumu, ka atsevišķas valodas tām jēdzieniski raksturīgā formā atveido iepazīto pasauli (ieskaitot domu un jūtu pasauli) [Krzyżanowska 2008: 61]. No vienas puses, emocijas, piemēram, prieks, dusmas, skumjas vai ilgas, ir universālas, jo tās var izjust katrs cilvēks neatkarīgi no viņa tautības un audzināšanas kultūras. No otras puses, emociju pārdzīvošana ir kaut kas ļoti personisks, subjektīvs, tādēļ reizēm ir grūti definējams universālā veidā. Ir zināms, ka dažādās valodās, kurām ir neatkārtojams pasaules skatījums, pastāv īpaši valodas līdzekļi, kā paust emocijas. Piemēram, Anna Vežbicka norāda, ka „[..] emocijas apzīmējumam attiecīgajā valodā ir unikāls raksturs, un tās izsaka unikālu attieksmi pret cilvēku jūtām, kas ir raksturīgas šai kultūrai un ir unikāla perspektīva saiknēm starp emocijām, izziņu un sociālo

uzvedību" [Wierzbicka 1999: 163]. (Šeit un turpmāk tulkojums mans – D.R.)

Pašlaik viena no prioritātēm lingvistikā ir tekstu, kuri izsaka „emociju pasauli", izpēte. Pētniece A. Mikolajčuka raksta, ka, pētot vārdus, kas veido emociju valodu, to tekstuālajā izpausmē un pievēršot uzmanību ne tikai leksikogrāfiskām definīcijām un pārbaudītiem valodas faktiem, mēs iepazīstam dažādus slēptus jūtu modeļus, kas runātāju prātos asociējas ar noteiktām leksēmām. Pētniece atzīst, ka saskaņā ar kognitīvās semantikas nostādnēm šie modeļi veido sarežģītas, idealizētas konceptuālās struktūras, kas darbojas runātāju apziņā kā vairāk vai mazāk prototipiskas un shematiskas prāta stāvokļa pārdzīvojumu prezentācijas, kas bieži ir veidotas uz metaforu un konceptuālas metonīmijas pamata [Mikołajczuk 2009: 15].

Arvien vairāk zinātnieku mūsdienās runā par emociju pētījumu nepieciešamību tulkošanas aspektā, jo emocijas, kurām ir relatīva universāluma statuss, rada īpašu problēmu, tās atveidojot citā valodā, svešā kultūrā. Leksikai, kas nosauc jūtas literārā tekstā, ir svarīga loma literārā darba estētisko funkciju realizēšanā, tāpēc tā ir nozīmīga visa emotīvo līdzekļu leksiski semantiskā kompleksa komponente tekstā. Runājot par emociju tulkojamību, būtiski ir paskaidrot, ko nozīmē jēdziens „tulkojamība".

Tulkojamības problēmai savus darbus ir veltījuši daudzi lingvisti un filozofi. Šīs problēmas pamatā ir jautājums par iespēju panākt adekvātumu tulkojumā jeb radīt tulkojumu, kas atbilst ekvivalences un adekvātuma prasībām un pirmām kārtām tā pragmatiskajam uzdevumam [Комиссаров 2002: 147]. Šo jēdzienu ir mēģinājuši definēt, piemēram, Dž. Katfords (*Catford, J. C.*) (1965), O. Vojtasevičs (*Wojtasiewicz*) (1957/1996). Marija Krištofjaka (*Maria Krysztofiak*), atsaucoties uz pētnieku formulējumu, konstatē, ka literāru tekstu tulkojamība ir „teksta estētisko, stilistisko, konotatīvo un valodas radošo īpašību tiešas nodošanas iespēja" [Krysztofiak 1999: 71]. Pētniece aplūko tulkojamības robežas triju tulkojuma kodu ietvaros: 1) leksiski semantiskajā, 2) kultūras un 3) estētiskajā. Ja tulkotājs šo trīs kodu ietvaros var sasniegt pilnīgu harmoniju, tad rezultātā mums ir labs literārais tulkojums. Pētniece Božena Tokaža (*B. Tokarz*) atzīmē, ka adresantu kultūras viendabīgums un tās attālināšanas pakāpe no oriģināla modeļa definē tulkam teksta atsevišķo vārdu izmaiņu robežas, lai saglabātu tā sākotnējo jēgu un radītu tādu pašu estētisko pārdzīvojumu [Tokarz 1998: 125].

Pievēršot uzmanību dažādiem elementiem un veicot leksēmu semantisko analīzi konkrētā kontekstā, varam saskatīt vārdu atšķirības un līdzības

oriģinālā un tulkojumā, tostarp tajos pašos nosaukumos ekvivalentos. Pētnieks Ježijs Peņkoss (*Jerzy Pieńkos*) uzskata, ka „Nekad nav tā, ka divu dažādu un atšķirīgu valodas sistēmu elementi būtu paralēli un savstarpēji aizvietojami tādā apjomā, lai varētu veikt viena avota valodas elementa nomaiņu ar mērķa valodas elementu. Tas notiek tāpēc, ka gan valodu līdzekļi idejas izteikšanai, gan valodas līdzekļi gramatiskai vārdu izmantošanai dažādu veidu teikumos, kā arī domu izteikšanas emocionālās izteiksmes līdzekļi dažādās valodās ir atšķirīgi" [Pieńkos 2003: 26].

Tulkojamības problēmu aplūko arī latviešu valodnieks Jānis Sīlis, kurš uzskata, ka „Tulkojamība ir konkrētas nozīmes (nozīmju kompleksa) pārcelšana no vienas valodas (un tās lietotāju kultūras) citā valodā (un tās lietotāju kultūrā) bez šīs nozīmes radikālām izmaiņām" [Sīlis 2009: 15]. Bet pat tad, ja tulkojums pilnībā atbildīs oriģinālam un tiks uzskatīts par labu, tas nenozīmē, ka tas izraisīs tādas pašas reakcijas lasītāju vidū. Piemēram, Anna Bednarčika atzīmē, ka „teksts, kas pieņemts tulkošanas kultūrā kā šīs kultūras produkts, tomēr vienmēr tiks uztverts savādāk, nekā tika uztverts oriģinālkultūrā radītais teksts" [Bednarczyk 2008: 14].

Ir zināms, ka tulkojuma pilnīgu semantisko atbilstību var sasniegt tikai tad, kad ir realizēti valodas vienību jēdzieniskās identitātes tālākas nodošanas nosacījumi (ideālā gadījumā), kas ir sasniedzama, saglabājot teksta frāžu kopuma kontekstuālo nozīmi. Visu lingvistisko vienību daudznozīmība ir tulkojama, galvenokārt balstoties uz elementāro vienību kontekstuālo un semantisko saikņu, kas veido veselu komunikatīvo posmu, atklāšanu. Šajā gadījumā nozīmīga loma ir kā makrokontekstam, tā mikrokontekstam. Par mikrokonteksta lomu semantiskajā analizē raksta, piemēram, pētniece Rita Bāliņa, paskaidrojot, ka „Mikrokonteksts jeb semantiskais konteksts (sintagmātiski saistītu vārdu semantiskā saskaņotība) ir semantiski analizējamā vārda minimālais savienojums ar vārdu vai vārdiem, kas dod semantisko norādījumu. Vārds, kas dod semantisko norādījumu, ir norādošais minimums" [Bāliņa 1972: 255–273].

Šajā rakstā uzmanības centrā ir emociju reprezentācijas problēma leksiskajā līmenī konkrētajā kontekstā – poļu rakstnieka Januša Leona Višņevska romānos *Samotność w sieci* un *Bikini* un to latviešu tulkojumos. Interese par rakstnieka valodu ir pilnīgi pamatota – Januša Leona Višņevska daiļrade ir ļoti populāra Polijā un ieguvusi popularitāti arī Latvijā. Divi no viņa romāniem *Vientulība tīmeklī* (2009) un *Bikini* (2011) ir tulkoti latviešu valodā. Šos darbus ir tulkojusi Irēna Birzvalka.

Januša Leona Višņevska daiļrade tiek dēvēta par „sieviešu literatūru" (rakstnieka darbos dominē mīlestības tēma, katra no viņa grāmatām ir pilna ar jūtām un emocijām, pārdzīvojumiem un intimitāti). J.L. Višņevska romāni izraisīja lielu ažiotāžu starp lasītājiem ne tikai Polijā, bet arī citās valstīs (īpaši populārs autors ir Krievijā). To apliecina arī daudzi Višņevska daiļradei veltīti lasītāju komentāri portālos. Romāna *Vientulība tīmeklī* otrajā izdevumā (*Samotność w sieci. Tryptyk*.) ir iekļauti ļoti emocionāli lasītāju komentāri.

Pēc pirmā J.L. Višņevska romāna iznākšanas Latvijā, īpaši pēc autora vizītes Rīgā 2011. gadā, Latvijas presē, it īpaši sieviešu žurnālos, bija publicētas daudzas intervijas ar rakstnieku, kurās viņš stāsta par savu darbu, kā arī par emociju vietu un lomu savos darbos (piem., intervijas žurnālā *Sestdiena,* žurnālos un avīzēs *Neatkarīgā Rīta Avīze, Ieva, IR*). Latvijā izdotajā stāstu krājumā *Mīļākā* (2012) ir ievietoti Višņevska izteikumi no intervijām Latvijas žurnālos.

Savos romānos J.L. Višņevskis bieži izmanto tādus emociju nosaukumus kā, piemēram, *prieks, skumjas, ilgas, mīlestība*, lai aprakstītu varoņu iekšējos pārdzīvojumus. J.L. Višņevska prozā ir konstatēti fragmenti, kuros emociju nominācijas atkārtojas vairākas reizes, tām ir dots savs apraksts un definējums, tās ir salīdzinātas ar citām emocijām vai emocionālajiem stāvokļiem.

Mīlestība ir dominējošā emocija J.L. Višņevska romānos. Šis sarežģītais, daudznozīmīgais un grūti definējamais jēdziens mūsdienu dzīvē un kultūrā ir saprotams pirmām kārtām kā jūtas (pozitīvas jūtas). Mīlestība arī pieder pie vērtību nosaukumiem un attiecas uz labā kategoriju [Ożóg 2010: 11]. Tomēr skaidrojošajās vārdnīcās mīlestības pamatnozīmēs šis aspekts ne vienmēr ir atspoguļots. Piemēram, poļu valodas vārdnīcā mīlestība (*miłość*) ir *dziļas jūtas pret citu personu, parasti ir saistītas ar spēcīgu vēlmi būt pastāvīgā sakarā ar viņu un ar gribu dāvāt viņai laimi, kuru (galvenokārt sievietes un vīrieša attiecībās) pavada fiziska tieksme pret cilvēku, kurš ir šo jūtu objekts, stipra pieķeršanās kādam; nesavtīgas ziedošanās gatavība, kalpošana kādam* [red. Dunaj 1996: 524][2]. Šeit pamat-

[2] (1. głębokie uczucie do drugiej osoby, połączone zwykle silnym pragnieniem stałego obcowania z nią i chęcią obdarzenia jej szczęściem, któremu (głównie w relacji kobieta-mężczyzna) towarzyszy pociąg fizyczny do osoby będącej obiektem tego uczucia, silne przywiązanie do kogoś; gotowość do bezinteresownego oddania się; służenie komuś [Dunaj red. 1996: 524].

nozīmē mīlestība ir skaidrota pirmām kārtām kā jūtas pret citu cilvēku. Definīcijā ir atzīmēts jūtu dziļums un saistība ar dzimumtieksmi (erotiskās mīlestības gadījumā, galvenokārt attiecībās starp vīrieti un sievieti).

Poļu leksēmai *miłość* atbilst latviešu leksēma *mīlestība*. Latviešu literārās valodas vārdnīcā mīlestība ir definēta šādi: 1. *Intīmas, dziļas un noturīgas pozitīvas jūtas (parasti mijiedarbībā ar dzimumtieksmi), kas vērstas uz konkrētu pretējā dzimuma cilvēku un kas rosina indivīdu pilnveidot sevi, darboties šī cilvēka labā. 2. Intīmas, dziļas un noturīgas pozitīvas jūtas, kas vērstas, piemēram, uz kādu cilvēku, cilvēku grupu, vai arī uz kādu indivīdam nozīmīgu parādību un kas rosina viņu pilnveidot sevi, darboties šī cilvēka, cilvēku grupas, parādības labā. Arī dziļa sirsnība, draudzība, interese* [LLVV 1984, 5. sēj.: 226].

Pamatnozīmē ir akcentētas jūtas pret citu cilvēku, ir norādīts arī, ka mīlestība rosina indivīdu pilnveidot sevi, tātad stimulē cilvēku būt labākam. Mīlestības definīcijā latviešu valodā pamatnozīmei ir sēmas *dziļas* (jūtas) un *intīmas* (jūtas). Tā pirmām kārtām ir saprotama kā erotiskas un intīmas jūtas pret pretējā dzimuma cilvēku. Kā jau minēts, LLVV vārdnīcas definīcijā ir arī atzīmēts, ka mīlestība *rosina indivīdu pilnveidot sevi, darboties šī cilvēka labā.* Tomēr šī informācija, šķiet, ir zaudējusi aktualitāti un ir novecojusi.

Romānā *Vientulība tīmeklī* mīlestība ir saistīta ar ciešanām. Nākamajā piemērā šīs jūtas ir raksturotas ar negatīvām iezīmēm, bet, lai labāk varētu izprast, tā ir salīdzināta ar draudzību, kura šajā aprakstā ir raksturota pozitīvāk nekā mīlestība:

Miłość ma wpisane w siebie cierpienie. *Nieuniknione, chociażby przy rozstaniach. A oni przecież rozstawali się każdego dnia. Przyjaźń – nie.* ***Miłość może istnieć i trwać nieodwzajemniona. Przyjaźń – nigdy. Miłość jest pełna pychy, egoizmu, zachłanności i niewdzięczności.*** *Nie uznaje zasług i nie rozdaje dyplomów. Przyjaźń poza tym jest niezwykle rzadko końcem miłości. To nie ma być żadna miłość!* [Samotność w sieci: 97]

Mīlestība ietver sevī ciešanas. *Neizbēgamas kaut vai šķiroties. Bet viņi taču šķiras katru dienu. Draudzība... nē!* ***Mīlestība var būt bez pretmīlestības. Draudzība – nekad. Mīlestība ir pilna lepnības, egoisma, alkatības un nepateicības.*** *Tā neatzīst nopelnus un nedala diplomus. Turklāt draudzība reti kad nozīmē mīlestības beigas. Un tā nav nekāda mīlestība!* [Vientulība tīmeklī: 125, 126]

Leksēmas, kas raksturo mīlestību oriģināltekstā (*cierpienie, pycha, egoizm, zachłanność i niewdzięczność*), ir atveidotas ar tām atbilstošiem ekvivalentiem: *ciešanas, lepnība, egoisms, alkatība un nepateicība*. Vārdu

savienojums *miłość nieodwzajemniona* tulkojumā ir atveidots kā *pretmīlestība* ar nozīmi ‘mīlestība, kas izraisās cilvēkā, kuru kāds mīl’ [http://www.tezaurs.lv/lvv/?vards=pretm%C4%ABlest%C4%ABba]. Jāpiebilst, ka poļu valodā nav tāda atsevišķa vārda ar atbilstošu nozīmi. Turklāt tulkojumā nav atveidotas leksēmas *istnieć* un *trwać*, kuras norāda uz jūtu procesualitāti, ilgstošumu. Neskatoties uz to, ka visa šī teikuma konstrukcija ir mainīta, vispārīgā nozīme ir saglabāta.

Mīlestība J.L. Višņevska romānos bieži ir saistīta ar skumjām, kā tas ir nākamajos piemēros, sal.:

Jestem jeszcze ***trochę zakochana resztkami bezsensownej miłości*** *i jest mi tak* ***cholernie smutno*** *teraz, że chcę to komuś powiedzieć.* [Samotność w sieci: 40]	*Es joprojām vēl* ***esmu mazliet iemīlējusies, vēl pilna bezjēdzīgas mīlestības atliekām****, un man tagad ir* ***tik skumji****, ka gribētos kādam to pastāstīt.* [Vientulība tīmeklī: 55]
– Opowiedz coś… – szepnęła. ***– Może być smutne****? – zapytał.* ***– Ale tylko, jeśli będzie o miłości.*** *Opowiadaj…* [Bikini: 90]	*– Pastāsti kaut ko… viņa nočukstēja.* ***– Vai drīkst kaut ko skumju****? –* *viņš apvaicājās.* ***– Drīkst, bet tikai par mīlestību.*** *Stāsti...* [Bikini: 112]

Pirmajā piemērā leksēma *mīlestība* poļu valodā ir saistīta ar īpašības vārdu *bezsensowna*, tulkojumā tai atbilst adjektīvs *bezjēdzīga,* tā iegūstot negatīvu nokrāsu. Leksēma *cholernie* savienojumā ar leksēmu *smutno* (skumji) piešķir augstu intensitātes pakāpi un dziļumu. Tulkojumā ar savienojumu *tik skumji* šī intensitāte nav atveidota. Jāatzīmē, ka leksēma *cholernie* ir radusies no vārda *cholerny,* kuram ir nozīme ‘tāds, kas izraisa runātāja dusmas vai citas negatīvas jūtas’ [http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=32859&id_znaczenia=4051550&l=3&ind=0]. Jāpiebilst, ka radniecisks vārds *cholera* poļu valodā tiek lietots kā lamuvārds.

Otrajā piemērā leksēmās, kas nosauc skumjas un mīlestību, ir ietverta jūtu ekvivalence. Šis fragments norāda, ka mīlestība var būt cieši saistīta ar skumjām, ietvert tās sevī.

Ir arī citi piemēri, kuros, aprakstot skumjas, ir lietoti vārdi *cholerny*/*cholernie*. Tulkojumā tie ir atveidoti dažādi, sal.:

To jest tak ***cholernie smutne****, że szczerze mówiąc, płaczę, gdy Ci o tym piszę.* [Samotność w sieci: 72]	*Ir* ***tik neizturami skumji****, atzīstos, ka raudu, rakstot tev šos vārdus.* [Vientulība tīmeklī: 92]

Zaraz rozgoniłby ten ***cholerny smutek****.* [Samotność w sieci: 199]

Tad varētu izgaisināt ***velnišķīgas skumjas.*** [Vientulība tīmeklī: 263]

Poza tym Kim mogłaby już wreszcie wrócić z tym winem, bo trzeźwieję i robi mi się ***cholernie smutno****.* [Samotność w sieci: 193]

Kima gan būtu varējusi atgriezties ar vīnu, jo es atskurbstu un man kļūst ***velnišķīgi skumji****. Bet skumjākais vēl tikai sekos.* [Vientulība tīmeklī: 255]

Pirmajā piemērā tulkotāja izvēlējusies vārdu savienojumu *tik neizturami skumji,* līdz ar to tulkojumā zūd fragmenta ekspresivitāte. Otrajā un trešajā fragmentā leksēma *cholerny* tulkojumā ir atveidota ar vārdu *velnišķīgs*, kura nozīme ir atšķirīga *(velnišķīgs* – sar. *ļauns, viltīgs*; *arī ļoti spēcīgs, intensīvs, liels* [http://www.tezaurs.lv/llvv/]), bet tomēr ir semantiski tuva, jo iekļauj sēmas *spēcīgs, intensīvs, ļoti.*

Jāatzīmē, ka skumjas pēc psihologu klasifikācijas ir viena no negatīvajām emocijām. Arī valodnieki atzīst, ka skumjas pieder pie nepatīkamajām jūtām [Nowakowska-Kempna 1995, Krzyżanowska 2008]. Tomēr ir arī citi viedokļi. Piemēram, Anna Dąbrowska uzskata, ka *skumjas* jāievieto uz robežas starp pozitīvām un negatīvām emocijām, jo ne vienmēr tās ir jāuztver kā negatīvas emocijas, šīs jūtas var būt arī ambivalentas [Dąbrowska 2006: 445].

Kā romānā *Vientulība tīmeklī*, tā arī *Bikini* daudzos fragmentos skumjas ir attēlotas kā dziļas un intensīvas jūtas. Oriģināltekstа un tulkojuma analīze rāda, ka tulkojumā emociju intensitāte var būt saglabāta, kaut arī ir izmantotas leksēmas ar citu nozīmi. Piemēram, vārdkopa *smutek ostateczny* tulkojumā ir atveidota atšķirīgi, kā strukturāli, tā saturiski, ar izteicienu *bezgala skumjus laikus,* sal.:

Nigdy nie mówił o smutku, a wiedziałam, że przeżył ***smutek ostateczny****.* [Samotność w sieci: 26]

Viņš bija pārdzīvojis ***bezgala skumjus laikus.*** [Vientulība tīmeklī: 33]

Šajā gadījumā oriģināltekstā blakus skumjām ir lietota leksēma *ostateczny* ar atvasināto nozīmi: par stāvokļiem, sajūtām utt., kuras ir visaugstākajā pakāpē [http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=2496606]. Tātad šajā gadījumā skumjas ir visaugstākajā intensitātes pakāpē. Tulkojumā ir aktualizētas citas leksēmas – *bezgala* un *laikus*, kas norāda uz jūtu procesualitāti, uz jūtām, kurām nav gala.

Ir arī cits piemērs, kur leksēma *ostateczny* kopā ar leksēmu *lęk* (bailes) ir lietota jūtu intensitātes palielināšanai, sal.:

W chwilach ***ostatecznego lęku*** *kocha się chyba każdego, kto wtedy przy nas jest.* [Bikini: 46]	***Dzīves pēdējā stundā*** *laikam var iemīlet ikvienu, kurš ir līdzās.* [Bikini: 59]

Oriģinālteksta ir runāts par visaugstākās pakāpes bailēm, tomēr tulkojumā emociju nominācija *lęk* (bailes) ir izlaista, konteksta nozīme ir saistīta ar nāves stundu, kas izraisa emocijas – mīlestību pret citiem.

J.L. Višņevska romānā *Bikini* ir arī konstatēti fragmenti, kur leksēmas *strach* (bailes) savienojums ar īpašības vārdu *ostateczny* tulkojumā ir atveidots ar dažādām atbilsmēm, saglabājot vispārīgo nozīmi, intensitāti un konotāciju, sal.:

Nie potrafiła zmusić się do modlitwy. Nawet tutaj, w tym miejscu, i nawet w takiej chwili. I w ***takim ostatecznym strachu.*** [Bikini: 24]	*Un arī* ***šaušalīgās bailes*** *nespēja piespiest viņu vērsties pie Dieva.* [Bikini: 29]
To byłoby właśnie zaprzeczeniem wiary i – jej zdaniem – jeszcze większą obłudą niż zmuszanie się do modlitw w chwili ***strachu ostatecznego.*** [Bikini: 24]	*Tieši tas, pēc viņas domām, būtu ticības noliegums un nozīmētu vēl lielāku divkosību nekā lūgšanas* ***nāves baiļu*** *brīdī.* [Bikini: 30]

Pirmajā gadījumā tulkojumā leksēma *ostateczny* ir atveidota ar leksēmu *šaušalīgās*, kas piešķir bailēm nedaudz citādu nozīmi šajā kontekstā – bailes, kas izraisa šausmas. Tātad emocijas intensitāte arī paliek liela, tikai ar citu nozīmi. Otrajā fragmentā izmantots vārdu savienojums *nāves bailes,* kurā ir saglabāta emocijas visaugstākās intensitātes nozīme.

Jāatzīmē, ka poļu valodā baiļu jūtas apzīmē leksēmas *lęk* un *strach*. Poļu valodas vārdnīcā leksēma *lęk* ir definēta kā *Satraukuma sajūta, bažas pret ko; psiholoģijā: īpašs baiļu veids, kas parādās bez redzamiem ārējiem draudiem un cēloņiem, tās avoti atrodas neirotiskos iekšējos konfliktos*[3] [SJP 1979 T2: 29].

Leksēmai *strach* poļu valodas vārdnīcā ir dots šāds skaidrojums: *emocijas, kas atspoguļo draudu sajūtu, kura izpaužas līdz ar izmaiņām organismā, tai skaitā spiediena, adrenalīna palielināšanos, īpašo sejas izteiksmi (piemēram, plašāk atvērtas acis), pagaidu nekustīgumu; bažām, trauksmi,*

[3] Lęk – uczucie trwogi, obawy przed czymś; w psychologii: szczególy rodzaj strachu występujący bez wyraźnych zewnętrznych zagrożeń i przyczyn, jego źródła tkwią w nerwicowych konfliktach wewnętrznych.

šausmām, paniku utt.[4] [SWJP 1999, t. 2: 359]. Poļu valodas vārda *strach* (bailes) vārdnīcas definīcija skaidri norāda uz jūtu iemeslu – briesmas, kaut kas bīstams: *nemiers, ko izraisa briesmas vai kaut kas nezināms, kas šķiet bīstams, domājot par kaut ko draudošu; nemiers, trauksme, šausmas, bažas*[5] [SJP 1981, t. 3: 343]. Aplūkojot vārda *strach* (bailes) skaidrojumu, redzams, ka šī emocija ir aprakstīta ar citām leksēmām, kurām gan ir līdzīgas nozīmes: *lęk* (trauksme), *obawa* (bažas, bailes), *przerażenie* (šausmas), *trwoga* (bažas). Pamatnozīmē reprezentētas arī sēmas: *niepokój, niebezpieczeństwo, wywołany (przez niebezpieczeństwo), rzecz, (rzecz)nieznana, się wydaje, (się wydaje) groźna, przez myśl, grożącym.*

Latviešu valodas vārdnīcā *bailes* pirmām kārtām ir psihisks stāvoklis, jūtas: bailes – *Psihisks (emocionāls) stāvoklis, jūtas, kam raksturīgs satraukums, apjukums, nospiestība un ko izraisa briesmas, nelaime* [LLVV 1973, 1. sēj.: 23] Definīcijā ir atzīmēts, ka bailes ir psihisks stāvoklis, kam raksturīgs satraukums, nospiestība. Bailes izraisa briesmas, nelaime.

Salīdzinot poļu leksēmaas *strach* un latviešu leksēmas *bailes* skaidrojumus, var atzīmēt, ka abās definīcijās parādās tādas kopīgas sēmas kā *lęk* (trauksme) un *nemiers* (satraukums, bažas). Tātad latviešu leksēmu *bailes* var uzskatīt par poļu leksēmu *strach* un *lęk* ekvivalentiem.

Bailes un *dusmas* tiek uzskatītas par cilvēka galvenajām jeb pamata emocijām, kuras ir iedzimtas, kopīgas visiem cilvēkiem un izpaužas no pirmajām dzīves dienām. Dusmas var būt saistītas ar agresiju, var būt ārēji redzamas (žestos, kustībās). Leksikogrāfiskie avoti norāda uz to, ka dusmas ir reakcija uz dažādām negatīvām parādībām. Tā, piem., poļu valodas vārdnīcā ir dots šāds dusmu skaidrojums: 1. *Reakcija uz kādu nepatīkamu ārējo stimulu, kas izpaužas ar uzbudinājumu, neapmierinātību, sašutumu; kaislība.* 2. *Nesaskaņas, pārpratumi, strīdi*[6] [SJP PWN 2005: 236].

Latviešu valodas vārdnīcā *dusmas* ir *emocionāls stāvoklis – nepatikas, sašutuma, naida jūtu uzliesmojums* [LSV 1987: 198]. Minēto latviešu emo-

---

[4] „emocja odzwierciedlająca poczucie zagrożenia, przejawiająca się zmianami w organizmie, m.in. wzrostem ciśnienia, adrenaliny, specyficzną mimiką twarzy (n.p. szerzej otwarte oczy), chwilowym znieruchomieniem, trwoga, lęk, przerażenie, przestrach, obawa, bojaźń, popłoch, panika."

[5] „niepokój wywołany przez niebezpieczeństwo lub rzecz nieznaną, która się wydaje groźna, przez myśl o czymś grożącym; lęk, obawa, przerażenie, trwoga."

[6] to 1. „reakcja na jakiś przykry bodziec zewnętrzny wyrażająca się podnieceniem, niezadowoleniem, oburzeniem; pasja, złość. 2. Niesnaski, nieporozumienia, kłótnie"

cijas nosaukuma definīcijās, tāpat kā poļu valodā, ir redzama dusmu nozīme kā pēkšņas un straujas jūtas, turklāt tādas, kas nav ilgstošas. Kopīgā sēma poļu un latviešu vārda *dusmas* definīcijās ir *neapmierinātība* (*niezadowolenie*) un *sašutums* (*oburzebnie*). Turklāt latviešu leksēmas *dusmas* definīcijā vārdnīcā ir iekļauta sēma *naids*, kura nav reprezentēta attiecīgajam vārdam poļu valodas vārdnīcā. Atšķirīgs ir arī pašu *dusmu* būtības raksturojums. Poļu valodā tā ir reakcija uz stimulu valodā (līdzīgi kā psiholoģijas definīcijā) vai emocionāls uzbudinājums, bet latviešu valodā tas ir emocionālais stāvoklis.

J.L. Višņevska romānos ir sastopami piemēri, kur ir aprakstīta dusmu izpausme. Šīs emocijas ir atspoguļotas personāžu balsī: *powiedział ze złością w głosie, odparła z wyraźną nutą złości w głosie, wyczuła w nim [w głosie] smutek i złość*. Tulkojumā vārda *złość* (dusmas) vietā ir lietotas leksēmas ar lielāku emocionālo intensitāti un ekspresiju – *niknums, nikni*. Tātad latviešu fragmenti ir ekspresīvāki nekā oriģināltekstā, sal.:

*Tak pan myśli? Generał Patton to patriota – **powiedział ze złością w głosie**.* [Bikini: 250]	*Ģenerālis Patons ir patriots, – viņš **niknā balsī piebilda**.* [Bikini: 309]
*– Jak sobie życzysz, Fraulein – odparła po niemiecku z **wyraźną nutą złości w głosie**.* [Bikini: 293]	*– Kā vēlaties, jaunkundz,– saimniece **nikni attrauca** vāciski.* [Bikini: 362]
*Kto, pytasz? – odparł dziwnie zmienionym **głosem, wyczuła w nim smutek, rozczarowanie i złość**.* [Bikini: 408]	*Kuram tu jautā? – Endrū teica dīvaini pārvērstā balsī, kurā Anna **saklausīja skumjas, vilšanos un dusmas**.* [Bikini: 497]

Otrajā piemērā oriģināltekstā vārdu savienojums *nuta złości* ar nozīmi *'dusmu emocionālais tonis balsī'* ir atveidots ar izteicienu *nikni attrauca*. Latviešu emociju nominācija *niknums* vārdnīcā ir skaidrota kā *'emocionāls stāvoklis, kam raksturīgas ļoti stipras dusmas, ļoti spēcīgs sašutums, arī agresivitāte'* [http://www.tezaurs.lv/llvv/]. Uz jūtu lielo intensitāti norāda šādas sēmas: *ļoti, stipras, spēcīgs, stiprs*. Salīdzinot dusmu un niknuma latviešu definīcijas, var secināt, ka niknums ir dziļākas, stiprākas un intensīvākas emocijas. Tātad pirmajā un otrajā fragmentā emocionālā nozīme tulkojumos ir intensīvāka. Pēdējā piemērā balsī ir dzirdamas vienlaicīgi gan skumjas, gan dusmas. Poļu emociju nominācijas ir konsekventi atveidotas arī tulkojumā.

Citā piemērā ir aprakstīts jūtu mainīguma process, kur dusmas nomaina skumjas, sal.:

***Złość**, jaką czuła, powoli ustępowała.*	***Dusmas**, kas viņu bija pārņēmušas,*
*Przychodził **smutek**. Wracała **rozpacz**.*	*pamazām norima. Uznāca **skumjas**.*
[Bikini: 51]	*Atgriezās **izmisums**.* [Bikini: 65]

Leksēma *złość* oriģinältekstā un tās ekvivalents *dusmas* tulkojumā ir saistīti ar atbilstošiem verbiem *ustępowała /norima*, kas norāda uz jūtu izdzišanu. Taču savienojums *przychodził smutek,* kas ir tulkojumā, atbilstoši atveidots ar savienojumu *uznāca skumjas*, kas liecina par citu jūtu parādīšanos. Kopā ar skumjām atnāk arī *izmisums/rozpacz,* kuram ir sevišķi liela intensitāte un negatīva tonalitāte.

Apkopojot emociju nominmāciju semantisko un sastatāmo analīzi, var secināt, ka minētajos piemēros emociju nosaukumi pārsvarā ir korelēti abās valodās, kas norāda uz vienādu emociju verbalizāciju gan poļu, gan latviešu valodā. J.L. Višņevska romānos ir daudz gadījumu, kad vienlaicīgi izpaužas dažādas emocijas. Tās var būt gan negatīvas, piem., *dusmas* un *skumjas,* gan arī pozitīvas un negatīvas, piem., *skumjas* un *mīlestība*. Ir gadījumi, kad pozitīvām emocijām ir negatīvs vērtējums (mīlestība ir ciešanas). Rakstnieks bieži vērš uzmanību uz jūtu izpausmes intensitāti, to spēku, dziļumu, īpašo lomu. Leksēmas, kas veido savienojumus ar emociju nominācijām, piem., *ostateczny, cholerny*, palielina to dziļumu, ekspresivitāti, ietekmē to konotāciju. Tulkojumā šādi īpašības vārdi savienojumā ar emocijas nominmāciju ir atveidoti dažādi, ne vienmēr pilnīgi sakrīt ar oriģinālu. Šādos gadījumos mainās arī vārdu savienojuma nozīme. J.L. Višņevska romānos ir konstatēti piemēri, kur tulkojumā vārdu savienojumos ar emociju nominācijām bieži ir izmantotas leksēmas ar intensīvāku, lielāku emocionālo tonalitāti. Tātad jākonstatē, ka emociju semantikā gan oriģinältekstā, gan arī tulkojumā ir svarīga emociju nomināciju saistāmība ar verbiem, īpašības vārdiem, lietvārdiem, kas veido mikrokontekstu. Neskatoties uz dažiem zudumiem tulkojumā, teikumu konstrukciju transformācijām, emociju apraksta vispārīgā nozīme ir saglabāta.

LITERATŪRA

Bāliņa, R. Konteksta izmantošana verba leksiski semantisko variantu noteikšanā. No: *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam*. – Rīga: Zinātne, 1972, 255.–273. lpp.

Bednarczyk, A. *W poszukiwaniu dominanty translatologicznej*. – Warszawa, 2008.

Catford, J.C. *A Linguistic Theory of Translation*. – Oxford: Oxford University Press, 1965.

Dąbrowska, A. Sposoby wyrażania emocji w wybranych dziewiętnastowiecznych podręcznikach języka polskiego dla cudzoziemców. In: *Wyrażanie emocji*. Pod red. K. Michalewskiego. – Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2006, 445.–456. lpp.

Grzegorczykowa, R. Z badań nad porównawczą semantyką leksykalną: nazwy „tęsknoty" w różnych językach. In: *Semantyka a konfrontacja językowa 2*. Red. Z Greń i V. Koseska-Toszewa. – Warszawa, 1999, s. 199–204.

Krysztofiak, M. *Przekład literacki a translatologia*. – Poznań, 1999.

Krzyżanowska, A. O polskiej tęsknocie i francuskiej nostalgie. In: *Poradnik językowy 1*, 2005.

Krzyżanowska, A. Pole semantyczne pojęcia smutku w języku polskim i francuskim. In: *Pojęcie – Słowo – Tekst. Z zagadnień semantyki leksykalnej*. Pod red. Waszakowej K., Grzegorczykowej R. – Warszawa, 2008, s. 61–78.

Mikołajczuk, A. *Obraz radości we współczesnej polszczyźnie*. – Warszawa, 2009.

Nowakowska-Kempna, I. *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. – Warszawa, 1995.

Nowakowska-Kempna, I. *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*: Data, Część 2. – Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, 2000.

Ożóg, K. Leksem miłośc. Rozważania semantyczne i kulturowe. In: *Od miłości do nienawiści. Językowe mechanizmy kreowania emocji*. – Rzeszów, 2010, s. 14–18.

Pieńkos, J. *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*. – Kraków, 2003.

Sīlis, J. *Tulkojumzinātnes jautājumi: teorija un prakse*: monogrāfija. – Ventspils Augstskola: Lietišķās valodniecības centrs, 2009.

Tokarz, B. Literacka konceptualizacja śmiechu w przekładzie. In: *Wzorzec, podobieństwo, przypominanie*. – Katowice, 1998, s. 124–130.

Višņevskis, J.L. *Vientulība tīmeklī*. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.

Višņevskis, J.L. *Bikini*. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.

Wierzbicka, A. *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. – Warszawa, 1971.

Wierzbicka, A. Emocje. Język i „skrypty kulturowe". In: A. Wierzbicka. *Język-umysł-kultura, wybór prac*. Red. J. Bartmiński. – Warszawa, 1999, s. 163–189.

Wiśniewski, J.L. *Samotność w sieci*. – Warszawa: Prószyński i S-ka, 2001.

Wiśniewski, J.L. *Bikini*. – Warszawa:Świat książki, 2009.

Wojtasiewicz, O. *Wstęp do teorii tłumaczenia*. – Warszawa: TEPIS,1957/1996.

http://nra.lv/izklaide/p-s-kultura/45752-januss-leons-visnevskis-milestiba-ir-viena-no-egoisma-formam.htm (skatīts 01.07.2012)

VĀRDNĪCAS

sjp – sjp.pwn.pl/haslo.php?id=62267

SJP – *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. – Warszawa, 1963, t. 9.

SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*. Red. nacz. Bogusław Dunaj. – Warszawa: Wilga, 1996.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/llvv/

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. LU Latviešu valodas institūts. Red. Dr. philol. I. Zuicena. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/mlvv/

SWJP – Słownik Współczesnego Języka Polskiego. Red. nacz. B. Dunaj. – Warszawa: Wilga, 1996. Available: [http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=32859&id_znaczenia=4051550&l=3&ind=0

Goda RUMŠIENĖ
(Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities)

Today's Society and its Adverts in Mass Media: to Translate or not to Translate?

Summary

Today's Society and its Adverts in Mass Media: to Translate or not to Translate?

Recently, lots of international brands have established themselves in national markets. A developing gap between the culture of the country of the product source and the target culture has been observed. Choices in translation of slogans reflect the optimal balance between the textual information (semantic/ syntactic values) and the cultural identity (pragmatic values). Three options are available: to preserve the original English text, to translate it into the local language or to stick to the original in a 'third' language. 200 slogans of international enterprises have been researched. The research covers four categories: regarding the length of a slogan, the likely frequency of a purchase, the geographical zone of origin and the type of the potential buyer. The non-translated slogans are very short or are oriented towards potential expert consumers. Texts are usually translated for everyday consumption goods/services. They are long, usually full phrases. Slogans in a 'third' language are usually short and are mostly used for European products not requiring high levels of consumers' competence.

Key words: *advertisement, translation, slogan, target audience*

Résumé

La société contemporaine et sa publicité dans les médias de masse: traduire ou ne pas traduire?

Récemment, des marques mondiales ont été établies dans les marchés nationaux. Un écart s'est développé entre la culture du pays d'origine et la culture cible. Les choix de traduction de slogans reflètent l'équilibre optimal entre l'information textuelle (valeurs sémantiques/ syntaxiques) et l'identité culturelle (valeurs pragmatiques). Il y a 3 choix: préserver l'original en anglais, le traduire dans la langue cible ou laisser l'original en 'troisième' langue. 200 slogans d'entreprises internationales ont été étudiés. La recherche est menée dans quatre catégories: en fonction de la longueur du slogan, la fréquence probable de l'achat, la zone géographique de son origine et le type de l'acheteur potentiel. Les slogans pas traduits sont orientés

vers les clients potentiels avec une haute expertise ou sont courts. Les textes traduits sont communs pour les produits de consommation courante. Ces slogans sont longs, souvent des phrases complètes. Slogans dans une "troisième" langue sont courts. Ils sont utilisés pour les produits européens achetés rarement qui ne nécessitent pas haute expertise.

Mots-clés: *publicité, traduction, slogan, le public cible*

*

The final decades of the twentieth century brought about the concept of a global brand operating in a number of national markets. In contrast with the earlier decades when objects had been produced, marketed, and sold in the same country and/ or cultural environment, a gap has developed between the culture of the country of origin and the target culture. Any brand seeks to be singled out for some unique feature in order to be easily distinguishable by the target audience. Choices in the usage of a slogan reflect the optimal balance between the textual (semantic and syntactic) equivalence and the cultural (pragmatic-semantic) identity.

The aim of this research is the identification of trends leading to the translation/non-translation of slogans in various national and cultural environments.

The following objectives have been established:

- to overview the relevant academic research;
- to perform quantitative analysis of slogan translation trends;
- to perform qualitative generalizations of slogan translation trends.

The theoretical research of advertisement texts within the linguistic framework can be traced back to the analyses of Geoffrey Leech, especially *English in Advertising* [Leech 1966]. He pioneered in observing the unique qualities of the texts of commercials. A breakthrough was the work by Wells, Burnett, and Moriarty [Wells et al. 1992] dealing with the strategies of textual expression in advertising. The usage of elements dealing with text pragmatics was researched in the monographs by Mathieu Guidère [Guidère 2000] and Ira Torresi [Torresi 2010]. They claim that the academic field of advertisement translation pertains to the scope of pragmatics since all misunderstandings and translation failures stem from pragmatic failures, i.e. from the concentration on lexical, semantic, etc. elements yet ignoring the contextual value of the slogan message and failing to achieve the pragmatic equivalence. From the practical point of view, slogan translation research was pioneered by Jettmarová, Piotrowska, and Zauberga

[Jettmarová et al. 1995]. Karen Smith [Smith 2009] and Sylva-Michèle Sternkopf [Sternkopf 2005] provide valuable generalizations by overviewing an extensive sample of real life examples. The present paper intends to establish the major trends in the area with the help of statistical analysis and generalizations.

The source of the research is 200 slogans featured in advertisements by internationally operating companies advertising in at least 5 countries of the European Union. All of the slogans have been used in print during the last two years. The research is conducted within four categories: in terms of the length of the slogan, the likely frequency of its purchase, the geographical area of its origin, and the type of the potential buyer.

There are essentially three options of dealing with language use in slogans: (a) translation of the English text into the local language, (b) preservation of the authentic English text, and (c) preservation of the authentic text in a 'third' language. Whichever strategy is employed, the text must retain the quality of persuasion.

The choice of translation/non-translation of a slogan may be heavily affected by:

- the social layer and education levels of the target audience;
- the cultural environment of the target audience;
- the linguistic closeness of the two languages and the understandability of particular lexis and syntactic structures.

The determining factors depend on both the source and the target entity. As a result, the choices of a producer may vary in different markets.

In case of the usage of a "third" language, emphasis on the country of origin may be frequently observed, for example:

Volkswagen. Das Auto (Volkswagen)
Vorsprung durch Technik (Audi)
Créative technologie (Citroën)

The transparency of the text is not of the highest importance. In the example above, the word "Vorsprung" (in English, roughly 'lead') is not understandable to a large majority of the target audience, yet, it is a highly efficient way of highlighting a particular quality of the advertised product as the usage of the German text foregrounds the German origin of the promoted product thus emphasizing its supreme quality. It should be remarked that a text may possess irregular features in the original language

in order to resemble a more well-known language among the target audience. Thus, for example, *Créative technologie* features the wrong word order as the noun usually precedes the adjective in French. Yet, the advert strives to combine the "Frenchness" of the product with the "Englishness" of the target audience.

A typical example of a translated slogan is the one by Carlsberg:

Carlsberg. Probably the best beer in the world. (Carlsberg)

This slogan contains only one lexical item which does not belong to the most commonly used words of the English language. On the other hand, the advertiser does not strive to identify a Danish brand with the British or American culture, and a simple and easy translation being readily available, it is reproduced in the language of the target audience:

I'm lovin' it (McDonalds)

It is clearly understandable to anyone who knows a dozen words in English. McDonalds systematically emphasizes its American origin, and the usage of an English slogan is a prominent part of maintaining this identity.

In terms of the slogan length, 3 types were singled out: three words or less (90 cases), four to six words (79 cases), and seven or more words (31 cases):

Table 1

Distribution of slogans in terms of length

	1 to 3 words		**4 to 6 words**		**7+ words**		**Total for the language of translation**	**Percentage for the language of translation**
Number per type	90		79		31			
	n=	%	n=	%	n=	%		
The English text is preserved	44	48.9	40	50.6	7	22.6	91/200	45.5
The text is translated	34	37.8	37	46.8	24	77.4	95/200	47.5
Third language is used	12	13.3	2	2.6	–	–	14/200	7
Total percentage per type	45%		39.5%		15.5%			

Table 1 demonstrates that short and medium-length slogans (84.5%) predominate, whereas a "third" language almost exclusively occurs in the shortest slogans; hence the longer a slogan is the higher is the likelihood that it will be translated to the national language. This is related to the general trends of translation: translation of full sentences word-for-word is easier, and semantic as well as syntactic elements are more readily available. It is much easier and more convenient to translate

The true definition of luxury. Yours (Acura, a brand of Honda)

than

Today. Tomorrow. Toyota. (Toyota)

The Honda advert features an emphatic structure expressed by relatively basic vocabulary; the slogan does not rely on any specific phonetic, visual, graphological, etc. features while the Toyota advertisement plays on the visual (repeated "to" highlighted by the full stop signs) and emphatic (the first syllable is stressed in all the three words) elements. It is almost impossible to produce an equivalent version of this slogan in another language.

One of the extremely common features in shorter slogans is the use of puns and phonetic, etc. devices. This leads to the usage of

Gut. Besser. Paulaner (Gösser beer, Paulaner brand)

in its original form in non-German speaking countries even though the word form "besser" is completely unintelligible to the target audience since it is unlikely to know even the most basic German lexis.

In terms of the type of the advertised product, three groups were singled out: regularly purchased products (food, etc.); 66 cases in total, occasionally purchased products (for example, airplane tickets, banking services), 81 cases in total; and several-in-a-lifetime-type products (cars, real estate, etc.), 53 cases in total.

In this aspect, the types were distributed more or less evenly, each type constituting about one third of the sample. The data show that the language choice does not depend on the frequency of the product purchase by the potential buyer.

Table 2

Distribution of the advertised products in terms of purchase frequency

	Regularly purchased products		Occasionally purchased products		Rarely purchased products		Total for the language of translation	Percentage for the language of translation
Number per type	66		81		53			
	n=	%	n=	%	n=	%		
The English text is preserved	31	47.0	37	45.7	23	43.4	91/200	45.5
The text is translated	34	51.5	39	48.1	22	41.5	95/200	47.5
Third language is used	1	1.5	5	6.2	8	15.1	14/200	7
Total percentage per type	33%		40.5%		26.5%			

In terms of the area of origin of a product/service, the world is divided into three economic areas: the Americas, Europe, and Australasia.

Table 3

Distribution of slogans in terms of the origin of the advertised product

	Origin: America		Origin: Australasia		Origin: Europe		Total for the language of translation	Percentage for the language of translation
Number per type	62		44		94			
	n=	%	n=	%	n=	%		
The English text is preserved	29	46.8	26	59.1	36	38.3	91/200	45.5
The text is translated	33	53.2	18	40.9	44	46.8	95/200	47.5
Third language is used	–	–	–	–	14	14.9	14/200	7
Total percentage per type	31%		22%		47%			

Products of American origin advertised in European markets are almost exclusively produced in two English-speaking countries, the United States and Canada. Yet, more than a half of them are translated while products of Asian-Australian origin (3 Australian-origin and 41 Asian-origin slogans) were advertised in English which is not a native language for the relevant Asian countries. The "third" language use was only found in European-origin slogans which can be explained by cultural and linguistic proximity. Few Europeans have knowledge of any Asian language; hence, such slogans as those by LG (Digitally yours), Sony (It's a Sony) or Samsung (Imagine the possibilities) are adapted to the European environment and designed to be either easily translatable or semantically primitive, featuring such English lexis that is transparent to essentially any European. The distribution of English-only and translatable texts is roughly the same in all the three categories; meanwhile, third-language texts represent exclusively European (and only Romano-Germanic in terms of origin) brands relying on the relative closeness of certain languages and the likely familiarity of the target audience with one of them.

In terms of the product type, three classes were distinguished: strictly specialized products aimed at professionals (e.g. machines), 34 cases, products used by large parts of the society (e.g. software), 67 cases, and products used by almost all individuals (e.g. cars), 99 cases.

Table 4

Distribution of slogans in terms of the purchaser

	Professional use oriented		Large parts of society oriented		The whole society oriented		Total for the language of translation	Percentage for the language of translation
Number per type	34		67		99			
	n=	%	n=	%	n=	%		
The English text is preserved	22	64.7	31	46.3	38	38.4	91/200	45.5
The text is translated	12	35.3	30	44.8	53	53.5	95/200	47.5
Third language is used	–	–	6	8.9	8	8.1	14/200	7
Total percentage per type	17%		33.5%		49.5%			

"Professional products" never involve a "third" language, and English texts predominate in the "professional" category. This is not surprising as professional consumers tend to possess the knowledge of the English language and to be aware of the existence and quality of a product; slogans in this case rather serve the role of maintaining awareness rather than developing it. A trend of favouring national languages for products used by the large majority of the society is seen in comparison with the products purchased by a part of the society. A cline may be observed in this category: the narrower is the use of a product, the more likely the slogan text is in English, the more widespread the target clientele is the more likely the slogan is featured in national languages.

In conclusion, the English texts are oriented at the potential clients with a higher (i.e. professional) expertise of the product, shorter slogans, and slogans of non-European origin. The translated texts are most common for products of everyday use which do not require a higher expertise in the field. These slogans tend to be longer in average, they are mostly full sentences. Slogans in a "third" language are mostly short. They are used for rarely purchased products of European origin not requiring high levels of expertise.

LITERATURE

Guidère, M. *Translating Ads*. – Paris: Editions l'Harmattan, 2000. 320 p.

Jettmarová, Z., Piotrowska, M. and Zauberga, I. New Advertising Markets as Target Areas for Translation. In: Snell-Hornby, M., Jettmarová, Z. and Kaindl, K. (eds.). In: *Translation as Intercultural Communication: Selected Papers from the EST Congress, Prague 1995*. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1997, p. 185–194.

Leech, G. *English in Advertising*. – Harmondsworth: Penguin, 1966. 224 p.

Smith, K. The *Translation* of *Advertising Texts: A Study of English-Language Advertisements and their Translations in Russian*. – VDM Verlag Dr. Muller Aktiengesellschaft & Co. KG, 2009. 296 p.

Sternkopf, S.-M. English in Marketing. – Berlin: Frank & Timme, GmbH, 2005. 379 p.

Torresi, I. *Translating Promotional and Advertising Texts*. – Manchester: St. Jerome, 2010. 200 p.

Wells, W., Burnett, J. and Moriarty, S. *Advertising – Principles and Practice*. – Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1992. 249 p.

Валентина ЩАДНЕВА
(Тартуский университет)

Лексическая и грамматическая семантика глаголов говорения в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита» и его переводе[1]

Summary

The Lexical and Grammatical Semantics of Speech Verbs in Mikhail Bulgakov's Novel "The Master and Margarita" and Its Translation

The object of the present study is speech verbs that belong to the basic vocabulary of different languages, because these words are used to designate the act of speaking, an activity peculiar to mankind. The aim of the paper is to compare the semantic, stylistic, and grammatical characteristics of various Russian speech verbs that represent direct speech in Mikhail Bulgakov's novel "The Master and Margarita" and its Estonian translation.

The study of the original text and its translation, conducted according to the principles of comparative stylistics, indicates a certain similarity between the usage of speech verbs in literary texts of different languages. In direct speech verbal lexemes of semantically different lexical-semantic groups become functionally equivalent. Expressive verbs of different semantics serve at the same time as a means of characterizing the speech of the novel's characters. The linguistic temporality of verbs representing direct speech is manifested in the predominant use of the past tense, which is preserved in the translation.

Translators seek to preserve the denotative semantics and emotionally expressive shades of meaning of the Russian text. However, due to the national specificity of different languages, the discrepancy between the shades of meaning of words, and sometimes due to the preferences of translators, the offered equivalents are at times denotatively inaccurate (but functionally possible) or less expressive, which causes some loss of meaning.

Key words: *verbs of speech, semantics, temporality, translation*

---

[1] Работа выполнена при финансовой поддержке Эстонского научного фонда (ETF9300).

*

Объект данного исследования – **глаголы речи**, в силу своей особой коммуникативной значимости входящие в основной словарный фонд разных языков. Без глаголов этой лексико-семантической группы (ЛСГ) [Лексико-семантические... 1989] не обходится ни повседневное общение людей, ни его художественное отражение, ибо эти глаголы обозначают речь, свойственную только ***человеку***. Естественно, что семантическим и грамматическим особенностям таких лексем посвящено немало работ разной направленности [Ничман 1974; Болотнова 1986; Гловинская 1993; Бессонова 2011; и др.].

Поскольку анализ посвящен переводческому аспекту, то задача определить состав и границы ЛСГ глаголов речи в работе не ставится. Но отметим, что по характеру семантики ядерной группой являются собственно речевые лексемы, которые в любом контексте или выражают процесс говорения, или характеризуют его протекание. В то же время в художественных текстах содержатся и разнообразные потенциально речевые глаголы. **Цель работы** – сравнить семантические, стилистические и грамматические характеристики разных глаголов говорения, представленных в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита» и его эстонском переводе, который был выполнен совместно М. Варик и Ю. Оямаа. В этом ярком художественном произведении особым разнообразием отличаются лексемы, ***характеризующие*** персонажей фантастического мира, однако богатство использования глаголов речи свойственно всем сюжетным линиям.

В художественной ткани текста глаголы говорения применяются 1) внутри фраз авторской речи; 2) внутри диалогических реплик и прямой речи; 3) при прямой речи – для соединения авторского текста и речи персонажей. С последним – преобладающим в романе – типом употреблений и связан предлагаемый анализ. Упорядочивая повествование, глаголы речи в рамках предложений занимают 1) ***препозитивное***, 2) интерпози***тивное*** и 3) постпози***тивное*** (чаще всего) ***положение*** по отношению к прямой речи. Все эти позиции в переводном художественном тексте сохраняются.

Прямую речь в романе оформляют и одновидовые, и парные по виду русские глаголы. Прежде всего, это ядерная лексема *говорить – сказать**, которая переводится словами, точно соответствующими членам русской видовой пары: стилистически нейтральные *говорить – rääkima* означают длительное или повторяющееся, а *сказать – ütlema* – недли-

тельное и результативное действие. Эти эстонские соответствия, по сути, представляют собой единственную аспектуальную пару эстонского языка, в целом не обладающего категорией вида и передающего аспектуальную семантику иными способами [см.: Эслон 2004: 43–47]:

(1) *– Установилась традиция, – **говорил** далее Коровьев, – хозяйка бала должна непременно носить имя Маргариты <...>. // „On kujunenud traditsiooniks," **rääkis** Korovjev, „et balli perenaine peab tingimata kandma Margarita nime <...>.*

(2) *Думал он долго и наконец **сказал**: – Сдаюсь. // Ta mõtles kaua ja **ütles** lõpuks: „Annan alla".*

В отличие от этих ядерных лексем, немоносемические нейтральные глаголы, выражающие слабую интенсивность действия, переводятся по-разному. Если глаголы *шептать и шепнуть** («говорить очень тихо, шепотом»), означающие понижение силы голоса, регулярно имеют дословный перевод *sosistama*, то лексеме *бормотать* («говорить тихо и невнятно»), обладающей словарным соответствием *pomisema* и одновременно передающей растерянность персонажа, в переводе даются эквиваленты, нацеленные на конкретного персонажа, ср.:

(3) *– Убить упрямую тварь, – **шепнул** Азазелло. // „Maha tappa see jonni täis elukas," **sosistas** Azazello.*

(4) *– Очень приятно, – тем временем смущенно **бормотал** редактор, и иностранец спрятал документы в карман. // „Väga meeldiv," **pobises** toimetaja kohmetult ja välismaalane pistis dokumendid taskusse.*

(5) *– Я тебя вылечу, вылечу, – **бормотала** она... // „Ma teen su terveks, teen terveks," **sosistas** ta...*

В свою очередь стилистически нейтральный русский глагол *кричать* (*karjuma*; *hüüdma*) в значении «говорить громко, напряжённым голосом» обладает денотативной семой сильной интенсивности действия и отражает возбужденное состояние коммуниканта:

(6) *– Бросьте! Бросьте! – **кричала** ей Маргарита, – к черту его, все бросьте! // „Visake minema!" **hüüdis** talle Margarita. "Kõigu ta kuradile, visake kxik minema!"*

Переводческие проблемы обычно возникают при передаче стилистически сниженных коннотативно нагруженных лексем. Так, глагол *воскликнуть**, обладает эмоционально-экспрессивной окраской благодаря наличию сем «громко» + «эмоционально» + «резкое начало действия». Во вторичном тексте он, как правило, передается словар-

ным соответствием *hüüatama*, однако наблюдаются и случаи контекстуально обусловленного перевода нейтральным неэкспрессивным глаголом *küsima* (*спрашивать – спросить* *), что приводит к потере позитивно оценочной стилистической маркированности, ср.:

(7) *– Это Наташа, Наташа, –* ***воскликнула*** *Маргарита. // „See on Nataša, Nataša!”* ***hüüatas*** *Margarita.*

(8) *– Ну что же это такое! –* ***воскликнул*** *Воланд, – зачем ты позолотил усы? // „Mis see siis tähendab?”* ***küsis*** *Woland. „Miks sa oma vurrud üle kuldasid?”*

Языковые несоответствия наблюдаются и в случае отрицательно-оценочной коннотации. Сниженные глаголы *орать – röökima* и его производные имеют общее значение «слишком громко говорить, кричать, петь» и по сравнению с *кричать* обладают более ***высокой степенью интенсивности***. Примечательно, что перевод может быть обусловлен избирательным учетом специфики широкого контекста – даже при схожести лексико-синтаксического окружения. Поэтому во вторичном тексте встречаются субъективные переводы, как в (10), где предпочтение отдается лексеме *ruigata – хрюкать*, хотя здесь утрачивается значение исходного слова и ***интенсивность действия***:

(9) *– Что вы, Наталья Прокофевна! Нас услышит кто-нибудь! – моляще* ***орал*** *боров. // „Mis te nüüd räägite, Natalja Prokofjevna! Kui äkki keegi kuuleb!”* ***röökis*** *orikas paluvalt.*

(10) *– Принцесса! – плаксиво* ***проорал*** *боров, галопом неся всадницу. // „Printsess!”* ***ruigas*** *orikas nutuselt, galoppi katkestamata.*

Но в большинстве случаев денотативная семантика и эмоционально-экспрессивная окраска русских глаголов в эстонском переводе сохраняется. Выбор же стилистически точного соответствия помогает отразить характерные особенности персонажа. Эту же задачу выполняют в романе и разнообразные звукоизобразительные глаголы. Такие лексемы относятся к человеку – *прохрипеть, засипеть*, к животному – *рычать, шипеть,* к неживым объектам – *гудеть.* Будучи стилистически нейтральными в своем первичном значении, словарные единицы последних двух типов в обоих языках приобретают экспрессивно окрашенные переносные значения, как у *mцirgata – реветь*, *рычать*, *мычать*:

(11) *– У меня же дело стоит! – уже* ***рычал*** *Римский, тыча пальцем в груду недописанных бумаг. // „Mul jääb ju kogu asjaajamine toppata!” peaaegu* ***möirgas*** *Rimski, suskides sõrmega allakirjutamata paberite hunnikut.*

Подобные вторичные употребления редко переводятся дословно, а предлагаемые переводчиками эквиваленты обычно не совпадают по смыслу с лексемами оригинала, ибо в переводном тексте используются более подходящие с точки зрения эстонского языка лексемы, называющие или звуки, издаваемые животными, или звуки окружающего мира:

(12) *– Гм... – **промычал** раздраженный шуточкой неизвестного Берлиоз, – ну это, извините, маловероятно. // „Hm...**urahtas** tundmatu naljast ärritatud Berlioz, „vabandage, aga see on küll väheusutav”.*

(13) *– Это уж как кому повезет, – **прогудел** с подоконника критик Абабков. // „Eks ta ole, kuidas kellelgi veab,” **kõmistas** aknalaualt kriitik Ababkov.*

Для стилистически маркированного *промычать* переводчики выбрали здесь слово *urahtama* = *uratama* (буквально: *прорычать**, *пробрюзжать**, *проурчать**, *пробурчать**), а для аналогичного *прогудеть* – *kõmistama* (буквально: *грохотать, греметь, громыхать, прогрохотать**, *прогреметь**). Но и подобные эквиваленты становятся красочной характеристикой персонажа.

Помимо уже названных ЛСГ при прямой речи широко представлены стилистически нейтральные ***прагматически ориентированные*** перформативные глаголы с семами вопроса-ответа, приказа, подтверждения и т. п.:

(14) *– А что есть? – **спросил** Берлиоз. // „Mida teil siis on?” **küsis** Berlioz.*

(15) *– Разрешите подумать, – смиренно **ответил** кот, положил локти на стол, уткнул уши в лапы и стал думать. // „Lubage järele mõelda,” **vastas** kass vaguralt, toetas küünarnukid lauale, kattis kõrvad käppadega ning jäi mõtlema.*

(16) *– Пропустите к телефону, – **приказал** врач санитарам. // „Laske ta telefoni juurde,” **käskis** arst sanitare.*

(17) *– На все сто! – **подтвердил** тот, любя выражаться вычурно и фигурально. // „Sajaprotsendiliselt!” **kinnitas** luuletaja, sest talle olid meeltmööda keerulised ja piltlikud väljendused.*

Поскольку процесс мышления неотделим от речи, в обоих текстах используются и обладающие своего рода латентной семой говорения стилистически нейтральные глаголы мысли, которые, как и предыдущая ЛСГ, достаточно регулярно передаются точными эстонскими эквивалентами:

(18) *– Почему я, собственно, так взволновался из-за того, что Берлиоз попал под трамвай? – **рассуждал** поэт. // „Miks ma õieti endast nii hullusti välja läksin sellepärast, et Berlioz trammi alla jäi?" **arutas** poeet.*

Языковая темпоральность глаголов говорения, оформляющих прямую речь, проявляется в преимущественном использовании прошедшего времени (чаще совершенного вида). Это можно объяснить тем, что грамматическая форма выполняет здесь задачу лишь фиксировать сам факт речи, поскольку особую смысловую значимость приобретают лексические характеристики процесса говорения. Прошедшее время сохраняется и в переводе, а видовая семантика обычно передается синтагматически [Эслон 2004: 43–47].

Проведенное в русле сопоставительной стилистики изучение оригинала и перевода свидетельствует об определенном сходстве использования глаголов речи в ***языковой ткани*** разноязычных художественных текстов, хотя в сфере данных номинаций исходный и переводящий языки имеют и национальную специфику. Анализ показывает, что при прямой речи функционально равнозначными становятся лексемы семантически различных ЛСГ. Тем самым фрагмент языковой картины мира, связанный с отражением речевой сферы, в художественно-смысловом пространстве даже одного произведения оказывается представленным достаточно полно. Экспрессивные и собственно-речевые, и несобственно-речевые глаголы в обоих текстах служат одновременно средством ***речевой*** характеристики персонажей.

Хотя при выборе эстонского соответствия переводчики стремятся сохранить денотативную семантику и эмоционально-экспрессивную окраску, в силу национальной специфики языков, несовпадения стилистических окрасок, а иногда и предпочтений переводчиков, языковые эквиваленты порой оказываются или денотативно неточными (но функционального возможными), или менее экспрессивными, что означает определенные языковые потери.

ЛИТЕРАТУРА

Бессонова, Ю. Семантическое микрополе глаголов речи в литературном языке и говорах. В кн.: *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. – Тамбов: Грамота, 2011. No 1 (8), С. 33–37.

Болотнова, Н. Функционирование глаголов говорения в конструкциях с прямой и косвенной речью (на материале произведений Ю. М. Нагибина). В кн.: *Классы глаголов в функциональном аспекте. Сборник научных трудов*. Свердловск: УрГУ, 1986, С. 54–59.

Гловинская, М. Семантика глаголов речи с точки зрения речевых актов. В кн.: *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*. Москва: Наука, 1993, С. 158–215.

Ничман, З. Глаголы говорения в сочетании с прямой речью. В кн.: *Проблемы русской лексикологии. Научные труды*.. Вып. 109. Новосибирск: Новосибирский пед. ин-т, 1974, С. 30–68.

Лексико-семантические группы русских глаголов. – Иркутск: Иркутский гос. ун-т, 1989. 180 с.

Эслон, П. Значение аналогии для лингвистики. В кн.: *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 1*. – Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005, С. 35–51.

Alesia SHEVTSOVA
(Minsk State Linguistic University)

Lexical Stylistic Means in English and Belarusian Radio Discussions

Summary

Lexical Stylistic Means in English and Belarusian Radio Discussions

The present article deals with research results of the lexical stylistic means that favour the verbalization of the main communicative strategies and tactics both on the part of hosts and guests of radio discussions. The participants of British radio discussions prefer using the tactics that influence addressees and that are based on the emotional expressive level of vocabulary. The discussions of the Belarusian radio contain more lexical stylistic means in total and more phraseological units and metonymy as compared with the British discussions, that testifies to a more active verbal pressure through using figurative lexical means. Colloquial words that are used by British and Belarusian participants reduce the distance between speakers and listeners. Special (professional, scientific) words make speech more exact and detailed about the question discussed that is approved by the listening audience. The hosts and guests of both Belarusian and British radio discussions try to catch and keep the listeners' attention that is realized through using in their speech a number of lexical stylistic means as well.

Key words: *lexical stylistic means, communicative strategies and tactics, expressive words, emotivity, colloquial words*

Резюме

Лексико-стилистические средства в радиодискуссиях на английском и белорусском языках

В данной статье излагаются результаты исследования лексико-стилистических средств, способствующих реализации основных коммуникативных стратегий и тактик, как со стороны ведущих, так и гостей радиодискуссий. Участники британских дискуссий предпочитают тактики воздействия, основанные на эмоционально-экспрессивном уровне лексики. Большее общее количество лексико-стилистических средств в дискуссиях белорусского радио, более высокая частотность использования фразеологических сочетаний и метонимий по сравнению с британскими передачами говорит о более активном воздействии посредством использования образно-художественных

средств по сравнению с британцами. Разговорно-бытовая лексика, имеющая место в речи белорусских и британских участников радиодискуссий, сближает говорящего со слушателями, а специальная лексика, придающая речи выступающего точность, осведомлённость в обсуждаемом вопросе вызывает одобрение со стороны слушательской аудитории. Ведущие и гости дискуссий на обоих языках стараются привлекать и удерживать внимание публики, чему также способствует ряд лексико-стилистических средств.

Ключевые слова: *лексико-стилистические средства, коммуникативные стратегии и тактики, экспрессивная лексика, эмотивность, разговорная лексика*

*

The topicality of oral media discourse research, including the discourse of radio discussions, is conditioned by a scanty state of knowledge about certain pragmatic aspects of communication, in particular, the use of some communicative tactics of affecting the addressee that are realized through different linguistic means. The article deals with the analysis of the lexical stylistic means that contribute to the realization of the strategies and tactics used by radio discussions participants. The important role of these lexical stylistic means is determined by some special characteristics of radio discourse – mediation, no imaging, mass audience, instantaneous character, linearity, continuity [Нестерова 2009: 37–41].

We have identified the most frequent lexical and stylistic devices in English and Belarusian radio discussions and their role in the realization of key communication strategies (the strategies of self-presentation, drawing attention, persuasion, and motivation). We have studied 50 British and 50 Belarusian radio broadcasts.

The analysis has shown that invited guests attempt to influence the opinion of the audience (the addressee) to the same degree with a host, choosing different strategies of the communicative impact under specific pragmatic conditions. Thus we understand a communicative influence as an impact on the recipient's knowledge, attitude, and intentions in the right direction for the addressee. Since we talk about the radio discussion, we will consider the term "communicative impact" as the impact through the use of verbal (speech) means. The speech impact in the narrow sense is usually used in the field of coordinative relations, when communicants are in the relation of equitable cooperation, not subordination [Исерс 2008]. The speech impact in this case suggests that it regulates the activity of another person, who to some extent is free to act and acts in accordance with their needs. This speech influence is typical of the media [ibid.]. The

participants of British and Belarusian radio discussions produce both an intentional (request, persuasion, blandishments) and unconscious impact on listeners (self-presentation and identification). Having identified the semantic structure of the radio discussions, we came to the conclusion that the vast majority of the strategies and tactics are focused in three prototypical structural components – *the portrait of the guest, setting*, and *discussing the problem*.

The semantic component *the portrait of the guest* is partially presented at the beginning of the program, when the host introduces the guest of the studio to listeners. However, a complete picture of the guest is created during the discussion of the problem, aided by the strategy of self-presentation, realized through such tactics as reasoning, identification, and engaging the listener in a dialogue, repetition, and emphasis. The use of various lexical and stylistic means (see Table 1) favours the linguistic realization of these tactics. For example, the implementation of reasoning tactics through the use of comparisons, which are equally common in both Belarusian and British radio discussions: *To lose your children after the divorce it's the* ***same as somebody had taken away your parents and killed them****; Talking about anti-aging products now* ***is like if you would say the world "Google" in 1970****.*

Table 1

Basic lexical stylistic means used in Belarusian and British radio discussions

Lexical stylistic means	Absolute frequency of use in 50 Belarusian discussions	Relative frequency of use in 50 Belarusian discussions	Lexical stylistic means	Absolute frequency of use in 50 British discussions	Relative frequency of use in 50 British discussions
1	2	3	4	5	6
Epithet	630	31.5%	Epithet	642	33.6%
Metaphor	565	28.3%	Metaphor	510	26.7%
Pleonasm and tautology	362	18.1%	Pleonasm and tautology	316	16.4%
Phraseological combinations	147	7.4%	Interjection	168	8.8%

Sequel to Table 1 see on p. 206

Sequel to Table 1

1	2	3	4	5	6
Periphrasis	105	5.3%	Phraseological combinations	103	5.4%
Metonymy	76	3.8%	Periphrasis	65	3.4%
Comparison	55	2.8%	Comparison	54	2.8%
Interjection	33	1.6%	Metonymy	20	1%
Antithesis	15	0.7%	Dysphemism	11	0.6%
Euphemism	10	0.3%	Antithesis / Euphemism	10	0.5%
Total	1998	100%	Total	1909	100%

The guests of the British radio discussions try to reduce the distance with interlocutors and listeners, using the *tactics of appealing to the emotions*, which is aimed at the emotional impact for the purpose of real or virtual audience engagement in the dialogue. The study has shown that the British radio discussions are characterized by a wider range of stylistic devices based on the interaction of subject-logical and emotional values. In other words, the emotional expressive level of British participants' speech is higher. This is evidenced by a significantly greater number of interjections as compared to the Belarusian discussions, which are a signal of emotionally intensive intervals of statements. For example: ***Oh**, how fun is that! **Wow**, that's cool!* Dysphemisms that are practically absent in the Belarusian discussions have been identified in the British broadcasts (0.6%). For example: *What piece of advice I carried with me? "**Don't talk shit**". You know, don't talk nonsense.* British participants often joke and make compliments to their interlocutors (*I'm not a celebrity, Daily Bacon is a celebrity* – Daily Bacon is the host of the program), use conversational and expressive lexical units (*a damn thing, I wanna, what's up?*). The features mentioned above are consistent with the accepted view in the literature on speech emotiveness of the British.

In the Belarusian radio discussions the dominant stylistic devices are those based on the interaction of lexical and contextual object-logical values. As shown in Table 1, the Belarusians more frequently than the British use metaphors, phraseological combinations, metonymy, and paraphrases. The participants of the Belarusian radio discussions try to describe the facts of reality figuratively, creating a sensual, visually more tangible picture of the described phenomena. For example: *Гэта вот шматслоўе*

становіцца такім вось ***рытарычным Ла-Маншам****, якое трошкі разгрэбсці і няма нічога* (*This great number of words becomes a kind of rhetorical La Manche, which is a little raked and there is nothing* – metaphor).

It should be noted that with the same number of euphemisms found, in our opinion, the above mentioned language means in the Belarusian participants' speech seem more imaginative, an original representation of reality. For example, when a talk comes to the question of death, both Belarusian and British guests prefer not to call a spade a spade. In the speech of the Belarusian participants, for example, you can find an expression such as "*кропка фізічнага існавання ўжо пастаўлена*" *(the point of physical existence has already been set)*. The British tend to say more "materially-minded": *to go to finish; I thought I couldn't go on* (about suicide). This tactics of behavior is also a part of the self-presentation strategy with the main aim – to create a positive image of the speaker in the eyes of the audience and interlocutors.

The absence of dysphemisms in the speech of Belarusian guests is compensated for by colloquial and everyday vernacular vocabulary, which in the discussions of the Belarusian radio has a slightly greater frequency of use (3.4% vs. 2.6%) (see Table 2). For example: *Гэта ж трэба мець спецыяльную адукацыю, дзеля таго, каб разабрацца.* ***Я ні халеры не зразумеў****! (You must have a special education to understand it.* ***I did not understand a damn thing!****)*. The guests of the Belarusian radio discussions compared to the British more frequently resort to the use of special vocabulary (4.5% vs. 2.4%). For example: *Гэта сапраўды адзінкі такіх рэчаў, якія сталі* ***дамінантай экспазіцыйнага рашэння*** *(There are in fact single things that have become* ***the dominant of the exposition solution****)*.

Table 2

The main functional and stylistic types of vocabulary in the Belarusian and British radio discussions

Functional and stylistic type of vocabulary	Frequency of use in 50 Belarusian discussions	Frequency of use in 50 British discussions
Commonly used vocabulary	91.3%	95.4%
Conversational, vernacular vocabulary	3.4%	2.6%
Jargon, slang	0.8%	0.6%
Special vocabulary	4.5%	2.4%

To draw the listeners' attention and to sound convincing, the guests of both the Belarusian and British radio discussions use the tactics of repetition that is linguistically realized through pleonasm and tautology, periphrasis. For example: *Ён (М. Багдановіч) паказвае прыклад усім нам, як патрэбна адносіцца да Радзімы:* ***сваім*** *прыкладам,* ***сваімі*** *ўчынкамі,* ***сваёй*** *працай (He shows an example to us all how one should treat their Motherland: by his example, by his deeds, by his work);* ***These thoughts*** *went through my mind ... combination of* ***these thoughts*** *and feelings.* The use of pleonasm and tautology also adds some expression and spontaneity: *Жарэз Алфёраў* ***падказвае і гаворыць, сцвярджае****, што <…> (Zhares Alferav suggest and says, states that <…>).*

The use of phraseological combinations by the guests contributes to the implementation of tactics of identification, such as *the cultural identification* and *the identification with the conventional wisdom.* The Belarusian radio discussions participants more often than the British reinforce their opinion by phraseological combinations, which act as widely recognized, allegedly identifying their opinion with that of all members of the cultural community. The speakers identify themselves with the cultural patterns of the society. For example: *Не скажаш, што пакаленне, дапусцім, стала горшае. Гэта так звыкла сёння пакеткваць: "Уй, дрэннае пакаленне, неўдзячнае!" Не,* ***час мяняецца, людзі застаюцца*** *<...> (I cannot say that the generation has become worse. Today they usually say: "Oh, This generation is bad, ungrateful!" No,* ***time is changing, people are left*** *<...>).*

The comparison of the British and Belarusian radio hosts' communication styles makes it possible to characterize the British ethnic style as more emotive, individualistic, with the growth of the personal origin and unimpositive, i.e. intolerant to provide a direct impact on the communicative companion [Ларина 2009]. The British radio host almost always gives his personal view of a problem (*As* ***I*** *see it;* ***I****'m more interested in...*). Impersonal sentences without addressee dominate in the speech of the Belarusian hosts (*Хацелася б пачуць вашу думку наконт таго...– It would be nice to hear your opinion….*). Some researches in ethnolinguistics [Ларина 2009; Стернин, Ларина 2003] found that the English communication is more emotive as compared to the Russian or Belarusian communication. The British hosts are more likely to overestimate the guests of the program and resort to many emotionally laden lexical items (*Today we have another* ***marvelous Monday****... and today... we have a* ***fabulous individual*** *and she*

has quite an ***extensive background***). Thus the British radio hosts lend the communicative support to their interlocutors. The British prefer the tactics of assumptions and intensification of emotivity. The frequent use of epithets, metaphors, interjections, metonymy, antitheses (see Table 1) contributes to the implementation of this basic communicative behavior of the BBC radio hosts: *That sings a very* ***confident thing*** *for a young man to do* (epithet); *As if you don't know about human body, even know its … most generic warmth.* ***We are electricity and water*** *(=generate energy)* (metaphor).

The Belarusian ethnic style, by contrast, is characterized as more straight, neutral, calm, intolerable to uncertainty. Within the strategies of motivation and drawing attention the Belarusian hosts more often than their British colleagues resort to the tactics of appeal to additional information and request. These communicative strategies are realized through using verbal clichés and stamps, special vocabulary. For example: ***Як адзначаюць спецыялісты****, мы маем* ***аўтаномнае прамыслова-культурнае кальцо*** *<…> (As the specialists note, we have an autonomous industrial cultural ring).*

So, the lexical stylistic means described above favour the realization of basic communication strategies and tactics both on the part of hosts and guests of the radio programs under research. The participants of the British radio discussions prefer the influence tactics based on the emotional and expressive level of vocabulary (e.g. the tactics of appeal to the emotions, the use of emotionally loaded lexical items) that indicate a greater degree of British participants speech emotivity as compared to the Belarusians. The British and Belarusian hosts and guests equally use "image-art facilities" – metaphors, epithets, antithesis, euphemisms. However, the greater total number of lexical and stylistic means in the Belarusian radio discussions, a higher frequency of phraseological combination and metonymy use compared to the UK radio programs indicate a more active influence through the use of figurative art means compared to the British. Colloquial vocabulary that is present in the speech of both the British and Belarusian discussions participants makes the speaker closer to the listener. Panelists in both languages are trying to attract and hold public attention, as well as sound natural and easy, which is undoubtedly achieved by the use of certain lexical and stylistic means (repetition and pleonasm, metaphors, epithets, metaphors, metonymy, periphrasis, comparison).

LITERATURE

Иссерс, О. *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи* / О. Иссерс. 5-е изд. – Москва: Издательство ЛКИ, 2008. 288 с.

Ларина, Т. *Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций* / Т. Ларина. – Москва: Языки славянских культур, 2009. 512 с.

Нестерова, Н. Коммуникативно-прагматическая специфика спонтанного радиодискурса / Н. Нестерова. В кн.: *Вестник Томского государственного университета*. № 318. – Томск, 2009, с. 37–41.

Стернин, И., Ларина, Т. *Очерк английского коммуникативного поведения* / И. Стернин, Т. Ларина, М. Стернина. – Воронеж: Истоки, 2003. 185 с.

Jeļena TRETJAKOVA
(Daugavpils University)

Railway Terms Viewed Metaphorically*

Summary
Railway Terms Viewed Metaphorically

Metaphor has recently been widely studied in various spheres of life, including politics, law, medicine, sports, etc. Terminology is not an exception in this respect and metaphor is used in the language of various professional fields. Terminology has strict rules as concerns the formation of terms, acceptance of new terminological units, the process of their standardization. Terms are to be precise; there is no place for any ambiguity in definitions of terms. Metaphor has long been considered as being used solely in belles-lettres and hardly ever considered appropriate in the scientific language. The author tries to show that the terms may be expressed metaphorically, and metaphor has indeed its definite role in the perception of scientific language. Metaphor is able to express the unfamiliar through easily perceived and familiar objects. The author analyses metaphorically presented railway terminological units in the English language and their corresponding counterparts in the Russian language with the purpose of finding coincidences or differences in metaphorical representation and analyzing the source domains employed for the formation of metaphor.

Key words: *comprehension, metaphor, metaphoricity, terms*

Kopsavilkums
Dzelzceļa termins metaforiskajā skatījumā

Metafora ir lingvistikā plaši pētīts valodas fenomens, kurš pēdējā laikā ir piesaistījis īpašu uzmanību dažādās dzīves jomās, t. sk. politikā, jurisprudencē, medicīnā, sportā, utt. Terminoloģija nav izņēmums, un metafora tiek izmantota dažādu profesionālo jomu leksikā. Terminoloģijā ir izstrādāti likumi attiecībā uz terminu veidošanu, jaunu terminu pieņemšanu, to standartizēšanu. Terminiem ir jābūt

*

ESF EIROPAS SOCIĀLAIS FONDS
EIROPAS SAVIENĪBA
IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
«Atbalsts Daugavpils Universitātes doktora studiju īstenošanai»
Vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015

precīziem, nav pieļaujamas neskaidrības terminu definēšanā. Metafora kopš seniem laikiem tika pētīta kā lingvistisks paņēmiens, kas ir vairāk raksturīgs daiļliteratūras stilam, un diez vai varētu būt piemērots zinātniskajai valodai. Autore cenšas pierādīt, ka terminu ir iespējams izteikt caur metaforu, un metaforai ir sava loma terminu uztverē, proti, izteikt nepazīstamo caur viegli uztveramiem un pazīstamiem objektiem. Šajā rakstā tiek analizēti metaforiski dzelzceļa termini angļu valodā un to atbilsmes krievu valodā ar mērķi atrast sakritības vai atšķirības metaforiskajā attēlojumā. Ja termini abās valodās ir veidoti ar metaforas palīdzību, autore analizē avota domēnus, kas ir metaforu veidošanas pamatā.

Atslēgas vārdi: *izpratne, metafora, metaforiskums, termini*

*

Metaphor is a widely studied linguistic phenomenon that has recently gained particular interest in various spheres of our life, e.g. politics, law, medicine, science, sports, etc. Terminology has also let metaphorically presented lexical units enter its core vocabulary, thus changing the way metaphor and terms have always been perceived. Terms, though being precise and unambiguous, can indeed be presented through metaphor. The aim of the present report is to study a certain dictionary of railway terminology with the purpose of identifying metaphorically represented terms in the English language and analyze whether their provided Russian counterparts are presented metaphorically or not.

Before considering metaphor in scientific language we should try to define the border between everyday language and scientific language. The language of our ordinary use and that used for specialized communication have undoubtedly their own specificity which influences both the language development in the particular field and the ways language is used. O.E. Nybakken in his study of the role of Latin and Greek in terminology states that everyday language (the term he uses is "vernacular English") [see Nybakken 1959] is more bent to changes, since it is said to be the "possession of the masses … and no authoritarian controls are imposed upon the English language" [Nybakken 1959: 9]. By this he means that even though scholars are involved in the study and record of the language and compilation of dictionaries, they are not able to shift the course of the language development. They can track the words, follow their changes from one dialect to another, record the forms and sounds, and check the language development across one and the same or different countries where the bearers of the same language are found. Thus, the language of everyday use is to be analyzed and studied rather through the spoken word and not

through the written one as "the spoken word is usually more influential than the written form in determining the character of the language" [Nybakken 1959: 10].

Specialized language presents a different case. Technical language, i.e. the language used for communication within a particular field of expertise, observes other requirements. It is certainly a part of standard English and thus retains all its demands and properties, but it experiences some shifts that can be particular for a certain field of knowledge. In technical communication it is mainly the written word that matters. Specialized language also differs from everyday language in its stricter form or, as Nybakken mentions it, in their "greater stability and resistance to morphological and semantic change" [Nybakken 1959: 10]. Another fact that distinguishes specialized language from that used in everyday communication is the demand for its preciseness, clarity, and non-ambiguity. Terms should be concise and denote something in the most economical way.

The issue under our investigation is metaphor in technical language, and in railway terminology, in particular. Bearing in mind that metaphor has long been treated as the embellishment of the language, the trope used generally in poetry and prose, its use in the language for specialized communication may be opposed. But metaphor study has gone far beyond such frames. Modern linguistics has viewed metaphor from a different angle. While there may exist hundreds of various definitions of metaphor, they all would most probably have some key points in common, i.e. that metaphor is naming one object in terms of another, or using some field of knowledge to denote an object from a completely different field of knowledge of experience. Cognitive Linguistics has forwarded the proposition of metaphor's pervasiveness in our life, its presence in all spheres [see Lakoff, Johnson 1980]. The question under consideration is how such propositions can comply with the requirements set for scientific language? While a significant number of linguists support the appropriateness of metaphor in specialized language regarding it as an integral part of the specialized vocabulary [see Hoffman 1980; Boyd 1993; Kuhn 1993; Knudsen 2003 et al.], others may still oppose its use in the scientific language. The objections might be based on the lack of precision and the ambiguity that metaphoric use of terms is likely to cause. It is universal truth that terms should provide no ground for vagueness, imprecision, or double meaning. And yet, the metaphoric component is widely employed in technical terminology.

The purpose of our study is identification of metaphor in the English-Russian dictionary of railway terminology and analysis of coincidences in metaphoric orientation of terms in the two languages involved, with English being the source language of the study. Thus, we first identify metaphorically oriented terms in English and then juxtapose them to their Russian equivalents to see if they present metaphoricity or not.

A. Wall sees an obvious difference between metaphor in science and literature stating that: *"In science metaphor is used to explain, test or visualize one (novel) reality in terms of another (less novel) one... Metaphor in literature is very different. It describes one reality... in terms of something different. Underlying the difference must be a species of similarities, however exotic, or the metaphor does not work at all. The comparison must defamiliarize a known perception to some degree, or it will appear merely trite. The metaphor becomes exhausted in literature, unlike science, not when it yields too many inaccuracies, but when it has become so predictable that all the original defamiliarization has vanished. Then the metaphor has become a cliché and something new is needed to replace it."* [Wall 2009: 33] The ideas revealed above are essential for understanding the role of metaphor in scientific language. Metaphor cannot be considered here as the linguistic ornament or embellishment. Neither can it be viewed solely as the enrichment of an author's language. It has a distinct purpose, i.e. to name something in terms of a different object so that the notion becomes much clearer and comprehensible through such naming. That can present some kind of contradiction. We might have thought previously that metaphor makes the language more ornate, sophisticated thus making information recipients think more, use their imagination. In our assumption, metaphor in scientific language pursues another purpose. It explains some unfamiliar phenomenon in terms of other, familiar phenomena. For example, what might be the purpose of naming a vehicle driven by sprockets or wheels, used to propel a heavy vehicle and enable it to cross soft or uneven ground a "caterpillar" type of vehicle? The reason for such denotation appears rather obvious. The object from the domain of insect fauna, i.e. a caterpillar, is well known to anyone. In the attempt to find an appropriate denotation for a kind of transport with the specific type of movement, the juxtaposition of two objects from completely two different domains (i.e. the source domain of fauna and the target domain of transport) seems logical enough. That is a natural process that we form our knowledge on the basis of our previously gained experience. This is something of the con-

cern within the frames of Cognitive Linguistics that is particularly involved in the study of the relationships between the language and thought. Language is studied through the human knowledge of the world and is perceived as an epistemological basis of such knowledge. That means that language reflects our vision of the world and knowledge of the existence. For a metaphor study this stance can be of great importance. How is metaphor perceived and understood? Why do metaphors differ from language to language, from culture to culture? What makes the grounds for metaphor formation? The key answer here would be that metaphor is able to display our perception of the world being formed on an experiential basis. Metaphor in these terms provides knowledge of the objective reality through the language. Knowing from early childhood what a caterpillar is and what is typical of it, for any non-specialist, we would even say, a child, the type of transport called "caterpillar" would make much more sense than if we were given a time-consuming descriptive definition.

It has been stated that the purpose of our work is to see whether metaphorically-oriented terms in the English language present metaphoricity in their Russian counterparts. For this purpose we would analyze some of the terms found in the dictionary mentioned above. We would refer to McGraw-Hill *Dictionary of Scientific & Technical Terms* and McGraw-Hill *Dictionary of Engineering* for definitions. Though the work has not been completed yet and not all the terms of the dictionary have been analyzed, we can distinguish three groups of metaphorically presented terms: 1) the terms that are provided metaphorization both in the English and Russian languages with the same motivation. By motivation here we mean the prerequisites, the aspects that serve for metaphor formation. In case of terms such motivation can be resemblance of the objects from the source and target domains in shape, use, or function. This might also imply that the same source domain is employed in English and Russian for term metaphorization; 2) the terms presented metaphorically both in the English language and the Russian language but with variation in motivation; 3) the terms presented metaphorically in English and non-metaphorically in Russian. Let us exemplify each of these categories.

1) The terms given metaphoricity in both languages of our analysis with the same motivation.

Angle rib – угловое ребро. The term denotes a part of a mechanical structure that joins diagonally a part of a structure with the whole body.

It becomes clear that the source domain that was used for metaphor mapping to the target domain is that of a human body. Having an idea of what the rib of a human body is it becomes clear-cut that the function of a human rib has served as the motivation for term metaphorization. We see that the term is presented metaphorically in both languages.

Belt – ремень, лента. The term designates a flexible bend used to connect pulleys or to convey materials by transmitting motion and power. The term is presented metaphorically in both languages. We understand that the shape of an object from the domain of household items has been used to present the term metaphorically.

Brake shoe – тормозной башмак. The term denotes a type of brake in which friction is applied by a long shoe-shaped object. The Russian equivalent is not completely identical as it should have been "boot" in case of complete coincidence, but we have placed the term in the first category as the term got its metahorization through the mapping from the same source domain, i.e. the domain of wear.

Crocodile clip – крокодил (типзажима). The term denotes a simple mechanical device for creating a temporary electrical connection, and it is named for its resemblance to an alligator's or crocodile's jaws. We see that metaphorization from the same source domain is observed in the English and Russian languages, but we assume that the shape is not the only motive for metaphorization. This might have been also the function, as similarly to a source object, the target one provides a fast strong grip. It is interesting to note that there have been cases when the terms, though being presented equally metaphorically in one terminological phrase, either lose metaphoricity or employ a different source domain in another. This is the case with this particular term "crocodile". It is found in the dictionary in the form of *crocodiling (растрескиваниепокрытия, поверхности)* as well. It is to be noted that two various aspects of the target object (i.e. the crocodile) have served as the motive for metaphor creation. If in the first example, the function of the crocodile's jaw implying an extremely sharp and strong grip of something has been the grounds for creating a metaphor, in the second example, it is the type of crumbling of the surface that as a result reminds of the pattern of the crocodile's shell. Thus, one and the same object from the source domain of fauna has served for metaphorization but through consideration of its various aspects. On the other hand, the term *crocodile shearing machine* is found in the same dictionary and the Russian equivalent provided is non-metaphoric – *рычажные ножницы*.

The Russian term, though, provides a clear comprehension of the term, as the term denotes a type of shears in which the input force at the handles is related to the output force of the cutting edges by the principle of the lever. Such cases are rather numerous, and the reasons why the terms are given metaphorically in one case and non-metaphorically in another are vague.

Draw curtain – сдвижная занавеска. The term denotes a type of a moving protective wall and the term metaphorization is fully justified through the analysis of the source object. The function and type of operation have served the motive for providing a metaphorically-oriented term.

The first category of the terms is not widely presented. It has been noted through our study that the English language accept metaphorically presented terms with more favour than the Russian language. Russian terms are more often given descriptive definitions.

2) Let us take a look into the second category in which the terms in both languages are given metaphorically but the source domains applied for metaphor formation differ. This category is of more interest as it provides the grounds for more analysis, suggestions, and ideas of the prerequisites that might have led to this. However, not every time is it possible to guess why the terms are presented in this particular way.

Armature horn – бронированный рукав. The term designates a temper-proof type of a protective tube. Our experience background provides us with enough knowledge to juxtapose both horn and *рукав* in Russian (that should have been *sleeve* in case of complete coincidence in metaphorization) and see some clear similarities in both, but still these are the objects from two different domains that have been employed in metaphoric presentation of terms. In case of the English language it is an object from the domain of fauna whereas in Russian it is an object from the domain of wear. The reason for such variation is not clear-cut; it is not possible to find a definite explanation for this. Most probably some etymological dictionary might help (which is not easily implemented either, as the etymology of terms has not been studied deeply yet).

Butterfly nut – барашковая гайка. The term denotes an internally threaded fastener with wings to permit it to be tightened or loosened by finger pressure only. It is interesting that both languages have accepted metaphorically-oriented terms but metaphorization has come from two different source objects, though from the same source domain. In case of

English it is the insect (butterfly), in case of Russian it is the animal (sheep). The assumptions made for the motives of metaphorization might lead us to the conclusion that the shape is the aspect serving for metaphorization. In case of the insect it is the resemblance to the shape of wings whereas in case of the animal – most probably the shape of the sheep's horns. Besides, in the English language the term is given a synonym, i.e. *a wing nut*, which is defined in the dictionary as a nut with winglike projections for the thumb and forefinger leverage in turning. Thus, a motive for metaphorization is more comprehensible in the English language.

That is a demanding task for a linguist to detect such terms as it requires deep analysis of the source objects involved in the process of metaphor formation. It is not easy to identify the motives for metaphorization as not always the aspects involved in the process are clear-cut for a non-specialist. Undoubtedly, for a careful analysis of metaphorically presented terms a tight cooperation with specialists, professionals of the particular technical field is necessary.

3) The third category comprised of the terms oriented metaphorically in English and non-metaphorically in Russian is the most widely-presented. Let us analyze some of the most interesting examples.

Banana pin – однополюсный штепсель. McGraw-Hill dictionary provides the following definition of the term: "A plug having a spring-metal tip shaped like a banana and used on test leads or as terminals for plug-in components". The appearance of the device makes it clear that the shape has served as the aspect for term metaphorization. The Russian equivalent provided is non-metaphorical. In the English language visualization of the objects results in easier comprehension of the device.

Bleed – спускать воду, воздух. The term denotes the process of letting a fluid, such as air or liquid oxygen, escape under controlled conditions from a pipe, tank, or the like through a valve or outlet. It is obvious that metaphorization has been mapped from the source domain of human body. The process of losing blood is juxtaposed to the process of emptying some kind of a container out of its filled liquid. The Russian language, though, has not accepted any kind of metaphoricity that could have resulted in the term sounding like "кровоточить", which most probably would sound absolutely scientifically inappropriate. The issue of appropriateness and non-appropriateness should be by all means considered when allotting metaphoricity upon one or another term. On the other hand, what is scien-

tifically appropriate or inappropriate is also a question for discussion. In this respect we agree with S. Knudsen who stated that any *"...newborn metaphorically structured hypothetical expression needs clarification; subsequently it is tested, accepted or discarded, questioned and extended in order to be scientifically acceptable. This process of clarification may be repeated several times until the metaphor or the network of metaphors is officially considered scientifically acceptable..."*[Knudsen 2003: 1248].

There are terms that would enter the given category that are metaphorical in their nature in the English language and are given rather long descriptive equivalents in the Russian language. Let us consider some examples in order to see what is easier comprehended by a non-specialist.

Camel-backtruss – ферма с криволинейными очертаниями поясов. Terms of a particular professional field may often penetrate into the field that might first seem to be standing aside from it. The above-mentioned term belongs to the sphere of architecture, but since bridges are an integral part of railway economy, the term has been placed in the dictionary of railway terms. The object from the source domain of fauna (the camel) has provided the motivation for term metaphorization in the English language whereas the Russian language has preferred the descriptive term that undoubtedly provides the meaning but in a rather bulky form. Having the knowledge of what a camel is we might assume that a metaphorical term in this case is more preferable as it delivers the idea to the information recipient immediately based on our ontological experience.

A similar case is observed with the term *battery milk* that is provided with the Russian equivalent of *кипение, газообразование аккумуляторов при окончании заряда.* Our background knowledge allows us to grasp the meaning of the term through the source domain of food, and the colour and perhaps the substance as such have served the motivation for metaphorization. The Russian language has avoided introducing a metaphoric term, and has provided a descriptive one instead. In this particular case the Russian definition provides a good basis for grasping the essence of the term, whereas the English term concentrates more on the appearance of the phenomenon described. The English term is more easily visualized which may further lead to understanding it. For a layman this may be quite valuable due to the possibility to visualize a metaphoric term for a better term cognition.

It has been observed through our research that the English language is more tolerant towards metaphor in scientific language. Russian equiva-

lents are more frequently provided avoiding metaphorization with the preference given to non-metaphoric terms.

In the study of psychological processes in the comprehension of metaphors, Paivio and Walsh refer to the thesis suggested by Ortony concerning the motivation for creating metaphoric expressions [Paivio, Walsh 1993: 308]. As it is stated in their research, the main function of the metaphor is to transfer the gained experience through the particular system, *"metaphor fulfills the necessary communication function of conveying continuous experiential information, using a discrete symbol system"*[Paivio, Walsh 1993: 309]. This thesis given by Ortony as "compactness thesis" states that a metaphor is created in order to provide the representation of cognitive and perceptual features that are salient to it in a more compact way. We consider that the examples analyzed above testify fully to the theory. Metaphor, apart from the visualization of the notion, provides also a more compact definition of the phenomenon. Any metaphorically presented term could be given a descriptive equivalent which would provide an explanation of the notion but this would be time and space-consuming and opposed to the principles held in the theory of terminology, i.e. its concise, precise, and non-ambiguous character. A descriptive term would be precise and non-ambiguous but not brief.

The purpose of the present paper was to show that metaphor has become an integral part of specialized vocabulary. In specialized language it bears functions different from those observed with metaphor in literature or everyday language where metaphor is primarily used for decorative purposes. In terminology metaphor may either help visualizing the object denoted or provide a more compact designation in case where a descriptive term would be less appropriate. Our assumption is that metaphor in scientific language is more valuable for laymen who do not deal with the particular field of science on the daily basis. For non-professionals metaphor would indeed provide knowledge that is based on the previously gained experience, ontology; understanding of something that we have not dealt with yet or have no knowledge of can be to a great extent facilitated by the use of metaphor in scientific language.

LITERATURE

Boyd, R. Metaphor and Theory Change: What is "metaphor" a metaphor for? In: Ortony, A. (ed.). *Metaphor and Thought*. – Cambridge University Press, 1993, p. 19–41.

Hoffman, R. Metaphor in science. In: Honeck, R. P., Hoffman, R.R. (ed.). *Cognition and figurative language*. – Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1980, p. 393–423.

Knudsen, S. Scientific metaphor going public. In: *Journal of Pragmatics 35* (2003), p. 1247–1263.

Kuhn, T.S. Metaphor in science. In: Ortony, A. (ed.). *Metaphor and Thought*. – Cambridge University Press, 1993, p. 533–542.

Lakoff, G. Johnson. M. *Metaphors, We Live by*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.

Nybakken, O.E. *Greek and Latin in Scientific Terminology*. – The Iowa State University Press, Ames, Iowa, USA, 1959.

Paivio, A., Walsh, M. Psychological process in metaphor comprehension and memory. In: A. Ortony (ed.). *Metaphor and Thought*. – Cambridge University Press, 1993, p. 307–328.

Wall, A. *Myth, Metaphor and Science*. – Chester Academic Press, 2009.

Collins English Dictionary – Complete and Unabridged. – HarperCollins Publishers, 2003.

McGraw-Hill Dictionary of Engineering. – The McGraw-Hill Companies, Inc., 2003.

McGraw-Hill Dictionary of Scientific & Technical Terms. – The McGraw-Hill Companies, Inc., 2003.

Māra VALPĒTERE
(Latvijas Kultūras akadēmija)

Modālās partikulas latviešu un norvēģu sarunvalodā

Summary
Modal Particles in Spoken Latvian and Norwegian

In spoken language, the lexical markers of modality are particles, which express the speaker's attitude towards the content of an utterance. Therefore, all particles express some degree of modality, not only the "modal particles". Particles are often included in the group of the so-called "discourse markers".

Studying particles, we can acknowledge diverse interpretations of different terms in different languages and point out the broader conceptual meaning of the term "discourse markers". In Norwegian, the term "particle" is not used at all, and functions corresponding to those of Latvian particles are performed by modal adverbs. Norwegian grammar books also use a broader term – the so-called "small words" (*småord*), which denote discourse markers.

All the Latvian language examples used in the article are taken from spontaneous interviews of young people executed in 2005, while in Norwegian there are examples from 3 spoken language corpora – TAUS (1971–73), UNO (young people's language in Oslo District, 1997–98) and NoTa (Oslo, 2004–2006).

The author of the article has come to the conclusion that modal particles in Latvian and modal adverbs in Norwegian, fulfilling the functions of discourse markers, 1) serve as a boundary between the structural components of speech, 2) mark the logical centre of an utterance, 3) function both as intensifiers (in dramatic and expressive narratives) and softeners expressing doubt or insecurity, 4) mark hesitation and pauses, 5) help to establish and maintain an active link between the speaker and the listener.

Key words: *modal particle, colloquial speech, Latvian language, Norwegian language*

*

Runas plūdumu sarunvalodā bieži vien pārtrauc, niansē un modificē sīki vārdiņi, kurus dēvē par diskursa iezīmētājiem. Diskursa iezīmētāji pieder pie dažādām gramatiskām kategorijām, tie var būt arī partikulas. Valodnieki Nikole Nau un Norberts Ostrovskis, pētot partikulas un saikļus baltu valodās, atzīmē dažādo terminu neviendabīgo traktējumu dažādās valodās, norādot termina „diskursa iezīmētāji" plašāko jēdzienisko nozīmi [Nau &

Ostrowski 2010: 8–13]. Norvēģu valodā termins „partikula" nepastāv, un latviešu valodai atbilstošās partikulu funkcijas pilda adverbi.

Norvēģu gramatikas grāmatās tiek izmantots plašāks termins – t.s. „mazie vārdiņi" (*småord*), kas apzīmē diskursa iezīmētājus [Hasund 2006: 93; Hagen 2002: 139–145].

Partikulas ir palīgvārdu vārdšķira, kas izsaka teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu, piešķirot atsevišķam teikuma loceklim vai visam teikumam kopumā modālas, emocionālas vai jēdzieniskas nozīmes niansi, piem., šaubas, ierobežojumu, iespējamību, noliegumu, salīdzinājumu; un to nozīme nosakāma tikai kontekstā. Epistēmiskā modalitāte ir semantiska kategorija, kas norāda teksta autora attieksmi pret izteikuma (sprieduma, apgalvojuma) saturu, izsakot nepieciešamību, iespējamību, varbūtību [VPSV 107, 236, 288]. Rakstā aplūkoti dažādi modālo partikulu izpausmes veidi sarunvalodā.

Izmantotie piemēri latviešu valodā ņemti no 2005. gadā veiktajām spontānām jauniešu intervijām, bet norvēģu valodas piemēri – no 3 sarunvalodas korpusiem: sarunvalodas korpuss TAUS (1971.–1973. g.), UNO korpuss (jauniešu sarunas Oslo apkaimē 1997.–1998. g.) un NoTa korpuss (Oslo; 2004.–2006. g.).

Dažādās latviešu valodas gramatikas grāmatās ar nelielām niansēm partikulas pēc nozīmes ir iedalītas divās galvenajās partikulu grupās: 1) dažādu nozīmju niansētājas un pastiprinātājas partikulas un 2) modālās partikulas. Pie modālajām partikulām pieskaitītas apgalvojuma, nolieguma, jautājuma, salīdzinājuma, vēlējuma, pamudinājuma (jeb rosinājuma), apšaubāmības partikulas [Ceplīte, Ceplītis 1991: 116–118; MLLVG 780, 791–800]. Valodniece Dzintra Paegle, iedalot partikulas divās grupās, mazliet modificē grupu aprakstu – latviešu valodā izšķir 1) *nozīmju niansētājas partikulas jeb neīstās modālās partikulas* [..] un 2) *modālās partikulas*, tātad *jebkura partikula teikumā pauž runātāja attieksmi pret īstenību, izsakot modalitāti*. [Paegle 2003: 210] Rakstā, aplūkojot sarunvalodas piemērus, izmantots tieši šis pieņēmums.

Apgalvojuma un nolieguma partikulas ***jā*** un ***nē*** sastopamas visos valodas paveidos, izsakot apgalvojumu vai noliegumu, taču sarunvalodai, iepriekš nesagatavotai runai raksturīgs pamudinājuma partikulas ***nu*** lietojums kopā ar minētajām partikulām. Dzintra Paegle izdala atsevišķu apgalvojuma partikulu ***nujā***, kas izsakot nedrošu, negribīgu apgalvojumu [Paegle 2003: 212]. Partikulu savienojums ***nu nē*** vēl vairāk uzsver runātāja domu, pārliecību.

— Informantam pazudis kolekcijas eksponāts: kāds paņēma vai ne?
nu jā/ [..] es pat esmu krājusi.. es esmu krājusi dažādus sērkociņus

— *[vai bijuši strīdi]* par draugiem?
par draugiem? **nu nē ../** drīzāk es... drīzāk man varētu piesiet kaut kādu sliktu ietekmi

— Informantam tiek jautāts, kāpēc patīk alternatīvās vai pagrīdes mūzikas grupas:
tikai tāpēc ka viņi dumpīgi/ varbūt ka tikai tāpēc?
nnu nē nē/ [..]/ man vairāk drīzāk patīk tā atmosfēra koncertos [..]

Taču nereti sarunā vērojama šo partikulu apvērsta kombinācija – ***nē nu,*** dažkārt partikulu ***nu*** izrunājot gari.

— ar vecākiem konflikti ir bijuši? [..] kā tu izskaties...?
nē nu/ ir jau protams/ bet kaut kā tas tā../ **nē nū/** izskata dēļ mazāk

— **nu jā/** tad es riktīgi norāvos no...
no nikniem onkuļiem...?
nē nē nu tur no biļešu tantēm un...

Izmantotajā materiālā partikulu savienojumi ***nē nu*** un ***nu jā*** nereti lietoti kopā, atbildot uz vienu jautājumu. Te jāpiemin, ka sarunvalodā partikulai ***nē*** var izveidoties pretēja nozīme – novietota izteikuma sākumā, tā precizē un pastiprina iepriekš teikto. Partikulu savienojums ***nē, nu jā*** (piemēros – ***nu jā, nē nu***) bieži lietots, kad runātājs ir pārliecināts. ***Nē*** šajā gadījumā var nozīmēt „bez šaubām" vai „protams, jā". Tāpat partikula ***jā*** var iegūt arī nolieguma nozīmi [Brēde 1998: 7, 10; MLLVG 794; Paegle 2003: 212].

— par ģimenes tradīcijām/ jums ir kādas spilgtas tradīcijas?
nu jā.../ **nē nū/** ir tādas ēm/ **nu** protams, ka ir tradīcijas

— var brīvi nākt vēlu [*mājās*] nākt un tā?
nu jā../ **nē nū**.. / tas vien.. tas paliek uz sirdsapziņas tas ka trijos naktī vēl ierauga vecmammiņu pie loga

Modālās attieksmes bieži izpaužas kā visa teikuma vai teikuma daļas satura attieksme pret īstenību un tās parādībām [MLLVG 791]. Norvēģu valodā partikulu funkcijas veic adverbi. Tiek izdalīti brīvie adverbi un teikuma adverbi (*setningsadverb*). Modālos adverbus (*modaladverb*) pieskaita teikuma adverbu grupai [Hagen 2002: 130, 139, 140]. Norvēģu valodnieks Juns Eriks Hāgens modālos adverbus iedala trīs grupās: 1) nolieguma adverbi, 2) „tīrie" modālie adverbi un 3) citi modālie adverbi. Norvēģu valodā atbildes vārdi ***jā*** un ***nē*** ietilpst tā saukto „virsteikumu ekvivalentu"

(*hovedsetningsekvivalenter*) grupā [Hagen 2002: 236–238]. Apgalvojumu un noliegumu var izteikt arī modālie nolieguma adverbi ***ikke*** (ne), ***aldri*** (nekad), ***knapt***, ***neppe*** (tik tikko) un modālie adverbi ***vel*** (laikam, taču, gan), ***sikkert*** (noteikti), ***visst*** (laikam, droši vien). Tie plaši lietoti visos valodas paveidos, taču sarunvalodā biežāk izmanto modālos adverbus ***ikke*** un ***vel***.

Nolieguma adverbs ***ikke*** (nolieguma adverbs pie darbības vārda) apzīmē simtprocentīgu noliegumu, taču sarunvalodā tas bieži parādās kā diskursa iezīmētāja ***ikke sant*** (vai ne) sastāvdaļa.

— dere hør her vi dro dit **ikke sant/** [..] så dro vi innom det derre hva heter det derre stedet vet du/ det derre stedet **ikke sant** [..] [Hasund 2006: 95; UNO]
(klau jūs šeit mēs braucām turp **vai ne/** [..] tad mēs iebraucām tur tajā kā sauc to vietu zini/ tur tajā vietā **vai ne** [..])

Norvēģu valodnieks Jans Svennevīgs piemin atbildes vārdu ***jā*** un ***nē*** lietošanu kopā ar diskursa iezīmētāju ***ikke sant*** (vai ne), atbildot uz uzdotu jautājumu vai interpretējot iepriekšējā runātāja teikto. Diskursa iezīmētājs ***ikke sant*** atbildes funkcijā ir jauna šī diskursa iezīmētāja attīstība [Svennevig 2008: 127–130]. ***Ja ikke sant*** (jā, vai ne; nu ja) tiek lietots pēc pozitīva izteikuma, ***nei ikke sant*** (nē, vai ne) – pēc negatīva. Šādi ***ikke sant*** ne tikai apstiprina otra sarunu biedra teikto, bet apliecina arī paša epistēmisko autoritāti, t.i., paša iepriekšējās zināšanas kā pamatu vienprātībai ar sarunu biedru. Tas var reizēm noniecināt sarunu biedra teiktā kā jaunas informācijas vērtību, kā redzams nākamajā piemērā. Elēna stāsta par atvaļinājumu Marokā, kur Līse nav bijusi, bet tas viņu netraucē piekrist stāstītajam, it kā viņa pati tur būtu bijusi, tādējādi nostiprinot savu pašapziņu. Elēna mēģina saglabāt savas kā jaunas informācijas sniedzējas pozīcijas.

— Ellen: ja men det som er så fint er at alle er ute om natta
Lise: **ja ikke sant,**
Ellen: jeg mener alle er ute og der er så fint, for her i Norge går ikke det, du kan ikke gå ned i byen klokka tolv og ha det moro,
Lise: **nei ikke sant** [..] [Svennevig 2008: 133; NoTa]

(Elēna: jā, bet tas jaukākais ir tas, ka visi vakaros ir ārā
Līse: **jā, vai ne**
Elēna: es domāju, tiešām visi ir ārā un tas ir tik jauki, jo šeit Norvēģijā tā nenotiek, tu nevari aiziet uz pilsētu divpadsmitos un izpriecāties
Līse: **nē, vai ne**)

Līdzīgi kopā ar atbildes vārdiem ***jā*** un ***nē*** norvēģu valodā var lietot arī modālo adverbu ***vel***, kur ***ja vel*** (jā gan) lieto kā atbildes reakciju uz pozitīvu apgalvojumu, bet ***nei vel*** (nē gan) – pēc negatīva apgalvojuma [Mac Donald 1993: 120]. Šāds atbildes vārdu lietojums sarunvalodā ir plaši izplatīts. Taču sarunvalodā modālo adverbu ***vel*** bieži lieto arī, lai pastiprinātu vai pavājinātu izteikuma kategoriskumu.

— ja/ hvor lenge måtte dere kjøre buss? [..]
så da var det **vel** /ja / kjørte **vel** kanskje buss i sånn førti minutter eller noe [NoTa 039]

(jā/ cik ilgi jums bija jābrauc ar autobusu
tātad tas bija **laikam**/ jā / braucām **laikam** varbūt ar autobusu kādas četrdesmit minūtes vai tamlīdzīgi)

— er det tendens ... sånn gjengdannelse på skolen?
det er sånn gjengdannelse/ det er **vel** i hele Oslo det **vel** …/ sånne gjenger [Hanssen 1976: 90; TAUS – C 1]

(vai ir tāda tendence veidot grupējumus skolā?
notiek tāda grupējumu veidošana/ ir **taču** visā Oslo **jā gan**.../ šādi grupējumi)

Bez apgalvojuma un nolieguma partikulām rakstā aplūkota arī sarunvalodā bieži lietotā modālā partikula ***it kā***. Tai pēdējos gados pievērsta īpaša uzmanība. Valodnieku darbos tā klasificēta dažādi – „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā" tā pieskaitīta pie modālajām partikulām, Dzintra Paegle to ierindo starp nozīmju niansētājām partikulām jeb neīstajām modālajām partikulām, taču valodniece Andra Kalnača to traktē kā īstu modālo partikulu, jo tās piešķirtā šaubu un nedrošības nokrāsa ir viena no modalitātes izpausmēm valodā [MLLVG 796; Paegle 2003: 211, 212; Kalnača 2010: 42]. Partikula ***it kā*** raksturota arī kā tipiska atstāstījuma partikula, taču, kā norāda Andra Kalnača, tā ne vienmēr norāda uz atstāstītu informāciju, bieži vien tā norāda uz teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu vai satura vērtējumu [Kalnača 2010: 40, 41], kā tas redzams turpmākajos piemēros. Visi piemēri ir īstenības izteiksmē.

— vai jums bij' speciāla vieta [*spoku stāstiem*]/ vai tumsā stāstījāt vai kaut kā..?
nē pat tumsu nevaidzēja / kad bij'.. kad teiksim.. bij' tas diendusas laiks / [..] tad mēs **it kā** gulējām vienā istabā/ [..] pietika pat ja dienā nu.. ka **it kā** apkārt klusums jau.. jau.. tad jau bail paliek

— Par tradicionāliem jauniešu konfliktiem mājās: man bij' lielākie konflikti [..] kad es gribēju **it kā** iet viena pati dzīvot lepni tad kad es atstiepu mājās kaķus [..] par kuriem es **it kā** solīju ka es viņus atdošu

Partikula ***it kā*** tiek lietota arī kombinācijās ar citām partikulām. Nākamajā piemērā kopā ar pamudinājuma un apgalvojuma partikulām, uzsverot šaubu niansi.

— tad tāpēc tu brauksi līdzi?
nu it kā jā

Līdzīga partikulai ***it kā*** ir partikula ***tā kā***. Sarunvalodā tās var parādīties viena aiz otras, it kā pastiprinot viena otras iedarbību.

— pastāsti ko tu tur [*Vācijā*] darīji?
nu es **it kā tā kā** auklīte skaitījos

Andra Kalnača norāda, ka runātā valodā bieži ir gadījumi, kad partikula ***it kā*** parādās kombinācijā ar atstāstījuma izteiksmi, ko valodniecībā uzskata par valodas līdzekļu pārdaudzumu, jo modalitāti (šeit evidenciālo modalitāti) izsaka atstāstījuma izteiksme. Taču šādu gadījumu biežums liekot domāt, ka valodas lietotāji tomēr vēlas īpaši uzsvērt nevis evidencialitāti, bet gan savas šaubas par izteikuma saturu, blakus gramatiskam modalitātes marķēšanas līdzeklim izmantojot leksisku resp. negramatisku epistēmisku līdzekli [Kalnača 2010: 45]. Tomēr, izskatot konkrētus latviešu sarunvalodas piemērus, šādus gadījumus atrast neizdevās, ko var izskaidrot ar minētā materiāla – izvērstajām intervijām – specifiku.

Modālās partikulas ***it kā*** norvēģu ekvivalents ir adverbs ***liksom*** (it kā, tā kā). Norvēģu valodniece Ingrīda Hāsunna atzīmē, ka ***liksom*** lieto, lai mīkstinātu izteikuma kategoriskumu, t.i., kā „klusinātāju" (*demper*), vai arī lai pastiprinātu izteikuma efektu, t.i., kā „pastiprinātāju" (*forsterker*) [Hasund 2006: 11, 96, 97].

— Informants stāsta par mātes sagaidīšanu vakarā pēc darba: så skulle **liksom** vi møte a da om eftan når hu kom/ og da gikk vi som regel bort på Etterstadgaten der/ der sto det en sånn en gammal krakk [..] så da **liksom** kosa vi vårs/ og da satt vi to og venta på henner da/ mens de andre hadde **liksom** ordna opp hjemme litegranne/ vi hadde **liksom** hver våres oppgave [..] [Hanssen 1976: 28; TAUS – A 43].

(tad mums viņu **tā kā** vajadzēja vakarā sagaidīt kad viņa nāca/ un tad mēs kā likums devāmies uz E ielu/ tur bija viens tāds viens vecs beņķis [..] / tā mēs **it kā** labi pavadījām laiku/ un tad mēs divi sēdējām un viņu gaidījām/ kamēr tie citi **it kā** drusku bija piekopuši māju/ mums **it kā** bija katram savs uzdevums [..])

— det er **liksom** *såå* kult! [Hasund 2006: 99; UNO]
(tas ir **tā kā** *tiiik* forši!)

Pirmajā piemērā redzams ***liksom*** pārsvarā kā „klusinātāja" lietojums, otrajā – kā izteikuma „pastiprinātāja" lietojums. ***Liksom*** kā „klusinātāju" lieto, arī vilcinoties un ieturot pauzi, kā arī kā pieklājības formulu, runājot par grūtām vai jūtīgām tēmām. ***Liksom*** kā „pastiprinātāja" lietojums īpaši daudz izmantots dramatiskos un ekspresīvos stāstījumos [Hasund 2006: 99, 100]. Tradicionāli ***liksom*** uzskata par tukšu pauzes aizpildītāju „meiteņu" vārdiņu (*berte-ord*), kas liecina par runātāja pārliecības trūkumu, norāda uz nabadzīgu, neniansētu valodu. Taču Ingrīda Hāsunna apgalvo, ka ***liksom*** ir sava nozīme sarunas strukturēšanā, tas iezīmē tēmu maiņu, izsaka runātāja attieksmi pret vēstījumu vai sarunas partneri, kā arī nodrošina veiksmīgu komunikāciju. Tā kā sievietes labāk pārvalda tērzēšanas mākslu (*småprat*), tad norvēģu valodnieki apgalvo, ka sieviešu valodā ***liksom*** biežāk sastopams. Vīrieši izmantojot citas leksiskas vienības [Hasund 2006: 94, 102].

Secinājumi

Sarunvalodā leksiskie modalitātes marķēšanas līdzekļi ir partikulas, kas pauž teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu un tātad lielākā vai mazākā mērā izsaka modalitāti pretstatā tradicionālajiem atzinumiem. Norvēģu valodā modālās attiecības var izteikt ar teikuma adverbiem, to starpā ar modālajiem adverbiem.

Bieži vien modālās partikulas latviešu valodā un modālie adverbi norvēģu valodā tekstā izmantoti kā diskursa iezīmētāji. Tie 1) novelk robežu starp runas strukturālajiem komponentiem, 2) apzīmē izteikuma loģisko centru, 3) darbojas gan kā izteikuma efekta pastiprinātāji (dramatiskos un ekspresīvos stāstījumos), izsakot pārliecību, gan arī kā izteikuma kategoriskuma mīkstinātāji, izsakot šaubas, nedrošību, 4) apzīmē vilcināšanos un pauzes, kā arī 5) palīdz nodibināt un saglabāt aktīvo saikni starp runātāju un klausītāju.

LITERATŪRA

Brēde, M. Pragmatic Meanings of Discourse Markers in Spoken Latvian. No: *Contrastive and applied linguistics*. Contrastive studies VII, Research papers. – Riga: University of Latvia, 1998, 5.–16. p.

Ceplīte, B., Ceplītis, L. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. – Rīga: Zvaigzne, 1991. 240 lpp.

Hagen, J.E. *Norsk grammatikk for andrespråkslærere*. – Bergen: Gyldendal Norsk Forlag AS, 2002. 416 s.

Hanssen, E. … [et al.] *Vanli osjlomål vel: ei samling tekster fra Talemålsundersøkelsen i Oslo*. – Oslo: Novus, 1976. 96 s.

Hasund, I.K. *Ungdomsspråk*. – Bergen [Oslo], 2006. 142 s.

Kalnača, A. Partikula *it kā* un modalitāte. No: *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē*, 2010, 39.–49. lpp.

Mac Donald, K. *Norsk grammatikk til fremmedspråklige, Grunnbok*. – Cappelen, 1993. 160 s.

MLLVG – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*, *I, Fonētika un morfoloģija*. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959. 830 lpp.

Nau, N., Ostrowski, N. Background and perspectives for the study of particles and connectives in Baltic languages. No: Nau, N., Ostrowski, N (eds.). *Particles and Connectives in Baltic*, Acta Salensia 2 – Vilnius: Vilniaus Universitetas; Asociacija "Academia Salensis", 2010, 1.–37 p.

Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfoloģija, I daļa*. – Rīga: Zinātne, 2003. 240 lpp.

Svennevig, J. "Ikke sant" som respons i samtale. No: *Språk i Oslo: Ny forskning omkring talespråk*. red. Johannesen J.B., Hagen K. – Oslo: Novus forlag, 2008, 127.–138. s.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

NoTa (Norsk talespråkskorpus – Oslodelen). Available: http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/ index.html

Viktoryia YAKUBAVA
(Minsk State Linguistic University)

Verbalization of Scientist's Commentary as a Semantic Component in Popular Science Newspaper Articles in the English and Russian Languages

Summary

Verbalization of Scientist's Commentary as a Semantic Component in Popular Science Newspaper Articles in the English and Russian Languages

The article deals with the means of verbalization of the semantic subcomponent called *the scientist's commentary*, which is typical of the semantic structure of the popular science newspaper text. The most common lexical means used in English and Russian popular scientific articles are evaluative attributes, metaphors, and colloquial lexical units. Russian articles are characterized by a more extensive use of tropes than English articles, which suggests that presentation in Russian articles is more emotional and popular. We have found that the most typical syntactical expressive means of verbalization of *scientist's commentary* are direct speech, parentheses, and parceling. In Russian texts this semantic subcomponent is characterized by a more extensive use of expressive syntax means than in English ones, including imperatives, interrogative and exclamatory sentences, and question-answer complexes. In English articles *the scientist's commentary* is characterized by syntactic parallelism, emphatic, and adjustment constructions.

Key words: *popular science text, lexical means, syntactic means, text linguistics*

Резюме

Вербализация семантического компонента «комментарий ученого» в научно-популярном газетном тексте на английском и русском языках

В статье рассматриваются средства вербализации семантического субкомпонента *комментарий ученого*, типичного для семантической структуры научно-популярного газетного текста. Наиболее употребительными лексическими средствами в англо- и русскоязычных научно-популярных статьях являются оценочные определения, метафоры и разговорные языковые единицы. Выявлено, что русскоязычные статьи отличаются более широким употреблением тропов, чем англоязычные, что говорит о большей эмоциональности и популярности изложения в русскоязычных статьях. Установлено, что среди синтаксических экспрессивных средств вербализации *комментария ученого*

наиболее типичны прямая речь, вводные конструкции и парцелляция. *Комментарий ученого* в русскоязычных статьях характеризуется более широким набором экспрессивных синтаксических средств, чем в англоязычных, включая императивы, вопросительные и восклицательные предложения, вопросно-ответные комплексы. Для *комментария ученого* в англоязычных статьях характерен синтаксический параллелизм, эмфатические и присоединительные конструкции.

Ключевые слова: *научно-популярный текст, лексические средства, синтаксические средства, лингвистика текста*

*

Studies of popular newspaper texts are relevant because there is a necessity for correct processing and rendering of scientific data in the modern information society. This fact accounts for the importance of studying the pragmatic and communicative potential of popular science texts.

Popular science texts have their own specific features. First of all, the communicative aim of the popular science text is to promote new scientific knowledge to the general audience. In addition, the popular science text connects experts and non-experts by providing the most important and interesting research material to non-experts in an accessible and entertaining way. Another specific feature of the popular science text is that it is addressed to non-experts and the addressee can be not only a professional researcher but also a journalist who knows the subject quite well.

Scientific knowledge is *a verbalized product of purposeful cognitive activity* [Баженова 1987: 8]. In our research, we refer to the new scientific knowledge as to the results of new studies on a certain scientific problem discussed in the text. The old knowledge is referred to as the results of earlier studies. The new knowledge is presented in the popular science text in connection with the old and is verbalized in it with the help of certain linguistic means.

The study material entails 100 English newspapers (The Washington Post, The New York Times, The Independent, The Sunday Times, USA Today) and 100 Belarusian newspapers issued in the Russian language ("Народная газета", "Советская Белоруссия", "Свободные новости плюс", "Обозреватель"). The scientist's commentary as a semantic subcomponent is one of the most common subcomponents that constitute the semantic structure of the popular science text. Following T.A. Van Dyck, we refer to the superstructure as to *the conventional scheme, the form for the text structure as a whole, which exists independently of local or global*

meanings of the text and its contents and sets the general scheme of the text [Ван Дейк 1989: 255]. Specific lexical and syntactic linguistic means are used in popular science texts to verbalize this subcomponent. These means are used to enhance the expressiveness of the text and to mark novelty, value, and significance of new scientific knowledge.

The analysis has shown that among the lexical expressive means in the texts under study, the most common means are evaluative attributes and metaphors (see Table 1).

Table 1

Lexical means of verbalizing the scientist's commentary in English articles

Lexical means	Usage instances	Frequency of use
Evaluative attributes	255	50.6%
Metaphors	138	27.4%
Colloquial lexical units	51	10.1%
Epithet	22	4.4%
Comparison	13	2.6%
Metonymy	9	1.8%
A phraseological combination	8	1.6%
Hyperbole	5	0.9%
Irony	1	0.2%
Litotes	1	0.2%
Interjection	1	0.2%
Total	504	100%

Table 2

Lexical means of verbalizing the scientist's commentary in Russian articles

Lexical means	Usage instances	Frequency of use
1	**2**	**3**
Evaluative attributes	220	42.5%
Metaphors	125	24.1%
Colloquial lexical units	98	18.9%
A phraseological combination	21	4%
Epithet	21	4%

Sequel to Table 2 see on p. 233

Sequel to Table 2

1	2	3
Interjection	10	1.9%
Comparison	8	1.5%
Antithesis	7	1.4%
Periphrasis	4	0.8%
Hyperbole	2	0.4%
Metonymy	1	0.2%
Litotes	1	0.2%
Total	518	100%

As shown in Table 1 and Table 2, evaluative attributes are the most widely used lexical means in the scientist's commentary. It indicates that the main function of the scientist is to evaluate new research results and their practical value and to comment on them. Evaluative attributes are also used to describe events and people from the subjective point of view, both rationally and emotionally. Moreover, these attributes are used in the scientist's commentary to express an expert's viewpoint and are the means of influencing the audience and the public opinion on a particular issue.

By influencing emotions of the readers, the researcher describes the problem in simple terms that is easier for the reader to perceive and remember than logical scientific argumentation. For example, in an article about the dangers of mobile phones the evidence obtained by scientists is evaluated by the author of the study, e.g. *He admits that mobiles can save lives in emergencies, but concludes that "there is a* ***significant and increasing*** *body of evidence for a link between mobile phone usage and certain brain tumours"*. The research activity can also be the object of evaluation, e.g. *Это подтверждает, что нами взят* ***правильный*** *курс на решение социально значимой проблемы.*

A wide use of metaphors is also typical of the articles under analysis in both English and Russian. In our opinion, this fact is due to the pragmatic aim of a newspaper article which is to produce an impact on the audience. Metaphors are used in the text to extend the scope of word meaning through the figurative meaning of words, thus increasing the expressive properties of the text. In an article about the hypothesis of global catastrophe a metaphor is used to illustrate the scale of the hypothetical catastrophe, e.g. *If all parasites were to disappear off* ***the face of the planet*** *tomorrow,*

we'd have a teetering ***ecological house of cards****, Dr. Gomez suggests. "****Everything would crumble****," he said.* In an article about the study of pain a metaphor is used to illustrate the significance of research in this field, e.g. *Досконально понимая, как он [тройничный нерв] функционирует в норме и при патологии, сопоставив результаты нашей работы с данными других исследователей, мы получим* ***мощный инструмент борьбы с болью****.*

The scientist's commentary is also characterized by the use of lexical means used in informal speech. The research has shown that these lexical units are more typical of Russian texts. Colloquial lexical units are used to enhance the expressiveness of newspaper articles, to focus the reader's attention on a certain fact, and to make the text closer to the reader's everyday experience. The use of colloquial language units also helps to establish a dialogue between the expert and the reader, which is the typical functional feature of the popular science text. For example, the colloquial noun *kids* is used by the researcher instead of a neutral noun *children,* e.g. *"A taste for salt is an acquired thing," says David Jones, president of the American Heart Association. "And* ***kids*** *who eat salty diets grow up to be adults who eat salty diets."* In an article about the dangerous impact television has on human health the researcher uses a colloquial word instead of a neutral one to refer to a TV set: *Возможно, у вас уже сформировалась психическая зависимость от "****ящика****".*

The analysis has shown that the scientists' commentaries in Russian popular science articles are characterized by a wider use of tropes than in English articles. In particular, the semantic subcomponent under study in English popular science texts does not contain any interjections, antitheses, or periphrases. The reason for this is that researchers (as well as authors) in Russian articles pay more attention to establishing an emotional contact with their readers, while in English articles the focus is on informing the readers about the most recent scientific discoveries and new study results.

The notion of text expressiveness is referred to as *the result of the pragmatic use of language which has the purpose of expressing the emotional impact of the sender's attitude to the sender and imposing the same attitude on the sender* [Сысоева 2004: 168]. An effective linguistic impact is provided by means of constructions that are marked in comparison with unmarked neutral ones. Such constructions are referred to as expressive. Expressive constructions used in the written language are structurally different from the expressive constructions used in oral speech. They are expressive means used to provide an impact on the addressee.

In popular science texts under study, the following expressive syntactic means have been identified (see Table 3 and Table 4).

Table 3

Syntactic means of verbalizing the scientist's commentary in English texts

Syntactic means	Usage instances	Frequency of use
1	**2**	**3**
Direct speech	526	67.2%
Fronting and parenthetical constructions	76	9.7%
Parceling	74	9.5%
Adjunctive constructions	39	5%
Syntactic parallelism	23	2.9%
Emphatic constructions	19	2.4%
Rhetorical questions	7	0.9%
Question-and-answer structures	6	0.8%
Imperatives	6	0.8%
Inversion	3	0.4%
Ellipsis	2	0.3%
Exclamatory sentences	1	0.1%
Polysyndeton	1	0.1%
Total	783	100%

Table 4

Syntactic means of verbalizing the scientist's commentary in English texts

Syntactic means	Usage instances	Frequency of use
1	**2**	**3**
Direct speech	200	37%
Parenthetical constructions	103	19%
Parceling	101	18.7%
Exclamatory sentences	44	8.1%
Question-and-answer structures	22	4%
Imperatives	17	3.1%
Particles	16	3%
Rhetorical questions	15	2.8%

Sequel to Table 4 see on p. 236

Sequel to Table 2

1	2	3
Ellipsis	10	1.8%
Syntactic parallelism	5	0.9%
Adjunctive constructions	5	0.9%
Simple nominative sentences	2	0.4%
Polysyndeton	1	0.2%
Repetition	1	0.2%
Total	541	100%

The analysis has shown that more various syntactic means are used in the scientists' commentaries in Russian articles than in English ones. As regards articles in both English and Russian, the most commonly used means of expressive syntax in the scientist's commentary is direct speech which predominates over all other means in English texts. A scientist's commentary, when expressed in the form of direct speech, provides the reliability of information told by a scientist and establishes a dialogue between the expert and the reader, e.g. ***"The fundamentals of helping people with depression are pretty low tech,"*** *Dr. Simon said.* ***"The core resource is humans,"*** *people who can identify patients and offer treatments.* ***"Это та долгожданная частица, которая необходима, чтобы теория, объясняющая все сущее в мире, была замкнутой"****, – отметил Николай Шумейко.*

Another widely used syntactic means in English and Russian articles is parceling. The initial position of coordinative conjunctions in the sentence refers to expressive syntax because these conjunctions are used for emphasis. In this case, the first part of the sentence is usually the presupposition, and the final part has more significance, e.g. *"The jaw bone is small – perhaps from a female – and, on the outside surface, it mainly shows features found in earlier fossils of H. erectus and even H. habilis.* ***But****, on the internal surface, it is quite lightly built – an advanced feature found in later humans." Медицина – самая консервативная отрасль науки и практики, которая всегда хранит тайны.* ***Но*** *информированность в современном обществе – это обязательный атрибут.*

In Russian articles under study the scientist's commentary is accompanied by a significant amount of parentheses that are used for structuring information. According to our research, 56% of parentheses reflect the researcher's argumentation and are specific of scientific texts, while 44%

of the parentheses reflect the emotional or expressive evaluation of the above, which is specific of fiction, conversations, and public speech, e.g. *"**Thus**, there's been some research to suggest that exercise, both physical and cognitive exercise, is helpful," Plassman added... **В результате** ребенок начинал ходить на "неправильных" ножках, что только усугубляло болезнь, — страдало все, что только может пострадать: капсула, мышцы, связки...* In the article on modern cell technologies a researcher expresses his negative emotional attitude to the problem, e.g. ***К сожалению,** бытует мнение, даже среди врачей, что здесь нет никакой науки и никакой проблемы.*

In English popular science articles parentheses are also common in the scientist's commentary, and fronting is widely used to focus the reader's attention on a certain part of the sentence, as well as to illustrate the researcher's logical argumentation and their attitude to what is being told, e.g. ***Often,** falls lead to a downward health spiral because a senior has lost his or her mobility, Wilson says.*

In addition, a characteristic feature of Russian articles (the scientist's commentary) is the use of such particles as *же, да, даже, вот, уж, все-таки*, etc. that add expressiveness to expert's commentaries and create the impression of equality between the expert and the reader, e.g. *У больных, у которых отсутствует система воздушного звукопроведения, единственная возможность услышать окружающих — проведение звука по кости. **Вот и** стремятся во время операции хирурги приблизить звук к кости. **Да** пришивать ничего **и** не нужно, — говорит хирург. — Но помочь можно.*

Thus, verbalization of the scientist's commentary occurs on the lexical and the syntactic level. The most common syntactic means are basically the same in the scientist's commentary in both languages, but there are differences in other commonly used means of expressive syntax. In particular, the scientist's commentary in Russian popular science texts is characterized by a wide use of imperatives, exclamatory and interrogative sentences, whereas English popular science texts are characterized by the use of adjunctive and emphatic constructions and parallel syntactic structures. The scientist's communicative aim, as regards English popular science texts, is mainly to inform the readers about new scientific data and study results, to present new knowledge in a logical way, and to evaluate it. In the scientist's commentary in Russian popular science texts, the emotional evaluation of new knowledge is expressed more explicitly which suggests that the scientist's commentary in Russian articles is generally more emotionally coloured than in English ones.

LITERATURE

Баженова, Е. *Выражение преемственности и формирования знания в смысловой структуре русских научных текстов (на материале современных лингвистических текстов)*: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Е. Баженова. – Воронеж, 1987. 16 с.

Ван Дейк, Т.А. *Язык. Познание. Коммуникация* / Т.А. ван Дейк. – Москва: Прогресс, 1989. 312 с.

Сысоева, Т. Синтаксические средства воздействия в рекламном тексте. В кн.: *Грамматические исследования: Материалы докл. II межд. конф. 5–6 ноября 2003 г.* – Минск, 2004, с. 168–171.

Radif ZAMALETDINOV, Elena ARSENTEVA,
Roza AYUPOVA
(Kazan Federal University Institute of Philology and Culture)

Specific National-Cultural Peculiarities of English, Russian, and Tatar Phraseological Units

Summary

Specific National-Cultural Peculiarities of English, Russian, and Tatar Phraseological Units

The article focuses on the problems of national and cultural features of phraseological units in three languages (English, Russian and Tatar) representing different language families and groups. Phraseology is that part of a language in which the cultural potential of a nation is accumulated. The research considers: 1) phraseological units which do not have compliances in other languages; 2) phraseological units containing a lexeme with national and cultural meaning as a constituent; 3) phraseological units reflecting national history, traditions, customs, etc.

The research clarifies some factors defining national and cultural features of phraseological units in different languages. The reflection of national and cultural features at the level of componential structure of units is explained by the difference of images created in the result of historical and cultural development of different peoples. Languages of the peoples having closer cultural and historical links have greater number of common phraseological images. The results of the research also testify to the fact that the territorial proximity of peoples promotes the development of similar phraseological images.

Keywords: *phraseological units, national cultural peculiarities, counterparts, lexeme structure, prototype*

Резюме

Национально-культурные особенности английских, русских и татарских фразеологических единиц

Статья посвящается проблемам национально-культурных особенностей фразеологических единиц трех языков (английский, русский и татарский), представляющих разные языковые семьи и группы. Фразеологические единицы являются той частью языка, в которой накапливается культурный потенциал нации. Исследованию подвергаются: 1) фразеологические единицы, не имеющие соответствий в других языках; 2) фразеологические единицы,

имеющие в своем компонентном составе лексему с национально-культурным значением; 3) фразеологизмы, отражающие национальную историю, традиции, обычаи и т.д.

Нами выявляются несколько факторов, определяющих национально-культурные особенности фразеологических единиц разных языков. Отражение национально-культурных особенностей на уровне компонентного состава единиц объясняется отличием образов, созданных в результате исторического и культурного развития разных народов. Языки народов, имеющих более тесные культурные и исторические связи, имеют больше общих фразеологических образов. Результаты исследования также свидетельствуют о том, что территориальная близость народов способствует созданию общих фразеологических образов.

Ключевые слова: *фразеологизм, национально-культурные особенности, соответствие, структура значения, прототип*

*

1. Introduction

As stable figurative combinations of words, phraseological units (PUs) have been the subject matter of linguistic investigation in many countries. On the one hand, as E. Piirainen points out in her book "Widespread Idioms in Europe and Beyond", *the extensive similarities between the languages of Europe in the area of metaphors have attracted the attention of linguists for a long time* [Piirainen 2012: 19]. On the other hand, national-cultural diversity of phraseological units have become one of the traditional areas of research in phraseology. R. Zamaletdinov underscores the thought that in the 21st century, language is perceived by linguists not only as a means of communication and cognition but also as the cultural code of a nation [Zamaletdinov 2012]. Many researchers are convinced that phraseological units *accumulate and hand down the cultural potential of a nation from generation to generation. They reflect peculiar features of any national language, ... and express the spirit and originality of the nation in a unique way** [Zainullina 2005: 157].

The well-known linguist V. Teliya points out the clearly expressed national connotation of phraseological units. In her opinion, the peculiar feature of phraseological units is their image motivation, which is directly related to the world perception of the nation [Teliya 1996].

* All citations from Russian have been translated into English by the authors of this article.

V. Maslova indicates that phraseological units and cultural and historical traditions of the nation are closely connected. In this way, phraseological units are associated with a specific *world picture* [Maslova 2001].

Y. Vereshchagin and V. Kostomarov call phraseological units *collective memory* of national language speakers, *a monument of their culture* and *a mirror of their life* [Vereshchagin and Kostomarov 1983: 262].

D. Dobrovol'skij distinguishes cultural-historical associations and national-cultural peculiarities of phraseological units. He is certain that it is impossible to mistake historical associations and traces of traditional culture of a nation for some features of another nation [Dobrovol'skij 1997].

E. Arsenteva argues that the national-cultural peculiarities of phraseological units may be found on three levels: the whole phraseological meaning, the meaning of separate lexical constituents (lexemes), and the literal meaning of the variable word combination which has been figuratively transferred (i.e., the prototype of the PU) [Arsenteva 2006].

Our investigation of English, Russian, and Tatar phraseological units will be based on this classification.

2. Reflection of National-Cultural Features in Phraseology

Comparative analysis of phraseological units belonging, on the one hand, to different language families (English and Russian to the Indo-European family, Tatar to the Turkic group of the Altaic family of languages), and, on the other hand, to different language groups of the same language family (Germanic and Slavonic groups of the Indo-European family) is of great interest from the point of view of their national-cultural features.

1. The national-cultural character of a PU is determined by the fact that the given PU is based on an image that is unique to the language and culture. Therefore the PU has no counterparts in other languages. The existence of such units is explained by the elective character of phraseological nomination of native speakers of different languages. At the same time concepts uniting the meanings of such units exist in the cognitive systems of native speakers of English, Russian, and Tatar. That is why their meanings are rendered into another language with the help of a lexical (one or more lexical units) or a descriptive translation (word combinations of non-phraseological character).

Such units exist in the phraseological systems of the three languages; however, they are not so numerous in comparison with phraseological

units having phraseological counterparts in the form of equivalents and analogues. Let us present some examples:

to go nuts – *спятить, рехнуться;*
to pick (suck) someone's brains – *использовать чужие мысли; присваивать чужие идеи*;
(as) bold as brass – *нахальный, наглый, бесстыдный, бесстыжий, бессовестный*;
обламывать зубы кому-либо, обломать зубы кому-либо – to subdue/curb/quiet someone;
от мала до велика – everybody; men, women and children; young and old; absolutely all people;
наказание господне – someone who causes trouble;
авызын ачса упкәсе куренә – about a very poor person having nothing to wear or about an extremely thin person. The literal translation of this Tatar PU is: if he opens his mouth, his lungs can be seen;
авызыннан ут чәчә – about a person who speaks very fluently or is a good orator. The calqued translation is: pours fire forth;
агач авыз – a person who cannot express himself clearly. The loan translation is: wooden mouth.

There is another way of rendering such PUs. A calque or a loan translation is possible if the image of the translated calque does not seem strange, unacceptable, or inappropriate to the native speakers of the language. As a rule, loan translations are accompanied by a lexical or a descriptive translation in phraseological dictionaries:

a break in the cloud – *просвет в тучах, надежда на улучшение*;
the greater the crime, the higher the gallows – *чем серьезнее преступление, тем выше виселица, т.е. возмездие соответствует вине*;
бедный родственник – a poor relation, i.e., a humble person who depends on others;
чыпчык тезеннән – up to the knee of a sparrow, very small or shallow;
аркага арка терәп – leaning with their backs to each other, on close and friendly relations.

2. The number of phraseological units with a specific national-cultural component in their lexeme structure is rather limited. These are words denoting some realia of a nation, related to their culture, religion, or some geographical or proper names.

The English proper name "Crichton" serves as a constituent of the English phraseological unit "Admirable Crichton" – a scholar, a well-educated person. This was the name of a well-known Scottish scientist of the 16th century who got a Master's Degree at the age of fourteen; he was also a very handsome man [Kunin 1984: 185].

The geographical name Gretna Green is the name of a village on the border of Scotland where runaway couples in love are able to get married without presenting proper documents. The name has become part of the English phraseological unit "Gretna Green marriage", meaning 'a marriage of runaway sweethearts without keeping strictly to the formalities established by law' [Kunin 1984: 490].

The obsolete Russian phraseological unit *Вяземская лавра* is another interesting example. It denotes a den where people leading an immoral way of life gather. The meaning of the PU has a derogatory connotation.

The origin of the PU is connected with the surname of Prince Vyazemskij, St. Petersburg's House which was known for its ill fame as a den of people leading an immoral way of life. The expressivity of this expression lies in the connection of the proper name with the figurative meaning of the word "лавра" – a large monastery for men under the authority of a synod. The ironic colouring of the expression is connected with it [Birikh 1998: 47].

Another interesting Russian PU is *перебиваться с хлеба на квас (на воду)* – to live from hand to mouth. The national constituent is *квас* – a national Russian drink made from bread, dried crust with malt, and water.

The majority of PUs, characterized by some national-cultural feature, appear to be liked to religious culture. Their image may be related to some religious beliefs, myths, rituals, tradition, etc. Therefore the English and the Russian phraseological stocks contain a fair amount of common images originating from the Bible.

The Koran has been the main source of religious texts for the Tatar people. For this reason a number of phraseological images are bizarre for people with a Christian cultural background. Moreover, originally Tatar literature and culture have had much closer ties with the oriental heritage which results in the presence of realia and images borrowed from ancient sources of Turkic, Persian, and Arabic literature and culture.

The Tatar PU *андый гына хан кызында да була*, whose literal translation is "even a khan's daughter may make such a trifling mistake", meaning 'an insignificant mistake that could be made even by honorable people

without any damage to their reputation, therefore it should be forgiven'. It goes back to the history of oriental countries where the ruler was called "a khan".

Another example is *авызына хөзер төкергән*. This unit refers to a person who has much knowledge in various spheres and therefore can spread valuable information. Hozer Ilyas is a mythological character, an immortal holy old man. This phrase was first used in the book "Hakim Ata" about the great poet of the 12th century Seleyman Bakyrgani.

3. The PUs of the third group reflect national peculiarities in their prototypes, such as the history, traditions, legends, customs, religious beliefs of English, Russian and Tatar native speakers and the development of their language. PUs of this group may also be created by well-known national writers, poets, political leaders, etc.

The nationally marked English phraseological unit "to have kissed the blarney stone/the Blarney Stone" with the meaning 'to be a flatterer' is based on an old legend according to which a person who kisses the stone in Blarney Castle, in Ireland is sure to acquire the ability to be a flatterer [Kunin 1984: 725].

The proverb "When Adam delved and Eve span who was then a/the gentleman?" with the structure of an interrogative sentence was one of the slogans of the English Peasants' Revolt of 1381. These words are attributed to the monk John Ball. Nowadays this expression is used ironically concerning a person who plumes himself or herself on his or her lineage [Kunin 1984: 31].

The Russian polysemous PU *во всю ивановскую*, meaning 1) at the top of one's voice and 2) as fast as one can, originates from the expressions *звонить во всю ивановскую* – to ring the bells of Ivan the Great Bell Tower in the Moscow Kremlin, and *кричать во всю ивановскую* – to announce tsar ukases (edicts) on Ivanovskaya Square in the Moscow Kremlin [FSRY 1986: 177]. These are Russian historical realia.

The present Russian adjectival PU *не ахти какой* was formed from the expression *Ах ти!* (an expression of amazement, astonishment, admiration). *Ти* – obsolete *тебе* – 'you' is the enclitic form of the pronoun *ты* – "you" in the dative case, singular [Birikh 1998: 240].

The Tatar phraseological unit *иннә илаһи'еңны укы* has two meanings: 1) pray for the last time because you will be murdered soon; 2) used to denote that a person is in an extremely bad situation and there is no way

out. *Иннә илаһи* are the first words of the prayer which is pronounced when receiving news about someone's death. It means that the human being is born to serve Allah, and he or she should return to him.

The phraseological unit *бабага биру* is a very interesting case. The literal translation is 'to give an old man', meaning 'circumcision'.

National folklore, literature, cultural and other traditions and customs have played a comparatively smaller role than religious culture in the formation of Tatar PUs, e.g. *бил алышу* (literally: 'taking each other by the girdle') – 'to examine the strength of each other'. The PU relates to the Tatar national wrestling taking each other by girdles with towels. *Гали былтыр дөлделе* – 'a winged horse', which is a mythical accessory of Gali, a personage in folklore and chivalric literature. He is mentioned in the ancient book *Kisekbash* and other oriental poems and songs.

It is necessary to add that some phraseological units may have the same meaning in two or three languages but be based on different images characterised by nationally specific features. An excellent illustrative example is two units in the English and Russian languages "to carry coals to Newcastle" and *ездить в Тулу со своим самоваром* which have two specific geographical names in their lexeme structure.

The areal factor also influences the phraseological stock of any language. Tatar is one of the languages spoken in the Russian Federation. Accordingly, this language is in active interaction with Russian. The result is a number of PUs with a common image and constituents which occur in these two languages, e.g. the PU *себер китү/баш себер китү*, its loan translation is: "to be exiled to the Siberia" and which has the meaning 'to be wasted or lost'. The word *Seber* (Siberia) denotes the part of Russia known as the place with the most severe climate, and for this reason it is very hard to survive there. In Tzarist Russia exile to Siberia used to be one of the most severe punishments criminals could be sentenced to.

3. Conclusion

National cultural peculiarities of PUs of different languages are the result of a variety of factors. On the level of the meaning of the whole phraseological unit, these differences are mainly related to the mindset and the linguistic vision of the world, and associations that people create. As to the national cultural peculiarities of PUs that are manifest on the level of the meaning of separate lexical constituents (lexemes) and the prototype meaning, empirical research reveals that in majority of cases these

PUs are based on images created by history, culture, and literature. Due to this reason, closer historical and cultural ties between peoples result in common phraseological images. As comparative studies in phraseology of the English, Russian, and Tatar languages show, the area factor should also be mentioned as one of the reasons for the existence of common phra seological images in different languages.

LITERATURE

Arsenteva, E. *Frazeologiya i frazeografiya v sopostavitel'nom aspekte* (Phraseology and Phraseography: A Comparative Study). – Kazan: Kazan State University, 2006. 172 p.

Birikh A. *Slovar' Russkoy frazeologii: Istoriko-etimologicheskij spravochnik* (Russian Phraseological Dictionary: A Historical and Etymological Reference Book). – St. Petersburg: Folio-Press, 1998. 704 p.

Dobrovol'skij, D. Natzional'no-kul'turnaya spetsifika vo frazeologii (National-Cultural Features in Phraseology). In: *Voprosy yazykoznaniya*: 1997, № 6, 37–48 p.

FSRY – *Frazeologicheskij slovar' russkogo yazyka* (Russian Phraseological Dictionary). – Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, 1986. 543 p.

Kunin, A. *Anglo-Russkij frazeologicheskij slovar'* (English-Russian Phraseological Dictionary). – Moskva: Russkij yazyk, 1984. 944 p.

Maslova, V. *Lingvokul'turologia: Uchebnoe posobie dlya studentov vysshikh uchebnykh zavedenij* (Linguistic Culture: A Textbook for Students of Higher Educational Institutions). – Moskva: Akademia, 2001. 208 p.

Piirainen, E. *Widespread Idioms in Europe and Beyond. Towards a Lexicon of Common Figurative Units*. – New York: Peter Lang, 2012. 592 p.

Teliya, V. *Russkaya frazeologia. Semanticheskij, pragmaticheskij I lingvokul'turologicheskij aspekty* (Russian Phraseology. Semantic, Pragmatic and Linguacultural aspects). – Moskva: Yazyki Russkoy kul'tury, 1996. 228 p.

Vereshchagin, E., Kostomarov, V. *Yazyk i kul'tura* (Language and Culture). – Moskva: Russkij yazyk, 1983. 262 p.

Zainullina, L. *Kompozitsionnaya semantika proizvodnogo slova (na materiale angliyskogo, nemetskogo, russkogo, bashkirskogo i frantsuzskogo yazykov* (Compositional Semantics of a Derivative: Based on the English, Russian, French and Bashkir Languages). – Ufa: RIO BashGU, 2005. 188 p.

Zamaletdinov, R. Yazyk – kul'turnyj kod natsii i klyuch k kul'ture vsego chelovechestva (Language as the Cultural Code of Nation and a Key to Culture of the Humanity). In: *Filologiya i kul'tura* (Philology and Culture). Kazan: Kazan State University, 2012, № 2(28), 49–53 p.

Jana BUTĀNE-ZARJUTA
(Daugavpils Universitāte)

Neoficiālie antroponīmi jauniešu komunikācijā: latviešu un krievu valodas sastatāmais aspekts

Summary

Non-official Person Names in Youth Communication: Latvian and Russian Contrastive Aspect

The place of anthroponyms in linguistics and their specificity is a topical issue in modern onomastics. The official traditional anthroponymic formula in the Latvian language is formed by an individual name and a surname fixed in documents. However, in many cases apart from having a name and a surname a person may have a nickname or some modification of a personal name used in everyday communication or the Internet medium. These types of nomination form the unofficial anthroponymic system.

The present article has been produced based on the data collected through the interviews of Daugavpils young people (students of higher educational establishments and secondary schools) about the use of anthroponyms in everyday communication.

The aim of the research work is to study the informal personal nomination in most typical of functioning environments in their onomastic and sociolinguistic aspect: to focus on the informal personal names segment differentiation, their research history; to analyze the issue of understanding the concept of nicknames and hipokoristic names in Latvian, Russian languages; to compare pupils' and students' motivation for unofficial personal names and their formation. There has not been an expanded research of unofficial personal nominations for study and comparison of different segments of personal names in Latvian linguistics so far.

Linguistic material of changes of person names is interesting and important for their uniqueness, variability, sociolinguistic role. Topicality of the work is determined by a need for new theoretical and practical studies of Latvian and Russian personal names, especially in the field of informal personal nominations.

Key words: *non-official person names, youth speech, communication, modification of person names, nickname*

*

Antroponīmu vieta valodniecībā un to specifika ir viens no visaktuālākajiem jautājumiem mūsdienu onomastikā. Oficiālo antroponīmisko formulu latviešu valodā veido individuālais vārds un uzvārds, kas tiek fiksēti dokumentos, un tiem ir identificējošā funkcija. Bez oficiālā individuālā vārda un uzvārda cilvēkam var būt arī iesauka [Zuģicka 2008: 409], kā arī ikdienas saziņā lietotas dažnedažādas personvārdu modifikācijas. Mūsdienu personvārdu sistēma nav slēgta. Lai gan kalendāro vārdu pārveidojumi nav oficiāli, to funkcionalitāte ir aktīva dažādās lietojuma sfērās.

Neoficiālie antroponīmi kā lingvistiskās izpētes objekts ir īpatnējs, daudzveidīgs valodas slānis, kuram ir sava vieta latviešu valodniecības vēsturē un kā antroponīmisku pētījumu materiāla avots tas nebūt nav tik nenozīmīgs [Bušs 2003: 115].

Teorētiskajā literatūrā daudzkārt ir uzsvērtas valodas lietojuma īpatnības jauniešu vecumā salīdzinājumā ar citām vecumgrupām. Sociolingvisti konstatējuši, ka specifisks vārdu krājums visvairāk raksturīgs indivīdiem jauniešu vecumā. Pie jauniešu vecumgrupas pieder apmēram 13 līdz 25–30 gadus veci indivīdi. Valodniece Laura Tidriķe jauniešu valodu definē kā *lingvistiskās pašidentifikācijas formu, kas visspilgtāk izpaužas jauniešu savstarpējā saziņā neformālās situācijās un variē atkarā no sociāliem un saociāldemogrāfiskiem faktoriem (runātāju dzimums, vecums, izglītība, piederība pie noteiktas jauniešu grupas utt.)* [Tidriķe 2006: 16].

Raksta pamatā ir dati, kas iegūti, aptaujājot Daugavpils jauniešus – vidusskolēnus un studentus – par neoficiālo antroponīmu lietošanu ikdienas komunikācijā. Lai gan apkopotais materiāls paredz iesauku, personvārdu pārveidojumu, hipokoristiku, pseidonīmu, segvārdu un citu neoficiālās antroponīmijas segmentu izvērstu analīzi jauniešu komunikācijā, šajā pētījumā pievērsta uzmanība tieši personvārdu pārveidojumiem un iesaukām latviešu un krievu jauniešu vidē.

Piedaloties aptaujā „Neoficiālie antroponīmi mūsdienu jauniešu komunikācijā", uz jautājumu „Kas un kādās situācijās Jūs sauc **pilnā vārdā**?" jauniešu atbildes bija līdzīgas: skolas un studiju biedri; draugi, paziņas; skolotāji un pasniedzēji; ģimenes locekļi un radi; nepazīstami cilvēki; citās formālās situācijās, taču neiztika arī bez izvērstākiem komentāriem, piemēram,

[vārdā mani uzrunā mamma, kad dusmīga uz mani];

[draugi, kad grib pajokot];

[bibliotēkā, poliklīnikā, bankā, frizētavā – visur, kur mani nepazīst].

Te gan jāatzīmē, ka vairākās anketās ailē, kur bija jānorāda savs vārds, krievu respondenti uzrakstīja krievu antroponīmijas sistēmai tradicionālās hipokoristikas – personvārda saīsinātas (citādi pārveidotas) neoficiālas formas, piemēram, Миша < Михаил, Катя < Екатерина, Дима < Дмитрий, Вика < Виктория. Tas liecina, ka hipokoristikas ikdienas komunikācijā funkcionē līdzvērtīgi līdzās oficiālam priekšvārdam – gan formālās, gan neformālās situācijās. Hipokoristikas lietojums piešķir komunikācijai neitralitāti atšķirībā no citiem – okazionāliem personvārdu pārveidojumiem, kuri ietver kādu attieksmi pret nosaucošo personu.

Lai arī šoreiz netiek runāts par teorētiskiem antroponīmikas jautājumiem un dažādām pētījuma nostādnēm latviešu un krievu antroponīmikā, jāatzīmē, ka pētījumos nereti vērojama atšķirība antroponīmikas terminoloģijā, jēdzienu izpratnē. Piemēram, viens no ierastākajiem cilvēka nosaukšanas veidiem ir viņa vārds, kas bieži vien sarunvalodā tiek lietots pārveidotā formā. Šādi antroponīmi tiek definēti gan kā iesaukas (latviešu atroponīmikā), gan arī kā atsevišķs neoficiālās nominācijas veids – hipokoristikas un personvārdu dažādas vārdformas (krievu antroponīmikā). Arī studentu un skolēnu vidē iesauka tiek saprasta tās plašākajā nozīmē, proti, jebkurš neoficiālās antroponīmijas veids, arī personvārda pārveidojums. Šajā pētījumā gan šie nominācijas segmenti tiek skatīti atsevišķi un dots vispārīgs ieskats kopējās un atšķirīgajās iezīmēs neoficiālās nominācijas sistēmā latviešu un krievu valodā.

Pētāmajā materiālā konstatētas gan tipiskas, gan okazionālas personvārdu pārveidojumu formas. Tipiskās vārdformas ir tradicionāli, visiem pazīstami un plaši lietojami pārveidojumi, piemēram, Pēcis < Pēteris, Evuks < Eva, Erņa < Ernests, Zuze < Ilze; Вера < Вероника, Аня < Анна, Антоша < Антон, Юра < Юрий, Женя < Евгений. Taču lielākoties apzināti ir netipiski, savdabīgi, okazionāli derivāti.

Analizējot pārveidojumus, kas darināti uz priekšvārda pamata, jāteic, ka nereti viena pārveidojuma forma ir vairāku vārddarināšanas paņēmienu rezultāts. Tomēr var runāt par dažām darināšanas tendencēm:

1) priekšvārda reducēšana;
2) dažāda veida afiksācija;
3) pārveidojumi pēc citvalodas priekšvārda parauga.

Sufiksālie derivāti – gan latviešu, gan krievu valodā – veido visplašāko personvārdu pārveidojumu grupu, kas atvasināti no individuālā vārda. Produktīvākie sufiksi šajā grupā ir -iņ-, -ik-, -uk-, -uc-. Šie derivāti funkcionē kā deminutīvi un ietver emocionāli pozitīvu subjektīvu attieksmi, piemēram:

Andziņš < Andis, Sandriņa < Sandra; Juriks < Juris, Arviks < Arvis; Dačuks < Dace, Māruks < Mārīte; Ivucis < Iveta, Līgucis < Līga. Nereti sieviešu personvārdu pārveidojumi veidoti kā vīriešu dzimtes vārdformas, izmantojot attiecīgas izskaņas: -ucis, -iņš, -iks, -uks, -ons, piemēram, Ingucis, Aijiņš, Intiks, Montuks, Zitons. Līdzīgi konstatētas vīriešu personvārdu pārveidojumu formas, izmantojot derivatīvo galotni -a: Andža < Andris, Edža < Edgars.

Pārveidojumos krievu valodā produktīvāki formanti ir -ча, -чик, -ик, piemēram, Юльча, Юльчик < Юлия, Сандрик < Сандра, Софик < София, Вовчик < Владимир, lai gan lielāko daļu pārveidojumu veido priekšvārda iekšējās modifikācijas, biežāk uz hipokoristikas pamata, un dažnedažādi īsinājumi, piemēram, Вован < Владимир, Вадя, Вадёс < Вадим, Андрон, Андрюшка, Дрюня < Андрей; Аля < Алла, Кэт < Екатерина, Эга < Эдик, Сига < Сергей, Ася < Анастасия.

Jāsaka, ka ikdienas saziņā jaunieši lieto ne tikai latviešu valodas morfoloģiskai sistēmai tipiskus personvārdu pārveidojumus, bet arī citvalodas, visbiežāk krievu valodas, piemēram, Kasperitto < Kaspars, Bridža < Brigita, Džastina < Justīne, Džons < Jānis, Džonni < Deniss, Daiguška < Daiga, Dašeņka < Darja, Inuļa < Ina, Ļiguška < Līga, Marusja < Marina. Tās ir gan krievu valodas personvārdu sistēmas daudzveidīgās hipokoristikas, gan aizgūtie derivācijas formanti, kā, piemēram, -ka. Apkopotais materiāls liecina, ka jaunākās paaudzes saziņā krieviskie īsinājumi ar formantu -ka, ko krievu onomasti skaidro kā vārdus ar nievājuma nokrāsu, ir pavisam parasti. Tas, kādā situācijā krievu valodai tipiskie īsinājumi latviešu runā tiek lietoti un cik daudz tajos tiek ietverts nievājošas attieksmes, būtu vēl plašāk pētījams jautājums. Tomēr jāteic, ka aptaujas dalībnieki pozitīvi vērtē ikdienas komunikācijā lietotos sava personvārda, visbiežāk – priekšvārda, pārveidojumus.

Aptaujā tika konstatēti tikai pāris izvērsti komentāri par personvārdu pārveidojumu lietojuma vērtējumu ikdienas komunikācijā:

> *[man ļoti nepatīk, ja paziņas mani uzrunā pēc krievu modes – Svetka. Šī uzrunas forma ļoti griež ausis. Uz to nereti atbildu, ka Svetka tirgū pārdod sēkliņas. Es esmu Sveta, Svetlana]*;
>
> *[Pēteris, Petro, Pičuks, Petrasiks – tie ir tikai daži, kā mani uzrunā draugi. Man patīk personvārda daudzveidība, kad var izvēlēties, kādā situācijā kā uzrunāt]*;
>
> *[Džonis, Gačo, Annuža, Kasparito – draugus un paziņas uzrunāju tikai tādā veidā. Dažiem pat īstos vārdus vairs neatceros]*.

Aptaujas dalībniekiem tika arī jautāts, vai viņus uzrunā **uzvārdā**, kādās situācijās. Atbildes bija apstiprinošas, proti, uzvārdā tiek uzrunāti galvenokārt mācību un citās iestādēs, formālās situācijās. Izvērstāki komentāri gan liecina, ka uzvārds kā uzrunāšanas veids ne visai patīk un paši jaunieši izvairās kādu uzrunāt tieši uzvārdā, piemēram:

[draugi dažkārt jokojoties];

[uzvārdā sauc vecāki, kad strīdamies];

[cenšos nevienu tā neuzrunāt, jo tas, manuprāt, novelk robežu komunicējot];

[man nepatīk, ja kāds uzrunā uzvārdā. Tas liek savā veidā saspringt, it kā gaidot kaut kādas nepatikšanas];

[dažreiz skolotājs atļaujas tādu bezkaunību];

[uzvārdā mani uzrunā klasesbiedri, ar kuriem nedraudzējos].

Nereti neformālās situācijās uzvārds tiek pārveidots, līdzīgi iepriekšminētajai priekšvārdu derivācijai. No uzvārdiem darinātās vārdformas veido daudz mazāku grupu nekā jauniešu priekšvārdu pārveidojumi.

Par uzvārdu pārveidojumiem galvenokārt funkcionē uzvārdu saīsinājumi, pārveidojumi, nereti arī zilbju spēles. Raksturīga ir pārveidojumu veidošana uz atskaņu pamata ar uzvārdu vai spēle ar skaņām, piemēram, Šmucāne, Kucāne < Vucāne, Šļubka < Ļubka, Česters < Šķesters. Ir uzvārdu derivāti, kuros no uzvārda pamatformas ir saglabājušās tikai pirmās zilbes, piemēram, Kuzja < Kuzņecovs, Ciko < Cikovskis, Sobis < Soboļevs. Pēc sniegtajām atbildēm, uzvārdu pārveidojumi funkcionē kā deminutīvi, piemēram, Kokīte < Kokina, Berniņa < Berņa, Žvingulēns < Žvingule, kā arī sieviešu uzvārdi pārveidoti vīriešu dzimtes vārdformās, piemēram, Čiekurēns < Čiekure, Tomsons < Tomsone, Ušpelēns < Ušpele. Ir arī tādi derivāti, kas no uzvārda pārveidoti kādās priekšvārda formās, hipokoristikās, piemēram, Aļeška < Aļeškins, Jasiks < Jasiņavičs, Jegors < Jegorovs, Petjka < Petaško, Petruha < Pētersons.

Uzvārdu pārveidojumi, līdzīgi priekšvārdu modifikācijām, jauniešu komunikācijā tiek uztverti pozitīvi, piešķirot attiecīgā situācijā savu konotāciju – mīlinājumu, ironiju, humoru, retos izņēmumos – nicinājumu, nievājumu.

Krievu valodā ir tradicionāla trīskomponentu oficiālā nominācija, t.i., priekšvārds, tēvvārds un uzvārds. Kā liecina apkopotais materiāls, **tēvvārda** lietošanu jauniešu komunikācijā var dalīt divās daļās: uzruna formālās situācijās, piemēram, skolā, universitātē, uzrunājot mācībspēkus un

pieaugušos, ko nosaka uzrunas etiķete noteiktā situācijā, un, otrkārt, tuvinieku, draugu lokā. Otrajā grupā tēvvārds tiek lietots galvenokārt jokojot, piešķirot šim antroponīma veidam ikdienas situācijā pozitīvu, humoristisku nokrāsu.

Latviešu materiālā tēvvārda lietojums netika konstatēts.

Studenti un skolēni ir noteikta sabiedrības daļa, konkrēts modelis, kas izjūt nepieciešamību pēc savas identitātes, noteikumiem, izskata un uzvedības principiem, savām tradīcijām. Ja kāds neatbilst šīm normām, nereti tiek izcelts uz citu fona ar **iesauku**. Līdz ar to iesauka ir intereses un uzmanības rezultāts, ko apkārtējie rāda pret adresātu.

Iepriekš jau tika minēts, ka lielākā daļa respondentu iesauku izprot plašāk, proti, tas ir specifisks regulāri lietots antroponīms, kas nav priekšvārds vai uzvārds. Turpmāk gan tiek skatītas iesaukas to šaurākajā izpratnē – papildvārds, ko cilvēkam dod apkārtējie un kas apzīmē viņam tipisku iezīmi, raksturo kādu dzīves situāciju, notikumu.

Jāteic, studentu un vidusskolēnu attieksme pret iesaukām nav noraidoša, kā arī pašas iesaukas norāda uz adresāta galvenokārt pozitīvām iezīmēm, ietverot humoristisku nokrāsu. Tikai dažas no apkopotā materiāla ir pejoratīvas, kuras vairāk funkcionē kā apsaukas, piemēram, Siļķe, Zirdzene, Potņavaja. Tā, piemēram, atbildot uz jautājumu „Kāda ir Jūsu attieksme pret iesauku lietošanu?" un „Vai iesauku lietošana ietekmē savstarpējās attiecības?", jaunieši atbildēja:

> *[pozitīva, ja vien tā neaizskar cilvēka cieņu un godu]*;
>
> *[iesaukas ietekmē attiecības – tās kļūst tuvākas un vienkāršākas]*;
>
> *[Iesaukas, manuprāt, tiek dotas gadījumos, kad vārds ir pārāk populārs un daudziem cilvēkiem draugu lokā ir vienāds. Tad, lai atšķirtu, tiek dotas iesaukas. Vēl arī tiek veidotas gadījumos, ja vārds ir pārāk grūti izrunājams. Noteiktā draugu lokā iesaukām nav ne vainas. Bet ar nosacījumu, ka iesaukas valkātāju iesauka neaizvaino. Bet profesionālā vidē iesaukām nav vietas. Un iesaukas nevajadzētu „nest tautās" tālāk. Personvārdu pārveidojums arī var būt kā iesauka. Par iesaukām neuzskatu vārdus deminutīvā – Anniņa, Jānītis, Maijiņa utt. Tas ir muļķību kalngals]*.

Apkopojot sniegtās atbildes uz jautājumu „Kāda, Jūsuprāt, ir iesauku došanas motivācija?", tika konstatēts, ka iesaukas motivē adresāta ārējais izskats, uzvedība, dažādi dzīves atgadījumi, runas veids, raksturs, nodarbošanās, prasmes un intereses, līdzība ar mākslas filmas vai multfilmas varoni, gaita. Līdz ar to iesaukas – gan latviešu, gan krievu – pēc adresāta rakstu-

rojošām pazīmēm tika iedalītas šādās grupās (te netiek pieminētas neskaidras un nezināmas motivācijas, kā arī personvārdu motivētas iesaukas):

1) Izskata motivētas iesaukas, piemēram, *Distrofiks v* gara auguma un ļoti tievs, *Drebele s* dreb rokas, *Kinders s* maza auguma, *Mākonītis v* apaļīgas miesas būves un plūstošu gaitu; *Арбуз ж* красное лицо большого размера (‘arbūzs’ – ‘sarkana, liela apmēra seja’), *Сосиска м* похож на сосиску (‘cīsiņš’ – ‘līdzīgs cīsiņam’), *Сапог м* большой размер ноги (‘zābaks’ – ‘liela izmēra pēda’), *Фикус ж* худая (‘fikuss’ – ‘tieva’);
2) Uzvedības un rakstura motivētas iesaukas, piemēram, *Benītis v* daudz smēķē, *Čaplaks v* pēc dabas lēns, slinks, vienmēr neapmierināts ar dzīvi, *Koju psihologs v* vienmēr uzklausa un dod padomus, *Viesuļvētra v* nervozs, nekad nav apmierināts ar notiekošo; *Белка м* неодыкватный (‘vāvere’ – ‘nav adekvāts’), *Гусь м* бегает как гусь (‘zoss’ – ‘skraida kā zoss’), *Приколист м* всегда весёлый (‘jautrais’ – ‘vienmēr jautrā noskaņojumā’);
3) Prasmju un interešu motivētas iesaukas, piemēram, *Ašais v* veikls sportā, *Kompiķis v* liels datoru pārzinis, *Peršiene s* raksta dzeju, *Pokemons v* skatās multfilmu „Pokemoni”;
4) Atgadījuma motivētas iesaukas, piemēram, *Cilvēks baseins v* reiz baseinā guva pleca traumu, *Ikucis s* reiz lekcijā stipri žagojās, *Kečups v* vecākajam brālim ir iesauka *Tomāts*, līdz ar to jaunāko iesauca par Kečupu, *Staļins s* draudzenei ir iesauka *Ļeņins*; *Кастрюля м* когда был маленький, в кострюле застряла голова (‘kastrolis’ – ‘bērnībā kastrolī iestrēga galva’), *Чукча м* много кормили мороженым (‘čukča’ – ‘daudz ēda saldējumu’).

Apkopojot iesauku vākumu, jāsecina, ka lielākā daļa iesauku ir krievu cilmes. Krievu valodas leksika kā iesauku krājuma avots ir viegli izskaidrojama: liela daļa jauniešu ir krievu tautības, kā arī Daugavpils ir krieviski runājošo vide. Daugavpils studentu un skolēnu leksikā un respektīvi iesauku materiālā ir arī anglicismi, retāk vācu cilmes vārdi. Jādomā, ka citvalodas leksēmas izmantošanu iesaukas funkcijā veicina galvenokārt divi nosacījumi, kas ietekmē aizguvumu ienākšanu valodā: valodiskā mode un ekspresīvās leksikas papildināšanas tendence. Darinot iesaukas, citvalodas leksēmas galvenokārt tiek fonētiski pārveidotas un morfoloģiski pielāgotas valodai.

Jauni vārdi rodas, gan lai nosauktu jaunas lietas un parādības, gan lai dotu jau esošajām lietām jaunus apzīmējumus. Valodniece Laura Freimane uzsver, ka īpaši jauniešiem ir raksturīga vēlme būt neatkārtojamiem un

individuāliem domās un valodā, kas arī veicina jauninājumu ienākšanu valodā, jo jaunvārdu darināšana visaktīvāk notiek tieši jauniešu vidū. Jauniešu valoda tiek lietota ikdienas neformālās mutvārdu un rakstu komunikācijas situācijās, piemēram, brīvā laika pavadīšanas vietās, draugu lokā. Mutvārdu komunikācija daudz mazāk pakļaujas literārajam un normatīvajam filtram, tāpēc jaunieši sarunvalodā pievērš minimālu uzmanību valodas normām. Jauniešiem pieņemamu neformālas komunikācijas situāciju veido arī viņu izvēlētā, bieži parupji familiārā un nereti savdabīgi asprātīgā leksika, kas piešķir runai emocionāli ekspresīvu nokrāsu. Jauniešu valoda atbilst gan viņu ārienei, gan domāšanas veidam [Freimane 2002: 428].

Neoficiālo antroponīmu pētījums jauniešu komunikācijā tiek turpināts, vāktas vienības un to lietojuma konsituācijas. Lingvistiskais materiāls ļauj pievērsties neoficiālās antroponīmijas segmentu diferenciācijai, to izpētes vēsturei; analizēt neoficiālo antroponīmu izpratnes jautājumus latviešu, krievu un citu valodu antroponīmikā; salīdzināt skolēnu un studentu neoficiālo antroponīmu motivāciju un veidošanu.

LITERATŪRA

Bušs, O. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003. 310 lpp.

Ernstsone, V., Tidriķe, L. *Jauniešu valoda.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006. 192 lpp.

Freimane, L. Jaunvārdi jauniešu sarunvalodā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums 6.* – Liepāja, 2002, 428.–433. lpp.

Zuģicka, I. Riebiņu novada iesauku derivācija. No: *Latgale kā kultūras pierobeža.* – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2008, 408.–419. lpp.

Anda MEISTERE
(LU Latviešu valodas institūts)

Dzimtes apskats pirmajās grāmatās par latviešu valodu

Summary
The View on Gender in the First Books about the Latvian Language

The article is focused on the view on gender in the first Latvian grammars (17th–19th c.) written by German pastors in Latvian parishes (J.G. Rehehusen, H. Adolphi, G.F. Stender, O.B. Rosenberger, H. Hesselberg, A. Bielenstein, etc.), mostly they are in German and meant for foreigners to learn Latvian. This article represents conclusions about the used terms, signification of genders, regarding exceptions in the system of gender, taking into consideration the existence or non-existence of the article in Latvian.

As the authors are of German origin, a comparison with the German language is visible, e.g. the emphasis on the absence of the neuter gender (*Neutrum*) and the presence of the "naked" (*bloss*) masculine and feminine gender, ways are shown how German neuter gender is translated into Latvian; also the fact that they are denying or confirming an article *tas/tā* although there is no such article in Latvian.

Common gender nouns and male gender *e*-stumps are emphasized as exceptions of gender system, accentuating various declension because of stump fluctuation, the occasion of gender fluctuation especially on male names with female ending *e* (*ārste*, *vagare*, *bende* etc.). However most interesting are the remarks about the common gender, namely as common gender names are announced pronouns *es*, *tu*, *sevis*, *kas* and numeral *trīs* because they in one form are applied to both of sex, also substantives *uguns*, *ūdens*, *virsus*, *vidus* – in this case a completely different comprehension of the common gender is shown, because those names cannot be related to person, in this case the term *generis communis* actually refers to the fluctuation of gender.

Key words: *gender, noun of common gender, exceptions of gender system, first Latvian grammar*

*

Rakstā aplūkotajās pirmajās latviešu valodas gramatikās (17.–19. gs.), kuru autori ir vācu mācītāji latviešu draudzēs un lielākoties ir vāciski – domātas, lai cittautiešiem atvieglotu latviešu valodas apguvi, dzimti nosauc vācu terminiem: *das männliche*, *weibliche/weiblige Geschlecht* (Rozenbergers, Heselbergs, Bīlenšteins, Braže), paralēli nereti dod latīņu terminus:

Genus Masculina/Maskulina, *Feminina* (Adolfijs, Rozenbergers, Heselbergs, Bīlenšteins, Braže), *masculine*, *feminine* (Rozenberģers), *femininum*, *masculinum* (Stenders 1783), *das Genus Masculinum*, *Femininum* (Bīlenšteins), pirmajā latviešu valodas gramatikā (tā sarakstīta latīniski) lietoti tikai latiņu termini: *Genus Masculinum*, *Foeminium* (Rehehūzens). Pirmais tolaik gramatiku latviski rakstījis G. Braže, lietojot terminus: *sievišķu*, *vīrišķu kārta*, nekatro dzimti nosauc par *viduskārtu* (Braže); citi autori lietojuši latiņu terminu *Neutrum* [Rosenberger 1831: 29; Bielenstein 1863: 253, 1866: 83 u.c.].

Vērojams salīdzinājums ar vācu valodu, piem., nekatrās dzimtes neesamības uzsvērumā – ka no tās palikušas pēdas vietniekvārdos *kas*, *tā*, adverbiālajās galotnēs *am*, *an*, *u* utt., ka citu valodu nekatro dzimti participos un pronomenos aizstājot vīriešu dzimte: *was kann das sein?* 'kas tas var būt?' utt. [Bielenstein 1863: 59, 1864: 5–6, 1866: 83]. A. Bīlenšteins piezīmējis, ka ziemeļrietumu Kurzemē savukārt zudusi sieviešu dzimte, sakot: *tas meit', viņš gāja pa lauk* [Bielenstein 1864 5–6]. Saikne ar vācu valodu redzama arī latviešu valodā faktiski neesošā artikula uzsvērumā, piem., H. Adolfijs substantīvus raksturo kā nomenus, kas apzīmē ikkatru lietu un kam priekšā ir apzīmētājs *viens*, *viena* vai *tas*, *tā*: *viens/tas kungs*, un loka lietvārdus kopā ar artikulu: *tas vīrs* [Adolphi 1685: 12; 19; 32]. Līdzīgi arī G.F. Stenders norāda, ka latviešu valodā ir tikai „kails" (*bloss*) *masculinum* un *femininum*, ko caur artikuliem *tas/tā* parāda, un locīšanas paradigmās dod katras deklinācijas galotnes un artikulu: viensk. N *tas s* (*š*), *is* (*s*), *us*, *tā a*, *e*, *s*, G *tā a*, *a*, *us*, *tās as*, *es*, *s*, D *tam am*, *im*(*am*), *um*(*am*), *tai ai*, *ei*, *i* utt. [Stender 1783: 35–37]. Sintaksē Stenders tomēr uzsver, ka artikuls *tas*, *tā* lietojams vienīgi, ja lietvārdam grib piešķirt zināmu uzsvaru, bet citādi tikai kā norādāmais vietniekvārds. A.G. Veligs skata artikulu piezīmēs Stendera gramatikai – aiz virsraksta *Artikuls tas un tā* jautāts: *Vai ir tāds artikuls?* Skaidrots, ka 1. un 6. dekl. vārdiem viensk. N ir galotne *s*. Ja nav zināms šāda vārda G, tad nav zināms arī, pie kuras dekl. un dzimtes tas pieder; toties *tas/tā* palīdz no šādiem „apjukumiem" (*Verlegenheiten*) izvairīties [Wellig 1828: 203]. Savukārt I. Heselbergs uzsver, ka noteiktā un nenoteiktā artikula latviešu valodā nav: *cilvēks* 'der Mensch', 'ein Mensch' [Hesselberg 1841: 10], bet esot gadījumi, kad latviešu valodā izmanto *tas/tā*, ja arī vācu valodā nav lietots „kails" artikuls, bet gan drīzāk demonstratīvais vietniekvārds: *Tas tēvs, kas visas lietas zin* [Hesselberg 1841: 75].

A.B. Rozenbergers vienīgais pievērsis uzmanību tam, kā vārdi sadalās dzimtēs: vīriešu dzimtē ir vīriešu personu, mēnešu, vēju, lielākā daļa četrkājaino dzīvnieku nosaukumu, sieviešu dzimtē – sieviešu personu, dienu, māju, pilsētu, upju, lielākā daļa koku nosaukumu [Rosenberger 1830: 39]. Citi uzreiz akcentē dzimšu atšķiršanas pazīmes, piem., ka pie vīriešu dzimtes pieder vārdi ar konsonantisku nobeigumu, pie sieviešu – ar vokālisku, ar dažiem izņēmumiem, piem., sieviešu dzimtes vārdi ar galotni *s* [Hesselberg 1841: 10]. Bīlenšteins paskaidro, ka vīriešu dzimte ir atpazīstama pēc N galotnes *s* (*š*), savukārt sieviešu – pēc šo galotņu neesamības un pēc N, kas sakrīt ar celmformu: *aka*, *ziņa*, *mēle*, *pati* [Bielenstein 1863: 60, 1866: 13]. Savukārt Rozenbergers norāda, ka dzimti pa daļai iezīmē ar artikulu *tas*, pa daļai ar galotni, uzsverot locījumu galotnes kā konkrētas dzimtes pazīmi, piem., viensk. D vīriešu dzimtes pazīme esot galotne *m*, sieviešu – *i* utt. [Rosenberger 1830: 29–30; 58; arī Bielenstein 1863: 60].

Kopdzimtes lietvārdiem doti šādi termini: *Communia/Kommunia* (Adolfijs, Rozenbergers, Heselbergs), *Generis Communis* (Bīlenšteins). Principā uzsvērti tikai kopdzimtes vārdi ar galotni *a*, piem., Heselbergs devis definīciju, kas visnotaļ līdzīga mūsdienu gramatikās lasāmajām: ir daži vārdi ar *a*, kas tikumiskas un ķermeniskas „kļūdas" parāda un tāpēc tiek izmantoti pa daļai kā lamuvārdi, un ar šo nominatīva galotni *a* var tikt lietoti arī vīriešu apzīmēšanai (*atška*, *nejēga*, *nesapraša*, *negauža*, *nerīža*, *bezkauņa*, *narra*, *utka*, *pļūtka*); tātad šos vārdus var attiecināt kā uz sievieti, tā uz vīrieti, tāpēc tos deklinē pēc nozīmes – nosaucot vīrieti, loka kā *vīrs* (Vsk. N *tas alusmuša*, *slepkava*, G *tā alusmuša*, *slepkava*, D *am*, A *u*, V *tu alusmuša*, *slepkava!* Dsk. N *alusmuši*, *slepkavi*, G *u*, D *iem*, A *us*, V *jūs alusmuši*, *slepkavi!*), sievieti – kā *sieva* (N *tā alusmuša*, *slepkava*, G *as*, D *ai* utt.) [Adolphi 1685: 27; Stender 1783: 39, 44–45; Hesselberg 1841: 15]. Heselbergs norādījis, ka arī *e*-dekl. sastopami kopdzimtes vārdi, kas pārsvarā esot lamuvārdi: *grimže*, *nerimše*, *mīže*, *pirže*, *smirže*, *tiepše* u.c. (lokot kā *bende*) [Hesselberg 1841: 20]. Vārdu *nerimše* kā kopdzimtes vārdu ar galotni *e*, kas sieviešu dzimtē lokāms pēc 5. dekl., vīriešu – pēc 1. dekl., minējis arī Rozenbergers [Rosenberger 1830: 40], tomēr jāpiekrīt Bīlenšteinam – daļai kopdzimtes lietvārdu *tiepša*, *mīža*, *nerimša*, *gremža*, *smirža* nepareizi raksta galotni *e* [Bielenstein 1863: 75]. Tā kā Bīlenšteina gramatika iznākusi vēlāk, tad arī locīšanā vērojamas pārmaiņas – tāpat kā mūsdienās, Bīlenšteins kopdzimtes lietvārdus abos skaitļos loka kā sieviešu dzimtes vārdus ar galotni *a*, tikai vīriešu dzimtē viensk. D izskan ar *am*. Tomēr arī viņa laikā locīšanas paradigma vēl nav īsti nostabilizējusies –

daudzsk. formas svārstoties, tās bieži esot pēc analoģijas ar vīriešu dzimtes vārdiem ar galotni *s*: N *nesapraši*, *kūmi*, *slepkavi* u.c. [Bielenstein 1863: 67]. Tā kā tolaik ierasts visus nomenus locīt kopā vienā paradigmā, piem., Adolfijs vienlaikus loka *ceļš*, *zaļš*, *viņš* [Adolphi 1685: 21], tad kopdzimtes apskatos var konstatēt interesantus vērojumus ne tikai lietvārdu sakarā, piem., par kopdzimtes vārdu uzskatīts gan skaitlis *trīs*, gan pronomens *kas* un 1. un 2. personas pronomeni, gan nelokāmie pronomeni *es*, *tu*, *sevis*, gan adjektīvs (mūsdienu izpratnē – adverbs) *daudz*, *maz* [Adolphi 1685: 41; Bielenstein 1863: 60, 76, 1864: 5–6; Rosenberger 1830: 54] – šāda kopdzimtes izpratne nav atbilstoša mūsdienu praksei, tomēr ir diezgan loģiska, jo šos vārdus, nelokot dzimtē, attiecina uz abu dzimumu cilvēkiem. Par kopdzimti runā arī tad, kad patiesībā ir runa par kādu vārdu regulārām svārstībām dzimtēs, piem., norādīts, ka *u*-celmi *vidus*, *virsus* un konsonantiskie celmi *uguns*, *ūdens* ir kopdzimtes vārdi [Rosenberger 1830: 29; Bielenstein 1863: 81, 1864: 5–6, 1866: 21]. Ieskatam var minēt Rozenbergera konstatētās dzimtes svārstības vārdiem *uguns*, *ūdens* atkarībā no locījuma, proti, viensk. tos lokot vīriešu dzimtē kā *asins*, savukārt daudzsk. N, G, A – kā 2. dekl. vārdus, D, L – kā 6. dekl. – tātad sieviešu dzimtē [Rosenberger 1830: 37].

Akcentē arī citus izņēmumus, piem., norāda, ka ir vēl daži vārdi, kas, būdami vīriešu dzimtē, pieder sieviešu dzimtes *e*-dekl.: *ārste*, *vagare*, *bende*, arī *kapteine*, *superdente*, un runā par to locīšanas īpatnībām. Heselbergs vienīgais min arī uzvārdus *Dimze*, *Glike* [Hesselberg 1841: 20]. Mūsdienās šie vārdi iekļāvušies 1. vai 2. dekl., izņemot *bende* un uzvārdus, kas ir kopdzimtes lietvārdi. Par šādu vārdu locīšanu tiek runāts pat vairāk nekā par kopdzimtes vārdu, izņemot Rehehūzenu, kurš tos neskata, un Adolfiju, kurš pie 5. dekl. minējis šos vārdus, bet neloka un sīkāk neskaidro [Adolphi 1685: 31]. Viedokļi par locīšanu atšķiras, Stenders un Rozenbergers loka daļēji pēc 5. dekl., daļēji pēc 1. dekl.: viensk. N *bende*, G *es*, D *am*, A *du*, N *bendes*, G *du*, D *diem*, A *us* [Stender 1761: 46; Rosenberger 1830: 40] – tātad pēc 5. dekl. ir viensk. G, daudzsk. N, pārējais – pēc 1. dekl. Vēlākajā izdevumā Rozenbergers savu viedokli jau mainījis – ir norāde, ka tie no sieviešu dzimtes vārdiem atšķiras tikai viensk. D, jo nav noslēdzošā vokāļa. Šeit arī salīdzinājis savus uzskatus ar pārējiem gramatiķiem, uzsverot, ka pēc Stendera tie seko locīšanā *a*-celmiem (abu sk. D, A), Adolfija gramatikā – pēc sieviešu dzimtes *e*-celmiem, un piezīmējis, ka D forma *bendem* viņam liekoties pirmatnīga, jo atbilstoši latviešu valodas locījumu veidošanas dabai pie noslēdzošā pamatformas vokāļa ir vīriešu dzimtes pazīme *m* [Rosen-

berger 1848: 74–75]. Arī Bīlenšteins salīdzinājis savus secinājumus ar Rozenbergera, Stendera un Heselberga devumu, norādot galvenās viedokļu atšķirības [sk. Bielenstein 1864: 47]. Viņš norāda, ka šādi vārdi svārstās celmos *vagare/vagaris*, dažkārt lokot arī pēc analoģijas ar *a*-dekl.: viensk. G *bendja*. Ja tomēr lokot pēc sieviešu dzimtes *e*-celmiem, tad viensk. D ir galotne *m* [Bielenstein 1863: 75] – tāpat kā Rozenbergeram un mūsdienu gramatikās par kopdzimtes *e*-celmu locīšanu. Tieši svārstības starp celmiem jau viensk. N ir tās, kas rada tik dažādas locīšanas paradigmas. Par svārstībām gan kopdzimtes, gan vīriešu dzimtes *e*-celmu sakarā runājuši teju visi [Stender 1761: 46; Rosenberger 1830: 47; Bielenstein 1866: 19 utt.]. Lai arī Bīlenšteins kā vienu no iespējamām locīšanas paradigmām jau bija norādījis mūsdienām atbilstošo (attiecībā uz vārdu *bende*, jo pārējie vairs netiek lietoti ar galotni *e*), tomēr 12 gadu vēlāk iznākušajā Bražes grāmatā notikusi atgriešanās pie neregulāras deklinēšanas: daži vīriešu dzimtes lietvārdi lokāmi pēc *e*-dekl., un viensk. G tiem galotne *e*, tomēr pārējie locījumi pēc vīriešu dzimtes vārdiem ar galotni *s* lokāmi, piem., N *ārste*, G *es*, D *am* utt. [Braže 1875: 6].

Valodnieki skata arī sieviešu dzimtes *s*-celmus, uzsverot, ka tādu ir nedaudz vairāk par 40, un minot arī 4 daudzskaitliniekus (*Pluralia Tantum*) ar *us*, piem., Bīlenšteins akcentējis, ka tie nav īsteni *u*-celmi, drīzāk *a*-celmi, kuru derivācijas sufikss *awa* bieži tiek saīsināts uz *u*: *pelavas/pelus* utt. [Bielenstein 1863: 80]. Daļa *s*-celmu līdz mūsdienām mainījuši dzimti vai celmu, piem.: *azots*, *plauksts*, *lukts*, *krīts*, *kurts*, *mēness* [Hesselberg 1841: 21; Bielenstein 1863: 76].

Lai arī bieži visi nomeni tiek deklinēti vienlaikus, pēcāk nereti atkārto adjektīvu un pronomenu locīšanu atsevišķi, piem., norādot, ka no lokāmo pronomenu vīriešu dzimtes formām veido sieviešu dzimtes formas, jāloka kā *vīrs*, *sieva* un ka attiecīgi jāloka arī adjektīvi [Adolphi 1685: 41; 44 u.c.].

LITERATŪRA

Adolphi, H. *Erster Versuch einer kurtzverfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache.* – Mitau: George Radtezky, 1685, S. 264.

Bielenstein, A. *Handbuch der lettischen Sprache.* – Mitau: Fr. Lucas Buchhandlung, 1863, 1. sēj.

Bielenstein, A. *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen.* – Berlin: Harrwitz und Gossmann, 1864, 2. sēj.

Bielenstein, A. *Die Elemente der lettischen Sprache*. – Mitau: J.F. Steffenhagen, 1866, S. 132.

Braže, G. *Īsa pamācīšana latviešiem, kas savu valodu labāki grib pārzināt un caur to par labiem rakstītājiem grib palikt*. – Jelgava: J.V. Stefenhāgens, 1857, 40 lpp.

Brasche, G. *Allererste Anleitung zum Gebrauche der lettischen Sprache für Deutsche*. – Libau: G.L. Zimmermann, 1875, S. 408.

Hesselberg, H. *Lettische Sprachlehre*. – Mitau: J.F. Steffenhagen, 1841, S. 151.

Rehehusen, J.G. *Manductio Ad Linguam Lettonicam*. No: *Magazin* XX, 2. – Mitau: J.F. Steffenhagen, 1901, p. 1–59.

Rosenberger, O.B.G. *Formenlehre der lettischen Sprache*. – Mitau: J.F. Steffenhagen, 1830, 190 lpp.; 1848, S. 331.

Stender, G.F. *Neue vollständigere lettische Grammatik*. – Braunschweig: Fürstl. groß Waisenhaus, 1761, S. 164.

Stender, G.F. *Lettische Grammatik*. – Mitau: J.F. Steffenhagen, 1783, S. 312.

Irena KRUOPIENĖ
(Lietuvos muzikos ir teatro akademija)

Genovaitė KAČIUŠKIENĖ
(Šiaulių universitetas)

Ilgųjų ir trumpųjų raidžių rašybos veiksmažodžių šaknyse nuostatos

Summary

The Attitude towards Spelling of Long and Short Vowels in Verb Roots

On the basis of the questionnaire survey and the opinion of VLKK (State Commission of the Lithuanian Language) web site visitors, the present article aims to describe the students' and teachers' attitudes towards such issues as: 1) the exclusive spelling of third person future tense verbs *siūs* and *vys*, 2) the spelling of past simple tense verb *džiūvo* and its derivatives, etc. The usage of these verb forms in text corpus were analysed in order to make the research more diverse. 133 respondents participated in the survey: i.e. 59 teachers of the Lithuanian language from different schools of Lithuania, 71 senior students of Radviliškis Vaižgantas gymnasium and Matuizos secondary school of Varėna district, 3 adult respondents who are not teachers, and the visitors of the web site *www.vlkk.lt*.

The teachers who participated in the survey expressed a rather conservative point of view on this issue, i.e. most of them consider that spelling should not be changed, while a greater proportion of students have stated that such spelling should be abandoned. Furthermore, the visitors of the web site *www.vlkk.lt* write these forms in different ways but the variants with long vowels are more frequently encountered. In text corpus the forms with a long vowel are most frequently used, although some cases with short vowels can also be found.

The results of the conducted questionnaire survey and the data of the text corpus reveal that the current usage of verb forms of *vys, siūs* and *džiūvo* (their spelling and pronunciation) as well as the attitude towards their spelling are not homogenous. Thus validation of dual spelling would be a good option, which could help to avoid a number of mistakes and would facilitate the teaching of the Lithuanian language.

Key words: *Lithuanian language, verb roots, long and short vowels, vowel interchange, the future, past tense*

*

1. Įvadinės pastabos

1.1. Lietuvių kalbos veiksmažodžių būsimojo laiko 3 asmens formos ne visais atvejais paklūsta taisyklei – rašyti trumpuosius balsius, jei veiksmažodžio bendratis yra dviskiemenė, pvz.: *lyti – lis, gyti – gis, būti – bus, žūti – žus,* bet *siūti – siūs, vyti – vys*. Pasitaiko ir kitų su veiksmažodžių šaknies rašyba siejamų atvejų. Ilgieji dviskiemenės bendraties balsiai *y* ir *ū*, atsidūrę prieš pusbalsius *j* ir *v,* būtojo kartinio laiko formose sutrumpėja, pvz.: *lyti – lijo, gyti – gijo, būti – buvo, žūti – žuvo*, bet *džiūti – džiūvo*. Kitaip tariant, veiksmažodžių atviruųjų šaknų ilgasis balsis nesutrumpėja[1]. Todėl straipsnio autorėms panūdo išsiaiškinti, kaip vartosenoje paisoma tų rašybos išimčių.

1.2. Norint atsakyti į šį klausimą, išsikelti tokie uždaviniai:

– trumpai apžvelgti minėtų veiksmažodžių tipų šaknies morfonologinę sandarą;
– remiantis mokinių ir mokytojų anketinės apklausos duomenimis ir VLKK svetainės lankytojų nuomone, aptarti požiūrį dėl išimtinės būsimojo laiko 3 asmens *siūs, vys* rašybos ir dėl būtojo kartinio laiko veiksmažodžio *džiūvo* ir iš jo padarytų vedinių rašybos;
– kad tyrimas būtų įvairesnis, pažiūrėti, kaip šios formos yra vartojamos LKŽe ir tekstyne.

1.3. Tiriamąją medžiagą sudaro anketinės apklausos[2], kurioje dalyvavo 133 respondentai (59 įvairių Lietuvos mokyklų mokytojai lituanistai, 71 Radviliškio Vaižganto gimnazijos ir Varėnos raj. Matuizų vidurinės mokyklos vyresniųjų klasių mokinys, 3 suaugę respondentai ne mokytojai), duomenys, *www.vlkk.lt* svetainės lankytojų atsakymai[3], *LKŽe* ir *Lietuvių kalbos tekstyno* pavyzdžiai. Straipsnyje taikomas aprašomasis, tiriamosios medžiagos analizės ir anketinės apklausos metodai.

[1] Plačiau apie atviruųjų šaknų struktūrą ir balsių kaitas [Kruopienė 1998: 87–90].

[2] Už pagalbą rengiant anketinę apklausą nuoširdžiai dėkojame mokytojoms metodininkėms Dainai Balčienei, Vilmai Pavalkienei, Gražinai Pilypienei ir Jurgitai Plukienei.

[3] Svetainės www.vlkk.lt lankytojų apklausa rūpinosi Valstybinės lietuvių kalbos komisijos vyr. specialistė Aistė Pangonytė. Už tai – nuoširdi autorių padėka.

2. Veiksmažodžių atviruųjų šaknų morfonologinė sandara ir vartosena šaltiniuose

2.1. Lietuvių kalbos veiksmažodžio šaknims būdingos įvairios balsių kaitos. Įprasta skirti neautomatines (kiekybines ir kokybines) balsių kaitas, kurios nuo morfologinės aplinkos nepriklauso, pvz.: *duria – dūrė, tiria – tyrė*, ir automatines kaitas, kurios vyksta reguliariai, esant tam tikrai morfonologinei pozicijai [DLKG 1994: 41–47; Akelaitienė 1994: 5; Kruopienė 2002: 90–94]. Šioms kaitoms priskirtina ir *būti – bus, gyti – gis* tipo kaita, vykstanti būsimojo laiko 3 asmens formose, susijusiose su dviskiemenėmis bendratimis, kurių akūtinis ilgasis balsis tiesiogiai susiduria su bendraties afiksu *-ti*. Šio tipo veiksmažodžiams būdinga automatinė (kiekybinė) balsių kaita:

/ū/ → /u/ ir /y/ → /i/

Atviruųjų (C)CV(ilg.)[4] sandaros šaknies balsis būsimojo laiko 3 a. trumpėja automatiškai (reguliariai), išskyrus *siūti – siūs, vyti – vys*. G. Akelaitienė [2012: 43] linkusi manyti, kad pastarosios išimtys rodytų, jog atviruųjų šaknų balsių kaita nėra lygiavertė kitoms automatinėms kaitoms ir labiau primena neautomatinę šaknies balsių kaitą. Rašybos taisyklė formuluojama taip: *kai dviskiemenė veiksmažodžio bendratis baigiasi -yti, -(i)ūti, būsimojo laiko trečiojo asmens formoje rašoma atitinkamai i arba u, pvz.: gyti – gis [...]; būti – bus [...], su-bliūti – su-blius [...]. Išimtys: vyti – vys, siūti – siūs (taip pat sangrąžinės formos vỹsis, siūsis)* [Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba 1992: 15]. Kaip atsiradusios šios išimtys? Tradiciškai argumentuojama [Kniūkšta1968: 28], kad formos su ilgaisiais balsiais padeda skirti reikšmę ir taip išvengiama homonimų (plg.: *visti – vis, siùsti – siùs)*. A Valeckienės teigimu, jos galėjusios atsirasti dėl sangrąžinių formų *siūsis, vysis* poveikio [cit. iš Akelaitienė 1993: 112], nes kiti šio tipo veiksmažodžiai sangrąžinių formų neturi.

2.2. Kaip veiksmažodis *siūs* ir jo vediniai vartojami tarmėse, matyti iš LKŽe užfiksuotos medžiagos. Rasti 8 pavyzdžiai su ***ū*** ir 3 su ***u***: *Seniau i motriškos baltinius **siūs** iš dvijų dalių* Tl (Telšiai); *Ir **siūs** be parstojo par duris! Ar nesėsys?!* Pgr (Pagramantis, Tauragės r.); *Jy (ji) ausiuotines **apsiūs*** (apmuš) Lp (Leipalingis, Lazdijų r.); *Kai megzta, tai da baika: kad bus siaura, **insius*** Sdk (Sudeikiai, Utenos r.); *Motule širdele, o kas guzikus*

[4] Simbolis C reiškia bet kokį priebalsį, V(ilg.) – ilgąjį balsį.

insiūs DrskD154 (Druskininkų dainos. Užrašė J. Balčikonis. Vilnius 1972); *Va,* ***įsisiūs*** *sagas, ir bus jam kostiumas* A. Vien. (A. Vienuolis-Žukauskas (1882–1957), jo raštai); ***Išsiūs*** *man marškinelius, išrašys meilės žodelius* RD92 (Liudo Rėzos dainos. Kaunas 1935, 1937); *Kokio pakulnio* ***pasius*** *marškiniukus – lig dvylikai metų bėgioji* LKT319 (Lietuvių kalbos tarmės, chrestomatija. Vilnius 1970); *Motule širdele, kas tau marškinius* ***pasiūs****?* DrskD154 (Druskininkų dainos. Užrašė J. Balčikonis. Vilnius 1972); *Daugel mano yr sierų bitelių: tai jos man suneš saldųjį medutį, tai jos* ***pasiūs*** *baltuosius korelius* BsO263 (Ožkabalių dainos. Surinko d-ras J. Basanavičius. Shenandoah, Pa. 1902. Du tomai); *Neduok rūbo siūt ant savęs – atmintį* ***susius*** Ds (Dusetos, Zarasų r.).

2.3. LKŽe duomenimis, veiksmažodžio *vys* ir jo vedinių vartojimas su ilgąja ***y*** ir trumpąja ***i*** apyvienodis – 12 pavyzdžių su ***i***, 15 – su ***y***: *Mama apipiktė, kad* ***vys*** *[marčią] su vėjais* Jd (Juodaičiai, Jurbarko r.); *Mano sesuo didesnė,* ***apvis*** *ne rozą aplink gryčią* Žl (Želva, Ukmergės r.); *Dar ne rozą, dar ne kitą aplink trobą* ***apsivys****, dar ne rozą, dar ne kitą man galvelę sudaužis* DrskD195 (Druskininkų dainos. Užrašė J. Balčikonis. Vilnius 1972); ***Atvis*** *anas debesis [namo]* Žl (Želva, Ukmergės r.); *Da gal ruskis prūsą* ***atvys*** Gs (Geistarai (Didvyžiai), Vilkaviškio r.); *Anas* ***davis*** *tą žmogų ir jį pavežės* Šš (Šašuoliai, Ukmergės r.); *Ir pakinkė [ponas] geriausį arklį vytis, mažum* ***dasvys*** Pns (Punskas, Lenkija); *Vėlyvi bus blogesni [linai], jau tų* ***nedavys*** ZtŽ (A. Vidugiris. Zietelos šnektos žodynas. Vilnius 1998); *Nei an galvą man, kad mane* ***išvis*** Sug (Suginčiai, Molėtų r.); *Kupron, uodegon – ir* ***išvis*** *[senį] tie vaikai!* Mžš (Miežiškiai, Panevėžio r.); *Laksto ir laksto, darbo nežiūro –* ***išvis*** *kap šunį* Pv (Pivašiūnai, Alytaus r.); *Leisk jį pasilakstyt: tegu jis tą norą* ***nuvis*** *ir daugiau nebelįs tau į akis* Pg (Pagiriai, Kėdainių r.); *Mato, kad* ***pavys****, ir pabėgo* LKT222 (Lietuvių kalbos tarmės, chrestomatija. Vilnius 1970); *Skubėkim dirbt, vakaras* ***pasivys*** Kt (Keturvalakiai, Vilkaviškio r.); *Jy an kojų teip nepaeina, palikom vieną, mum* ***nebeprivis*** Slm (Salamiestis, Kupiškio r.); *Einam pėsti, maž kas* ***užvis*** *ir paveš* Drsk (Druskininkai); *Žiemą vaikiai šniūrus* ***vys****, mergos verps* Kv (Kvėdarna, Šilalės r.); *Žiemą* ***vys*** *tus apvartukus, turės kamūlius prisiviję* End (Endriejavas, Klaipėdos r.); *Vyrai apvarčius vydavo, pančius, pakanktes, virves, an klėtės karčių kartes (labai daug)* ***privys*** LKT68 (Lietuvių kalbos tarmės, chrestomatija. Vilnius 1970); ***Privis privis*** *virvę ilgą, o tada papjausto papjausto kap pančiukam* Aps (Apsas, Breslaujos r., Vitebsko sritis, Baltarusija); *Itokia draugė* ***prisvis*** *(prisivalgys) tieku mėsos – tik*

apsiragaut bus Arm (Armoniškės, Varanavo r., Gardino sritis, Baltarusija); ***Suvys*** *iš rankšluosčio žiužį, ale kietai* ***suvys*** Krt (Kartena, Kretingos r.); ***Susivys*** *tokį iš abrūso kietą tokį i muš par pasturgalį* Akm (Akmenė); *Iš kanapių pančius* ***vys****, parduos kitas, visų* ***nesuvys*** Všv (Viešvėnai, Telšių r.). Dar keli šiaurės panevėžiškių pavyzdžiai[5], kur būsimojo laiko balsis sutrumpėja: *Man' iš namu* ***išvios*** (mane iš namų išvis (išvys)); *Ji vios siūls* ***suvios*** (ji visus siūlus suvis (suvys)); *Jos kelns'* ***sios*** (jis kelnes sius (siūs)); *Sake, ka rito* ***pasios*** (sakė, kad rytoj pasius (pasiūs)), bet sangrąžinėse formose – išlieka: *tas šova tau* ***vysės'*** (tas šuva tave vysis); *ka siūls* ***vysės'****, tė šemiat ištekės'* (kad siūlas vysis, tai šiemet ištekėsi); *a jos pats* ***siūsės'****?* (ar jis pats siūsis).

2.4. Automatinė (kiekybinė) šaknies balsių kaita būdinga ir *būti – buvo, gyti – gijo* tipo veiksmažodžiams:

/ū/ → /uv/ ir /y/ → /ij/

Lietuvių kalbos gramatikoje [1994: 43] ši kaita nagrinėjama sutrumpėjimo kryptimi: ilgieji bendraties balsiai /ū/ ir /y/, atsidūrę prieš pusbalsius /v/ ir /j/ būtojo laiko formose sutrumpėja. G. Akelaitienė [1993: 69–71] siūlo šią kaitą aiškinti priešinga (ilgėjimo) kryptimi[6], kur būtojo laiko šaknies alomorfas laikytinas pagrindiniu:

/uv/ → /ū/ ir /ij/ → /y/ prieš bendraties afiksą {ti}.

2.5. Kodėl nesikeičia šaknies balsis veiksmažodžio *džiūti* paradigmoje *(džiūti, džiūva, džiūvo),* sunkiai paaiškinama išimtis. Todėl kiek plačiau jo rašyba apžvelgiama ne tik LKŽe, bet ir kituose šaltiniuose. K. Būga [RR III 62] būtojo kartinio laiko formos atskirai neaptaria, bet iš F. Kuršaičio žodyno cituoja *džiūvimas*. J. Jablonskis taip pat šio žodžio nemini [Piročkinas 1986]. P. Skardžius [1943: 313] teikia *džiuvėsis* su trumpąja ***u***. Lietuvių kalbos rašybos žodyne [1948: 197] pagrindinės formos rašomos *džiūti, -sta (džiūva), džiūvo,* bet *džiuvėsis* su trumpąja. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pirmojoje laidoje teikiamos formos dar įvairuoja: *džiūti, džiūsta (džiūva), džiūvo (džiùvo); džiūvimas,* bet *džiuvėsis, džiuvinys;* [DŽ1 1954: 169], o antrojoje laidoje visos formos teikiamos tik su ilgosiomis:

[5] Pavyzdžiai pateikti iš straipsnio autorių vartosenos.

[6] Tokia kaitos kryptis leidžianti paprasčiau aiškinti kitus šaknies balsių kaitos atvejus, pvz.: *pylė – pilti, dūrė – durti.*

džiūti, ~sta (džiūva), ~o, ~vimas; džiūvėsis, džiūvinys [DŽ2 1972: 143]. Tas pats pasakytina ir apie visas vėlesnes *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* laidas.

2.6. Veiksmažodžio *džiūvo* ir jo vedinių vartoseną tarmėse iliustruoja *LKŽe* medžiaga. Dauguma pavyzdžių su ***ū*** ir tik 14 – su ***u***[7]: *Rokas dar* ***išdžiuvesnis*** Pc (Pociūnėliai, Radviliškio r.); *Vaikui* ***nudžiuvus*** *kojelė iki kelio* Pc (Pociūnėliai, Radviliškio r.); *Sausa,* ***perdžiuvo*** *visa* Azr (Azierkai, Gardino r. ir sritis, Baltarusija); ***Pardžiuvo*** *lentos ir suplaišiojo* Lnkv (Linkuva, Pakruojo r.); *Sūris* ***sudžiuvęs*** *kaip ragas* Sml (Smilgiai, Panevėžio r.); *Arkliukas kad* ***sudžiuvo*** *par darbymetį* Vžns (Vyžuonos, Utenos r.); *Daug žemės, ir kumelė* ***sudžiuvus*** Ėr (Ėriškiai, Panevėžio r.); ***Sudžiuvau*** *kaip kirmėlė an lapo* Vb (Vabalninkas, Biržų r.); ***Sudžiuvęs*** *kaip šakalys* Pc (Pociūnėliai, Radviliškio r.); ***Sudžiuvus*** *sukepus, nė pati valgo, nė kitam duoda (spyna)* Vžns (Vyžuonos, Utenos r.); *Giesminykam* ***uždžiuvo*** *gerklės, nebegieda, reikia alaus atnešti* Sml (Smilgiai, Panevėžio r.); *Burnoj sausa, gerklė* ***aždžiuvus*** Rš (Rimšė, Ignalinos r.); *Seniai beverpei, žiūrėk, ratelis* ***uždžiuvo*** Ėr (Ėriškiai, Panevėžio r.); *Visiškai* ***uždžiuvęs*** *iš miesto parėjo* Jnšk (Joniškėlis, Pasvalio r.). Ir dar pora šiaurės panevėžiškių pavyzdžių (autorių medžiaga): *Par tuos mets aš labė* ***sodžiovo*** (per tuos metus aš labai sudžiuvau); *To tiek* ***sodžiovɛ****, ka ės tavės nieka nebelika* (tu tiek sudžiuvai, kad iš tavęs nieko nebeliko). Šiaurės panevėžiškių tarmėje veiksmažodžio *džiūti* būtojo k. l. 1 ir 2 asmens šaknies balsis sutrumpėja ir virsta trumpuoju *o* pagal bendrąją taisyklę, plg. *griūt' – griovo, griovɛ* (griūti – griuvau, griuvai)*, kliūt' – kliovo, kliovɛ* (kliūti – kliuvau, kliuvai) *ir džiūt' – džiovo, džiovɛ* (džiūti – džiuvau, džiuvai).

2.7. Pasidomėjus, kaip aptariamosios formos vartojamos *Lietuvių kalbos tekstyne*, paaiškėjo, kad jų rašyba taip pat nėra vienalytė, bet, suprantama, gerokai dažnesnė rašybos taisyklėmis įtvirtinta išimtinė vartosena. Tarkim, būsimojo laiko veiksmažodis *pa(si)vys* užfiksuotas 63 kartus, o *pa(si)vis* 12 kartų. Būtojo kartinio laiko ilgasis šaknies balsis *iš-, su-, per-, nu-džiūvo* pavartotas 303 kartus, o trumpasis *iš-, su-, per-, nu-džiuvo* tik 5 kartus. Vediniai su ilguoju šaknies balsiu *džiūvės-is, -iai, -ėliai* tekstyne fiksuojami 23 kartus, o su trumpuoju *džiuvės-iai, -ėliai* 2 kartus. Veiksmažodis *siūs* pavartotas 3 kartus, o formos su trumpuoju šaknies

[7] Taupant vietą, čia pateikiami pavyzdžiai tik su trumpąja ***u***.

balsiu *sius* dažnumą (127 atvejai) greičiausiai bus nulėmusi veiksmažodžio *siusti* vartosena. Priešdėliniai *susiūs* ir *susius* pavartoti vienodai – po du kartus.

2.8. Trumpai apibendrinant apžvelgtų veiksmažodžių atvirųjų šaknų *siū-ti*, *vy-ti*, *džiū-ti* vartoseną įvairiuose šaltiniuose, galima teigti, kad būsimojo laiko formų *siūs*, *vys* ir būtojo kartinio laiko *džiūvo* rašyba įvairuoja, nors, be abejonės, daug dažnesni atvejai su ilguoju šaknies balsiu.

Koks kalbos vartotojų požiūris dėl išimtinės būsimojo laiko 3 asmens *siūs, vys* ir būtojo kartinio laiko veiksmažodžio *džiūvo* ir iš jo padarytų vedinių rašybos, rodo anketinis tyrimas ir *www.vlkk.lt* svetainės lankytojų internetinė apklausa.

3. Kalbos vartotojų nuostatos dėl išimtinės rašybos

3.1. Norint išsiaiškinti, kaip dabartinės kalbos vartotojai vertina išimtinę *siūs*, *vys* ir *džiūvo* šaknies balsių rašybą, atliktas anketinis vyresniųjų klasių moksleivių ir mokytojų anketinis tyrimas. Šie respondentai pasirinkti ne atsitiktinai, kadangi moksleiviai turi ne tik išmokti įvairias rašybos taisykles, bet dar papildomai įsidėmėti išimtis, o mokytojams tenka aiškinti taisyklėmis nepagrįstus rašybos atvejus. Prieš tyrimą buvo daroma prielaida, kad moksleiviai greičiausiai būtų labiau linkę atsisakyti išimčių negu mokytojai. Apklausos dalyviams pateikti tokie klausimai:

– Ar vertėtų atsisakyti išimtinės būsimojo l. 3-iojo asmens *siūs* ir *vys* rašybos (su ilgosiomis ū ir y)?
– Ar vertėtų atsisakyti veiksmažodžio *džiūvo* išimtinės būtojo k. l. rašybos (su ilgąja ū)?

Rūpėjo ir VLKK interneto svetainės lankytojų nuomonė dėl minėtų formų rašybos, kadangi dauguma jų yra ne šiaip sau kalbos vartotojai, bet redaktoriai, stilistai, vertėjai, kalbos tvarkytojai. Internetinės apklausos dalyviams buvo pateiktas klausimas, kaip jie tartų ar nepasitikrinę rašytų aptariamąsias formas.

3.2. Į klausimą, ar vertėtų atsisakyti išimtinės būsimojo l. 3-iojo asmens *siūs* ir *vys* rašybos (su ilgosiomis ū ir y), atsakė 130 respondentų (žr. 1 pav.)[8].

[8] Kaip minėta, tyrime dalyvavo 3 suaugę respondentai ne mokytojai. Visų jų nuomonė dėl išimtinės formų rašybos buvo tradicinė. Jie mano, kad išimčių atsisakyti neverta.

1 pav. **Moksleivių ir mokytojų (kartu) nuomonė dėl būsimojo laiko formų rašybos**

Apibendrinus moksleivių ir mokytojų atsakymus kartu, paaiškėjo, kad 58,50% apklaustųjų nemano, kad reikėtų atsisakyti būsimojo laiko rašybos išimčių, o 41,50% norėtų, kad išimtinės rašybos būtų atsisakyta. Atskirai apibendrinti mokytojų ir moksleivių atsakymai į tą patį klausimą rodo, kad daugiau negu 70 procentų mokytojų nuomone išimčių atsisakyti neverta, o moksleivių nuomonė pasiskirsto apylygiai, nors šiek tiek daugiau moksleivių (52,10%) būtų linkę atsisakyti išimčių (žr. 2 pav.). Kaip ir buvo tikėtasi, mokytojai šiuo klausimu konservatyvesni ir dauguma laikosi tradicinės nuomonės.

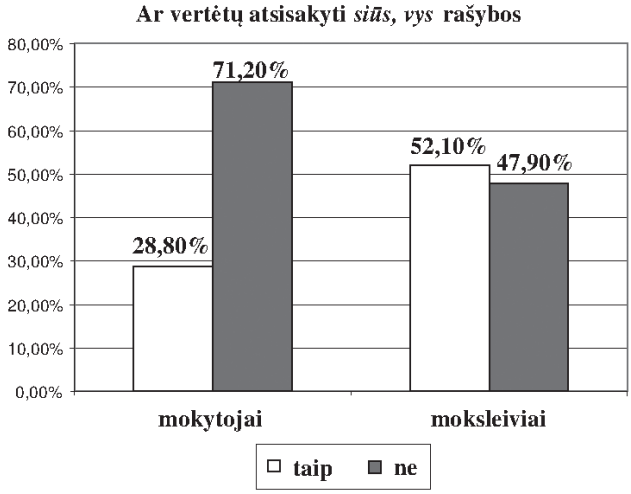

2 pav. **Moksleivių ir mokytojų (atskirai) nuomonė dėl būsimojo laiko formų rašybos**

Dėl veiksmažodžio *siūti* būsimojo laiko rašybos savo nuomonę išsakė 144 *www.vlkk.lt* svetainės lankytojai. 66,70% apklaustųjų nepasitikrinę būsimojo laiko formą rašytų arba tartų su ilguoju šaknies balsiu, 33,30% – su trumpuoju. 208 svetainės dalyvių atsakymai dėl veiksmažodžio *vyti* būsimojo laiko rašybos pasiskirsto taip: *pasivys* 84,60%, *pasivis* 15,40%.

3.3. Į klausimą, ar vertėtų atsisakyti veiksmažodžio *džiūvo* išimtinės būtojo k. l. rašybos (su ilgąja ū), iš viso atsakė 130 moksleivių ir mokytojų (žr. 3 pav.).

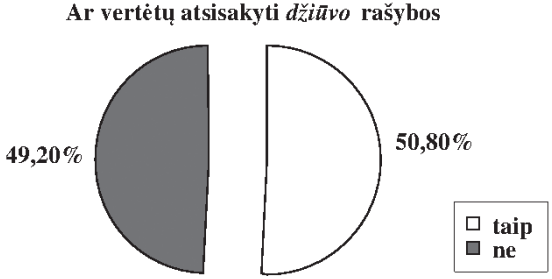

3 pav. **Moksleivių ir mokytojų (kartu) nuomonė dėl būtojo k. laiko rašybos**

Kartu apibendrinti moksleivių ir mokytojų rezultatai pasiskirsto gana tolygiai: kiek daugiau negu pusė (50,80%) apklaustųjų mano, kad išimtinės rašybos vertėtų atsisakyti, 49,20% laikosi tradicinės nuomonės dėl šios formos rašybos. Apžvelgus mokytojų ir moksleivių atsakymus atskirai (žr. 4 pav.), matyti, kad didesnė dalis (62,70%) apklaustųjų mokytojų laikosi nuomonės, kad išimtinės rašybos atsisakyti neverta, o beveik tokia pat dalis (62,00%) apklaustųjų moksleivių mano, kad tokios rašybos reikėtų atsisakyti.

Internetinės apklausos dalyviai buvo paprašyti nurodyti, kaip rašytų arba tartų žodžių *džiūvo*, *nudžiūvęs* ir *džiūvėsėliai* šaknies balsį. Iš viso šiuo klausimu gauta 514 atsakymų. 159 lankytojai išsakė nuomonę dėl *džiūvo* rašybos. Su ilguoju balsiu rašytų arba tartų kiek daugiau negu pusė (53,80%) dalyvių, trumpąjį balsį vartotų 46,20%. Apie žodžio *nudžiūvęs* šaknies balsio rašybą savo nuomonę išsakė 188 lankytojai: 75,90% rašytų ilgąjį, 24,10% – trumpąjį. Atsakymai dėl *džiūvėsėliai* rašybos pasiskirsto taip: iš 167 dalyvių 74,90% palaiko ilgojo šaknies balsio rašybą, o 25,10% norėtų rašyti trumpąjį.

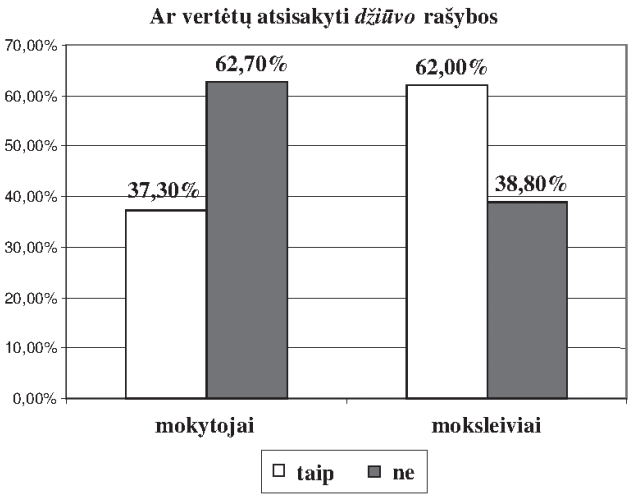

4 pav. **Moksleivių ir mokytojų (atskirai) nuomonė dėl būtojo k. laiko rašybos**

3.4. Apibendrinus anketinio tyrimo ir *www.vlkk.lt* svetainės lankytojų internetinės apklausos duomenis, tenka pripažinti, kad kalbos vartotojų požiūris dėl išimtinės būsimojo laiko 3 asmens *siūs, vys* ir būtojo kartinio laiko veiksmažodžio *džiūvo* ir iš jo padarytų vedinių rašybos nėra vienalytis. Nors dažnu atveju šaknies ilgojo balsio vartotojų persvara akivaizdi, tačiau gana didelė apklaustųjų dalis linkusi abejoti dėl minėtų žodžių šaknies balsio rašybos.

4. Išvados

Apžvelgus veiksmažodžių atviրųjų šaknų morfologinę sandarą, šaknies balsių vartoseną įvairiuose šaltiniuose ir kalbos vartotojų nuostatas dėl išimtinės būsimojo laiko 3 asmens *siūs*, *vys* ir dėl būtojo kartinio laiko veiksmažodžio *džiūvo* ir jo padarytų vedinių rašybos, galima daryti tokias išvadas.

1. Atviրųjų šaknų *siū-ti*, *vy-ti*, *džiū-ti* būsimojo laiko formų *siūs*, *vys* ir būtojo kartinio laiko *džiūvo* rašyba įvairiuose šaltiniuose įvairuoja, bet daug dažnesni atvejai su ilguoju šaknies balsiu.
2. Anketinio tyrimo duomenimis, didesnė apklaustųjų mokytojų ir moksleivių dalis pasisako už būsimojo l. formų *siūs* ir *vys* rašybą. Apiben-

drinus mokytojų ir moksleivių atsakymus atskirai, matyti, kad dauguma mokytojų mano, kad tokios rašybos atsisakyti neverta. Moksleivių atsakymai „už“ ir „prieš“ pasiskirsto apylygiai, nors šiek tiek daugiau moksleivių būtų linkę atsisakyti išimtinės rašybos.

3. *www.vlkk.lt* svetainės lankytojai dažniau rašo ir taria šias formas su ilguoju balsiu, tačiau svyravimas aiškiai pastebimas.
4. Dėl *džiūvo* ir *džiuvo* rašybos mokytojų pozicija taip pat konservatyvesnė. Daugiau negu 60 proc. mano, kad rašybos keisti nevertėtų. Beveik toks pat procentas moksleivių teigia, kad tokios rašybos vis dėlto reikėtų atsisakyti.
5. Svetainės lankytojai šias formas rašo įvairiai, bet dažnesni variantai su ilgaisiais balsiais.
6. Tyrimo duomenys rodytų, kad dabartinė veiksmažodžių *vys*, *siūs*, *džiūvo* formų vartosena ir nuomonė dėl rašybos nėra vienalytė. Tai ir būtų viena iš šių formų rašybos klaidų priežasčių.

LITERATŪRA

Akelaitienė, G. *Morfonologija: automatinė ir neautomatinė balsių kaita morfemose*. – Vilnius: Edukologija, 2012.

Akelaitienė, G. Morfonologinės kiekybinės kaitos prezenso: preterito paradigmoje. In: *Kalbotyra*, t. 43(1), p. 5–10.

Būga, K. *Rinktiniai raštai, III tomas*. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.

DLKG – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika / Red. V. Ambrazas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

DŽ1 – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / Atsak. redaktorius J. Kruopas. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.

DŽ2 – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2-as papildytas leid. / Atsak. redaktorius J. Kruopas. – Vilnius: Mintis, 1972.

Kniūkšta, P. Veiksmažodžio būsimojo laiko rašybą galima palengvinti. In: *Tarybinė mokykla*, 1968. Nr. 3, p. 28–30.

Kruopienė, I. Lietuvių kalbos veiksmažodžių atviruųjų šaknų problema. In: *Kalbotyra*, t. 47(1), p. 87–90.

Kruopienė, I. Veiksmažodžio kintamojo centro šaknų struktūra. In: *Kalbotyra*, t. 51(1), p. 89–97.

Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba / *Atsak. redaktorė A. Valeckienė*. – Vilnius: Mokslas, 1992.

Lietuvių kalbos rašybos žodynas. – Vilnius: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948.

Lietuvių kalbos tekstynas. Available: http://donelaitis.vdu.lt/tekstynas/

LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas / redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Available: www.lkz.lt

Piročkinas, A. *Jono Jablonskio kalbos taisymai*. – Kaunas: Šviesa, 1986.

Skardžius, P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. – Kaunas: Valstybinė leidykla,1943.

Dzintra ŠULCE
(Liepājas Universitāte)

Ieskats latviešu valodas fonoloģijas terminu veidošanās vēsturē

Summary

Insight into the History of the Latvian Language Phonological Term Development

In any language the phonological system usually consists of phonemes, syllables, syllable intonation, word stress, and speech intonation. Research on these issues remains significant both for the diachronic and the contemporary perspective. The article highlights the most significant of these issues from the historical point of view, with more focus on the phoneme term history. Techniques and means of building terms are also clarified, as well as term building traditions starting with the first textbooks in Latvian.

Term creation and development is a long, difficult, and complex path in any branch of science. Latvian linguistics terminology research shows that historically both native language resources and borrowings were used. Borrowings were mainly reproduced according to the Latvian language specificity; they acquired the grammatical form and phonetic sounding specific for the Latvian language, for example, *vokālis, diftongs, konsonants*.

Originally, a powerful impact of the German language on the formation of linguistic terminology has been present, since the authors of the first Latvian grammar books were not Latvians. These books were mainly written by German priests in their native language or in Latin and were intended for a narrow range of readers, mainly for the practical needs of German clergy.

The analysed material suggests that historically several groups can be distinguished in the formation of phoneme names: 1) the word of the general vocabulary acquires the meaning of a term, for example *skaņa, jumis, klaudzis*; 2) compound words are derived, for example *patskanis, pašskanis/pašskaņa, vienskanis, balsskanis/balsskaņa, divskanis, jumu=skanis, dubultpašskaņa, līdzskanis/līdzskaņa*; 3) terms are derived by adding a prefix, for example *neskanis, bezskanis*; 4) derivatives with a suffix are used, for example *skandinieks, balsnieks*; 5) word collocations are formed, for example *īss skandinieks, garš skandinieks, garais pašskanis, zobu klaudzis, mēles līdzskanis, balsenes līdzskanis, rīkles līdzskaņas/līdzskaņi, zobu līdzskaņas/līdzskaņi*; 6) internationalisms as analogue versions are used, for example *vokāls/vokālis, diftongs, konzonants/konsonants*.

The first Latvian grammar books focused also on *balsieni* or *zilbas* (later – *zilbes*), syllable intonation – *stieptā, grūstā*, and *lauztā intonācija* are mentioned as well. Intonations are referred to as *balsskaņas smagums*. Related to the punctuation use, also the peculiarities of speech intonations are regarded: *dvašu ievilkt* (pause), *nolaist balsi* (drop tune), *iegrozīt balsi uz augšu* (ascending tune).

Formation of linguistic terminology was started, but it still lacked uniformity and accuracy. The term search continued also in the coming decades, for example, with K. Mīlenbahs and J. Endzelīns' jointly published scientific studies "Latviešu valodas mācība" (1905) and "Latviešu gramatika" (1907).

Key words: *Latvian language, phonology, phoneme system, monophthong, diphthong, term*

*

Ar terminu *fonoloģija* parasti saprot valodniecības apakšnozari, kurā pēta valodas skanisko elementu funkcijas un dažādu fonēmu attieksmju modeļus.

Kā patstāvīga valodniecības nozare fonoloģija izveidojās 20. gs. 30. gados. Valodas fonoloģiskās sistēmas mazākā vienība ir fonēma [VPSV 2007: 118]. Fonoloģiskās sistēmas pamatu jebkurā valodā parasti veido ne tikai fonēmas, bet arī zilbes, zilbes intonācija, vārda uzsvars, resp., vārda akcents un runas intonācija. Šie jautājumi joprojām ir lingvistiskās izpētes vērti gan diahroniskā, gan mūsdienu aspektā, tāpēc **raksta mērķis** ir akcentēt būtiskākos fonoloģijas jautājumus vēsturiskā skatījumā, vairāk saistībā ar fonēmu terminu veidošanās vēsturi, sākot ar pirmajām mācību grāmatām latviešu valodā.

Valodai kā komunikācijas līdzeklim ir noteikts saturs un izpausmes forma. Informācijas materiālās izpausmes forma ir skaņas, ko runātājs veido ar runas orgāniem, bet klausītājs uztver ar dzirdes orgāniem. Valodas saturs ir vispārcilvēcisks, bet fonētiskie līdzekļi, ar kuriem to izsaka, ir nacionāli un specifiski. Fonētiskie līdzekļi un likumi valodās ir atšķirīgi, un tie rada katrai valodai raksturīgo skanējumu. Valodu klausītājs saprot tāpēc, ka starp saturu un skanējumu ir izveidojušās noteiktas likumsakarības.

Ar fonoloģiskās sistēmas veidošanos cieši ir saistīts jautājums par piemērotu, skaidru un nepārprotamu terminu meklējumiem latviešu gramatikā (ieskaitot fonoloģiju). Terminu veidošana un attīstība jebkurā zinātņu nozarē ir garš, grūts un sarežģīts ceļš. Par latviešu zinātniskās terminoloģijas sākotni var sākt spriest kopš 19. gs. 2. puses, kad tika izdotas arī pirmās terminu vārdnīcas [Skujiņa 2002: 5]. Mūsdienās ir svarīgi pievērsties terminoloģijas vēsturei, noskaidrot terminu veidošanas paņēmienus un līdzek-

ļus, kā arī terminu veidošanas tradīcijas. Latviešu valodniecības terminoloģijas izpēte liecina, ka vēsturiski tika izmantoti gan dzimtās valodas resursi, gan aizguvumi. Aizguvumi lielākoties tika pielāgoti latviešu valodas specifikai, tie ieguva latviešu valodai raksturīgo gramatisko noformējumu un fonētisko skanējumu, piem., *vokālis, diftongs, konsonants*.

Sākotnēji valodniecības terminu veidošanā bija jūtama spēcīga vācu valodas ietekme, jo pirmo latviešu gramatiku autori nebija latvieši. Šīs tendences bija vērojamas, sākot ar J.G. Rēhehūzena latviešu valodas rokasgrāmatu (1644), beidzot ar A. Bīlenšteina zinātnisko gramatiku – 1863. gadā [Druviete 1990: 45].

Rakstā analizētais materiāls [piem., Stenders 1787; Mīlihs 1803; Elferfelds 1804; Kronvalds 1865; Biezbārdis 1869; Kaudzīte 1877; Stērste 1879. un 1880; Tauriņš 1877] ļauj spriest, ka līdz 19. gadsimta 50. gadiem izdevumos par latviešu valodu var konstatēt dažus terminus, kurus mūsdienās var saistīt ar izpratni par fonoloģiju. Kā atzīst A. Ozols savos pētījumos par veclatviešu rakstu valodu, pirmajās gramatikās kāda lappuse parasti bija saistīta ar ortogrāfiju, taču praktiski šie norādījumi aprobežojās ar skaidrojumu par to, kādus burtus ir izmantojuši attiecīgie autori dažādu skaņu apzīmēšanai rakstībā [Ozols 1965].

Ieskats šajā periodā publicētajos darbos liecina par lielu dažādību un nekonsekvenci gramatikas (tajā skaitā arī fonoloģijas) terminu lietojumā. To ir uzsvērusi arī Dz. Paegle savā pētījumā „Latviešu valodas mācībgrāmatu paaudzes. Pirmā paaudze":

„Latviešu valodas mācībgrāmatu veidotājiem lielas grūtības sagādā latviešu valodniecības termini, jo pirms viņiem latviešu gramatika bija aprakstīta latīņu vai vācu valodā. Nesekmīgi beidzās daudzie mēģinājumi latviskot jebkuru valodniecības terminu .." [Paegle 1999: 94].

Par to liecina arī tālāk rakstā apkopotie un pētītie termini.

G.F. Stenders „Bildu ābicē" (1787) skaņu raksturošanai ir lietojis šādus terminus: *skandinieks* 'patskanis', *īss* un *garš skandinieks, jumis* 'divskanis', *neskanis* 'līdzskanis'. Saistībā ar lasītmācīšanu un rakstiskajiem apzīmējumiem minēti termini kā *mazi bokstābi* 'mazie burti' un *priekšnieki* 'lielie burti'.

Salīdzinoši daudz jauninājumu fonēmu raksturošanā (kā arī to apzīmēšanai rakstībā) var atrast K. Biezbārža darbos, piem., „Mūsu valoda un viņas rakstība" (1869). Tas attiecas gan uz patskaņu kvantitāti, gan divskaņu, gan atsevišķu līdzskaņu grupu apzīmējumiem, piem., svelpeņu, šņāceņu un afrikātu izruna un rakstība.

Tee maſi Bohkſtabi.

a b z d e g ģ j
i k ķ l ļ m n
ņ o p r ŗ ſ ſch ſ ß
ſch t u w tſch.

Tee Preekſchneeki.

A B Z D E G Ģ J K Ķ
L Ļ M N Ņ O P R Ŗ S
Sch Ş Sch T U W Tſch.

Tee peezi ihſi Skandineeki.

a e i o u.

Tee garri Skandineeki ar garru ſihmi wirſū.

â ê î ô û

Tee garri Skandineeki ar garru ſihmi ſahnôs.

ah eh ih oh uh.

Tee peezi Jummi.

ee ai ei au ui.

Tee Neſkanni.

b z d g j k l m n p r ſ sch
t w tſch.

Tee ſihmeti Neſkanni.

g ķ ļ ņ ŗ ſ ſch.

Ta

1. attēls. **Fragments no G.F. Stendera „Bildu ābices”** [1787: 14]

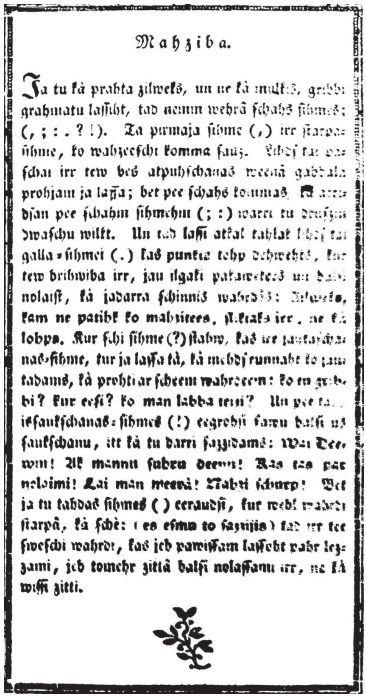

Mahziba.

Ja tu kà prahta zilweks, un ne kà mulkis, gribi grahmatu laſſiht, tad nemm wehrà ſchahs ſihmes: (, ; : . ? !). Ta pirmaja ſihme (,) irr ſtarpas ſihme, to wahzeeſchi komma ſauz. Tahdj tai gan ſchau irr tew bes atpuhſchanàs weenà gabbalà prohjam ja laſſa; bet pee ſchahs tahs ſihmes tu arri dſan pee ſawahm ſihmehm (; :) waarri tu drohſchi dwaſchu wilkt. Un tad laſſi atkal tahlak lihdſ tai galla-ſihmei (.) kaſ punktu tohp ſchweſts, kur tew bribwiba irr, jau ilgaki patwehrtees un ſtaht nolaiſt, kà jabarra ſchinnis wahrdôs: Zilweks, kam ne patihk to mahzitees, ſi.kaka irr, ne kà lohpa. Kur ſchi ſihme (?) ſtahw, kaſ ar jautaſchanas-ſihme, tur ja laſſa tà, kà mehdſ runnaht to jautadamš, kà prohti ar ſcheem wahrdeem: ko es grib. di? Kur eſſi? Ko man labba teni? Un pee tahs iſſaukſchanas-ſihmes (!) eegrohſi ſawu balſi uſ ſaukſchanu, itt kà tu darri ſajzidamš: Wai Dee. wim! Ak mannu ſahbu deenu! Kas tas par nelaimi! Lai man weenà! Mahti ſchurp! Bet ja tu tahdàs ſihmes ( ) ceraudſi, kur webl wahrdi ſtarpâ, kà ſchè: (es eſmu to ſazijis) tad irr tee ſweſchi wahrdi, kaſ jeb parweſſam laſſeht pahr lezzami, jeb tomehr zittâ balſi nolaſſamu irr, ne kà wiſſi zitti.

3. attēls. **Fragments no G.G. Mīliha „Jaunās skolas grāmatas”** [1803; mikrofilmas 18. kadrs]

Vel mums atleek C. Lindes k. raksts. Ari viņš ar saveem preekšgajejeem veenis pratis tai ziņá, ka Latveešu valodá izšķirami trejadi gari vokaļi, bet šo gaŗumu apraksts izšķiras no Krumberga un Neulanda apraksteem. Vispirms viņš atron kritošu gaŗumu (fallend, sinkend, abnehmend oder decrescent). Še vokaļa pirmá puse esot stipraka un augstaka un otrá puse vajaka un zemaka, ká p. p. vardá „sarts“ vaigs. Šo gaŗumu varot apzimet ar diveem vokaļeem un ar akutu uz pirmá vokaļa: sáarts, táarps, tiikls, béerns. Lidziga skaņa esot salikteem vardeem ká pá-ass, sá-ar, ja starp abeem vokaļeem ne-aiztaisot bals-rikles vaciņu. Šis gaŗums esot tas pats, ko macitajs Neulands nosaucot par pusgrustu.

2. attēls. **Fragments no K. Biezbārža grāmatas „Mūsu valoda un viņas rakstība”** [1869: 25]

Samērā plašu ieskatu pirmajās latviešu ābecēs, akcentēdams arī skaņu mācību ar atbilstošiem terminiem, ir devis V. Villerušs rakstā „Par latviešu senajām ābecēm" [Villerušs 1988: 32–35]. Dažās no tām tika skarti arī izteiksmīgas runas jautājumi, resp., runas intonācijas elementi. Piemēram, G.G. Mīliha „Jauna skolasgrāmata, ko tiem latviešiem par labu sarakstījis" (1803) ir papildināta ar tam laikam visai interesantu nodaļu „Mācība", kurā autors ir uzsvēris, ka lasot jāievēro izmantotās pieturzīmes. To lietojums ir saistīts ar konkrētām runas intonācijas īpatnībām: *bez atpūšanās vienā gabalā projām jālasa* (sintagmas izruna), *dvašu ievilkt* (pauze), *nolaist balsi* (krītošā melodija), *iegrozīt balsi uz augšu* (kāpjošā melodija), *kā mēdz runāt, ko jautādams* (krītoša un kāpjoša intervāla salikums) u.tml.

Autors pamāca šādi: *„Ja tu kā prāta cilvēks un ne kā muļķis gribi grāmatu lasīt, tad ņem vērā šās zīmes (, ; : . ? !). Tā pirmaja zīme (,) ir starpazīme, ko vācieši komma sauc. Līdz tai pašai ir tev bez atpūšanās vienā gabalā projām jālasa; bet pie šās kommas, kā arīdzan pie šām zīmēm (; :), vari tu drusciņ dvašu vilkt. Un tad lasi atkal tālāk līdz tai gala-zīmei (.), kas punkts top dēvēts, kur tev brīvība ir jau ilgāki pakavēties un balsi nolaist, kā jādara šinīs vārdos: cilvēks, kam nepatīk to mācīties, sliktāks ir ne kā lops. Kur šī zīme (?) stāv, kas ir jautāšanas-zīme, tur jālasa tā, kā mēdz runāt ko jautādams, kā proti, ar šiem vārdiem: ko tu gribi? kur iesi? ko man laba teici? Un pie tās izsaukšanas-zīmes (!) iegrozi savu balsi uz augšu, it kā tu dari sacīdams: vai dieviņ! ak manu sūru dienu! kas tas par nelaimi? lai man mierā! nāci šurp! Bet ja tādas zīmes () ieraudzi, kur vēl vārdi starpā, kā še: (es esmu to sacījis), tad ir tie sveši vārdi, kas jeb pavisam lasot pārlecami, jeb tomēr citā balsī nolasāmi ir, ne kā visi citi"*.

Lielāku uzmanību fonēmu raksturojumam latviešu valodā analizētajā periodā ir pievērsis M. Kaudzīte savā darbā „Vadons ortogrāfijas mācībā tautas skolām" (1877). Tajā var gūt arī priekšstatu par skaņu savienojumiem (resp., fonēmu savienošanās iespējām, t.i., fonotaktiku): *„Še jāpaskaidro, kas ir patskaņi, kas neskaņi un cik kuriem ir skaņas no sevis, un cik tad, kad liek vienus ar otriem kopā. Cik vien neskaņiem ir skaņas no sevis, to var pierādīt pie tāda vārda, kas uz neskaņas beidzas, it kā salt, jo še tas t tikai nošvīkst caur mēles pielikšanu pie augšslejām un atkal caur atgrūšanu no turienes, kas notiek vēsmu izpūšot"* [Kaudzīte 1877: 2].

Nozīmīga šajā periodā ir Stērstu Andreja sastādītā gramatika „Latviešu valodas mācība: sistemātisks kurss" [I daļa 1879, II un III daļa 1880]. A. Stērste savā darbā ir izstrādājis jau samērā plašu valodniecības terminoloģiju. Viņš raksta: *„Termini izlietāti gan latviski, gan latīniski, pirmkārt,*

tāpēc, ka latviskie nebūt vēl nav nodibināti, otrkārt, ka daži nav latviski tulkojami" [Stērste 1879: 7]. A. Stērste aplūko arī *balsienus* jeb *zilbas*, *patskaņus (balsskaņus)* un *līdzskaņus*. Salīdzinoši lielu uzmanību savos pētījumos (pretstatā citiem tā laika gramatiku veidotājiem) viņš ir pievērsis zilbes intonācijai. Viņa darbā ir minēta *stieptā, grūstā* un *lauztā intonācija*. Intonācijas viņš dēvē par *balsskaņas smagumu*.

Pamatojoties uz ekscerpēto materiālu, vēsturiski fonēmu nosaukumu veidošanā var izdalīt vairākas grupas:

1. Tika veidoti salikteņi, piem., *patskanis, pašskanis, pašskaņa, vienskanis, balsskanis, balsskaņa, divskanis, jumu=skanis, dubultpašskaņa, līdzskanis, līdzskaņa*.
2. Termini tika atvasināti ar priedēkli, piem., *neskanis, bezskanis*.
3. Izmantoti atvasinājumi ar piedēkli, piem., *balsiens, balsnieks, skandinieks*.
4. Veidotas vārdkopas, piem., *īss skandinieks, garš skandinieks, garais pašskanis, zobu klaudzis, mēles līdzskanis, balsenes līdzskanis, rīkles līdzskaņas/līdzskaņi, zobu līdzskaņas/līdzskaņi*.
5. Izmantoti atbilstošie internacionālismi, piem., *vokāls/vokālis, diftongs, konzonants/konsonants*.
6. Atsevišķos gadījumos vispārlietojamās leksikas vārdam piešķirta termina nozīme, piem., *skaņa, jumis, klaudzis*.

Apkopotie un analizētie termini liecina, ka latviskajā variantā parasti tika meklēta un akcentēta fonēmas akustiskā specifika. *Patskanis* – tāda skaņa, kura pati skan, tas ir skanīgs, balsīgs, tātad pamatā ir balss skanējums. Runājot par *divskani*, tiek saskatīta līdzība ar *jumi* (uz viena kāta divas vārpas), tātad tā ir viena valodas skaņa, kam raksturīgs divdaļīgs skanējums. Savukārt, lietojot terminu *divbalsnieks*, ir pievērsta uzmanība tam, ka *divskanis* it kā sastāv no diviem kopā saliktiem *balsniekiem* (patskaņiem). *Līdzskaņu* nosaukšanai lietotie termini liecina, ka no fonētiskā aspekta tiem trūkst balss skanējuma, piem., *neskanis* un *bezskanis*. Izrunājot līdzskaņus, ir saklausāms troksnis, par to liecina atbilstošais termins *klaudzis*.

Fonoloģijas terminoloģijas veidošana 18. un 19. gadsimtā bija iesākta, bet terminoloģijā kopumā vēl trūka vienveidības un precizitātes. Var konstatēt, ka latviešu termini biežāk tika lietoti skolu mācību grāmatās, bet atbilstošos internacionālismus vairāk izmantoja zinātniskos apcerējumos. K. Mīlenbahs savā „Latviešu valodas mācības" (1895) priekšvārdā ir atzinis,

ka *„svešvārdi zemākām skolām nolemtās gramatikās nav ieteicami. No pašu valodas ņemtais nosaukums piepalīdz skolēnam pasniegtos izskaidrojumus vieglāki saprast un vieglāki paturēt [..]*" [Druviete 1990: 51].

Latviskie termini ir labāk saprotami un vieglāk apgūstami, bet daudzos gadījumos tie nedod tik plašas atvasināšanas iespējas kā aizgūtie termini, piem., no termina *vokālis* var veidot atvasinājumus – *vokālisms, vokālisks, vokalizēties, vokalizēšanās, vokalizācija* [VPSV 2007: 456–457], *diftongs – diftongisks (savienojums), diftongoīds, diftongizēšanās, diftongizācija* [VPSV 2007: 91], *konsonants – konsonantisks, konsonantisms, konsonantizēšanās, konsonantizācija* [VPSV 2007: 190–191], turpretī no terminiem *patskanis, divskanis, līdzskanis* šādus atvasinājumus veidot nevaram, līdz ar to latvisko un internacionālo terminu – dubletu (absolūto sinonīmu) pastāvēšanai valodā arī mūsdienās joprojām ir savs zināms pamats.

Pēc apkopotā un analizētā materiāla **var secināt,** ka terminu veidošana turpinājās arī nākamajos gadu desmitos. 20. gadsimta sākumā ar K. Mīlenbaha un J. Endzelīna kopīgi publicētajiem zinātniskajiem apcerējumiem „Latviešu valodas mācība" (1905) un „Latviešu gramatika" (1907) lielā mērā tika nostiprināta mūsdienu valodniecības terminoloģija. Kopumā latviešu valodas vēstures izpēte palīdz dziļāk un pilnīgāk izprast mūsdienu latviešu valodu, ļauj spriest par valodnieciskajiem uzskatiem un to attīstību ilgākā laika periodā [Grīsle 1958: 245]. Pētījumi par fonoloģijas terminu vēsturisko attīstību vēl būtu turpināmi, piem., analizējot 20. gadsimtā un 21. gadsimta sākumā izdotos lingvistiskos apcerējumus vai salīdzinot ar attiecīgo materiālu kādā citā valodā.

AVOTI

Biezbārdis, K. *Mūsu valoda un viņas rakstība.* – Rīga: K. Stālbergs, 1869.

Elferfelds, K.G. *Līksmības grāmata.* – Jelgava: J. F. Stefenhāgens un dēls, 1804.

Kaudzīte, M. *Vadons ortogrāfijas mācībā tautas skolām.* – Jelgava: Zīslaka spiest., 1877.

Kronvalds, A. *Mazā vācieša pirmā daļa: pirmais un otrais solis.* – Liepāja: [dabūjama pie grāmatu pārdevēja G.L. Cimermaņa], 1865.

Mīlihs, G.G. *Jauna skolasgrāmata, ko tiem latviešiem par labu sarakstījis.* – Jelgava: J.F. Stefenhāgens un dēls, 1803.

Neikens, J. *Vācu valodas mācība priekš latviešiem.* 2 sēj. – Rīga: V. F. Hekers, 1859–1875.

Stenders, G.F. *Bildu ābice.* – Jelgava: J.F. Stefenhāgens, 1787.

Stērste, A. *Latviešu valodas mācība: sistemātisks kurss*. – Pirmā daļa, Rīga un Tērbata: Šnakenburga spiest., Otrā un trešā daļa, Rīga un Tērbata: Šnakenburga spiest., 1879. un 1880.

Tauriņš, Ģ. *Latviešu valodas gramatika priekš skolām un pašmācības. 1. kāps.* – Jelgava: J.F. Stefenhāgens un dēls, 1877.

LITERATŪRA

Druviete, I. *Kārlis Mīlenbahs*. – Rīga: Zvaigzne, 1990. 283 lpp.

Grīsle, R. 17. gs. gramatikas kā latviešu valodas vēstures avots. No: *Valodas un literatūras institūta raksti. VII*. – Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1958, 245.–257. lpp.

Ozols, A. *Veclatviešu rakstu valoda*. – Rīga: Liesma, 1965. 625 lpp.

Paegle, Dz. *Latviešu valodas mācībgrāmatu paaudzes. Pirmā paaudze*. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1999. 103 lpp.

Skujiņa, V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi. Otrais labotais un papildinātais izdevums*. – Rīga: LVI, 2002. 224 lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

Villerušs, V. Par latviešu senajām ābecēm. No: *Avots. Nr. 2*. 1988, 32.–35. lpp.

Jana TAPERTE
(Latvijas Universitāte)

Latviešu valodas nazālo slēdzeņu akustiskās īpašības

Summary
Acoustic Properties of Latvian Nasals

During the last decades, there has been quite extensive research held in the field of acoustic phonetics in Latvia, although acoustic description of the Latvian sound system is not complete yet. Until now the main attention has been focused on vowels and obstruents, while sonorants (that include nasals) still remain the least-studied sound group of the Latvian language.

In the present paper, acoustic characteristics of the syllable-onset Latvian nasals [m, n, ɲ, ŋ] are provided and the acquired data are compared with the results of the pilot study carried out by J. Grigorjevs in 2011–2012. The material consists of the closed symmetric CVC syllables, where C is one of the Latvian nasals and V is one of the vowels. The nasals are characterized using two parameters – frequency values of the oral zero and values obtained from locus equations.

The results of the survey fairly agree with those of the study conducted by J. Grigorjevs and show the same overall trends:

- frequency values of the oral zero decrease in the following order: [ŋ] > [ɲ] > [n] > [m];
- slope values decrease in the following order: [ŋ] > [m] > [n] > [ɲ];
- y-intercept values decrease in the following order: [ɲ] > [n] > [m] > [ŋ].

According to the results the Latvian nasals can be distinguished both by the frequency of the oral zero and by the locus equations, although the perceptual significance of these acoustic cues should be verified by perception tests.

Key words: *nasals, acoustic phonetics, spectral zero, vowel F2 transition, locus equation*

*

Lai gan pēdējos gados pētījumi akustiskās fonētikas jomā Latvijā notiek samērā aktīvi, visaptverošs latviešu valodas skaņu sistēmas akustisks apraksts vēl aizvien nav izveidots. Līdz šim ir aplūkoti galvenokārt vokāļi (sk., piemēram, [Grigorjevs 2008, 2009, 2012]) un troksneņi (sk., piemēram, [Čeirane 2011; Indričāne 2013]), savukārt skaneņu (tostarp nazālo slēdzeņu) akustisko īpašību pētījumi ir uzsākti tikai nesen [Grigorjevs 2012] un tajos gūtās atziņas ir pārbaudāmas ar plašāku materiālu. Šajā rakstā ir

aplūkotas nazālo slēdzeņu [m, n, ɲ, ŋ] spektrālās īpašības un iegūtie dati salīdzināti ar J. Grigorjeva 2011.–2012. gadā veiktā pilotpētījuma [Grigorjevs 2012] rezultātiem.

Pētījuma materiālu veido piecu informantu (vīriešu vecumā no 28 līdz 65 gadiem) runas ieraksti. Līdzskaņi analizēti prevokāliskā pozīcijā simetriskās *CVC* struktūras zilbēs, kur *C* ir viens no latviešu valodas nazālajiem slēdzeņiem un *V* – viens no patskaņiem [i, i:, e, e:, æ, æ:, ɑ, ɑ:, ɔ, ɔ:, u, u:]. Analizētā materiāla kopējais apjoms ir 720 vienības. Līdzskaņi ir raksturoti pēc divām pazīmēm – antirezonanses (Z1) frekvences un blakus esošā patskaņa otrā formanta (F2) pārejas.

Nazālie slēdzeņi jeb nāseņi ir nepārtraukta izturējuma slēdzeņi, kuru izrunas laikā mīkstās aukslējas ir nolaistas, gaiss plūst caur deguna dobumu un slēgums saglabājas visu līdzskaņa fonācijas laiku [Laua 1997: 31]. Nazālo slēdzeņu akustiskās īpašības lielā mērā nosaka to sarežģītā (salīdzinājumā ar orālajiem slēdzeņiem) rezonatoru sistēma: faringa un deguna dobums veido galveno rezonatoru, savukārt mutes dobums darbojas kā slēgta rezonatora kamera. Galvenā un papildu rezonatora mijiedarbības rezultātā nāseņu spektrā parādās antirezonanses: skaņas avota spektra tonālie komponenti, kuru frekvence sakrīt ar slēgtā mutes dobuma rezonatora frekvenci, tiek vājināti, un līdzskaņa spektrā šajās frekvenču zonās enerģija tiek dzēsta [Johnson 2003: 154]. Tā kā mutes dobuma rezonatora frekvence ir atkarīga no tā lieluma, ko savukārt nosaka līdzskaņa slēguma vieta, antirezonanses lokalizācija spektrā tiek uzskatīta par būtisku nāseņu artikulācijas vietas pazīmi. Antirezonanses frekvence ir apgriezti proporcionāla papildrezonatora garumam: jo garāks mutes dobuma rezonators, jo zemāka Z1 frekvence, un otrādi. Visgarākais papildrezonators veidojas līdzskaņa [m] izrunas laikā, jo to artikulē pie lūpām (1. att.), tāpēc tam ir sagaidāma viszemākā Z1 frekvence, savukārt velārajam līdzskanim [ŋ], kura izrunas laikā papildrezonatora garums ir vismazākais, Z1 frekvencei jābūt visaugstākajai.

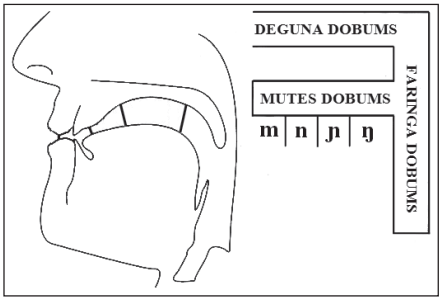

1. attēls. **Balss trakta konfigurācija nazālo slēdzeņu artikulācijas laikā un rezonatoru sistēmas shēma (pēc [Johnson 2003: 154]), kur norādīta četru latviešu valodas nāseņu artikulācijas vieta**

Lai nazālajam slēdzenim noteiktu Z1 frekvenci, līdzskaņa nepārveidotajam FFT spektram tika pārklāts ar LPC algoritmu izlīdzināts spektrs. LPC (*linear predictive coding*) jeb lineāri paredzošās kodēšanas pamatā ir pieņēmums, ka balss trakta filtrā antirezonanšu nav [Johnson 2003: 157], tāpēc attēlā antirezonanšu zonās līdzskaņiem vērojama šo spektru neatbilstība (2. att.). Kā redzams, visiem nāseņiem antirezonanses lokalizācija spektrā atšķiras, turklāt tā mainās ne vien atkarībā no līdzskaņa slēguma vietas, bet arī blakus esošā patskaņa artikulācijas ietekmē.

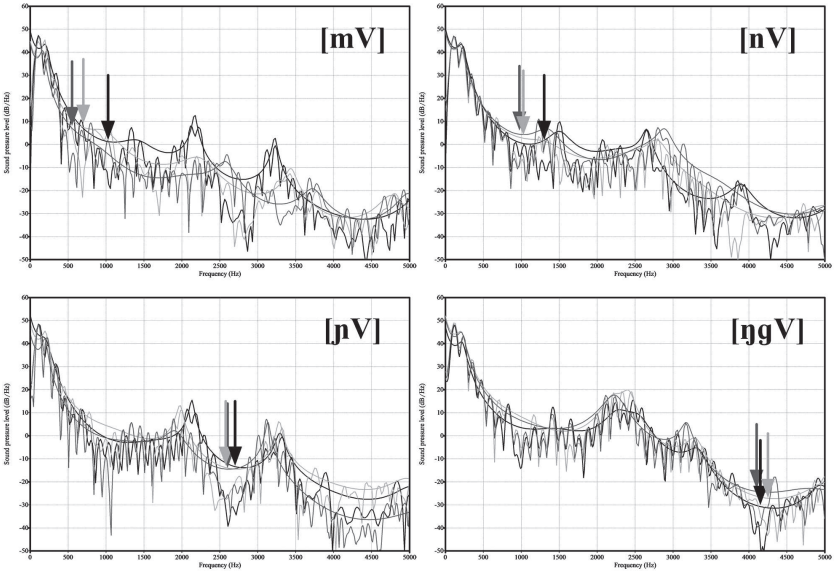

2. attēls. **Latviešu valodas nazālo slēdzeņu antirezonanses zilbēs ar patskaņiem [i, ɑ, u] viena informanta izrunā. Ar melno bultiņu norādīta antirezonanse līdzskanim pirms patskaņa [i], ar gaiši pelēko – pirms patskaņa [ɑ], ar tumši pelēko – pirms patskaņa [u]**

Gan no 2. attēla, gan no 1. tabulas, kurā apkopoti mērījumu rezultāti, var secināt, ka viskrasāk patskanis ietekmē līdzskaņu [m] un [n] Z1 frekvenci – tā pieaug, nāsenim esot blakus augsta mēles pacēluma priekšējās rindas patskaņiem [i(:), e(:)] (līdzskanim [m] – arī blakus zema mēles pacēluma patskanim [æ(:)]). Tas izskaidrojams ar līdzartikulācijas efektu: jau līdzskaņa izrunas laikā mēle ieņem sekojoša patskaņa artikulācijai nepiecie-

šamo stāvokli, tādēļ samazinās mutes dobuma rezonatora tilpums un līdz ar to pieaug arī Z1 frekvence. Zilbēs ar pakaļējās rindas patskaņiem līdzskaņa [m] Z1 frekvenču diapazons ir 500–750 Hz, bet zilbēs ar priekšējās rindas patskaņiem – 750–1250 Hz; līdzskanim [n] zilbēs ar pakaļējās rindas patskaņiem Z1 frekvence svārstās no 800 līdz 1300 Hz, bet zilbēs ar priekšējās rindas patskaņiem – no 1000 līdz 1500 Hz. Līdzīgā veidā nāseņus [ɲ] un [ŋ] ietekmē pakaļējās rindas patskaņi, pazeminot Z1 frekvenci, taču šī sakarība vērojama galvenokārt atsevišķu informantu izrunā un apkopotajos datos nav izteikta.

Visiem nazālajiem slēdzeņiem antirezonanses frekvenču diapazons ir visnotaļ plašs (1. tab.), jo ir atkarīgs gan no fonētiskās apkaimes, gan arī no runātāju balss trakta anatomiskajām īpatnībām un artikulācijas paradumiem. Salīdzinot ar J. Grigorjeva datiem, raksta autores aprēķinātās Z1 frekvences visumā ir zemākas, taču kopējā tendence saglabājas: samazinoties papildrezonatora garumam, Z1 frekvence pieaug. Kaut arī frekvenču diapazons nāseņiem ar atšķirīgu artikulācijas vietu var pārklāties ([m] un [n] – 850–1250 Hz intervālā; [ɲ] un [ŋ] – 3100–3250 Hz intervālā; J. Grigorjeva pētījumā – attiecīgi 1100–1300 Hz un 3200–3600 Hz intervālā), viena informanta vienādā fonētiskajā apkaimē izrunātajiem līdzskaņiem Z1 frekvence vienmēr atšķiras vismaz par 100–200 Hz.

1. tabula.

Latviešu valodas nazālo slēdzeņu Z1 frekvences visu informantu izrunā salīdzinājumā ar J. Grigorjeva pētījuma rezultātiem [Grigorjevs 2012: 277–278] un citu valodu datiem

Patskanis	[m]	[n]	[ɲ]	[ŋ]
1	2	3	4	5
[i]	700–1000	1100–1450	2250–3100	3250–4600
[i:]	700–1000	1100–1500	2400–3000	3400–4600
[e]	750–1000	1100–1300	2100–3200	3300–4600
[e:]	650–1250	1050–1250	2200–3000	3400–4600
[æ]	750–1000	1050–1350	2400–3000	3400–4600
[æ:]	750–900	1000–1400	1700–3000	3100–4500
[ɑ]	600–750	850–1300	2400–3000	3200–4600
[ɑ:]	650–800	950–1300	2100–3250	3250–4600

Tabulas turpinājumu skat. 285. lpp.

Tabulas turpinājums

1	2	3	4	5
[ɔ]	600–700	800–1250	2200–2900	3250–4650
[ɔ:]	600–700	875–1250	1950–2900	3100–4600
[u]	550–650	950–1250	2100–2900	3100–4500
[u:]	500–600	950–1250	2100–3100	3100–4400
Kopējais diapazons	500–1250	850–1500	1700–3250	3100–4650
[Grigorjevs 2012]	600–1300	1000–1700	2200–3600	3200–4700
Citās valodās[1]	500–1500	1400–3000	2100–2700	3000–5000

Kopumā latviešu valodas nazālo slēdzeņu Z1 frekvences atbilst citās valodās novērotajām, izņemot nāseni [n] – šī līdzskaņa Z1 frekvenču diapazons latviešu valodā ir krietni zemāks nekā atbilstošajam līdzskanim citās valodās (sk. 1. tab.). Tas varētu būt skaidrojams ar to, ka latviešu valodā līdzskanim [n] ir dentāla, nevis alveolāra artikulācija [Grigorjevs 2012: 279].

Būtisku informāciju par nazālajiem slēdzeņiem satur ne vien paša līdzskaņa spektrs, bet arī blakus esošā patskaņa formanti. Tiek uzskatīts, ka patskaņa pirmā formanta pārejas ir saistītas ar līdzskaņa artikulācijas veidu, savukārt otrā formanta pārejas (3. att.) – ar artikulācijas vietu.

Lai raksturotu patskaņu F2 pāreju nozīmi līdzskaņu artikulācijas vietas noteikšanā, bieži tiek izmantoti lokusa vienādojumi [Fruchter & Sussman 1997]. Noskaidrots, ka starp līdzskanim blakus esošā patskaņa F2 stabilā un pārejas posma frekvenci pastāv lineārās regresijas attieksmes. Ja koordinātu plaknē uz *x* ass atzīmē F2 stabilā posma, bet uz *y* ass – F2 pārejas posma frekvences, iegūst grafiku ar datu punktiem, caur kuriem var novilkt taisni, ko raksturo vienādojums $F_{2sāk} = k \cdot F_{2stab} + c$. Šajā vienādojumā patskaņa F2 stabilā posma frekvence (F_{2stab}) ir neatkarīgais mainīgais, šī patskaņa F2 sākuma posma frekvence ($F_{2sāk}$) ir atkarīgais mainīgais, *k* ir regresijas koeficients, kas raksturo regresijas taisnes slīpumu, un *c* – regresijas taisnes krustpunkts ar *y* asi. Ar līdzskaņa lokusu saprot F2 pārejas posma frekvenču kopumu dažādiem patskaņiem, tiem esot šī līdzskaņa

[1] Norādītais frekvenču diapazons ietver citu valodu nazālajiem slēdzeņiem noteiktās Z1 frekvences, kas minētas literatūrā [Johnson 2003: 157; Ladefoged & Maddieson 2002: 117; Raphael *et al.* 2007: 123; Recasens 1983: 1348].

fonētiskajā apkaimē. Pēc lokusa vienādojumiem var raksturot artikulācijas vietas ziņā atšķirīgus līdzskaņus, kā arī spriest par līdzartikulācijas pakāpi starp līdzskani un patskani:

- lielāks regresijas koeficients *k* un zemāka regresijas taisnes un *y* ass krustpunkta vērtība *c* liecina par mainīgāku līdzskaņa lokusu un lielāku līdzartikulācijas apjomu starp patskani un līdzskani (resp., lielāku patskaņa ietekmi uz līdzskani);
- mazāks regresijas koeficients *k* un zemāka regresijas taisnes un *y* ass krustpunkta vērtība *c* liecina par stabilāku līdzskaņa lokusu un mazāku līdzartikulācijas apjomu starp patskani un līdzskani (resp., mazāku patskaņa ietekmi uz līdzskani).

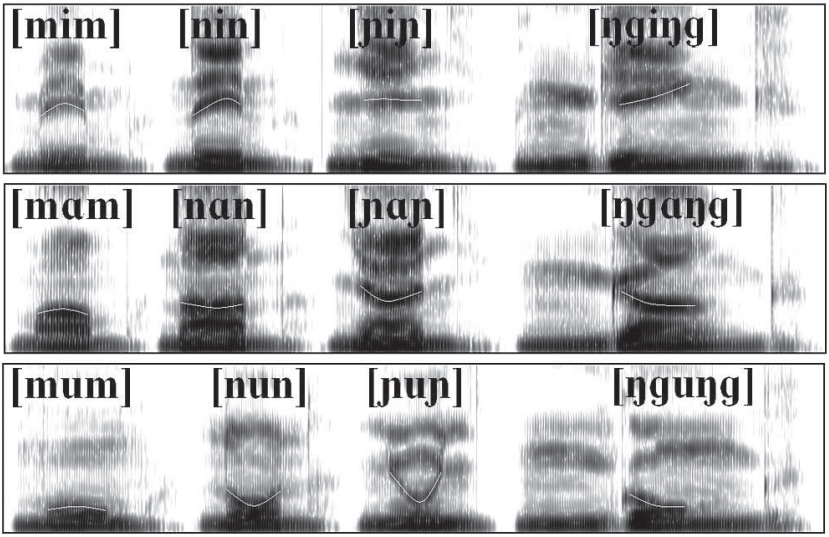

3. attēls. **Latviešu valodas nazālo slēdzeņu dinamiskās spektrogrammas *CVC* struktūras zilbēs ar patskaņiem [i, ɑ, u]. Ar baltajām līnijām norādīta patskaņu F2 virzība**

Izmantojot mērījumu rezultātus, ir izveidots grafiks, kurā attēloti visu latviešu valodas nazālo slēdzeņu lokusa vienādojumi (4. att.). Katram vienādojumam ir norādīts arī determinācijas koeficients R^2, kas parāda, kādu daļu atkarīgā mainīgā ($F_{2sāk}$) izskaidro neatkarīgais mainīgais (F_{2stab}).

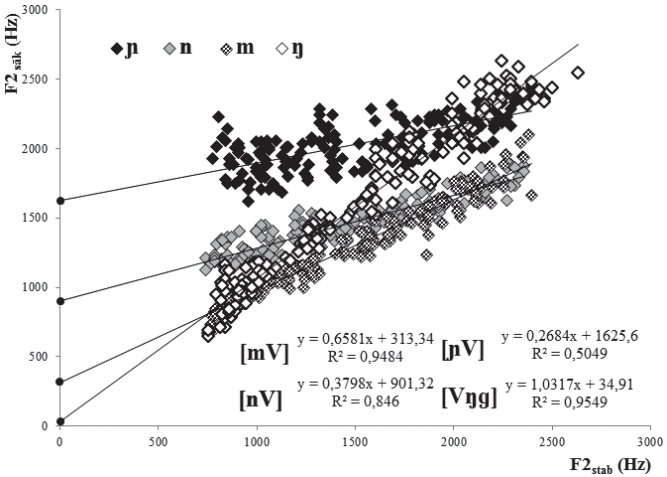

4. attēls. **Latviešu valodas nazālo slēdzeņu lokusa vienādojumi**

Stāvākas taisnes (lielāks regresijas koeficients) un zemākas regresijas taisnes un *y* ass krustpunkta vērtības ir labiālajam [m] un velārajam [ŋ] (4. att., 2. tab.). Dentālajam [n] un palatālajam [ɲ] ir lēzenākas taisnes un ievērojami lielākas taisnes un *y* ass krustpunkta vērtības, kas liecina par nosacīti nemainīgu lokusu un mazāku līdzartikulācijas apjomu ar patskani. Tas skaidrojams ar līdzskaņu artikulācijas īpatnībām. Tā kā [m] gadījumā aktīvais artikulators ir lūpas, mēle jau līdzskaņa izrunas laikā var ieņemt sekojošā patskaņa artikulācijai nepieciešamo pozīciju; savukārt velārā [ŋ] izrunas laikā ir iespējams variēt (kaut arī ierobežoti) mēles muguras stāvokli, to pielāgojot blakus esošā patskaņa artikulācijai. Turpretī dentālos un palatālos līdzskaņus jāizrunā ar lielāku precizitāti, tāpēc patskaņi tos ietekmē mazāk. Visstabilākais lokuss ir palatālajam [ɲ]. To apliecina zemais regresijas koeficients (k = 0,27), un kopā ar zemo determinācijas koeficientu (R^2 = 50,5%) tas norāda, ka šī līdzskaņa fonētiskajā apkaimē patskaņa F2 virzās uz noteiktu frekvenču zonu, kas tikai daļēji ir atkarīga no patskaņa kvalitātes.

Nāseņu regresijas koeficienta un regresijas taisnes un *y* ass krustpunkta vērtības apkopotas 2. tabulā. Raksta autores iegūtos datus salīdzinot ar J. Grigorjeva pētījuma rezultātiem, var secināt, ka, lai arī *k* un *c* skaitliskās vērtības atšķiras, tendence paliek nemainīga:

- *k* vērtība samazinās secībā [ŋ] > [m] > [n] > [ɲ];
- *c* vērtība samazinās secībā [ɲ] > [n] > [m] > [ŋ].

2. tabula.

Latviešu valodas nazālo slēdzeņu regresijas koeficienti un regresijas taisnes un *y* ass krustpunkta vērtības. Pelēkajās ailēs norādīti J. Grigorjeva pētījuma dati [Grigorjevs 2012: 289]

	[m]		[n]		[ɲ]		[ŋ]	
Regresijas koeficients	0,66	0,64	0,38	0,36	0,27	0,21	1,03	1,00
Regresijas taisnes krustpunkts ar *y* asi (Hz)	313	285	901	875	1626	1629	35	155

Nazālos slēdzeņus kopā ar pārējiem latviešu valodas līdzskaņiem attēlojot lokusu plaknē, kur uz *x* ass atzīmētas *k* vērtības, bet uz *y* ass – *c* vērtības (5. att.), var redzēt, ka tie iekļaujas kopējā ainā. Pēc abām pazīmēm – regresijas koeficienta un regresijas taisnes un *y* ass krustpunkta vērtības – vislabāk var nošķirt [ɲ] un [n] no [m] un [ŋ]. Palatālajam un dentālajam nāsenim ir salīdzinoši neliela regresijas koeficienta atšķirība, tomēr robežu starp [ɲ] un [n] var novilkt aptuveni pie *k* = 0,3. Labiālo un velāro nāseni var savstarpēji nošķirt pēc regresijas koeficienta; regresijas taisnes un *y* ass krustpunkta vērtība [m] un [ŋ] atšķiras mazāk, taču par robežvērtību nosacīti var uzskatīt *c* = 200 Hz.

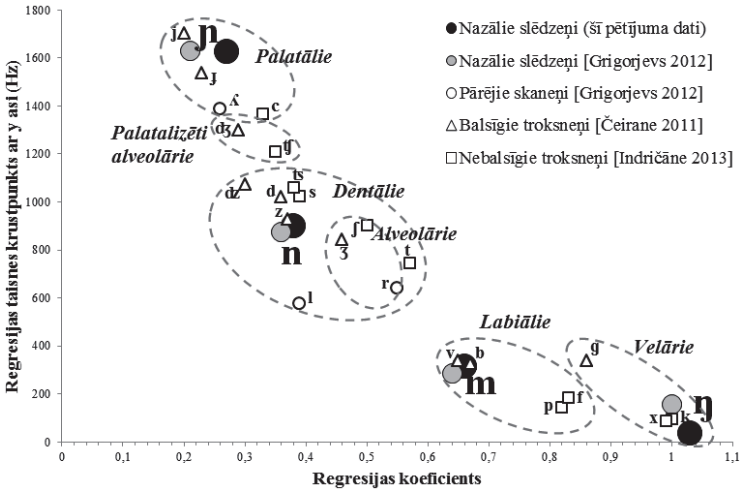

5. attēls. **Visu latviešu valodas līdzskaņu izvietojums lokusu plaknē. Ar elipsēm iezīmētas dažādu artikulācijas vietu zonas**

Jāsecina, ka eksperimentā gūtie dati kopumā saskan ar J. Grigorjeva [Grigorjevs 2012] veiktā pilotpētījuma rezultātiem un uzrāda līdzīgas tendences. Latviešu valodas nazālie slēdzeņi ir savstarpēji nošķirami gan pēc antirezonanses frekvences, gan pēc lokusa vienādojumiem, taču šo pazīmju perceptīvā nozīme varētu būt atšķirīga un ir pārbaudāma uztveres eksperimentos.

LITERATŪRA

Čeirane, S. *Latviešu valodas balsīgo troksneņu akustiskais raksturojums: promocijas darbs*. – Rīga: LU, 2011. 161 lpp.

Fruchter, D., Sussman, H. The perceptual relevance of locus equations. In: *Journal of the Acoustical Society of America*, 102(5). – Melville, NY: ASA, 1997, p. 2997–3008.

Grigorjevs, J. *Latviešu valodas patskaņu sistēmas akustisks un auditīvs raksturojums*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008. 232 lpp.

Grigorjevs, J. Latviešu valodas divskaņu akustisks raksturojums. No: *LU Raksti. Valodniecība. Latvistika un somugristika*, 746. – Rīga: LU, 2009, 40.–47. lpp.

Grigorjevs, J. Acoustic characteristics of the Latvian sonorants. In: *Baltictica*, 47(2). – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012, p. 267–292.

Grigorjevs, J. Latviešu valodas divskaņu fonētiskā un fonoloģiskā interpretācija. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 16(1). – Liepāja: LiepU, 2012, 78.–89. lpp.

Indričāne, I. *Latviešu valodas nebalsīgo troksneņu akustisks un auditīvs raksturojums: promocijas darbs*. – Rīga: LU, 2013. 150 lpp.

Johnson, K. *Acoustic and Auditory Phonetics*, 2nd ed. – Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd., 2003. 182 p.

Ladefoged, P., Maddieson, I. *The Sounds of the World's Languages*. – Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd., 2002. 425 p.

Laua, A. *Latviešu literārās valodas fonētika*, 4. izd. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1997. 160 lpp.

Raphael, L. J., Borden, G. J., Harris, K. S. *Speech Science Primer: Physiology, Acoustics, and Perception of Speech*, 6th ed. – Baltimore, MD: Lippincott Williams & Wilkins, 2007. 333 p.

Recasens, D. Place cues for nasal consonants with special reference to Catalan. In: *Journal of the Acoustical Society of America*, 73(4). – Melville, NY: ASA, 1983, p. 1346–1353.

Jurga TRIMONYTĖ BIKELIENĖ
(Lietuvos edukologijos universitetas)

Kvazidarybiniai refrenai

Summary

Quasi-derivational Refrains

Phenomena of the periphery of the lexical system – children's lexis, incantation formulas, swearwords, riddle words have always interested researchers, yet refrains of Lithuanian folk songs, their phonotactics and phonosemantics have not been analysed in any broader sense up to this day. Linguistic literature is usually limited to the linguistic analysis of individual refrains, dealing with their origins and semantics. Apart from refrain analysis, the present study is based on the research of phonotactics and phonosemantics.

The article addresses the refrain, a part of the lexical system's periphery that has received very insignificant investigation. For the purposes of this work, a refrain is studied as the repetitive part of Lithuanian folk songs that has a hard-to-define meaning – or sometimes no meaning whatsoever, and often carries a linguistic expression that follows the rules of sound coupling and syllable formation of the Lithuanian language.

The subject material is dominated by refrains that belong to the group of onomatopoeic refrains (90.4%). Quasi-lexical refrains occur almost nine times less (8.5%). Quasi-derivational refrains with endings similar to the derivational formant are quite scarce (0.8%), and so are combinational refrains (0.3%). In this article Quasi-derivational refrains are analyzed.

Key words: *refrains, onomatopoeic refrains, quasi-lexical refrains, quasi-derivational refrains*

*

Įvadas

Tiriant leksinės sistemos paribio reiškinius atrandama tik jiems savitų struktūros, darybos dėsningumų ir ypatumų, kartais visai nebūdingų lietuvių kalbos leksinei sistemai. „Lietuvių liaudies dainyno"[1] tekstuose refrenų, turinčių baigmenį, panašų į formalųjį darybinį segmentą, nėra daug, tačiau jų kalbinė raiška yra netyrinėta[2], todėl šiame straipsnyje pateikiama jų analizė.

[1] Toliau tekste – LLD.

[2] Apie tai, kad refrenai, laikytini leksinės sistemos paribio reiškiniu, viena iš pirmųjų lietuvių kalbotyroje yra rašiusi Jolanta Zabarskaitė [Zabarskaitė 1999: 25]. Kilmės

Kvazidarybiniais refrenais šiame darbe laikomi žodžiai, turintys baigmenį, panašų į formalųjį darybinį segmentą, pvz.: *fidirai* (*-ai*) GD (LLD XV 208), *lyliutį (-(i)utis*) VkD (LLD I 63), *trinkėla, čiutalingėla* (*-ėla*) VD4 (LLD VIII 132) ir t. t.

Šio tipo refrenai primena įprastos darybos žodžius, turi įprastus darybos formantus, tačiau neįprastą „šaknį“. Pridedant daiktavardžio ar būdvardžio priesagą, refreno sudedamiesiems segmentams suteikiama tam tikro tariamo savarankiškumo. Minėtina ir tai, kad dainose dažnai pasidaroma originalių naujadarų, iškraipant konkrečios prasmės žodžius [Sauka 1982: 111].

LLD tekstuose refrenų, turinčių baigmenį, panašų į formalųjį darybinį segmentą, užfiksuota 0,8%[3]. Tiriamąją imtį sudaro refrenai, rinkti iš septyniolikos LLD tomų. LLD skelbta ne tik senosios lietuvių liaudies dainos, bet ir įvairios kilmės, iš kitų kraštų atklydusios dainos, gyvavusios drauge su anonimine individualia poezija. Sutartinės taip pat yra įtrauktos į LLD, jos specialiai neišskiriamos, todėl jų pritariniai ir priegiesmiai analizuojami drauge su kitais refrenais.

Šiame straipsnyje cituojant LLD tekstus pateikiamas dainyno tomo sutrumpinimas, skliausteliuose dainyno santrumpa LLD, po jos nurodomas dainyno tomo numeris ir puslapis, pvz., KID3 (LLD XII 223). Visi sutrumpinimai ir šaltinių sąrašas pateikti straipsnio pabaigoje.

Kvazidarybinių refrenų baigmenys

Išskirtini kvazidarybinių refrenų baigmenys, panašūs į formalųjį darybinį segmentą: *-(i)ukas, -utis, -utė, -ėla, -ala, -ai.*

1. Išnagrinėjus kvazidarybinius refrenus, paaiškėjo, kad dainose vyrauja refrenai, turintys baigmenis, panašius į mažybinius maloninius afiksus. Bendrinėje kalboje priesaga *-iukas* dažniau negu kitos deminutyvinių daiktavardžių priesagos yra vartojama vaikų ir gyvulių bei paukščių jauniklių pavadinimams sudaryti [DLKG 1996: 90]. Deminutyvai kartais dar yra vadinami subjektyvaus vertinimo ar ekspresiniais emociniais dariniais [DLKG 1996: 87].

požiūriu refrenai yra afektiniai motoriniai kalbos elementai, patyrę kalbos raidos evoliuciją ir įgiję leksemoms būdingų ypatybių [Sauka 1982: 111], [dar žr. Trimonytė Bikelienė 2012].

[3] Tiriamojoje medžiagoje vyrauja garsažodiniai refrenai (90,4%). Beveik devynis kartus mažiau vartojama kvazileksinių refrenų (8,5%). Kvazidarybinių refrenų, turinčių baigmenį, panašų į formalųjį darybos formantą, pasitaiko gana retai (0,8%), itin nedaug – samplaikinių refrenų (0,3%) [plačiau žr. Trimonytė Bikelienė 2012: 139].

Kvazidarybinis refrenas *lyliučiukas* dažnai vartojamas vaikų dainose, pvz.:

Lylia lylia pupų,
Lylia lylia pupų,
Lylia lylia ***lyliučiukų***
Lylia lylia mažučiukų.
VkD (LLD I 45)

Tai panašus į priesagos vedinį kvazidarybinis refrenas, žymintis tą patį ar bent tos pačios rūšies dalyką kaip ir pagrindinis žodis, tačiau skirtingo dydžio – mažesnį. Refrenas *lyliučiukas* turi mažumo ir malonumo reikšmę.

2. Vartojama kvazidarybinių refrenų su baigmenimis, panašiais į priesagas *-utis, -utė*, pvz.: *lyliutį* VkD (LLD I 63), *lilipute* DD2 (LLD XII 370), *lyliuote* KID1 (LLD III 492), *liliuti* VD5 (LLD XI 402), *lilipute* ŠD3 (LLD XIV 365), *tardutė* VkD (LLD I 184), *laptutė* VkD (LLD I 184). Priesagas *-utis, -ė* turinčių deminutyvų grožinės literatūros kūrinių kalboje paprastai yra pusantro karto mažiau negu turinčių priesagas *-(i)ukas, -ė* [LKG I: 269]. „Lietuvių liaudies dainyno“ kvazidarybinių refrenų, skirtingai negu grožinės literatūros kalboje baigmenų, panašių į priesagą *-utis,* yra daugiau. Priesagos *-utis* vediniai turi mažumo ir malonumo reikšmes [DLKG 1996: 91]. Vaikų dainose vartojama šį baigmenį turinčių kvazidarybinių refrenų, pvz.:

Ajo bobutė
Namo verkdama,
Tardai laptai,
Tardutė laptutė*, bupc.*

Balto oželio
Tai gailėdama
Tardai laptai,
Tardutė laptutė*, bupc.*
VkD (LLD I 184)

Nagrinėtuose „Lietuvių liaudies dainyno“ tekstuose užfiksuota įvairių refreno *lylia* baigmenų variantų – *-(i)utį, -(i)ute, -(i)uti, -(i)ute: lyliutį* VkD (LLD I 63), *lyliuote* ŠD3 (LLD XIV 335, 365), *liliuti* VD5 (LLD XI 402). Šių refrenų vartojama įvairių tipų dainose: vestuvinėse, vaikų ir kitose, pvz.:

A-a a-a lylia ***lyliutį****,*
Liūlia liūlia mažutėlį
liūlia ***lyliutį****,*
Čiūčia liūlia mažutėlį,
liūlia ***lyliutį****,*
Usčia lylia mažutėlį,
liūlia ***lyliutį****.*
VkD (LLD I 63)

Trys mylias giralas,
Venokias aglalas,
Ai lylia ***lyliutį,***
Venokias aglalas.
VD2 (LLD IV 219)

Argi ne žalias tava rūteles,
Argi ne jaunas tava dieneles,
Lylia oi lylia, ***lyliuote*** *lylia,*
Argi ne jaunas tava diene(les)?
VD3 (LLD V 208)

3. Bendrinėje kalboje priesagos *-(i)ulė* darumas labai ribotas. Lietuvių liaudies dainose kvazidarybinių refrenų, turinčių baigmenį, panašų į šį darybos segmentą, taip pat nedaug. Refrenai su šiuo baigmeniu paprastai turi malonumo konotaciją, pvz.:

Per dvarelių, kukavo, lylia,
***Daniulė** gegulė kukavo.*
DD1 (LLD VI 232)

4. Baigmenys, panašūs į priesagos *-ėla* vedinius: *čiutėla* DD2 (LLD XII 311), *treputėla* DD2 (LLD XII 357), *tūtėla* DD2 (LLD XII 340), *lingėta* ŠD2 (LLD XIII 367), *trinkėta* VD4 (LLD VIII 132), *šokėla* VD4 (LLD VIII 132), *mėtaujėla* KID1 (LLD III 693), *tatėla* VD4 (LLD VIII 133), *čiutalingėla* ŠD2 (LLD XIII 367) – gana dažni kvazidarybinių refrenų segmentai. Bendrinėje kalboje šios priesagos vediniai paprastai eina menkinamosios reikšmės asmenų pavadinimais ir yra bendrosios giminės [DLKG 1996: 110]. Ši priesaga nėra dari. Su šiomis priesagomis tarmėse pasidaroma ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų, kurių vienas kitas pavartojamas ir bendrinėje kalboje [LKG I: 334].

Baigmenį *-ėla* turinčių kvazidarybinių refrenų rasta vestuvinėse, šeimos, karinėse-istorinėse dainose, pvz.:

Sutrinko trinko
Tėvelio grindos,
Sučerška barška
Svirnelio raktai,
*Liai **trinkėla**,*
*Liai **šokėla**.*
VD4 (LLD VIII 133)

Čiūta, čiutolinga, čiutyta,
***Čiutalingėla**, čiūto,*
Aš motulas kelta.
ŠD2 (LLD XIII 367)

***Mėtaujėla** mėtaujo,*
Beinas Sudaitėlis,
Mėgauja lylio,
***Mėtaujėla** mėtaujo,*
Ką tu gailiai verki,
Mėgauja lylio.
KID1 (LLD III 693)

Šie kvazidarybiniai refrenai turi menkinamąjį reikšmės atspalvį.

5. Priesagos *-ula* vedinių itin reta bendrinėje kalboje. „Lietuvių liaudies dainyne“ šį baigmenį turinčių kvazidarybinių refrenų, pvz., *lyliula*, pavartota tik keletas.

6. Priesagos *-ai* prieveiksmiai nusako laipsnį, intensyvumą; dalis priesagos vedinių reiškia įvairius erdvės ir vietos santykius. Kai kurie kvazidarybiniai refrenai turi baigmenį, panašų į darybos segmentą *-ai*, pvz.: *birai* VkD (LLD I 344), *Nazarai* VkD (LLD I 204), *prabaldai* VkD (LLD I 205), *murzai* VkD (LLD I 178), *vaidaidai* VD3 (LLD V 57), *fidirai* GD (LLD XV 208), *lelimai* ŠD2 (LLD XIII 368), *lydžiulai* KID1 (LLD III 66).

Reiks tą vilkį pavaišinti,
Fidirai fidirai,
Ir už stalo pasvadinti,
Ikaka ikaka.
GD (LLD XV 208)

Padarė žvirblelis
Saldų alutį,
Čin ***birai,***
Bin ***birai,***
Saldų alutį.
VkD (LLD I 344)

Kvazidarybinių refrenų raišką gali lemti platesnis dainos kontekstas – dažnai tenka konstatuoti, kad refrenai sukurti dėl rimavimo, dainos ritmo, melodijos ar dainavimo ypatumų.

Išvados

1. Nagrinėtuose „Lietuvių liaudies dainyno“ tekstuose refrenų, turinčių baigmenį, panašų į formalųjį darybinį segmentą, nėra daug. Išskirti kvazidarybinių refrenų baigmenys, panašūs į formalųjį darybinį segmentą: *-(i)ukas, -utis, -utė, -ėla, -ala, -ai*. Šiuose kvazidarybinių refrenų segmentuose dažniausi garsai [l] ir [t], kurie yra dažniausi ir kitose refrenų dalyse.
2. Dainose vyrauja kvazidarybiniai refrenai, turintys baigmenis, panašius į mažybinius maloninius afiksus.
3. Pridedant daiktavardžio ar būdvardžio priesagą, refreno sudedamiesiems segmentams suteikiama tam tikro tariamo savarankiškumo.

LITERATŪRA

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika* I t. – Vilnius: Mintis, 1965.

Sauka, D. *Lietuvių tautosaka*. – Vilnius: Mokslas, 1982.

Trimonytė Bikelienė, J. „Lietuvių liaudies dainyno“ refrenų klasifikacija pagal jų susiformavimo būdą. In: *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika*. 2012, t. 14, nr. 1., p. 138–143.

Zaborskaitė, J. Refrenai: kelios pastabos apie vietą leksikos sistemoje, fonotaktiką, fonosemantiką. In: *Žmogus ir žodis* 1 (1), 1999, p. 25–31.

ŠALTINIAI IR JŲ SUTRUMPINIMAI

Lietuvių liaudies dainynas, t. I: *Vaikų dainos*. – Vilnius: Vaga, 1980. 759 p. (VkD)

Lietuvių liaudies dainynas, t. II: *Vestuvinės dainos*, kn. 1: *Piršlybų dainos*. – Vilnius: Vaga, 1983. 885 p. (VD1)

Lietuvių liaudies dainynas, t. III: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 1. – Vilnius: Vaga, 1985. 955 p. (KID1)

Lietuvių liaudies dainynas, t. IV: *Vestuvinės dainos*, kn. 2: *Sutartuvių – jaunojo išleistuvių dainos*. – Vilnius: Vaga, 1988. 574 p. (VD2)

Lietuvių liaudies dainynas, t. V: *Vestuvinės dainos*, kn. 3: *Mergvakario ir jaunojo sutiktuvių dainos*. – Vilnius: Vaga, 1989. 670 p. (VD3)

Lietuvių liaudies dainynas, t. VI: *Darbo dainos*, kn. 1: *Rugiapjūtės, avižapjūtės ir grikių rovimo dainos*. – Vilnius: Vaga, 1993. 589 p. (DD1)

Lietuvių liaudies dainynas, t. VII: *Šeimos dainos*, kn. 1. – Vilnius: LLTI, 1994. 616 p. (ŠD1)

Lietuvių liaudies dainynas, t. VIII: *Vestuvinės dainos, kn. 4: Jaunosios ieškojimo – išvažiavimo į jungtuves dainos*. – Vilnius: LLTI, 1994. 629 p. (VD4)

Lietuvių liaudies dainynas, t. IX: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 2. – Vilnius: LLTI, 1995. 639 p. (KID2)

Lietuvių liaudies dainynas, t. X: *Jaunimo dainos. Meilės dainos*. – Vilnius: LLTI, 1995. 548 p. (JD)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XI: *Vestuvinės dainos*, kn. 5: *Sugrįžimo iš jungtuvių – jaunosios apdovanojimo dainos*. – Vilnius: LLTI, 1996. 644 p. (VD5)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XII: *Darbo dainos*, kn. 2: *Laukų ir namų darbų dainos*. – Vilnius: LLTI, 1997. 686 p. (DD2)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XIII: *Šeimos dainos*, kn. 2. – Vilnius, LLTI, 1998. 678 p. (ŠD2)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XIV: *Šeimos dainos*, kn. 3. – Vilnius: LLTI, 1998. 643 p. (ŠD3)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XV: *Dainos apie gamtą*. – Vilnius: LLTI, 2000. 719 p. (GD)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XVI: *Humoristinės didaktinės dainos: dainos apie girtuoklystę*. – Vilnius: LLTI, 2002. 903 p. (HD)

Lietuvių liaudies dainynas, t. XVII: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 3. – Vilnius: LLTI, 2003. 634 p. (KID3)

Anna VULĀNE
(Latvijas Universitāte)

Morfoloģijas termini 20. gadsimta sākumā publicētajās latgaliešu gramatikās

Summary

Terms of Morphology in Latgalian Grammars, Published in the Begining of the 20th Century

The history of written Latgalian began in the 18th century. The first Latgalian grammar, *Grammatyka Inflancko-Łotewska krótko zebrana dla Uczących się Języka Łotewskiego. Wilnie, XX Missyonarzów p. K. S. Kazimiersz* came out in 1817 and is ascribed to Joseph Akielevcz, however it is perceived that there were earlier editions as well. In the 19th century spiritual, secular, and linguistic works were published, grammar books among them, but the authors of all these works were foreigners and these editions were addressed mainly to Polish catholic priests.

Just in the beginning of the 20th century there emerged descriptions of Latgalian grammar written by Latgalians themselves, and linguistic terminology started to develop.

The present article is devoted to the development of morphemic and word"formation terms in the grammars of O. Skrynda, F. Trasuns, and P. Strods.

Research findings show that the hallmarks of the use of terms in the analysed works are as follows:

- The authors try to use terms in Latgalian that they have made by themselves or, possibly, adopted from Latvian grammars published earlier, but Latin terms are used at the same time, for example, O. Skrynda uses Latin terms to name some morphemes and parts of speech, F. Trasuns and P. Strods – to name cases, etc.
- Although these works manifest relatively good linguistic knowledge of the authors, the system of morphemic and word-formation terms is not completely stable yet, therefore there is inconsistency and inaccuracy in the use of some terms.
- Grammars of O. Skrynda, F. Trasuns, and P. Strods have played a significant role in the development of Latgalian grammar and linguistic terminology.

Key words: *grammar, term, Latgalian written language*

*

Latgaliešu rakstu valodas pirmsākumi meklējami 18. gadsimtā, kad nelatviešu garīdznieki sāka izdot gan reliģiska satura tekstus, gan pirmās gramatikas, kas adresētas sveštautiešiem (poļiem, lietuviešiem), kuriem nepieciešama vietējās valodas prasme. [Par šo jautājumu plašāk sk. Stafecka 2004]. Savukārt latgaliešu rakstu valodas gramatiku vēsture aizsākas vai nu ar *Grammatyka Inflancko–Łotewska krótko zebrana dla Uczących się Języka Łotewskiego. Wilnie, XX Missyonarzów p. K. S. Kazimiersz,* kas publicēta 1817. gadā, vai arī ar kādu senāku izdevumu, kurš pagaidām vēl nav apzināts [Stafecka 1989: 225]. Arī 19. gadsimtā tiek publicētas gan garīga, gan laicīga un valodnieciska satura grāmatas, tostarp arī gramatikas, kas vēl arvien tiek rakstītas poļu valodā un kurās tiek piedāvāts normatīvs apraksts līdz ar svarīgāko valodas faktu un atbilstošu piemēru, paradigmu uzskaitījumu, bet valodniecības termini ir gan poļu, gan latīņu valodā. Šie izdevumi sagatavoti ar mērķi mācīt nelatviešiem – pamatā mācītājiem – vietējo iedzīvotāju runas pamatus. Latgales vēsturiskā situācija noteica to, ka tikai 20. gadsimta sākumā iznāca pirmās Latgales kultūras darbinieku izstrādātās gramatikas, kļūdamas par latgaliešu rakstu valodas un nozares terminoloģijas attīstības nozīmīgu liecību.

1904. gadā, kad tiek atcelts vairāk kā 30 gadu ilgais drukas aizliegums, liela daļa latgaliešu mājmācībā apguvuši lasītprasmi (no agrāk izdotajām grāmatām, kas lielākoties ir reliģiska satura) un nepieciešams pilnveidot rakstību, izstrādāt tās normatīvo sistēmu. 1907. gadā notiek ortogrāfijas komisijas sēde, kuras lēmumus ievēro arī t.s. normatīvo gramatiku autori. 1908. gadā iznāk ārsta, dzejnieka, žurnālista Ontona Skrindas (oriģinālā – *Skrynda*) krievu valodā sarakstītā „Латышская грамматика летгальскаго нарѣчія – Latwìšu wolúdas[1] gramatika", kas paredzēta galvenokārt Pēterburgas garīgā semināra vajadzībām un kurā autors mēģina sniegt īsu pārskatu par valodas sistēmu un pareizrakstību. Tajā izteiktās atziņas tiek respektētas gandrīz 20 gadus, un, kā atzīst A. Stafecka, rezultātā ir radīta mākslīga rakstu valoda, kas neatbilst tautas valodai [Stafecka 2004: 250]. Tomēr

[1] O. Skrinda norāda, kā lietojamas garumzīmes, proti, *stìptò zeime* [`] tiek likta uz patskaņiem, kas jāizrunā stiepti, *gryustò zeime* [´] tiek likta uz patskaņiem, ko izrunā ar lauzto intonāciju (mūsdienu terminoloģijā), bet *jumtiņš* jeb *lauztò zeime* [^] tiek likta tikai uz lokatīva galotnes garā patskaņa un to izrunā ar lauzto intonāciju.

šis izdevums ir nozīmīgs kultūrvēsturisks piemineklis, darbs, ar kuru faktiski aizsākas lingvistiskās terminoloģijas izstrāde latgaliešu rakstu valodā.

Pēc ilgāka pārtraukuma – tikai 20. gados – iznāk vēl vairākas dažādām vajadzībām paredzētās latgaliešu gramatikas: politiķa, priestera, publicista, literāta Franča Trasuna „Łatwišu[2] wołudas gramatika del łatgališim" (1921), mācītāja, literāta, valodnieka Pētera Stroda „Latwišu woludas gramatika latgališim" (1922), kā arī skolu vajadzībām domātās grāmatas: Vladislava Zeimaļa „Eisa Latwišu woludas gramatika del školom un mocišonos satâ I un II dalia" (1921), Staņislava Kambalas „Latwišu woludas gramatika Latgališu izluksnê" (1921, 1922), Valentīnas Seiles „Latwišu woludas sintakse, latgališu izluksnê" (1921), Franča Zepa „Praktiska latgalīšu gramatika pamatškolom" (I – 1923, II – 1929), Seimaņa Svennes un Pētera Baško „Latvīšu volūdas gramatika latgalīšim" (I – 1929, II – 1930) u.c. Tiek publicēta arī Pētera Stroda izstrādātā *Pareizraksteibys vōrdneica* (1933), kurā ir īss gramatikas apskats.

Terminoloģijas un normatīvuma ziņā nozīmīgākie ir Ontona Skrindas, Pētera Stroda un Franča Trasuna darbi, tāpēc šajā rakstā tiks analizēts to lingvistiskais saturs, izsekojot morfoloģijas terminu lietojumam 20. gadsimta pirmajā trešdaļā publicētajās latgaliešu gramatikās.

Visos pētāmajos darbos īsi raksturota latgaliešu rakstu valodas fonētiskā un gramatiskā sistēma un mēģināts definēt fonētikas, morfoloģijas, sintakses, ortogrāfijas normas, sniegt ieskatu vārddarināšanas procesos, savukārt F. Trasuna un P. Stroda sagatavotajos mācību līdzekļos līdz ar valodas parādību koncentrētu raksturojumu un nozares terminu skaidrojumu piedāvāti arī vingrinājumi un uzdevumi sekmīgākai latgaliešu rakstu valodas apguvei. Arī mērķauditorija ir atšķirīga – O. Skrindas gramatika pamatā adresēta ikvienam interesentam, kurš lasa krieviski, prot runāt latgaliski (resp., kādā no augšzemnieku izloksnēm) un vēlas apgūt latgaliešu rakstu valodas normas, savukārt F. Trasuna un P. Stroda darbi ir mācību grāmatas, kas izstrādātas atbilstoši mācību programmai, skolēnu vecumam un tā laika valodas didaktikas principiem. Publikācijās vēl nav konsekvences raksturojamā objekta nominācijā, proti, darbos tiek izmantoti apzīmējumi *latviešu valoda*, kas ir dominējošais nosaukums, *latgaliešu izloksnes latviešu valoda, latgaliešu izloksne* (pretī baltiešu izloksnei), *latgaliešu rakstība*.

[2] Rakstā saglabāta autoru ortogrāfija.

Kā liecina katra darba ievads, autoriem ir skaidrs mērķis, kuru vēlas sasniegt, un veicamā darba nepieciešamības apziņa, ko katrs formulē atšķirīgi.

Analizējamos darbos saturiski visplašāk skatīti morfoloģijas jautājumi, nenošķirot morfēmikas un vārddarināšanas aprakstu un aptverot visu gramatisko kategoriju un formu paradigmu sistēmu. Īpatnības vērojamas gan struktūrā un apjomā, gan vairāku gramatisko kategoriju un valodas vienību nominācijā, kā arī formu paradigmu piedāvājumā.

Autori koncentrēti raksturo konkrētas vārdšķiras, to morfēmisko struktūru, raksturīgās gramatiskās nozīmes un formu sistēmu, vietumis ieskicējot atsevišķu formu lietošanas īpatnības, kā arī piedāvā locīšanas paraugus.

Nevienā no gramatikām netiek lietots termins *morfoloģija* un nav raksturoti principi, pēc kuriem valodas vārdu krājums tiek dalīts vārdšķirās. P. Stroda darbā tiek skaidrots, kas ir *wolùdas mócíba wai gramatika*, proti, *tū zynotni, kuruo moca, kai ar wordu paleidzeibu pareizi izsacīt jyutas un dūmas un izsacītu aizrakstīt, lai cytim vīgļi un pareizi byutu spējams porlasīt un saprast, mes saucam par wolūdas mocību wai gramatiku*. Viņš norāda, ka gramatika dalās etimoloģijā un sintaksē un ka vārdu cilmes, sastāva, (formu) maiņas un nozīmes jautājumi tiek risināti *etimoloģijas* ietvaros.

Vārdšķiru apraksts minētajās gramatikās ir diezgan līdzīgs, tomēr katrā no tām vērojamas arī atšķirības gan struktūras, gan terminu lietojuma un gramatisko kategoriju un paradigmu raksturojuma ziņā.

O. Skrindas un F. Trasuna gramatikās tiek runāts par deviņām vārdšķirām, bet P. Strods min arī desmito vārdšķiru – partikulas. O. Skrinda piedāvā vārdšķiras kopnosaukumu *woludas dalias*, savukārt F. Trasuns un P. Strods lieto apzīmējumu *wòrdu škiras* un konkrēto vārdšķiru nosaukumus. F. Trasuna gramatikā termins *vordu šķiras* parādās gan sadaļā, ko varam uzskatīt par morfoloģiskās sistēmas apskata daļu [Trasuns 1921: 8], gan sintaksei atvēlētās nodaļas *Sintaksis voj moceiba par teikumim* apakšnodaļā *Moceiba par vordu škirom* [Trasuns 1921: 41], kurā autors ieskicē atsevišķu atvasinājumu grupu semantiskās un funkcionālās nianses, kā arī vērš lasītāju uzmanību uz dažādu gramatisko formu funkcionālajām īpatnībām, piemēram, noteiktās un nenoteiktās galotnes lietojumu. Tas liecina, ka autors apzinājies vārdformu funkcionālo nozīmīgumu un mēģinājis to atklāt.

Visās gramatikās piedāvāts vārda morfēmiskās struktūras, morfoloģisko kategoriju un nozīmes raksturojums, kā arī ieskicēti atsevišķi vārddarināšanas fakti.

Morfēmikas un vārddarināšanas jautājumi latgaliešu rakstu valodas gramatikās lielākoties skatīti pastarpināti – vārdšķiru vai pareizrakstības normu raksturojuma kontekstā. Visi autori runā par vārda sastāvdaļām (bet ne visi lieto atbilstošu apzīmējumu), īsi raksturojot vai tikai ilustrējot ar piemēriem attiecīgo morfēmas veidu, un ir vienisprāt – vārdā, runājot mūsdienu terminoloģijā, ir sakne un galotne, kā arī priedēklis un piedēklis.

Ontona Skrindas gramatikā īss vārda morfēmiskās struktūras apraksts piedāvāts 7. paragrāfā *Wòrda dalias* [Skrinda 1908: 10]. Šis termins izmantots morfēmu apzīmēšanai un ir labi zināms arī pārnovada gramatiku lietotājiem. Darbā definētas vairākas morfēmas: *sakne* – vārda nemainīgā daļa, kas atkārtojas vairākos vārdos, un mainīgās vārda daļas, kas atrodas pirms un aiz saknes, proti, *pasakne* jeb *ībalsins* – vārda daļa, kas atrodas pirms saknes, un *golūtne* – vārda daļa, kas atrodas aiz saknes. Priedēkļa nosaukums *pasakne* darināts ar priedēkli *pa-*, aktualizējot tā sēmu ‘pirms’, savukārt tā sinonīmtermins atvasināts ar priedēkli *ī-* no zilbes nosaukuma *balsìns*. Galotni O. Skrinda raksturo kā kombinētu morfēmu, kurā ietilpst *sufikse* jeb *nalùkamò golùtne* un *fleksija* jeb *lùkamò golùtne*. Autors šo lietojumu komentē šādi: nelokāmā galotne, lokot vārdu, nemainās, savukārt lokāmā galotne mainās. Gan termina *sufikss* izmantojums, gan ilustrācijai piedāvātais piemērs (*dùm-otoj-s)* liecina, ka autors par nelokāmo galotni sauc piedēkli. Celma apzīmēšanai izmantota leksēma *pamats*. Acīmredzot šajā gadījumā autors izmantojis krievu valodas terminam atbilstošu latvisko apzīmējumu.

Tekstā vērojama nekonsekvence apzīmējumu lietošanā. Piemēram, 26. lpp. 20. paragrāfā autors raksta sufiksi *-iba, -ica*, nešķirot sufiksu un fleksiju, bet 21. paragrāfā norāda, ka, darinot lietvārdus no darbības vārda, pirms galotnes *-ums* tiek saglabāts tas pats sufikss, kas bija pirms nepabeigtās pagātnes fleksijas (*izgudruojums*). Savukārt 32. paragrāfā 32. lpp. varam lasīt, ka sufiksi ir *-isk-, -ej-* u.tml. Konsekvences trūkums gan terminu lietojumā, gan jēdzienu izpratnē ir diezgan raksturīga nozares terminoloģiskās sistēmas izstrādes sākumposma parādība, kas vērojama visu autoru darbos.

Darbības vārdu raksturojumā parādās apzīmējums *prepozīcija* jeb *pìstots*, kas attiecināts uz prievārdiem, kurus izmanto darbības vārdu atvasināšanai. Vārda *pìstots* izvēli iespējams traktēt divējādi – tas varētu būt kalks no krievu valodas vai arī flektīvais atvasinājums no darbības vārda *piestatīt* resp. no pagātnes formas *pīstota*. Izloksnēs darbības vārds

statīt un tā derivāti funkcionē ar nozīmi 'likt', kas arī varētu būt izmantota šajā gadījumā – 'pielikt klāt' –, līdzīgi kā lejzemnieku piedēklis no *piedēt* 'pielikt'. Kā liecina piemēri, autors terminoloģiski nav šķīris galotni, piedēkli un izskaņu.

O. Skrinda šķir primāros un sekundāros vārdus, norādot, ka vārdi, kuros ir tikai sakne un galotne, tiek saukti par vienkāršiem (*wínkòršî*) jeb saknes vārdiem, bet vārdi, kuros ir arī priedēklis vai *sufikse* – par saliktiem vārdiem (*salyktì wòrdi*). Kā redzam, šis traktējums ir savdabīgs, jo tajā laikā par salikteņiem jeb saliktiem vārdiem dēvēja prefiksālos atvasinājumus vai sakņvārdu salikumu, bet ne sufiksālos atvasinājumus. Līdz ar to rodas jautājums – kā saprotams darbā izmantotais krievu valodas apzīmējums *сложный* – tas ir saliktenis, salikts vārds vai arī vārds, kuram ir sarežģītāka struktūra nekā tikai sakne un galotne? Grāmatas saturā diemžēl šī nozīme neatklājas, tomēr domājams, ka apzīmējums izmantots tam valodnieciski pierastajā nozīmē 'saliktenis'.

Par O. Skrindas gramatikas ietekmētājfaktoriem pagaidām nav iespējams neko pateikt, savukārt **Franča Trasuna** darba ievadā atrodama pietiekama informācija gan par tā rašanās iemesliem, gan par teorētisko pamatu. Kā atzīst autors, darbs tapis ar mērķi pilnveidot, sakārtot latgaliešu rakstību, izstrādāt visiem pieejamu gramatiku un apgādāt skolas ar mācību grāmatu. F. Trasuns arī norāda, ka 1890. gadā ir bijis pieejams viņa veidotās gramatikas rokraksta variants, kas pazudis, savukārt O. Skrindas gramatika ir grūti pieejama. Būtiska ir piezīme, ka darbs veikts steigā, tā pamatā ir latgaliešu izloksne un J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu valodas mācība", kā arī ņemti vērā J. Endzelīna aizrādījumi.

Morfēmikas jautājumiem veltīts 14. paragrāfs [Trasuns 1921: 9] ar nosaukumu *Vordu sastova dales*, kurā ļoti kompakti uzskaitīti šādi morfēmikas termini: *vorda calms, gałutne, padēklis*, *pideklis*, tos neskaidrojot. Kā redzam, autors izmanto tikai latviskas cilmes terminus, nav apzīmējuma *sakne*, parādās termini *vordu sastovs*, *padēklis* (priedēklis). Ar sufiksu *-kl-* darināto atvasinājumu *padēklis*, *pideklis* pamatā ir priedēkļu nozīme 'priekšā' un 'klāt' un darbības vārda *dēt* nozīme 'likt'; apzīmējumi *priedēklis*, *piedēklis* sastopami jau 19. gs. latviešu valodas (lejzemnieku) gramatikās. Morfēmu šķīrums sākotnēji ir korekts un precīzs. Tomēr tālākajā tekstā parādās nekonsekvence – autors izskaņu dēvē par piedēkli vai galotni, piemēram, „Samozynoti vordi teik darynuoti, pilikut pi całma pidekli *-eńś, -ēite, brōlēitś, mozeńš* (..). Smodeišonas vordi teik darynoti, pilikūt

pi całma golūtni *-āks, -ēšs, sunāks, sunēšs* [Trasuns 1921: 10]. Dažas rindas tālāk termins *galotne* atkal lietots korekti, norādot, ka vārdus var darināt ar galotni *-e, -a* vai ar piedēkli un galotni *-ējs* [Trasuns 1921: 10]. No vārddarināšanas viedokļa būtiska ir norāde par galotnes derivatīvo funkciju, kas latviešu valodniecībā tajā laikā nav raksturota.

F. Trasuns norāda, ka daļa prievārdu (*satiksmes vuords*) tiek izmantoti jaunu vārdu darināšanā un kļūst par *padēkli*, ar ko darina salikteņus. Iespējams, te vērojama arī J. Endzelīna un citu autoru darbu ietekme, jo pagājušā gadsimta pirmajā pusē prievārda un patstāvīga vārda savienojumu vairākos darbos dēvēja par salikteni vai kompozitu, nevis prefiksālu atvasinājumu.

Pētera Stroda darbs gan apjoma, gan satura ziņā ir 20. gadsimta pirmās puses plašākā latgaliešu valodas gramatika. Ievadā autors norāda, ka, mācot mātes valodu kursos, vidusskolā, saskāries ar daudzām problēmām, kuras centies risināt savā darbā. Autors ir respektējis 1921. gada ortogrāfijas konferences lēmumus, kā arī izmantojis O. Skrindas, F. Trasuna un S. Kambalas gramatikas, iepazinies ar Endzelīna, Mīlenbaha, Bleses, Abula, Paegles, Šmidta, kā arī lietuviešu un latīņu valodas gramatikām [Strods 1922: 2]. Tas liecina par nopietnu teorētisko sagatavotību, plašu salīdzināmo materiālu. Studijās gūtā pieredze guvusi atspoguļojumu arī darbā – gramatika tiek dalīta divās daļās – etimoloģijā un sintaksē, savukārt etimoloģijas daļā tiek skatīta vārdu cilme, to sastāvdaļas, pārmaiņas un nozīme. Darbā piedāvāts arī *latgaliešu un baltiešu izlokšņu* (autora terminoloģija) atsevišķu faktu salīdzinājums. Raksturīga iezīme ir tas, ka autors nav pievērsies morfēmu raksturošanai – kaut arī tas ir mācību līdzeklis, attiecīgie termini *wòrda sakne, wòrda golùtne, sufikss* sastopami citu valodas parādību aprakstā, bet to saturs izsecināms no ilustratīvā materiāla. Tāpat kā priekšteči, arī P. Strods terminu *galotne* attiecina gan uz galotni, gan izskaņu, piemēram, *-a, -eiba*. Atšķirība tāda, ka paralēli apzīmējumam *galotne* uz izskaņu tiek attiecināts termins *sufikss*. Šajā darbā termini *sufikss* un *galotne* noteiktā kontekstā tiek lietoti kā absolūtie sinonīmi. Piemēram, „Sufikss „*isks*" ir pìjamts rakstít wysur ar „i", pìm.: waļstisks (..). (..) ìpašibas wòrdûs ar golùtni „*isks*" (..)." [Strods 1922: 22].

Šajā darbā parādās jauns apzīmējums priedēklim – *prīkšsakne*. Runājot par darbības vārda atgriezenisko formu veidošanu, autors norāda: „Jo nu pamata widejòs kòrtas wòrda teik darynots jauns wòrds, pìlìkùt prìkšsakni: at, i, pòr, nu, na (..), tad wòrda golùtnes „ís" pòrít uz wòrda sòkumu (..)" [Strods 1922: 59].

P. Stroda gramatikā atrodama arī norāde, ka prievārdus (*satiksmju wòrdi*) izmanto, darinot salikteņus ar lietvārdu, īpašības vārdu vai darbības vārdu.

Vēlākajos gados latgaliešu rakstu valodas gramatikās pakāpeniski nostiprinās mūsdienīga terminu sistēma, kurā daļēji tiek pārmantoti gadsimta pirmajā ceturksnī izstrādātajos darbos piedāvātie apzīmējumi, kā arī ieviesti citi termini, kas sasaucas ar latviešu literārās valodas aprakstos izmantotajiem terminiem.

Nobeigumā var secināt, ka O. Skrindas, P. Stroda un F. Trasuna gramatikas atspoguļo mēģinājumus radīt nepieciešamos lingvistiskos terminus un, kaut arī vērojama diezgan liela nekonsekvence to lietojumā, minētie darbi kļuvuši par latgaliešu rakstu valodas vēstures pieminekli un ir nozīmīgs ieguldījums latgaliešu rakstu valodas attīstībā, tās parādību teorētiskā aprakstā, kā arī valodnieciskās terminoloģijas izstrādē. Varam tikai minēt, kā būtu attīstījusies latgaliešu rakstu tradīcija un lingvistiskā terminoloģija, ja nesekotu gadu desmitiem ilgais latgaliešu rakstu valodas lietojuma aizliegums.

LITERATŪRA

Skrynda, O. *Латышская грамматика летгальскаго нарѣчія – Latwìšu wolúdas gramatika*. – Pēterburga: [b.i.], 1908.

Stafecka, A. „Evangelia toto anna..” (1753) un latgaliešu rakstu valodas gaita. No: *Evangelia toto anno 1753. Pirmā latgaliešu grāmata*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2004, 224.–284. lpp.

Stafecka, A. Latgaliešu rakstu valodas izveidošanās un attīstība. No: *Valodas aktualitātes – 1988*: Rakstu krājums. – Rīga: Zinātne, 1989, 217.–231. lpp.

Strods, P. *Latwišu voludas gramatika latgališim*. – Rēzekne: [b.i.], 1922.

Trasuns, Fr. *Łatwišu wołudas Gramatika del łatgališim*. – Rīga: Valters un Rapa, 1921.

Natalja CIGANKOVA, Zigrīda VINČELA
(University of Latvia)

Controlling Sociolinguistic Variables in Quantitative Corpus-based Research of Variation in English

Summary

Controlling Sociolinguistic Variables in Quantitative Corpus-based Research of Variation in English

The review of corpus-based research has shown that sociolinguists have recently turned their attention to the methodology of specialised corpora structural marking, as new *TEI* marking guidelines allow the inclusion of more specific and diverse sociolinguistic information about subjects and communicative context than is usually included in general purpose corpora. Therefore, the goal of the research was to develop the approach enhancing corpora structural marking methodology acquisition by English Philology graduates and train them how to mark up a specialized corpus to achieve the research objectives. The obtained results demonstrate that selecting and controlling a wide range of sociolinguistic variables cause novice researchers considerable difficulties. It has also been revealed in the course of the research that even seemingly tiny corpus marking mistakes jeopardise the results of a student's whole research work. We conclude with a proposal to regard a specialised corpus compilation with rich sociolinguistic marking up as decent, full-scale corpus sociolinguistic research.

Key words: *sociolinguistics, linguistic variation, specialised corpora, corpus structural markup*

Kopsavilkums

Sociolingvistisko aspektu pārvaldīšana kvantitatīvajos un tekstu korpusos balstītajos angļu valodas variāciju pētījumos

Tekstu korpusu pētījumu apskats liecina, ka nesen arī sociolingvisti ir pievērsušies specializēto korpusu strukturālā marķējuma metodoloģijai, jo marķējuma *TEI* standarts ļauj iekļaut detalizētāku, specifiskāku un daudzveidīgāku sociolingvistisko informāciju par tekstu veidotājiem un komunikatīvo kontekstu nekā parasti tiek ietverts vispārīgo tekstu korpusu marķējumā. Tādēļ pētījuma mērķis ir izstrādāt strukturālā marķējuma apguves metodoloģiju angļu filoloģijas maģistrantūras studentiem un apmācīt maģistrantus kā marķējams specializēto tekstu korpuss, lai sasniegtu pētījuma mērķus. Pētījuma rezultāti liecina par marķējuma izveides grū-

tībām – par studentu piesardzību plašāka spektra sociolingvistisko aspektu izvēlē un pārvaldē. Pētījuma gaitā arī apstiprinājās, ka šķietami nenozīmīgas korpusa izveides vai marķējuma nepilnības var būtiski ietekmēt pētījuma rezultātus, kas ļauj secināt, ka specializēta tekstu korpusa izveide, kas ietver plašu sociolingvistisko aspektu pārvaldi tā marķējumā, ir uzskatāma par pilnvērtīgu un atbildīgu pētījumu sociolingvistikā.

Atslēgas vārdi: *sociolingvistika, lingvistiskās variācijas, specializētie korpusi, korpusa strukturālais marķējums*

*

Introduction

The review of corpus-based approaches to researching variation in English has revealed an overlap between sociolinguistics, discourse studies, and corpus linguistics [Romaine 2008; Baker 2010; McEnery and Hardie 2012], as these linguistic sub-disciplines address the study of naturally occurring language in context. The scholars emphasise the significance of the study of variation in discourse [Bauer 2004; Romaine 2008; Murphy 2010; Bayley Cameron and Lucas 2013] and the importance of experimental [Gilquin and Gries 2009; Gooskens 2013] and quantitative [Biber and Jones 2008; Gorman and Johnson 2013] linguistic research involving specialised corpora-based methods [Gries 2006; Mair 2009] in sociolinguistics.

The methodological problems in corpus sociolinguistic enquiry, however, are still in the focus of scholarly attention [e.g. Murphy 2010], particular concerns being expressed on the issue of controlling sociolinguistic variables at the level of individual speaker [McEnery and Hardie 2012], which cannot be satisfyingly served by general usage corpora such as BNC [British National Corpus]. To illustrate, a common scholarly practice in the field is that researchers compile their own, often restricted in size, specialised corpus for their research with the focus on specific sociolinguistic variables, which could be machine processable for quantitative data analysis. According to Romaine [2008: 97], the aim is '*... to compile a corpus of data suitable for quantitative analysis of linguistic and social variables, such as social class, gender, region, ethnicity, style, and age*.' At the first stage of corpus creation, this implies making decisions based on researcher intuition or on marking up the corpus according to already pre-defined categories on the basis of preceding manual analysis of the target textual or recorded material even before actual organisation of the texts in the corpus. At the following stages, the quantitative analysis proper involves

1) using complicated software to obtain the linguistic profile (e.g. lexical) of the texts or speakers, 2) revealing the variation in the frequencies of occurring pre-defined linguistic features, 3) applying statistical procedures, and 4) making decisions on the statistical significance of the revealed differences. While these stages also demand a considerable theoretical background into the discipline and quantitative research methodology, it is the first stage that is the most challenging for neophytes in corpus linguistics, e.g. graduate and undergraduate students. As our research has revealed, the problem lies in that inexperienced investigators cannot yet rely on their own researcher intuition, which makes their task overwhelming and often unmanageable. The issue needs a solution, as it may cause young researchers to get stuck at the first stage and feel frustrated and unwilling to resume their investigation, which may in the long run even hinder the development of the whole field.

Therefore, the **goal** of this article isto make a contribution to the further development of academic research methodology in the field of corpus sociolinguistics by proposing an application of sufficiently comprehensible and manageable for students specialised corpus compilation and markup techniques, with a special focus on sociolinguistic variables control, which, at the same time, would not jeopardise the validity and reliability of corpusbased undergraduate and graduate research. The proposed methodological solutions are illustrated by the data and examples from the case study of MA students' research in corpus sociolinguistics and their attempts to control sociolinguistic variables.

Background: variables control in the studies of sociolinguistic variation

A comparative analysis of methodological approaches and solutions for capturing sociolinguistic variation proposed in recent empirical, quantitative studies [Kilgarriff 2001; Schmid 2003;Macaulay 2005; McEnery et al. 2006; O'Keeffe and McCarthy 2010; Gries 2011] reveals that the units of analysis in corpus linguistics usually fall into three major groups, depending on the research questions that they address. Biber and Jones [2008: 1287], for instance, distinguish between '*... studies with the word as the primary unit of analysis; studies with a linguistic feature as the primary unit of analysis; and studies with texts as the primary unit of analysis*.' Though the understanding of what a linguistic feature is and what may be

regarded as a word and what as a non-word may vary across linguistic schools and approaches, this division seems to be very useful also for the systematization of recent research approaches in corpus sociolinguistics. We suggest distinguishing between the three units of analysis in students' academic research aiming to reveal sociolinguistic variation, in which either words or linguistics features, or texts are measured against sociolinguistics variables (e.g. age, gender, social class, etc.). According to Baker [2010: 31], '*In general, the language use of one or more identity groups is charted by examining the presence [or non-presence] of particular linguistic variables. Such variables can be prosodic, phonetic, lexical, grammatical, discoursal or pragmatic.*' Baker also distinguishes '*discrete demographic categories*' into whichthe users of spoken or written language are often divided according to their social identity.

The most frequently used and well-investigated demographic variables in sociolinguistics are **geographical location** and **social class** variables, which were the major/primary variables in Labovian research [e.g. Labov 1966; Trudgill 1974] and have till recently remained in the focus of contemporary research in sociolinguistics. The gradation in social levels, though, varies across sociolinguistic studies. For example, Ross [1980], as cited in Romaine [2008], proposed the division into **U** [upper class] and **non-U** (lower class). Another researcher, Macaulay [2005], has investigated variation in Glasgow conversations applying social class as a primary variable in a similar way. In his study, the gradation was limited to only two categories – middle class and working class. This might be the reason why the study revealed a relatively small number of social-class-related differences, implying that the social class variable was a less powerful factor than the other two variables in his study – age and gender. In Macaulay's study, the statistically significant figures of variation were ranked starting with age followed by gender and only then social class, meaning that more than one extralinguistic dimension may be responsible for sociolinguistic variation, and that variables may correlate. Nevertheless, the social class variable has been further scrutinised even in greater detail. For example, Romaine[2008], in her study based on British National Corpus (BNC), proposed a more granulated division of social class variable into four levels: **AB** (upper class), **C1** (middle class), **C2** (lower middle class) and **DE** (working class). As a result, she revealed the correlation between the use of certain lexis and the social class as a variable, exemplifying her findings by noticing that'... *the upper*

class displays a tendency to sit in the sitting room, while the working class is more likely to sit on a settee in the living room, and the middle class to sit on a sofa or couch in the lounge' [Romaine 2008: 103].

The importance of controlling other sociolinguistic variables – **age** and **gender** variables – has also been emphasized by scholars. Similarly to the social class variable, the studies of age and gender have been undertaken with varying degree of granularity. Macaulay, for instance, has used only two divisions in his research – males and females**.** The researcher claims that his study revealed that '*it is the females who demonstrate a more distinctive discourse style than males,*' as the most of gender-related statistically significant differences were more frequent in women's use of language [Macaulay 2005: 157]. Macaulay has found more than twenty differences in the use of language between males and females caused by age, which has led the researcher to a conclusion that corpus linguistics is an exceptionally powerful tool for age-related research [Macaulay 2005].

Although it has been found out that age, as a sociolinguistic variable, is the most powerful factor causing language variation [Macaulay 2005], it has almost never been studied as a single variable. In fact, researchers most often used this variable in combination with other variables. Schmid [2003], for example, studied '*women's words*' and other sex differences in the 10-million-word spoken section of the BNC, investigating four correlations: between adult males and adult females and between adolescent males and adolescent females, thus attempting to control age and gender variables simultaneously.

In fact, in addition to the variables discussed above, recent advances in technologically-enhanced linguistic sub-fields and corpus-sociolinguistic methodology and tools facilitate the control of **multiple sociolinguistic variables** and correlation between them in different combinations, for example, social grouping Vs linguistic grouping; community-level Vs individuals; sociolect Vs idiolect [Meyerhoff and Walker 2013], or even such 'exotic' variables as mutual intelligibility of closely related language varieties [Gooskens 2013]. Variational pragmatics, for instance, proposes such variables as the socioeconomic background, the gender of a casual conversation between friends or family members, setting (e.g. at home, university, in a cafe, in the car), the number of speakers, the educational background [Murphy 2010: 29]. Thus, controlling sociolinguistic variables and investigating the correlation between them becomes the most powerful means of revealing the social embedding of variation and language change.

As texts in a corpus are deprived of the information about the context, the control of sociolinguistic variables is accomplished by applying a system of standard codes – **corpus markup** – in order *'to provide information about the text itself and govern formatting, printing or other processing*' [McEnery et al. 2006: 22], which '*provides relatively objectively verifiable information*' [Ibid: 29] about the original context of language use. In addition to the structural marking up of a corpus, which captures **textual variation** (domain, disciplinary discourse type, text type, genre, register, stylistic stratification, etc.), a careful corpus mining for the **demographic variation** (e.g. age, gender/sex, social class, region, ethnicity/origin, first language, education, occupation, etc.) is crucial; however, '*...care must be taken not to make assumptions about the function ofa linguistic marker without carefully investigating its usage within the wider context that it appears in*' [Baker 2010: 41].

Consequently, the overwhelming number of sociolinguistic variables to control a corpus markup, on the one hand, and the caution and precision, with which they should be tackled, on the other hand, make corpus-based sociolinguistic studies particularly difficult for inexperienced researchers, as the following description of the case study results aims to demonstrate.

Case study: Analysis of students' corpora annotations

The analysed material contains 27 sample **headers** (see the explanation below) created by MA students for their mini-corpora that have been designed as a project for the course *Corpus Linguistics: Theory and Application*. The headers were created according to the standards set by Text Encoding Initiative (TEI). TEI is '*a set of guidelines which specify encoding methods for marking up machine-readable texts*'. These guidelines, as emphasised by McEnery et al. [2006], pursue two corpora creation purposes: firstly, to provide textual information (e.g. paragraph, sentence, title distinction within corpus texts), and, secondly, to provide the information about the context of the corpus texts, i.e. sociolinguistic variables: textual variation (genre, register, the author's individual style) and demographic variation (gender, education, occupation of a writer or a speaker), which are considered in detail in the theoretical background of the present article. The sociolinguistic variables are included in the header of each corpus file.

The aim of the header creation by students was to practice TEI guidelines application in the controlling of the sociolinguistic variables in order

to address their selected research questions. As marking up is recognised by McEnery et al. [2006] as a time-consuming process, it is important to relieve this process by creating a header template that can be applied to all corpus files. The students underwent the following corpora header template creation stages: 1) the exploration of TEI header samples and their applicability; 2) the tailoring of the header samples according to the research questions and the sociolinguistic variables embedded in them; 3) the validating of the tailored headers in TEI header validation tool.

Fifteen headers have been created by the students of language teaching methodology and twelveby the students of literary studies (Table 1).

Table 1

Student-created header components

Markup aspects		**Literary studies** (12 students)	**Language teaching methodology** (15 students)
Textual	Discipline	13	7
	Genre, register	13	15
Sociolinguistic	Social class	0	10
	Gender/sex	1	7
	First language	0	10
	Occupation	0	15
Placement	Separate files	3	4
	Included in corpus files	9	11

Most of the headers created by students of literature (11 out of 12) are the headers for their corpora files that contain short extracts of literary works. So, these sample headers provide the textual information about the genre and the sub-genre, as well as the source information of the texts while demographic information is included only in one header. This header (Fig. 1) is created for the mini-corpus of reviews with the aim to explore the relation of the review authors' gender to their language use. Therefore, this sociolinguistic variable has been included in the header sample.

```
<teiHeader>
   <fileDesc>
      <titleStmt>
<title> Review of Jack White's album "Blues on Two Trees: an electronic text </title>
         <author> John Dolan</author>
            <gender> male </gender>
         <editor>Jann S. Wenner</editor>
      </titleStmt>
      <extent> number of sentences</extent>
      <publicationStmt>
         <publisher>Rolling Stone magazine, Jahn S. Wenner</publisher>
         <address>
            <addrLine> 1290 Avenue of the Americas </addrLine>
            <addrLine> New York, NY 10104 – 0298 </addrLine>
            <addrLine> USA </addrLine>
      </address>
</publicationStmt>
</fileDesc>
</teiHeader>
```

Figure 1. **An example of a literary students' header**

In contrast to literary student headers, all language teaching methodology students' headers contain, apart from textual variables, the demographic information about the English language learners and their composed texts (Fig. 2).

```
teiHeader>
    <fileDesc>
        <titleStmt>
                <title> Letter to a pen friend </title>
            <author>Student1</author>
                <firstLanguage>Latvian</firstLanguage>
        </titleStmt>
                <extent> 80 words</extent>
        <publicationStmt>
                <p>Hometask1</p>
            <date> 11th November,2012</date>
        </publicationStmt>
        <sourceDesc>
                <p>Student1. Letter to a pen friend.</p>
        </sourceDesc>
    </fileDesc>
</teiHeader>
```

Figure 2. **An example of a methodology student's header**

In particular, the headers contain the specifications about their learners' presumable English language proficiency level by denoting the level they have reached at a particular learning institution. Ten students have denoted in their corpora headers the learners' first language, whereas seven students – the gender of their learners.

Researchers [McEnery et al.: 2006] mention two options for header arrangement in a corpus: 1) header inclusion within each respective corpus file; 2) storing of the headers in a separate directory. Each of these two header filing modes possesses their own advantages. For example, the advantage of header inclusion within each respective corpus file is that sociolinguistic variables comprehensively accompany each text for the analysers' convenience. However, the advantage of a separate directory is that the sociological and textual information can be extracted without uploading all corpus files in the concordance. Another recognised advantage of storing headers in a separate directory is that texts can be conveniently analysed even through such browsing tools that are not mark-up aware, as they do not possess mask-up hiding function. The choice of the filing option predominantly depends on the research question and the use of the tools by a researcher. The most of the students (20 students), after considering both filing options, have preferred placing headers within corpus files, and only seven students have arranged headers in separate directories.

Conclusions and recommendations

The control of sociolinguistic variables in corpus-sociolinguistic studies of variation in discourse causes considerable difficulties for novice and inexperienced researchers. Marking up a corpus for sociolinguistic variables requires careful planning, collecting, sorting out and profoundly analysing the texts comprising the corpus. It is crucially important to plan and observe the order of marking up for each particular variable in a corpus. Therefore, we suggest that corpus compilation for sociolinguistic studies of variation in discourse should be regarded as full-scale research in itself, not as merely a first stage in preparation for a further, 'real' study, as even seemingly tiny mistakes may jeopardise the results and conclusions of the whole research work done on the basis of such a deficient corpus. It is also advisable that undergraduate and graduate students specialising in corpus sociolinguistics devote their term papers and BA theses to the analysis of sociolinguistic variation in already existing, standardised corpora or to corpus compilation issues rather than to the analysis of raw and vaguely compiled collections

of texts that they erroneously may call a 'research corpus'. As an alternative solution,we recommend that young and inexperienced researchers, doing the research based on newly-complied corpora, should work in groups rather than individually, as this would allow much better variable control, bigger corpora and lesser load of preparation work on each individual researcher, thus allowing more time for deeper analysis of the data and interpretation of the results.

We would like to conclude this article with a highly true quotation from Biber and Jones [2008: 1303], '*By considering the design requirements of a research project before embarking on corpus construction, data collection, and/or linguistic coding and analysis, the researcher can ensure that the effort invested in a major research project will in fact result in the intended outcomes*.'

LITERATURE

Baker, P. *Sociolinguistics and Corpus Linguistics*. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.

Biber, D. and Jones, J. Quantitative methods in corpus linguistics. In: Lüdeling, A. and Kytö, M. (eds.) *Corpus Linguistics: An International Handbook*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2008, p. 1286–1304.

Gilquin, G. and Gries. S. Corpora and experimental methods: a state-of-the-art review. In: *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 2009, V. 5(1): p. 1–26.

Gooskens, C. Experimental methods for measuring intelligibility of closely related language varieties. In: Bayley, R., Cameron, R. Lucas, C. *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*. – Oxford University Press, 2013, p. 195–213.

Gorman, K. and Johnson, D. Quantitative analysis. In Bayley, R., Cameron, R. Lucas, C. In: *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*. – Oxford University Press, 2013, p. 214–240.

Gries, S. Exploring variability within and between corpora: Some methodological considerations. In: *Corpora,* V. 1 (2), 2006, p. 109–151.

Gries, S. Corpus data in usage-based linguistics: What's the right degree of granularity for the analysis of argument structure constructions? In: Mario Brdar, Stefan Th. Gries, & Milena Žic Fuchs (eds.), *Cognitive linguistics: convergence and expansion*. – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2011, p. 237–256.

Kilgarriff, A. Comparing corpora. In: *International Journal of Corpus Linguistics*, V. 6 (1), 2001, p. 1–37.

Labov, W. *The Social Stratification of (r) in New York City Department Stores*. Center for Applied Linguistics, Washington, DC. 1966 (Accessed on 20.10.2011). Available: http://www.stanford.edu/class/linguist62n/labov001.pdf

Macaulay, R. *Talk That Counts: Age, Gender, and Social Class Differences in Discourse*. – Oxford: oxford University Press, 2005.

Mair, Ch. Corpus Linguistics Meets Sociolinguistics: the role of Corpus evidence in the Study of Sociolinguistic Variation and Change. In: Renouf, A. and A. Kehoe *Corpus linguistics: refinements and reassessments*. Rodopi, 2009, p. 33–47.

McEnery, T. and Hardie, A. *Corpus Linguistics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

McEnery, T., Xiao, R., Tono, Y. *Corpus-based Language Studies*. – London, New York: Routledge, 2006.

McEnery, T. and Xiao, Zh. Swearing in Modern British English: The Case of *Fuck* in the BNC. In: *Language and Literature* V. 13(3), 2001, p. 235–268.

Meyerhoff, M. and Walker, J. *Bequia Talk*. – Westminster: Battlebridge Publications, 2013.

Murphy, B. *Corpus and Sociolinguistics: Investigating Age and Gender in Female Talk*. – John Benjamins Publishing, 2010.

O'Keeffe, A., McCarthy, M. *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. – London, New York: Routledge, 2010.

Romaine, S. Corpus linguistics and sociolinguistics. Article 8. In: Lüdeling, A. and Kytö, M. (eds.) *Corpus Linguistics: In International Handbook*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2008, p. 96–111.

Ross, A. U and non-U. In: Mitford, N. (ed.), *Noblesse oblige*. – London: Futura, 1980, p. 11–38.

Schmid, H. Do men and women really live in diff erent cultures? Evidence from the BNC. In:A. Wilson, R. Rayson and T. McEnery (eds) *Corpus Linguistics by the Lune*. Lodź: Studies in Language V. 8. – Frankfurt: Peter Lang, 2003, p. 185–221.

Text Encoding Initiative. Available: http://www.tei-c.org/index.xml accessed: 05.03.2013

Trudgill, P. *The Social Differentiation of English in Norwich*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1974.

Эльвира ИСАЕВА
(Даугавпилсский университет)

С чего начинается РОДИНА? (концепт РОДИНА сквозь призму вербальных ассоциаций)

Summary

Where does the MOTHERLAND Begin?
(The Concept of MOTHERLAND through the Prism of Verbal Associations)

The concept of MOTHERLAND that lies in the basis of one's world vision is one of the key objects in modern linguistic research. The concept of MOTHERLAND is a universal of the world culture.

The aim of the present research is to analyse the words-reactions in the associative field of the concept to make representation of its content in the national language, and on the basis of that to observe whether the definitions allocated earlier are manifested in the associative field of the concept of MOTHERLAND.

The research is based on the material of an independent associative experiment. Russian and Latvian young people took part in the experiment. Russian is the native language for 409 participants of the experiment. Latvian is the native language for 427 participants. The experiment was carried out in three research paradigms. The method of the research was writing a questionnaire in the native language of the participants. The respondents were offered the word-stimulus MOTHERLAND. They had to react by any verbal reaction with the aim of allocation of the associative field of the concept of MOTHERLAND in the linguistic consciousness of the given group of the society. During the analysis of the experiment results, all associates were taken into consideration, including the single ones. The result of the experiment is 381 reactions of Russian respondents (84 of them have different reactions) and 427 reactions of Latvian respondents (96 different reactions).

Associates which were similar in the semantic content were generalized. The data of the research were distributed according to conventional thematic groups.

Key words: *stimulus, reaction, associative field*

*

Ранг любви к родине в ordo amoris (т.н. такой порядок любви, согласно которому человек уважает этические ценности и сообразует с ними свое поведение) настолько высок, что такая любовь может вклю-

чаться в общий ряд с любовью к Богу, к ближнему, к родным, друзьям и супругам [Воркачев 2006: 26–36]. По своей лексической сочетаемости имя *родина* заметно отличается от имен *работа, природа, школа* и пр., способных употребляться в позиции прямого дополнения к глаголу «любить». В то время как в конструкции «любить свою работу/природу/искусство» и пр. предикат «любить» функционирует как интенсив предиката «нравиться» и передает сугубо гедонистическую оценку своего объекта, то в конструкции «любить родину» он отправляет скорее к разновидности вполне определенного личностного чувства. Нет чувства работы/природы/искусства, но есть чувство родины; как с близким и любимым существом, с родиной разлучаются [см.: Зализняк-Левонтина 2005: 231], по ней тоскуют, ей изменяют.

В русской лексикографии у лексемы *родина* выделяются два основных значения: 1. Отечество, родная страна. Любовь к родине. Защита родины. и 2. Место рождения, происхождения кого-чего-н., возникновения чего-н. [Ушаков 2000: 1369; СРЯ 1982, т. 2: 723; БТСРЯ 1998: 1125]. Этимологически значение «родина» первично (ср.: укр. родина, блр. родзіна, слвц. rodina, польск. rodzina = «семья») и выступает основой для последующего метафорического переноса на страну гражданства – отечество. В значении «родная страна» слово «родина» впервые встречается у Гавриила Державина в конце XVIII века [Фасмер 2003: 491].

Конкретизировать представление о содержании концепта РОДИНА, полученное из лексикографических и других источников, позволяет метод свободного ассоциативного эксперимента.

Цель проведенного эксперимента состояла в выявлении специфики восприятия респондентами концепта РОДИНА/DZIMTENE. Выбор данного концепта обусловлен общечеловеческой значимостью этого понятия, которое носит универсальный характер, является сущностным для человека.

Свободный ассоциативный эксперимент проводился среди учащихся средних общеобразовательных школ города Даугавпилса в 2011 году. Ассоциативный эксперимент заключался в том, что в ответ на предъявление слова-стимула РОДИНА испытуемые должны были привести слова-реакции, вызванные данным стимулом. В ассоциативном эксперименте приняли участие 409 человек (154 мужчины и 255 женщин в возрасте от 17 до 20 лет), для которых русский язык является родным, а также 427 человек (158 мужчин и 269 женщин в возрасте от 17 до 21 года), для которых родным языком является латышский. За-

фиксированные реакции русских на стимул РОДИНА составляют 381 реакцию, 84 из которых различны, число единичных реакций составляет 46. На стимул DZIMTENE получено 427 реакций латышей, 96 из которых различны, число единичных реакций составляет 53.

Ответы информантов можно распределить по следующим тематическим группам:

1. Общественно-политическая лексика: Латвия (52), страна (33), патриот (7), патриотизм (17); Latvija (133), valsts (11), vieta (25), tēvzeme (12), patriots (7), patriotisms (13), karogs (1).
2. Лексика, называющая людей: мать (15), родные (5), близкие (1), люди (1); senči (2), radi (2), cilvēki (1), vecāki (1).
3. «Пейзажная» лексика: одуванчики (1), пейзаж (1), лес (5), поле (5), берёзы (3), деревья (1), природа (3); vasara (1), pļava (4), zaļš lauks (6), kalni (1), meži (1), saule (3).
4. Наименования административных единиц и учреждений: город (2), край (1), дом (50), mājas (47), lauki (3), pilsēta (1).
5. Лексика, передающая чувства: любимая (8), любовь (11), радость (3), единственная (2), необъятная (1), сильная (1), родная (4), паршивая (1), так себе (1); mīlestība (13), prieks (3), mīļa (5), skaista (1), nemīļa (1), vienīga (5), dārga (2), ilgas (2).
6. Военная лексика: армия (2), солдат (1), защита (2), война (1), парад (1), karš (1).
7. Топонимы: Даугавпилс (4), Киев (1), Россия (10), Белоруссия (3), Лермонтов (1); Latvija (133), Tukums, Lietuva, Ungārija, Krāslava, Dagda, Baltkrievija, Nigērija, Varšava, Šveice (1), Daugavpils (4), Latgale, Krievija, PSRS (2).
8. Абстрактная лексика: жизнь (1), уют (1), красота (1), гордость (5), забота (2), доверие (1), единство (1), уверенность (1); lepnums (2), svētums (2), skaistums (1), uzticība (1), piederība (2).

Наиболее частотными реакциями на стимул РОДИНА являются: Латвия (52), дом (50), страна (33), патриотизм (17); на стимул DZIMTENE – Latvija (133), mājas (47), vieta (25), mīlestība (13).

Отметим, что у 28 русских респондентов (или 14,6%) слово-стимул РОДИНА не вызвало никакой ответной реакции. Латышские респонденты на слово-стимул DZIMTENE дали 6 ответных реакций – nav.

Значительная часть ассоциатов у респондентов имеет положительную эмоционально-оценочную окрашенность. При этом основным средством выражения оценки в ассоциате у всех респондентов является

положительное значение, заключенное в слове: любовь, уют, красота, радость, хорошо, единственная, спокойствие, уверенность, защита.

Среди полученных ассоциатов зафиксировано лишь незначительное количество слов-реакций с отрицательной эмоциональной окраской: уродина, пустота, паршивая, так себе; dobums, tukšums, nieki, nemīļa.

Среди слов-реакций латышских респондентов можно выделить ряд ассоциатов, которые свидетельствуют о связи в языковом сознании испытуемых концептов DZIMTENE – VALSTS (родина – страна): karogs, valoda, svētums, Latvijas karte, brīvība, hokejs, pase.

Анализ ассоциатов позволяет выявить некоторые гендерные особенности в восприятии РОДИНЫ/DZIMTENE. Для мужчин и женщин частотными ассоциативными реакциями на стимул РОДИНА стали:

общее			
	Латвия 52	Latvija 133	
	дом 50	mājas 47	
	страна 33	vieta 25	
	патриотизм 17	mīlestība 13	
	мать 15	patriotisms 13	
	земля 14		
мужчины		**женщины**	
Латвия 19	Latvija 55	дом 34	Latvija 78
дом 16	mājas 11	Латвия 33	mājas 36
страна 14	patriotisms 7	страна 19	vieta 22
патриотизм 8	mīlestība 7	патриотизм 9	tēvzeme 9
мать 7	zeme 6	земля 9	valsts 7
земля 5		мать 8	patriotisms 6

Ответы, полученные от русских респондентов–мужчин в основном не отличаются от реакций женщин, и в этом их отличие от реакций латышских респондентов (см. таблицу).

В ассоциативном поле РОДИНЫ можно выделить синонимический ряд единиц, передающих в современном языке идею родной страны – родина, отечество, отчизна, место, край, территория. Лексической доминантой является лексема «родина» как наиболее многозначная и наиболее частотная единица этого ряда (она входит в число 5000 наиболее употребительных слов русского языка с рангом 1276 – Шаров). По данным РАС, число реакций на слово-стимул «родина» (205) в два раза превышает число реакций на стимулы «отчизна» (105) и «отече-

ство» (103), причем почти треть этих реакций (65) представлено словом «мать» [РАС 2002, т. 1: 420, 428, 558].

Вопрос поэта «с чего начинается Родина?» (Матусовский) скорее риторический, поскольку ответ на него очевиден. Так, в формировании концепта *родина* метафора «родного дома» представляется базовой, корневой [см.: Черных 1999, т. 1: 611], но в чем же проявляется чувство Родины? Можно ли это чувство измерить? В латвийском обществе часто обсуждаются подобные вопросы в СМИ. Министерство образования и науки Латвии периодически организует дискуссии, пытаясь найти ответы на вопросы: что современная молодежь считает патриотизмом и любовью к Родине, чья обязанность прививать подрастающему поколению этические ценности, какую роль играет школа в воспитании патриотов Латвии и др.

В проведенном ассоциативном эксперименте интересным представляется полученная реакция *патриотизм, патриот / patriotisms, patriots,* характерная как для русских, так и для латышских респондентов. В последнее время накануне государственного праздника 18 Ноября в латвийском обществе проводятся социологические исследования, опросы, анкетирования, целью которых является выяснение того, что значит быть патриотом Латвии. В таких опросах участвуют около 1000 респондентов от 18 до 74 лет из разных городов Латвии. Результаты одного из последних опросов, который проводился накануне выборов («DNB Latvijas barometrs»), оказались следующими: латыши чаще всего подчеркивают, что чувство родины и патриотизма проявляется в том, чтобы остаться в Латвии (41%), в случае необходимости встать на защиту страны от врагов (38%); знать историю страны (36%). В свою очередь, в среде русскоговорящих определение патриотизма связывают с честным трудом, с уплатой налогов и личным вкладом в рост благосостояния страны (43%).

Несмотря на несколько отличные определения патриотизма латышскими и русскоговорящими респондентами социологического опроса, тем не менее их понимание патриотизма связано с чувством родины и страны, которую они считают своей. Родина начинается с родного дома и с домочадцев, откуда ощущение родственной близости переносится сначала на родной край, а затем и на родную страну и соотечественников, превращаясь в своего рода духовную связь [см.: Сандомирская 2001: 29]. Это подтверждается и результатами проведенного ассоциативного эксперимента, где очевидна связь слова-стимула

родина и частотной ассоциации *патриотизм* в языковом сознании русской и латышской молодежи.

В настоящее время значительно труднее ответить на вопрос, где Родина заканчивается и где её границы. Здесь, кстати, можно отметить, что в ответах современных молодых людей на слово-стимул *родина* получены различные реакции-топонимы: Даугавпилс (4), Киев (1), Россия (10), Белоруссия (3), Лермонтов (1); Latvija (133), Tukums, Lietuva, Ungārija, Krāslava, Dagda, Baltkrievija, Nigērija, Varšava, Šveice (1), Daugavpils (4), Latgale, Krievija, PSRS (2).

Таким образом, анализ результатов свободного ассоциативного эксперимента показал следующие тенденции в подборе ответов на слово-стимул *родина*:

1. Понятие родины современные учащиеся связывают со страной, в которой живут, и с местом, где родились.
2. Ассоциативное ядро, то есть стандартные, часто встречающиеся реакции, составляет общественно-политическая лексика.
3. Ассоциативные реакции у мужчин и женщин на стимул *родина* не различаются и являются общими: Латвия, дом, патриотизм.
4. Стимул *родина* вызывает в сознании современной молодежи в основном положительные эмоции.

Выявленные тенденции отражают взаимосвязь жизненного и языкового опыта респондентов.

ЛИТЕРАТУРА

Большой толковый словарь русского языка. – Санкт-Петербург, 1998.

Воркачев, С. Слово «Родина»: значимостная составляющая лингвоконцепта. В кн.: *Язык, коммуникация и социальная среда. Вып. 4.* – Воронеж, 2006, С. 26–36.

Зализняк, Анна А., Левонтина, И., Шмелев, А. *Ключевые идеи русской языковой картины мира.* – Москва, 2005.

Русский ассоциативный словарь. Т. 1. – Москва, 2002.

Сандомирская, И. *Книга о родине: Опыт анализа дискурсивных практик.* – Wien, 2001.

Словарь русского языка: В 4-х тт. – Москва, 1981.

Ушаков, Д. Н. *Толковый словарь русского языка: В 4-х тт.* – Москва, 2000.

Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка: В 4 тт.* – Москва, 2003.

Черных, П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2-х тт.* – Москва, 1999.

Eugenija JURKONIENĖ, Ingrida BANDELIAUSKAITĖ
(Siauliai University)

Lithuanian and English Proverbs and Sayings Related to the National Character and Their Use in the Study of the English Language at School

Summary

Lithuanian and English Proverbs and Sayings Related to the National Character and Their Use in the Study of the English Language at School

The use of proverbs and sayings by the foreign language teachers contributes to a better acquisition of this subject, expands the knowledge of the language, the range of vocabulary and features of its functioning, helps the learners in an informal entertaining way to work out the pronunciation of single sounds. Besides proverbs and sayings represent a source of knowledge of the country, because they reflect the information about the culture of the country, the most important moments in the history, traditions, customs and habits of the people who speak a certain language. Such knowledge is relevant in the contemporary dialogue of cultures. The paper presents the methods and results of studies on the use of Lithuanian and English proverbs that reflect the national character, at English lessons for students at Siauliai University, Lithuania. A purposeful use of English and Lithuanian proverbs and sayings in the English language classes has significantly broadened the diversity and extent of students' knowledge related to the English national character, approach to life traits, enriched the students' vocabulary and developed their communicative competence.

Key words: *proverbs, sayings, national character, teaching methods*

Резюме

Литовские и английские паремии о национальном характере и их применение в изучении английского языка в школе

Использование паремий преподавателем иностранного языка способствует лучшему овладению этим предметом, расширяет знания о языке. Объемный лексический материал и особенности его функционирования помогают учащимся в непринуждённой и игровой форме отработать произношение отдельных звуков. К тому же паремии представляют собой источник страноведческих знаний, поскольку в них отражены сведения о культуре народа, важнейшие

моменты его истории, традиции, нравы и обычаи людей, говорящих на соответствующем языке. Такие знания являются особенно актуальными в современном диалоге культур.

В статье представлены методы и результаты исследования по применению литовских и английских паремий, отражающих национальный характер, на уроках английского языка (для учащихся города Шяуляй, Литва).

Ключевые слова: *пословица, поговорка, национальный характер, метод обучения*

*

Nowadays changes in the political and economic situation of Lithuania influence the people's wish to emigrate to foreign countries and this is especially noticeable among the young people. People leave the country for different purposes: to work, to study, to make better living. Some people leave the country for a certain period; others go to live abroad permanently. The purpose of foreign language teaching can no longer be regarded as a mere transfer of linguistic knowledge, competences, and skills. The main objective of the teaching process is shifting to the formation of intercultural communication skills and preservation of the native cultural and national identity. Consequently, while learning a foreign language as a second one, it is useful to apply a communicative language teaching (and learning) method, which focuses on the acquisition of the communicative competence. This means that, while learning a foreign language, we must be aware not only of the history of the new country of residence, its culture, cultural environment, but also to know the differences between the traits of the native and the foreign national character, approach to life, which is of great help in "building" a real communication.

Due to this fact, it is very important that the foreign language topics presented in classes should increase a possibility to apply the acquired language skills in practice. At the same time it is very important to develop love for one's homeland, promote civic education. One of the foreign language teaching methods is the use of the comparative presentation of foreign and native language proverbs and sayings which help to reveal the national history, everyday life, world outlook, national characteristics in various aspects. Nothing defines a culture as clearly as its language, and the elements of language that best encapsulate a society's values and beliefs are proverbs and sayings. The linguist Mieder states that "Proverbs have always played a major role in human communication, be it oral or written

form, and there is no doubt that proverbs as traditional expressions of human wisdom are here to stay for generations to come." [2005: 19]

The use of proverbs and sayings by the foreign language teachers contributes to a better mastery of this subject, expands the knowledge of the language, the range of vocabulary and features of its functioning, helps the learners work out the pronunciation of single sounds in an informal entertaining way. Besides proverbs and sayings represent a source of knowledge of the country, because they reflect the information about the culture of the country, the most important moments in the history, traditions, customs and habits of the people who speak a certain language. Such knowledge is relevant in the contemporary dialogue of cultures.

In the present paper we have tried to determine how the comparative use of Lithuanian and English proverbs and sayings in the classes of English language contributes to the students' knowledge about the diversity and extent of English national character and perception of life. We used the following methods: scientific literature analysis, the descriptive method of comparative study of Lithuanian and English proverbs and sayings in lessons, the results of students' discussions, essays, and narrations, and statistical analysis. The research involved 20 students from Siauliai Jovaras Pro-gymnasium and 30 students from Siauliai Didždvaris Gymnasium.

The foreign languages teaching program at Lithuanian schools of general education indicates the necessity to maintain the relation with the learners' native language while teaching foreign languages. This can be accomplished by means of comparing phraseological units, characteristic sayings and proverbs. It is emphasized that this is necessary in order to avoid interference with the native language [Lietuvos bendrojo lavinimo..., 2002]. No scientific articles have been found about the comparative use of the native and English proverbs and sayings reflecting the national character, approach to life traits in English classes. Only some studies of the Lithuanian national character are planned to be investigated [Grigas 2002, 2003; Papaurelytė 2005, 2009]. In their research article the linguists V. Buivydienė and R. Žukienė mention the ways of using proverbs and sayings while teaching and learning Lithuanian as a foreign language [Butvydienė, Žukienė 2007]. The journalist and traveler A. Užkalnis in his publications describes the English national character traits, the customs and way of life but the author does not mention how it is reflected in proverbs and sayings [Užkalnis 2009, 2010].

Foreign scholars have examined teaching problems of the English language as a second or a foreign one and they have only mentioned the possibility of using proverbs and sayings in the teaching process [R. L. Oxford 1990; M. Celce-Murcia 1991; C. H. Prator 1991; P. Watkins 2005]. More information about the use of proverbs and sayings in the language learning process and their importance in helping to learn about the English traditions as well as acquiring the language proficiency is presented in E.H. Roth's article [Roth 2010].

In order to identify the student's initial knowledge level related to Lithuanian and English proverbs and sayings that reflect the character and perception of life, a survey study has been carried out. The respondents were asked to choose from the given list of character and life perception traits those that they consider suitable for both English and Lithuanian people and then to write down the proverbs and sayings that they know in order to illustrate the chosen traits. The survey study showed that only 16% of the students indicated some character and life perception traits that are common both for English and Lithuanians. 44 respondents (88%) gave examples (from 5–6) of Lithuanian proverbs and sayings and (from 2–4) of English proverbs and sayings. The other respondents did not write anything.

Before starting the educational experiment we made use of the dictionaries (see the references), selected the proverbs and sayings reflecting Lithuanian and English character and life perception traits and classified them into several groups. While comparing English and Lithuanian proverbs and sayings we defined the relationship between them and their unique national coloring. Thus, the prepared material has been used in the English language classes. While doing the exercises the students had to point out what English national trait is reflected in the presented proverbs and sayings, whether this trait is characteristic of the Lithuanian people and what examples of Lithuanian proverbs or sayings they could give to illustrate this trait.

We have used English proverbs and sayings that reflect national characteristics as follows:

1) to practice the difficult pronunciation of consonants, especially of those that are not used in the Lithuanian language. Here are some examples:

a) pronunciation of the sound **w** – *When angry, count a hundred* – reflects ***suppression of one's emotions*** (in comparison the Lithuanian proverb

is – *Jei labai įpykęs, suskaičiuok iki šimto*); *No bees no honey, no work no money; He who would search for pearls must dive below* – ***diligence*** (the Lithuanian proverbs are – *Darbas – laimės šaltinis; Darbas žmogų puošia*); *Waste not want not* – ***stinginess/miserliness*** (the Lithuanian proverb is – *Už centą utėlę į Kauną varytų*);

b) pronunciation of the sound **h** – *Hethat has an ill name is half hanged; A good name is better than riches* – ***significance of honour and reputation*** (the Lithuanian proverb is – *Geriau numirt, negu be garbės palikti*);

c) pronunciation of the sound **th** – *Nothing venture, nothing have* – ***determination, risk-taking*** (the Lithuanian proverb is – *Bijai vilko – neik į mišką*); *Health is better than wealth, Wealth is nothing without health* – ***care about health*** (the Lithuanian proverbs are – *Sveikata ir už auksą brangesnė*; *Didžiausias turtas sveikata*); *Spare the rod and spoil the child* – ***strict upbringing*** (the Lithuanian proverbs are – *Beržo rykštė razumo duoda*; *Rykštė vaiko nugaros nelaužo, tik ištaiso*);

d) combination of the sounds **ure** – *Business before pleasure, Work is the meat of life, pleasure the dessert* – ***the importance of work*** (the Lithuanian proverb is – *Mokėk darbus dirbti, bet mokėk ir švęsti*);

e) combination of the sounds **our** – *All doors open to courtesy* – reflects ***courtesy/suavity*** (the Lithuanian proverb are – *Meilumu daugiau laimėsi negu piktumu*; *Mandagumas nieko nekainuoja, o viską perka*).

2) <u>proverbs and sayings can also be used in teaching grammar</u>. Here are some examples:

a) to express request, advice, proposal, greeting, permission, prohibition, warning: *Treat others as you want to be treated yourself; Do as you would be done by* – ***goodwill/kindness*** (the Lithuanian proverb is – *Ko pats netrokšti, nedaryk kitam*); *Don't' teach your grandmother to suck eggs* – ***respect of experience*** (the Lithuanian proverbs are *Nemokyk mokyto*; *Kiaušinis vištą moko*); *You cannot teach an old dog new tricks* – ***conservatism*** (the Lithuanian proverb is – *Seno šuns naujų triukų neišmokysi*).

b) to teach English irregular verbs – *What is done can't be undone* – ***stability/constancy*** (the Lithuanian proverb is – *Kas padaryta – tai padaryta*); *Better to do well than to say well* – ***practicality*** *(the Lithuanian proverb is – Nebijok sunkaus darbo, bijok tuščių kalbų*);

c) to teach the verb forms: *Money begets money*; *Money is power*; *Money has no smell* – ***love for money*** (the Lithuanian proverbs are – *Pinigas pinigą pelno*; *Pinigai nekvepia*); *Envy shoots at others and wounds herself* – ***jealousy/envy*** (the Lithuanian proverbs are – *Pati žydėte žydi, o kaimynei ir vargo pavydi*; *Draugo nelaimėj neužjaus, bet laimėj pavydės*).

d) to teach the degrees of comparison of English adjectives: *Better be the head of a dog than the tail of a lion*; *The higher the ape goes, the more he shows his tail* – ***vanity*** (the Lithuanian proverb is – *Pučiasi kaip varlė prieš jautį)*; *Better unborn than untaught* – ***appreciation of education/intelligence*** (the Lithuanian proverb – *Be knygos nėra mokslo, be mokslo nėra ir gyvenimo*); *Better be envied than pitied* – ***heart-burning*** (the Lithuanian proverb is – *Laimingesnis tas, kuriam pavydi negu tas, kurio gailis*);

e) to teach the English articles: *An Englishman's home is his castle*; *There is no place like home* – ***affection for home*** (the Lithuanian proverbs are – *Namai – pragarai, be namų – negerai*; *Svečiuose gerai, o namuose geriausia*); *A friend in need is a friend indeed* – ***appreciation of friend-ship*** (the Lithuanian proverb is – *Draugą nelaimėje pažinsi*).

f) to teach the modal verbs: *Never put off till tomorrow what you can do today* – ***disapprove of laziness/idleness*** (the Lithuanian proverb is – *Neatidėk rytdienai to, ką gali padaryti šiandien*).

g) to teach the spelling of words with double-letters: *A penny saved is a penny gained* – ***thriftiness/economy*** (the Lithuanian proverb is – *Dėk centą prie cento, sudėsi šimtus*); *A rolling stone gathers no moss* – ***activeness*** (the Lithuanian proverbs are – *Vietoje būdamas ir akmuo apželia; Eisi pirmyn – rasi savo dalią, sėdėdamas nieko nerasi*); *To be born with a silver spoon in one's mouth* – reflects that ***good luck, happiness and prosperity depend on material well-being*** (the Lithuanian saying is – *Gimęs su marškinėliais*); *Only fools and horses work* – ***negative attitude towards work*** (the Lithuanian proverbs are – *Nuo darbo ir arkliai gaišta*; *Darbas durnių myli)*.

The scholars supporting direct methods pay attention to the implicit approach believing that in teaching grammar multiple repetitions of the same phrases in certain situations ultimately help to avoid grammatical mistakes in the language. It is hardly possible to teach grammar solely on

the basis of the material related to proverbs and sayings. But on the other hand, it is advisable to use them in order to consolidate the grammatical phenomena of the language.

The lexical-grammatical abundance in proverbs and sayings allows us to use them not only in practicing a lot of grammatical phenomena, but also in enriching the vocabulary. For that purpose we have used the texts in English with proverbs and sayings that reflect national characteristics and perception of life. E.g.

An Englishman's word is his bond – ***keeping one's word*** (the Lithuanian proverb is – *Davęs žodį drūtikis, o nedavęs laikykis*); *An English loves a lord* – ***respect for authority*** (no similar proverbs in Lithuanian have been found); *Power corrupts*; *Absolute power corrupts absolutely* – ***negative attitude towards authority*** (the Lithuanian proverbs are – *Viskas valdžiai, viskas tautai, o man gryni autai*; *Valdžios pažadais sotus nebūsi*; *Valdžiai – tą valandą, iš valdžios nežinia kada*); *Keep your mouth shut and your ears open*; *Speech is silver but silence is gold* – ***suppression in one's words*** (the Lithuanian proverbs are – *Tyla – gera byla*; *Žodis – sidabras, tylėjimas – auksas*); *Envy has no holiday* – **jealousy/ envy** (the Lithuanian proverb is – *Paskui laimę pavydas sekioja*); *Home is what the English have instead of a Fatherland*; *East or West, Home is Best* – ***patriotism associated with one's home*** (the Lithuanians use this concept in a broader way – *Kad ir juodą duoną valgyt, bet savo tėvynėj*; *Žmogus be tėvynės – lakštingala be giesmės*; *Ne ten tėvynė, kur gera, bet ten gera, kur tėvynė*).

The students wrote down the discussed proverbs and sayings into their vocabularies and classified them according to the national character traits. Lest the students should forget the studied proverbs and sayings, a special event was organized called "What do we learn from proverbs and sayings about the Lithuanian and English character and life perception traits?"

Later a research survey was conducted and the respondents were asked to give a list of character traits that would suit for both the English and Lithuanians and to illustrate these by examples of proverbs and sayings that reflect the traits. The following table provides the 10 key traits named by the respondents.

Basic English and Lithuanian national and life perception traits listed by the majority of the respondents

English national and life perception traits	The number of respondents (%)	Lithuanian national and life perception traits	The number of respondents (%)
Conservatism	100%	Diligence/ industriousness	100%
Affection for home	100%	Practicality	100%
Love for money	100%	Love for money	100%
Good luck, happiness and prosperity depend on material well-being	100%	Disapprove of laziness/idleness	100%
Care about health	100%	Activeness	90%
Practicality	90%	Patriotism	90%
Appreciation of education/ intelligence	84%	Thriftiness/economy	82%
Significance of honour and reputation	80%	Jealousy/ envy	80%
Strict upbringing	76%	Care about health	80%
Suppression of one's emotions	74%	Appreciation of education / intelligence	72%

As seen from the respondents' responses, some of the mentioned English and Lithuanian national traits coincide – "Love for money" (100%), "Care about health" (100% and 80%), "Practicality" (90% and 82%), "Appreciation of education / intelligence" (84% and 72%).

The analysis of the survey results revealed that all (50) respondents have found common and different traits of the English and Lithuanian national character and perception of life. 48 respondents (96%) gave examples of 30 Lithuanian proverbs and sayings and 22 English proverbs and sayings. 2 respondents gave a smaller number of examples.

After comparing the results of the research, we can conclude that the purposeful use of English and Lithuanian proverbs and sayings in the English language classes has significantly broadened the diversity and extent of students' knowledge related to the English national character and life perception traits, enriched the students' vocabulary, and developed their communicative competence. However, a further study is needed to reveal more of the English and Lithuanian mentality, to locate the similarities and differences that are disclosed in proverbs and sayings.

LITERATURE

Butvydienė, V., Žukienė R. Komunikacinės metodikos taikymas mokant(-is) lietuvių kalbos kaip svetimosios. In: *Santalka. Filologija, 2007, t. 15, Nr. 4*, p. 23–31.

Grigas, K. *Patarlių paralėlės*. – Vilnius: Vaga, 1987.

Grigas, R. Šiuolaikinio lietuvio nacionalinio būdo bruožai. 1. Problemos apibrėžtis (sociosofinė kritinė apžvalga). In: *Filosofija, sociologija, 2002, 4*. Available: http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil24/F-09.pdf.

Grigas, R. Šiuolaikinio lietuvio nacionalinio būdo bruožai. 2. Nerimą keliančios trajektorijos (sociosofinė kritinė apžvalga). In: *Filosofija, sociologija, 2003, 1*. Available: http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil31/F-22.pdf.

Lietuvių patarlės ir priežodžiai. I t. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

Lietuvių patarlės ir priežodžiai. II t. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

Lietuvių tautosaka. (1968). V t. (Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai) / Ed. K. Korsakas. – Vilnius: Mintis, 1968.

Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir bendrojo išsilavinimo standartai. XI–XII klasės. – Vilnius: Švietimo plėtotės centras, 2002.

Lipskienė, J. *Lietuvių kalbos somatiniai posakiai*. – Vilnius: Mokslas, 1979.

Papaurėlytė, S. Pavydas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. In: *Filologija, 2005, 10*, p. 65–69.

Papaurėlytė–Klovienė, *S. Lietuvių nacionalinis charakteris lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje: ar galime vadintis darbščiaisiais pavyduoliais?* In: *Actą humanitarica miversitatis Saulensis. 2009, T. 8*, p. 244–252.

Patarlės ir priežodžiai. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.

Užkalnis, A. *Anglija: apie tuos žmones ir jų šalį*. – Vilnius: Baltos lankos, 2009.

Užkalnis, A. *Kelionių istorijos*. – Vilnius: Baltos lankos, 2010.

Užkalnis, A. *Prijaukintoji Anglija*. – Vilnius: Baltų lankos, 2010.

Celce-Murcia, M. Language Teaching Approaches: An Overview. In: *Teaching English as a Second or Foreign Language*. Ed. Celce-Murcia, M. – Boston, Massachusetts: A Division of Wadswordth, Inc., 1991, p. 3–10.

Mieder, W. *Proverbs are the Best Policy*, 2005. Available: http://digitalcommons.usu.edu/usupress_pubs

Roth, E. Use Proverbs to Teach English and Provide Perspective by rvaughn on June 22, 2010. Available: http://englishforkoreans.com/6070/use-proverbs-to-teach-english-and-provide-perspective/

Oxford, R. L. *Language Learning Strategies*. – Boston, Massachusetts: A Division of Wadswordth, 1990.

Prator, C. H. *Cornerstones of Method and Names for the Profession*. In: Teaching English as a Second or Foreign Language. Ed. Celce-Murcia, M. – Boston, Massachusetts: A Division of Wadsworth, 1991, p. 38–60.

Świerczyńska, D., Świerczyński, A. *Patarlių žodynas*. – Tyto alba, 2000.

Watkins, P. *Learning to Teach English*. – England: Delta Publishing, 2005.

Буковская, М., Дубянская, З., Вяльцева, С. *Словарь употребительных английских пословиц.* – Москва: Русский язык, 1990.

Райдаут, Р., Уитинг, К. *Толковый словарь английских пословиц и поговорок*. – Санкт-Петербург: Лань. 1997.

Хазан, А. *Словарь английских пословиц и фразеологизмов.* – Смоленск: Русич, 2006.

Antra KĻAVINSKA
(Rēzeknes Augstskola)

Latviskuma koncepts latgaliešu folklorā: etnonīma *latvīši* semantika*

Summary

The Concept of Latvianness in Latgalian Folklore: the Semantics of the Ethnonym *Latvīši*

In the present paper, on the base of theoretical knowledge of cognitive linguistics and ethnolinguistics, the problem of self-identification of Latvians in Latgale and designation of residents of neighbouring districts is viewed at the conceptual level. As the source of the work we used folklore texts recorded from the second half of the 19th century till the end of the 20th century that express a collective opinion and open the opportunity to view ethnic processes in historical development.

In the texts of Latgalian folklore the nominative field of the concept of Latvianness contains both the position of the word "we" (all natives of Latvia, i.e. Latvians) and the opposition of "ours" (natives of Latgale, i.e. Latvians of Latgale, or Latgalians) to "aliens" (natives of other ethnographic regions of Latvia, i.e. Kurzeme, Vidzeme, Zemgale, and Latvians who live in Riga). In connotative semantics of the concept of Latvianness nominative core – ethnonym *latvīši* 'Latvians' – there is mostly expressed the position of "we", which appears in communication of Latvians with foreigners ("they"). Folklore texts demonstrate that, historically, already a long time before Latvians of Latgale had been communicating with the foreigners (Germans, Poles, Russians, Roma, Jews, etc.) living in this territory – there have been just some changes in the proportions of ethnic groups and social environment. However, in some cases, connotative meaning reveals the division of "true" and "false" Latvians, where "we", "ours" (Latvians in Latgale) are in contrast to "them", "aliens" (Latvians living in other regions of Latvia). This opposition has appeared due to the long-term territorial isolation of Latgale and

*

ESF EIROPAS SOCIĀLAIS FONDS
EIROPAS SAVIENĪBA
LATVIJAS UNIVERSITĀTE ANNO 1919
IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē – 2".

thus different formation of regional, religious, linguistic, and ethnic (Latgalians as a sub-ethnos) identity.

Folklore reveals the interpretive field of ethnonym *latvīši*, i.e. self-esteem, which is most pronounced in comparison with foreigners in linguistic, social, and emotional evaluating field. In general in folklore texts Latvians of Latgale possess tolerance in their attitude towards foreigners (the desire to communicate, to collaborate), but there is expressed as well a negative attitude towards foreigners as a foreign power and the representatives of higher social status.

Key words: *concept, connotational meaning, Latgalian folklore texts, Latvians*

*

Ievads

Mūsdienu globalizācijas, kosmopolītisma un „pievienotās vērtības" laikmetā tomēr tiek daudz runāts par identitātes problēmām. Pēc sociālantropologa Frederika Bārta, etniskā piederība nav statiska un nemainīga, etniskās robežas nosaka kontakti ar citām grupām, mijiedarbības process, kurā veidojas kategorijas „mēs" un „viņi" [Barth 1969: 9–39]. Mūsdienās etnisko atšķirību izpētes akcents ir novirzījies no konkrētas etniskas grupas pazīmēm (piem., valoda, dzīves veids, reliģiskā piederība, fiziskās īpatnības, vēsture, ēšanas paradumi) uz mijiedarbību ar citām etniskām grupām, kuras laikā parādās un kļūst sociāli nozīmīgas noteiktas kultūras atšķirības [Milašević 2004: 3]. Latvijas mērogā aktuāla ir gan latviešu nacionālās identitātes problemātika, gan arī Latgales latviešu, resp., latgaliešu, pašidentifikācija saskarsmē ar citos Latvijas etnogrāfiskajos reģionos dzīvojošajiem latviešiem un cittautiešiem.

Sabiedrības etniskās struktūras un etnisko attiecību rakstura izmaiņas rosina skatīt etnisko procesu vēsturisko attīstību, šajā aspektā pateicīgs avots ir folkloras teksti. Latgaliešu folkloras pētniece Angelika Juško-Štekele atzīst: *saskaņā ar tādām folkloras pazīmēm kā objektivitāte, tradicionalitāte, novatorisms un mākslinieciskums arī priekšstati par etnosiem skatāmi kā vairāku gadsimtu garumā veidojušies kolektīvi uzskati, kas vienlaicīgi saglabā tautas tradicionālās zināšanas un pakļaujas arī izmaiņām dažādu vēsturisku notikumu un citu sabiedrisku procesu ietekmē* [Štekele 2008: 155]. Latgaliešu folklorai, pēc etnogrāfa, valodnieka Leonarda Latkovska domām, raksturīgs *nacionalais elements, jo latgalim vajadzēja dzeivōt kaimiņus ar cytom tauteibom, un par tom tod latgalim rodōs sovs īspaids un sprīdums* [Latkovskis 1968: 23]. Šajā rakstā kā avots izvēlēti latgaliešu folkloras teksti, kas pierakstīti no 19. gs. b. līdz 20. gs. b. (sk. avotu sarakstu).

Raksta mērķis: atklāt latviskuma koncepta nominatīvā kodola – etnonīma *latvīts* – konotatīvo semantiku latgaliešu folkloras tekstos. Līdz šim baltu valodniecībā etnonīmi galvenokārt aplūkoti etimoloģijas, etnoģenēzes un lingvoģenēzes aspektā (Kazimira Būgas, Jāņa Endzelīna, Antona Breidaka u.c. darbos). Etnonīmu semantikas izpētei fragmentāri pievērsušies nedaudzi latviešu valodnieki, piem., Ojārs Bušs, Brigita Bušmane, Agris Timuška, Anna Vulāne. Par nozīmīgāko etnonīmu semantikas pētījumu folklorā varētu uzskatīt Jāņa Rozenberga rakstu krājumu „Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās" (2005), kurā apkopoti dati par tautasdziesmās sastopamajiem etnonīmiem, to etimoloģiju un kontekstuālo semantiku. Etnisko stereotipu kontekstā uzmanība etnonīmu semantikai pievērsta folkloras pētnieču Janīnas Kursītes un Angelikas Juško-Štekeles darbos. Rēzeknes Augstskolā tapuši vairāki starpnozaru (folkloristikas un valodniecības) bakalaura darbi par dažādu etnosu pārstāvjiem kā latgaliešu folkloras tēliem, tostarp Ineses Ločmeles pētījums par latvieša tēlu latgaliešu folklorā [Ločmele 2009: 81–93].

Šajā pētījumā, izmantojot kognitīvās lingvistikas [Talmy 2000] un etnolingvistikas (antropoloģiskās lingvistikas) [Gudavičius 2009, Wierzbicka 1997; Толстой 1995] teorētiskās atziņas, Latgales latviešu pašidentifikācijas un pārnovadnieku nominēšanas problemātika tiek skatīta koncepta līmenī. Etnonīma *latvīši* 'latvieši' semantikas atklāsmē tiek ņemti vērā arī vēsturiskie un sociālie priekšnosacījumi, kas ietekmējuši arī latgaliešu folkloras saturu.

1. Latviskuma koncepta nominatīvais lauks

Kognitīvās lingvistikas terminoloģijas atveidošanā latviešu valodā nav konsekvences: termins *concept* (angļu val.) tulkots kā *jēdziens, priekšstats, ideja, koncepcija, koncepts,* savukārt termina *conceptual* tulkojums ir *konceptuāls, jēdzienisks, abstrakts* [Krasovska 2011: 202–105]. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā" lietots termins *jēdziens – priekšmetu un parādību vispārīgo, būtisko, pazīmju atspoguļojums apziņā. Valodniecībā tas ir lingvistisko kategoriju semantiskais pamats, zinātniskajā terminoloģijā – būtisks termina izvēles un izpratnes pamats* [VPSV 2007: 176]. Taču, kā atzīst lietuviešu valodnieks Aloīzs Gudavičs, termins *jēdziens* tradicionāli tiek saprast kā zinātniskas izpratnes rezultāts, priekšmetu un parādību būtisku īpašību atspoguļojums. Tā kā pasaules izziņai ikdienā ne vienmēr piemīt zinātnisks pamats, precīzāks būtu termins *koncepts* [Gu-

davičius 2009: 50]. Mūsdienās atrodami ļoti daudzi termina *koncepts* skaidrojumi dažādās zinātņu nozarēs. Etnolingvistikā *koncepts* visbiežāk tiek saprasts kā *sintezējošs lingvomentāls veidojums, kas metodoloģiski ir aizstājis tādus terminus kā „priekšstats" (tēls), „jēdziens" un „nozīme" un ietver sevī visus šos nojēgumus reducētā veidā. (..) konceptam raksturīgs heterogēnums un daudzpazīmju struktūra, pārņemot no jēdziena priekšstatu par nozīmes diskursivitāti, no tēla – metoforiskumu un emotivitāti, no nozīmes – leksiskās vienības esamību valodas struktūrā* [Воркачев 2005: 78].

Krievu kognitīvās semantikas skola piedāvā šādu koncepta struktūru: 1) tēls (perceptīvās, respektīvi, ar maņām uztveramās pazīmes un kognitīvās pazīmes; priekšmeta vai parādības metaforiska izpratne); 2) informatīvais saturs – koncepta būtību noteicošo kognitīvo pazīmju minimums, t.i., koncepta atslēgas vārda definīcija; 3) interpretatīvais lauks (vērtējošā, enciklopēdiskā, utilitārā, regulatoru, sociālās kultūras, paremioloģiskā zona) [Попова, Стернин 2007: 104–115]. Šajā pētījumā latviskuma koncepta semantiskā struktūra tiek atklāta daļēji, jo no koncepta nominatīvā lauka (etnonīmiskā leksika un citi apzīmējumi) plašāk analizēta tikai etnonīma *latvīši* konotatīvā semantika opozīcijas „mēs" – „viņi" aspektā.

Interese par etnonīmu konotatīvo semantiku ir saistīta ar autores promocijas darba tēmu. Ekscerpējot no folkloras tekstiem etnonīmus, konstatēts, ka biežāk pieminēti ir etnonīmi, kas apzīmē cittautiešus: čigānus, ebrejus, krievus, poļus. Savējais (latvietis) parasti tiek nominēts pēc nodarbošanās, dzīvesvietas, konfesionālās piederības, tiek saukts vārdā. Latviskuma koncepta nominatīvais lauks latgaliešu folklorā diezgan izteikti atklāj „mēs" (Latgales latvieši jeb latgalieši) – „viņi" (citos Latvijas etnogrāfiskajos novados dzīvojošie latvieši) opozīciju, parādot ne vien atšķirīgu teritoriālo, bet arī reliģisko (konfesionālo), sociālo un pat etnisko (latgaliešu kā subetnosa) identitāti (sk. 1. attēlu).

latvīši	
katuoli (bazneickungs)	***ļutari***
latgalīši; latgali; pūli, leiši 'Polijas-Lietuvas lielvalsts iedzīvotāji'***; rēzeknīši, grybolviši; čangali*** u. c.	***baltīši; puornūvodnīki, kūrzemnīki, vydzemnīki, reidzinīki; čyuli*** u. c.
saiminīks, zemnīks, kolps u. c.	***saiminīks, kungs, īriednis*** u. c.

1. attēls. **Latviskuma koncepta nominatīvais lauks latgaliešu folklorā**

Latviskuma koncepta nominatīvajā laukā kā hiperonīms funkcionē etnonīms *latvīši*: latgaliešu folkloras tekstos konstatēts 31 ekscerpts, lietotas galvenokārt vīriešu dzimtes vienskaitļa formas.

2. Etnonīma *latvīši* konotatīvā semantika latgaliešu folkloras tekstos

Leksēmas denotatīvā nozīme parasti ir definēta leksikogrāfijas avotos. Tādējādi etnonīma *latvieši* pamatnozīme dažādu valodu skaidrojošajās vārdnīcās ir ļoti līdzīga, tipiska lielākajai daļai etnonīmu, norādot galvenokārt uz etnosa definējumu (tauta, nācija u.tml.), teritoriālo, dažkārt lingvistisko un reliģisko identitāti. Piem., *latvieši – nācija, Latvijas Republikas pamatiedzīvotāji; runā latviešu valodā, ticīgie – gk. luterieši, katoļi* [SV]; *latviai – tauta, gyvenanti Latvijoje, kalbanti viena baltų kalbų* [DLKŽ]; *Латыши — народ, составляющий основное коренное насаление Латвии* [ТСРЯ].

Lai noteiktu etnonīma konotatīvo nozīmi latgaliešu folkloras tekstos, tas šajā pētījumā tiek analizēts sintagmatiskajās attieksmēs, nosakot tā semantisko lomu teikumā. Semantiskā loma (dēvēta arī par semantisko funkciju [Jakaitienė 2010: 66], relatēmu [Lokmane 2005: 112], tematisko lomu [Saeed 2000: 139] u. c.) ir *teikuma semantiskās struktūras komponents, vispārināts teikuma atspoguļotās situācijas dalībnieks* [VPSV 2007: 349]. Dažādi autori min arī atšķirīgu semantisko lomu skaitu un definējumu, ko nosaka dažādu valodu gramatiskā specifika un daudzveidīgās semantikas teorijas. Šajā pētījumā semantiskās lomas izpratnei izmantots lietuviešu valodnieces Evaldas Jakaitienes skaidrojums [Jakaitienė 2010: 67–68], turpmāk sniegts etnonīma *latvīši* semantikas atklāsmei minētajos piemēros piedāvāto sematisko lomu un to apzīmējumu skaidrojums.

S – subjekta loma;
Ag – agenss jeb darītājs: aktīvas darbības veicējs;
CAg – kontragenss: pret darītāju vērstas vai kopā ar agensu veiktas aktīvas darbības veicējs;
Stat – statants: fiziska stāvokļa vai sajūtas izjutējs;
O – objekta loma;
Pt – pacienss: aktīvi veiktas darbības priekšmets;
Adv – adverbiālā loma;
Loc – lokatīvs: darbības vai stāvokļa vieta.

Izteikuma semantiskajā struktūrā būtiskākais elements ir predikāts (parasti izteikts ar darbības vārdu), kura semantiskā valence nosaka iepriekš nosauktās semantiskās lomas.

Izsekojot etnonīma *latvīši* semantiskajām lomām sintagmatiskajās attieksmēs, folklorā par dominējošo var uzskatīt **„mēs" 'vienota tauta' pozīciju** (kopā 24 ekscerpti), jo konteksts nenorāda uz latviešu dalījumu pēc etnogrāfiskajiem reģioniem. Šī pozīcija tiek pausta:

1) latviešu saskarsmē ar citiem etnosiem (*čyguoni, žydi, krīvi, poļaki, vuoci, leiši, igauni, armeni, čukči*), kas atklājas kā:

– kopā veikta darbība, piem., ***Latvīts*** [S, Ag] ***ar čygōnu*** [S, CAg] ***kūpā*** *nūpērkuši syvānu* [LF 1968: 92]. Šī teikuma sintaktiskajā struktūrā leksēma *latvīts* funkcionē darītāja semantiskajā lomā, darbība tiek veikta kopā ar *čygōnu* (kontragensa loma), izteikumu pastiprina adverbs *kūpā* (kvalitatīva loma);
– latvieša un cittautiešu sacensība, kurā latvietis dažkārt ir zaudētājs, dažkārt uzvarētājs: *I wot kaj* ***głupijs łatwiejts*** [S, Ag] ***ap-monieja gudrus wocisz*** [O, Pt] [LIF 1895: 289]. Šajā izteikumā svarīgs šķiet predikāts *ap-monieja,* kas liecina par darītāja *latwiejts* uzvaru pār paciensu *wocisz,* uzvaras nozīmību pastiprina atribūti *głupijs* un *gudrus*;
– sadarbība, piem., ***Kaids poļaks*** [S, Ag] *reikōjis tolku un* ***lyudzis paleigā*** *ari* ***latvīšus*** [O, Pt] [LF 1968: 46]. Etnonīms *latvīši* funkcionē objekta, paciensa semantiskajā lomā, kas apliecina cittautiešu (darītājs *poļaks*) vēlmi sadarboties (predikāts *lyudzis paleigā*) ar latviešiem.

Latviešu saskarsmes ar cittautiešiem atainojums folkloras tekstos atklāj gan vēsturiski mainīgo etnisko situāciju (ja 19. gs. b. – 20. gs. pirmajā pusē kontakti ir ļoti daudzveidīgi – Latgales latviešu un krievu, ebreju, čigānu, poļu savstarpējā mijiedarbe –, tad 20. gs. otrajai pusei raksturīgi kontakti galvenokārt ar krieviem), gan sociālos apstākļus (*pūļu, krīvu, vuocu, Uļmana laikūs*);

2) saskarsmē ar sociāli, politiski pārākiem spēkiem. Latvijas vēsturē politiskā un ekonomiskā vara vairākus gadsimtus ir bijusi cittautiešu (vāciešu, poļu, krievu u.c.) rokās, tāpēc arī iepriekš dotie piemēri daļēji atklāj latviešu zemāko sociālo statusu. Latgaliešu folkloras tekstos pārākais spēks dažkārt nosaukts arī, norādot uz kādu sociālo lomu, piem., *Vīns* ***sorkonarmīts*** [S, Ag] ***īgōja latvīšu pōrtykas veikalā*** [Adv, Loc] *un papraseja dasu* [LF 1968: 75]. Izteikumā darītājs *sorkonarmīts* apzīmē iebrucējas armijas pārstāvi; predikāts *īgōja,* kas izteikts ar kustības verbu, pastiprina sociāli pārākas lomas statusu, savukārt etnonīms *latvīšu* funkcionē tikai

kā atribūts, kas precizē darbības vietu (Latviju, plašākā kontekstā minēta Ludza);

3) atrodoties ārpus savas teritorijas (Latvijas), piem., *Pyrmō pasauļa kara laikā* ***latvīšu karaveirs*** [S, Stat] ***bejis Leitovā*** [Adv, Loc] [LF 1968: 91] vai ***Traunšteinā*** [Adv, Loc] *1948. godā* ***beja latvīšu emigrantu nūmetne*** [S, Stat], *un tur beja škola* [LF 1968: 217]. Abos piemēros etnonīms kā atribūts veic subjekta statanta semantisko lomu, kas atklāj nevis viņa paša iniciētu darbību, bet vēsturisku notikumu (Pirmā un Otrā pasaules kara) izraisītus apstākļus. Atrašanās ārpus Latvijas izteikta ar adverbiālo lokatīva semantisko lomu *Leitovā* un *Traunšteinā*.

Arī citos Latvijas etnogrāfiskajos novados pierakstītie teksti apliecina līdzīgu etnonīma *latvieši* funkcionalitāti, atklājot galvenokārt saskarsmi / sacensību / salīdzinājumu ar cittautiešiem un paužot stereotipiskos priekšstatus par tiem. Piemēram, pasakā „Kā dažas tautas cēlušās": *Kad Dievs pie Bābeles sajaucis valodu, neviens nav vairs varējis sarunāties. Krievs saucis: „Kaļķus!" Igaunis nesis ūdeni. Un kamēr abi matos. Plēsušies, plēsušies, līdz krievs atrāvis igauņa krekla kaklu vaļā. Igaunis savukārt izrāvis krievam kreklu no biksēm. Bet žīds – kur tad nu bez žīda – turpat uzlasījis, šiem abiem plēšoties, drēbēm noplēstās lupatas.* ***Latvietis****, turpretī, stāvējis par tādu gabaliņu un smējies. Tā no tā laika arī igaunis ejot ar vaļā kreklu, krievam krekls ir atkal pār biksēm, žīds lasot lupatas, bet latvietis tad nu arī smejoties* [LPT, 8. Apsesdēls Cēsu apkārtnē].

Savukārt **„mēs" 'Latgales latvieši' pozīcija** konstatēta salīdzinoši maz: 4 gadījumos. Šī pozīcija atklājas:

1) kā Latgales latviešu konfesionālā un teritoriālā kopība: *(..)* ***vīns latvīšu katōļu students, kolupīts*** [S, Ag] *Reigā beja nūlēmis breivprōteigi īsastōt vōcu armijā* [LF 1968: 97]. Izteikumā darītājs ietver ne vien tautības (*latvīšu)*, bet arī konkrētas Latgales apdzīvotas vietas (Kalupes) (*kolupīts)* un reliģiskās konfesijas (*katōļu)* pārstāvja, gan nodarbošanās (*students)* apzīmējumu. Minētās pazīmes norāda, ka ar etnonīmu *latvīts* apzīmēts Latgales latvietis, kas gan šajā kontekstā netiek pretstatīts pārnovadniekiem;

2) saskarsmē ar citu novadu latviešiem: ***Mēs*** *tik asam tī* ***eistanī latvīši*** [S, Stat], *a* ***vidzemnīki*** *tik taidi* ***čiuļi, neikuļi!*** [S, Stat] [LPT, Krēsliņu Jānis Malienā. „Latviešu teikas" II, 5.]. Dalījums „īstajos" un „neīstajos" latviešos izteikumā atklājas statanta semantiskajā lomā, kas it kā nesignalizē par

aktīvu konfliktu, taču apstiprina pretstatījumu *mēs – viņi (vidzemnīki),* ko pastiprina etniskās iesaukas *čiuli, neikuļi* funkcijas izteikumā.

Etnonīms *latvīši* **„viņi" 'citu etnogrāfisko novadu pārstāvji' pozīcijā** arī atklājas sakarsmē ar citu novadu tautiešiem (tikai 1 ekscerpts): *„Sūds nōk! Pīsaceļt!" komandej, kai parosti tū ir darejis, vīns* ***latgaļu*** *īrēdnis pi tīsas.* ***Reidzinīkim*** *izabūž acis, bet latgali bejuši sakūduši lyupas da ašņam, lai napasasmītu svineigā briedī. Pēc tam* ***tys īrēdnis*** [O, Pt] *ticis nūmaineits pret* ***eistu latvīti*** [O, Pt] [LF 1968: 229]. Lai arī pēdējā izteikumā subjekts nav norādīts, plašāks konteksts rāda, ka piemērā minētajā situācijā „īstā" latvieša kā subjekta loma piedēvēta rīdziniekam, kamēr objekta, paciensa lomā esošais (*latgaļu) īrēdnis* ir pakļauts augstākas varas spiedienam, par to liecina predikāts, kas izteikts ar darbības vārdu ciešamajā kārtā.

Vērojams, ka opozicionārais dalījums „īstie" – „neīstie" latvieši visspilgtāk atklājas latgaliešu folkloras tekstos, kas ataino darbību *Uļmana laikūs* (1934–1940), kad pēc Kārļa Ulmaņa apvērsuma krietni tiek vājināta latgaliešu kultūras autonomija.

3. Etnonīma *latvīši* interpretatīvais lauks

Etnonīma *latvīši* interpretatīvajā laukā atklājas Latgales latviešu pašvērtējums vairākās zonās.

3.1. Lingvistiskā zona

Lingvistiskajā zonā atklājas savas valodas vērtējums, komunikācijas ar cittautiešiem iespēja un vajadzība. Folklorā runāšana „savā valodā" apzīmēta ar adverbu *latvyski, pa latvyskam*, vārdu savienojumu *latvīšu volūdā,* arī ar apzīmējumu *sovā mēlē*. Šādi apzīmējumi atklājas galvenokārt salīdzinājumā ar Latgalē dzīvojošo cittautiešu valodām. Uzverot latgaliešu un pārnovadnieku valodas atšķirības, tiek lietotas citas leksēmas: *latgalīšu / latgaļu volūdā, latgaliski – čyuļu mēlē / volūdā, pa baltyskam* u.c.

Latgaliešu folkloras teksti apliecina gan cieņu pret savu valodu, gan tolerantu attieksmi pret citām valodām: *Mōcēja muna mēļeite/ Krīviskū,* ***latviskū;****/ Niu jei grib vuicētīs/ Igauniskū* ***volūdeņu****.* [DS, Laizāns, Ludzas apr., 34256–0]; *Dzeršonuos dzīdova dzīsmes latgalīšu, krīvu i čyuļu volūdā (..)* [Cybuļs, Ločmeļs 1999: 29]. Visspilgtāk lingvistiskā attieksme un valodu kontaktu intensitāte atklājas anekdotēs, kurās vērojama arī noraidoša attieksme pret svešu valodu kā uzspiestas varas izpausmi, komisma pamats bieži vien ir valodas neprasme vai vājas zināšanas [plašāk sk. Kļavinska 2012: 25–32].

3.2. Reliģiskā zona

Etnonīma *latvīši* interpretatīvajā laukā reliģiskā zona ir ļoti vāji izteikta, tikai viens ekscerpts satur norādi uz latvieša (latgalieša) konfesionālo piederību katoļticībai: *(..) vīns* ***latvīšu katōļu*** *students (..)* [LF 1968: 97].

3.3. Perceptīvā zona

Perceptīvajā jeb uztveres zonā galvenā uzmanība tiek pievērsta folkloras tēla ārējam izskatam, paralingvistiskajām iezīmēm, temperamentam. Arī šajā zonā parasti lielāka uzmanība pievēsta „svešajam", citādajam. Latvieša tēls arī atklāts salīdzinājumā, piem., mīklā: *Pa prīšku īt* ***latvītis****, tūlaik poļaks, tūlaik čigons. (****Skols****, guņs, ūgle)* [LFK [1940]: 1570]. Latvieša salīdzinājums ar skalu varētu būt gan ārējā izskata, gan temperamenta atklājējs, cittautieši (poļi, čigāni) šajā piemērā arī varētu būt interpretēti pēc tiem pašiem kritērijiem.

Vienīgais latgaliešu folkloras tekstos konstatētais piemērs, kurā lietots poētiskais latviešu apzīmējums *latvji,* apliecina izpratni par savējo kā skaisto, pretstatot svešajam – neglītajam: *Smuks i dails* ***latvju dāls/*** *Zīmu dzyma zīmeņā;/Zyls i malns krīvalāns/ Koč i auga vosorā* [LTDz 56056, 50 Bērzgales (Kuļņēvas-Labvāržu) Rz].

3.4. Sociālā zona

Sociālā zona raksturo latvieša nodarbošanos un dzīves telpu. Tā kā visbiežāk etnonīms *latvīši* minēts blakus cittautiešus apzīmējošiem etnonīmiem, latvietim parasti piedēvēts zemāks sociālais statuss, jo folkloras tekstos latvietis parasti ir zemnieks, kalps u.tml.: *Krīvs bejis par kungu rotūs, un* ***latvīts par kučeri*** [Vilmane 2006: 100]. Šajos gadījumos latvietim raksturīgā dzīves telpa visbiežāk ir lauku vide.

Diezgan bieži latgaliešu folkloras tekstos atklājas arī latvieša – karavīra tēls, šajā gadījumā tiek raksturoti galvenokārt Pirmā vai Otrā pasaules kara notikumi, kas risinās ārpus dzimtenes robežām. Atsevišķos folkloras avotos, piem., emigrācijā (Vācijā) izdotajā krājumā „Latgaļu folklora" (1968) iekļautajās anekdotēs, īpaši akcentēts latvieša – emigranta tēls, kas atklāj vairākas sociālas un kultūras atšķirības, ar ko latviešiem nākas saskarties, atrodoties „svešā" telpā.

3.5. Emocionāli un intelektuāli vērtējošā zona

Arī latvieša rakstura iezīmes atklājas salīdzinājumā ar cittautiešiem. Piemēram, latvieša darba tikums un prasme priecāties pretstatīta poļa „aristokrātiskajam" dzīves veidam: *Ka* ***latvīši ortu guoja****,/ Poļeceņi breinuojās;/*

*Ka **latvīši olu dzēre**,/ Poļaks bikses tricynuoja* [LTDz 52876, 605 [Skolas]]. Kā ierasts, *savējam* (latvietim) parasti piedēvētas pozitīvākas rakstura iezīmes nekā *svešajam*, taču atsevišķi piemēri liecina arī par kritisku pašvērtējumu: ***Latvīts** bruoļam nikod pravdys nateiks, a svešam gon* [LFK [1930], 3440].

4. Latgales latviešu nominēšanas iezīmes cittautiešu leksikā

19. gs. b. etnogrāfiskajos aprakstos (piem., Stefānijas Uļanovskas „Łotysze Inflant Polskich..." (1891, 1892, 1895)) un pirmajos Inflantijas (mūsdienu Latgales) teritorijas pamatiedzīvotājiem adresētajos laicīgajos tekstos (piem., Jezupa Macileviča „Pawujciejszona un wyssajdi sposobi diel' ziemniku łatwiszu" (1850)) cittautieši pamatiedzīvotājus nosauc ar etnonīmu *latvieši* [Kļavinska 2012: 365].

Arī 20. gs. 20.–30. g., piem., Latgales krievu folklorā Latgales pamatiedzīvotāji apzīmēti ar etnonīmu латыши 'latvieši': *Наша родина Россия/ У нее большая сила,/ А **латыши**/ Любят жарены шиши. (№ 51, л. 60)* [Икко [b.g.]].

Savukārt mūsdienu slāvu izcelsmes Latgales iedzīvotāju leksikā, pēc valodnieka Miroslava Jankovjaka pētījumiem, *atšķirīgās valodas un citas ticības dēļ latgalieši šeit ir stingri pretnostatīti latviešiem. Pirmie tiek uzskatīti par savējiem, vietējiem, katoļiem, savukārt latvieši-luterāņi tiek uztverti kā svešie, ienācēji* [Jankovjaks 2009: 257]. Minētajā pētījumā Krāslavas rajona slāvu izcelsmes iedzīvotāju runā apzīmējumi *tīrie latvieši*, *hansi* (tiek skaidrots gan kā atvasinājums no 'Hanza' – Ziemeļvācu pilsētu tirdzniecības savienība, gan tiek saistīts ar vācu personvārdu 'Hanss', apzīmējot latviešus, kas Otrā pasaules kara laikā sadarbojās ar vāciešiem), *labusi* (etimoloģija tiek saistīta ar vārdu *labs*) tiek attiecināti uz citos Latvijas reģionos dzīvojošajiem latviešiem. Savukārt uz latgaliešiem tiek attiecinātas iesaukas *kauki, čangaļi, joņiki* (pētījumā tiek skaidrotas kā latgalisko izlokšņu fonētisko īpatnību interpretējums) un *rabani* (etimoloģija tiek saistīta ar krievu val. vārdu *rabotjaga* 'strādnieks', semantika skaidrota ar Latgales iedzīvotāju nepieciešamību peļņas nolūkos doties strādāt uz „pārējo Latviju") [Jankovjaks 2009: 257–259].

Tie ir tikai daži fragmentāri vērojumi, kas apliecina sākotnēju latviešu tautas vienotības ideju, bet mūsdienās Latgales latviešu jeb latgaliešu un citu Latvijas etnogrāfisko novadu latviešu pretnostatījumu cittautiešu skatījumā, taču etnonīmiskās leksikas funkcionalitāte cittautiešu runā un folklorā turpmāk būtu plašākas izpētes vērta.

Secinājumi

Latgaliešu folklorā latviskuma koncepta nominatīvais lauks ietver gan „mēs" (visi Latvijas pamatiedzīvotāji, resp., latvieši), gan „savējie" (Latgales pamatiedzīvotāji, resp., Latgales latvieši jeb latgalieši) – „svešie" (citu Latvijas etnogrāfisko novadu pamatiedzīvotāji, resp., Kurzemes, Vidzemes, Zemgales, Rīgas latvieši) pozīciju, turklāt kopumā opozicionārais dalījums ir dominējošais. Savukārt etnonīma *latvīši* semantikā pārsvarā (24 ekscerptu konotatīvajā nozīmē) pausta „mēs" pozīcija, kas atklājas latviešu saskarsmē ar cittautiešiem („viņi"). Folkloras teksti rāda, ka vēsturiski Latgales latviešiem kontakti ar šajā teritorijā dzīvojošajiem cittautiešiem (vāciešiem, poļiem, krieviem, čigāniem, ebrejiem u. c.) bijuši jau sen, mainās tikai etniskā sastāva proporcijas un sociālie apstākļi. Arī citos novados pierakstītajā latviešu folklorā un Latvijā dzīvojošo cittautiešu leksikā etnonīma *latvieši* konotatīvā semantika galvenokārt nediferencē dalījumu savējos un svešajos, dominējošā ir visu Latvijas pamatiedzīvotāju, resp., latviešu, vienotības sēma.

Tomēr dažos gadījumos konotatīvā nozīme atklāj dalījumu „īstie" – „neīstie" latvieši, kur „mēs", „savējie" (Latgales latvieši) pretstatīti „viņiem", „svešajiem" (citos Latvijas novados dzīvojošajiem latviešiem). Šādu opozīciju noteikusi ilgā Latgales teritoriālā nošķirtība un līdz ar to atšķirīgas teritoriālās, reliģiskās, arī lingvistiskās un pat etniskās (latgalieši kā subetnoss) identitātes izveidošanās.

Folklorā atklājas etnonīma *latvīši* interpretatīvais lauks, resp., pašvērtējums, kas visspilgtāk izteikts salīdzinājumā ar cittautiešiem lingvistiskajā, sociālajā un emocionāli vērtējošajā laukā. Folkloras tekstos kopumā Latgales latviešiem raksturīga toleranta attieksme pret cittautiešiem (vēlme saprasties, sadarboties), taču negatīva attieksme pausta pret citiem etnosiem kā svešas varas un augstāka sociālā statusa pārstāvjiem.

AVOTI

Cybuļs, J., Ločmeļs, J. (sast.). *Īdzer veina, lai dzeive ira feina!* – Reiga: [b.i.], 1999.

DS – *Krišjāņa Barona dainu skapis*. Pieejams: http://www.dainuskapis.lv/

LF – Trūps, J. (red.). *Latgaļu folklora*. – München: Latgaļu izdevnīceiba, 1968. 587 lpp.

LFK – *Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves materiāli*.

LIF – Ulanowska, S. Łotysze Inflant polskich... Cz. III. *Zbior Wiadomości do Antropologii Krajowej... T. XVIII. Dz. II: Dział etnologiczny*. – Krakow, 1895, s. 232–492.

LPT – Šmits, P. (sak.) *Latviešu pasakas un teikas*. Pieejams: http://valoda.ailab.lv/folklora/pasakas/

LTDz – Švābe, A., Straubergs, K., Hauzenberga-Šturma, E. *Latviešu tautas dziesmas, (Chansons populaires lettonnes)*, 12 sēj. – Kopenhāgena: Imanta, 1952–1956, Pieejams: http://latviandainas.lib.virginia.edu

Vilmane, J. (sast.) *Vārkavas novada mutvārdu daiļrades pūrs, 2*. – Rēzekne: LKCI, 2009. 223 lpp.

LITERATŪRA

Barth, F. Introduction. In: Barth, F. (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries: The social organization of Culture Difference*. – Boston: Little Brown, 1969, p. 9–38.

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas:* šeštas (trečias elektroninis) leidimas. Keinys, S. (vyr. red.). – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011. Pieejams: http://dz.lki.lt

Gudavičius, A. *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*. – Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2009. 256 p.

Jakaitienė, E. *Leksikologija*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010. 351 p.

Jankovjaks, M. Baltkrievijas – Latvijas pierobežā dzīvojošo nacionalitāšu tēls Latgales iedzīvotāju skatījumā. No: Kursīte, J. (sast.) *Baltu un slāvu kultūrkontakti*. – Rīga: Madris, 2009, 256.–268. lpp.

Juško-Štekele, A. Etniskie tipi latgaliešu folklorā un mūsdienu sabiedrībā. No: Lazdiņa, S. (sast.) *Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi: starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. – Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2008, 154.–162. lpp.

Kļavinska, A. Latgaliešu anekdotes: lingvistisko kontaktu izpausmes. No: Šuplinska, I. (red.) *Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls*. – Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2012, 25.–32. lpp.

Kļavinska, A. Latgalīši. No: Šuplinska, I. (galv. red.) *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca. Лингвотерриториальный словарь Латгалии I*. – Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2012, 365.–368. lpp.

Krasovska, E. Dažas kognitīvās lingvistikas terminoloģijas tulkošanas problēmas. No: Polkovņikova, S. (atb. red.) *Valoda – 2011. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXI*. – Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule", 2011, 101.–114. lpp.

Ločmele, I. Latvieša tēls latgaliešu folklorā. No: *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiāli, I.* – Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 2009, 81.–93. lpp.

Latkovskis, L. Latgaļu humors. No: Trūps, J. (red.). *Latgaļu folklora.* – München: Latgaļu izdevnīceiba, 1968, 6.–16. lpp.

SV – Spektors, A. (sast.) *Skaidrojošā vārdnīca.* LU, LMII 2009–2012. Pieejams: http://tezaurs.lv

Lokmane, I. Izteikuma semantiskā struktūra. No: Vanags, P. (red.). *Baltu filoloģija XIV (2) 2005.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 111.–126. lpp.

Milašević, S. *The sociology of Ethnicity.* – London, Thousand Ouks, Ca and New Deli: SAGE publications, 2004. 208 p.

Saeed, J.I. *Semantics.* – Oxford etc.: Blackwell publishers, 2000.

Talmy, L. *Toward a cognitive semantics.* – Cambridge. MA: MIT Press, 2000.

VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.) *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* – Rīga: LU LVI, VVA, 2007. 623 lpp.

Wierzbicka, A. *Understanding Cultures Through Their Key Words.* – New York, Oxford: Oxford University Press, 1997. 328 p.

Воркачев, С. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели. В кн.: *Филологические науки. 2005. № 4*, С. 76–83. Pieejams: http://gendocs.ru/v20576/воркачев_с.г._лингвоконцептология_и_межкультурная_коммуникация_истоки_и_цели

Икко, Н. *"Полюбила латыша – совсем вымерла душа" (русско-латышские отношения по материалам частушек).* Pieejams: http://www.ruthenia.ru/folklore/ikko1.htm

Толстой, Н. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике.* – Москва: Индрик, 1995. 512 с.

ТСРЯ – *Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. Толковый словарь русского языка.* – Издательство "Азъ", 1992. Pieejams: http://www.vedu.ru/ExpDic/14024

Irina KONDAKOVA
(Vyatka State University of Humanities)

Place-Names as a Means of Expressing British Auto-Stereotype (the example of intellectual abilities characteristics)

Summary

Place-Names as a Means of Expressing British Auto-Stereotype (the example of intellectual abilities characteristics)

A place-name can function as an ethnic name and denote an ethnic stereotype.

Names of small objects situated in Britain usually imply negative autostereotypes through negative human qualities.

There were found 13 place-names implying mental abilities: 11 of them suggest a negative characteristic, 2 – a positive one.

Place-names implying the same quality are viewed as partial synonyms. The synonymic dominant has the following characteristics: 1) a place-name is used in the indirect meaning both within a phraseological unit and separately; 2) the indirect meaning is registered in more than one authentic dictionary; 3) it is registered in bilingual dictionaries; 4) a place-name serves as a paragon of the quality in question.

Among synonymic place-names implying lack of mental abilities the dominant is 'Gotham'.

Abundance of place-names implying negative qualities suggests a positive British auto-stereotype, as this negative quality is being restricted to certain places and these boundaries contribute to dividing the people into 'them' (deviational exception limited by the places named) and 'we' (the norm – all the rest).

Key words: *place-name, ethnic name, auto-stereotype, implication, dictionary*

Резюме

Топоним как средство выражения британского автостереотипа (на примере характеристики умственных способностей)

Топоним может выполнять функцию этнонима и обозначать этнический стереотип.

При выражении британского автостереотипа названия мелких населенных объектов чаще имплицируют отрицательные качества.

На фразеологическом и лексическом материале выявлено 13 британских топонимов, выражающих характеристику умственных способностей (11 негативную, 2 положительную).

Топонимы, имплицирующие одно и то же качество, выступают как частичные синонимы. Признаки топонимической синонимической доминанты: 1) топоним употребляется в переносном значении и самостоятельно, и в составе фразеологизма; 2) переносное значение отмечено в нескольких аутентичных словарях; 3) оно отмечено в двуязычных словарях; 4) топоним может служить эталонным символом данного качества.

Среди топонимов, передающих значение «глупый», синонимической доминантой является топоним Gotham.

Обилие микротопонимов, выражающих отрицательную характеристику, свидетельствует о положительном британском автостереотипе, ибо определенное негативное свойство локализируется, и посредством этой локализации происходит разделение на «своих» (норма) и маркированных топонимом «чужих» (не норма – исключение).

Ключевые слова: *топоним, этноним, автостереотип, импликация, словарь*

*

The regular occurrence of the metonymy PLACE – PEOPLE is one of the indications of the anthropocentric character of human language. Thus *a place-name* denoting people can function as *an ethnic name* naming a group of people united by a common origin. Place-names have been functioning as ethnic names for a long time, one can come across such examples in the text of the Bible, and this tendency is seen nowadays both in language (words and phraseological units) and in speech.

It is important to distinguish a regular metonymic use of a place-name in the meaning '*people*' from its use in the function of an ethnic name, as an ethnic name does not only denote a group of people living in a certain place, but it also distinguishes this group from others marking the origin of these people and, through this, the origin-determined specific features. The features can be either objectively inherent to them ('*Mediterranean eyes*' meaning big expressive dark eyes characteristic of people originating from the Mediterranean region) or attributed to them by tradition ('*Hollywood teeth*' meaning very white shiny teeth). They are stereotypical, and thus, according to the American journalist W. Lippmann who introduced the term 'stereotype' in the modern psychological sense in 1922, as any stereotype, they can express either the truth or half-truth, or lie [Pavlovskaya 1998: 95]. Stereotypes can be of two types: auto-stereotype (a self-image) and hetero-stereotype (an image of others).

It is evident that from the national stereotype point of view the demarcation line between 'we' and 'others' does not always coincide with the borderline of the country, more than that, even those belonging to the same nation can be viewed as 'others'. Positive self-representation through negative evaluation of others seems a universal feature (Goatly 2007). Thus an auto-stereotype of a nation consists not only of uniting elements on the macro-level but also of diverse micro-stereotypes representing people from different parts of the country.

Ethnic names are subdivided into macro- and micro-ethnic names [Neroznak 2000: 598]. The former usually denote nations and the latter – small groups originating from certain towns, villages, etc. In many cases a place-name fills in the lacuna, assuming functions of a micro-ethnic name.

A stereotype is reflected in the mind of the speaking community. Alongside with working out special questionnaires for certain target groups, a stereotype can also be considered through its reflection in language units.

In this article an element of British auto-stereotype concerning mental abilities characterization is shown on the basis of language (phraseological and lexical) material.

Like any other national stereotype, British auto-stereotype can be expressed in two ways:

1) by the macro-ethnic names *English* and *British*;
2) by names of small British places (counties, towns, villages, settlements, etc.) in the function of micro-ethnic names.

The ethnic names *English/British* denoting the nation imply mostly positive connotations and bear a positive ethnic auto-stereotype.

At the same time one cannot help noticing that British micro-ethnic names rather often imply negative characteristics and thus add negative hues to the whole picture of an auto-stereotype. Micro-ethnic names function as euphemisms – negative human qualities are named indirectly, through attributing a person to a certain place. For example, according to the English-Russian Dictionary edited under the supervision of Academician Apresyan, the county-name *Yorkshire* implies such negative characteristics as 'sly', 'stingy', 'able to cheat, to fool' [Apresyan 1994: 755]. Pejorativity and negative qualities are also implied in phraseological units, such as '*out of Bisho's Brigg into Yorkshire*' from bad to worse [Wilkinson 2002: 400]; '*to go Yorkshire*' each paying his share of expenses [Wilkinson 2002: 404]; '*come Yorkshire over…*' overreach, cheat, prove too smart for, use sharp business practice on [Wilkinson 2002: 515], etc.

Thus functioning as a micro-ethnic name, a place-name acquires certain ethnic auto-stereotypical connotations, and the current research has shown that these connotations are mostly negative. Place-names serving as ethnic names imply human qualities which are the most relevant for the language community. They mostly imply 1) traits of character reflecting the person's attitude to oneself, to other people and their work, 2) financial status; 3) mental abilities, which is currently under consideration.

The phenomenon of mental activity is abundantly presented in words and phraseological units of any language, as it occupies an important place in human worldview.

Micro-ethnic connotations of mental abilities have received much attention in the English language. Intellectual abilities characteristics are presented asymmetrically. Negative ones, connected with a low intellectual level, are prevailing, while positive ones are hardly ever met, at least concerning their representation by means of place-names.

There were chosen several place-names used either separately or, mostly, in phraseological units implying the level of intellectual abilities: *Bolton, Coxall/Coggeshall, Essex, Gotham, Hog-Norton, Kilmaurs [Kilmarnock]/ Sheffield, Marlborough, Moray, Morvah Downs, Piddinghoe, Watford, Wittham*. In this regard these place-names could be considered either synonyms or antonyms.

It is found out that much more place-names imply low-level intellectual abilities: *Bolton, Coxall/Coggeshall, Essex, Gotham, Hog-Norton, Marlborough, Moray, Morvah Downs, Piddinghoe, Watford, Wittham*.

An attempt was made to choose the synonymic toponymic dominant bearing the strongest associations with the quality 'stupidity' – the place-name paragon of this feature. It is stated that, among the above-mentioned place-names, the synonymic dominant is *Gotham*. The reasons for stating this fact are the following:

1) This name of an English village can be used either on its own, or as a part of the set-expression *'wise men of Gotham'* – 'simpletons', or *'as wise as a man of Gotham'* 'It passes for a periphrasis of a fool' [Ray 1817: 174], though it is not to forget that '*if tradition is to be believed, the people of Gotham were not so very simple*' [http://en.wikipedia.org/wiki/Wise_Men_of_Gotham], and that '*some tellers claim all this foolishness was deliberately put on… – if so, the men of Gotham were wise after all!*' [Simpson, Round 2003: 151] and their '*famed wisdom*

consisted in pretending to be stupid' [Wilkinson 2002: 355], they '*demonstrated cunning by feigning stupidity*' [Knowles 2006: 297] that goes well with English love for irony and play on words;

2) The place-name *Gotham* is mentioned in more than one dictionary [Brewer 2001: 495; Apperson, Manser 2006: 249–250; Knowles 2006: 297, etc.];
3) The place-name *Gotham* is mentioned in bilingual dictionaries (English-Russian) [Muller 2002: 312];
4) Besides, the village-name *Gotham* can be used in explanatory parts of vocabulary items, for example, as a part of the adjective *Gotham-like* in the vocabulary item *'**Piddinghoe**' 'a Sussex village near Newhaven, in the valley of the Ouse, which has a **Gotham-like** reputation*' [Apperson, Manser 2006: 454]. One more example: **'*Cog'geshall. A Coggeshall job.* ***Gotham***' [Brewer 2001: 267]. In both above-mentioned items from different dictionaries, *Gotham* is mentioned as a kind of a paragon of a place, inhabitants of which are notorious for their stupidity.

Thus the main criteria of the toponymic synonymic dominant were chosen. They are as follows:

- It can be used on its own, not only as a part of a phraseological unit;
- It is registered in more than one dictionary, including contemporary ones;
- It is registered in bilingual dictionaries (English-Russian dictionaries were considered);
- It can serve as a paragon of a certain quality.

No other of the above-mentioned place-names synonymous to *Gotham* can compete for the dominant status as they are mostly not used separately, outside phraseologisms, and neither of them is registered in bilingual (at least English-Russian) dictionaries.

As it is noted, authentic dictionaries offer quite a few names of small places implying the quality 'silly, foolish, stupid', and these place-name-synonyms cannot be considered absolute synonyms as their shades of meaning differ, each name combining an implication of poor mental abilities with other qualities, such as:

a) excessive simplicity and credulity: *'fond [foolish, simple] as the men of **Bolton** who hanged a sheep for stealing a man'* [Wilkinson 2002: 532]; *'like old Mode of **Mobberley**, that saw a new moon i' th' morning'* 'foolishly gullible' [Apperson, Manser 2006: 388]; *'Essex man'* 'proverbial for a simpleton' [Apperson, Manser 2006: 176] – though the latter phrase has also acquired the meaning of '*a stereotype of a working class Conservative voter in the south-east of England, characterized by brash and right wing views and few cultural or intellectual interests but an interest in wealth and material goods'* [http://en.wiktionary.org/wiki];

b) lack of education and bad manners, ignorance and unawareness: *'You were born at **Hogs-Norton'*** 'this is a village properly called Hoch-Norton, whose inhabitants (it seems formerly) were so rustical in their behaviour that boarish and clownish people are said to be born there. But whatever the people were, the name was enough to occasion such a proverb' [Ray 1817: 174]; 'a reproof to an ill-mannered person' [Brewer 2001: 555]; *'like **Morvah Downs**, hard and never ploughed/ploughed, not harrowed'* 'of severe, rough and uncultured persons' [Wilkinson 2002: 402]; *'**Yorkshire** born and **Yorkshire** bred, strong in the arm and weak in the head'* (proverbial saying; mid. 19th century) [Knowles 2006: 802];

c) foolishness and absurdity: *'look like a **Moray** man melting brass'* 'look silly' [Wilkinson 2002: 7]; *'a **Coxall/Coggeshall** job'* '... any blundering or awkward contrivance' [Wilkinson 2002: 401];

d) clumsiness: ***'Marlborough**-handed'* 'left-handed, awkward (Marlborough folks were legendary for clumsiness)' [Wilkinson 2002: 402];

e) primitiveness: *'like a **Corsehill shop**, all in the window'* 'of someone superficial, all of whose qualities are immediately obvious' [Corsehill was a small village near Irving] [Wilkinson 2002: 186]; '*He was born at **Little Wittham***' 'Little Witham is a village in this county [Lincolnshire]. It is applied to such as are not overstocked with acuteness...' [Ray 1817: 168]. It catches the eye that the place-name appears to be a speaking name ('*Little Wittham*' – 'little wit');

f) provinciality: ***'people north of Watford'*** 'provincials' ('*in London as well as in southern counties people share the assumption that 'north of the metropolis there is nothing of ay significance to English national or cultural life*' [Knowles 2006: 771]).

There is only one British phrase implying positive characteristics of mental abilities: *'gleg [keen, clever]/sharp as a **Kilmaurs [Kilmarnock]/ Sheffield** whittler [butcher's carving knife]'* 'quick-witted, acute' [Wilkinson 2002: 295], with the place-names *(Kilmaurs [Kilmarnock]/Sheffield)* which imply a positive stereotype.

Thus, a number of British micro-toponyms in the function of micro-ethnic names express British auto-stereotype of intellectual abilities, mostly in a negative way, and as they express the same quality they could be viewed as synonyms (non-absolute synonyms) with the dominant *Gotham*.

It was noted that the peculiar feature of expressing English self-criticism is that a certain negative quality is restricted by a certain set of villages, towns, as if this way all the rest could get rid of it. So, the fact that quite a few place-names imply negative intellectual characteristics reflects positive rather than negative self-evaluation, as it implies that all the rest, those outside the places in question, are implicitly attributed the opposite feature – 'clever'. One should also take into account English love for irony, as mentioned above.

It should be noted that British micro-ethnic groups denoted by the place-names bearing negative connotations are viewed as 'others', rather than 'we', which reveals the double character of self-representation.

To crown it all, it should be mentioned that the majority of place-names as bearers of micro-ethnic stereotypes are registered in special authentic dictionaries and, though they have been recently reprinted, their originals date back to the 19th – early 20th century (J. Ray 1817; E.C. Brewer, 1898; G.L. Apperson, 1929; etc.). And though 'Thesaurus of Traditional English Metaphors' by P.R. Wilkinson was first published not that long ago, in 1993, it is stated in it that the most metaphors containing place-names date back to the 16–19th centuries. These facts show that by nowadays the most part of ethnic connotations have got and are getting out-of-date, abolished through scarce usage, as well as due to the tendencies of globalization and political correctness – these connotations disappear not only from colloquial speech but also form modern dictionaries. At the same time they are very important in investigating such issues as an ethnic auto-stereotype in development and they accumulate much cultural, geographical, and historical information and can well serve as a background for investigating the contemporary state of affairs.

LITERATURE

Апресян, Ю., Медникова, Э., Петрова, А. и др. *Новый большой англо-русский словарь*. Под общ. рук. Ю. Д. Апресяна. – Москва: Русский язык, 1994. 825 с.

Мюллер, В. *Новый англо-русский словарь*. 9-е изд. – Москва: Русский язык, 2002. 880 с.

Нерознак, В. Этнонимика. Языкознание. В кн.: *Большой энциклопедический словарь*. Гл. ред. В. Ярцева. 2-е изд. – Москва: Большая Российская энциклопедия, 2000. 688 с.

Павловская, А. Этнические стереотипы в свете межкультурной коммуникации. В кн.: *Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 1998. № 1, С. 94–105.

Apperson, G.L., Manser, M.H. *Dictionary of Proverbs*. – Wordsworth Edition, 2006. 656 p.

Brewer, E.C. *The Wordsworth Dictionary of Phrase and Fable*. – Wordsworth Edition, 2001. 1159 p.

Goatley, A. *Washing the Brain. Metaphor and Hidden Ideology*. – Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 2007. 431 p.

Knowles, E. *Oxford Dictionary of Phrase and Fable*. – New York: Oxford University Press Inc., 2006. 805 p.

Ray, J. *A complete collection of English proverbs: also the most celebrated proverbs of the Scotch, Italian, French, Spanish, and other languages*. – London, 1817. Available: http://books.google.ru/books/about/A_Compleat_Collection_of_English_Proverb.html?id=3t7XywRWUx4C&redir_esc=y

Wiktionary, the free dictionary. Available: http://en.wiktionary.org/wiki

Wilkinson, P.R. *Thesaurus of English Metaphors. 2nd edition*. – New York: Routledge, 2002. 2009 p.

Wise Men of Gotham. Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Wise_Men_of_Gotham

Irīna DIMANTE
(Baltijas Starptautiskā akadēmija)

Mūsdienu retorika: pārliecinošas komunikācijas izveide

Summary
Contemporary Rhetoric: Mastering a Convincing Communication

2500 years have passed since rhetoric was invented in the Antique World. One can estimate the efficiency of *communication* by the level of influence it has on the audience. A professional communicator takes into account that a person selects the information that corresponds to his/her psychological and ideological views that have been formed from stereotypes, inclinations, and sympathies. Every *target audience* requires a specific approach in communication. In order to produce a successful influence on the target group, a professional communicator uses certain methods. The manipulative methods of making a speech are still suitable in the Modern World.

Business people tend to use manipulative speech. It is based on a particular form of organizing a text that makes the addressee take the decision that would be beneficial to the speaker.

It is possible to create different working techniques by using the sensual associative fields and by practising the principle of keywords (e.g. *taste, colour, smell*) that match certain senses – tactile, visual, vestibular, etc. Keywords are widely used in the figurative meaning. They confer the text with significance and perceptibility by creating sensual associations and generating the emotions that encourage the audience to make the desirable decision of the professional communicator.

An effective communication requires usage of definite methods to affect the target group. In this task it is important to choose the correct technique. For example, the adverbs are widely used in manipulative texts.

Key words: *manipulation, interlocutor, sensus word, efertor word, adverb*

*

Runas iedarbība saskarsmes procesā

Ir pagājuši 2500 gadi kopš antīkās retorikas laikiem. Tās pamatlicēji bija sapratuši, cik liels ir vārda spēks un tā spēju izsaukt noteiktu reakciju auditorijā. Retora uzdevums bija – pārliecināt klausītājus un likt pieņemt vēlamo lēmumu.

Mūsdienu komunikatora uzdevums ir tāds pats – pārvērst savu tekstu, ar kuru tas vēršas pie auditorijas, par pārliecināšanas instrumentu, tai pašā

laikā atklāti neuzspiežot savas idejas, lai sarunu biedrs (adresāts) nepamanītu šo „iedarbību", bet saglabātu pārliecību, ka lēmumu ir pieņēmis pats.

Runas iedarbību var panākt ar dažādiem līdzekļiem. Tomēr runas iedarbība var būt arī *neapzināta*: tas notiek gadījumos, kad komunikators nav sev izvirzījis mērķi ietekmēt adresāta lēmumu (t.i., ar nolūku neizstrādā stratēģijas un neizmanto kādu īpašu taktiku). *Apzinātajai* iedarbībai var būt divi veidi: *neagresīvā* un *agresīvā* iedarbība. *Neagresīvā* – tas ir aicinājums, pamudināšana, ierosinājums, pārliecināšana, pierunāšana, padomi, mājieni, lūgumi, vēlējumi (aktīvi izteikumi) vai īpaši detalizēta informācija (neitrāli izteikumi). Savukārt *agresīvā* iedarbība ir runas agresija un runas vardarbība, kas arī satur noteiktu īpašumu kopumu. Pamata kritērijs runas agresijas identificēšanai ir izpratne par apvainojumiem un diskreditāciju. Atkarībā no intensitātes līmeņa runas agresija var tikt apskatīta no dažādiem aspektiem. Piemēram, to iespējams iedalīt *tiešajā* (*tu esi muļķis*) un *netiešajā* (*tikai muļķis kam tādam var noticēt*); *aktīvajā* (tiek izteikti draudi) un *pasīvajā* (atteikšanās no jautājuma apspriešanas); *atklātajā* (nepastarpināta ziņas nodošana adresātam) un *slēptajā* (ar citas personas līdzdalību vai „mīkstinātā veidā", t.i., bez stingru vārdu vai izteicienu izmantošanas) utt.

Teikto var saistīt ar manipulācijas problemātiku.

Manipulācija

Mūsdienu pasaulē eksistē vairākas izpratnes par manipulāciju. Ar manipulāciju parasti tiek saprasta psiholoģiska (slēpta un apzināta) iedarbība uz sarunu biedru ar mērķi panākt manipulatoram izdevīgu sarunu biedra uzvedību. Tātad *manipulācija ir psiholoģiskās iedarbības veids*, kas rada cilvēkā tādus nolūkus, kas nesakrīt ar viņa patiesajām vēlmēm. Tomēr daži speciālisti uzskata, ka šāda *manipulācijas* definīcija nav precīza. Pirmkārt, manipulācija var būt slēpta un apzināta, taču tas nav obligāts priekšnoteikums. Otrkārt, bieži tā nav iedarbība, bet gan vienkārši stimulācija, proti, pamudinājums uz manipulatoram vēlamo darbību veikšanu. Treškārt, manipulācijas procesā „sarunu biedra – manipulatora" lomā var būt jebkas – populāra grāmata vai žurnāla vāks, reklāma vai teksts, skaņa vai attēls.

Manipulācija – tā ir stimulu izmantošana, kas jau iepriekš nosaka adresāta reakciju uz stimuliem un kas tiek izmantota tieši ar mērķi izsaukt šādu reakciju. Piemēram, ja jūs zināt, kas jāpasaka sarunu biedram, lai viņu saniknotu, un jūs viņam to sakāt, jūs esat manipulators. Manipulācija balstās uz pieņēmumiem par reakciju, ko izsauc tāds vai citāds stimuls. Ja

izvēlētais pieņēmums izrādās nepareizs, darbība tāpat uzskatāma par manipulāciju. No otras puses, ja *iedarbošanās aģents (komunikators)* izmanto stimulu, nevēloties izsaukt noteiktu sarunu biedra reakciju vai nezinot, kādu reakciju tas izsauks, to nevar uzskatīt par manipulāciju. Manipulācija vienmēr balstās uz pieņēmumiem par reakcijām uz izmantotajiem stimuliem. Zināšanas par šādu reakciju ir sociālās saskarsmes rezultāts vai individuālas zināšanas par cilvēku. Tas nozīmē, ka manipulatīvā darbībā obligāts priekšnoteikums ir zināšanas par to, kādai reakcijai jāseko uz izvēlēto stimulu. Jo precīzākas ir šīs zināšanas, jo efektīvāka būs manipulācija.

Efektīvas sarunas risināšanas valodas un sociāli psiholoģiskie līdzekļi

Senajās retorikās aprakstītie sižeti, kas attiecas uz tādu runas teksta uzbūvi, kam piemīt spēja iedarboties uz klausītāju, ir aktuāli arī mūsdienās. Viens no izplatītākajiem retorikas paņēmieniem ir argumentācija. Tās efektivitāte ir īpaši jūtama situācijās, kad vienkāršs faktu uzskaitījums izrādījies nepietiekams un nav izsaucis atbildes reakciju auditorijā.

Ir pieņemts argumentus iedalīt pierādījumos (loģiskajos un dabiskajos) un piesaistošajos argumentos (pie ētosa un pie patosa). Vēršoties pie sarunu biedra, komunikators ņem vērā auditorijas statusu, intereses, saistības, simpātijas un antipātijas. Teikto var attiecināt uz vienmēr aktuālo kopienas pārvaldīšanas problēmu.

Ja pārvaldīšanas mēģinājums var saskarties ar pretestību, darbības aizsācējam ir divas iespējas. Viena no tām – likt publiski izpildīt konkrētu uzdevumu (ja ir vara, tad – piespiest) – ir *atklātā iedarbošanās*. Otra iespēja – veiksmīgi nomaskēt pārvaldīšanas iedarbību, neradot spiediena izjūtu, – ir *slēptā iedarbība*. Slēptā pārvaldīšana ir tuva manipulatīvai iedarbībai. Lielākā atšķirība ir tā, ka iedarbība, kā likums, paredz ilgstošu procesu, bet manipulatīvai iedarbībai raksturīgs īslaicīgums un situatīvs raksturs.

Attieksme pret manipulāciju kā runas iedarbības veidu var būt dažāda, atkarībā no komunikatora nolūkiem. Ir gadījumi, kad manipulācija netiek veikta ar ļaunprātīgu nolūku, bet gan aiz patiesas komunikatora pārliecības par savu patiesību un par to, ka tā tiek veikta manipulējamās personas interesēs. Šādā gadījumā saskarsmi var saukt par *efektīvu vai pārliecinošu komunikāciju*. Piemēram, ar mērķi iedarboties uz kādu, lai atrunātu no kaitīgiem ieradumiem, palīdzēt „nonākt uz patiesības ceļa" vai vienkārši nomierināt. Darījumu aprindās cilvēki parasti manipulē tad, kad nav pārliecināti par to, ka izdosies atklāti uzvarēt konkurentu. Ja komunikators, par spīti argumentācijai, kas balstīta uz loģiskiem un dabiskiem pierādī-

jumiem, nesaņem mērķauditorijas atbalstu, viņš ķeras pie dažādiem trikiem, nereti izmantojot piesaisti pie *ētosa* vai *patosa* argumentiem.

Piesaiste ētosam apelē pie kopienas morālajām un ētiski morālajām normām. Tā var būt, piemēram, apelēšana pie līdzcietības, kas vērsta pret konkrētu personu. Šo paņēmienu bieži izmanto politiķi un tiesību aizstāvji. Piemēram: *Cienījamais deputāta kandidāts, X kungs, šajā jautājumā vadās tikai un vienīgi no patriotisma jūtām, neņemot vērā personīgo izdevīgumu.* Tā var būt arī apelēšana pie kāda uzvedības noraidījuma, piemēram: *Vai tad var pieļaut šādu eiro fondu līdzekļu izšķērdēšanu?*

Savukārt *piesaiste patosam* apelē pie cilvēka jūtām un ir nepastarpināti saistīta ar viņa emocijām un vajadzībām. Emocijas – pozitīvas vai negatīvas – var rasties kā novērtējums savām spējām apmierināt personīgās vajadzības. Ir pieņemts vajadzības iedalīt bioloģiskajās, sociālajās un ideālajās (jeb vajadzībā pēc informācijas). Primārās, t.i., bioloģiskās, vajadzības ir pietiekami vienkāršas, taču sekundāro (t.i., sociālo un ideālo) vajadzību ietekmē tās var transformēties. Notiek it kā vienu vajadzību maskēšana ar citām, un tieši šī iezīme kļūst par atspēriena punktu manipulācijai; īpaši aktīvi tā tiek izmantota reklāmas un biznesa pasaulē. Ar vitamīniem bagātināta dzēriena reklāma cenšas mūs pārliecināt par tā lietošanas nepieciešamību. Patiesībā reklāma iedarbojas nevis uzskaitīto vitamīnu dēļ, bet gan tāpēc, ka dzēriens ir modē, savukārt adresāts apzinās savu sociālo statusu. Daudzi produkti pēkšņi kļūst populāri, jo ir prestiži, nevis kaloriju skaita vai veselīguma dēļ. Tādējādi sekundārās vajadzības tiek maskētas ar primārajām vajadzībām.

Manipulācija vai arī pārliecinoša komunikācija?

Manipulatīvās iedarbības veidus var iedalīt:

1. Manipulatīvā iedarbība, kas balstās uz tēliem: tādu stimulu radīšana, kas aktualizē noteiktas vajadzības. Piemēram, vajadzība izskatīties pievilcīgi tiek stimulēta ar pazīstamu seksa simbolu izmantošanu.

Manipulāciju var balstīt uz dažādu rāmju, sava veida trafaretu palīdzību, radot pazīstamus tēlus. Lai pamodinātu emocionālo atmiņu politiskajā vai biznesa retorikā, var veiksmīgi izmantot šādus rāmjus, pietiek pieminēt kaut vai vienu *efektor-vārdu (signālvārdu)* vai noteiktu vārdu salikumu: *alga, pensija, iztikas minimums, nodokļi* utt.

2. Manipulatīvā iedarbība, kas balstīta uz pazīstamu sistēmu, piemēram, uz kādu skaitli vai skaņu, ar mērķi iedarboties uz iztēli, nevis uz prātu.

Ieraugot vai izdzirdot ciparus, rodas iespaids par šo faktu uzticamību. Šādu paņēmienu mēdz izmantot biznesa vai politiskajās aprindās, kad atskaites periodā nākas piesegt savu neizdarību, piesaucot maldinošus izaugsmes rādītājus. Piemēram: *Salīdzinājumā ar pagājušo gadu ienākumu apjoms ir palielinājies par 3%*! Taču tiek noklusēts, ka pirms diviem gadiem ienākumi samazinājušies par 7% un patiesībā reāla pieauguma nav.

Skaņas pavadījumu var uzskatīt par audiometrisko kanālu manipulatīvo procesu. Reklāmas muzikālais pavadījums var radīt stabilu asociatīvo saikni. Skaņas fons neļauj koncentrēties un kritiski novērtēt notiekošo.

3. Manipulatīvā iedarbība, kas balstīta uz konvencionālu spēku, jeb situatīvā iedarbība: tā pieprasa konvencionālu spēku izmantošanu. Tas nozīmē rēķināšanos ar normu un noteikumu ievērošanu. Pieņemot manipulācijas objekta stereotipisku uzvedību (paredzamību), manipulators rada noteiktas situācijas, kas ievirza manipulējamās personas darbību nepieciešamajā virzienā un liek viņam rīkoties tā, kā „paredzēts scenārijā", t.i., pēc noteiktiem šabloniem. Piemēram, biznesa etiķetes normu ievērošana ļauj personai, kas ir ieinteresēta nodibināt kontaktus, rēķināties ar vizītkaršu apmaiņu.

4. Manipulatīvā iedarbība, kas balstīta uz lomu (tuva manipulācijai, kas balstīta uz tēliem un rāmjiem), parasti ietver konvencionālu spēku izmantošanu attiecībā uz izveidoto tēlu. Šajā spēlē uzmanības centrā ir paša subjekta „izvēlētā" loma (bioloģiskā, sociālā utt.). Atcerēsimies: *dzīve – tas ir teātris*... Atjautīgs komunikators cenšas sev izdevīgi „nospēlēt" universālas lomas, kuras ir maksimāli pietuvinātas realitātei un kuras lielākā daļa auditorijas ir gatava attiecināt uz sevi. Ir nostiprinājušies priekšstati par tādām lomām kā *priekšnieks, veiksmīgs biznesmenis, mājsaimniece* u.c., kas tiek izmantotas reklāmā. Smaržu biznesā bieži tiek izmantota *ideālā vīrieša* vai *ideālās sievietes* (kā seksa simbola) loma, farmācijas biznesā – *ārsta* loma, pārtikas produktu vai sadzīves ķīmijas biznesā – *rūpīgās mātes* loma. Atcerēsimies zobu pastas, veļas pulveru un mazgāšanas līdzekļu reklāmas!

5. Darbības-priekšmeta manipulatīvā iedarbība, kas balstīta uz tādiem „automātismiem" kā inerce, ieradumi (vairākās izpausmēs līdzīga situatīvajai iedarbībai). Piemēram, firmas suvenīru (pildspalvas, kalendāri, krūzītes) dāvināšanu var attiecināt uz „perspektīvās" iedarbošanās kategoriju. Tā ir ieraduma vai pieķeršanās radīšana. Šāda „uzmanības izrādīšana"

zemapziņas līmenī izsauks nepieciešamās asociācijas un atgādinās par firmas produktiem vai pakalpojumiem. Tādējādi akcijas uzsācējs nodibina nepārtrauktu sakaru un nostiprina to kā ieradumu.

6. Manipulatīvā iedarbība ar adresāta personības izmantošanu, kas balstīta uz ilūziju par patstāvīgi pieņemtu lēmumu. Jāatceras vien izpārdošanas akcijas lielveikalos, kas pievilina pircēju pūļus, kuri vēlas iegādāties preces „lētāk". Tomēr lētticīgs pircējs, attaisnodams pirkumu ar „izdevīgumu", vēlāk attopas, ka viņa īpašumā nonākusi pavisam nevajadzīga lieta.

7. Manipulatīvā iedarbība, vēršoties pie tādām vērtībām, kas skar cilvēka bioloģiskās un materiālās vajadzības (veselība, ģimene, mājoklis, ienākumi, drošība utt.). Šīs vērtības tiek aktīvi izmantotas politikā un praktiski visās biznesa sfērās. Piemēram, jauna medikamenta un metāla durvju reklāma var izklausīties ļoti līdzīgi: „Mūsu kompānija uzņemsies atbildību par *jūsu veselību/jūsu mieru/jūsu drošību – jūtieties brīvi!*"

8. Manipulatīvā iedarbība, vēršoties pie garīgām vērtībām, t.i., izmantojot patriotisma jūtas, reliģisko piederību, pieklājības un morāles normas, atbildības sajūtu. Šāda pieeja paver plašu darbības lauku politiskajās manipulācijās. Piemēram: *Mēs nevēlamies varu, mēs vēlamies izglābt valsti* (X partijas līdera pirmsvēlēšanu paziņojums). Lai gan jāņem vērā, ka politiķu vidū ir sastopami arī patiesi un par savu taisnību pārliecināti cilvēki...

Manipulatīvā iedarbība komunikācijas procesā piedāvā valodas instrumentu veiklu izmantošanu. Valodas (runas) manipulāciju var izdalīt kā atsevišķu manipulatīvo iedarbību. Valodas manipulācijas formulējums: *valodas manipulācija sevī ietver īpašu teksta organizāciju, runas uzbūvi un veiklu valodas resursu izmantojumu, kas adresātu noved pie tāda lēmuma pieņemšanas, kas ir izdevīgs manipulatoram.*

Verbālās komunikācijas tehnoloģijas

Valodas resursi – sensus vārdi. Zināšanas par valodas manipulācijas paņēmieniem ļauj izvairīties no to negatīvas izmantošanas. Tomēr ir vērts izmantot šīs zināšanas pārliecinošas komunikācijas nodibināšanai.

Piemēram, pārzinot *sensoro asociatīvo lauku* fenomenu, var strukturēt tekstu, izmantojot tādus atslēgvārdus (*garša, krāsa, smarža* utt.), kuri atbilst noteiktām sajūtām – taustei, skaņai, krāsai, sāpēm, u.c. Šis paņēmiens tiek veiksmīgi izmantots pārnestajās nozīmēs; gan negatīvā (-), gan arī pozitīvā (+) nozīmē, jo ar tā palīdzību ir iespējams izsaukt spēcīgas asociācijas, kas

saistītas ar adresāta fizioloģisko pieredzi [Хазавгеров, Корнилова 2003: 104–105].

Garšas lauki var saturēt tādus īpašības vārdus kā *aromātisks, kraukšķīgs, salds, sulīgs* (+) un *rūgts, skābs, sāļš, sīvs* (-); lietvārdus: *rozīne, karamele, šokolāde, saldējums* u.c. (+) un *vērmele, pelējums, tauki* (-) u.c.

Smaržas lauki atbilst īpašības vārdiem *svaigs, aromātisks, saldens,* (+) vai *smirdīgs, sasmacis, sviedrains* (-) utt.; lietvārdiem: *apelsīns, vaniļa, kanēlis, lavanda, roze, kakao* (+) un *smirdoņa, siļķe, piedegums, puvums, naftalīns, smārds, mitrums, hlors* (-).

Garšas, smaržas un krāsas lauki bieži pārklājas. Tas tikai pastiprina asociatīvo iedarbību, izsaucot asociāciju virkni un bagātīgu emociju gammu. Piemēram, *apelsīns, aprikoze, ķirsis, mandarīns, citrons* u.c. – šie vārdi vienlaikus apzīmē gan garšu, gan krāsu, gan smaržu. Šādus *sensus vārdus* (mūsu lietotajā terminoloģijā – I.D.: sensus < lat. 'jūtas, sajūtas') plaši izmanto reklāmdevēji ar sadzīves ķīmiju, parfimēriju, farmācijas un pārtikas industriju saistītās jomās. Salīdzinājumam: *šis burvīgi smaržojošais dienas krēms piešķirs jūsu sejas ādai veselīgu aprikožu krāsas mirdzumu.*

Arī rādot nepievilcīgu ekonomiskās situācijas ainu vai kritizējot valdošās elites pieņemtus nepopulārus lēmumus, ar negatīvu *sensus vārdu* palīdzību ir iespējams teiktajam piešķirt izteiksmīgumu un spilgtumu. *Taustes lauka* leksēmu vidū var izcelt „sāpju izjūtu" sektoru, kura politisko un ekonomisko saturu parasti izmanto pārnestā nozīmē. Piemēram, lietvārdi (un vienas saknes darbības vārdi) – *sāpes, dedzināšana, augonis, rēta, dūriens*; darbības vārdi – *sist, vilkt, slāpēt, durt, zāģēt, sabradāt, sagraut, iepļaukāt, graut* u.c. Salīdzinājumam: *apslāpēt iniciatīvu, sagraut pretinieku, sabradāt oponentu* u.c.

Šādi *sensus vārdi* piešķir tekstam izteiksmīgumu un „uztveramību", izsauc cilvēkā sensoras asociācijas un caur tām – komunikatora nospraustajam uzdevumam atbilstošas emocijas.

Valodas vienības, kas izmantojamas kā valodas manipulācijas instrumenti – adverbu piemērā

Kā konkrētu piemēru gribētos minēt adverbu (apstākļa vārdu) izmantojumu manipulatīvajās darbībās. Kāpēc tieši apstākļa vārdu? Pirmkārt, apstākļa vārdiem kā kvalitatīviem un kvantitatīviem parametriem piemīt vērtējošas rakstura īpašības un, otrkārt, tie tekstā ir samērā „nemanāmi" (piemēram, mēra apstākļa vārdi), tādējādi manipulācija nav jūtama. Apstākļa vārds atkarībā no tā novietojuma teikumā, lai arī ne vienmēr pilnīgi skaidri,

tomēr veido vārdu savienojuma jēgu vai pat pilnībā to izsaka. No vārdu izmantošanas viedokļa manipulāciju „iespējamības" ziņā „piemērotākie" varētu būt mēra un veida apstākļa vārdi. Pēdējie ir piesātināti ar vērtējošu saturu un var „piešķirt nepieciešamo īpašību".

Piemēram, var plaši izmantot tādus apstākļa vārdus vai apstākļa vārdu salikumus, kas izsaka kādas parādības izpausmi: *ļoti, pilnīgi, pavisam, pilnībā, absolūti (absolūtais novērtējums)*; vai apstākļa vārdus, kas raksturo kādas parādības izpausmes relatīvo pakāpi: *pārāk daudz / pārāk maz; pārlieku, samērā, pietiekami, nedaudz, viegli, gandrīz, tikai (relatīvais novērtējums); vairāk / mazāk*.

Šādi apstākļa vārdi savienojami ar verbiem (darbības vārdiem), adjektīviem (īpašības vārdiem), kā arī ar pašiem adverbiem (apstākļiem). Piemēram: *nedaudz negaidīta politiķa reakcija* un *pilnīgi negaidīta politiķa reakcija; pateikts pilnīgi pareizi* un *pateikts gandrīz pareizi*; *ļoti palīdzējāt* un *nedaudz palīdzējāt*.

Zināšanas par apstākļa vārdiem var palīdzēt radīt efektīvu tekstu arī uz citas teksta daļas bāzes, taču nevis ar mērķi manipulēt, bet lai iespējami precīzāk paustu savu viedokli un mācētu atšķirt runas manipulatorus no vārda meistariem.

Runas resursi pieļauj to atšķirīgu izmantošanu taktiskās piemērošanas ziņā

Ko gan nozīmē *manipulatīva valodas taktika*? Ar to ir jāsaprot *runas darbība, kas atbilst noteiktam izvēlētās stratēģijas posmam un ir vērsta uz adresāta apziņas ievadīšanu noteiktā gultnē*. Jebkura taktika paredz un satur (izmanto) pārliecinošas komunikācijas vai arī runas manipulācijas paņēmienus, t.i., izteikumu vai teksta uzbūves tehniku.

Var sniegt nākamo manipulatīvo darbību sistematizācijas variantu: *neitralitātes stratēģija tiek uzskatīta par pamata stratēģiju*, bet nepieciešamā manipulatīvā iedarbība tiek panākta ar *realizācijas pazemināšanas stratēģiju* vai *paaugstināšanas stratēģiju*, kas pieprasa noteiktas *taktikas palīdzību*.

Piemērs.

1. Pamatinformācija: *Viņi ir izpildījuši uzdevumu par 60% (t.i., puse darba ir izpildīta)*. *Neitralitātes stratēģija* sevī ietver parastas *informēšanas* taktiku.
2. *Pazemināšanas stratēģija* tiek realizēta, izmantojot *negatīva raksturojuma* taktiku (-): *Viņi ir izpildījuši uzdevumu tikai par 60% (t.i., tikai puse darba ir izpildīta – līdz darba pabeigšanai vēl ir tālu)*.

3. *Paaugstināšanas stratēģija* tiek realizēta, izmantojot *pozitīva raksturojuma* taktiku (+): *Viņi gandrīz ir izpildījuši uzdevumu, veicot to par 60% (t.i., darbs ir jau pusē – drīzumā tas tiks veiksmīgi pabeigts).*

Šāda viegli saprotama universāla trīskārša valodas sistēma ietver milzīgu tās izmantošanas potenciālu. Kā sākuma (bāzes) punkts tiek izmantota informācija, kam nav vērtējoša rakstura. Pēc tam atkarībā no uzstādītā mērķa tiek izvēlēta stratēģija un izmantota nepieciešamā taktika (+/-) [Диманте 2011: 152–156].

Zināšanas par valodas manipulācijas paņēmieniem arī padara iespējamu *pretdarbību tai*. Manipulācijas pretdarbības veidi ir kompleksa pieejamās informācijas analīze, no dažādiem avotiem saņemtās informācijas organizācija, paļaušanās tikai uz faktiem.

LITERATŪRA

Диманте, И. Большая сила маленького слова (к вопросу о языковых манипуляциях). В кн.: *Русистика и современность. 13-я международная научная конференция.* Сборник научных работ. – Рига: Балтийская международная академия, 2011, с. 152–156.

Иссерс, О. *Речевое воздействие* [Учебное пособие]. – Москва: Флинта: Наука, 2009. 224 с.

Копнина, Г. *Речевое манипулирование* [Учебное пособие]. – Москва: Флинта, 2008. 176 с.

Михалёва, О. *Политический дискурс как сфера реализации манипулятивного воздействия*. Диссертация кандидата филологических наук. – Иркутск, 2004, с. 58–87.

Хазавгеров, Г., Корнилова, Е. *Риторика для делового человека: Учебное пособие*. 2-е изд. – Москва: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2003. 136 с.

Hans-Harry DRÖßIGER
(Universität Vilnius, Geisteswissenschaftliche Fakultät Kaunas)

Schimpfwörter in den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. Beobachtungen und Hypothesen

Summary

Invective Words in the Complete Fairy Tales of the Brothers Grimm. Observations and Hypotheses

The Grimm's Fairy Tales are an essential part of the German literature and folklore. For this reason, the Fairy Tales represent a certain period of the historical development of the German language and the socio-cultural background knowledge of publishing period of the Fairy Tales in the 19th century as well as of the epoch from the 16th to the beginning of the 19th century. The vocabulary of the Fairy Tales is not only used to refer to persons, things, events, and activities, but also to function as evaluative words, especially of persons. Evaluations are very important in the case of Fairy Tales because of the immanent polarisations like POOR – RICH, GOOD – BAD, BEAUTY – UGLY [cf. Metzler Literatur Lexikon 1990: 292]. With respect to these polarisations, words can be used as swear words or invectives in the Fairy Tales. From the point of view of linguistics, these invectives can be analysed as lexicological and semantic as well as pragmatic and textual phenomena. As conclusions of these linguistic description, hypotheses of the role and place of invective speech acts in a linguistic-cultural community will be worked out.

Keywords: *pejorative, term of abuse, German language, fairy tale, Brothers Grimm*

*

Einleitung und Ziel des Beitrages

Die Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm (KHM) stellen ein Stück deutschsprachiger Literatur und Volkskunde dar, wobei sie auch Zeugnisse einer bestimmten Stufe der Entwicklung der deutschen Sprache und dadurch auch eine Wissensrepräsentation darstellen, und zwar auf zweierlei Weise: „Aufgrund ihrer Entstehungsgeschichte erscheinen die Texte zum einen **zeitgebunden** an die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts und zum anderen als Märchengeschichten **zeitverweisend** auf den Zeitraum vom späten Mittelalter bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts." [Drößiger 2012: 360] Das Vokabular der KHM erfüllt neben den Bezeichnungs- und

Referenzfunktionen auf Personen, Dinge, Ereignisse und Handlungen auch eine Wertungsfunktion, die sich in den KHM besonders deutlich auf Personen bezieht. Wertungen spielen also eine Rolle, denn typisch für das Märchengenre seien auch Polarisierungen wie Arm – Reich, Gut – Böse, Schön – Hässlich [vgl. Metzler Literatur Lexikon 1990: 292].

Das Ziel dieses Beitrages besteht darin, Schimpfwörter als spezielle wertende Lexik zu ermitteln und ihre Einbindung in den Text linguistisch zu beschreiben. Als Konsequenz aus diesen Beobachtungen lassen sich Hypothesen zum allgemeinen Phänomen der Beschimpfung in einer Sprach- und Kulturgemeinschaft formulieren.

Theoretische Ausgangspositionen

Über Wertung in der Linguistik zu schreiben bedeutet, den Bereich der Linguistik zu verlassen, in andere Gebiete der Geistes- und Sozialwissenschaften vorzudringen, aber letztendlich wieder in die Linguistik zurückzukehren, denn trotz oder gerade wegen der Tatsache, dass es ein Wertungswissen gibt, das intentions-, situations- und handlungsabhängig ist, braucht man den sprachlichen Ausdruck, dieses Wertungswissen mitzuteilen oder einzusetzen, aber auch anderes Wissen, auf das sich Wertung bezieht, aufzubauen und anwendungsbereit zu machen.[1]

> „Wertung als kognitiver Prozeß bei der Wahrnehmung und geistigen Verarbeitung der Welt ist prinzipiell kommunizierbar, so u. a. mittels Sprache. Wertungen werden durch bestimmte sprachliche Handlungen ausdrückbar, z. B. durch **Feststellen** eines bestimmten Werturteils (Loben, Tadeln), durch **Argumentieren, Erörtern** (Vergleichen verschiedener Werturteile), wobei die **Einstellungskundgabe** des Sprechers/Schreibers direkt oder implizit ausgedrückt sein kann (bis hin zum Metasprachlichen).“ [Drößiger 1995: 29]

Ausgehend von der o. g. „Feststellung eines Werturteils“ können zwei Arten der Wertung unterschieden werden: Loben und Tadel oder anders gesagt positive Wertung und negative Wertung (Pejoration).

Schimpfwörter sind ein sprachliches Mittel, die dem Ausdruck einer negativen Wertung (Pejoration) dienen und dadurch zum Bestandteil des kommunikativen Aktes der Beschimpfung werden.

---

[1] Ausführlicher zu diesen Zusammenhängen s. Drößiger [1995] und die dort angegebene Literatur.

> „Unter Beschimpfungen fassen wir alle diejenigen sprachlichen Handlungen, die konventionalisiert verletzend, abwertend oder benachteiligend wirken können und in und durch welche solche Vorstellungen in der sprachlichen Appellation auf Personen reproduziert werden." [Acke/Hornscheidt/Jana 2011: 9]

Hieran lässt sich erkennen, dass Schimpfwörter als Bestandteil von Beschimpfungen ein anderes kommunikatives oder diskursives Potenzial aufweisen als „normale" lexikalische Einheiten. Indem sie etwas bei der gemeinten Person bewirken sollen, also Schimpfwörter eine Perlokution erzeugen, tritt an die Stelle der Referenz die **Appellation** [vgl. Hornscheidt 2011: 40] als Funktion dieser lexikalischen Einheiten. Schimpfwörter bezeichnen nicht einen Menschen, referieren nicht auf ihn, sondern drücken eine Einstellung (Meinung) über ihn aus, die in ihm eine Reaktion, eine Handlung auslöst.

Dies alles zusammengefasst, ergeben sich folgende Hypothesen:

- **Schimpfwörter** sind mit einer Appellation (Perlokution) konnotierte Einheiten des Wortschatzes, die lexikografisch kodifiziert werden können. Die Lemmata der als Schimpfwörter auftretenden lexikalischen Einheiten enthalten entsprechende metasprachliche Markierungen, z. B. „pej(orativ)", „vulgär", „umgangssprachlich", „derb", „derb-abwertend".
- **Beschimpfungen** sind Sprechakte oder Teile davon, wobei jedoch ihr perlokutionäres Potenzial in diesen Sprechakten umgesetzt werden soll (oder muss). Geschieht dies, so kann von einer Appellation als Sonderart eines perlokutionären Sprechaktes gesprochen werden. Legt man jedoch diese Appellation zugrunde, ergeben sich theoretisch-definitorische Abgrenzungsprobleme zu anderen perlokutionären Akten wie „Beleidigung", „Schmähung" oder „Diskriminierung" [s. Acke/Hornscheidt/Jana 2011: 7–14].
- **Pejoration** ist dann logischerweise als sprachlich-kognitives Konzept zu verstehen, das auf der Tatsache basiert, dass die Sprachträger im permanenten Umgang mit der Lebensumwelt Wertungen vollziehen, unter denen die negativen Wertungen eine stärkere Bedeutsamkeit aufweisen als ihr positives Gegenstück. Dieser Umstand lässt sich wiederum damit begründen, dass Pejoration stets mit dem sozio-kulturellen Hintergrundwissen verknüpft erscheint, so dass von einem sprachkulturellen Diskurskonzept gesprochen werden kann. Im Hinblick auf die theoretische Erfassung der Pejoration in der Linguistik zeigt sich

eine disziplinäre Vielfalt bei ihrer Thematisierung, u. a. in Semantik/Semasiologie[2], Stilistik[3], Kommunikationslinguistik[4].

Das Untersuchungskorpus

Die *Ausgabe letzter Hand* der Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm von 1857 bildet das Untersuchungskorpus dieser Betrachtungen. Obwohl es sich insgesamt um 200 kanonisierte Märchentexte handelt, ist die Anzahl der Schimpfwörter relativ gering und deshalb zwar nicht repräsentativ für den Schimpfwortbestand im Allgemeinen, aber geeignet für eine punktuelle Beobachtung[5]. In einer Voruntersuchung konnten insgesamt 19 Substantive, die mehrfach in den Texten auftreten, als kodifizierte Schimpfwörter ermittelt werden (in Klammern die Nummer des Märchens):

> *Der Böse* (4, 31, 47), *Bösewicht* (5, 13, 36, 46, 76, 110, 171, 192), *Dickkopf* (7), *Diebsvolk* (10), *Galgenschwengel* (17), *Gesindel* (4, 38, 161), *Grobian* (7), *Klotzauge* (7), *Klotzkopf* (39), *Lügenbrut* (36), *Lumpengesindel* (10), *Schelm* (27, 171), *Spitzbube* (7, 110), *Taugenichts* (4), *Ungetüm* (5, 27, 146, 174, 193), *Unhold* (4, 195), *Wasserpatscher* (7), *Wechselbalg* (39), *Wicht* (4, 37, 177, 193)

Hinzu kommen frei gebildete Wortgruppen, die eine lexikalische Einheit mit einer negativen Wertungskonnotation aufweisen und daher als Beschimpfung benutzt werden. Das betrifft vor allem *böse* in:

> *böse Stiefmutter* (9, 11), *böse Frau* (9, 43), *böse Hexe* (11, 15, 22, 123), *das böse Weib* (13, 53), *der böse Bruder* (28), *böse Mutter* (49), *böse Schwiegermutter* (49), *böse Buben* (157) und *der böse Mann* (185)

---

[2] Siehe u. a. Ullmann, S. *Grundzüge der Semantik. Die Bedeutung in sprachwissenschaftlicher Sicht*. – Berlin. New York: de Gruyter, 1972, S. 95, 170, 205.

[3] Siehe u. a. Sandig, B. *Textstilistik des Deutschen*. – Berlin. New York: de Gruyter, 2006, S. 248–256.

[4] Siehe u. a. Hundsnurscher, F. Streitspezifische Sprechakte: Vorwerfen, Insistieren, Beschimpfen. – In: Preyer, G.; Ulkan, M.; Ulfig, A. (Hrsg.): *Intention – Bedeutung – Kommunikation. Kognitive und handlungstheoretische Grundlagen der Sprechakttheorie*. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1997, S. 363–375.

[5] Die Kodifizierung entspricht der lexikografischen Quelle zur Entstehungszeit der Märchen, dem DWB der Brüder Grimm. Das DWB verzeichnet insgesamt rund 600 mit „Schimpfwort" markierte Einträge, vgl. URL: http://woerterbuchnetz.de/DWB/call_wbgui_py_from_form?text pattern=Schimpfwort&lemmapattern=&sigle=DWB&lemid=GA00001&mode=Volltextsuche [2013-02-20].

Die Schimpfwörter in den KHM

Insgesamt lassen sich drei Verwendungsweisen der Schimpfwörter in den KHM beobachten:

1. Eine angesprochene, in einer Dialogsituation anwesende Person wird negativ bewertet, z. B. in:

(1) „O du **Wicht**, „rief er," nun sollst du bald lernen, was Gruseln ist, denn du sollst sterben." (KHM 4)[6]

(2) „Willst du schweigen, **du böse Kröte**", sprach er, „sonst schieß ich dich tot." (KHM 85)

(3) Das sah er ein Weilchen ruhig mit an, als es ihm aber zu arg ward, faßte er sein Schnitzmesser und rief „fort mit dir, du **Gesindel**", und haute auf sie los. (KHM 4)

(4) Der Weg führte ihn in einen Wald, und da sah er einen Rabenvater und eine Rabenmutter, die standen bei ihrem Nest und warfen ihre Jungen heraus. „Fort mit euch, ihr **Galgenschwengel**," riefen sie, „wir können euch nicht mehr satt machen, ihr seid groß genug, und könnt euch selbst ernähren." (KHM 17)

(5) „Sie wollen dir den Garaus machen und den Wald von einem **Ungetüm**, wie du bist, säubern." (KHM 193)

(6) Da trat er zu dem Juden, der auf der Erde lag und nach Atem schnappte, und sagte „**Spitzbube**, jetzt gesteh, wo du das Geld her hast, oder ich nehme meine Geige vom Hals und fange wieder an zu spielen." (KHM 110)

(7) Er wartete noch eine gute Weile, bis der Abend anbrach und er nach Haus mußte, da schimpfte er die Frösche aus und rief „ihr **Wasserpatscher**, ihr **Dickköpfe**, ihr **Klotzaugen**, ein groß Maul habt ihr und könnt schreien, daß einem die Ohren weh tun, aber sieben Taler könnt ihr nicht zählen: meint ihr, ich wollte da stehen bis ihr fertig wärt?" (KHM 7)

Die Tatsache der Ansprache einer zweiten Person in einer Dialogsituation ist nicht nur an der wörtlichen Rede zu erkennen, sondern auch an den dafür typischen Kollokationen, in der Regel in der Gestalt der Anredepronomen *du* oder *ihr*. Im Beispiel (5) wird durch den formulierten Vergleich *wie du bist* der Bezug des Schimpfwortes auf die angesprochene Person unterstützt. Im Beispiel (6) kommt noch der Imperativ Singular

[6] Hervorhebungen in den Märchenzitaten vom Autor des Artikels.

gesteh hinzu, um die angesprochene Person zusätzlich zu einer Äußerung zu bewegen, und das Beispiel (7) enthält außerdem das performative Verb *ausschimpfen*, um die kommunikative Handlung des Sprechers expressis verbis darzustellen.

2. Eine der handelnden Figuren bewertet eine dritte, in der gegebenen Rede- oder Dialogsituation nicht anwesende Person negativ:

(8) Der Jude war ihm nachgeschlichen und hörte, wie er mit sich allein brummte „nun hat mich der **Spitzbube** von König doch hinters Licht geführt!“ (KHM 7)

(9) Da stand der Jäger auf und sprach „gnädigster Herr Vater, sie ist noch am Leben, und ich bin ihr Sohn, und die wilden Tiere haben ihn nicht geraubt, sondern der **Bösewicht**, der alte Koch, hat es getan, der hat mich, als sie eingeschlafen war, von ihrem Schoß weggenommen und ihre Schürze mit dem Blut eines Huhns betropft.“ (KHM 76)

(10) „Euer Junge,“ rief sie, „hat ein großes Unglück angerichtet, meinen Mann hat er die Treppe hinabgeworfen, daß er ein Bein gebrochen hat: schafft den **Taugenichts** aus unserm Haus.“ (KHM 4)

In den Beispielen (8) bis (10) ist das Schimpfwort als Ausdruck der Appellation mit einem referenziellen Ausdruck für die gemeinte Person verbunden. Dieser referenzielle Ausdruck erscheint semantisch-kognitiv als Personenkategorie – in (8) *König*, in (9) *der alte Koch*, in (10) *Junge*. In syntaktischer Hinsicht ist der referenzielle Ausdruck in Form des Attributes – in (8) als Präpositionalattribut und in (9) als Apposition – gegeben. Im Beispiel (10) wird die Verbindung zwischen Referenz und Appellation durch Mittel der Kohäsion, hier Pronominalität, hergestellt, denn ***der*** *Taugenichts* ist mittels der Pronomen *euer* und *er* thematisch mit *Junge* verknüpft.

(11) „Nichts Besseres,“ antwortete die Alte, „als daß man den **Bösewicht** in ein Faß steckt, das mit Nägeln ausgeschlagen ist, und den Berg hinab ins Wasser rollt.“ (KHM 13)

(12) „Der gottlose **Bösewicht!**“ schrie der Schneider, „so ein frommes Tier hungern zu lassen!“ [...] „O die **Lügenbrut!**“ rief der Schneider, „einer so gottlos und pflichtvergessen wie der andere! ihr sollt mich nicht länger zum Narren haben!“ (KHM 36)

Die Beispiele (11) und (12) enthalten allein in der wörtlichen Rede keine referenziellen Ausdrücke. Der thematische Zusammenhang zwischen

Appellation und Referenz wird erst deutlich, wenn der dem Dialog vorausgehende Text berücksichtigt wird. In (11) ist die gemeinte Person zwar *die Alte*, jedoch genügen die in der wörtlichen Rede vorhandenen Mittel der Kohärenz und der Kohäsion nicht, diesen Zusammenhang zu verdeutlichen.

Eine besondere Beziehung zwischen Appellation und Referenz zeigt das Beispiel (12). Mittels der Schimpfwörter – zunächst im Singular (*Bösewicht*), dann im Plural (*die Lügenbrut, [...]* ***einer*** *so gottlos und pflichtvergessen wie* ***der andere***) – referiert **und** appelliert der Schneider auf seine Söhne, wobei er deren Handlungen in einer Art Rückschau und Zusammenfassung der Ereignisse bewertet.

3. Keine der handelnden Personen benutzt Schimpfwörter, sondern aufgrund der auktorialen Erzählperspektive werden Schimpfwörter eher als **Referenz** auf bestimmte Personen in die Beschreibung der Handlung einfügt.

(13) Als aber eben die Hochzeit sollte gefeiert werden, da regte sich der alte Herr Fuchs unter der Bank, prügelte das ganze **Gesindel** durch und jagte es mit der Frau Füchsin zum Haus hinaus. (KHM 38)

(14) Dann schnitt sie dem **Ungetüm** den Wanst auf, und kaum hatte sie einen Schnitt getan, so streckte schon ein Geißlein den Kopf heraus, und als sie weiter schnitt so sprangen nacheinander alle sechse heraus, und waren noch alle am Leben, und hatten nicht einmal Schaden gelitten, denn das **Ungetüm** hatte sie in der Gier ganz hinuntergeschluckt. (KHM 5)

Schlussfolgerungen

Um Beschimpfungen mittels bestimmter Wörter ausdrücken zu können, muss in einer Sprache ein bestimmtes sprachlich-kognitives Potenzial bestehen, um aus „normalen" Wörtern Schimpfwörter zu machen. Das, was in der klassischen Lexikologie fälschlicherweise als „Bedeutungsverschlechterung" bezeichnet wird (denn es „verschlechtert" sich ja nicht die Bedeutung eines Wortes, sondern bestimmte Wörter werden anstatt zur Referenz zur Appellation verwendet), ist ein Ausbau und Umbau des Wertungswissens in einer Sprach- und Kulturgemeinschaft. „Wertung wird [...] möglich, wenn Lexikoneinheiten in einem referentiellen Akt, eingebunden in eine Situation, eine Szene, einen Verstehensrahmen, gebraucht werden. Dieser referentiell-wertende Einsatz von Lexikoneinheiten soll als eine Art spezifischer Umkodierung des Lexikoneintrages verstanden werden [...]" [Drößiger 1995: 30] Es handelt sich bei diesen „Umkodierungen" um Kon-

zeptualisierungen bestimmter Sprach- und Wissensbereiche, die in einer Sprach- und Kulturgemeinschaft als evaluatives Diskurspotenzial konventionalisiert und auch kodifiziert sein können.

Marehn nennt in ihrem Beitrag in Hornscheidt/Jana/Acke (Hrsg.) (2011) für die Gegenwart fünf Sprach- und Wissensbereiche, die dem Ausbau und der Gestaltung des pejorativen Wertungswissens dienen: SEXUALITÄT, HANDICAPS, ERSCHEINUNGSBILD, TIERE, KÖRPERTEILE [s. Marehn 2011: 95–125]. Bis auf SEXUALITÄT sind die Konzepte bei den Schimpfwörtern in den KHM zu finden, z. B. *Wicht* (geringer Wuchs – HANDICAP), *Wechselbalg* (ERSCHEINUNGSBILD), *böse Kröte* (TIER), *Klotzauge, Klotzkopf* (KÖRPERTEILE).

Aus den Beobachtungen zu den Schimpfwörtern in den KHM kann geschlussfolgert werden, dass Schimpfwörter entstehen, wenn in einer kommunikativen Situation **ein Anlass** zu deren Benutzung besteht und wenn der Gebrauch von Schimpfwörtern in einer Sprach- und Kulturgemeinschaft nicht nur konventionalisiert, sondern auch **akzeptiert** ist. Anders ausgedrückt, Schimpfwörter werden verwendet, wenn es in einer Sprach- und Kulturgemeinschaft eine **„Kultur"** der Beschimpfung gibt, die als Komplement zu einer Kultur der Höflichkeit und des Lobes aufgefasst werden kann.

QUELLEN

Grimm, Jacob; Grimm, Wilhelm. *Deutsches Wörterbuch*. 1998–2004. – URL: http://www.dwb.uni-trier.de/ [22.02.2013] [Original: 1852–1960] [= DWB]

Grimm, Jacob; Grimm, Wilhelm. *Kinder- und Hausmärchen. Ausgabe letzter Hand mit den Originalanmerkungen der Brüder Grimm. Mit einem Anhang sämtlicher, nicht in allen Auflagen veröffentlichter Märchen und Herkunftsnachweisen hrsg. von Heinz Rölleke*. – Stuttgart: Reclam, 2010. – 3 Bde. [Original: 1857]

LITERATUR

Acke, H. Zum Umgang mit Pejorisierungen in einsprachigen Wörterbüchern. – In: Acke, J. *Hornscheidt*; (Hrsg.), 2011, S. 69–94.

Acke, H., Hornscheidt, A. L., Jana, I. Einleitung. – In: Hornscheidt; Jana; Acke (Hrsg.), 2011, S. 7–14.

Drößiger, H. H. Wertung und Lexikon. Eine Betrachtung. – In: Pohl, I., Ehrhardt, H. (Hrsg.): *Wort und Wortschatz. Beiträge zur Lexikologie*. – Tübingen: Niemeyer, 1995, S. 25–34.

Drößiger, H. H. *„Es war einmal...“* – Grimms Märchen und die interkulturelle Kommunikation. – In: *Valoda – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXII. Scientific Readings. University of Daugavpils/Latvia*. – Daugavpils: Saule, 2012, S. 352–362.

Hornscheidt, A. L. Pejorisierung – ein konstruktivistisches Konzept zur Analyse von Beschimpfungspraktiken. – In: Hornscheidt; Jana; Acke (Hrsg.), 2011, S. 15–45.

Hornscheidt, A. L., Jana, I., Acke, H. (Hrsg.). *Schimpfwörter – Beschimpfungen – Pejorisierungen. Wie in Sprache Macht und Identitäten verhandelt werden*. – Frankfurt/Main: Brandes & Apsel, 2011.

Marehn, G. ‘Friss einen Hund, du hässliche Hure!’ – Zur sprachlichen Konstruktion von Vorstellungen über Normalität und Abweichung. – In: Hornscheidt, J., Acke (Hrsg.), 2011, S. 95–125.

Metzler Literatur Lexikon. Hrsg. von Günther und Irmgard Schweikle. – Stuttgart: Metzler, 1990. – 2., überarbeitete Auflage.

Александр ГРИЩЕНКО
(Московский педагогический государственный университет)

Слова *россияне* и *казахстанцы* в русской речи России и Казахстана*

Summary

The Words *Rossiyane* and *Kazakhstantsy* in Russian Speech in Russia and Kazakhstan

In contemporary Russian speech we can see a competition between a number of ethonyms, standing for the major population of some countries, and relevant inhabitants' names in general, e.g., *russkie* 'ethnic Russians; East Slavic ethnic group native to Russia' vs. *rossiyane* 'citizens or inhabitants of the Russian Federation', and respectively *latyshi* 'ethnic Latvians' vs. *latviytsy* 'inhabitants of Latvia', *kazakhi* 'ethnic Kazakhs' vs. *kazakhstantsy* 'inhabitants of Kazakhstan', etc. The latter variants are used much less frequently according to the Russian National Corpus data, but the frequency of inhabitants' names is higher in mass media discourse.

In 2012 we conducted a linguistic survey among Almaty and Moscow 17–21 year old students, in which they were to answer – in Russian – the questions *Who lives in Russia?* and *Who lives in Kazakhstan?* along with other places, e.g. steppe, mountains, city, province, Moscow, Mars, etc. The questions did not provoke the usage of ethonyms in the answers, but many respondents preferred them to inhabitants' names, when a name of a country was mentioned. Thus, 82% Moscow and 55% Almaty respondents believe that *rossiyane* live in Russia, with 12.2% and 22.6% respectively – that *russkie* live there. The answers to the second relevant question mirrored the former: 59.7% Almaty and only 9.4% Moscow respondents believe that *kazakhstantsy* live in Kazakhstan, with 34.1% and 85.3% respectively – that *kazakhi* live there.

Therefore respondents are more likely to choose the special inhabitants' name according to their country, while a foreign country more often is perceived as more mono-ethnic than their own one, with the views on the monoethnicity of neighboring country being more rigid in Russia than Kazakhstan.

Key words: *ethnonym, katoikonym, politic linguistics, corpus linguistics, ethnicity, identity, linguistic experiment*

---

* Работа выполнена на средства гранта Президента РФ по государственной поддержке молодых российских учёных – кандидатов наук МК-3307.2013.6, проект: «"Своя" и "чужая" этничность в русской лексике и фразеологии».

*

В современной русской речи наблюдается конкуренция между ограниченным рядом этнонимов, обозначающих основное население нескольких стран, и связанных с ними катойконимов – названий жителей тех же стран в целом: *Два названия* – Русь *и* Россия – *создали два гнезда производных слов, одно из которых объединено значением 'национальность', а другое – 'принадлежность к России, проживание в ней', ср.* русский *(прил.) и* российский*;* русский *(сущ.) и* россиянин *и т. д. Такая дифференциация образованиям от названий большинства стран не свойственна; эти образования (*поляк, чех, литовец *и т. п.) чаще всего обозначают только национальность <...>. Пары слов типа* латыши *'нация, основное население Латвии, а также лица, относящиеся к этой нации' и* латвийцы *'население Латвии', или* казахи *и* казахстанцы *– единичны, и вторые члены этих пар менее употребительны, чем первые <...>* [Улуханов 2008: 171]. При этом, однако, употребительность слов с основами *россиян-* и *российск-*, по данным Национального корпуса русского языка (http://www.ruscorpora.ru/ – далее НКРЯ), стала резко возрастать с 1990-х гг., а в период 2001–2006 гг. она даже превзошла употребительность слов с основой *русск-*, особенно в текстах российских СМИ (Газетный подкорпус НКРЯ) [Грищенко 2012а: 131–135].

Употребительность других приведённых И.С. Улухановым пар распределена в НКРЯ принципиально иначе, ср.: *латвиец* 5 (в т. ч. мн. ч. *латвийцы*, в котором обычно нейтрализуется признак пола), *латвийка* 2 vs. *латыш* 1032 (в т. ч. латыши), *латышка* 112 – итого этнонимов в 163 (!) с лишним раза больше, хотя соответствующие названия жителей считаются нормативными уже в словаре Ушакова [Ушаков 1938: 28]; *казахстанец* 25 (в т. ч. *казахстанцы*), *казахстанка* 0 vs. *казах* 641 (в т. ч. *казахи*), *казашка* 63 – итого этнонимов больше в 28 раз. В Газетном подкорпусе соотношение иное – сдвинутое в пользу названий жителей: «латышей» здесь больше уже в 4,5 раз, а «казахов» – лишь в три раза, что свидетельствует об ориентации дискурса современных российских СМИ в большей степени (по сравнению со средними статистическими данными) на гражданскую, нежели этническую идентичность.

Однако насколько приведённые корпусные данные соотносятся с обыденным словоупотреблением носителей русского языка? И как влияет на предпочтения этнонимов или катойконимов идентичность самих носителей? Для ответа на эти вопросы нами был проведён лингвистический эксперимент – анонимное анкетирование студентов

высших учебных заведений – в ноябре 2012 г. в Алма-Ате (226 анкет) и в декабре 2012 г. в Москве (245 анкет). Из анкетных данных респонденты указывали свой пол, возраст, факультет (специальность), национальность, основной язык общения (которых могло быть несколько) и связь с той или иной страной и тем или иным регионом. Респондентам было предложено ответить на типовой вопрос «Кто живёт в/на...» – и следовал список 18 локусов, для которых нужно было привести соответствующие названия жителей, при этом только для пяти из них возможно было указать в ответах не собственно катайконим, но и этноним (*...в Казахстане?... в Латвии?... в Финляндии?... в России?... в Адыгее?*), тогда как остальные имена не предполагали никакой этнической привязки и среди них были как собственные, так и нарицательные (*степь*, *Москва*, *Земля*, *провинция*, *город*, *горы*, *Юг*, *Чёрное море*, *Марс*, *Африка*, *Север*, *Волга*, *Париж*), что должно было скрыть от респондентов основную цель исследования и обеспечить чистоту эксперимента.

Средний возраст опрошенных составил 19 лет, это были студенты различных факультетов (не филологических, географических и исторических – также для чистоты эксперимента) Казахского национального педагогического университета им. Абая, Алматинского университета энергетики и связи, University of International Business, Московского педагогического государственного университета и Московского государственного университета путей сообщения (МИИТ). Результаты анкетирования по вопросам «Кто живёт в России?» и «Кто живёт в Казахстане?» представлены в гистограммах 1 и 2.

Несмотря на явное преобладание ответа *россияне* на вопрос «Кто живёт в России?», затруднения в подборе нужного слова испытывали не только казахстанские респонденты, среди которых значительная часть владела русским языком в качестве неродного, но и российские: пять алма-атинских студентов ответили *россиянцы*, по одному в Москве и Алма-Ате – *российцы*, и эти слова, кажущиеся на первый взгляд окказиональными, в действительности встречаются и в письменном узусе [Грищенко 2012б]. Другие единичные ответы на этот вопрос, полученные в Алма-Ате: *руссы*, *россиянки*, *россиянские*, *россии*, *граждане России*, *жители России*, *чимкентцы*, *москвичи*, *бедные*, *люди* (дважды); в Москве: *приезжие*, *руссияне*, *славяне*, *люди*, *грамотные*. Незначительная доля и российских, и казахстанских респондентов не обошлась однозначным ответом: *русские и россияне*, *русские и другие нации*, *разные народы*, *русские и т. д.*, *разные нации*, *много кто* и т. п.

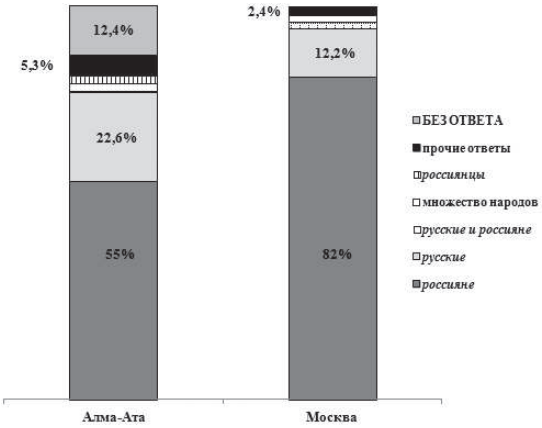

Гистограмма 1. **«Кто живёт в России?»**

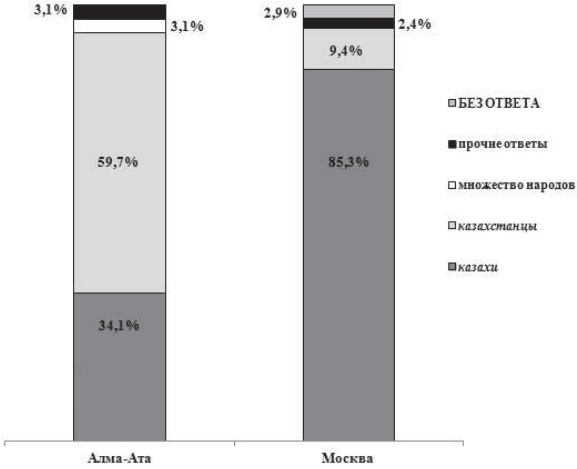

Гистограмма 2. **«Кто живёт в Казахстане?»**

Зеркальным образом распределились между Москвой и Алма-Атой ответы на вопрос «Кто живёт в Казахстане?», и при этом к большей вариативности в ответах и к отсутствию ответа, естественно, были склонны респонденты иной страны: так, в московских анкетах по одному разу встретились *казахстане*, *люди*, *народ*, *казахсты*, *азиаты*, *чурки*, зато ни в одной из анкет не были отражены представления о полиэтничности

Казахстана, тогда как семь алма-атинских респондентов ответили на этот вопрос *казахи и др.*, *разные национальности*, *казахи и все нации* и т. п.

Полученные данные в целом обращают внимание на такую тенденцию: несмотря на то что наша анкета не предполагала в ответах этнонимы (в ней не было ни одного названия страны, для которой нет специального названия жителей, отличающегося от соответствующего этнонима), респонденты тем не менее указывали их, когда им приходилось подобрать название жителей страны. Это может свидетельствовать, во-первых, об укоренённости в обыденном сознании представлений о непосредственной связи между этничностью и государственностью, во-вторых, о слабых позициях в системе названий жителей вообще названий жителей стран, для которых традиционно использовались именно этнонимы. Кроме того, оказалось, что специальное название жителей респонденты чаще выбирали для собственной страны, тогда как чужая страна представлялась им в большей степени, чем своя, моноэтнической, причём представления о моноэтничности соседнего, в действительности полиэтнического, государства значительно сильнее в России, чем в Казахстане, тогда как жители последнего достаточно хорошо осведомлены о полиэтничности России.

Причины того, что для своей страны респонденты чаще выбирали название жителей, могут лежать и в экстралингвистической плоскости. Так, например, широкая употребительность термина *россияне* среди представителей молодого поколения жителей России, родившихся уже после распада СССР, обусловлена его преобладанием в языке СМИ. Некоторые исследователи полагают в этой связи, что словом *россияне* целенаправленно вытесняется этноним *русские* [Трубачев 2005: 234–235], что этот процесс можно охарактеризовать как манипуляцию сознанием [Васильев 2008]. Подобным же способом пытаются объяснить и экспансию термина *казахстанцы*: *Президент Назарбаев, собственными глазами наблюдая за вооруженным противоборством вокруг спорных территорий, сделал ставку не на этнический национализм, а на концепцию гражданской нации. <...> Сегодня во всех международно-правовых документах этого государства используется политическая («казахстанцы»), а не этническая («казахи») идентификация* [Маркедонов 2009: 138]. Однако столь прямолинейную корреляцию между нашими статистическими данными и изменениями в идентичности проводить нельзя: на открытый вопрос об идентичности «Кем Вы себя ощущаете в большей степени – русским или россиянином?» (исследование Института

общественного мнения «Квалитас» 2005 г. в г. Воронеже) большинство респондентов (66%) отвечало «русскими», причём «так считают не только русские по паспорту, но и представители иных (не русских) национальностей» [Романович 2005: 145–146].

Окончательно установить, являются выявленные нами тенденции следствием лишь внутриязыковой перестройки лексической системы или, напротив, зависят от социально-политических процессов, непосредственно влияющих на язык, поможет и аналогичное анкетирование в других государствах бывшего СССР со значительной долей русскоязычного населения (например, в Латвии и Украине), а также в некоторых национальных республиках Российской Федерации, и корпусный анализ русскоязычных СМИ этих государств, и интервьюирование соответствующих респондентов вкупе с использованием данных других социологических исследований.

ЛИТЕРАТУРА

Васильев, А. Игры в слова: *россияне* вместо *русских*. В кн.: *Политическая лингвистика*. 2008, № 2(25), с. 35–43.

Грищенко, А. К новейшей истории слова *россияне*. В кн.: *Русский язык в научном освещении*. 2012а, № 1(23), с. 119–139.

Грищенко, А. Между *русскими* и *россиянами*: Современная русская публицистика в поисках новых этнических номинаций. В кн.: *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология*. 2012б, т. 11, вып. 11: Журналистика, с. 124–131.

Маркедонов, С. Кавказские приоритеты внешней политики Казахстана. В кн.: *Неприкосновенный запас*. 2009, № 4(66), с. 136–144.

Романович, Н. Парадоксы идентичности. В кн.: *Современная Россия и мир: альтернативы развития (национальная, региональная идентичность и международные отношения)*. – Барнаул: Изд-во АГУ, 2005, с. 144–148.

Трубачев, О. Русский – российский. История, динамика, идеология двух атрибутов нации. В кн.: Он же. *В поисках единства: взгляд филолога на проблему истоков Руси*. 3-е изд., доп. – Москва: Наука, 2005, с. 225–236.

Улуханов, И. К истории употребления слов «Русь» и «Россия» в письменности Древней Руси. В кн.: *Русское слово в русском мире – 2008: Россия и русские в восприятии инокультурной языковой личности*. – Москва: ЦП «Васиздаст», 2008, с. 158–175.

Ушаков, Д., ред. *Толковый словарь русского языка: В 4 тт*. Т. II. – Москва: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1938, 1040 стлб.

Ona Laima GUDZINEVIČIŪTĖ
(Šiaulių universitetas)

(Kalbos) etika ir internetiniai komentarai

Summary
(Language) Ethics and On-line Comments

The present study material comprises seven informative articles about the death of famous Lithuanian linguists and 195 comments announced in news portal DELFI [http://www.delfi.lt] in 2006–2012. The article aims to discuss the on-line comments.

Ethical communication, as well as speaking, goes hand in hand with personal values, education, attitudes, beliefs, feelings and even character, i.e. moral culture as a whole. So language is a public way of self-discloser.

Today a new on-line language variation (of chat rooms, blogs, comments, etc.) is developing. Comments are inspired by texts to which commentators respond. An on-line commentary alone (without the commentary text) is confusing, non-functional, and uninformative.

The most important features of on-line comments are as follows:

1. The content of comments is determined by the subject (of informational article): commentators write about the informational text, comment on other comments, reason and discuss, evaluate the content and realization of comments, try to summarize and establish further conversation, propose topics for other discussions.
2. Comments are anonymous.
3. Public written language requirements are followed.
4. Colloquial style is used.

Ethics recalls the responsibility of the word, the freedom of expression has to awaken the inner censorship. Even though unethical comments and statements are not common in the cases under consideration, however, in the comments on the dead famous person and death in general, negative discourse about death sounds as dissonance.

Key words: *communication and ethics, comments on the Internet, anonymity*

*

„Kalba yra ne tik būtina kultūros kūrimo priemonė, bet ir būdas apibūdinti žmogaus kultūringumą“ [Pupkis 2005: 86]. Taigi kalba yra viešas savęs atskleidimo būdas.

Nuo seno Lietuvoje buvo suprantama, apie ką nepadoru viešai kalbėti, rašyti, kaip tinka kalbėti su vaikais ir pan. Šiandien temų, dalykų, apie ką nekalbama (nerašoma), kurių nederėtų viešai aptarti, kurie yra tabu, sunku rasti. Teigiama, kad dabar moderniose visuomenėse tabu galioja vis mažesniam reiškinių skaičiui, o tabu pažeidimas nebesulaukia itin neigiamos reakcijos. Skirtingoms tautoms būdingas nevienodas požiūris į daugelį dalykų, bet visuomeninis gyvenimas atskleidžia per ilgą laiką susiklosčiusias žmogiškąsias vertybes. Visa tai apibrėžia ir nuostatas mirties atžvilgiu. Tradicinėje kultūroje vyrauja pagarbus požiūris į kiekvieno žmogaus gyvenimą ir mirtį [Racėnaitė 2011: 16; Balys 1966: 81]. Keičiasi laikai, keičiasi tradicijos, papročiai, apeigos, požiūris: stengiamasi, kaip teigia Ph. Aričs [1993: 78], iki „padoraus minimumo“ sumažinti neišvengiamas su mirtimi susijusias procedūras, viską daryti diskretiškai, neduoti dingsties emocijoms, net nereikšti užuojautos, nedemonstruoti gedulo ir pan. Tai nėra abejingumas mirusiems artimiesiems – formuojamas kitoks požiūris į mirtį visuomenėje, kurioje dominuoja laimės ieškojimas, susijęs su nauda. „Šiandieninio žmogaus gyvenime apmąstymai apie mirtį užima niekingai menką dalelę. Mąstymai apie atliktus darbus arba padarytas klaidas dabar suprantami veikiau kaip laiko švaistymas. <...> Šiandieniniam žmogui mirtis neturi trukdyti gyventi <...>“ [Paknys 2008: 8]. R. Racėnaitės teigimu, „[J]aunystės kulto epochoje teigiamas vitališkumas, mintys kreipiamos į vartotojišką malonumų kultūrą ir džiaugsmingą patogų gyvenimą šia diena“ [Racėnaitė 2011: 15]. Visais laikais mirtį stengiamasi „įveikti“: bandoma ją ignoruoti, kartais nesureikšminti ar net iš jos pasijuokti [Paknys 2008: 59]. Keičiasi požiūris ir į mirusį asmenį: pradeda ryškėti realus santykis, išsakomos ne vien gerosios savybės. Tačiau mąstydamas apie mirtį žmogus stengiasi suvokti gyvenimo prasmę. Taigi apie mirtį daugiau mąstoma, o ne kalbama.

R. Koženiauskienė mano, kad kalbos taisyklingumas ir kalbos etika sudaro kultūringo kalbėjimo pagrindą, ir apibrėžia: „Kalba vadinama neetiška, jei kalbėtojas tvirtina tai, kuo pats nėra įsitikinęs, ko negali pagrįsti, o remiasi spėlionėmis. Kalba taip pat neetiška, jei kalbėtojas imasi nesąžiningų būdų ir įrodymus mėgina pakeisti jausmų poveikiu: pradeda žeminti pokalbio dalyvį kaip asmenybę, pasišaipo iš jo fizinių trūkumų, niekina religinius ar politinius įsitikinimus, tautinius jausmus“ [Koženiauskienė 2006: 240; 242]. R. Miliūnaitės nuomone, spręsti, ar kalba etiška, galima vertinant: 1) kaip laikomasi visuotinai priimtų kalbinio elgesio normų; 2) koks santykis adresato atžvilgiu (tai ir rodo minėtosios normos); 3) kokių sluoksnių leksika vartojama [Miliūnaitė 2009: 5].

Šiandien dažniau bendraujama ne tiesiogiai, bet pasitelkiant naująsias informacines technologijas. Tai kitokia – internetinė (elektroninė) – komunikacijos forma, kuriai būdingos savos taisyklės. Klostosi nauja interneto (pokalbių svetainių, tinklaraščių, komentarų ir kt.) kalbos atmaina, kurią pradedama vadinti *tikrine* kalba [Ibid.: 3]. Didžiausia internetinės komunikacijos problema – anonimiškumas. V. Mitė mano, kad internetinis anonimiškumas leidžia žmonėms būti, kuo jie iš tikro yra. Tačiau slepiamas individualumas, tapatybė ne išgrynina tiesą, minčių konkretumą, tikslumą, objektyvumą, bet leidžia vešėti nuostatai, kad *galiu* rašyti viską, ką *noriu*. Ypač anoniminė raiška pavojinga vaikams, kurie dar tik pradeda formuotis kaip asmenybės, ieško savo tapatybės. Internetas kuria kitos realybės, kitokio bendravimo iliuziją, trina ribą tarp viešojo ir privataus bendravimo, kalbėjimo. K. Župerka teigia: „Mūsų dienų žiniasklaidoje ryškūs kalbos šiurkštėjimo požymiai. Iš demokratinio pasaulio pirmiausia skubame perimti visišką moralės laisvę ir palaidą žodį. Oficialioji raiška ima pintis su žargonu; o pastarojo gyvybingasis pamatas, kaip žinoma, yra niekinamasis požiūris į pripažintą etiketo, padorumo supratimą, į visuomenės kalbinio bendravimo normas, viešosios kalbos kultūrą“ [Župerka 2005: 26].

Internetinės komunikacijos ir kalbos ypatumus atskleidžia komentarai, inspiruojami teksto, į kurį komentatoriai reaguoja: svarsto, vertina, replikuoja ir kt. Toks komentaras vienas (be komentuojamo teksto) yra nesuprantamas, nefunkcionalus, neinformatyvus. Tekstai, leidžiantys išryškėti priešingoms nuomonėms, ir labai skirtingi komentarai provokuoja, supriešina komentatorius, sąlygiškai suskirsto į diskusijų grupes, nes teksto varomoji jėga yra, R. Marcinkevičienės teigimu, konfliktas [Marcinkevičienė 2006: 58]. L. Auškalnienė mano, kad „[E]mocijos, įvykiams, naujienoms priskiriamos prasmės, o ne patys įvykiai yra pagrindinė komentarų varomoji jėga“ [Auškalnienė 2006: 53]. Komentuojant neretai tolstama nuo pagrindinės temos.

Straipsnio **pagrindas** – internetinio naujienų portalo DELFI [http://www.delfi.lt] duomenų pagrindu 2006–2012 m. atliktos informacinių straipsnių apie žymių žmonių ar jų artimųjų mirtį ir diskusijų (komentarų) analizės rezultatai. Šio tyrimo **medžiaga** – 7 informaciniai straipsniai apie žymių Lietuvos kalbininkų mirtį ir 195 komentarai. Straipsnio **tikslas** – aptarti internetinius komentarus.

Aptariamų komentarų skaičių, komentatorių reakciją, diskusijų plėtotę paprastai lemia du dalykai: 1) ar aprašomas asmuo yra visuomenei žinomas;

2) ar aprašomas faktas yra kuo nors išskirtinis. Ypač daug komentarų, kai žmogus savo valia pasitraukia iš gyvenimo, yra nužudomas ir pan.

Svarbiausi internetinių komentarų ypatumai yra tokie:

1. Komentarų turinį lemia tema (informacinis straipsnis):

1) rašoma apie informacinį tekstą (apie straipsnio autorių, pateiktą nuotrauką, kas parašyta, kokiu stiliumi ir pan.): *naujienu lygis – parasete, kad isejo Anapilin zymus baltisatas a. a <...>, bet neperasete nei koks, nei ka nuveike, o tai yra pasaulinio garso mokslininkas. net nuoytaukos neidejote. O, kai Mia ar Valentaite nusiperka <...>; Tik tiek teksto...; gal Delfiai galetu nuotrauka atrasti*[1];
2) ir pažinoję, ir nepažinoję asmenys rašo apie straipsnyje minimą asmenį:
- užjaučia artimuosius, kolegas, visuomenę: *užjaučiame...*; *Tėvui, motinai ir šeimai; užuojauta artimiesiems ir kolegoms;*
- kreipiasi į mirusįjį tiesiogiai: *Ilsekis ramybeje, Lietuvi! Sit tibi terra levis, magister!;*
- vertina teigiamai, prisimena bendravimą, darbus: *visada prisiminsiu kaip <...>; Lenkiuosi; giliamintis; <...> nenuėjo ten, kur didesni pinigai; Patvirtinu, geras dėstytojas buvo: <...>; ACIU, KAD GYVENO, KAD DIRBO LIETUVAI, KAD PUOSELEJO LIETUVYBE. ACIU, KAD LIETUVOJE BUVO TOKS ZMOGUS*;
- išsako neigiamą, kritinę nuomonę (pabrėžia ydas, žalingus pomėgius ir kt.): *Neslėpsiu – kirvis iš didžiosios K (su visa derama pagarba), tačiau teisingas;*
- nežinantiesiems suteikia informacijos (esama ir objektyvių, informatyvių komentarų), tačiau nemažai gandų, paskalų: *Nežinantiems. <...> gyveno vienas, buvo nevedęs ir neturėjo vaikų; ar tai jo sūnus <...>; girdėjau, kad ...; man nezinomas. Čia tas pats <...>?;*
3) komentuojami kitų komentarai, samprotaujama, diskutuojama:
- apskritai diskutuoja apie gyvenimą, mirtį ir kt.: *labiausiai gaila, kad pradeda pasitraukti ta karta, kai studijuoti lituanistika buvo prestizinis dalykas; Laiminga, beje, mirtis! Staigi!; talentingi sudega anksčiau; Non omnis moriar!;*
- mąsto apie mirties priežastis: *Mirtys ... nulemtos streso; Būkit prakeikti tie, kurie savo „reformomis" stumia jaunus talentingus žmones iš gyve-*

[1] Komentarų kalba netaisyta. Ženklu <...> žymimos kupiūros. Komentarai atskiriami kabliataškiu.

nimo; koks Jums skirtumas, nuo ko ir kaip žmogus išėjo ... gail kad jo nėra... <...>;

- piešia perspektyvą, pokyčius: *neduok dieve dabar vel prades kalbininkai issidirbineti, kai tik kuris pasikeicia tai ir pradeda savo naujadarus skleisti;*
- vertina, priekaištauja, atsako kitiems komentatoriams, smerkia dėl nekorektiškų (neetiškų) komentarų: *Susimildami, pareikšdami užuojautą velionio šeimai ir artimiesiems, nekiškit pigaus politikavimo. Tai, žinokit, <...> nemandagu; Labai didelis prašymas – jeigu nežinote <...> detalių nerašykite nesąmonių; Ir atleiskite, kad net čia, greta tokios žinios, mes, lietuviai, nuo Lietaukos ar ne nuo jos kilę, sugebam be jokio supratingumo niekus plepėti; Pažinojai, bet nepažinai Velionio. Ir nebuvai jam draugas – tikrai. Ne tau spręsti apie jo talentą – jį pripažino daug išmintingesni nei tu; dalies komentatorių žodynas apsiriboja keliolika keiksmažodžių ir maždaug tokiu pačiu kiekiu žargono žodelių, apie jų bendrąjį išsilavinimą spręst nenorėčiau, bet... <...>; Gėda dėl kai kurių komentatorių elgesio. Gerai, kad jų nedaug; prašyčiau panaikint tuos kvailus komentarus*. Komentatoriai kartais vertinami labai tiesmukai, piktai: *Bet iš kur šitas debilas vis išlenda? <...>;*
- vertina komentarų raišką ir turinį, apibendrina: *Gerai pasakyta; Daug ką galima pasakyti ... teisybės dėlei <...>; BET dabar – arba gerai, ar arba nieko*. Metakomentarų atsiranda, kai komentuojama diskusijos eiga, kryptis, prasmė, kai bandoma apibendrinti, teigiamais komentarais atsverti neigiamus ir pan.;
- komentuojant lyginama, ironizuojama, piktdžiugiaujama: *Nežinojau, kad Degutienė pažinojo <...>* [Seimo pirmininkė pareiškė užuojautą]; *ar dabar apie visus mirusius rašysim?; o kaip gerai, pagaliau atsilaisvino silta vietele;*

4) mezgamas tolesnis pokalbis, siūlomos kitos diskusijų temos: *KAS TAS GRU?; <...> tema svarstymui patriotams.*

2. Komentuojama anonimiškai. Komentatoriaus portretą – kas jis yra, kodėl ir ką rašo – yra mėginę apibūdinti ir psichologai [žr. Petronienė]. Komentatorius slepiasi po skirtingais slapyvardžiais, tai būna asmenį pažinojusieji („informuotieji“) ir jo nepažinojusieji (jei klausia, jiems suteikiama informacijos – komentarų tinklas plečiasi). Pasirašoma įvairiais asmenvardžiais (tikrinių žodžių rašybos nepaisoma): *Juozapas, vitiok; ausra; Lee;*

Luksa; vietovardžiais: *Aleksotas; plungė; Lietuva;* bendriniais daiktavardžiais (ir su pažyminiais): *studentė; lituanistas; kaunietis; žemaituks; praeive; varna;* santrumpomis, inicialais, raidėmis, skaičiais ir pan.: *RI; sdf; A.; 718A; aa; x; 1984;* junginiais, posakiais, atskirais žodžiais (įvardžiais, jaustukais ir kt.): *nepažinojau, bet; mokslas smegenų nepadaugina; šiaip; as; esmi; au; nu; spyga kiseneje; amzina jam atilsi*. Kai kurie vardai yra rašomo teksto pradžia. Vienas komentatorius pasirašė savo vardu ir pavarde (prašė ištrinti neetiškus komentarus), keli kiti gali būti tikri pavadinimai: *VDU latvistai*. Diskusijai plečiantis, komentarai skiriami jau konkrečiam adresatui.

3. Mažai paisoma viešosios rašytinės kalbos reikalavimų. Iš minties raiškos, sakinio struktūros, rašybos ir skyrybos, leksikos pasirinkimo galima susidaryti nuomonę apie komentatorių. Net ir nenorint parodomas raštingumo lygis. Internetinė kalba daugeliu aspektų nepaiso viešajai rašytinei kalbai keliamų reikalavimų, pvz.: apsieinama be kai kurių lietuviškų raidžių, kuriami nauji ženklai ir kt. G. Grigas ir S. Pedzevičienė, ištyrę interneto komentarų kalbą, nustatė, kad tik 40 proc. lietuvių „nešvepluoja“ (latvių – 78 proc., estų – 98 proc.). Autorių nuomone, ištaisyti klaidas svetainėse nėra sudėtinga, nekultūringus komentarus galima pašalinti – tokių klaidų aptikimą nesunku automatizuoti [Grigas, Pedzevičienė 2008: 15]. Komentaruose spausdinimo, rašybos klaidų (neretai šias klaidų grupes sunku atskirti) nemažai: *nebutina buti!; grazhins miestelio pavadina* [pavadinimą]; *nera regejes; kiek cia daug piksciurnu*. Pasitaiko skyrybos klaidų: *Mieli, Kolegos!* Klaidas vertina ir patys komentatoriai: *Labai gaila, kad Tamsta apie filologines ir kitas problemas rašai, nevartodamas (-a) lietuviškų rašmenų.; bet ar ne pasityčiojimas iš šios garbios asmenybės, spausdinti straipsnį, padarius lietuvių kalbos rašybos klaidų? Juk kabutės parašytos rusiškai*. Išsiskiria tekstai, parašyti lotyniškai, net žemaitiškai: *Ilsiekes ramybie pruotievių Dausuos, Žemaiti*. Sakiniai trumpi, daug nutylėjimo (daugtaškių). Rašyba didžiosiomis raidėmis sustiprina žodžio reikšmę: *DIDŽIULĖ PAGARBA JAM ir amžinąjį atilsį*.

4. **Rašoma šnekamosios kalbos stiliumi**. Komentarams būdinga kasdienės šnekamosios kalbos leksika: *malonus dieduliukas; dirbo visiukuose*. Galima spėti, kad komentatoriai yra susiję su filologija, lituanistika, jų socialinė aplinka, interesai, išsilavinimas lemia taisyklingesnę kalbą, todėl familiarumas, vulgarumas ypač išryškėja: *gaila kad uzlinko seniuks; gavo gala; maziau briedo rasyk; savo nesąmonėm užknisa!* Mandagumas, pa-

garba ir kiti dalykai identifikuojami iš stilistiškai žymėtos leksikos, darybos elementų, kitų kalbos priemonių.

Apibendrinant galima daryti tokias **išvadas**:

1. Tradicinė komunikacija įpareigoja laikytis tam tikrų visuomenėje priimtų etikos, etiketo taisyklių. Etiškas kalbėjimas neatsiejamas nuo asmenybės vertybių, pažiūrų, įsitikinimų, jausmų – t. y. nuo bendrosios asmens kultūros. Etika primena atsakomybę už žodį, žodžio laisvė turi pažadinti vidinę cenzūrą.
2. Internetinė komunikacija atveria kitokias bendravimo formas ir normas. Komentavimas – tai teisė laisvai, bet ne įžeidžiant kitą asmenį reikšti savo nuomonę. Asmuo, neskiriantis viešosios ir privačios erdvės ribų, nekreipia dėmesio ir į kalbą kaip raiškos formą.
3. Komentarų analizė atskleidžia visuomenės narių santykius, požiūrį, nuostatas. Internetinė diskusija (komentavimas) nėra ta terpė, kuri ugdo diskusijų, komentavimo kultūrą. Neetiškų komentarų, teiginių tiriamuoju atveju nedaug, tačiau komentaruose apie mirusį žinomą žmogų, apskritai apie mirtį neigiamas diskursas skamba kaip disonansas.

LITERATŪRA

Aričs, Ph. *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*. – Vilnius: Baltos lankos, 1993.

Auškalnienė, L. Etninis nepakantumas Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje: komentarai internete. In: *Etniškumo studijos*. 2006/1, p. 45–58. Available: http://www.ces.lt/etniskumo-studijos-2/isleisti-zurnalai/etniskumo-studijos-2006/.

Balys, J. *Lietuvių liaudies pasaulėjauta*. – Čikaga, 1966.

Donskis, L. *Užnuodyta viešoji erdvė*. Available: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/29462, 2008-04-18.

Grigas, G., Pedzevičienė, S. Internetiniai komentarai. Ar mokame juos rašyti? In: *Kompiuterija*. 2008, nr. 1, p. 15.

Koženiauskienė, R. Žodžio, elgesio ir jausmo kultūros dermė. In: *Kalbos kultūra*. 2006, nr. 79, p. 240–248.

Marcinkevičienė, R. Internetinių straipsnių komentarai žanriniu aspektu. In: *Filologija*. 2006, t. 11, p. 57–60.

Miliūnaitė, R. *Interneto kalba ir žmogaus tapatybė: forumas „Internetinė lietuvių kalba: iššūkiai, galimybės, perspektyvos*“. – Vilnius: M. Romerio universitetas,

2009 m. balandžio 23 d. Available: http://www.kalbosnamai.lt/images/dokumentai/intern_kalba%20ir%20tapatyb.pdf.

Mitė, V. *Internetiniai komentarai ir „komentarai*“. Available: http://www.delfi.lt; 2009-03-31.

Paknys, M. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* – Vilnius: Aidai, 2008.

Petronienė, G. *Apmąstymai apie internetinius komentarus*. Available: http://www.psichologas.info/konfliktai/apmastymai-apie-internetinius-komentarus-2/.

Pupkis, A. *Kalbos kultūros studijos*. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.

Racėnaitė, R. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. – Vilnius: Lietuvių tautosakos ir literatūros institutas, 2011.

Župerka, K. Tekstas etinės stilistikos požiūriu. In: *Žmogus ir žodis*. 2005, t. 7, nr. 1, p. 25–28.

Anita HELVIGA
(Liepājas Universitāte)

Dažas lappuses latviešu literatūrzinātnes terminoloģijas attīstībā 19. gadsimta otrajā pusē*

Summary

On the Development of Literary Theory Terminology in the Second Half of the 19th Century

Since the middle of the 19th century essays, polemics, and critical articles have appeared in Latvian periodicals carrying information on the issues of typology, genre studies, and stylistics in literature. There were also polemics of a terminological character. The present article gives an insight into the development of terminology in the publications of Kārlis Hūgenbergers, Atis Kronvalds, Krogzemju Mikus, Matīss Kaudzīte and other authors in the periodicals of the second half of the 19th century (the newspapers "Latviešu Avīzes", "Mājas Viesis", "Draugs un Biedris").

In those publications the development of the use of particular terms and semantics, for example, *persis*, *persītis*, *perša*; *pants*, *pantiņš*, *rinda*; *rīmi*, *rīmes*, *rīmēts*, *nerīmēts*; *kāja*, *kājiņa*, *pēda*, can be perceived. In his articles Atis Kronvalds clarified the word *daile* as the equivalent to the German word *die Kunst* or the semi-German word *skunste*. He used other variants and part-of-speech modifications with differences of the nuances of this term, too – *dailums*, *dailība*, *daiļot*, *daila*, *dailināt*, *dailojums*, *dailisma*, *daiļots*, *daiļums*, *dailietis*, as well as word group terms *dailes darījums*, *dailes darbs*, *dailes kopšana*, *dailainas domas*, *dailes šķiras*, *dailīgi saslogsnēta valoda,* and others. Kronvalds suggested using the term *dziede* for the word *poetics*, but Krogzemju Mikus' variant was *latviska dzejnīca*.

Quite often in periodicals there were polemics on the use of a particular term, for instance, Krogzemju Mikus and Matīss Kaudzīte's polemic on a more Latvian word for the word *liriķis*. They suggested *koklenieks* or *koklētājs*. None of these words were rooted in the theory of poetry terminology, however it clearly showed the process of the development of a particular term – formation, discussion, concretization, explanation, and so on. This is often absent in the development of modern terminology.

Key words: *development of terminology, resources of terms, literary theory*

* Raksts izstrādāts ESF projektā „Doktora studiju attīstība Liepājas Universitātē"

*

Kopš 19. gadsimta vidus, kad samērā strauji notiek latviešu rakstniecības un grāmatniecības attīstība, pilnveidojas arī literatūrteorētiskā doma. Līdz ar plašu daiļliteratūras (oriģinālās un tulkotās) popularitāti arvien biežāk parādās arī apcerējumi, polemikas un kritikas raksti, kas uzskatāmi par šā pētījuma objektu jeb terminu resursu avotiem. Publikācijās atrodama ne tikai informācija par tipoloģijas, žanroloģijas un stilistikas jautājumiem, bet arī terminoloģiska rakstura polemikas.

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu terminoloģijas veidošanās procesā 19. gadsimta otrajā pusē (pirms pirmajām poētikas grāmatām), kas iezīmējas periodikā Kārļa Hūgenbergera, Ata Kronvalda, Mika Krogzemja, Matīsa Kaudzītes u.c. autoru publikācijās.

Kārļa Hūgenberga raksti par „peršu un rīmju skolu"

19. gadsimta vidū viens no redzamākajiem literatūrteorētiskās domas virzītājiem Latvijā ir Kārlis Hūgenbergers (1784–1860). 1830. gadā rakstu krājumā „Magazin" publicēts K. Hūgenbergera raksts „Latviešu panta mākslas pieredze" vācu valodā (*Erfahrungen für die lettische Verskunst*) [H 1830: 30–67]. Vairāk nekā 35 lappušu apjomīgajā rakstā autors apliecina „savam laikam labu dzejas teorijas pārzināšanu" [Valeinis 1976: 28]. 1855. un 1856. gadā laikrakstā „Latviešu Avīzes" publicēti raksti „Kāds vārdiņš par peršu un rīmju skolu" [H 1855] un „Vēl kāds vārds par peršu un rīmju skolu" divos turpinājumos [H 1856a; H 1856b]. K. Hūgenbergers minētajos rakstos izklāsta jautājumus par dzejas tehniku, par versifikācijas un akcentu jautājumiem, par metriku un atskaņām.

Visbiežāk lietotie termini abos minētajos rakstos ir *persītis* (resp. *pērsitis*) un *persis* (resp. *pērsis*). K. Hūgenbergers skaidro, ka ar terminu *persītis* nosaukta „gudri salikta vārdu rinde", tātad 'vārsma, rinda', bet ar terminu *persis* – „tādu persīšu pēc īpaša skaitļa saliktas rindes" jeb mūdienu izpratnē 'pants, strofa'. Autors norāda, ka „veselu persi var arī saukt par dziesmas pantu".

„Latviešu etimoloģijas vārdnīcā" (turpmāk – LEV) atrodama informācija par vārdu *perša* 'dzejolis, pants' [LEV 2001: 674], bet nav minēts, ka sākotnēji latviešu valodā šis vārds lietots vīriešu dzimtē *persis* un arī kā deminutīvs *persītis* 'vārsma, rinda'.

Aplūkotais materiāls rāda, ka „panta" jēdziens izteikts ne tikai ar terminu *persis*, jo dažviet autors jau izmanto arī terminu *pants*, piemēram, „katrā dziesmas pantā". LEV teikts, ka vārdi *pants*, *pantiņš* attiecināti uz

dzeju kopš 19. gadsimta 60. gadu beigām un 70. gadu sākuma, saistot to ar Ata Kronvalda un Krišjāņa Valdemāra vārdu [LEV 2001: 651]. Tikko minētie piemēri rāda, ka vārdu *pants*, attiecinot to uz dzeju, lietojis K. Hūgenbergers jau trīspadsmit gadus pirms A. Kronvalda.

Otrs atslēgvārds, kas pieminēts abu K. Hūgenbergera publikāciju virsrakstā, ir vīriešu dzimtē lietotais termins *rīmi*, nevis kā tas iegājies vēlāk – *rīmes*. Termins *rīmi* un vārdkoptermins *neskanīgi rīmi* aplūkotajos rakstos parādās tikai vīriešu dzimtē un tikai daudzskaitlī ar nozīmi 'atskaņas':

> *Katrā dziesmas pantā vajaga jaunus rīmus likt; tādi, kas jau likti, rādās kā kādas novalkātas skrandas* [H 1856a: 114].

LEV atrodama informācija, ka vārds *rīme* ir aizguvums no lejasvācu *Riem* 'atskaņa, atskaņotas dzejas rindas, dzejolis'. Aizguvums minēts jau G. Elgera vārdnīcā (1683), bet plašāk latviešu valodā ieviesies 19. gadsimtā. Tālāk LEV norādīts, ka vārds *rīme* ar nozīmi 'dzejolis' un *rīmēt* ar nozīmi 'dzejot' atrodams K. Ulmana vārdnīcā (1872) un K. Valdemāra vārdnīcā (1879). „Kad 19. gadsimta otrajā pusē attiecīgos aizguvumus aizstāja jaunvārdi *dzeja*, *dzejot*, *dzejolis*, vārds *rīme* kļuva par mākslinieciski nevērtīgu atskaņotu rindu vai pantu apzīmējumu." [LEV 2001: 757] Līdzās terminam *rīmi* K. Hūgenbergers viens no pirmajiem sācis lietot terminu *saskaņas* ar nozīmi 'atskaņas', arī defiskopterminu ar biedruzīmi *rīmju ~ saskaņas*.

Aplūkojamos rakstos bieži lietots termins *kājiņa* un *kāja* ar nozīmi 'pēda, pantmērs', piemēram, *jambus ~ kāja*, *trokajs ~ kāja*. Iespējams, ka K. Hūgenbergers pirmo reizi latviešu valodā dod skaidrojumu četriem pantmēriem – jambam, trohajam, daktilam, spondejam. Līdz 1890. gadam, kad E. Dinsbergs grāmatā „Metrika" centies latviskot 28 dažādus grieķu dzejā zināmus pantmērus [Dinsbergs 1890], šis ir pilnīgākais pantmēru resp. pēdu nosaukumu saraksts latviešu valodā, turklāt ar skaidrojumiem, kas izsaka jēdziena būtību:

> *Kad pirmais vārdiņš otrutiek tik daudz stiepjams kā otrais, vai otrais pus tik daudz stiepjams kā pirmais – to kājiņu sauc par trokaiju* [H 1856b: 119].

Interesanta ir autora izvēle vārdam *Fuß* kā ekvivalentu latviešu valodā izvēlēties vārdu *kāja*, nevis *pēda*. Vārda *pēda* pamatā ir ide. **pēd-*: **pōd-* 'kāja'. Nozīmes maiņa (kāja → kājas apakšdaļa → pēda) parādās vairākās valodās [sk. LEV 2001: 664]. Iespējams, ka tieši izpratne par vārda nozīmes maiņu izskaidro K. Hūgenbergera izvēli latviešu valodā pantmēra apzīmēšanai lietot vārdu *kāja*, *kājiņa*, bet nav izslēdzams arī skaidrojums par

autora nepietiekamajām latviešu valodas zināšanām, jo neviena cita autora darbos termins *kāja*, *kājiņa* pantmēra nosaukšanai nav konstatēts.

K. Hūgenbergers lieto terminus *sasieta runa* un *nesieta runa* ar skaidri nolasāmu nozīmi 'saistīta valoda' un 'nesaistīta valoda' jeb 'dzejas valoda' un 'prozas valoda'. To atklāj nepārprotams skaidrojums:

> [..] *to, ko kāds persītī teicis jeb izdziedājis, dēvē par sasietu runu* [..] *to, ko tikai tāpat, ne persī runā, par nesietu runu sauc*. [H 1856a: 115]

K. Hūgenbergers savos rakstos lietojis un skaidrojis apmēram divdesmit tādus vārdus, ko mūsdienu izpratnē varētu saukt par literatūrzinātnes pamatterminiem.

1859. gada polemika laikrakstā „Mājas Viesis"

Jaunu pavērsienu rakstniecības terminu attīstībā rada Jura Caunīša, Ernesta Ferdinanda Šēnberga un Jēkaba Zvaigznītes polemika laikrakstā „Mājas Viesis" 1859. gadā.

Juris Caunītis (1826–1861) publikācijā „Jauns sakāms vārds" raksta, ka „latviski tad nu būtu rīmēt tik daudz kā sliktas dziesmas taisīt, un rīmes tik daudz kā sliktas dziesmas" [C 1859: 143]. Pirmo reizi terminam *rīme* (arī *rīmēt*) piešķirta negatīva konotācija, kaut gan jēdzieniskajā skaidrojumā kopš K. Hūgenbergera rakstiem būtiskas izmaiņas J. Caunīša darbā nav pamanāmas. Teminoloģiskā aspektā jāpiemin arī tas, ka J. Caunītis vairs nelieto terminu *persītis*, bet runā par *rindu* jeb *strēķi*, lai nosauktu jēdzienu „vārsma" [C 1859: 143].

Diskusijā iesaistās Ernests Ferdinands Šēnbergs (1825–1894) ar rakstu „Vēl par to jaunu sakāmu vārdu „Jauni laiki, labi laiki"" [Š 1859]. Viņš norāda, ka J. Caunītis, skaidrodams vārdu *rīme* (no vācu *riemen*), piemin siksnas, kas griež mašīnas fabrikās, un pārmet J. Caunītim, ka viņš jauc „latviešu valodu ar vācu vārdiem, „siksnes" par „rīmēm" saukdams". E.F. Šēnbergs uzsver, ka vārds „rīme" vairs latviešu valodā nav jāskaidro, un norāda: „Rīmes vārds jau sen Latv. Avīzēs apspriests, latviešu valodā uzņemts un kā ļoti derīgs vārds labprāt no visiem valkāts." [Š 1859: 204]

Diskusiju laikrakstā „Mājas Viesis" turpina Jēkabs Zvaigznīte (1833–1867) ar rakstu „Dziesmas, rīmes un tas jaunais sakāms vārds", viņš raksta:

> [..] *tautas dziesmas caur to neceļas, ka viens nosēstas un saka: es taisīšu dziesmu, un raksta un rīmē, kā viss pēc zilbēm un vārdiem kopā skan* [..] [Z 1859].

Kā norādījis V. Valeinis, šīs diskusijas rezultātā vārdam „rīme" tiek atzītas trīs dažādas nozīmes: 1) atskaņa, 2) atskaņots dzejolis un 3) no rīmēm taisīts mazvērtīgs dzejolis [Valeinis 1999: 13].

Kad 1860. gadā iznāk pirmā latviešu literatūras vēstures grāmata – Bernharda Dīriķa (1831–1892) „Latviešu rakstniecība" –, autors par *rīmētiem* darbiem sauc *dziesmas* un *ziņģes*, bet viss pārējais tiek dēvēts par *nerīmētiem rakstiem* [Dīriķis 1860: 33].

Ata Kronvalda literatūrteorētiskie raksti

19. gadsimta 60. gadu beigās ievērojamu ieguldījumu terminu pilnveidē un attīstībā dod Atis Kronvalds (1837–1875), publicējot vairākus rakstus laikrakstā „Draugs un Biedris", kuros galvenokārt risināti terminoloģijas, tipoloģijas un žanroloģijas jautājumi.

Rakstā „Cilvēka iekšīgs un ārīgs veids" terminoloģijas aspektā pirmām kārtām jāpiemin vārda *daile* skaidrojums kā ekvivalents vācu vārdkopai „die Kunst" vai pusvāciskajam *skunste*, kā arī *dailonis* – pusvāciskajam *skunstniekam*:

> *Tādu darbošanos, caur kuru cilvēks vai izrotātā valodā, vai skanošā meldijā, vai jaukās glīvēs* [krāsās]*, vai atminīgos* [..] *tēlos savam iekšķīgam veidam iedod, uzsedz acīm redzamu, ausīm dzirdamu ārīgu veidu – tādu darbošanos sauc par* ***daili****; šāda darba strādātājus, proti dailes kopējus sauc par* ***dailoņiem*** (abās vietās saglabāts autora izcēlums – A.H.) [K 1868: 95].

Mākslas produkta (*Kunstproducte*) jeb daiļdarba nosaukšanai A. Kronvalds lieto vārdkopterminu *dailes rasmas*, savukārt mākslas darinājuma, veidojuma (*Kunstgebilde*) jeb daiļrades nosaukšanai viņš veidojis jaunvārdus *daileklis* un *dailījums*. Turklāt autors lieto vēl citus šī termina variantus un vārdšķiriskās modifikācijas ar nianšu atšķirībām – *dailums*, *dailība*, *daiļot*, *daila*, *dailināt*, *dailojums*, *dailisma*, *daiļots*, *daiļums*, *dailietis*, arī vārdkopterminus *dailes darījums*, *dailes darbs*, *dailes kopšana*, *dailainas domas*, *dailes šķiras*, *dailīgi saslogsnēta valoda* u.c. Tie rāda radošu meklējumu ceļu un labu valodas likumību pārzināšanu.

Dažādās *dailes šķiras* A. Kronvalds dēvē šādi: *ēku daile jeb arhitektūra*, *tēlu daile jeb skulptūra*, *zīmolu daile jeb gleznība*, *skaņu daile jeb mūzika*, *dzejoļu daile jeb dziede jeb poēzija*.

A. Kronvalds sniedz arī termina *dzejoļu daile* jeb *dziede*, *jeb poēzija* skaidrojumu: „Dziede ir saprašana un izmanība, kā daiļas, skaistas domas, dziļas sajūtes, augsti darbi ievērojami un t. pr. ar vārdiem jauki izteicami

jeb vārdos izveidinājami [..]" [K 1868: 96]. Visu *dziedi* 'poētiku' A. Kronvalds iedala: *jūtību dziedē jeb lirikā*, *stāstu dziedē jeb epikā* un *darbu dziedē jeb dramatikā*.

Pieņemts uzskatīt, ka A. Kronvalds pirmais piedāvājis un lietojis vārdu *dziede* [LEV 2001: 246]. Taču terminoloģiskā funkcijā vārdsavienojums *dziedes kunsta* (resp. *dzede kunst*) ar nozīmi 'mūzika' atrodams jau G. Elgera vārdnīcā [skat. Zemzare 1961: 72]. Daina Zemzare norāda, ka Jakoba Langes vārdnīcā atrodams verbs *dziet*, no kura vēlāk veidots atvasinājums *dzeja* [Zemzare 1961: 135]. Tātad šī vārda aizmetņi ir daudz senāki, A. Kronvalds tikai to piedāvā lietot, attiecinot uz poētiku, bet, kā zināms, latviešu valodā tas nav ieviesies.

A. Kronvaldam tiek piedēvēts arī termina *luga* attiecinājums uz dramatisku sacerējumu [skat. Zemzare 1961: 206; LEV 2001: 546]. Pirms tam šis aizguvums no lībiešu valodas lietots ar nozīmi 'skaits, reize, daudzums', arī 'lasāmviela, stāsts'. Taisnības labad jāsaka, ka norādītajā avotā vārds *luga* nav atrodams, uz dramaturģiju attiecināti termini *darbu dziede* un *drāmatika*.

A. Kronvalds 1869. gadā publicē vēl divus rakstus – „Dzeja jeb poēzija" [K 1869a] un „Stāstu dzejoli jeb epīgie dzejoli" [K 1869b]. Terminu *dzeja* A. Kronvalds lieto jēdziena „daiļliteratūra" resp. „poēzija" nosaukšanai, bet terminu *dzejols* – jēdziena „daiļdarbs" apzīmēšanai.

Visu *dailes* kopumu A. Kronvalds sadala trīs *šķirās* – *lirīgajā*, *epīgajā*, *dramatīgajā*. Vairāku jēdzienu nosaukšanai latviskais vārds (vadoties no vācu valodas) piemeklēts pirmo reizi, tāpēc tam dots arī sinonīms un skaidrojums, piemēram, „Visus tādus dzejolus, kas [..] īpaši cilvēka jušanu izsludina, sauc par jūtību dzejoliem (lyrische Gedichte)" [K 1869a: 146]. Turpat tālāk *jūtību dzejoli* tiek saukti arī par *lirīgiem* (resp. *lyrīgiem*) *dzejoliem*. Interesants ir valodnieka meklējumu ceļš terminoloģijā, kas atklājas, apcerot iespēju termina *lirīgi dzejoli* vietā lietot latviskāku ekvivalentu – *koklējami dzejoli*. Savukārt *epīgajiem dzejoliem* tiek lietots sinonīms *stāstu dzejoli*, pie kuriem „pieder pasakas, teikas, visādi īsi un gari stāsti" [K 1869b: 187], bet *dramatīgie dzejoli* tiek saukti arī par *izdarāmiem dzejoliem*.

Par A. Kronvalda jauninājumiem uzskatāms termins *pantiņi* jēdziena „pēdas" apzīmēšanai un termins *posmiņas* – „rindu" apzīmēšanai, bet termins *perša* tiek lietots jēdzienu „pants" un „strofa" apzīmēšanai [Valeinis 1999: 14]. Turklāt jāpiemin, ka A. Kronvalds lietojis terminus *vieglās* un *svarenās zilbas* 'neuzsvērtās un uzsvērtās zilbes', *pārcēlumi* 'tulkojumi, lokalizējumi',

dīvatrons ‘teātris’, *jaunule* ‘novele’ un vēl citus vārdus, kas terminoloģijā nav ieviesušies.

Kā norāda Jānis Loja: „Kronvalds dažreiz ir veidojis jaunvārdus, kuri, būdami atvasināti no atbilstošām latviešu valodas saknēm, pēc savām skaņām atgādina to svešvārdu, kura vietā tie stājas, piemēram, raksturs – (*cha*)*rakter*, varonis – grieķu *herō*, vēstule – grieķu *epistolē*, vēsture – grieķu *historia*, viela – grieķu *hylē* u. c.” [Loja 1958: 179]. J. Loja piedēvējis A. Kronvaldam arī atvasinājumu *dzejnieks* [Loja 1968: 143], uz to iebildis J. Baldunčiks, norādot, ka „daudz ticamāk, ka šī vārda autors ir Kronvalda draugs J. Pilsātnieks (1871. gadā)” [Baldunčiks 2008: 15].

Terminoloģijas attīstības pirmajos posmos raksturīgs paņēmiens ir jauna vai vēl tautas valodā nenostiprināta termina piedāvājumam iekavās norādīt vācu valodas vai citas cilmvalodas (arī starpniekvalodas) ekvivalentu. To izmantojis arī A. Kronvalds, piemēram, *dzeja* (Poesie), *dzejols* (Dichtung), *dziede* (Gesang), *dziesma* (Lied), *jaunules* (Novellen), *pantiņš* (Versfuā), *rindiņa* (Vers), *ritums* (Rythmus), *romāni* (Romane) u.c. Tāpat šā posma terminoloģijā raksturīgi sinonīmi, kas savienoti ar saikli *jeb*, piemēram, *rindas jeb pītnes*, *posmiņas jeb peršas*, *izdarāmie jeb dramatīgie dzejoli*, *epīga jeb vēstīga dzeja* u.c.

Literatūrzinātnes terminoloģijas jomā A. Kronvalds 19. gadsimta 60. gados izveido pirmos balstus pamatam, uz kā veidojas tālāka terminoloģijas attīstība nākamajos gadu desmitos.

1874. gada polemika laikrakstā „Baltijas Vēstnesis”

1874. gadā laikraksta „Baltijas Vēstnesis” 23. un 24. numurā publicēts Krogzemju Mikus (1850–1879) raksts „Mūsu laikrakstu dzejas nodaļa un viņas kritika”, kurā analizētas dzejas nodaļas laikrakstos „Baltijas Vēstnesis”, „Mājas Viesis” un „Latviešu Avīzes” [skat. LLK I 1956]. Viņš norādījis, ka latviešiem nepieciešams veidot savu poētiku, nosaucot to par *latvisku dzejnīcu*.

Ar šo rakstu viņš izraisīja polemiku ar Matīsu Kaudzīti, kurš uzrakstīja pretkritiku jau minētajā laikrakstā. Polemika turpinājās vairākos numuros, apspriežot ne tikai konkrētu autoru darbus, bet veltot nozīmīgu vietu arī poētikas terminu apspriešanai. Piemēram, Krogzemju Mikus aizrāda M. Kaudzītem, ka pareizi būtu jāsaka *koklenieks*, nevis *koklētājs*, ko M. Kaudzīte ieteicis kā latviskāku vārda *liriķis* vietā.

Lai gan šīs polemikas rezultātā poētikas terminoloģijā nenostiprinājās ne *koklenieks*, ne *koklētājs*, tomēr tā uzskatāmi parāda konkrēta termina

radīšanas procesu – veidošanu, apspriešanu, konkretizēšanu, skaidrošanu u.tml. –, kas mūsdienu terminoloģijas attīstības procesā bieži vien vairs nenotiek.

Šis nelielais ieskats 19. gadsimta otrās puses atsevišķos rakstos ļauj ieskicēt ne tikai atsevišķu terminu lietojumu un nozīmju diferencēšanos, bet arī parāda, kā periodiskajos izdevumos no raksta uz rakstu pakāpeniski attīstījās un pilnveidojās speciālā leksika (resp. terminoloģija).

AVOTI

C – Caunītis, J. Jauns sakāms vārds. No: *Mājas Viesis*, Nr. 18, 1859, 4. maijs, 142.–143. lpp.

Dinsbergs, E. *Metrika ar tām vajadzīgām dzejas mākslas ziņām*. – Liepāja: K. Ukstiņa apgādiens, 1890.

Dīriķis, B. *Latviešu rakstnieciba*. – Rīga: Ernsts Platess, 1860.

H 1830 – Hugenberger, K. Erfahrungen für die lettische Verskunst. No: *Magazin*, II [1], 1830, 30.–67. lpp.

H 1855 – Hūgenbergers, K. Kāds vārdiņš par peršu un rīmju skolu. No: *Latviešu Avīzes*, 1855, Nr. 44 (pielikums).

H 1856a – Hūgenbergers, K. Vēl kāds vārds par peršu un rīmju skolu. No: *Latviešu Avīzes*, 1856, Nr. 29, 19. jūl., 114.–115. lpp.

H 1856b – Hūgenbergers, K. Vēl kāds vārds par peršu un rīmju skolu. No: *Latviešu Avīzes*, 1856, Nr. 30, 26. jūl., 119.–120. lpp.

K 1868 – Kronvalds, A. Cilveka iekšigs un ārigs veids. No: *Draugs un Biedris*, 1868, Nr. 24, 3. okt., 94.–96. lpp.

K 1869a – Kronvalds, A. Dzeija jeb poēzija. No: *Draugs un Biedris*, 1869, Nr. 37, 2. janv., 146.–147. lpp.

K 1869b – Kronvalds, A. Stāstu dzejoli jeb epīgie dzejoli. No: *Draugs un Biedris*, 1869, Nr. 47, 13. marts, 186. lpp.

LLK – *Latviešu literatūras kritika:* rakstu kopojums. 1. sējums. Sakārt. A. Grigulis, V. Austrums. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 60.–76. lpp.

Š – Šēnbergs, E.F. [Bez nosaukuma.] No: *Mājas Viesis*, Nr. 26., 1859, 29. jūn., 204.–205. lpp.

Z – Zvaigznīte, J. Dziesmas, rīmes un tas jaunais sakāms vārds. No: *Mājas Viesis*, 1859, Nr. 29, 20. jūl., 228.–232. lpp.

LITERATŪRA

Baldunčiks, J. Piezīmes uz „Latviešu etimoloģijas vārdnīcas" malām. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 12 (1). – Liepāja: LiePA, 2008, 7.–18. lpp.

LEV – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. – Rīga: Avots, 2001.

Loja, J. *Valodniecības pamatjautājumi*. – Rīga: Zvaigzne, 1958.

Loja, J. *Valodniecības pamatjautājumi*. Otrais, pārstrādātais izdevums. – Rīga: Zvaigzne, 1968.

Valeinis, V. *Latviešu lirikas vēsture*. – Rīga: Liesma, 1976.

Valeinis, V. *Ievads latviešu literatūrteorijas vēsturē*. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.

Zemzare, D. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.

Larisa ILJINSKA, Marina PLATONOVA, Tatjana SMIRNOVA
(Riga Technical University)

Faunal Metaphors in Technical Discourse: a Historical Perspective

Summary

Faunal Metaphors in Technical Discourse: a Historical Perspective

A vast body of research is dedicated to the study of animal symbolism in folklore, literature and visual arts, however, the role of animal imagery as one of the major sources for creation of metaphoric terms in technical vocabulary has not been thoroughly investigated yet. Faunal metaphors form an indispensable part of contemporary technical vocabulary. The aim of the present paper is to study faunal metaphors in order to analyze the phenomenon of metaphoric meaning extension in different fields of engineering at present and in historical perspective.

The research is conducted within the framework of the cognitive theory of metaphor considering certain aspects of pragmatic theory. The article provides a short review of animal symbolism representation mainly focusing on the mythology of Ancient Egypt and Ancient Greece as well as sacred Christian texts. Symbolic character of faunal metaphors is often culture dependent as they possess different connotations, features and properties in different religions, cultures and communities. Nevertheless, faunal symbolism is to a great extent universal, making it one of the most important symbolic systems.

Research results are of a high empirical relevance for the governance of the processes of translation, term alignment, its harmonization and standardization across the languages.

Key words: *cognitive metaphor, meaning representation, pragmatic approach, animal imagery*

Kopsavilkums

Faunas metaforas tehniskajā diskursā: vēsturiskais ieskats

Dzīvnieku simbolisma analīzei folklorā, literatūrā un mākslā ir veltīts milzīgs publikāciju klāsts, taču dzīvnieku nosaukumu tēlainā daba kā viens no lielākajiem avotiem metaforu radīšanai tehniskajā leksikonā, joprojām netika vispusīgi izpētīta.

Šodien faunas metaforas veido mūsdienu tehniskās valodas zīmīgu daļu. Šī raksta mērķis ir izpētīt faunas metaforas, lai izprastu metaforiskās nozīmes paplašināšanās fenomenu dažādās inženierzinātņu jomās mūsdienu un vēsturiskajā per-

spektīvā. Pētījums ir veikts kognitīvās metaforas teorijas ietvaros un pievēršot uzmanību dažiem pragmatikas teorijas aspektiem.

Rakstā ir sniegts īss ieskats dzīvnieku simbolisma attēlošanā vēsturiskajā perspektīvā, galveno uzmanību pievēršot Senās Ēģiptes un Grieķijas mitoloģijai, kā arī kristiānisma sakrālajiem tekstiem. Faunas metaforu simboliskais raksturs ir lielā mērā atkarīgs no kultūras vides, t.i., atkarībā no kultūras un reliģiskās piederības un ņemot vērā sabiedrisko faktoru, tām var piemist dažādas konotācijas, īpašības un iezīmes. Tomēr faunas simbolisms ir lielā mērā universāla parādība, kas pēc būtības ir viena no nozīmīgākajām cilvēces simboliskajām sistēmām.

Pētījuma rezultātiem ir liela praktiskā nozīme tulkošanas procesu pārvaldībā, kā arī terminu sakārtošanas, harmonizēšanās un standartizācijas starpvalodisko principu izstrādē.

Atslēgvārdi: *kognitīvā metafora, nozīmes atveide, pragmātiskā pieeja, dzīvnieku tēli terminoloģijā*

*

Introduction

Culturally and symbolically, human perception of fauna as an important part of the world has determined the extensive use of *animal imagery*. There is a vast body of research dedicated to the study of animal symbolism in folklore, literature, and visual arts. However, the role of animal imagery as one of the major sources for creation of metaphoric terms in technical vocabulary has not been thoroughly investigated yet, although it has been used as a source domain for a great number of terms. The aim of the present paper is to study faunal metaphors in order to analyse the phenomenon of metaphoric meaning extension in different fields of engineering at present and in a historical perspective.

The research is conducted within the framework of the cognitive theory of metaphor considering certain aspects of pragmatic theory, thus adopting the approach to analysis of metaphors suggested by Wilson (2011) and Tendahl & Gibbs (2008). The scholars argue that a pragmatic component should be added to the cognitive metaphor approach in order to account for metaphor processing in natural languages. According to Wilson [2011: 41], cognitive linguists see linguistic metaphors as depending on pre-existing cross-domain mappings arising primarily in thought, whereas relevance theorists see metaphors as arising primarily in linguistic communication.

Based on the theory of metaphor proposed by Lakoff and Johnson (1980), *metaphor* is defined as *"...a cross-domain mapping in the conceptual system..."* [Lakoff 1993: 203]. A conceptual metaphor consists of a

target, a source, and a mapping between them. Following the recent findings of cognitive linguistics, in the present article we define metaphor as an essential conceptual tool, which consists in a structural mapping from a source conceptual domain onto a target conceptual domain.

Although the use of animal imagery is quite a universal pattern of naming new concepts, metaphoric terms used in various linguistic communities for one and the same concept might be completely different, as metaphors map the images, feelings, values, and thought patterns embodied in the culture of the users [cf. Mittelberg et al, 2007: 34]. However, it may be argued that in technical vocabulary the symbolic aspect of the meaning of faunal metaphors is not always explicit, and the meaning of technical metaphoric terms is less culture dependent.

Animal Symbolism in a Historical Perspective

Animal imagery has been developing since ancient times, when humans ascribed supernatural features to their tribe totemic animals, e.g. *jaguar* for Maya, *bear* and *beaver* for native American tribes, *dragon* in China; many of these animals later became deified.

Deifying animals was typical of many cultures, for example, in ancient Egypt *snake* represented *Renenutet*, the goddess of the nourishment and harvest, she was usually depicted as a woman with the head of a *cobra*; *crocodile* represented *Sebek*, associated with death and the underworld; *cat* represented *Ra*, the sun god of Ancient Egypt, who was often considered to be the King of the Gods [cf. Hall 1974].

Greek gods can be recognized by their symbolic animals. For example, the *eagle* was an attribute of *Zeus*, the King of Gods, the god of the sky, thunder, fate, law and order. *Dionysus* was accompanied by *panthers*, *lions*, and *snakes*. *Aphrodite* was the goddess of love, beauty, and pleasure. Her attributes were the *dove*, *sparrow*, and *swan* [cf. Carpenter 2006, Hall 1974].

Animal symbolism of Greek mythology contributed to the development of the universal language of Western Art. The imagery of the Greek mythology is still represented in the contemporary vocabulary in different fields and at different levels, i.e. lexical, textual, and intertextual.

Animal imagery used in the Bible is even more complicated and symbolic, and has also had a great impact on different arts and literature. For instance, the image of *dove* has become a universal symbol of peace; it often represents a messenger. The *lamb* is perceived as a symbol of innocence

and purity, according to the Old Testament, the *camel* is considered as an attribute of royal power.

In the course of time, many mythological animal images have become symbols used by a particular nation, culture, or religion, that is why metaphors based on these symbols are often culture specific.

The concept of the embodiment of meaning, as one of the key issues of the cognitive linguistics, can be considered for the analysis of mental imagery mechanism realization in different cultures. Kovecses states that we should not see the 'embodied experience' as a homogenous, monolithic factor, as we rather should consider that the embodiment *"...consists of several components and that any of these can be singled out and emphasized by different cultures..."* [2010: 203]. For instance, the lexeme of *snake* is used to designate distinct concepts in different cultures. In Islamic cultures the *snake* represents *viciousness*, the ancient Celts believed that the *snake* is a symbol of *secret knowledge*, some cultures regarded *snake* as signifying *fertility*, *wisdom*, and *the power to heal*, while in Christianity *snake* embodies the features of *evil* and *deceit* [cf. Hall 1974]. The existing conflict between the universality of a concept and cultural specificity of its name makes the analysis of faunal metaphors even more complicated.

Faunal Metaphors in Technical Vocabulary

At present faunal metaphors are widely used not only in general, everyday language but also in technical and scientific communication in different fields of knowledge. In technical discourse, metaphoric meaning extension is a continuous process that promotes the development of the technical vocabulary. This tendency can be well exemplified considering naval vocabulary. Shipping is one of the most ancient fields of human activity, intertwined with superstition, mythology, and mystery; however, terms used in shipping are characterized by preciseness and logical motivation.

Naval vocabulary also demonstrates that metaphoric thinking is a characteristic feature of the human mind. Since the ancient times it has been natural for a person to use an existing symbol or word to describe a new phenomenon rather than to invent a new word. Parts of the ship were named after household and farming items, parts of human body, and animals, in other words, people used the words denoting the tools and creatures that surrounded them in their everyday life. The following table lists some naval terms based on animal imagery. Definitions are provided with the reference to The Oxford Companion to Ships and the Sea (1988).

Table 1

The Examples of Naval Terms

No	Term	Definition
1.	Catspaw	a twisting hitch made in the bight of a rope to form two eyes, through which the hook of a tackle is passed for hoisting purposes
2.	Cathead	so called because a cat's face or sometimes a lion's head was almost always carved on the side of ship
3.	Dog watches	the two watches of two hours each in the period from 4 p.m. to 8 p.m. the name refers to the light sleeping of dogs, and the difficulty of telling whether, when their eyes are shut, they are asleep or not (Phrase and Fable)
4.	Fox	a strand or fastening for use as a seizing or for weaving a paunch mat
5.	Gooseneck	a metal fitting on the inboard end of a sailing vessel by which it is connected to a metal ring round the base of the mast
6.	Hound	a wooden shoulder bolted below the masthead of a wooden mast, originally supported the trestle-trees
7.	Mouse	a stop made of spun yarn fixed to the collar of the stays in a square-rigged ship to hold the running eye of the rigging from slipping down the stay

Changes in seafaring, the appearance of new speedy vessels, and the introduction of new technologies have changed the vocabulary of the field. However, some of the obsolete terms have acquired new meanings relevant in the contemporary environment; they have become parts of numerous compounds. Like many other metaphoric terms, faunal metaphors keep getting extended and become polysemic. We are going to analyze these tendencies on the basis of the image of the *cat* as a source domain for cross-domain mapping in technical English.

As it was mentioned above, the *cat* was deified in the Ancient Egypt where it was a sacred animal. In Ancient Greece the *cat* was the symbol of transformation and the elusive nature of gods. In Christianity, in turn, the *cat* has been traditionally associated with *witchcraft* and it used to represent such human vices as *malice*, *spitefulness*, and *treachery*. It is interesting to note that the *cat*, despite being one of the first animals domesticated by man, is not mentioned in the Bible even once [Knowles 2005: 126]. So it

may be noticed that historically the attitude to this animal has been highly controversial. This controversial attitude is also reflected in the meaning of the terms that include the lexeme *cat*.

This lexeme is used as an element in many compounds in different fields of engineering. It is important to note that certain compounds display inter-discipline polysemy. For example, the term *cat's head* has 5 distinct meanings in the fields of civil engineering, technology, and shipping. The term *catface* used to mean only a defect on the wooden surface. Now many dictionaries have extended the lexicographic reference of the entry to include defects on other types of surfaces, e.g. plasterwork.

The term *cat's eye* is also polysemic as it is used to denote different phenomena in different domains. The most transparent meaning of *cat's eye* is a glass or plastic reflector designed to glow in the beam of a headlight, used on a vehicle as a safety device or set in rows along a highway as lane markers (FD). In military slang the term is used to denote the night fighter plane and infra-red vision device. The term is also used to refer to automobile lights with a light blackout device. In the field of wood processing a *cat eye* means a defect on the surface of the timber in the shape of an eye. In mineralogy the term denotes any of various gems (as a chrysoberyl or a chalcedony) exhibiting opalescent reflections from within (MW).

The term *cat's eye*, which is a road reflective safety device (transport industry) (EP), establishes a clear reference to the ability of cats to see in the dark. The other three meanings used in military slang refer to this quality of a cat as well. This is a good example of approach to research known as biomimetics. Schatten and Žugaj consider biomimetics to be both "*...the art and science of imitating nature and life for technological solutions...*" [2011: 39]. Biomimetics is the source of human inspiration for many innovations, as the creatures in nature can be viewed as engineering designs, providing a huge potential for the engineers to copy their functions and characteristic features and adapt them to the needs of the modern generations in developing scientific innovations in nanotechnologies, robotics, different fields of engineering, medicine, etc.

Metaphors that become terms in certain fields of knowledge, as a rule, are devoid of the traditional symbolic connotation, characteristic of animal metaphors used in the literary and general language. The attributes symbolically ascribed to animals, for example, quick as a *rabbit*, busy as a *bee*, sly as *fox*, heavy as an *elephant*, slow as a *tortoise*, etc., are frequently used as the basis for meaning extension mainly in social sciences, e.g. in

the field of economics. In general, it may be noted that the more complicated the symbolic structure of the animal image is, the more complex metaphors are derived using the lexeme in question.

Conclusions

The symbolic character of faunal metaphors is often culture dependent, that is, they possess different connotations, features, and properties in different religions, cultures, and communities. Nevertheless, faunal symbolism is to a great extent universal, and this makes it one of the most important symbolic systems. It is particularly obvious when analysing the animal imagery in technical vocabulary.

Faunal metaphors form an indispensable part of contemporary technical vocabulary. Many terms based on animal images have not been studied yet, although such analysis could yield valuable findings on the mechanisms of meaning extension and transfer in technical discourse.

Application of faunal metaphors as a pattern of term creation should be studied both synchronically and diachronically, and such analysis could trace, explain, and confirm the origin and the semantic structure of a term. This is of a high empirical relevance for the governance of the processes of translation, term alignment, its harmonization and standardization across the languages.

LITERATURE

Carpenter, T. *Art and Myth in Ancient Greece*. – London: Thames & Hudson, World of Art Series, Greek Edition, 2006. 256 p.

Hall, J. *Dictionary of Subjects & Symbols in Art*. – London: John Murray Publishers Ltd. 1974. 349 p.

Kovecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2010. 400 p.

Lakoff, G. and Johnson, M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.

Lakoff, G. The Contemporary Theory of Metaphor In: Ortony, A. *Metaphor and Thought*. – Second Edition: Cambridge University Press, 1993, 202–252 p.

Mittelberg, I., Farmer, T.A., & Waugh, L. R. They actually said that? An introduction to working with usage data through discourse and corpus analysis. In: *Methods of Cognitive Linguistics* edited by M. Gonzalez-Marquez, I. Mittelberg, S. – Amsterdam: John Benjamins B.V., 2007, 19–52 p.

Schatten, M. and Žugaj, M. Biomimetics in Modern Organizations – Laws or Metaphors. In: *Interdisciplinary Description of Complex Systems* – INDECS 9 (1), Zagreb: Croatian Interdisciplinary Society, 2011, 39–55 p.

Tendahl, M., & Gibbs, R. Complementary perspectives on metaphor: Cognitive linguistics and relevance theory. In: *Journal of Pragmatics*, 40 (11). – Paris: Elsevier, 2008, 1823–1864 p.

Wilson D. Parallels and differences in the treatment of metaphor in relevance theory and cognitive linguistics. In: *Intercultural Pragmatics*, 8 (2). – Berlin: De Gruyter Mouton, 2011, 177–196 p.

DICTIONARIES

Knowles, E. (ed.). *Oxford Dictionary of Phrase and Fable*. – Oxford: Oxford University Press, 2nd edition, 2005. 806 p.

Kemp, P. (ed.). *The Oxford Companion to Ships and the Sea*. – Oxford: Oxford University Press, 1994. 978 p.

ONLINE DICTIONARIES

Merriam-Webster Dictionary (MW). Available: http://www.merriam-webster.com [17 February, 2013]

The Free Dictionary by Farlex (FD). Available: http://www.thefreedictionary.com [16 February, 2013]

EngPedia (EP). Available: http://www.enggpedia.com [16 February, 2013]

The Scalling Manual (Effective, November 2011). Available: http://www.for.gov.bc.ca/ftp/hva/external/!publish/web/manuals [17 February, 2013]

Juris KASTIŅŠ
(Liepājas Universitāte)

Valentīna SOKOLOVA
(Latvijas Universitāte)

Die literarische Interpretation eines linguistischen Objekts: Der Roman von Günter Grass „Grimms Wörter“

Summary

The Literary Interpretation of a Linguistic Object: Günter Grass' Novel “Grimms Words”

The article deals with the famous lexicographic monument of the German language, “German Dictionary” in the literary interpretation of Günter Grass. The starting point of literary research is the basic word, the lemma in the “German Dictionary”. Owing to Grass' fantasy, by association and wordplay lemma gets an innovative, in-depth, and comprehensive word design. But at the same time, the research object is lifted to the arena of a historically costumed spectacle.

The article discusses the nature of the narrative perspective in the novel by G. Grass. It is characterised by word usage and alphabet in the form of a game of words, the narrative principle creates the perspective in both the narrative and time frames, thus drawing together the 19th and 20th century and allowing to conduct imaginary conversations with dead personalities.

The article presents the literary interpretation of the linguistic norms and the character of a social-literary discourse targeted at the constant comparison of two periods, often based on the enrichment of the word meanings and usage.

Key words: *German Dictionary, Brothers Grimm, lemma, semantic field, headword, association, alliteration*

*

Schon der Titel des Romans „Grimms Wörter“ von Günter Grass weist weitgehend auf die auserlesene Darstellungsart des berühmten lexikographischen Denkmals der deutschen Sprache hin. Nicht minder überraschend erscheint der Untertitel des Romans „Eine Liebeserklärung“. Was birgt nun in sich das Ganze – der Titel und der Untertitel des vorläufig letzten Werkes von Grass. Eine verwickelte Aufeinanderbezugnahme der Märchenbrüder auf die Nationalsprache als Forschungsobjekt durch diachrone

Revision zur Neufüllung der Lexik von heute, ergänzt und subjektiv ausgewertet von Grass. Die oben angegebene Triade soll eventuell die Frage beantwortet haben: Die proklamierte Liebeserklärung gilt in gleichem Maße dem dichterischen Wort und dem „Wort der Wörter". Doch als wichtiger Ausgangspunkt der Forschung tritt das Grundwort, ein striktes Lemma vor, das dank Grass'Phantasie durch Assoziationen und Sprachspiele eine innovative, vertiefte und allseitige Wortgestaltung erlaubt. Gleichzeitig wird dabei das weltbekannte linguistische Forschungsobjekt zur Arena des historisch kostümierten Schauspiels erhoben – es soll der dritte Teil der Autobigraphie von Grass sein.

Es wäre wohl kaum möglich gewesen, dass wir in einer Art, wie es Grass so macht, mit den beiden Brüdern an einem Tisch gemütlich sitzend, ein imaginäres Gespräch führen könnten.

Wenn wir aber die Schatten der Großen dieser Welt ruhen lassen, so steht doch vor uns das „Deutsche Wörterbuch" und Grass'Interpretation in Form des Romans. Es ist der objektive Sachverhalt des Semantischen, Etymologischen, Lexischen aber gleichzeitig auch des Poetischen, Phantastischen, Künstlerischen – was im Weiteren das Geheimnis dieser „Liebeserklärung" lüften muss.

Es sind insgesamt 9 Kapitel des Buches „Grimms Wörter", dabei 7 von ihnen behandeln „Deutsches Wörterbuch" zu Lebzeiten der Brüder Grimm, die letzten 2 berichten vorwiegend über die Schicksalswege der Monumentalausgabe in verschiedenen Epochen der deutschen Geschichte. Die Phantasiegespräche mit den Verstorbenen führen uns bis in die Gegenwart mit Notebook und Google, was einen linguistischen Supereffekt für Jacob und Wilhelm bedeuten würde. Das deutsche Wort hat wie eine goldene Münze zwei Seiten – Avers und Revers. Die eine – Avers – ist im „Deutschen Wörterbuch" fixiert und deutet die Herkunft des Stichwortes und klärt dem Leser über seinen Gebrauch auf. Überhaupt sollte „das Deutsche Wörterbuch", 1838 von Jacob und Wilhelm Grimm angelegt, ein Grundlagewerk der historischen Semantik sein. Das Lemma soll seine ganze Geschichte des Wortes durch viele literarische Belege zeigen, aber es zeichnet auch seine semantische Entwicklung diachron auf, was wiederum durch literarische Dokumentate belegt wird. Von seiner etymologischen Seite her berichtet das Lemma demzufolge über den sich immer verändernden Formenwechsel sowie über die Eigenart des regionalen oder sozialen Gebrauchs. Der diachronisch und synchronisch aufgefasste und dargestellte Gebrauch eines deutschen Wortes bildet die Kehrseite – das Revers – der

goldenen Münze. Eben diesen Gebrauch nutzt Grass aus, um das gegebene Stichwort in seinem neuzeitlichen Kontext ironisch zu zeigen: Das diachronische Prinzip wird zum synchronischen, damit er alle Bedeutungen – auch die, die zu Lebzeiten Grimms nicht existierten, durch seine eigenen Belege, oft durch seine biographischen Angaben illustrieren kann. So wird das historische Lemma lebendig und zum deutschen Wort, das als Spiegel der Kultur und Geschichte präsentiert. Der Rezensent Jörg Magenau nennt es *„das lexikalische Prinzip des Erzählens"* [Magenau 2012]. Die Eigenart der Erzählpoetik im Roman von Grass ist durch Wortgebrauch und Alphabet oft in der Form eines Wortspiels festgelegt, dieses erzählerische Prinzip lässt ihn zwei Erzähl- und Zeitebenen aufbauen – es ist ein *„Übereinanderlegen der Epochen"*, wie Jörg Magenau es nennt [Magenau: 2010a], und er fügt hinzu, dass das Zusammenrücken des 19. und 20. Jahrhunderts bei Grass überhaupt seinem zeitlichen Konzept der *„Vergangenkunft"* entspricht und erlaubt, imaginäre Gespräche mit längst verstorbenen Persönlichkeiten zu führen. Die zwei Erzählebenen, beide auktorialen Charakters, geben dem Autor die Möglichkeit, nicht nur den lexikalischen Bewegungen des Stichwortes zu folgen und sie zu belegen, sondern auch die Dynamik der Bedeutungen zu erweitern und neben der Biographie von Jacob und Wilhelm Episoden seiner eigenen Autobiographie einzuflechten. Die temporale Beweglichkeit als grundlegendes Element der Fabel und des Narrativs erlaubt im Buch gleichzeitig von der diachronischen Biographie zum synchronischen Autobiographiekonzept zu übergehen. Die Lexik steht dabei im Dienste eines poetischen Prinzips.

Diese eigenartig verknüpften Elemente des Sprachlichen und Literarischen – oft doch sehr manieriert – bilden die Struktur des Narrativs und schaffen damit den klaren Aufbau der ganzen Fabel.

Für Grass muss eigentlich nur ein bestimmter Teil der Biographie von Jacob und Wilhelm interessant sein, der sich auf die Arbeit am „Deutschen Wörterbuch" bezieht. Nach kurzer und farbiger Darstellung der Arbeitsweise und der Charaktere der Brüder Grimm wendet sich Grass gleich zu dem schicksaltragenden Beschluss des Königreichs Hannover, um den drei Professoren von den „Göttinger Sieben" auszuweisen – das sind Friedrich Christoph Dahlmann, Jacob Grimm und George Gottfried Gervinus, weil sie „Die Protestation der sieben Professoren vom 18. November 1837" gegen die Abschaffung des Grundgesetzes unterzeichnet hatten. Das Grundwort „Ach" hält das ganze Kapitel als narrative Einheit zusammen – das

erweiterte Wortfeld hat zum Ziel, das Exil Jacobs zu umspielen. Jacob Grimm soll, aus dem Kutschenfenster gelehnt und rückblickend, mit wehem Abschiedsblick den Einsilber „Ach" mehr gehaucht als gerufen haben: „Ach..." [Grass 2012: 20]. Nach der Angabe des Artikelkopfes im „Deutschen Wörterbuch" (Stichwort (Lemma)), geht Grass zum literarisierten Einleitungsteil mit Informationen zu Herkunft und Form über: „*Nun ist dieser Wehruf eine Ableitung des früheren Ah! und des eher erstaunten Aha!*" Es folgt der Bedeutungsteil in chronologisch-systematischer Ordnung, aber in Grass'Interpretation : „*Doch schon Luther lässt Jeremias sagen: „ach, dasz ich wasser gnug hätte" – „ach, wie ist das gold so gar verdunkelt"*. „*Anschließend weiß ich, wer alles noch dem Verlust ein Ach abgenötigt oder aus Vorfreude vorangestellt hat, „ach, armer Yorick", „ach neige, du Schmerzensreiche", „ach, wie gut, daß niemand weiß, daß ich Rumpelstilzchen heiß*" [Grass 2012: 20]. Nach der korrekten Anreihung der Beispiele des Wortgebrauchs – wohl aber in erzählerisch-ironischem Sinn von Grass – folgt der Übergang zur zweiten Erzählebene: „*In meiner Jugend röhrte Zarah Leander im Kino als Orpheus seiner ihm abhanden gekommenen Eurydike nach: Ach, ich habe sie verloren...*" [Grass 2012: 20]. Der Originalneologismus „nachröhren", der im „Deutschen Wörterbuch" nicht vertreten ist, lässt den implizierten Inhalt („röhren" bedeutet „brüllen, blöken" für Tiere) durch explizite Stilfärbung und plötzliche Stiländerung (grobe, abschätzige Ironie über Zarah Leander) zum Ausdruck kommen. „Bereichert" wird der Bedeutungsteil des Lemmas durch eine zusätzliche autobiographische Notiz: „*Und als ich unlängst „Die Box" schrieb, rief in den Dunkelkammergeschichten mein Knipsmalmariechen angesichts des familiären Kuddelmuddels wiederholt: „Achachach!*"" [Grass 2012: 20]. Durch die Wahl der Zitate wird auf Grimms literarischen Geschmack hingewiesen, z.B. es gibt kein Wort von Kleist und seiner dramatischen Figur Alkmene – der Ausruf „Ach", ebenso verschweigt Grass die vielen biblischen Zitate, die in der Spalte im „Deutschen Wörterbuch" uz lesen sind, – wichtiger ist sein autobiographischer Wortgebrauch im eigenen Schaffen („Die Box"). Somit gewinnt das Lemma „Ach" doppelte Bedeutung: Die Wiederbelebung des traditionellen Gebrauchs mit dem Akzent auf der situativ bedingten Lebensperiode von Jacob Grimm (er muss die Heimat verlassen) und die Anwendung des Ausrufewortes in Grass'Roman und seine autobiographischen Beispiele. Die Schatzkammer des deutschen Wortgutes wird künstlerisch interpretiert und auf eine zweite Erzählebene (Autobiographie)

überführt. Das ist ein beständiges Prinzip der Poetik von Grass im ganzen Roman. „*Das lockere Springen von Wort zu Wort erlaubt es ihm, die Ebenen spielerisch zu wechseln*“, meint Jörg Magenau [Magenau 2010b]. Der Rezensent Hans-Martin Gauger bemerkt seinerseits scharfsinnig: „*Unter den Wörtern, wie sie sich alphabetisch ordnen, wollte er vor allem solche in Erwägung ziehen, die nicht im „Grimm“ stehen oder wegen ihrer Neuheit nicht stehen können, so etwa, gleich beim A „Abwrackprämie“ oder „Arbeitsspeicher“, und dies erlaubt es ihm nun wiederum, auf autobiographisch Politisches zu rekurrieren. Literarisch hatte Grass also die von ihm gestellte Aufgabe, die drei Themen Autobiographie, Biographie der Grimms und deutsche Sprache sinn- und reizvoll ineinanderzuschieben, zu koordinieren*“ [Gauger 2012]. So bekommt die literarische Deutung linguistischer Normen den Charakter eines sozial-literarisch gezielten Diskurses zweier Epochen, die ständig verglichen werden, oft anhand der Bereicherung des Wortgebrauchs und der Wortbedeutung. Der Ich-Erzähler tritt als sozial-ironischer Berichterstatter mit einem umgangssprachlichen Sprechton auf, dabei nutzt er das Wortspiel als point of view des Narrators aus, z.B. „Grimm“, d.h., „ergrimmen“, was zur Protestaktion der Brüder Grimm führt – „grimmig“ sind wir und „grimmen, ergrimmen“, lose zusammengefügt mit Goethes Zitat aus „Reineke Fuchs“, der Dachs als „grimmbärtiger Grimmbart“ u.a.m. Die angeführten Beispiele, als linguistischer und stilistischer Wortgebrauch, gewinnen im Kontext des Romans einen intertextuellen Charakter. Es wird als Aufbau- und Erzählprinzip bei Grass im Buch überall markiert. Wendungen und Ausdrücke, die sprachlich neutral als Beispiel des Wortgebrauchs bei Grimm gefärbt sind, bekommen im Diskurskontext Grass’ oft ideologisch-ästhetisch gefärbte Intertextualität. Das große Verdienst von Grass besteht darin, dass das literarische Wort auf der Grundlage seiner etymologischen Deutung neue kulturgeschichtliche Dimensionen ergreift. M. Bachtin formuliert in dieser Hinsicht ganz präzis die Natur des Wortes: *«Таким образом, в каждый данный момент своего исторического существования язык сплошь разноречив: это — воплощенное сосуществование социально-идеологических противоречий между настоящим и прошлым, между различными эпохами прошлого…»*, und weiter *«все языки разноречия […] являются специфическими точками зрения на мир, формами его смыслового осмысления, особыми предметно-смысловыми и ценностными кругозорами»* [Бахтин 1975: 104]. Grass nutzt diese im literarischen Lemma versteckten Bedeutungen aus, um seine

eigenen Standpunkte in verschiedenen Lebensepisoden zu bewerten, aber er verwendet den Bedeutungsteil des Wörterbuchartikels auch, um die politisch-soziale und literarische Orientierung der Brüder Grimm zu zeigen – es wird kein Beispiel von Heinrich Heine im ganzen Wörterbuch angeführt…

Das Lemma aus dem „Deutschen Wörterbuch" dient oft Grass als Ausgangspunkt für ein Assoziationsspiel, das die Phantasie anregt. Selbst Jacobs Gedanken werden als Anlass zum Assoziationsspiel – es geht um das Lemma „arm". Das Unterbewusstsein Jacobs arbeitet eigentlich schon am Wörterbuch, obwohl es noch keinen Antrag gibt. Beim Passieren der Landesgrenze sieht er *„schreiende Armut allenthalben."* Die innere Rede (innerer Monolog) wird durch eine Assoziationskette eingeleitet, um gleich den Wortgebrauch des Stichwortes mit folgender Bedeutung aufzubauen: „armer Wicht, armer Teufel, armer Schelm", „Armutszeugnis" bis ihm ein Zitat abrufbar wurde: *„ich armes käuzlein kleine", das als Lied in „Des Knaben Wunderhorn" … zu finden ist…"* und schon gebraucht Grass dieses Assoziationsspiel der Lemmata aus, um über sein Schaffen (nämlich, den Roman „Der Butt") zu sprechen [Grass 2012: 26]. Die Assoziation spielt die Rolle eines Kompositums – die Erzählebenen werden dadurch verbunden. Dieter Wunderlich bemerkt in diesem Zusammenhang in seiner Rezension: *„Dabei verknüpft er die beiden Zeitebenen vorwiegend assoziativ"* [Wunderlich 2012]. Das Lemma kann Zeit- und Erzählebenen verbinden. Der diachronische Aspekt wird in den synchronischen überführt. Diese außersprachliche Referenz – das schreckliche Bild der armen Ackersleute, die Jacob Grimm auf seiner Fahrt ins Exil sieht, – wird assoziativ zum Lemma und weiter zu seinem Gebrauch mit entsprechender Semantik. Es ist „die innere Wortsuche" von Jacob, der schon instinktiv ahnt, dass die Zeit gekommen ist, ein neues deutsches Wörterbuch zu verfassen.

Grass zeigt – psychologisch fundiert – die Genesis des Lemmas: Was soll eigentlich ein Artikel im Wörterbuch erhalten? Der Aufbau einer Lemma-Deutung verrät die plastische Darstellung Grass' der „Zettelwirtschaft" Jacobs, die schon in Ansätzen den späteren Aufbau eines Stichwortes enthält. Es werden relevante Komponenten der deutschen Wortdeutung angeführt und interpretiert:

- die Herkunft der Wörter,
- die Dichter und das Stichwort im literarischen Kontext (Parzival, Nibelungenlied, Luther, Goethe, Schiller),

- die historischen Formen des Wortes – ahd, mhd u.a.,
- Mundarten,
- skandinavische und andere Sprachen (auch lettisch),
- Sanskrit,
- Latein,
- das Problem der „schmutzigen Wörter“,
- Zitate der Dichter.

Grass ahmt die Taxonomie Grimms nach, doch er modernisiert sie durch neue Assoziationen, Vorgänge und Prozesse, vor allem des literarischen Prozesses (z.B. das Lemma „Azur“ in der Romantik und im 20. Jahrhundert bei Brecht). Dadurch kommt der Schriftsteller zur Erweiterung des Wortschatzes und seiner Semantik – die moderne Welt und die Erlebnisse des eigenen Lebens bilden die Grundlage vieler essayistischer Deutungen der Wörter. Die Sprache wird mit der Epoche verbunden, das Problem der Entwicklung der Sprache wird durch sozial-politische Diskurse (Neologismen, z.B. „Abwrackprämie“) dargestellt. Grass sieht die gedanklichen Grundlagen der Brüder Grimm vor, die aus dem frühen 19. Jahrhundert stammen, zu sprengen. Er ist bestrebt, das „deutsche Wörterbuch“ durch literarische Praxis zu erweitern und nicht beim Muster eines erstarrten „nationalen Heiligtums“ zu bleiben. Ein historisches linguistisches Objekt wird als lebendiger Organismus aufgefasst, immer weiter vertieft und durch Selbsterfahrung bereichert.

Grass gibt ein psychologisches Porträt von Jacob, indem er die Entscheidung trifft, das Wörterbuch alphabetisch zu organisieren: „*Ihn belebt der Sprung in die Wörterfluten des Alphabets. Ihn belebt das Bad in einer Sprache, die unbeständig an- und inlautende Buchstaben wechselt und aus […] urverwandten und erborgten „Wörtern besteht*“ [Grass 2012: 53]. Aber das alphabetische Prinzip bedeutet auch für Grass ein „Bad“ in der Sprache, wobei er neben Assoziationen auch Alliterationen oft verwendet: Ein Wort gleichen Anlauts zieht andere lexische Einheiten nach sich, was auch ein ständig sich veränderndes semantisches Wortfeld bedeutet. In diesem Sinne identifiziert sich der Schriftsteller mit dem Sprachwissenschaftler: „*Sogleich bohrt die Frage, soll er die Vokale und deren Wohllaut ganz für sich beanspruchen, etwa aufs I kommen und irr, irrend, die Irre, der Irrsinn, Irrwitz, den Irrglauben lichten...*“ [Grass 2012: 53]. Auf solche Weise entsteht eine Assoziationsreihe von Eis-eisig-Eisenbahn-Eisenbahnstrecke, was zu Gedanken über die Einheit des Vaterlandes führt (Eisenbahnnetz).

Die Verflechtung der Gedanken bezüglich der Tätigkeit der Brüder und dementsprechend über die Alliterationen der Wörter mit entlegener Semantik führt zu einer Verflechtung der Zeit- und Erzählebenen: Die imaginären Gespräche Grass' mit den Brüdern Grimm werden zu einem regelrechten Verfahren der Poetik im Roman. Das hat seinerseits das Ziel, „das deutsche Wörterbuch" durch eigene Biographie zu erweitern. Die literarischen Manipulationen mit der Semantik des Lemmas funktionieren als autobiographischer Exkurs für Grass; – so geschieht es mit der Deutung des Wortes „Brief"; einen politischen Kontext gewinnt das Wort „Bronze", dessen Semantik als Anlass dient, den politisch anekdotischen Fall über die Errichtung eines Denkmals für Lichtenberg aus den Bronzestücken des Denkmals des gestürzten albanischen Diktators Enver Hodscha.

Das Kapitel über den Buchstaben „C" erörtert die Probleme der Orthographie aus historischer Sicht. Die Rechtschreibung der Lemmata funktioniert auch hier als literarisches Mittel. Wie schrieb man damals? Welche Wörter – heute überall gebraucht („Chaos", „Clown") – werden ausgelassen? „Cosmos" ist nicht vertreten, – warum? „Calvins Lehre" auch nicht, – aber hier werden persönliche Überlegungen über den christlichen Glauben bei den Brüdern klar. Die Religion und ihre Termini („Katechismus") nutzt auch Grass aus, um seine ironische Haltung dem Christentum gegenüber auszudrücken. Subjektive Entscheidungen im 19. und 21. Jahrhundert spielen immmerhin eine bedeutende Rolle bei der Wortwahl. Grass gefällt das Prinzip des Epochenvergleichs oder, wie er zitiert, *„wie sich die Zeit ablagern und durchsuppen*", denn in *„jedem Danach liegt ein Davor begraben*" [Grass 2012: 108]. Die Wahl der Wörter bestimmt subjektiven Charakters, erklärt der Schriftsteller, und ist der Meinung, dass Lemmata „Conflict" und „Cäsur" persönliche Hintergründe haben, warum Jacob sie ausgespart hat – er verbindet es mit dem Konflikt mit den Studenten und politischen Folgen seiner Parteinahme. „Dafür" und „dagegen" werden also bei Grass im historischen Kontext des 20. Jahrhunderts gegeben, und es fördert die Einstufung der zweiten Zeit- und Erzählebene. Auch das Wortspiel dient bei ihm dem Einschub ernster politischer und sozialer Überlegungen. So spricht Grass über Wilhelms sprachliche Arbeit an Märchen: Zuerst verrät er den derben Volkston und Stil der Märchen, dann kommt ihre Umarbeitung im biedermeierlichen Ton. Das Märchen von Daumesdick und „Daumerlings Wanderschaft" als Vorspiel der Phantasie über Oskar aus der „Blechtommel" klärt die Genesis der Schlüsselfiguren von vielen

Werken Grass' auf: Das Märchenhafte wird durch den Rezipienten in die Literatur der Postmoderne überführt, aus der Erfahrung mit dem „Deutschen Wörterbuch" wächst die deutsche Literatur der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts. Grass ist fest davon überzeugt, dass der literarische Prozess damals die Arbeit am Wörterbuch gefördert hat, – ganz deutlich ist es an Märchengestalten und –lexik zu sehen. Das Sprachliche und das Literarische stehen in paradigmatischen Verhältnissen einander gegenüber. Als Grundlage dazu wird das Lemma „Daumen" genutzt: Däumlings Abenteuer gereiht, dienten als Anstoss zur Fabel über Oskar: *„Weißt du noch, Oskar, wie dauerhaft dir Däumling den Weg gewiesen, dich widerständig gemacht, durch Dick und Dünn geschickt hat? Sag danke, Oskar, sag danke!"* [Grass 2012: 144].

Das Problem der Wortschatzerweiterung und des Wortschatzverlustes, die Prinzipien der Wortwahl bei der Taxonomie der Lemmata wird bei Grass im Kapitel unter dem Buchstaben „D" gelöst. Die Stichwortsuche stößt hier auf die Frage: Welche Prinzipien sollten bei der Wortwahl beibehalten werden, was soll aus verschollenen Wörtern werden? Jacob Grimm meint dazu: *„Unsere Schriftsprache kennt keine Gesetzgebung, keine richterliche Entscheidung über das, was zulässig und was auszustoßen ist, sie reinigt sich selbst, erfrischt sich und zieht Nahrung aus dem Boden, in dem sie wurzelt..."* [Grass 2012: 153]. Die Wortfelder werden auf Grund der verschollenen Wörter ausgedehnt – es sind „Dafant" („Samt"), „Taft" („Seide"), „däffeln" („schlagen") und sogar „Dachhase" für „Katze". So wächst die Arbeit am Wörterbuch zu „unübersichtlichem Ausmaß", was beide Brüder aus objektiven Gründen nicht mehr bewältigen könnten. Dennoch werden die Stichwörter assoziativ mit den Empfindungen und Gefühlen der Brüder Grimm in der entsprechenden Zeitperiode ihres Lebens verbunden, – damit unterstreicht Grass den ersichtlichen menschlichen, subjektiven Faktor. Dabei tritt das Wort in engen Zusammenhang mit dem realen Leben auf, abgesehen davon, ob assoziativ oder etymologisch, alliterationsfähig oder gar „schmutziges Wort" verpönt. Demzufolge soll die von Grass unternommene künstlerische Interpretation des Lebens der Brüder Grimm und ihrer unermüdlichen Tätigkeit in faszinierenden Bildern als ein großes Verdienst des prominenten Klassikers der uferlosen deutschen Literatur anerkannt werden.

LITERATUR

Gauger, H.M. *A wie Apostel, M wie Moral*. Available: http://www.faz.net.aktuell/feuilleton/buecherrezensionenbelletristik/guenter-grass-grimms-woerter-a-wi

Grass, G. *Grimms Wörter*. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2012. 366 S.

Magenau, J. *Liebeserklärung an die deutsche Sprache*. 2010a. Available: http://www.dradio.de/dkultur/sendungen/kritik/1249505

Magenau, J. *Günter Grass: Liebeserklärung an die deutsche Sprache*. 2010b. Available: http://www.tagesspiegel.de/kultur/gebrueder-grimm-guenter-grass-liebeserklaerungan-die-deutsche-sprache

Wunderlich, D. *Günter Grass: Grimms Wörter. Eine Liebeserklärung*. Available: http://dieterwunderlich.de/Grass-Grim-woerter.htm

Бахтин, М. Слово в романе. In: *Вопросы литературы и эстетики*. – Москва: Художественная литература, 1975. 504 с.

Елена КОЛОСЬКО
(Институт лингвистических исследований РАН)

Контаминация слов, заимствованных из французского и немецкого языков, в русском языке

Summary

The Contamination of Words Borrowed from the French and German Languages in the Russian Language

The article considers the language facts, reflecting the process of contamination, interaction, crosses and also associations of borrowed units on the basis of their structural, functional and associative proximity, leading to their semantic or formal change, as well as to the formation of new language units. Phonetic and, mainly, semantic contamination appears in borrowed language units conditioned by their associative proximity, can serve as an example of the development of associative links between the levels of borrowings relating to a lexico-semantic group in Russian dialects. Wordform from French in Russian names of fashion women's hats were borrowed. From German, through Polish and French thieves jargon was borrowed in Russian. Values and forms of these borrowings have had a mutual influence on each other, thanks to the fact that they have semantic and phonetic similarity. In Russian dialects a number of words are formed from the borrowed vocabulary, which have the same value. Some dialectal words were formed as a result of consolidation of the foundations of different borrowed words. An example of contamination of the borrowed vocabulary are also borrowed Proverbs, in which borrowed words different in meaning, but similar phonetically are interchangeable.

Key words: *borrowing, meaning, contamination, dialectism, lexico-semantic group*

*

В статье рассматриваются слова на букву Ф, пришедшие в русские народные говоры и просторечие из французского и немецкого языков. Изучением процесса ассимиляции европейских лексических заимствований в русских говорах занимается немного исследователей, вероятно, потому, что эта тема хорошо разработана на материале литературного языка. Однако сопутствующие ассимиляции процессы внутренней языковой корреляции и контаминации заимствованной

лексики в принимающем языке невозможно проследить на разрозненных материалах словарей литературного языка, представляющих собой лишь отдельные элементы авторских словоупотреблений, социолектов и диалектов. Плодотворные исследования возможны на обширном сравнительном материале разговорного языка, имеющего множество подсистем и, соответственно, множество параллельно образованных лексем. Диалектная и просторечная лексика содержит множество словоформ, лексической и семантической основой которых являются заимствованные слова. Мы рассматриваем языковые факты, отражающие процесс контаминации, взаимодействия, скрещивания, объединения заимствованных единиц на основе их структурной, функциональной и ассоциативной близости, приводящей к их семантическому или формальному изменению, а также к образованию новых языковых единиц.

Фонетическая и, главным образом, семантическая контаминация заимствованных языковых единиц встречается тем чаще, чем больше их ассоциативная близость. Примером развития ассоциативных связей между заимствованиями в русских говорах могут служить наименования женских головных уборов. Собиратели диалектной лексики в XIX и XX вв. отмечали в обиходе сельских жителей заимствованные из французского языка наименования женских головных уборов ***вуаль, шаль, фаншон***. Ко времени проникновения в диалекты они получили широкое распространение в русском языке. Слово ВУАЛЬ из французского voile (от лат. vēlum) имеет самую длительную историю в мировой культуре. В русский язык оно пришло в XIX в. В русских народных говорах оно трансформировалось в словоформу ***увальь*** в значении – часть свадебного убора невесты. Первая фиксация в Калужской губернии датируется 1849-м годом. Это слово распространилось во всех говорах, и в первой половине XX в. оно находилось на границе диалектной речи и просторечия.

Слово ШАЛЬ также из французского (франц. chale с ·араб.). Это наименование большого вязаного или тканого платка. Фасмер датирует появление этого слова в русском языке с 1810 года [Фасмер 1987: 401]. По свидетельству диалектоносителей, шали были обязательным атрибутом приданого невесты.

История заимствованного слова ФАНШОН (из франц. Fanchon) является примером включения иностранного слова в лексикон русского языка на ограниченный временной промежуток (с 30-х годов XIX в. до начала XX в.) У Фасмера мы находим это слово в форме ***фаньжон***

и ***фаржон*** [Фасмер 1987: 185], а в Большом академическом словаре – ***фаншон***, что демонстрирует распространение слова в разных фонетических формах [БАС 1965: 346]. В Россию слово ***фаншон*** пришло вместе с модным женским головным убором. По форме фаншон был разновидностью чепца [Беловинский 1996: 140]. Но длинные свисающие концы устанавливали связь с платком. Основной фундамент ассоциативной соотнесенности слов ***вуаль, шаль, фаншон*** – семы ‘женский головной убор’, ‘наряд невесты’ и отчетливые коннотативные элементы: семы ‘иностранный’, ‘дорогой’, ‘нарядный’.

Словоформы ***фальшонка, фанжонка, фаньжонка*** и др. в различных диалектах обозначают головной убор невесты, но не белый, а черный – кружевная косынка, одеваемая на голову молодой жены сразу же после свадьбы. Форма чепца изменилась: теперь это черная кружевная шаль, косынка. А затем развилось значение ‘головной убор пожилой женщины’. Постепенно, как это происходит с наименованием любой устаревшей модной одежды, слово получило коннотацию ‘допотопный, старый’. Слово ***фаншон*** в Большом академическом словаре содержит помету *устар.*

В говорах это слово получило дальнейшее распространение. Помимо значения «нарядный головной убор из тонкой материи» активно развивается употребление словоформ с основами фан/нь/л/ль, фанш/ньш/нж/ньж в наименованиях легкого платка. Элемент значения, связывающий заимствованные наименования женского головного убора – форма платка. Этот имплицитно заложенный в значения слов ***уваль, шаль*** и ***фаншон*** элемент обусловливает употребление всех этих слов в качестве наименования сначала нарядного дорогого женского убора, платка, а затем в уменьшительно-ласкательной форме повседневного легкого или теплого платка. Слово ***уваль*** употреблялось в значении легкий головной платок в Вологодской и Ярославской области. *Летом уваль на голову, да на сенокос.* Уменьшительно-ласкательные формы ***фальшонка, фаньшонка*** и в настоящее время употребляются как наименования легкого головного платка, обычно яркой нарядной расцветки. ***Шалочка*** – шейный платок в Орловских говорах. ***Шалушка*** и ***подшалок*** – платки разных размеров в Свердловской области. Словоформы заимствованных слов также оказали взаимное влияние друг на друга, благодаря тому, что они имеют фонетическую близость, которую обеспечивали сочетания звуков фал, шал, вал. ***Шалфёнка*** и ***шалфёночка*** – головной платок из тонкой ткани в уральских и амурских

говорах. *Шалфёнку всегда надо под шаль одевать,– говорят на Урале.* В говорах Приамурья отмечены словоформы ***шалфонка*** *и* ***шальфонка*** в значении «убор невесты» (*На голову невесты одевали шалфонку тюлеву.* Хабар.) и в значении «легкий головной платок» (*Шальфонки я брала, покупала, менялись на продукты.* Амур.) Вполне закономерной является лёгкость употребления то одной, то другой словоформы в одном значении в одном речевом контексте: *А фальшонки эти, шальфонки, в церковь ходили в их* (Хабаровск.).

Примером вхождения заимствованного слова в русский язык «в обход» литературного нормированного пласта является заимствованное из немецкого социолекта (языка торговцев) слово ФАРТ. Фарт – слово, обозначающее до настоящего времени «воровскую» удачу, то есть постоянное наличие добычи. Отсюда же прилагательное «фартовый» в значении «постоянно при деньгах» [Корявцев 2006: 117]. Характерно, что одни из первых значений деривата фартовый ‘находчивый, изворотливый, хитрый’ (Твер., 1897. Новг., Арх.) и ‘удачливый (о воре, жулике, пройдохе)’ (Майкоп. Кубан., Сиб.) говорят о присутствии коннотативного элемента ‘противозаконный, криминальный’. Можно предположить, что слово пришло из немецкого воровского жаргона в польский, а затем в русский воровской жаргон. Данные диалектологов показывают, что это слово появилось сначала в жаргоне пересыльных каторжан и впервые зафиксировано в Восточной Сибири, на Сахалине в середине XIX века. В дальнейшем оно зафиксировано во всех восточно-сибирских говорах как в первоначальном узком значении ‘счастливое стечение обстоятельств, удача, приносящая прибыль’, так и в более широком значении ‘удачливость в судьбе’. *Прямо удивились, вот фарт, так фарт, холодильник выиграла, вот и счастье ее.* Новосиб. *Твой фарт – твое счастье.* Якут. Забайкалье. *Через порог ниче не отдавай, фарту не будет.* Иркут. Из верхнеленских, енисейских, красноярских, томских говоров слово перешло в уральские говоры, потом в говоры центральной России.

Параллельно с диалектами в XIX–XX веках развивалось городское просторечие, в котором слово ***фарт*** также получило место. К концу XX века в русских говорах и в городском просторечии на словообразовательной основе ***фарт*** развилось целое словообразовательное гнездо (***фартовый, фартейный, фартистый, фартливый, фартонуть, фартить*** и др.). Появились у слова ***фарт*** производные значения: ‘счастливый случай’ Вят. *А сегодня был фарт, поймал большу рыбу*; Арх.

‘происшествие, случай’. *Со мной в то лето такой фарт произошел*; Перм. ‘удачная находка’ *В котором месте наш фарт лежит*; Урал. ‘легкая нажива’; Пск., Ленингр. ‘о любимом молодом человеке’.

Ряд развившихся новых значений слова ФАРТ является примером уже упомянутого сближения значений заимствованных слов, имеющих сходный фонетический состав и сходные семы в составе значений. Почти одинаковый фонетический состав имеет заимствованное из французского в немецкий язык, а затем и в русский слово ФОРС из франц. force «сила», откуда и нем. forsch «лихой, молодцеватый» [Фасмер 1987: 203]. В русских говорах широко использовались слова ***форсистый, форсный*** в значениях ‘смелый, ловкий’, ‘модный, щеголеватый’, ‘нахальный, развязный’, глаголы ***форсить, форсануть*** – ‘хвастать модной одеждой’, ‘вести себя вызывающе’. В результате пересечения семантики этих заимствованных слов появились новые значения у глаголов с основой фарт. ***Фартить, фартиться*** – ‘хвастаться модной одеждой, красоваться’. *Вот теперь, ежели есть че, и оденут счас, и идут в будни и в праздничек, и фартят ходют. В будни носили холщевые юбки, не фартились* (Том., 1967). Наречие ***фартово*** объединило значения ‘богато, зажиточно’, ‘лучше других’ и ‘модно, красиво’. *Старуха-то у меня фартово хочет жить, вот я и роблю* (Низ. Печора). *Она у нас фартово бегает-то* (Волог.). *Как он не фартово шляпу надевает* (Волог.). В русских говорах конца XX – начала XXI века отмечают употребление наречия ***фартово*** в обобщенных значениях: ‘очень хорошо’, ‘правильно’. И это значение обусловливает употребление слова в сравнительной форме: *Ешь фартовее, а то не люблю я предлагать* (Волог., 2005).

В большинстве случаев заимствованные слова имеют четкие различия в употреблении, как в качестве отдельных специальных наименований, так и в составе фразеологических конструкций. Но если они фонетически и семантически близки, то в составе некоторых фразеологизмов могут быть взаимозаменяемы. Примером может служить группа заимствованных слов: ***фаер, файр, фефер***. Фасмер предположил, что слово ***фаер*** относится к немецким заимствованиям от нем. ***Feuer*** – огонь [Фасмер 1987: 182]. В смоленских говорах в начале XX было распространено выражение ***дать (задать) ф’аера (ф’аеру)*** – отругать, наказать кого-л., дать жару кому-л. *Задали ему такого фаеру! Не слухается, значить, фаера надо дать хорошенько*. Смол. В говорах Ленинградской области отмечено слово ***файр***, являющееся фонетическим вариантом и полностью соответствующим по значению компо-

ненту фразеологизма. ***Дать ф'айру*** – отругать, наказать кого-л., дать жару кому-л.: *Ох, и файру мне дала!* (Тихв. Ленингр.). В то же время, фразеологизм ***дать фаера (файра)*** существует и в другом варианте: ***задать (показать) феферу*** – сильно выбранить, наказать кого-либо. Этот вариант фразеологизма получил наибольшее распространение и попал в литературный язык. Велика вероятность происхождения слова ***фефер*** от немецкого *Pfeffer* – перец. В этом случае произошло калькирование другого фразеологизма – *задать перцу*. Какой из вариантов был первичным, а какой вторичным,– неизвестно. Возможно, в говорах происходило параллельное освоение нескольких немецких словоформ и произошла контаминация фразеологических сочетаний под влиянием фонетической и семантической близости заимствованных словоформ.

Приведенные примеры заимствованных слов, получивших широкое распространение в русских народных говорах и в просторечии, показывают параллельность освоения заимствованной лексики в различных подсистемах русского языка. Вариативность, присущая разговорному языку, позволяет языковой системе демонстрировать все свои возможности, вырабатывать алгоритмы языковых изменений и в то же время усиливать продуктивные семантические и словообразовательные модели, подкрепляя их новыми лексемами, заимствованными из других языков.

ЛИТЕРАТУРА

БАС – *Словарь современного русского литературного языка АН СССР*. Т. 17, – Москва: Наука, 1965.

Беловинский, Л. *История русской материальной культуры*. – Москва: МГУ, 1996. 312 с.

Корявцев, П. *Отдельные вопросы этимологии блатной фени*. – Санкт-Петербург, 2006. 220 с.

Материалы картотеки Словаря русских народных говоров. ИЛИ РАН Санкт-Петербург.

Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 4., – Москва, 1987.

Viktorija KUZINA
(Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija)

Folkloras valodas izpēte mācībgrāmatās

Summary

The Study of Folklore Language in Textbooks

The present article, written within the project "Research work of children language in Latvia: linguistic, social and cultural aspect" focuses on the usage of different genres of first and second grade textbooks (the total number of textbooks is 12), and analyzes the use of language in folklore texts emphasizing the role of folklore in children's education and language enrichment. The methods applied in the research are lingua-statistics and the descriptive method.

Folksongs, as well as other folklore genres show that the basic values are human and children should be acquainted with them already at the pre-school stage of education. Compositions of folklore have a great impact on children's upbringing and education. They are used in textbooks for the first and second grade learners. Folksongs, fairy tales and other folklore genres contain an idea of purity of thought, richness of nuances of linguistic means and their usage, therefore the task for schools and families is to get their children acquainted with the basic national values as early as possible. Fairy tales take children to an exciting and interesting world of the rich means of the language that develops children's imagination, logical thinking, and language. That is a wonderful source of teaching mathematic notions and conceptions.

With the help of means of poetry folksongs reveal the world's beauty, variety, and complexity. Apsīšu Jēkabs has said that our folksongs are a source of pure language. Legends are important sources of our nation's history. Nowadays legends take an important role in society and cultural life with its ethical values. Children like riddles because they have original and witty questions or tasks expressed in metaphors or allegories.

All folklore works about nature occurrences, plant and animal life contain not only excellent nature observations but also observers' cordial attitude towards nature. With the help of such folklore children have been taught and the author hopes they will be taught to love nature and not to harm it.

Although different folklore genres have a big impact on children's education and language enrichment, the quantity of them have dramatically decreased in school textbooks.

Key words: *Folklore language, part of speech, poetism, diminutive, linguo-cultural concept*

*

Izglītības programmā (1998) ir noteikts mērķis – attīstīt katra bērna aktivitāti (ētiski estētisko, intelektuālo, fizisko), veidojot bērnu iekšēju vēlmi izzināt apkārtējo pasauli un apgūt pieaugušo radīto pieredzi. Arī pasakas, tautasdziesmas un citi folkloras žanri ietver pieaugušo radīto pieredzi, tāpēc skolas un ģimenes uzdevums ir iepazīstināt bērnus pēc iespējas agrāk ar tautas kultūras pamatvērtībām, arī ar valodas bagātībām, kas rodamas dažādos folkloras avotos.

Pasakām, tāpat kā tautasdziesmām, teikām, mīklām un pārējam mūsu senču atstātajam gara pasaules mantojumam, joprojām ir nozīmīga vieta bērnu audzināšanā un mācīšanā. Sākumskolas mācībgrāmatās izmanto dažādus folkloras žanrus ne tikai pedagoģiskā nolūkā, lai veidotu personību, bet arī kā līdzekli bērnu valodas bagātināšanai. Kā atzīmē pedagoģijas zinātnieks Jānis Rudzītis, folkloras sacerējumos „blakus citām garīgajām vērtībām atrodamas tautas pedagoģijas idejas – nesistematizēti padomi un rosinājumi mācīšanā un audzināšanā, kas pārņemti no paaudzes uz paaudzi un sekmējuši sabiedrības attīstību" [Pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1890. gadam: antoloģija 1991: 16]. Folkloras žanri (īpaši pasakas, tautasdziesmas) paplašina tikumiskās orientācijas priekšstatus un ar sava vārda mākslinieciskospēku var izraisīt bērnos „skaistā" un „labā" pārdzīvojumu, jūtu sintonijas veidošanos. Folkloras tekstu lasīšanas vai apspriešanas laikā bērns nonāk tādā attīstības sociālajā situācijā, kurā tiek vingrināta viņa jūtu un emocionālā sfēra, iztēle, kognitīvā sfēra [Lieģeniece 2004: 115]. Bērns apgūst tādus jēdzienus kā *labsirdība, godīgums, čaklums*, izprot arī attiecīgos antonīmus *cietsirdība, slinkums, negodīgums*.

Katrs cilvēks savas dzīves laikā ne vienreiz vien ir pārdzīvojis pasaku brīnumaino iedarbību uz iztēli, prātu un jūtām. Tas ir gara mantojums, kas nekad nenoveco un allaž emocionāli saista ar savu vienkāršību, tēlainību un dziļo filozofiju. Ikviena, pat visīsākā pasaka māca būt iecietīgiem, izpalīdzīgiem un labvēlīgiem, palīdz labāk izprast cilvēciskās attiecības. Pasakās labais, iejūtīgais vienmēr tiek apbalvots, bet ļaunais, zemiskais – bargi sodīts. Pasaku labie varoņi ir gudri, atsaucīgi, asprātīgi, ar siltām, skaidrām sirdīm, bet ļaunie vienmēr tiek pārmācīti vai saņem savu sodu.

Pasakas neapšaubāmi satur tautas pedagoģisko gudrību. Ne velti P. Šmits 1937. gadā (šajā gadā bija publicētas viņa apkopotās pasakas un teikas 15 sējumos) izdevuma ievadā [Latviešu pasakas un teikas 1925: 37, 9] īpaši akcentēja pasaku audzinošo un izglītojošo nozīmi bērnu attīstībā. Pasakās ir iekodētas visdažādākās dzīves situācijas un iespējamie uzvedības

veidi, kā arī konkrētas zināšanas [Andersone 2007: 2], tāpēc tiek aicināti skolotāji tās aktīvi izmantot mācībās.

Kā rāda pētījumi [Rūķe-Draviņa 1993], daudzi bērni labprāt klausās priekšā lasītās pasakas (arī teikas), līdz ar to viņiem veidojas prasmes klausīties un ieklausīties, analizēt un izvērtēt, secināt, izteikties un diskutējot aizstāvēt savu domu, kā arī pārliecināt par savas domas pareizību. Viņi mācās atstāstīt vai sacerēt pasakas.

Runājot par latviešu tautasdziesmām, to skaistumu un burvīgumu, mēs aizvien atceramies Krišjāni Baronu [Barons 1894: 230] un arvien no jauna saklausām viņa vārdus par tautasdziesmām kā ceļu uz tautas sirdi un prātu: „No visas sirds vēlos, lai tautas krātais dziesmu pūrs atrastu tautā atkal mīļu vietu un lai lasītāji no viņa tikpat daudz smeltos prieka un sirds pacilāšanas, cik šī krājuma apstrādātājs savā darbā baudījis" [Latvju Dainas I: XVII]. Tautasdziesmās (tāpat kā citos folkloras žanros) paustās pamatvērtības ir vispārcilvēciskas, un ar tām jāiepazīstina bērni jau pirmsskolā.

Tautasdziesmas rosina ieklausīties valodā un iejusties tās bagātīgo izteiksmes iespēju pasaulē. Apsīšu Jēkabs [sk.: Latviešu bērnu folklora 1973: 10] ir teicis, ka mūsu tautasdziesmas ir avots, no kura var smelt tīru, skaidru, nesamaitātu valodu. Ar poētisko līdzekļu palīdzību tās atklāj pasaules skaistumu, daudzveidību un sarežģītību. Kā raksta E. Freimanis, tautasdziesmu vērtības ir vienkāršība, saskaņa ar īsto dzīvi, koncentrācija, idiomas, tropi, salīdzinājumi, metaforas, personifikācijas, ironija, pārspīlējumi jeb hiperbolas, atkārtojumi, netiešā norāde, senvārdi un apvidvārdi [Freimanis 1991: 92].

Kā atzīst pirmsskolas un sākumskolas skolotāji, bērniem ļoti patīk minēt mīklas, jo tām ir savdabīgi, asprātīgi jautājumi vai uzdevumi, kas ietverti metaforā vai alegorijā [Kuzina 2006: 264]. Ar mīklu palīdzību tiek aktivizēta bērnu loģiskā domāšana, iztēle, jaunu vārdu un to nozīmju apguve. Ja bērnu zināšanas par apkārtējo pasauli ir plašas, ja viņi uztver apkārtni tēlaini, salīdzinājumos, tad mīklu atminēšana viņiem nesagādā grūtības.

Tautas daiļrades dažādu žanru vidū savdabīga vieta ir teikām. Tautas daiļradē teikas blakus pasakām ir viens no plašākajiem un nozīmīgākajiem vēstītājas folkloras žanriem. Tās apjomā ir īsi sacerējumi, kas „atbilstoši sava laika zināšanām un uzskatiem pauž cilvēku atziņas par dabas un sabiedrības parādībām" [Latviešu tautas teikas 1961: 5]. Teiku pamatā ir stāsti par vēsturiskiem notikumiem, dzīvās un nedzīvās dabas izcelšanos, tāpēc tās ir svarīgs avots mūsu tautas pagātnes izziņai. Ar sevī ietvertajām

dziļi ētiskajām vērtībām teikas iegūst svarīgu nozīmi mūsdienu sabiedrības kultūras dzīvē.

Klausoties dažādu folkloras žanru darbus, bērni attīsta literārās jaunrades spējas un bagātina emocionālo pieredzi un valodu. Atbalstot bērna interesi par folkloru, pieaugušais var mērķtiecīgi ievadīt bērnu lasīšanas mākā jau pirmsskolā. Jāatzīst, ka problēmas nereti rada folkloras valoda, kas ietver vārdus un formas, kuras mūsdienu valodā vairs nav sastopamas vai ir ieguvušas citu nozīmi [Freidenfelds, Kuzina 2007: 43–57].

Šī darba mērķis – izpētīt folkloras žanru lietojumu mācībgrāmatās, kā arī folkloras žanru tekstu valodu.

Raksts ir tapis saistībā ar Letonikas projektu „Bērnu valodas pētījumi Latvijā: lingvistiskais, sociālais un kultūras aspekts".

Analizētas divpadsmit 1. un 2. klases mācībgrāmatas (tās paredzētas latviešu mācībvalodas skolām). Pētījumā izmantota lingvostatistiskā un aprakstošā metode.

1. un 2. klases mācībgrāmatās ir konstatēti 388 folkloras žanru teksti jeb 50,2% no visu mācībtekstu kopskaita (t.i., 773), tai skaitā 78 tautasdziesmas jeb 10,1% no visu mācībtekstu kopskaita, kopējais pantu skaits 212, 36 jeb 4,7% pasaku, 27 jeb 3,5% teiku, 6 jeb 0,8% anekdošu, 108 jeb 14% mīklu, 77 jeb 10% sakāmvārdu un parunu, 56 jeb 7,2% ticējumu (skatīt 1. tabulu).

1. tabula

Folkloras lietojums

Grāmatu skaits	12	Pantu sk.	212	Mīklas %	14,0
Mācībt. kopsk.	773	Pasakas %	4,7	Sakāmv., parunas %	10,0
T. dz. %	10,1	Teikas %	3,5	Ticējumi %	7,2
		Anekdotes %	0,8		

Ja sakārto folkloras žanrus pēc rangiem, tad 1. vietā ir mīklas (tas nozīmē, ka mīklu skaits 12 mācībgrāmatās ir vislielākais), pēc tam seko tautasdziesmas, sakāmvārdi un parunas, ticējumi, pasakas, teikas un anekdotes. Jāatzīmē, ka mācībgrāmatās bērni var iepazīties ar citu tautu folkloru, piem., 1. klases mācībgrāmatās ir ievietota ukraiņu tautas pasaka „Gudrais pelēns", lietuviešu tautas pasaka „Kā vilks sadomāja maizi cept" un angļu tautasdziesma, bet vienā no 2. klases mācībgrāmatām ir brazīliešu pasaka „Bruņrupucis un augļi". Interesanti, ka 1. klases grāmatā „Ar gudru ziņu" novadu apskatā ir dota latgaliešu tautasdziesma „Kacīts kurmi dancynuoja".

No 2. tabulas izriet, ka četrās 1. klases mācībgrāmatās ir konstatēti 117 folkloras žanru teksti jeb 49,6% no visu 1. klases mācībtekstu kopskaita (t.i., 236), tai skaitā 39 tautasdziesmas jeb 16,5% no visu 1. klases mācībtekstu kopskaita, kopējais pantu skaits – 78, 17 jeb 7,2% pasaku, 11 jeb 4,7% teiku, 1 jeb 0,4% anekdošu, 23 jeb 9,7% mīklu, 22 jeb 9,3% sakāmvārdu un parunu, 4 jeb 1,7% ticējumu. Spriežot pēc šiem datiem, 1. klases mācībgrāmatās (īpaši izceļas Z. Ivanas, D. Urbanovičas „Ābece") tautasdziesmu skaits ir vislielākais, pēc tam seko mīklas, sakāmvārdi un parunas, pasakas, teikas, ticējumi un anekdotes. No šīs tabulas redzams, ka beidzamajos gados izdotajās mācībgrāmatās ir sarucis tautasdziesmu, teiku skaits, vienā otrā grāmatā vispār nav mīklu, sakāmvārdu un parunu, ticējumu, anekdošu.

2. tabula

Folkloras lietojums 1. klases mācībgrāmatās

Autori	Grāmata	Mācībt. kopsk.	Tdz., t.sk. skaitāmp. %	Pantu skaits	Pasakas %	Teikas%	Anekdotes %	Mīklas %	Sakāmv., parunas %	Tic. %
Z. Anspoka	Ābece Latv. val. 1. kl. R.: Lielv., 2002	70	5,7	12	7,1	1,4	–	–	–	–
Z. Ivana D. Urbanoviča	Ābece R.: Raka, 1997	49	28,6	19	6,1	10,2	–	26,5	12,2	–
Z. Ivana D. Urbanoviča	Lasīsim R.: Raka, 1998	62	16,1	27	3,2	4,8	1,6	1,6	25,8	4,8
	Ar gudru ziņu 1. klase R.: Raka, 2003	55	20,0	20	12,7	3,6	–	16,4	–	1,8
Kopā: (visās ekscerpētajās mācībgr.)		236	16,5	78	7,2	4,7	0,4	9,7	9,3	1,7

Kā rāda 3. tabulas dati, astoņās 2. klases mācībgrāmatās ir konstatēts 271 folkloras žanru teksts jeb 50,5% no visu 2. klases mācībtekstu kopskaita (t.i., 537), tai skaitā 39 tautasdziesmas jeb 7,3% no visu 2. klases mācībtekstu kopskaita, kopējais pantu skaits – 134 (gandrīz divas reizes lielāks nekā 1. klases mācībgrāmatās, kaut gan tautasdziesmu skaits kā

1. klases, tā arī 2. klases mācībgrāmatās ir vienāds), 19 jeb 3,5% pasaku, 16 jeb 3% teiku, 5 jeb 0,9% anekdošu, 85 jeb 15,8% mīklu, 55 jeb 10,2% sakāmvārdu un parunu, 52 jeb 9,7% ticējumu. Visi folkloras žanri pēc lietojuma tiek sakārtoti šādā secībā: mīklas, sakāmvārdi un parunas, ticējumi, tautasdziesmas, pasakas, teikas, anekdotes. Arī pēc šīs tabulas datiem var spriest, ka beidzamajos gados izdotajās mācībgrāmatās ir niecīgs tautasdziesmu, pasaku, teiku skaits, vienā otrā grāmatā nav nevienas teikas, mīklas, nav arī sakāmvārdu un parunu, ticējumu, anekdošu.

3. tabula

Folkloras lietojums 2. klases mācībgrāmatās

Autori	**Grāmata**	**Mācībt. kopsk.**	**Tdz., t.sk. skaitāmp. %**	**Pantu skaits**	**Pasakas %**	**Teikas%**	**Anekdotes %**	**Mīklas %**	**Sakāmv., parunas %**	**Tic. %**
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Ar gudru ziņu R.: Raka, 2004 1. daļa	72	2,8	11	1,4	2,8	–	5,6	6,9	–
	Ar gudru ziņu R.: Raka, 2004 2. daļa	77	7,8	30	1,3	–	–	–	9,1	–
Z. Anspoka	Lasāmgrāmata Latv. val. 2. kl. R.: Lielv., 1999	103	1,9	8	2,9	4,9	2,9	–	–	2,9
Z. Anspoka	Rudens Latv. val. 2. kl. R.: Lielv., 1997	40	22,5	30	2,5	7,5	–	72,5	15,0	22,5
Z. Anspoka	Pavasaris Latv. val. 2. kl. R.: 1998	43	11,6	19	2,3	–	–	46,5	7,0	48,8
Z. Anspoka	Ziema Latv. val. 2. kl. R: Lielv., 1997	36	19,4	12	5,6	5,6	–	38,9	47,2	47,2

Tabulas turpinājumu skat. 423. lpp.

Tabulas turpinājums

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Zīle 2. kl. I daļa R: Zvaigzne ABC, 2000	80	5,0	10	6,3	2,5	2,5	10,0	6,3	–
	Zīle 2. kl. II daļa R: Zvaigzne ABC, 2000	86	4,7	14	5,8	2,3	–	11,6	14,0	2,3
Kopā: (visās ekscerpētajās mācībgr.)		537	7,3	134	3,5	3,0	0,9	15,8	10,2	9,7

Pievērsīsim uzmanību arī 1. un 2. klases mācībgrāmatās analizēto folkloras žanru tekstu valodai. Mācībgrāmatās visplašāk ir pārstāvētas tādas tautasdziesmas, kurās daudzveidīgi raksturota bērnu tikumiskā audzināšana un darba iemaņu apguve, attēlots tēvzemes skaistums, kā arī dabas parādības, putnu un dzīvnieku pasaule, saulgriežu svētki utt. Gandrīz visām tautasdziesmām ir raksturīgs plašs deminutīvu lietojums, piem., „Māmiņ, tavu labumiņu / Līdz mūžiņa galiņam". 1. klases mācībgrāmatās ievietotajās tautasdziesmās ir konstatēti 78 deminutīvi, piem., *vārpiņa, ratiņi, kumeliņš, miezīši, rociņa, gaismiņa, dieniņa, darbiņš, māmiņa, māmulīte, māmuliņa, saulīte, gaišumiņš, kuplumiņš, daiļumiņš, valodiņa, naksniņa, naktīte, bāliņš, bāleliņš tikumiņš, ūdentiņš* u.c. 2. klases mācībgrāmatās ievietotajās tautasdziesmās ir lietoti 157 deminutīvi, piem., *dancītis, galdiņš, apinītis, istabiņa, gailītis, mūrītis, uguntiņa, jūriņa, kalniņš, spilventiņš, zemīte, melnumiņš, ziemelītis, balodītis, žagatiņa, cielaviņa, cīrulītis, mazputniņš, medutiņš, bitīte, siļķīte, adatiņa, ezītis, kažociņš* u.c. Šajos piemēros ir doti arī deminutīvu varianti, kā *māmiņa, māmulīte, māmuliņa; naksniņa, naktīte* u.c. Jāatzīmē, ka ir daudz tādu tautasdziesmu, kurās lietoti vairāki deminutīvi, piem.:

„Aust gaismiņa, lec saulīte,
Tas pirmais gaišumiņš;
Labu rītu, Dievs palīdz! –
Tā pirmā valodiņa.
Labrītiņ! – rītiņā,
Labdieniņ! – dieniņā,
Labvakar! – vakarā,
Labnaksniņ! – naksniņā".

No šīs tautasdziesmas izriet, kādus sveicinājuma vārdus latvieši ir lietojuši savstarpējā saskarsmē. Minētos sveicinājuma vārdus joprojām lieto arī tagad dažādos variantos, piem., labrīt!, laburīt!, labsrīts!, labs rīts!, labrītiņ!; labdien!, labudien!, laba diena!, labadiena!, labdieniņ!, laba dieniņa!

Tautasdziesmās ir konstatēts daudz uzrunas formu. 1. klases mācībgrāmatās ir 20 uzrunas formu (arī kopā ar izsauksmes vārdiem), piem., *„Labvakar, mājas māte"*, *„Teic, māmiņ, manu darbu"*, *„Padziediet, strazdu bērni"*, *„Ai, eglīte, ai, priedīte"*, *„Vai, priedīte, vai, eglīte"*, *„Guli, guli, saimeniece"*, *„Nāc nākdama, vasariņa"*, *„Ai, vasara, ai, vasara"* u.c.; 2. klases mācībgrāmatās ir 30 uzrunas formu (arī kopā ar izsauksmes vārdiem), piem., *„Snidzi, snidzi, baltais sniedziņš"*, *„Vai, vai, Lieldiena"*, *„Ēd, vistiņa, kviešu graudus"*, *„Padziediet, bāleliņi"*, *„Dziedi, dziedi tu, gailīti"*, *„Ai, bagāti Ziemassvētki"*, *„Ai, siltā vasariņa"* u.c.

No tautasdziesmām bērni var gūt priekšstatu par īpašības vārdu (arī lokāmo divdabju) lietojumu kopā ar lietvārdiem. 1. un 2. klases mācībgrāmatās ir konstatēts liels skaits tādu vārdkopu, piem., *jauka māmiņa, smuidrs augumiņš, sveši ļaudis, jauka dzīvošana, silta, jauka, gara vasariņa, sirms kumeliņš, zīļota dieniņa, liela diena, gaiša uguntiņa, skaista puķe, smalks krūmiņš, gudrs padomiņš, īsi spārni, sīki, mazi putni, gara aste, kupla liepa, dziļa jūra, gluda glodenīte, daiļa sētiņa, čaklas rokas, grūts, krietns darbs, bagāts vīrs, pilna sauja, salds piens, gaužas asariņas, salts mēnesis, dārgi svētki, rakstītas kamanas, tīras auzas, līkumaina lazda, mīksts sniegs, mirdzoši ziediņi u.c.*

Pētītajās tautasdziesmās bieži lietotā krāsa ir baltā, piem., *balts – āboliņš, sniegs, sniedziņš, villaine, gulbītis, ziediņš, svārki, maize, kāpostiņš, ola, oliņa, māmuliņa, sakša, krekls* u.c., jo baltā krāsa latviešiem saistās ar visu tikumisko, krietno, skaisto. Tautasdziesmās lietoti arī citu krāsu nosaukumi: *zaļš – ozoliņš, birze, āboliņš, svārki, lapiņas; sarkans – āboliņš, redīsiņš, ziediņš; sudraba (sudrabots) – mētelītis, zīle, vizuļi, ziedi; zelta (zeltīts) – saule, vilnis; dzeltens – zābaki; pelēks – mētelis; melns – strazds.*

Ar tautasdziesmas palīdzību bērni iepazīstas kā ar pamata, tā arī ar kārtas skaitļa vārdiem (piem., *viens labumiņš, viena dieniņa, divas rokas, divas kājas, trīs gadiņi, trīs dieniņas, trīs naksniņas, trīs pūri, pieci kartupeļi, seši kartupeļi, deviņi riteņi, deviņi arodi, deviņi pīrāgi, deviņi dzīpari, deviņi kumeliņi, simtiem bērnu, simtiem kukulīšu, pirmā valodiņa, pirmais gaišumiņš, otra mala, ceturtā mala*).

Pētītajās tautasdziesmās ir izplatīti skaņu verbi, piem., *tilti rīb, važi skan, suņi rej, vistas kladzina, žagatiņa žagatēja, varde kurca* u.c. Skaņu verbi ir mūsu valodas bagātība, tie ir bagāti ar sinonīmiem un variantiem, tāpēc tiem jāpievērš liela uzmanība, pilnīgojot bērnu valodu.

1. un 2. klases mācībgrāmatās (īpaši tautasdziesmu, pasaku un teiku tekstos) ir atklāti retāk lietotie vārdi, kuri mūsdienu valodai nav raksturīgi, kā *budēlītis, bāleliņš, važi, glodenīte, ūbelīte, nogodēt, villaine, skroderis, Meteņīši, Jumītis* u.c., kuri bērniem bieži vien nav saprotami, tāpēc skolotāja uzdevums ir izskaidrot šādu vārdu nozīmi un lietojumu. Piem., tautasdziesmā „Kur, Jumīt, tu gulēji" lietots vārds „Jumis" kā deminutīvs. Senie latvieši Jumi iedomājās kā auglības un svētības nesēju. To iztēloja kā sprīdi garu vīriņu, kam patīk jādelēt uz sikspārņa un siseņa. Jumis parasti ir ģērbies zaļos svārkos, dzeltenos zābakos un vainagu galvā. Šāds vārda „Jumis" skaidrojums palīdz bērnam saprast šādas tautasdziesmas saturu: „Jumītim klaipu cepu Triju rītu malumiņu". Pļaušanas darbus beidzot, svarīgākais pļāvēja uzdevums bija saņemt Jumi un pārnest to mājās.

1. un 2. klases mācībgrāmatās pārsvarā ir ievietotas dzīvnieku pasakas, piem., „Auns un vilks", „Lapsa un āzis", „Lauku pele un pilsētas pele", „Sivēns un vilks", „Lapsa ar gaili" u.c. Pasakās tiek izmantoti tādi izteiksmes līdzekļi kā personifikācija, alegorija, metafora, epiteti u.c., kuri padara brīnumainus priekšmetus, dzīvniekus, jebkuru parādību. Tām raksturīgi īsi teikumi, dialogi, tiešā runa, salīdzinājumi. Pasakas bieži vien sākas ar „Reiz", „Sensenos laikos". 1. klases mācībgrāmatās vidējais teikumu skaits – 8 teikumi, bet 2. klases mācībgrāmatās – 12. Pasakās biežāk lietoti vispārlietojamie vārdi, piem., lapsa, āzis, aka, ūdens, rags, mācīt, dabūt u.c., bet retāk lietoti ir senvārdi, kā dukāts, mākulis u.c. Pasakas ietver sevī virkni jēdzienu, kas palīdz bērniem gūt matemātiskos priekšstatus par apkārtējo pasauli tās daudzveidībā un krāšņumā. Tās ne tikai rosina iztēli, bet veido arī prasmes lietot matemātiskās sakarības un pamatjēdzienus vienkāršotā un sadzīvei tuvā valodā. Turklāt pasakās lietotie izteikumi un jēdzieni atbilst pirmsskolas izglītības programmā izvirzītajām prasībām matemātisko priekšstatu veidošanā.

1. un 2. klases mācībgrāmatās ir ievietotas teikas, kas cenšas izskaidrot gan kosmisko parādību, gan dzīvās un nedzīvās dabas izcelšanos. Teiku lielākā daļa ir apjomā īss, koncentrētā formā ietverts vēstījums, kas bieži sākas bez kāda ievada, mērķtiecīgi virzot to pretī atrisinājumam. Nereti teikās ir dialogi, salīdzinājumi, zīmīgi tautas izteicieni. Gan vēstījuma vidū,

gan nobeigumā ir konstatēti sakāmvārdi, tie vai nu pievērš uzmanību kādai stāstījuma niansei, vai arī īsi koncentrēti izsaka kādu atziņu: piem., „Kas daudz ko kāro, tas maz dabon". Dzīvniekiem teikās ir piešķirts cilvēka prāts, viņi darbojas, runā, domā līdzīgi cilvēkiem, arī upju un ezeru ūdeņi ir bieži personificēti: tie steidzas, domā, strīdas līdzīgi cilvēkiem. 1. klases mācībgrāmatās vidējais teikumu skaits teikās ir 5 teikumi, bet 2. klases mācībgrāmatās – 8 teikumi. Virsrakstos parasti ir lietoti jautājuma teikumi, kuri sākas ar „Kāpēc", „Kādēļ", „Kā", „Kālab", piem., „Kā ezeri cēlušies", „Kāpēc upes ir līkumainas" u.c. Teikās (tāpat kā pasakās, tautasdziesmās) par dabas parādībām, augu un dzīvnieku valsti izpaužas ne vien lieliski dabas parādību vērojumi, bet arī pašu vērotāju sirsnīgā un siltā simpātiju un apbrīnas jūtu cauraustā attieksme pret dabu. Ar šādas folkloras palīdzību mācīja un, cerams, mācīs bērniem iemīlēt dabu un nedarīt tai pāri.

Mācībgrāmatās ievietotajiem sakāmvārdiem un parunām ir raksturīgi īpašības vārdi, salīdzinājumi (piem., čakla kā bitīte, spītīgs kā āzis, bailīgs kā zaķis, izsalcis kā vilks, strādā kā gailis, ēd kā zirgs, vecs draugs labāks par diviem jauniem, vecus draugus un vecos ceļus nevajag aizmirst, bailēm lielas acis, labāk bailīgs nekā pārdrošs u.c.), skaitļa vārdi (piem., „Divi gaiļi vienā sētā nesatiek", „Ko viens nevar, var otrs", „Pulkā i lāci veiksi", „Viena bite daudz medus nesanes" u.c.).

Mācībgrāmatās visvairāk ir ticējumu, kas saistās ar laika novērošanu, gadskārtu svētkiem un svinamām dienām (piem., „Kas Lieldienu olas ēd bez sāls, tas visu vasaru melos", „Kad pirmais sniegs uzkrīt uz lapām, tad auksta ziema gaidāma", „Ja ap Miķeļiem līst, būs mīksta un silta ziema", „Ja ap Ziemassvētkiem auksts, tad vasarā būs karsts laiks" u.c.). Ticējumos bieži lieto nosacījuma palīgteikumus, salīdzinājumus, īpašības vārdus, darbības vārdus vajadzības izteiksmē, skaitļa vārdus.

Mācībgrāmatās ievietotajām mīklām piemīt deminutīvi, atkārtojumi, īpašības vārdi, skaitļa vārdi, salīdzinājumi, piem., „Maza, maza sieviņa viena mice galvā", „Puisīts kā pirkstiņš, sarkanu cepurīti", „Maza, maza gotiņa, salds, salds pieniņš", „Liela, resna madāma", „Gaspaža sēž uz baltiem kalniem, gaida dzīvas dvēselītes", „Tieva jumprava, plata, sarkana cepure". Kā redzams, mīklās tiek lietoti senvārdi.

Mācībtekstos visretāk lietotais folkloras žanrs ir anekdotes. Tās satur ļoti īsu stāstījumu par komisku notikumu, kam negaidīts un asprātīgs nobeigums, piem., „– Jāni, vai tu varētu pastāstīt, kurš izpildīja tavu mājas darbu?

– Tiešām nezinu, skolotāj! Es vakar agri aizgāju gulēt." Anekdotēm raksturīgi vispārlietojamie vārdi, uzrunas formas, tiešā runa, jautājuma teikumi.

Tātad košākas bērnu valodas izveidei var izmantot dažādus valodas māksliniecisk̄as izteiksmes līdzekļus, kuri rodami tautas daiļradē. Klausoties dažādu folkloras žanru darbus, bērni attīsta literārās jaunrades spējas un bagātina emocionālo pieredzi un valodu.

Secinājumi

1. Tautasdziesmās, tāpat kā citos folkloras žanros, paustās pamatvērtības ir vispārcilvēciskas, un ar tām iepazīstināmi bērni jau pirmsskolā.
2. Folkloras sacerējumiem ir liela nozīme bērnu audzināšanā un mācīšanā. Tos izmanto 1. un 2. klases mācībgrāmatās. Kaut gan dažādiem folkloras žanriem ir liela nozīme bērnu audzināšanā un viņu valodas bagātināšanā, to skaits beidzamajos gados izdotajās mācībgrāmatās ir krietni sarucis.
3. Tautasdziesmās, pasakās un citos folkloras žanros slēpjas domu skaidrība, nianšu bagātība un valodas līdzekļu plašais lietojums, tāpēc skolas un ģimenes uzdevums – iepazīstināt bērnus pēc iespējas agrāk ar tautas kultūras pamatvērtībām.
4. Pasakas ieved bērnus aizraujošā un interesantā pasaulē, valodas izteiksmes līdzekļu bagātībā, attīsta viņu fantāziju, spriešanas spējas un valodu. Tās ir lielisks mācību līdzeklis matemātisko priekšstatu un jēdzienu apguvē.
5. Ar poētisko līdzekļu palīdzību tautasdziesmas atklāj pasaules skaistumu, daudzveidību un sarežģītību. Mūsu tautasdziesmām ir tīra, skaidra valoda.
6. Teikas ir svarīgs avots mūsu tautas pagātnes izziņai. Ar sevī ietvertajām dziļi ētiskajām vērtībām teikas iegūst svarīgu nozīmi mūsdienu sabiedrības kultūras dzīvē.
7. Bērniem patīk minēt mīklas, jo tām ir savdabīgi, asprātīgi jautājumi vai uzdevumi, kas ietverti metaforā vai alegorijā.
8. Visos tautas daiļrades materiālos par dabas parādībām, augu un dzīvnieku valsti izpaužas ne vien lieliski dabas parādību vērojumi, bet arī pašu vērotāju sirsnīgā un siltā simpātiju un apbrīnas jūtu cauraustā attieksme pret dabu. Ar šādas folkloras palīdzību mācīja un, cerams, mācīs bērniem iemīlēt dabu un nedarīt tai pāri.

LITERATŪRA

Andersone, R. *Pasakas audzina un māca*. – Pirmsskolas izglītība, 2007, 2. lpp.

Rūķe-Draviņa, V. *Latviešu meitene apgūst savu pirmo valodu*. – Rīga: Dio Nordik, 1993.

Freidenfelds, I.J., Kuzina, V. *Klasiskās tautasdziesmas sākumskolas mācībgrāmatās (pedagoģiskais un lingvistiskais aspekts). Vecuma grupu valodas īpatnības Latvijā: lingvistiskais, sociālais un kultūras aspekts. Bērnība*. – Rīga: SIA Izglītības soļi, 2007, 43.–45. lpp.

Freimanis, E. *Dainu bagātība. LVKJ, 26. laidiens*. – Rīga: Avots, 1991, 92.–101. lpp.

Barons, Kr. *Bērnu audzināšana, kopšana un mācība*. – Latvju Dainas, I. Jelgava, 1894, 230. lpp.

Kuzina, V. Bērnu vārdu krājuma bagātināšanas iespējas pirmsskolā un sākumskolā. No: *New Demensions in the Developments of Society*. – Jelgava: Latvia University of Agriculture, 2006, 264. lpp.

Latviešu bērnu folklora. – Rīga: Zinātne, 1973, 10. lpp.

Latviešu pasakas un teikas. Pēc Lerha-Puškaiša u.c. avotiem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits, 1 – XV, Rīgā, 1925.–1937., 9. lpp.

Latviešu tautas teikas. – Rīga: Latvijas PSR ZA, 1961, 5. lpp.

Lieģeniece, D. Bērna un pedagoga „vienpriekšmeta darbība" pasaku uztverē (vecākais pirmsskolas vecums). No: *RPIVA Starptautiskā zinātniskā konference Teorija un prakse skolotāju izglītībā II. 2004. gada 5.–6. aprīlis*. – Rīga, 2004, 115. lpp.

Pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1890. gadam: antoloģija. – Rīga: Zvaigzne, 1991, 16. lpp.

Renata LUKOŠIENĖ
(Šiauliai University)

Definitions of English Nouns Denoting Names of Trees (in the *Oxford English Dictionary* and *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*)

Summary

Definitions of English Nouns Denoting Names of Trees (in the *Oxford English Dictionary* and *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*)

The article analyses and compares 200 names of trees drawn from English explanatory dictionaries, such as the Oxford English Dictionary and Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. Furthermore, it aims to determine what features of a particular world fragment are reflected in the meanings of the analysed words.

Almost all the analysed definitions have the traditional structure – "per genus proximum et differentiam specificam" (through genus and a difference), where the "genus" is the hypernym "tree" and the "differentiam specificam" part of the definitions analysed including components of meaning referring to the size of a tree, descriptions of leaves, branches, flowers, bark, etc.

Descriptive definitions are most widespread for names of trees. It has been noticed that the Oxford English Dictionary provides more detailed scientific definitions than the Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. Meanings of some words are defined with the help of synonymous words or by an explicit descriptive definition and a synonym. A few definitions in both dictionaries can be criticised for using the term being defined as part of its own definition.

Key words: *lexicographic definition, names of trees, componential analysis*

Santrauka

Medžių pavadinimai aiškinamuosiuose anglų kalbos žodynuose (*Oxford English Dictionary* ir *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*)

Šiame straipsnyje nagrinėjama ir lyginama 200 medžių pavadinimų, surinktų iš anglų kalbos aiškinamųjų žodynų, tokių kaip Oxford English Dictionary ir Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. Taip pat stengiamasi nusta-

tyti, kokie pasirinkto pasaulio fragmento požymiai yra atspindėti nagrinėjamų žodžių reikšmėse.

Tyrimas parodė, kad beveik visos definicijos turi tradicinę struktūrą – „per genus proximum et differentiam specificam“, t.y. nurodant artimiausią giminingę sąvoką ir specifinius požymius. Nagrinėjamų žodžių reikšmėse „genus“ yra „medis“, o „differentiam specificam“ – reikšmės komponentai, nurodantys medžio dydį, apibūdinimą medžio lapų, žiedų, medienos, šakų ir kt.

Dauguma medžių pavadinimų yra apibūdinama aprašomosiomis definicijomis. Pastebėta, kad Oxford anglų kalbos žodynas pateikia labiau išplėtotas definicijas, nei Macmillan žodynas. Kai kurie medžių pavadinimai abiejuose žodynuose aiškinami sinonimais arba ir sinonimais, ir detalesnėmis aprašomosiomis definicijomis. Be to, kai kurias Oxford žodyno definicijas galima būtų kritikuoti dėl žodžio, kuris yra aiškinamas, vartojimo pačioje definicijoje.

Prasminiai žodžiai: *žodyno definicija, medžių pavadinimai, komponentinė analizė*

*

The **aim** of the present paper is to investigate and compare dictionary definitions of English nouns denoting names of trees and to ascertain what features of a particular world fragment are reflected in the meanings of the analysed words.

The scope of the present study is 200 nouns with the meaning ‘a name of a tree’ drawn from two dictionaries: the *Oxford English Dictionary* and *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*.

The following **research methods** have been applied in the work: analysis of scientific literature, descriptive method, comparative method, and componential analysis. The **componential analysis** was used to ascertain how many and what semes make up the meaning of the word and to compare definitions provided in the above mentioned dictionaries.

Types of definitions

There are different types of definitions. A dictionary is a comprehensive list of **lexical definitions**. Lexical definition (also known as the dictionary definition) specifies the meaning of an expression by stating it in terms of other expressions the meaning whereof is assumed to be known.

“Good definitions are those which advance communication and understanding, while bad definitions are those which hinder or at least fail to advance communication and understanding” [Cline 2012].

According to D. Tekorienė and N. Maskaliūnienė [2004: 64], meanings of words may be defined in different ways:

1) by means of descriptive definitions or paraphrases;
2) by full-sentence definitions built on the typical syntactical pattern of the word defined;
3) with the help of synonymous words;
4) by describing the thing which the word designates, i.e. by encyclopaedic description;
5) by means of cross-references;
6) sometimes two kinds of definitions may be used in conjunction.

"The choice of the means of semantization (semantic definitions) depends mostly on the semantic peculiarities of the words defined, thus, for example, synonymic definitions are used for adjectives and verbs, whereas encyclopaedic definitions occur mostly in the case of concrete nouns and especially terms. Descriptive definitions are used in the overwhelming majority of cases." [Tekorienė, Maskaliūnienė 2004: 64–65]

According to Prof. A. Gudavičius, understanding about what should be included into the definition directly hinges on the general semantic conception. Nowadays the transition from structural (objective) to cognitive (subjective) linguistics is obvious, therefore a classical definition is opposed to the so-called cognitive definition, the main aim of which is not to define a word according to differential features (indicate necessary and sufficient features), but to elucidate the way how speakers comprehend a thing, what is in the speakers' consciousness, how phenomena of the world are categorised [Gudavičius 2000: 65].

Research results

The investigation of the collected data has revealed that descriptive definitions are most common in the analysed dictionaries, e.g. *cypress* 'a tall tree with dark green leaves that do not fall off in winter' [MED], *beefwood* 'a tropical hardwood tree with close-grained red timber' [OED].

It has been noticed that there are more explicated definitions in the *Oxford English Dictionary* than in the *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. For example, consider these two definitions: *bay tree*: 'a tree with leaves that are used as a herb in cooking' [MED]; 'an evergreen Mediterranean shrub with deep green leaves and purple berries. Its aromatic leaves are used in cookery and were formerly used to make triumphal crowns for victors' [OED].

Moreover, the *Oxford English Dictionary* provides additional details of the words it defines, i.e. the Latin names and the origin of the words, as

in the examples, *sapele* 'a large tropical African hardwood tree, with reddish-brown timber that resembles mahogany. Genus *Entandrophragma*, family *Meliaceae*. Origin: early 20th century: from the name of a port on the Benin River, Nigeria'; *baobab* 'a short tree with a very thick trunk and large edible fruit, living to a great age. Genus *Adansonia*, family *Bombacaceae*: several species, in particular the African *A. digitata* and the Australian *A. gregorii*. Origin: mid 17th century: probably from an African language: first recorded in Latin (1592), in a treatise on the plants of Egypt by the Italian botanist Prosper Alpinus'.

Meanings of some words are defined with the help of synonymous words, e.g. *linden* 'another term for the lime tree, especially in North America', *white fir* 'silver fir', *whitethorn* 'the hawthorn', *quickthorn* 'another term for hawthorn', *may* 'the hawthorn or its blossom', *myrobalan* (also *myrobalan plum*) another term for cherry plum', *limba* 'another term for afara', *buttonwood* (also *buttonwood tree*) *North American* 'an American plane tree. Also called sycamore in North America', *poplar (yellow poplar)* 'North American term for tulip tree' [OED]; *gum*, *gum tree* 'a eucalyptus tree', *pawpaw* 'a papaya', *linden* (*mainly AmE*) 'a lime tree' [MED]. According to H. Bejoint, the use of a synonym is not a definition at all; it is used because it is economical, but it only sends the user back to another entry [Bejoint 2000: 198].

Some words in both dictionaries are defined in several ways – by an explicit descriptive definition and a synonym, e.g. *rowan* 'a small tree that produces bright red berries (= small round fruits): *mountain* **a**sh' [MED]; *afara* 'a tall West African hardwood tree with a characteristic shape resembling a pagoda. Also called *limba*' [OED]; *casuarina* 'a tree with slender, jointed, drooping twigs which resemble horsetails and bear tiny scale-like leaves, native to Australia and SE Asia. Also called *she-oak*' [OED], *guaiacum* 'an evergreen tree of the Caribbean and tropical America, formerly important for its hard, heavy, oily timber but now scarce. Also called *lignum vitae*' [OED].

It has been observed that ten names of fruit trees in the *Macmillan English Dictionary* have a different type of definition. In fact, they are not defined, but included in the definitions of the fruit produced by those trees, e.g. *apple* 'a hard round fruit that is white inside and has a smooth green, yellow, or red skin, which is called peel when it has been removed. The middle part of the apple containing the seeds is called the core. Apples grow on *apple trees*'; *fig* 'a soft fruit with purple or green skin and a lot of

small seeds inside. It grows on a *fig tree*'; *orange* 'a round fruit that has a hard orange-coloured skin called peel, and that divides into parts called segments. It grows on an *orange tree*'. Other words defined in this way are: *lemon, peach, pear, pecan, plum, olive,* and *papaya*. However, names of other fruit trees are defined by means of a descriptive definition, e.g. *cherry/cherry tree* 'a tree that produces cherries'.

The *Oxford English Dictionary* describes all the fruit trees and indicates their specific features, e.g. *apple* (also *apple tree*) 'the tree bearing apples, with hard pale timber that is used in carpentry and to smoke food'; *fig* (also *fig tree*) 'the deciduous Old World tree or shrub which bears figs'; *orange* (also *orange tree*) 'the leathery-leaved evergreen tree which produces oranges, native to warm regions of south and SE Asia', etc.

Some definitions in the *Oxford English Dictionary* are circular, i.e. they use the term being defined as part of its own definition ("idem per idem"), as in the examples, *silk-cotton tree* 'a tree which produces silk cotton', *Philippine mahogany* 'the tree that produces Philippine mahogany, harvested chiefly in Indonesia and the Philippines. Also called lauan', *afrormosia* 'the tree that yields afrormorsia timber, occurring mainly in West Africa', *teak* 'the large deciduous tree native to India and SE Asia which yields teak', *pollard* 'a tree whose top and branches have been pollarded'. Nevertheless, the *Macmillan English Dictionary* doesn't define names of trees "idem per idem", cf. *teak* 'a large tree with hard yellow-brown wood and white flowers', *pollard* 'a tree that has had its top and lower branches cut off in order to encourage new growth.'

"All definitions are made up of two parts, the **definiendum** and the **definiens**. The definiendum is whatever word, symbol, or group of words is being defined; the definiens, then, is whatever words are being used to do the defining" [Cline 2012]. For instance, *acacia* is the definiendum and the definiens will be *a tree with small white or yellow flowers that grows in warm countries* [MED].

The basic structure of a definitional sentence (the definiens) is traditionally divided into two parts: a general, broad category or kind (the **genus**) to which everything the term signifies belongs; and the distinctive features or attributes (the **differentiae**) that set them apart from all the other things of this kind.

For example, all the words denoting names of trees have the genus "tree" and are also distinguished from each other by differential features (semes) which describe trees more specifically.

The differential part of the definitions analysed includes components of meaning referring to the size of a tree, description of leaves, flowers, wood/timber, branches, bark, stems, trunks, roots, fruit, seeds, nuts, berries, thorns, the location where the tree grows, and what a tree or its part is used for.

The following semes referring to the size of a tree have been discerned in 36 definitions from the *Macmillan English Dictionary:* 'tall' which is included in the following nouns: *aspen, birch, cedar, cypress, fir, eucalyptus, gum, pine, plane (tree), poplar, silver birch*, and *spruce (tree)*; 'small': *almond, elder, hawthorn, hazel, laurel, mimosa, pussy willow, rowan, sassafras, scrub, tea tree, witch hazel*; 'thin': *aspen*, *poplar, silver birch*; 'large': *beech (tree), elm, horse chestnut, jackfruit, oak, teak*; 'very large': *redwood*; the following semes of the same kind are included in 52 definitions from the *Oxford English Dictionary*: 'tall': *elm, poplar, plane (tree), walnut (tree), arola (arola pine), blackbutt, deodar, hinoki, kamahi, karri, rimu, afara;* 'small': *rowan (tree), olive (tree), box (tree), dogwood, cacao, elder, laburnum, lilac, mulberry, hazel, tea tree (ti tree), monkey orange, num-num, mountain ash, cheesewood, cherry laurel, cherry plum, divi-divi, limber pine, minnerichi (minnaritchi), ngaio, paper mulberry, strawberry tree, umbrella tree, oasier;* 'large': *beech (tree), cedar, sycamore, teak, genip (guinep), koa, padauk (padouk), tallow-wood, totara, sapele, oak;* 'very small': *kermes oak,* 'short': *baobab,* 'slender': *birch,* 'giant': *redwood.*

Moreover, it has been observed that a large number of definitions from both dictionaries possess semes indicating parts of a tree, i.e. leaves, branches, flowers, bark, wood/timber, stems, trunks, roots, berries, fruit, seeds, and nuts. The mentioned semes are specified by using differential semes. To illustrate, leaves of trees are specified by using the differential semes, such as 'small' (*box, boxwood*), 'large' (*sycamore, angelica tree, basswood, paper birch, paperbark birch, tulip tree, catalpa, wych/witch elm*), 'distinctively lobed' (*tulip tree*), 'long' (*swamp mahogany*), 'narrow' (*willow*), 'wide' (*plane (tree), maple),* 'slender' (*macadamia*), 'thin' (*weeping willow, cedar, fir, spruce (tree), larch, pine*), 'tough' (*holly oak*), 'rough' (*wych/witch elm*), 'round/rounded' (*alder, elm, Judas tree*), 'sharp' (*cedar, fir, larch, spruce tree, pine*), 'leathery' (*cherry laurel*), 'feathery' (*albizzia*), 'coarsely textured' (*slippery elm*), 'shiny' (*box, boxwood, laurel*), 'glossy' (*holm oak, evergreen oak, ilex, macadamia*), 'purple-brown' (*copper beech*), 'dark green' (*cypress, holly, laurel, yew, holm oak, evergreen oak, ilex*), 'deep green' (*bay, bay tree, bay laurel, sweet bay*), 'bright green' (*hinoki*),

'with bright autumn colours' (*liquidamber*), 'evergreen' (*holly oak, macadamia*), 'that do not fall off in winter' (*cedar, fir, pine, spruce tree, cypress, laurel, eucalyptus, gum tree, evergreen*), 'that fall in the winter' (*larch*), 'heart-shaped' (*lime, linden, catalpa*), 'shaped like a star' (*sycamore*), 'prickly holly-like' (*kermes oak*), 'fernlike' (*silk tree*), 'maple-like' (*liquidamber*), 'that are reminiscent of those of holly (*holly oak*), 'that resemble those of the elder' (*box elder*), 'arranged in umbrella-like whorls' (*umbrella tree*), 'compound' (*wig nut*), 'that rustle' (*aspen*), 'fetid' (*stinking cedar*), 'that are used as a herb in cooking' (*bay tree*).

Branches, twigs of trees are differentiated by such semes as 'thin', 'long', 'smooth', 'tough pliant', 'green or purplish', 'fetid', 'drooping', 'that can be bent easily', 'that bend downwards', 'used for making baskets', and 'without branches'.

Flowers are specified by the size, shape, colour, smell, the time they are open, e.g. 'open in midsummer', 'in December and January', 'late in the year'.

Bark and wood/timber are differentiated by the colour, the purpose they are used for.

Fruits are characterised by the size ('large', 'small'), softness, shape ('round'), colour, and the purpose they are used for ('used for flavouring drinks and to make a black dye'). Other parts of trees (trunk, stem, roots, seeds, berries, and nuts) have been found just in a few definitions. For instance, 'a red stem' is included only in the definition of a *dogwood*; roots are described only of a *mangrove*.

The analysis of the definitions has also revealed that the investigated dictionaries possess nouns denoting names of trees located in different regions, for example, Europe, Asia, Australia, New Zealand, North America, India, Indonesia, the Philippines, Sri Lanka, Brazil, Malaysia, Japan, etc. Furthermore, the *Oxford English Dictionary* includes a lot of words of African origin (e.g. *sapele, afara, afrormosia, num-num, idigbo, iroko, kiaat, opope, monkey orange*, etc.). Such instances have not been found in the *Macmillan English Dictionary*.

Conclusions

1. The investigation of the collected data has revealed that descriptive definitions are most common in the analysed dictionaries.
2. Meanings of some words are defined with the help of synonymous words.

3. Some words in both dictionaries are defined in several ways – by an explicit descriptive definition and a synonym.
4. It has been noticed that there are more detailed definitions in the *Oxford English Dictionary* than in the *Macmillan English Dictionary*.
5. Furthermore, the *Oxford English Dictionary* includes a lot of words of African origin which have not been found in the *Macmillan English Dictionary*.
6. Unification of the definitions of the words belonging to the same semantic field of trees is not always maintained.
7. Some definitions in the *Oxford English Dictionary* can be criticised for circularity, i.e. when a definition uses the word to be defined.
8. The findings reveal that almost all the analysed definitions have the traditional structure – "per genus proximum et differentiam specificam", where the "genus" is the hypernym "tree" and the "differentiam specificam" part of the definitions analysed includes components of meaning referring to the size of a tree, description of leaves, flowers, wood/timber, branches, bark, stems, trunks, roots, fruit, seeds, nuts, berries, thorns, the location where the tree grows, and what a tree or its part is used for.

LITERATURE

Bejoint, H. *Modern Lexicography: An Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2000, 198 p.

Cline, A. *What Are Definitions? Defining "Definition" Because the Definition of Terms Matters in Debates*. Available:

http://atheism.about.com/od/logicalarguments/a/definitions.htm (accessed on April 24, 2012).

Gudavičius, A. *Etnolingvistika*. – Šiauliai: K. J. Vasiliausko įm., 2000, 65 p.

Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – Oxford: Macmillan Education, 2002.

Oxford English Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 2013. Available: http://oxforddictionaries.com

Tekorienė, D., Maskaliūnienė, N. *Lexicography: British and American Dictionaries*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 64–65 p.

Ilga MIGLA
(LU Latviešu valodas institūts)

Frazeoloģismi un brahiloģismi R. Blaumaņa stāstu krājumā „Pie skala uguns"

Summary

Phraseological Units and Brachilogisms in R. Blaumanis' Collection of Stories "Pie skala uguns"

The collection of stories "Pie skala uguns" (By the Spilt Light) by R. Blaumanis is a compilation of 8 stories, each of which were already published in the press previously.

Regarding the collection, it appears that in all the stories there occur phraseological units. Almost every story has phraseological units with the component *God* (18 phraseological units). An important place, according to the frequency, is taken by the phraseological units with the component *heart* (9 phraseological units), *head* (5), and *hand* (5). The phraseological units are used both in the traditional form and transformed nonce words. The phraseological units are incorporated into the text maintaining the traditional form, but a part of the phraseological units has been modified into nonce words by the writer – usually the writer has used the expansion of the phraseological units and substitution with another component, least favourite is the silencing of a phraseological unit, as well as elliptical phraseological units.

The texts by R. Blaumanis include several clichés – proverbs, sayings, also hexes. They are usually used as the elements of a dialogue, in the description of the protagonists. The writer willingly diversified proverbs in his work. R. Blaumanis has also made expressions based on the verity of folklore and the Bible, or also used his own talent and created new sayings.

Key words: *phraseological units, changes of phraseological units, brahiologisms (proverb, saying, also hexes), literary work*

*

1893. gada augustā iznāk grāmata „Pie skala uguns" ar veltījumu: „Manai mātei". Māte – Karlīne Blaumane – bija tuvākais R. Blaumaņa cilvēks, kas nodrošināja dēla audzināšanu un izglītošanu, kas centās viņu pietuvināt vāciskajām aprindām. Kā atceras laikabiedri, R. Blaumanis labprāt lasījis mātei priekšā savus darbus, uzklausījis viņas domas. „Pie skala uguns" ir vienīgais R. Blaumaņa dzīves laikā latviešu valodā publicētais

stāstu krājums. Kritiķi labi novērtēja stāstu krājumu, piem., J. Velme recenzijā par šo stāstu krājumu atzīst, ka R. Blaumanis ir mūsu labākais rakstnieks [Velme 1894: 418–419].

R. Blaumanis stāstu krājumā ir apkopojis jau agrāk presē publicētos stāstus: „Aizvien lillā!", „Kā vecais Zemīts pašu nelabo redzējis", „Pērkoņa negaiss", „Nauda zeķēs", „Zirgs, trīs govis un simts rubļu", „Bērtuļa pirksts", „Raudupiete" un „Šūpulis". Izvērtējot stāstu krājumu, jāuzsver, ka visos krājuma stāstos ir fiksēti frazeoloģismi un brahiloģismi. Bieži – 18 reizes – ir lietoti frazeoloģismi ar komponentu **Dievs**, piem., *paldies Dievam* [Blaumanis 1993: 239; Blaumanis 1993: 378; Blaumanis 1993: 331, Blaumanis 1993: 270; Blaumanis 1993: 259] stāstu krājumā ir fiksēts 6 reizes, frazeoloģismi *lai Dievs pasarga (pasargā)* [Blaumanis 1993: 238; Blaumanis 1993: 218] un *lai Dievs (ne)dod* [Blaumanis 1993: 219; Blaumanis 1993: 337; Blaumanis 1993: 288] katrs ir minēts 3 reizes, frazeoloģisms *lai Dievs tev palīdz* – 2 reizes [Blaumanis 1993: 298; Blaumanis 1993: 297]. Pārējie frazeoloģismi ar komponentu **Dievs** ir fiksēti tikai vienreiz, piem., *ar Dievu* [Blaumanis 1993: 276], kas paplašināts ar iespraudumu *žēlīgs*. Šo frazeoloģismu lietojumu nosaka laikmets un tam raksturīgā izteiksme.

Stāstu krājuma uzmanības centrā ir sieviešu un vīriešu savstarpējās attiecības. Var novērot, ka sieviešu raksturu autors atklāj ar vairāk vai mazāk tradicionālajiem salīdzinājumiem un frazeoloģismiem: *laipna kā saulīte* [Blaumanis 1993: 262], *mundra kā stirna*, *naska kā bitīte* [Blaumanis 1993: 263], (pielipt pie puiša) *kā cimds pie rokas* [Blaumanis 1993: 305], *strādīga kā bitīte*, *vesela kā rutks* [Blaumanis 1993: 369]. Ir arī mazāk lietots salīdzinājums – vismaz attiecībā pret sievietēm – *cieta kā akmens* [Blaumanis 1993: 212]. Vīrieša raksturu R. Blaumanis neatklāj ar salīdzinājumu un frazeoloģismu palīdzību. Daži salīdzinājumi palīdz atklāt tikai vīrieša ārējo izskatu: *melns kā velns* [Blaumanis 1993: 351], *dzīvo kā kungs* [Blaumanis 1993: 360], (roka taps) *mīksta kā kungam* [Blaumanis 1993: 251], (lūpas bij) *sarkanas kā zemenes* [Blaumanis 1993: 317], (noģērbies) *kā kungs* [Blaumanis 1993: 338]. Taču abi dzimumi vienādi reaģē uztraukumos, pārdzīvojumos: (Raudupietes) ģīmis *deg kā ugunī* [Blaumanis 1993: 356], (Bērtuļa) ģīmis notvīka dusmās *sarkans kā uguns* [Blaumanis 1993: 289]. Parasti emociju kāpinājumu R. Blaumanis pastiprina ar substantīvu **uguns**. Tādēļ stāstu krājumā otro vietu lietojuma biežuma ziņā ieņem frazeoloģismi ar komponentu **sirds**. Kopumā ir 9 frazeoloģismi ar komponentu **sirds**. Frazeoloģismi pārsvarā ir tradicionālajā formā: *vārdi nāca no sirds dibina*

[Blaumanis 1993: 287], *ķērās pie sirds* [Blaumanis 1993: 224], *noveļas kā akmens no sirds* [Blaumanis 1993: 239], bet ir arī okazionāli variēti frazeoloģismi.

Stāstā „Pērkoņa negaiss" frazeoloģisms *noveļas kā akmens no sirds* ir lietots gan tradicionālajā formā, gan arī okazionāli pārveidotā formā, kurā tradicionāli lietotais verbs **noveļas** aizstāts ar stāsta situācijai atbilstošāko verbu **uzkrist**, lai raksturotu Krustiņa izjūtas, kad viņš dodas uz savu vecāku mājām, lai nozagtu naudu:

> *Bet, jo vairāk viņš Roplaiņiem tuvojās, jo vairāk zuda viņa jautrība, un, priekšējā saimnieku istabā ieejot, tam* ***uzkrita kā akmens uz sirds*** [Blaumanis 1993: 230].

Trešā biežāk sastopamā frazeoloģismu grupa ir frazeoloģismi ar komponentiem **galva** (5 frazeoloģismi) un **roka** (5). Tradicionālajā formā ir lietoti šādi frazeoloģismi ar komponentiem *galva*: *no galvas līdz kājām* [Blaumanis 1993: 275], *lauzīt galvas* [Blaumanis 1993: 215; Blaumanis 1993: 237]. Vairāki frazeoloģismi ar komponentu **galva** ir lietoti pārveidotā formā. Piem., frazeoloģisms **lauzīt galvas** paplašināts ar iespraudumu:

> *„Bet pa tam* **lauzīsim** *krietni savas* **galvas**, *ko lai gudru izdomātum." Marija un Pēteris šos vārdus atzina par ļoti prātīgiem, un, apņēmušies kaut ko „gudru izdomāt", visi trīs šķīrās* [Blaumanis 1993: 214].

Frazeoloģismi ar komponentu **roka** ir lietoti tradicionālajā formā: *ņemt savās rokās* [Blaumanis 1993: 207], *kā cimds pie rokas* [Blaumanis 1993: 305], *uz vienu roku* [Blaumanis 1993: 242], *tukšām rokām* [Blaumanis 1993: 264]). Frazeoloģismos ar komponentu **roka** ir vērojama tendence elidēt kādu komponentu. Piem., frazeoloģismā **būt rokā** R. Blaumaņa stāstā ir elidēts verbs:

> *„Vai zini ko, Iev? Par to vēstuli nav liela nelaime, bet nu mums tas cilvēks reiz* ***rokā****. Tagad tu viņam atdarīsi, ko viņš tev darījis, – apsūdzēsim viņu! Svešu vēstuļu neatļauta atplēšana topot bargi sodīta."* [Blaumanis 1993: 308]

Pieminot R. Blaumaņa vārdu, prātā nāk jau tautā iesakņojušies brahiloģismi – parunas, sakāmvārdi –, kas minēti gan rakstnieka stāstos un novelēs, gan lugās. Arī nelielajā stāstu krājumā ir vairāki brahiloģismi – parunas, sakāmvārdi, arī lāsti u.tml. formas. Ļauna vēlējumi ir minēti jau latviešu folklorā kā folkloras žanra – buramo vārdu – paveids. K. Straubergs [1941: 576] tos klasificē kā lāstu formulas. Pētījumi [Баранов, Доброволь-

ский 2008: 79; Ūdre 2012: 179–182] liecina, ka lāstu formulām ir noteikta funkcija sarunās un dramatiskajos tekstos. R. Blaumanis tās izmanto kā dialoga elementu, kā teksta izteiksmes līdzekli. Varonis parasti lāstu izsaka dusmās, lietojot šāda brīža izjūtai piemērotus teicienus. Izsakot lāstu, to parasti ievada kāda vēlējuma partikula, piem., **ka**:

> „*Dzer, **ka tava rīkle zilām zēvelēm degtu!**...*" [Blaumanis 1993: 341]

Novelē „Raudupiete" lāsta formulu ievada vēlējuma partikula **lai**:

> „*Bet es tev saku, **lai tev mēle sakalst par taviem meliem**, un **lai tā bērna gars māc tavu dvēseli dienu un nakti, līdz tu nosprāgsti**!*" [Blaumanis 1993: 362]

Var būt variēta vārdu secība:

> „***Nolādēti lai ir visi labie padomu un zāļu devēji**!*" [Blaumanis 1993: 287]

Nozīmīga vieta R. Blaumaņa darbos ir sakāmvārdiem. Sakāmvārdi mūsdienās nav tik populāri. Bieži vien sakāmvārdi ir uztverami kā citāti. R. Blaumanis stāstos spēlējas ar sakāmvārdiem. Parasti tie ir variēti. Piem., pazīstamo sakāmvārdu ***labs** nāk ar **gaidīšanu**, **silts** – ar **sildīšanu*** (997 8998) [Lsak], rakstnieks citē apgrieztā secībā:

> „***Silts ar sildīšanu, labs ar gaidīšanu**,*" *Aža sacīja, sevi un Natāli mierinādama [..].*" [Blaumanis 1993: 263]

Ir arī izteiktāk variēti sakāmvārdi. Vidzemē pazīstamos un pierakstītos sakāmvārdus – *mucā audzis, pa spundi barots* (Smiltene) [Kokare 1988: 220] un *mucā audzis, pa spundes caurumu skatījies gaismā* (Limbaži) [Kokare 1988: 220] – R. Blaumanis ir radoši pārveidojis un iekļāvis Krustiņa runā:

> „*Visa pasaule smejas, ka mani par mūku gribot pārvērst, ka mani **mucā turot un pa spundi barojot!***" [Blaumanis 1993: 233]

Sakāmvārds *no lāča bēg, uz vilku uzskrien* (527 23985) [Lsak] R. Blaumaņa darbā „Bērtuļa pirksts" izmantots variēts, lai tas dabīgāk iekļautos varoņa runā. Bērtulis ir ceļā pie zāļotājas, lai paliktu slims ar ausīm, lai nebūtu jāiet zaldātos, un tā Bērtulim šķiet ir pavisam maza vaina, jo zemnieka puisim nav liela nelaime, ja viņš lāgā nevar sadzirdēt. Uz ceļa nejauši ir satikts tēvs ar kurlo dēlu, un tēvs, nojaušot, ko gatavojas darīt Bērtulis, neuzkrītoši dod padomu Bērtulim, lai viņš neiet pie zāļotājas:

> „*Vai tev, dēls, nav jāiet zaldātos? Esi vēl tāds jauns. Ja ir jāiet, **tad nebēdz no vilka, ka uz lāča nekrīt...!***" [Blaumanis 1993: 287]

R. Blaumanis veidojis teicienus, pamatojoties uz Bībeles atziņām. Tas netiek darīts didaktiski, bet gan radoši iekļaujot tekstā Bībeles atziņu:

> ***Runāšana ienes godu, bet runāšana arī ienes kaunu, un dažu nosoda viņa paša mute, gudrais Zīraks saka!*** [Blaumanis 1993: 263]

ME vārdnīcā ir reģistrēts sakāmvārds – *ja krāsni nekurināsi, istabu nesildīsi* [ME II 1923–1932: 268], nenorādot uz sakāmvārda izcelsmes avotu. R. Blaumanis to ir pārveidojis, pirms tā uzsverot, ka tas ir jau sen zināms:

> *„Zāles priekš tam nu gan esot dabūjamas tikai par lielu naudu un ar visstingrākajiem klusu ciešanas apsolījumiem, bet veca lieta* ***– kas sildīties grib, tam krāsns jākurina****.*" [Blaumanis 1993: 286]

ME vārdnīcā minēto teicienu – *nauda gribas skaitāma* [ME II 1923–1932: 695] – R. Blaumanis ir pārveidojis ar palīgteikumu:

> *„****Nauda grib, lai to skaita****... Kam tad tu to pārējo esi nodomājis atstāt?*" [Blaumanis 1993: 297]

Daži teicieni, šķiet, ir paša R. Blaumaņa veidoti. Vismaz pagaidām nav izdevies atrast kādas citas norādes uz to izcelsmi. Tāds, piem., varētu būt Krustiņa izteikums:

> *„****Ar ķeģi*** *jau nemūžam* ***uz krogu nelēkšu***, ***ar trim kājām nedancošu!***" [Blaumanis 1993: 233].

Jāsecina, ka rakstnieka darbos nozīmīgu vietu ieņem frazeoloģismi un dažādi brahiloģismi – tās ir 180 vienības. Tie palīdz raksturot laikmetu un varoņus. Frazeoloģismi un brahiloģismi ir radoši iekļauti tekstā, t.i., varoņu runā, lai ar to palīdzību raksturotu viņu rīcību. R. Blaumaņa izmantoto frazeoloģismu un sakāmvārdu saknes ir meklējamas Bībelē un folklorā. Frazeoloģismi ir iekļauti tekstā, saglabājot tradicionālo formu, un daļu frazeoloģismu rakstnieks ir okazionāli variējis. Parasti rakstnieks ir paplašinājis frazeoloģismu ar kādu citu komponentu vai arī aizstājis tradicionālos frazeoloģisma komponentus ar citiem komponentiem, mazāk izmantots ir frazeoloģisma noklusējums, kā arī eliptisks frazeoloģisms.

LITERATŪRA

Баранов, А., Добровольский, Д. *Аспекты теорий фразеологии*. – Москва: Знак, 2008. 656 с.

Blaumanis, R. Pie skala uguns. No: *Rūdolfs Blaumanis. Kopoti raksti. Pirmais sējums*. – Rīga: Cīrulis, 1993, 197.–380. lpp.

Kokare, E. *Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles*. – Rīga: Zinātne, 1988. 309 lpp.

Lsak – *Latviešu sakāmvārdu datorfonds*. Pieejams: www.valoda.ailab.lv/folklora/sakamvardi.

ME – Mühlenbachs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV sēj. – Rīga, 1923.–1932.

Straubergs, K. *Latviešu buramie vārdi*, II. – Rīga: Folkloras krātuves izdevums, 1941. 629 lpp.

Ūdre, S. Ļauna vieliejumu formulys. No: *„Apdraudātūs volūdu i kulturu dokumeņtiešona – nu tradicionalūs pīrokstu da digitalūs resursu". Konfereņce veļteita Stefanejis Uļanovskys apceriejuma „Łotysze Inflant Polskich" 120 godim. 4. storptautyskuo latgalistikys konfereņce (Poznaņa, 2011. goda 29.–30. septembris) / Redkolegeja: A. Andronovs, L. Leikuma, N. Naua, I. Šuplinska*. – Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 2012, 176.–189. lpp. (Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali, IV). Pieejams: http://www.lu.lv/filol/latgalistica/doc/LKM_4.pdf

Velme, J. Grāmatu plaukts. Pie skala uguns. No: *Austrums*, 1894, Nr. 4, 418.–419. lpp.

Галина ПИТКЕВИЧ
(Даугавпилсский университет)

Никнеймы в спортивной интернет-коммуникации

Summary
Nicknames in the Sports Online Communication

Sports online communication is regarded in the article as a special communicative virtual space, sports being its thematic content, and the main participants being the sports club, athletes, coaches, referees, journalists, spectators, and fans.

The rapid development of the World Wide Web in the 1990s has caused some kind of a revolution in all topics covered by media, including sports.

Staff of the editorials of sports newspapers and magazines were faced with new market trends: printed editions gradually began to lose their impact as the virtual space acquired more and more readers.

Despite the fact that online communication is a relatively new phenomenon, it is still characterized by a large number of participating fans and information being open and easily accessible.

Fans create unofficial sites and virtual fan clubs, share their impressions on forums and in chat rooms, write analytical and critical articles. Sports enthusiasts in these cases are no longer passive viewers but instead they become voluntary correspondents, journalists, and commentators.

Internet communication is a special communicative space for one more reason – there are unique proper names that are chosen by participants of the very communication. These names are derived from existing personal names.

In the virtual sports communication fans are using anthroponyms, ethnonyms, and the names of sports clubs in an informal expressive form.

These nominations are analysed in the present article.

Key words: *online communication, nomination, nickname, virtual proper name, expressivity*

*

Интернет создает множество различных форм коммуникации. В соответствии с классификацией М. Морриса, который делит их на 4 категории, спортивную интернет-коммуникацию следует отнести к синхронной коммуникации «один на один» и «один и несколько», строящейся вокруг какой-либо конкретной темы, например, ролевые игры, чаты [Morris 1996: 42].

Спортивная интернет-коммуникация в данной статье рассматривается как особое коммуникативное виртуальное пространство, тематическим содержанием которого является спорт, а главными участниками – спортклубы, спортсмены, тренеры, судьи, журналисты, зрители, болельщики.

Спортивная виртуальная коммуникация имеет разные виды дискурсов: персональный (в бытовой разновидности) и институциональный.

Институциональное общение происходит между спортклубами и болельщиками (реклама, привлечение новых болельщиков, акции и аттракции) или журналистами и спортсменами, тренерами, администраторами (статьи, аналитика, интервью и т.д.)

Бытовой дискурс отличается тем, что адресат должен понимать говорящего с полуслова. Активная роль адресата в этом типе дискурса предоставляет отправителю речи большие возможности для оперативного переключения тематики, а также для легкого перевода информации в подтекст (ирония, языковая игра, намеки и т.д.) [Карасик 2000: 5–6].

Несмотря на то что интернет-коммуникация – явление относительно молодое, тем не менее она характеризуется информационной открытостью и массовым в ней участием болельщиков.

Болельщики создают неофициальные сайты команд и виртуальные фан-клубы, обмениваются впечатлениями на форумах и чатах, пишут комментарии на ветках (интернет-страничках) своих команд, которые создаются на спортивных порталах непосредственно перед матчем. Обычно здесь и происходит *бытовое* общение между болельщиками. Оно всегда дистантно, полилогично по своей сути, протекает пунктирно и крайне эмоционально, участники общения хорошо знают если не друга друга, то предмет беседы (в данном случае может обсуждаться любимая команда, ее турнирное положение, моральное или физическое состояние, готовность к матчам, или – отдельные спортсмены, или ход матча и т.д.), и поэтому коммуниканты общаются накоротке и легко понимают друг друга. Их всех здесь объединяет и «уравнивает» (при таком общении снимаются все гендерные, социальные и возрастные различия) «боление» за свою команду или спортсменов. В то же время их «разговор» характеризуется спонтанностью, сильной ситуативной зависимостью, ярко выраженной субъективностью, нарушениями логики и структурной оформленности высказываний.

Если участники коммуникации оказываются болельщиками разных команд, то дружеская беседа-спор может перерасти в конфликтную ситуацию.

Общаясь на актуальные спортивные темы, коммуниканты часто прибегают к сниженной и жаргонной лексике, кроме того, используют те знаки, которые непонятны посторонним и подчеркивают их принадлежность к соответствующему коллективу – фанам той или иной команды (спортивный жаргон, неофициальные онимы: гиперкористики, прозвища спортсменов и команд, неофициальные этнонимы и т. д.).

Любой человек, заходя в интернет-пространство, должен взять себе имя для виртуального общения – никнейм (ник), который необходим для общения он-лайн.

С технической точки зрения, компьютерное имя представляет собой неповторимую последовательность символов (цифр, букв латинского алфавита, специальных графических символов): *rodgeras (Всё равно, Авангард лучший!!!!), grroznyi85 (Уфа), регион78 (Alea jacta est)*.

Никнейм используется для самовыражения его обладателя и несет определенную смысловую нагрузку. Ник в силу своих особенностей в ряде черт сближается с прозвищем и псевдонимом. Все эти разряды являются именами искусственной номинации, с заданной экспрессивностью, носящими неопределенный характер [Мочалкина 2004: 26]. Тем не менее, ники не попадают ни в одну из групп.

Никнеймы не могут быть отнесены к псевдонимам, так как обладают ярко эмоциональной окраской и используются в замкнутой среде (чате), что не характерно для псевдонимов. По своим функциональным возможностям ники ближе к прозвищам, но ими, в отличие от ников, носителя награждают окружающие. А ник он выбирает себе сам.

Исследуя функционирование имен собственных в виртуальном коммуникативном пространстве, Н. Г. Асмус говорит о нике как об одном из элементов «речевой маски». Подобное называние способствует созданию «речевой маски» участника и является средством выражения идеи карнавализации. Игровой характер виртуальной коммуникации накладывает отпечаток на особенности функционирования имени в Сети, позволяя участнику «нарисовать» желаемый образ. Представляясь виртуальному сообществу, пользователь пользуется стратегией «я – личность виртуальная». Эта стратегия воплощается при помощи двух тактик: тактики характеризующего называния (*Эгоист, Хмурая, Про-*

граммеры мы) и тактики сокрытия личности (*Аноним, Nevermind, Некто с бензопилой*) [Асмус 2005: 131].

Особенностью никнеймов спортивных болельщиков является то, что они, как правило, маркируются, делается это для того, чтобы «своя своих познаша». Своеобразными маркерами в этом случае служат топонимы (город или даже страна любимой команды), прозвище команды, имя или прозвище спортсмена и др. Часто такой никнейм сопровождается соответствующим аватаром – фотографией кумира, символикой клуба и т.д. – и статусом (своеобразным девизом).

По тематическому признаку выделяются следующие группы ников:

1) клубное имя или его символика – *cherno-siniy*, *traktor-champion, van der dinamo (Я злой и страшный серый волк, я в поросятах знаю толк), amuradmiral, nrw-avangard, 1923dm, traktor_bang, AtlantisM, Traktor – The Best!!!, Рижский Динамит*;
2) значимое для команды событие – *vg2009, 9thGOLD4RUSSIA*;
3) местонахождение пользователя или клуба – *регион78 (Alea jacta est), регион78 (СКА- кузница олимпийских надежд), tatarin from Ufa, lehauralmash, chelyaba74rus, Kurzemes Dubriks, танкуфа, v12. tejka, halimov-rus, ПЕРМЬ (Смешная закономерность: бурк, хешка, винцоур...+ фукаль)))))), ua-rus*;
4) антропонимы – *Stasik1954 (Классик Русской литературы,а также Российского словоизощрения), vmaslova, albert102, andreyeremeev, andron76, aleksashka1978, Ivan40, Juri$$$*;
5) этнонимы – *tatarin025, latvietis, казах_124, magyar (не любишь зелень – жуй помет), ААлла (УФА-СТОЛИЦА ХОККЕЯ, ГОРОД-МЕЧТА!!!!!)*;
6) персональные данные – *mart64*;
7) характеристика человека – *stervozina*, *naglets*, *dobrodey, krutoikirill*, *bugai, yunior, exidnyi, Argonauts, Golden-Boy, veuukimp, Хамский (Сливайте (с)), deglis_balamute*, *Феменолюб*;
8) характеристика профессиональной деятельности – *kapral, warriors, razvodnoi-po-sportu*;
9) прецедентные имена, чаще всего спортсменов – *Paul Szczechura, dgino, ozolinshthebest, oveuka, kovi71, lukoyanov05, hemsky, Irzhi ZametilProsto, Илья Ковальчук, Габорик, Nemiroff, grroznyi85 (Уфа) (ivangrroznyi@gmail.com)*;
10) зоонимы – *Ехидна*, *Lady Cat*, *begemot*, *Krokodils*, *Gepards23*, *krolikovich, snakeice-live, ZUBR, Вальдшнеп*;

11) нетипичные ники как результат игровой фантазии авторов – *ratinguefa, The first, fbuf, ghghghfgg, Созерцая сумасшедший мир…, квасные-зло!!! Люблю макароны, hmm…, kasha, sweet. caramel, Nashy, Keep off, Dihlordifeniltrihloretāns, buzz (наша первейшая задача на сезон- почаще огорчать Стасика!))))), o_k_, Askz, shadea, ne fan (без шарлотки даже Амуръ – топ клуб), rodgeras (Всё равно, Авангард лучший!!!!), Gaargod (Хабаровск), Rinpoche (Vang_lv женится. Место и дату сообщу позже. Всем будет рад, приходите), Стрелка-Белка (Неадыкваты не плачут!), no_malas, buzz (есть парочка молодых весёлых напов. нефартовые, зато- ржачные! забирайте самовывозом), DartMedveider (Панъ Святойъ!!), Rinpoche (Vang_lv не женится. Невеста сбежала. Расходимся, народ), Green eyes (СКА с победой! Поздравления от Базза бесценны!), papic777, mih1926, Lx (СПб), Remchik (Неисправимый алганавт:))), chaser (Металлург Магнитогорск = Кубок Гагарина!!!), 993.*

На процесс создания виртуальных антропонимов большое влияние оказывает ряд факторов: а) возрастные характеристики пользователя Сети; б) образовательный уровень пользователя; в) креативные возможности пользователя; г) цель создания и использования имени; д) следование моде; е) связь с определенной социальной группой.

Итак, никнеймы – это имена, применяемые в первую очередь для личного общения в виртуальном коммуникативном пространстве Интернета. Они заменяют личные имена людей в условиях сокрытия реального имени и попытке показать себя более раскрепощенным и независимым в Интернет-пространстве. Именно виртуальное пространство позволяет личности создавать свое индивидуальное имя по собственным законам, комбинируя различные буквенные и графические символы. Все это побуждает пользователей к перевоплощениям, к попытке надевать маски, представляя себя в воображаемых, но желаемых образах.

Источником для исследования послужили спортивные российские и латвийские порталы: sportacentrs.com, allhockey.ru, sports.ru, championat.ru, sportbox.ru, sovsport.ru, sport-express.ru, hockey-world.net.

ЛИТЕРАТУРА

Асмус, Н. *Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства*. Диссертация кандидата филологических наук. – Челябинск, 2005. 265 с.

Арутюнова, Н. Жанры общения. В кн.: *Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис*. – Москва, 1992, С. 7–23.

Зильберт, А., Зильберт, Б. Спортивный дискурс: базовые понятия и категории; исследовательские задачи. В кн.: *Язык, сознание, коммуникация* / Под ред. В. Красных, А. Изотова. Вып. 17. – Москва: МАКС Пресс, 2001, С. 45–55.

Карасик, В. О типах дискурса. В кн.: *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*. – Волгоград, 2000, С. 5–20.

Малышева, Е. *Русский спортивный дискурс: теория и методология лингвокогнитивного исследования*. Автореферат диссертации доктора филологических наук. – Омск, 2011. 47 с.

Мочалкина, К. *Псевдонимы в системе современной русской антропонимии*. Автореферат диссертации кандидата филологических наук. – Волгоград, 2004.

Нахимова, Е. *Теория и методика когнитивно-дискурсивного исследования прецедентных онимов в современной российской массовой коммуникации*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Екатеринбург, 2011.

Панкратова, О. *Лингвосемиотические характеристики спортивного дискурса*. Диссертация кандидата филологических наук. – Волгоград, 2005. 223 с.

Morris, M., Ogan, C. The Internet as Mass Medium. In: *Journal of Communication*. 1996. Vol. 46. № 1.

Teresė RINGAILIENĖ
(Vytautas Magnus University)

Popular Science Articles Online: Are They only about Science?

Summary

Popular Science Articles Online: Are They only about Science?

The transference of genres online caused their changing and gaining new features. One of such genres is popular science article, the aim of which is to present scientific information to non-specialists. Thus, the aim of the present investigation is to analyse popular science articles in the humanities from a multimodal perspective. The main aspects of analysis are the structure of the website in which the article appears and the context of the article.

The analysis has revealed that online popular scientific articles are interactive and interdiscursive. Structurally, they are placed on the left side, while the right side of the website is occupied by advertisements, links to other websites, archives, blogs, and other texts which complement popular science articles. Readers can also comment on the articles, write blogs quoting or using information from the article or copy them to social communication websites. Therefore, the role of a scholar is changing, as a non-specialist can also write popular science articles or comment on scholarly issues.

Key words: *multimodality, popular science discourse, interactivity, interdiscursivity*

Santrauka

Mokslo populiarinimo straipsniai internete: ar jie tik apie mokslą?

Perkėlus žanrus į internetinę erdvę, jie keičiasi ir įgauna naujų bruožų. Vienas iš tokių žanrų – mokslo populiarinimo straipsniai, kurių tikslas – pateikti mokslinę informaciją nespecialistams. Tad šio straipsnio tikslas – išanalizuoti humanitarinės srities mokslo populiarinimo straipsnius anglų kalba iš multimodalumo perspektyvos. Pagrindiniai aptariami aspektai – internetinio puslapio, kuriame patalpintas straipsnis, struktūra bei kontekstas, supantis straipsnį.

Analizė atskleidžia, kad mokslo populiarinimo diskursas elektroninėje erdvėje tampa interaktyvus ir interdiskursyvus. Struktūriškai straipsnis pateikiamas puslapio kairėje, o dešinėje gausu skelbimų, nuorodų į kitus puslapius, archyvų, internetinių dienoraščių ar kitų žanrų tekstų, kurie papildo ir praplečia mokslo populiarinimo

straipsnius. Skaitytojai gali straipsnius komentuoti, įkelti į socialinius tinklapius ar rašyti internetinius dienoraščius. Taip keičiama mokslininko rolė: nespecialistas irgi gali rašyti mokslo populiarinimo straipsnius ar reikšti savo nuomonę.

Pagrindiniai žodžiai: *multimodalumas, mokslo populiarinimo diskursas, interaktivus, interdiskursyvus*

*

Introduction

Computers and the Internet have changed the traditional understanding about texts, discourse, and genres. A variety of text types and genres has shifted online and changed their features while adapting to the electronic environment. One of such genres or, actually, subgenres is popular science. The main purpose of this subgenre is to transmit scholarly information to broad audiences in order to make science more accessible and understandable to lay people. The Internet sphere is a suitable medium to reach broad audiences; however, this medium also shapes the subgenre and changes it by adding new features to its informative nature. Thus the **aim** of this paper is to analyse online popular scientific articles in the humanities in English from the multimodal perspective with a special focus on the **structure** of the website in which the article appears and on the **immediate context.**

The articles included into the corpus were published in online popular scientific magazines in 2007–2011. The research is limited to a particular field, i.e. the humanities. Not all magazines are devoted to this field; in such a case, only the articles concerned with the subjects in the humanities were chosen, i.e. linguistics, literature, history, archaeology, and art. The articles from the following online magazines were taken: *Word., American Heritage, History Today, HowStuffWorks, Language Magazine, National Geographic, nature.com, DNews, The New York Times, Popsci, Popular Linguistics Magazine, Science Daily, and Scientific American*. The total number of articles under the present investigation is 378.

A multimodal approach discussed further in Section 'The main principles of multimodal analysis' is used while analyzing popular scientific texts because the Internet environment is multimodal in nature, i.e. it uses more than one semiotic mode. Despite the existence of various modes (e.g. text, images, sounds, or videos) in popular scientific articles, this paper focuses on two main aspects: the structure of the website in which the article appears and the analysis of the context, which surrounds the articles (these issues are discussed in Section 'Analysis of online popular scientific articles in the humanities from the multimodal perspective').

The main principles of a multimodal analysis

Kress, the leading figure in the field, defines multimodality as *the idea that communication and representation always draw on a multiplicity of semiotic modes of which language may be one* [Kress 2001: 67–68]. The definition contains two main ideas: several modes are involved in communication, and language is only a mode among others, i.e. it does not always have the central role, as has beenheldfor a long time.

A mode can be defined as *a socially shaped and culturally given semiotic resource for making meaning*(e.g. image, writing, layout, gesture, soundtrack, etc.) [Kress 2010: 79]. Different modes offer a varying potential for meaning construction, and the definition also emphasizes the social and cultural context because different cultures may employ different modes for various porposes. For instance, the text may serve the informative function, while the images may perform the aesthetic function or provide additional information, which is not expressed in the text.

Kress and van Leeuwen also claim that the multimodality of written texts has been ignored; nevertheless, information comes in numbers, in images, in the binary code of current electronic technologies and, still, in language [Kress 1997: 1]. These tendencies are very clearly observed in electronic discourse, which combines texts, sounds, images, hypertext, and videos in order to transmit information. As pointed out by Kress, a written text involves more than language: it is written on some material by some means (handwriting, printing, engraving, etc.), it has a certain layout, formatting, and only the unity of these modes created the meaning, not only the written text itself [Kress, van Leeuwen 2006: 41].

According to the multimodal theory, all signs and messages are always multimodal: no sign or message ever exists in just one single mode [Kress 1997: 10]. However, some modes are more important in some cases than others depending on the situation: a picture may be the best mode to illustrate some procedure, while, for instance, in a legal document, language is obviously the most significant mode [Kress 1997: 38]. Thus the dominance of the modes is determined by a certain genre.

The multimodal analysis may focus on various aspects, such as composition [Kress 2011: 92], rhetorical organization or relations between the textual and the visual [Bateman 2008: 146–147], social participants, actions [Kress and van Leeuwen 2006: 45–73], position of the viewer [Rose 2001: 15; Lister and Wells 2002: 83], colours [Suda 2010: 45–47], etc. The significance of each aspect is also genre-dependent, i.e. some aspects may play

a more important role while others may be insignificant in a certain genre. As has been mentioned, the present analysis focuses on the composition and the immediate context of the articles, as these aspects particularly reveal the features of online popular scientific discourse.

Analysis of online popular scientific articles in the humanities from the multimodal perspective

Scientific literature has a long lasting tradition of being recorded in books. The advent of computer technology has opened new possibilities for storing and sharing the information online, which facilitated the accessibility of scientific literature. Therefore, for example, it has become typical not only to print a scientific journal, but also to provide its version on the internet.

Books or journals have a certain format, which is realized by the choice of a layout, fonts, backgrounds, even paper and size of the publication. It is likely that popular scientific magazines online also have a certain 'in-house' style which is followed while presenting the article on a webpage. The main features of the context in which the articles appear will be discussed by analyzing each website separately.

Concerning **structure**, the main tendency common to all online magazines is that the article is usually presented on the left side of the screen, while the right side is occupied by advertisements, search engines or sharing tools, which become an inseparable part of online popular scientific articles. An example of the typical structure can be seen in the picture below:

Picture 1. **Print screen of the website *Language Magazine***

As can be seen in Picture 1, the article is presented on the left side, which carries the main focus and the main information, while the right side or the area below can be referred to as peripheries with additional information.

The area above the article is usually filled with the main information related to the article: the title, date, and the author. In addition, in some cases the issue and volume of the magazine are indicated above the article (e.g. *American Heritage* and *History Today)*. On the other hand, the magazine *Popsci* includes not only the date, but also the time of the article publication (e.g. By M. FarbmanPosted 05.29.2009 at 3:39 pm), which is more typical of newspapers online rather than scientific journals. These tendencies show the transition from a scientific journal as a printed publication to an interactive and quite ephemeral piece of information online.

Formatting of the article plays an important role as well. It is typical that the article is separated from the rest of the information provided on the website by frames, which may be hardly noticeable or, on the contrary, clearly visible. Nevertheless, their function is the same, i.e. to retain the article as a separate entity on the website.

The choice of types, fonts, and colours depends on the in-house style, and significant variation can be noted; however, the most typical tendency is to choose a bigger type (e.g. 24 pt, when the whole article is written in a 12 pt type), a different font (e.g. bold) or capital letters for the title of the article in order to attract the reader's attention. The additional information (such as the author, date, time, or volume) is presented in a much smaller type. For instance, in the magazine *American Heritage*, the type is typically 21.5 pt for the title, while the additional information about the issue (the author, date, or volume) is written in 9 pt type.

Such a choice of types contributes to the conceptual metaphor IMPORTANT IS BIG (Lakoff and Johnson, 1980), as the reader naturally pays more attention to bigger fonts or the visual, while s/he may overlook the date of publication or even the author's name. Thus the role of the author is downplayed, while more focus is directed to the key information itself accumulated in the title and the visuals, which are immediately noticed when looking at the article.

Accordingly, the visual mode (e.g. a photo, a picture, a facsimile, etc.) is typically placed immediately after the title and either incorporated into the text (i.e. the text is on the right or on the left of the picture) or the

textual material is presented below the photo. An example of such formatting can be seen in Picture 3:

Picture 2. **Print screen of the popular scientific magazine *Scientific American***

As can be seen in Picture 2 above, the title, subtitle, and the name of the author are followed by the text on the left and the picture on the right. There is also some text below the photo, which cannot be seen here. There might be a double aim for such a layout. First, the photo or picture attracts attention, especially as their size may reach 12x10 cm or even more; second, the visual presents the main idea of the article in a compact way. Therefore, the visual functions as a means to attract attention and to arouse the reader's curiosity, while the text provides scientific information.

Another feature typical of the immediate context of the articles is **interactivity**, which allows communication between the readers of the article or the authors/editors of the magazine and the readers. All online magazines provide some tools to share or evaluate the articles. A typical example with sharing tools can be seen in Pictures 1 and 2 above. In the former case, the sharing tools (i.e. Facebook, Twitter, and e-mail) are provided by icons below the title, while in the latter case, the sharing tools are indicated on the left side of the article, and the reader/the viewer can already see the number of people who like or shared this article.

The articles contain icons or links to such popular social communication websites as Facebook and Twitter or other websites which allow sharing information online (e.g. www.stumbleupon.com, www.delicious.com, www.youtube.com, www.Google+.com, www.digg.com, or www.redddit.com). The readers can either visit, for example, a Facebook website of the magazine or, in some cases, see immediately how many people like the article, this way encouraging others to read it. This way, an attempt is made to popularize or disseminate the findings presented in the articles. In other words, these extensive links to social communication websites correspond to the aim of popular scientific discourse to present scientific information to ordinary people.

The readers can also be directly involved into discussing scientific matters by leaving comments below the article. Thus they not only indicate whether they like or dislike a particular article but also express their personal opinion, i.e. they are viewed as being competent enough to discuss scientific matters. Besides, non-professionals also shape online popular scientific discourse by expressing their opinion or knowledge. Thus popular scientific discourse becomes polyphonic rather than produced by a specialist in the field.

This is an extensive change compared to written academic discourse. Traditionally, academic discourse is viewed as elitist and written by experts. Online popular scientific discourse has blurred this division between scholars and lay people, as they can respond to or evaluate the ideas by scholars, as well as express their own point of view on scientific matters. By 'moving' scientific matters from the elite status to popular social networks, they have become more accessible.

Interactivity is also increased by placing external links from other websites, which write on a similar topic, blogs, some facts from all over the world, interesting facts about the day when the website is viewed, and archives, where previously published articles are stored. These different genres incorporated into popular scientific articles or provided in their immediate context serve the purpose of engaging the reader and presenting additional information. Therefore, online popular scientific discourse is not only interactive but also highly interdiscursive because of the combination of various genres.

One more feature typical of the context of online popular scientific articles is **advertisements**, which advertise other articles, the magazine itself or are of a more commercial nature. For instance, the readers can order a

free issue, fill in an annual subscription or buy a present issue (e.g. *American Heritage, History Today, National Geographic, DNews*, and *Popsci*). Even though the online version is more accessible to the reader, s/he may buy the issue online or subscribe to it for a certain fee.

Another type of advertising attracts the reader's attention to other articles of the same issue or to related articles of other issues. This tendency is typical of such magazines as*History Today, HowStuffWorks, nature.com, DNews,*and *The New York Times*. In order to serve this purpose, the title of a related article and a visual from it are included in the immediate context. A variation of this pattern is when only a picture/photo (e.g. *Popsci* or *National Geographic*) or only the title of the article (e.g. *Science Daily* or *Popular Linguistics Magazine*) is included. In these cases, the visual functions on an equal basis with the textual because their purpose is to attract the reader, which is done by an interesting and eye-catching title, as well as by the photo or picture from the article. It can even be argued that the visual here plays a more important role than the text because it takes less time for the reader to look at the picture rather than to read the title, which may be quite lengthy.

Other types of advertisements are of several types: job advertisements, when teaching or learning is advertised (e.g. *Language Magazine*), advertisements for buying books (e.g. *History Today*), travelling advertisements (e.g. *American Heritage*) and selling apps, i.e. special programmes, which allow viewing and reading the material of the website on an iPad, android, or a PC. Selling apps is a purposeful advertisement, as this is a tool to bring the information closer to an ordinary reader, especially targeting young people who are the main users of iPads. Thus again an attempt is made to arouse interest for non-specialists in certain topics by using the newest technologies.

Conclusions

The analysis reveals that online popular scientific discourse in English is evolving as an interactive and interdiscursive variety. The magazines follow a certain structure when the article appears on the left side of the website, while the area on the left is devoted for advertisements, links, archives, or other related information. Furthermore, popular scientific articles are highly interactive, as the readers are encouraged to share the article on social communication websites or discuss it by leaving comments or writing blogs, this way deleting the dividing line between specialists

and non-specialists. Finally, different types of advertisements not only encourage the reader to read more related articles or to subscribe to the magazine, but also advertise jobs, trips or try to attract younger audience by suggesting to buy special programmes, which allow reading the magazines on an iPad.

LITERATURE

Bateman, J.A. *Multimodality and Genre: A Foundation for the Systematic Analysis of Multimodal Documents*. – Palgrave Macmillan, 2008, p. 146–147.

Kress, G. *Before Writing: Rethinking the Paths to Literacy*. – London and New York: Routledge, 1997, p. 1.

Kress, G. Sociolinguistics and Social Semiotics. In: *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*. Ed. P. Cobley. – London and New York: Routledge, 2001, pp. 67–68.

Kress, G. *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. – London: Routledge, 2010, p. 79.

Kress, G. and T. van Leeuwen. *Reading Images: the Grammar of Visual Design. Second edition*. – Routledge: London and New York, 2006, p. 45–73.

Lakoff, G. and J. Johnson. *Metaphors We Live By*. – The University of Chicago, 1980.

Lister, M. and L. Wells. Seeing Beyond Belief: Cultural Studies as an Approach to Analysing the Visual. In: *Handbook of Visual Analysis*. Ed. T. van Leeuwen and C. Jewitt. – London: SAGE Publications, 2002, p. 83.

Rose, G. *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*. – London: Saga Publications, 2001, p. 15.

Suda, B. *A Practical Guide to Designing with Data*. – Penarth: Five Simple Steps, 2010, p. 45–47.

Anitra ROZE
(LU Latviešu valodas institūts)

Par ožas sajūtas apzīmētājiem *smaka, smarža, aromāts*

Summary

Designations of the Sense of Smell – *smaka, smarža, aromāts* (*smell, scent, aroma*)

There are several substantives in the Latvian language designating the sense of smell, e.g., *aroms (scent), aromāts (aroma), dvaka (stink), smaka (smell), smirdoņa (stench), smarža (scent)*. The article discusses three of the above designations: *smaka (smell), smarža (scent), aromāts (aroma)* and their usage in the Latvian language.

The study was prompted by the combination often heard in the informative space – *nepatīkams aromāts (an unpleasant aroma)* and its contradiction to the traditional understanding of the substantive *aromāts (aroma)* in the Latvian language as a positive rather than negative olfactory stimulation. The article therefore looks at several more ancient and contemporary sources that might help clarify the above contradiction.

Based on the answers found in dictionaries, we may conclude that the substantives *aromāts (aroma) and smarža (scent)* stand for a pleasant sense of smell, whereas *smaka (smell)* – for an unpleasant or, as indicated in the Latvian Language Dictionary (*Latviešu valodas vārdnīca – LVV*), also neutral stimulation (e.g., *gāze bez smakas (gas without a smell*). Summarising all the data given by dictionaries, folk songs and periodicals of the 1st half of the past century reviewed by the author, we may conclude that the substantive *aromāts (aroma)* has entered the Latvian language as a designation of a positive olfactory stimulation, or a good smell, and it has retained this meaning until the end of the 20th century. The semantics of the substantives *smaka (smell)* – 'a negative olfactory stimulation' and *smarža (scent)* – 'a positive olfactory stimulation', on the other hand, has stabilised only in the 20th century.

Today's language practice displays a somewhat different picture. If the substantive *smaka (smell)* does indeed usually designate an unpleasant sense of smell, then the substantives *aromāts (aroma)* and *smarža (scent)* are not always associated with something pleasant. Over the past years, one can find a usage of these words in advertisements, newspapers and on the Internet with a meaning non-existent in any of the Latvian language explanatory dictionaries. Namely, if in explanatory dictionaries we read that *aromāts (aroma)* and *smarža (scent)* are associated with a positive olfactory stimulation, in practice we find usage of these substantives

(especially of the substantive *aromāts (aroma)* with the opposite meaning – that of an unpleasant olfactory stimulation, e.g., *vecas gaļas smarža (a scent of old meat)*, *sastaigātu zeķu aromāts (an aroma of unwashed socks), iesvīdušu pēdu aromāts (an aroma of sweaty feet)*.

The question – if there are three substantives designating different types of an unpleasant olfactory stimulation (*dvaka, smaka, smirdoņa (stink, smell, stench))* in the Latvian language, why are the traditional designators of a pleasant olfactory stimulation (*aromāts, smarža (aroma, scent*) used for the same purpose, may have several possible answers, in the author's opinion:

1) the words *aromāts (aroma)* and *smarža (scent*) are considered to be somewhat more polite, more restrained and more appropriate for the situation than the traditional negative designators of olfactory stimulation,
2) the use of the positive words *aromāts (aroma)* and *smarža (scent*) mitigates, or slurs the negative, making it a seemingly neutral olfactory stimulation, which can thereby be used in combination with any word chosen by the respective author,
3) the substantive *aromāts (aroma)* as a foreign word is possibly seen as a more neutral designator of olfactory stimulation compared to the substantive *smaka (smell)*.
4) the source language from which the respective advertisement texts have been translated into the Latvian language may also have a certain influence on the choice of words (e.g., the English *odor*; *bad odor*: *Deodorant that totally eliminates your bad underarm odor!/ I have a 6 year old daughter who has recently started to have a bad underarm odor)*.

To the question of whether the tendency of replacing the traditional semantics of the words *aromāts (aroma)* and *smarža (scent*) with a foreign meaning has a positive or negative effect on the Latvian language, the author would answer that we should respect and observe the norms that have stabilised in the language over a century's time and which allow seeing clearly the differences in the semantics of words and choose the most appropriate and unambiguous word for each case.

Key words: *Latvian, substantive, semantics, usage*

*

Latviešu valodā ir vairāki substantīvi, kas apzīmē ožas sajūtu, piem., *aroms, aromāts, dvaka, smaka, smirdoņa, smarža*. Rakstā aplūkoti trīs no minētajiem apzīmējumiem – *smaka*, *smarža*, *aromāts* – un to lietojums latviešu valodā.

Par ierosmi šim pētījumam kalpojis informatīvajā telpā (TV dzirdētajās un internetā lasītajās dezodorantu u.c. kosmētisko līdzekļu reklāmās) sastopamais savienojums *nepatīkams aromāts* un tā pretruna ar latviešu valodā tradicionālo substantīva *aromāts* izpratni (resp., tradicionāli ar šo substan-

tīvu latviešu valodā apzīmē pozitīvu, nevis negatīvu ožas kairinājumu, bet negatīva ožas kairinājuma apzīmēšanai izmantojams substantīvs *smaka*). Tādēļ rakstā aplūkoti vairāki senāki un mūsdienu avoti, kas minēto pretrunu palīdzētu atrisināt. Lai iegūtā aina būtu plašāka un daudzpusīgāka, līdztekus substantīvam *aromāts* aplūkots arī substantīvs *smarža*, kurš iepretim vārdam *aromāts* nav svešvārds, bet arī apzīmē pozitīvu ožas kairinājumu, un substantīvs *smaka*, kurš, kā jau minēts, tradicionāli izmantots slikta jeb nepatīkama ožas kairinājuma apzīmēšanai.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās ožas sajūtas apzīmētājs *aromāts* skaidrots: 'patīkama (kam raksturīga) smarža'. Cilme: no grieķu *arōma*, *arōmatos* 'smaržviela' (*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* (turpmāk MLVV), www.tezaurs.lv/mlvv); 'patīkama smarža' [*Latviešu literārās valodas vārdnīca* (turpmāk LLVV): 1, 316; *Latviešu valodas vārdnīca* (turpmāk LVV 1987): 75]. Savukārt substantīva *smarža* skaidrojums ir sarežģītāks: 'vielas ķīmiskā īpašība, ko uztver ar ožas analizatoriem un kas parasti izraisa patīkamu kairinājumu; attiecīgā ožas sajūta' (LLVV 7^2, 41); 'vielas īpašība, kas uztverama ar ožas orgāniem; iztvaikojošu vielu daļiņas, kas rada parasti patīkamu ožas orgānu kairinājumu; aromāts' [LVV 1987: 749].

Līdzīga veida skaidrojums (tikai ar pretēju nozīmi) ir substantīvam *smaka*: 'vielas ķīmiskā īpašība, ko uztver ar ožas analizatoriem un kas parasti izraisa nepatīkamu kairinājumu; attiecīgā ožas sajūta' [LLVV 7^2: 34]; 'vielas īpašība, ko uztver ar ožas orgāniem (parasti neitrāls vai nepatīkams kairinājums)' [LVV 1987: 748].

Vadoties pēc vārdnīcu dotumiem, varam secināt, ka substantīvi *aromāts* un *smarža* apzīmē patīkamu ožas sajūtu, bet *smaka* – nepatīkamu vai, kā attiecībā uz substantīvu *smaka* norādīts LVV, arī neitrālu kairinājumu (piemēram, *gāze bez smakas*).

Aplūkojot skaidrojošo vārdnīcu dotumus, nākas domāt arī par ožas uztveres subjektīvo raksturu, jo tas, kas kādam valodas lietotājam šķiet patīkams (piem., liliju izdalītais ožas kairinājums), citam var šķist uzbāzīgs, nepatīkams. Tieši tāpat nozīme, šķiet, ir arī avotam, kurš izplata attiecīgo ožas kairinātāju. Tā, piem., dūmu raisītais ožas kairinājums, ja tas plūst no degoša ugunskura vai tikko nopūstas sveces, var būt patīkams, bet šāds kairinājums, kas plūst no degošas gumijas, atkritumiem vai aizdegtas cigaretes, kļūst nepatīkams. Iespējams, tieši tas bijis par iemeslu, kādēļ vārdkopa ar substantīvu *dūmi* LLVV sastopama gan savienojumā ar *smarža*, gan ar *smaka*.

Vēloties sīkāk izpētīt aplūkojamo substantīvu vietu latviešu valodā, autore pievērsusies šo vārdu cilmes jautājumam, kādu to ieraugām „Lat-

viešu konversācijas vārdnīcā" (LKV) un „Svešvārdu vārdnīcā" (SVV 1999), kā arī minēto substantīvu ainojumam pirmajās latviešu-vācu, vācu-latviešu vārdnīcās. Šie avoti dažviet atklāj no mūsdienu vārdnīcu dotumiem nedaudz atšķirīgu skatu.

Substantīvs *aromāts* (arī *aroms*) latviešu valodā ir svešvārds, kas, visticamāk ar vācu (*Aroma*) vai krievu (*аромат*) valodas starpniecību, latviešu valodā ienācis no grieķu valodas (*arōma*) un jau sākotnēji (tāpat kā to uzrāda mūsdienu svešvārdu vārdnīcas[1]) ir lietots patīkama ožas kairinājuma apzīmēšanai (piem., 'patīkama smarša, sevišķi augļu, dzērienu, smaršūdeņu' [LKV I: 918]).

Šis vārds sastopams jau pirmajās Latvijā iznākušajās svešvārdu vārdnīcās. Tā J. Vidiņa sastādītajā „Svešvārdu grāmatā" atrodam *aroma* 'augu vai citu vielu patīkama smarža'; *aromāti* 'smaržainas vielas'; *aromatisks* 'smaržains' [Vidiņš 30], J. Dravnieka „Svešu vārdu grāmatā" – *aromāts* 'viela augos, kas smaržo'; *aromatisks* 'patīkami smaržīgs' [Dravnieks 34], E. Ozoliņa sakārtotajā un J. Endzelīna rediģētajā „Svešvārdu vārdnīcā" *arōma* 'patīkama smarža'; *arōmatisks* 'smaržīgs' [Ozoliņš 22].

Savukārt, aplūkojot substantīvu *smaka* un *smarža* cilmi, paveras cita aina.

Substantīva *smaka* pamatā, kā savā pētījumā raksta K. Karulis, ir apvidvārds *smaks*, kas, savukārt, pēc tradicionālā uzskata (Endzelīns, Frenkels, Zēvers), aizgūts no ģermāņu valodām. Šai pašā pētījumā Karulis norāda, ka jau 17. gs. vārdnīcās substantīvs *smaka* apzīmējis negatīvu ožas kairinājumu. [Karulis II: 237]

Šādu vārda nozīmi redzam, piem., K. Fīrekera „Lettisches und Teutsches Wörterbuch", kur *Smakka* 'ein Geruch' [Fīrekers 1650: 421]. Arī vēlāka laika vārdnīcās vārdam *smaka* atrodama šī pati – negatīvu ožas kairinājumu apzīmējošā nozīme, bet tai līdzās parādās arī cita – patīkamu ožas kairinājumu apzīmējošā nozīme. Tā, piem., G.F. Stendera 1789. gada vārdnīcā „Lettisches Lexikon" *smakka* 'Geruch, Duft' resp.' smaka, smarža' [Stenders 278]. Nedaudz atšķirīgi to pašu ieraugām K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā „Lettisches Wörterbuch", kur *smaka* 'der Geruch', bet vārdkopās *laba, nelaba smaka* 'guter, schlechter Geruch' [Ulmanis, Braže 267]

K. Karulis norāda, ka, piemēram, folklorā substantīvs *smaka* izmantots jebkura, arī patīkama ožas kairinājuma apzīmēšanai, un „vēl līdz 19. gs. vārds lietots arī savienojumā „laba smaka"." [Karulis II: 237] Tālāk Karulis

[1] aromāts [*gr.* arōma (arōmatos) 'smaržviela'] 'patīkama smarža' [SVV 1999: 73].

raksta: „Vārdu *smaka* un *smarža* nozīmes attīstība bijusi pretēja: *smarža* sākotnēji ar nepatīkamu raksturu.., vēlāk neitrāls apzīmējums." [turpat]

Par substantīvu *smarža* K. Karuļa „Etimoloģijas vārdnīcā" savukārt uzzinām, ka „Sākotnēji *smarža* 'smaka' t. i. nepatīkams, ass ožas kairinātājs. Šāda vārda nozīme parasta 17. gs. tekstos, piem., K. Fīrekeram *smarža* 'der gestank, übel geruch' ('slikta smaka'[2]). Līdzīgi G. Mancelim (*Gestank* 'smirdoņa'[3])." [turpat]

Arī 18. un 19. gs. vārdnīcās aina ir samērā līdzīga. Tā G.F. Stendera vārdnīcā *smarscha* 'der Geruch', *nikna, neganta smarscha* 'Gestank', un tikai vārdkopās ieraugāma arī pozitīvā ožas kairinājuma nozīme *smarschu sahles; labbas smarschas sahles* 'wohlriechende Arzneinen, Balsam' [Stenders 278], bet K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā ieraugām abas nozīmes *smarscha* 'der Geruch, der Duft' [Ulmanis, Braže 268].

Arī K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā" aina ir tikpat neskaidra: *smaka* 'Geruch; Gestank', vārdkopās *laba, nelaba, skaista smaka* [ME III: 950], *smarša* 'der Geruch, Duft' [ME III: 954]. Pēc piemēriem noprotams, ka *smarža* lietots galvenokārt pozitīva ožas kairinājuma apzīmēšanai, bet pieļaujama arī tā izmantošana pretējā nozīmē, uz ko norāda vārdkopa 'nejauka smarša' [turpat].

Aplūkojot substantīvu *smarža* un *smaka* lietojumu tautasdziesmās, konstatēts, ka substantīvs *smarža* lietots reti, bet fiksētajos gadījumos apzīmē patīkamu ožas kairinājumu, piem., *Koši, koši, jauki, jauki, / Kad Dievs deva vasariņu, / **Ikkatrai puķītei / Sava smarža paožama***. (LD 28645-0), turpretī substantīvs *smaka* daļā gadījumu apzīmē negatīvu ožas kairinājumu, piem.: *Skaista puķe, **slikta smaka**, To nevīšu vaiņagā; / Skaista meita, slikta slava, / To neņemšu bāliņam*. (LD 12329-0), *Ej ārā tu, Jēcīti, / Tu **smirdēji kuiļa smaku**, / Tu smirdēji kuiļa smaku, / Tev bij kuiļa zābaciņi*. (LD 20410-0), bet daļā gadījumu (kā to min arī Karulis) – pozitīvu ožas kairinājumu, piem.: *Es savam bāliņam / Mētru viju vītenīti; / Tautu meitas*

[2] Skat. *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit fleiß gesamlet Von Christopher Fürecker* 1650, 268. (Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855. Kopkatalogs Rīga, LNB, 1999.)

[3] Skat. *Lettus / das ist Wortbuch / Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; Allen und jeden Außheimischen/ die in Churland / Semgallen und Lettischem Liefflande bleiben/ und sich redlich nehren wollen / zu Nutze verfertigt / Durch Georgium Mancelium Semgall der H. Schrifft Licentiatum & c. Erster Theil. Cum Grat. & Priv. S. R. M. Svec.* Gedruckt unnd verlegt zu Riga durch Gerhard Schröder Anno M. DC. XXXVIII [1638], 75.

*attecēja, / **Mētru smaku** saodušas* (LD 33090-0); *Ienes māsiņas / Ziedošu pūru, / **Smird mana istaba / Rozīšu smaku**.* (LD25251-1); ***Smakai labi ievas ziedi**, / Ne vītin vainagā; / Slavai laba brāļu māsa, / Ne grūtam(i) darbiņam*. (22653-1)

Mēģinot konstatēt laiku, kad valodā substantīviem *smarža* un *smaka* nostabilizējusies tāda semantika, kādu to ieraugām latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, autore aplūkojusi periodikas izdevumus, kas datējami ar pagājušā gadsimta pirmo pusi, resp., 20. gs. 20., 30. gadiem. Pilnas ainas iegūšanai aplūkots arī substantīva *aromāts* lietojums šī laikposma periodikā.

Ko mēs atrodam? Aplūkotajos rakstos substantīvs *aromāts* lietots vai nu ar nozīmi ‘smaržas’, vai arī kā patīkama ožas kairinājuma apzīmētājs. Piemēram:

1. attēls. *..veselīgi, skaisti balti zobi, **patīkams aromāts** mutē..*
(Rīts. 1936.11.13.[4])

2. attēls. Latvijas Kareivis. 1937.03.25.

[4] Šeit un turpmāk 20. gs. 20. un 30. gadu periodikas citāti no vietnes www.periodika.lv

Zili ceriņi ziedēja toreiz viņas istabas priekšā, kad mēs pirmo reizi tur garam gājām. ***Saldi reibinošs aromāts*** *viļņoja gaisā, un zilo ceriņu smarža tāli tev līdzi gāja.* (Jēkabpils Vēstnesis. 125. 1924.)

Kā karsētā, ta nekarsētā zemeņu masa, ziemā pudeli attaisot, pārsteidz mūs ar savu ***brīnišķo aromātu*** *un šo aromātu, saldos ēdienus gatavojot, pilnīgi izdodas saglabāt, ja zemeņu masu pievieno jau sagatavotam ēdienam..* (Rīts. 1937.06.27.)

Substantīvs *smaka* savukārt lietots pamatā, lai apzīmētu negatīvu ožas kairinājumu. Daži piemēri:

.. caur tvertnēm nedrīkst izplatīties [kravas] *satura* ***riebīgā smaka.*** (Valdības Vēstnesis. 1926.08.27.)

Kāds vārds par ***nelabu smaku*** *no mutes. Cik nelabi, ja sarunā ar patīkamu personu piepeši pārsteidz ožu* ***nejauka smaka*** *no viņas mutes, jo vairāk, ja šī mute pieder citādi glītai sievietei*! (Jaunākās Ziņas. 1937.07.07.)

Ja namamāte vāra kāpostus, tad tā aiztaisa virtuves durvis, bet vēlāk to izvēdina. Un tomēr blakus telpās sajūtama ***kāpostu smaka.*** *Jūtīgam degunam kāposta smaka esot apvainojums.* (Kurzemes Vārds. 1936. 07.31.)

Ziepes nespēj atdalīt visas tauku daļas no netīriem traukiem, neiznīcina baktērijas; bez tam ziepes stipri bojā metālus un atstāj ***nepatīkamu smaku.*** (Rīts. 1937.07.17.)

Blakus gaļas tirgotavai, atdalīta vienām durvīm, atrodas otra istaba, kurā liela netīrība un nekārtība. Istabā atradusies muca ar šķidrumu, kas izplatījis ***skābu un riebīgu smaku.*** (Valdības Vēstnesis. 1935. 04.04.)

Jo mierīgāks, nosvērtāks, aukstasinīgāks jūs iesat gar bišu stropu, vai uzvedīsaties bitēm ap jums lidojot, jo mazāk dabūsat dzēlienu. Bites necieš svešas smaržas un smakas. Nepatīk tām mūsu vismodernākie parfīmi, tāpat cilvēku ***sviedru smaka.*** (Zemgales Balss. 1936.07.01.)

Konstatēti arī daži piemēri, kur *smaka* apzīmē neitrālu ožas kairinājumu, piem.:

Tvans ir bezkrāsaina gāze, kas mazliet vieglāka par gaisu. Arī tvans ir ļoti indīgs, pie kam saindēšanās ar šo gāzi viegli iespējama arī tādēļ, ***ka tai nav nekādas smakas.*** (Rīts. 1936.09.05.)

Substantīvs *smarža* arī pamatā lietots pozitīva ožas kairinātāja nozīmē:

Mēmā klusumā stāv bērza birztalas,.. ceļmalā smaržo briestošo ievu ziedu baltais košums, balti iesārtenas zied ***ābeles****, izliedamas savu* ***reibaino smaržu*** *visā apkārtnē.* (Brīvā Zeme. 1937.06.10.)

> *Nāk bites saulainajās dienās, dūkdamas un reibdamas gremdējas* ***puķu smaržas*** *plūdos. Un puķes labprāt tām velti savu smaržu, savus glāstus, skūpstus un saldo medu. Te jauneklis, te jaunava apbrīno skaisto puķu dārziņu; nolauž pa ziedam lai pušķotos ar to, lai ieelpotu* ***reibinošo, saldo smaržu****. Un dārzniece viņiem to labprāt ļauj.* (Jēkabpils Vēstnesis. 1924.10.17.)
>
> *Kāpēc mēs tā mīlam* ***ceriņu smaržu****? Tā atgādina pavasari. Atgādina ceriņu ziedu laikus. Un arī mīlas pirmos jaukākos brīžus.* (Latvijas Kareivis. 1929.06.14.)

Taču atrodami arī piemēri, kur *smarža*, līdzīgi kā smaka, lietota neitrāla ožas kairinājuma apzīmēšanai, piem.:

> *Nav aparātu, ar kuriem varētu atšķirt* ***vijolīšu smaržu no ķiploku smaržas****..* (Kurzemes Vārds. 1937.08.05.)

Apkopojot visus nule aplūkotos vārdnīcu, tautasdziesmu un pagājušā gadsimta pirmās puses periodikas dotumus, varam secināt, ka substantīvs *aromāts* latviešu valodā ienācis kā pozitīva ožas kairinājuma, resp., labas smaržas apzīmētājs un šāda nozīme tam saglabājusies līdz pat 20. gs. beigām, turpretī substantīvu *smaka* 'negatīvs ožas kairinājums' un *smarža* 'pozitīvs ožas kairinājums' semantika nostabilizējusies vien 20. gadsimtā.

Ko mēs ieraugām mūsdienu valodas materiālā?

Šodienas valodas prakse rāda vēl nedaudz citu, no iepriekš aplūkotās atšķirīgu ainu. Ja substantīvs *smaka* patiešām parasti apzīmē nepatīkamu ožas sajūtu, tad substantīvi *aromāts* un *smarža* ne vienmēr saistās ar ko patīkamu.

Substantīvs *smaka*, kā jau minēts, parasti apzīmē nepatīkamu ožas sajūtu (piemēram, *sviedru smaka, sviluma smaka, benzīna smaka, cigarešu dūmu smaka, pelējuma smaka*). Šāds lietojums redzams arī plašākos piemēros:

> *Kaimiņi sūdzas par dzīvokļa antisanitāro stāvokli* ***nepatīkamās smakas*** *un blusu dēļ..* (Latgales Laiks. 2011.12.20.[5])
>
> *Tūlīt pēc pulksten diviem pamodos no* ***dūmu smakas****. Pa logu varēja redzēt spožu blāzmu.* (Staburags. 2011.11.17.)
>
> *Vasaras beigās pirms likšanas kompostā sēklu nezāles var saraudzēt ūdenī un kompostēt, kad tās sāk sadalīties.. Tiesa, sadaloties augi* ***izdala negantu smaku****, tādēļ ne katram šis paņēmiens šķiet pieņemams.* (Praktiskais Latvietis. 2011.11.12.)

[5] Šeit un turpmāk 21. gs. periodikas citāti no vietnes www.news.lv

Tomēr reizēm ar substantīvu *smaka* apzīmē arī tradicionāli par patīkamu uzlūkojamu ožas kairinājumu (piemēram, *kafijas smaka, karameļu smaka, liliju smaka*). Te jārunā par ožas sajūtas izteikti subjektīvo raksturu.

Substantīvam *smaka* lietojumā parādās arī vēl cita – pārnestā nozīme, piemēram, *lētuma smaka, prastuma smaka, neprofesionalitātes smaka*, arī *naftalīna smaka* (pārnestā nozīme parādās kontekstā: *Lai nebaida jūs vieglu* ***naftalīna smaku*** *un drāmu vējojošais grāmatas nosaukums, jo grāmatā nekā no tā nav, t.i., nekā no naftalīna un nogurdinošām liktenīgām drāmām*.. (www.atena.lv)), kur negatīvas īpašības apzīmējums pastiprināts ar substantīvu, kas nosauc nepatīkamu ožas kairinājumu.

Substantīvi *aromāts* un *smarža* praksē galvenokārt tiek izmantoti patīkama ožas kairinājuma apzīmēšanai, piem., *patīkams aromāts, kakao pupiņu aromāts, ziedu aromāts, kafijas aromāts, citronu aromāts, karstvīna aromāts, lavandas smarža, ziedu smarža, ceptu pīrāgu smarža, ābolu smarža*.

Šāds lietojums redzams arī plašākos piemēros:

> *Cepot veikalā svaigu maizīti, jūtams* ***tīkams maizes aromāts***. (Diena. 2011.12.08.)
>
> *Kopš bērnu dienām atmiņā palicis* ***mandarīnu aromāts****, ko varēja izbaudīt tikai ziemas aukstajos mēnešos*. (Latgales Laiks. 2009.12.23)
>
> *Saldais un pikantais* ***kardamona aromāts*** *kļūs par patīkamu atklājumu ikvienam tējas cienītājam*. (www.forcelatvia.lv)
>
> *.. tikko izceptās kūkas* ***vaniļas smarža*** *piepildīja nelielo istabu*. (Druva. 2011.12.10)
>
> *Čīkstēdamas veras lielās durvis, uzvējo* ***ābolu un bišu vaska smarža***. (Latvijas Avīze. 2011.12.14.)

Līdzās patīkamu ožas kairinājumu apzīmējošajai nozīmei substantīvam *smarža* piemīt arī neitrāla jeb vispārīga ožas kairinājuma nozīme, piem., *šķidrums ar alkoholam raksturīgu smaržu; purava smarža ir līdzīga sīpola smaržai*. Plašāki piemēri:

> *.. latvieši un „vācieši" izkliedza pavēles, uzbruka un atkāpās, atkāpās un uzbruka, bet pāri visam gaisā vējoja* ***šaujampulvera smarža***. (Latvijas Avīze. 2012.01.09.)
>
> *Meitas uzauga darbnīcā, kur valda* ***krāsu un terpentīna smarža***. (Mājas Viesis 2011.12.23.)
>
> *.. muitnieki, iekāpjot transporta līdzeklī, saoduši* ***marihuānas smaržu***. (NRA 2012.01.11.)

Šajos gadījumos substantīvs *smarža* izmantots ar nosacīti neitrāla vērtējuma nozīmi, resp., nesniedzot konkrēto reāliju izraisītajam ožas kairinājumam ne pozitīvu, ne negatīvu vērtējumu.

Līdzīga nozīme, bet ar nedaudz citu niansi piemīt arī substantīvam *aromāts* – tie ir gadījumi, kuros substantīvs *aromāts* izmantots, lai apzīmētu gan patīkamu ožas (un, šķiet, arī garšas) kairinājumu, gan ožas kairinājumu vispār, piem., *svarīga cukura īpašība ir tā, ka tas var uzlabot garšu un aromātu; aplejot, svaigai tējai uzreiz parādās spilgti izteikts aromāts*.

Gan substantīvam *aromāts*, gan substantīvam *smarža* valodas piemēros novērojams arī lietojums pārnestajā nozīmē – tie apzīmē tādu asociāciju, sajūtu kopumu, kādu izraisa patīkams ožas kairinājums, piemēram, *rudens smarža, mājīguma un veselības aromāts, svētku smarža*. Atsevišķos gadījumos ožas kairinājuma sajūta piemēros ir pavisam abstrakta un tās kvalitāte nav pat īsti nosakāma, drīzāk nojaušama, piemēram, *gaidīšanas aromāts, brīnuma aromāts, peļņas smarža, panākumu smarža*, *projekts ar naudas smaržu*. Visos šajos gadījumos līdzās substantīviem *aromāts* un *smarža* minētās reālijas jau pašas par sevi ir pozitīvi tendētas, un pozitīvais ožas kairinājuma apzīmētājs šo iespaidu vēl vairāk pastiprina.

Pēdējos gados substantīviem *aromāts* un *smarža* gan reklāmu tekstos, gan laikrakstos, gan internetā ir sastopams lietojums tādā nozīmē, kādu neuzrāda neviena latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca. Respektīvi, ja skaidrojošajās vārdnīcās lasām, ka *aromāts* un *smarža* saistās ar patīkamu ožas kairinājumu, tad praksē atrodam šo substantīvu (īpaši substantīva *aromāts*) lietojumu pilnīgi pretējā – nepatīkama ožas kairinājuma nozīmē, piem., *vecas gaļas smarža*, *sastaigātu zeķu aromāts, iesvīdušu pēdu aromāts*.

Plašākos piemēros redzams, ka visbiežāk izmantotas vārdkopas *nepatīkams aromāts, slikts aromāts, nepievilcīgs aromāts, nepatīkama smarža*:

> .. *uz tās* [mēles] *savairojušies mikrobi rada* ***sliktu aromātu***... (Latvijas Avīze. 2010.01.23.)
>
> .. *urīna* ***noplūžu*** *radītais* ***nepievilcīgais aromāts*** *attur no došanās cilvēkos*. (Diena. 2011.10.05)
>
> *Dažos gadījumos* ***sēņu aromāts var būt ļoti nepatīkams, pat pretīgs***. (www.latvijasdaba.lv)
>
> *Man pirms hlorēšanas nekas nebija pret krāna ūdeni. Uzvāriju un dzēru. Tagad tas* ***aromāts ir tik riebīgs****, ka riebīgi lietot ūdeni*.. (www.zz.lv)
>
> *Sarkanajam plūškokam, izņemot ziedus, raksturīga* ***nepatīkama smarža***. (Praktiskais Latvietis. 2011.08.27.)

Lētas sintētiskās krāsas viegli atpazīt pēc tā, ka jaunam paklājam jūtama ***nepatīkama smarža****.* (Māja. 2008.09.23.)

.. mēs pastiprināti svīstam, tādēļ arī nejūtamies labi, jo ***ķermenim ir nepatīkama smarža****.* (NRA. 2003.07.07.)

Dažkārt saka – ***kazas pienam ir specifiska, nepatīkama smarža*** *un garša.* (Druva. 2003.01.17.)

Runājot par zivju eļļu – tā ir pieejama arī kapsulās – tām nav ne ***riebīgas smaržas****, ne kādi blakusefekti*[6]*.* (sarunas.maminuklubs.lv)

Vairākos gadījumos pat viena teikuma robežās sastopams gan substantīva *aromāts*, gan substantīva *smarža* lietojums negatīva ožas kairinājuma nozīmē: *Piemēram, kad ienākam istabā, kurā ir* ***nepatīkams aromāts*** *– mitrums, pelējums, burtiski pēc pāris minūtēm šī* ***smarža*** *mums vairs netraucē* (ogii.lv), gan arī substantīva *smaka* un substantīva *aromāts* lietojums vienlīdz negatīva ožas kairinājuma nozīmē, piem.: *.. pilsētā netālu no sporta centra, kur atrodas kanalizācijas aka, palaikam izplatās* ***asa, nejauka smaka****. Brīvdienās šis* ***nepatīkamais aromāts*** *bijis pamatīgs.* (Dzirkstele. 2011.10.13.)

Interesants līdzīga lietojuma piemērs parādās kādā interneta mājaslapā, kurā interesenti var uzdot jautājumus par sev aktuālām tēmām. Jautājumi acīmredzot tiek publicēti tieši tā, kā tos iesūta lietotāji, bet tēmu virsrakstus izvēlas lapas administratori. Galarezultātā ieraugām šādu ainu:

Sviedru aromāts

Kāpēc, kad iedzer kafiju, ***baigā smaka nāk no padusēm****. Galvenais: tikai no labās paduses (kāpēc?). Ja nedzer kafiju, tanī dienā paduses nesmird.* (www.pajauta.lv)

Rodas jautājums – ja latviešu valodā ir trīs substantīvi, kas apzīmē atšķirīgus nepatīkama ožas kairinājuma veidus (*dvaka, smaka, smirdoņa*), kāpēc šim pašam nolūkam tiek izmantoti tradicionāli patīkama ožas kairinājuma apzīmētāji (*aromāts, smarža*)?

Varētu domāt, ka, lietojot substantīvu *smaka*, lai apzīmētu patīkamu ožas kairinājumu, esam atgriezušies pie tā sākotnējās nozīmes. Tomēr, kā jau minēts iepriekš, mūsdienu valodā notiek tieši pretēji – substantīvs *smaka*, ja tas vispār tiek lietots, joprojām izmantots negatīva ožas kairinājuma apzīmēšanai, bet tam šīs pašas funkcijas veikšanai piepulcēti arī patī-

[6] Saglabāta oriģinālteksta pareizrakstība.

kamā, pozitīvā kairinājuma apzīmētāji *smarža* un *aromāts*. Un jautājums arvien paliek tas pats – kas ir šīs tendences pamatā?

Pēc autores ieskata, uz uzdoto jautājumu iespējamas vairākas atbildes:

1) vārdi *aromāts* un *smarža* tiek uzskatīti par šķietami pieklājīgākiem, atturīgākiem, situācijai piemērotākiem nekā tradicionālie negatīvie ožas kairinājuma apzīmētāji (piem., ja reklāmā *sviedru aromāts* vietā lietotu *sviedru smaka*, ar to, iespējams, varētu aizskart patērētāja jūtas, netieši norādot, ka viņa ķermenis smird),
2) pozitīvo vārdu – *aromāts* un *smarža* lietojums mīkstina, notušē negatīvo, padara to par šķietami neitrālu ožas kairinājumu, kuru tādējādi var lietot savienojumā ar jebkuru konkrētā teksta autora izvēlētu vārdu,
3) substantīvs *aromāts* kā svešvārds, iespējams, uzlūkots par neitrālāku negatīva ožas kairinājuma apzīmētāju nekā substantīvs *smaka*,
4) iespējams, sava loma šādā vārdu izvēlē ir arī valodai, no kuras latviešu valodā tulkoti attiecīgo reklāmu teksti (piem., angļu *odor* ‘smarža’; *bad odor*: *Deodorant that totally eliminate your bad underarm odor!/ I have a 6 year old daughter who has recently started to have a bad underarm odor*).

Nākamais jautājums varētu būt – vai, pastāvot tendencei aizvietot vārdu *aromāts* un *smarža* tradicionālo semantiku ar tām pēc būtības svešu nozīmi, latviešu valoda iegūst vai zaudē? Atbildes droši vien iespējamas dažādas, tomēr, pēc autores ieskata, vajadzētu respektēt un ievērot tās normas, kuras valodā ir nostabilizējušās jau vesela gadsimta garumā un kuras skaidri ļauj ieraudzīt atšķirības aplūkojamo vārdu semantikā un izvēlēties katrai situācijai piemērotāko, īsto un nepārprotamo vārdu.

LITERATŪRA

Dravnieks, J. *Sweschu wahrdu grahmata*. – Jelgava, 1914.

Fīrekers, K. *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit fleiß gesamlet Von Christopher Fürecker* 1650, 268. (Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855. Kopkatalogs. Rīga, LNB, 1999.)

Karulis I – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I. A–O. – Rīga: Avots, 1992.

Karulis II – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. II. P–Ž. – Rīga: Avots, 1992.

LD – *www.dainuskapis.lv*. Krišjāņa Barona tautasdziesmu krājuma elektroniskā versija.

LKV – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. I – XXI. – Rīga: A. Gulbja apgādība, 1927.–1940.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. – Rīga: Zinātne, 1972.–1996.

LVV 1987 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Atbildīgā redaktore Dainuvīte Guļevska. – Rīga: Avots, 1987.

Mancelis 1638 – *Lettus / das ist Wortbuch/ Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; Allen und jeden Außheimischen / die in Churland / Semgallen und Lettischem Liefflande bleiben/ und sich redlich nehren wollen / zu Nutze verfertigt / Durch Georgium Mancelium Semgall der H. Schrifft Licentiatum & c. Erster Theil. Cum Grat. & Priv. S. R. M. Svec.* – Gedruckt unnd verlegt zu Riga durch Gerhard Schröder Anno M. DC. XXXVIII (1638).

ME – Mīlenbahs (Mülenbachs), K. *Latviešu valodas vārdnīca*. (Lettisch-deutsches Wörterbuch). Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns I sēj. – Rīga, 1923–1925; II sēj. – Rīga, 1925–1927; III sēj. – Rīga, 1927–1929; IV sēj. – Rīga, 1929–1932.

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: www.tezaurs.lv/mlvv/

Ozoliņš – *Svešvārdu vārdnīca*. Sak. Ed. Ozoliņš. red. J. Endzelīns. – Rīga: A. Gulbis, 1934.

Stenders – Stenders, G. F. *Lettisches Lexikon*. 1789.

SVV 1999 – *Svešvārdu vārdnīca*. – Rīga: Jumava, 1999.

Ulmanis, Braže – Ulmanis, K. K, Braže, G. *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch=lettisches Wörterbuch*.. – Riga u. Leipzig: 1880.

Vidiņš – *Sweschwahrdu grahmata*. Sastahdijis can. agr. J. Wininšch. – Rīgā: J. Rozes grāmatu pārdotavas izdevums, b.g.

www.news.lv – publikācijas no vairāk nekā 50 dažādiem Latvijas laikrakstiem, kā arī ziņu aģentūras BNS jaunumi (20 gadus ilga perioda laikrakstu arhīvs)

www.periodika.lv – 40 laikrakstu un žurnālu arhīvs (1895.–1957. g.)

Галина СЫРИЦА
(Даугавпилсский университет)

Август августейший... Поэтика названия месяца

Summary
***August the Most August*... Poetics of the Month's Name**

The paper deals with the peculiarities of using the name of August in the poetic discourse. The high connotative background of descriptions is set by the positive characteristics of the month (*clear, light, lovely*, etc.).

This nomination has a living inner form, dating back to the name of the Roman Emperor Augustus. Sphere is represented on one of the Emperor Augustus coins as a symbol of power. So it is an apple that is mentioned in some texts about August.

Personification is the most popular poetic means. It is built not only on playing around the name, but also on explication of various associative semes – "the month of stars", "the month of fruits", "the month of hunting" and others. August appears first of all as an "evening" or "night" month, when stars are brightly shining in the sky. Sustainability of metaphors based on actualization of the seme "a number of stars" indicates the poetic formula, transforming in different literary systems: *stars as rains, stars as nails*, and others.

Etymological potential of the name August (the Emperor's month) actualizes the semantic group of monarch and power. Specificity of the month's name creates contexts with diffuse meaning. The high degree of frequency of the month's name in the poetic discourse has determined the appearance of sustained metaphors based on the opposition of month names (August – September, August – October and others), including those which are not successive (August – May): *Our August looks as if it is September*; *August is May for you* and others.

Key words: *month name, semantics, inner form, personification, actualization*

*

Эстетические возможности названий месяцев предопределены прежде всего спецификой их внутренней формы. Их востребованность в поэтическом дискурсе отличается неравномерностью, больше других «повезло» августу – это единственный месяц с живой внутренней формой, в его названии имя собственное предстает не в трансформированном виде (ср. названия других месяцев: *январь – Янус, июнь – Юнона, март – Марс, май – Майя, июль – Юлий*). Поэтическая внут-

ренняя форма древнерусских названий этого месяца отражает его характерные особенности: *жнивень* указывает на созревание жнива, пору жатвы; *серпень* связан с орудием сельскохозяйственного труда серпом, *зарев* – с сиянием зарниц (ср. также еще одно название *зорничник*).

Описание месяца в поэтическом дискурсе может передавать личное к нему отношение, во многом предопределенное событиями, происшедшими в этот месяц. Так, стихотворения А. Ахматовой, посвященные августу, характеризуются сниженным коннотативным фоном: *Он и праведный, и лукавый, / И всех месяцев он страшней: / В каждом* ***августе****, Боже правый / Столько праздников и смертей* («Август»); *Тот* ***август****, как желтое пламя, / Пробившееся сквозь дым, / Тот* ***август*** *поднялся над нами, / Как огненный серафим* («Тот август, как желтое пламя...»); *Когда погребают эпоху...* («Август 1940»). Именно поэтому в стихотворении А. Галича, посвященном А. Ахматовой, месяц наделяется негативными коннотациями: *Пора твоей беды; Вот если бы только не* ***август****, / Не чертова эта пора!* («Снова август»).

Месяц получил свое название в честь римского императора Августа (63 до н. э. – 14 н. э.). А. Чехов в шутливой форме обыгрывает имя собственное, связанное с названием месяца: *называется августом в честь римского императора Августа, основавшего, как известно, августинский орден и сочинившего романс «Ах, мейн либер Августин»* [Чехов 1983: 194]. В поэтическом дискурсе персонификация строится прежде всего на обыгрывании внутренней формы названия месяца, связанной с именем собственным. Этот прием чаще всего поддерживается графическими средствами – написанием слова с большой буквы.

Обыгрывание внутренней формы происходит благодаря паронимической аттракции: *Августейшего* ***августа*** */ невозбранны черты / ветер в сини, и паруса / белизна немоты* (А. Филимонов «Августейшего августа...»). Лексема *августейший* (державный, царственный) способствует установлению высокого коннотативного фона, который удерживается в большинстве рассматриваемых текстов. Этимологический потенциал номинации *август* (царский месяц) предопределил активность семантической группы лексики, связанной с царем, властью. «Царская» лексика в описании этого месяца является частотной и образует целую семантическую группу: *А* ***Август*** *– царь. Ему не до рулады* (М. Цветаева «Июнь. июль. Часть соловьиной дрожи...»); *Как юн июнь и как декабрь сварлив, / и как апрель красою неприметен, / так месяц*

***август** всем старозаветен / с монаршим милым именем своим* (В. Морозов «Август августейший»); *Я помню / Сдержанную наглость, / Когда, потупив смутный взор, / В свои права вступил он, **Август**, / Всему и всем наперекор* (Л. Мартынов «Август») и др.

На одной из монет императора Августа есть изображение шара как символа владычества (шар-держатель – «яблоко»), именно поэтому в ряде текстов в описании августа упоминается яблоко: *Яблоком своим имперским, / Как дитя, играешь, **август**; / Как ладонью, гладишь сердце / Именем своим имперским* (М. Цветаева «Август – астры»); *Я слышу **Августа** и на краю земли, / Державным яблоком катящиеся годы. / Да будет в старости печаль моя светла: / Я в Риме родился, и он ко мне вернулся: / Мне осень добрая волчицею была / И – месяц Цезаря – мне **август** улыбнулся* (О. Мандельштам «С веселым ржанием пасутся табуны»); ***Август**, **Август**, царь Вселенной, / С круглым яблоком в руке* (В. Захаров «Август»).

В стихотворении Н. Языкова «Мы любим шумные пиры» создается смысловая многоплановость, благодаря тому, что лексема *август* обладает диффузной семантикой. С одной стороны, она выступает в роли имени собственного и создает подтекст, связанный с указанием на царскую особу (ср. написание лексемы с большой буквы):

Мы любим шумные пиры,
Вино и радости мы любим
И пылкой вольности дары
Заботой светскою не губим.
Мы любим шумные пиры,
Вино и радости мы любим.

*Наш **Август** смотрит сентябрем –*
Нам до него какое дело!
Мы пьем, пируем и поем
Беспечно, радостно и смело.
*Наш **Август** смотрит сентябрем –*
Нам до него какое дело?
Но август смотрит сентябрем.

С другой стороны, в оппозицию на основе актуализации сем «теплый, летний месяц» – «холодный, осенний» вступают названия месяцев разных времен года – август и сентябрь: *Наш Август смотрит сентябрем – / Нам до него какое дело!* Эта же оппозиция используется в стихотворении В. Жуковского:

Но только не сердися,
Что ***Август*** *ясный твой,*
По щучьему веленью,
По нашему прошенью,
Стал мрачным Сентябрем!
(А. А. Протасовой: «Честные господа...»)

Использование в описании месяцев устойчивых эпитетов способствует развитию метафорических переносов в названиях месяцев. Эпитеты *мрачный, пасмурный* в описании сентября носят устойчивый характер (ср., например, в стихотворении Пушкина «NN»: «*Дай руку мне. Приеду я / В начале мрачном сентября*»). Фразеологизм *сентябрем смотреть* в значении «быть хмурым, мрачным, угрюмым, не в духе; намек на пасмурную погоду осенних сентябрьских дней» зафиксирован в словаре М. Михельсона (Михельсон www). О его распространенности в поэтическом языке пишет О. Лекманов: «*метафора «смотреть сентябрем» – это клише в бытовом и поэтическом словаре эпохи. К нему прибегали, например, Державин в стихотворении «Бой» («Сердце мне вложил такое, // Что смотрел я сентябрем»), Карамзин в «Веселом часе» («Кто всё плачет, всё вздыхает, // Вечно смотрит сентябрем»), граф Хвостов в басне «Купец и Счастие» («Пусть так – но чуть, не барыня ль фортуна: // При всяком случае – несчастливом и злом // Спасала от Нептуна; // А после на купца взглянула Сентябрем») и многие другие*» [Лекманов 2007: 37].

Антропоморфные метафоры, в основе которых лежат названия месяцев, достаточно часто встречаются в поэтическом дискурсе. Сопоставление лексем происходит на основе ядерных сем импликационала, отражающих наиболее характерные черты того или иного месяца. Один месяц противопоставляется другому благодаря актуализации сем *холодный – теплый*, но прежде всего – ассоциативно-оценочных сем *лучше – хуже*. Чаще всего это месяцы разных времен года. При этом в оппозицию могут вступать месяцы не рядоположенных времен года, в таком случае метафорические переносы строятся на актуализации нескольких сем, характеризующих типичные проявления того или иного месяца:

Купальницы болотные,
Вы снова зацвели,
О, дети беззаботные,
Доверчивой земли!

Вы снова пламенеете,
Как будто в первый раз:
Вы любите, вы смеете,
***И август – май** для вас*

(Д. Мережковский «Осеннее – весеннее»);

Октябрь,** а солнце, что твой **август,
И снег, ожегший первый холм,
Усугубляет тугоплавкость
Катящихся, как вафли, волн

(Б. Пастернак «Здесь будет все: пережитое...»)

Название месяца может выступать также в роли репрезентанта времени года и участвовать в создании оппозиции *зима – лето (август)*:

*Скоро настанет **август,***
*Скоро придет **зима,***
Скоро придет весенняя
Мартовская кутерьма...

(А. Адалис «Скоро настанет август»)

В создании оппозиции *весна – лето (август)* принимает участие атрибут весны – *майская роза*:

***Майская роза** давно уж отпета,*
***Август...** И август исчез.*
Только как лысина старого Фета,
Роща твоя так печально раздета,
Елью одною красуется лес

(В. Соловьев. «Майская роза давно уж отпета...»

Востребованность тех или иных сем импликационала в поэтическом дискурсе может носить устойчивый характер. Август предстает прежде всего как «вечерний» или «ночной» месяц, когда в небе ярко высвечиваются звезды. Кроме того, его характерной особенностью является звездопад. Наиболее частотная актуализация в поэтическом дискурсе – «месяц звезд»: *Разрешенье вина и елея... / Спас, Успение... **Звездный свод!..** / Вниз уводит, как та аллея, / Где остаток зари алеет, / В беспредельный туман и лед / Вверх, как лестница, он ведет.* (А. Ахматова «Август»); *настолько / ночи августа / **звездой набиты** / **нагусто*** (В. Маяковский «Смотрю: вот это – тропики...»); *Август – астры, / **Август – звёзды**, / Август – грозди / Винограда и рябины / Ржавой – август! / Месяц поздних поцелуев, / Поздних роз и молний поздних! /*

Ливней звёздных (М. Цветаева «Август – астры...»); *О вспыхнувший над самой головой / Мгновенный пламень* ***звездного осколка!*** (Н. Заболоцкий «Ночной сад»); *В ночь* ***звездопад,*** *днем солнце парит...* (В. Иванов); ***Сыплет звёзды*** *август холодеющий, / Небеса студёны, ночи – сини* (Н. Крандиевская. «Сыплет звёзды август холодеющий...»). Устойчивость метафоры, строящейся на актуализации семы «большое количество звезд», свидетельствует о поэтической формуле, претерпевающей трансформацию в разных художественных системах: *звезды – ливни, звезды – гвозди.*

Персонификация строится не только на обыгрывании имени собственного, но и на экспликации различных ассоциативных сем. Август предстает властелином звезд: *Так щедро* ***август звёзды расточал****. / Он так бездумно* ***приступал к владенью****, / и обращались лица ростовчан / и всех южан – навстречу их паденью* (Б. Ахмадулина «Август»); обладателем красок осени, готовит ее приход: *Уж* ***август наступал и тихо золотил*** */ Поля, и сад, и лес... / Печально обнажалась / Густая глушь его* (С. Надсон. «Вчера, старинный хлам от скуки разбирая...»). Мотив прощания с летом является устойчивым: ***Дотлевающий август*** *уплыл далеко, /И сентябрь позлащает леса на холму* (С. Соловьев «Дотлевающий август уплыл далеко»); ***Умирает кроткий август!*** (С. Соловьев «Свежий, светлый, влажный вечер!..»); ***Скоро осень, за окнами август****, / От дождя потемнели кусты* (И. Гофф «Август»); *Застыв в одночасье,* ***природа прощается*** *пристально: / И птицы смещаются в осень, и души сбиваются в круг* (О. Роленгоф «Август. Милош»); *Снова* ***август светлый и грустящий****, / Снова тишь и неба синева; / Бродят вздохи, шорохи по чаще, / Звоны ветра слышатся едва...* (В. Нарбут. «Снова август светлый и грустящий...»).

Август предстает в образе охотника, актуализована сема «месяц охоты»: ***Железный Август*** *в длинных сапогах / Стоял вдали с большой тарелкой дичи* (Н. Заболоцкий «Ночной сад»); в образе деда, актуализована сема «месяц сбора урожая»: *Сенокосные зори прошли, /****Август-дед****, бородища снопом, /Подарил гармониста ружьем* (Н. Клюев «Луговые потемки, омежки, стога...»); выступает спутником бога вина и веселья Диониса, что косвенно указывает на время созревания плодов, время винопития: *Здравствуй, август, венчан хмелем, / Смуглый* ***юноша-сатир!*** (ср. также: ***Август милый! Отрок смуглый!*** */ Как и мы, ты тоже пьян* (В. Брюсов «Здравствуй, август...») (ср. также: *Но этот* ***август буен***

***во хмелю**! /Ты слышишь в нем лишь щебетанье птахи, / Лишь листьев свист, – а я его хвалю / За скрип телег, за пестрые рубахи, / За кровь-руду, за долгий сытый рев / Туч земляных, за жатву и покосы* (П. Васильев. «Но этот август буен во хмелю!..»).

Персонификация выявляет наиболее характерный эпитет, связанный с указанием на время созревания плодов: *А **Август золотистощекий** / Стоит в Украйне, без огня – / Загаром кожи – крутобоко / Густые яблоки красня* (В. Нарбут «Ночь, как священник в черной рясе...»); *Так терпеливо летом яблок спеет, / **Пока багрянцем август не махнет**,–/ И зрелым плод на землю упадет.* (М. Кузмин «Какая белизна и кроткий сон!..»). Сема «месяц плодов» эксплицирована в целом ряде контекстов: *В последний раз, пред острием серпа, / Красуются колосья наливные / Взамен цветов **везде плоды земные*** (К. Бальмонт «Август»); *Пусть **август** будет. **Плод налитый** / Спадет в корзину, мертв и жив* (В. Брюсов. «Трава весенняя допела...»); *Уходит **август.** Стало суше / в родной степи. Поля молчат. / **Снимают яблоки и груши:** / благоухает ими сад... / Кой-где и лист уже краснеет / и осыпается, шурша...* (В. Нарбут «Накануне осени»).

В заключение хочется отметить еще один контекст, актуализирующий позитивно-оценочный потенциал названия месяца: *Что ж так имя твое звенит, / Словно **августовская** прохлада?* – так обыгрывается имя актрисы **Августы** Миклашевской в стихотворении С. Есенина «Ты такая ж простая, как все».

Таким образом, высокий коннотативный фон описаний задан как внутренней формой слова, восходящей к имени собственному, так и позитивно-оценочными характеристиками самого месяца (*ясный, светлый, милый, золотистощекий* и др.). Персонификация является наиболее востребованным поэтическим приемом и строится не только на обыгрывании имени собственного, но и на экспликации различных ассоциативных сем – «месяц звезд», «месяц плодов», «месяц охоты» и др. Поэтическая формула на основе актуализации семы «большое количество звезд» претерпевает трансформацию в разных художественных системах. Этимологический потенциал номинации *август* (царский месяц) обусловил высокую степень активности семантической группы лексики, связанной с указанием на царственное, величественное. Частотность вовлечения названия месяца в поэтический дискурс предопределила появление устойчивых метафор, строящихся на оп-

позиции названий месяцев (*август – сентябрь, август – октябрь* и др.), в том числе не только рядоположенных времен года (*август – май*): *наш август смотрит сентябрем; и август – май для вас* и др.

ЛИТЕРАТУРА

Лекманов, О. Об одном пушкинском каламбуре. В кн.: *Пушкинские чтения в Тарту 4. Пушкинская эпоха: Проблемы рефлексии и комментария. Материалы международной конференции.* – Тарту: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007.

Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. Т. 1–2. Ходячие и меткие слова. Сборник русских и иностранных цитат, пословиц, поговорок, пословичных выражений и отдельных слов. – СПб., тип. Ак. наук. М. И. Михельсон. 1896–1912. Available: http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/michelson_new/1929/

Чехов, А. О марте. Об апреле. О мае. Об июне и июле. Об августе (Филологические заметки). В кн.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Т. 3.* – Москва, 1983.

Elga SKRŪZMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Manceļa *debesis*: ieskats „Postillas" frazeoloģismos ar komponentiem *debes(i)s un zeme*. II

Summary

G. Manzel's *debesis*: Insight into Phraseological Units with Components *debes*(*i*)*s* 'heaven' and *zeme* 'earth' used in "Postill", II

In the texts contained in G.Manzel's "Postill", the phraseological units gain peculiar shades of meaning and expression even in combination with stylistically neutral lexical components when the author consciously launches the meaning transfer mechanism according to his style. This is manifested also in the use of phraseological units and as a tendency of a peculiar spread in their form and contents, detailed precisions (e.g. *locīties visiem ceļiem debesīs un uz zemes, un apakš zemes*, lit. 'every knee to be bent in heaven and on the earth, and beneath').

The words *debess un zeme* 'heaven and earth' are forming a stable and widely used word group, an entity, and this is one of the most frequently used pairs of antonyms. Their meaning comprehension is influenced by the double, hence non-typical, meaning transfer inherent in antonyms thus introducing different shades of meaning also in the meaning explanation of phraseological units (e.g. *zeme un debess guļ uz kakla*, lit. 'the earth and heaven lying on one's neck').

In the texts of the "Postill" one may notice generally clear potencies of phraseologicity testifying to the stability of some phraseological units that preserve both their form and content, and at the same time generally indicating the roots of cogent modern phraseology (e.g. (*bļaut*) *ka debess un zeme trīs*, lit. '(to cry) so that heaven and earth trembles').

Several phraseological units have disappeared from the current language circulation (some of them due to infrequent use but others – due to excessive use), nevertheless certain traits of phraseologicity can be observed in the "Postill" (e.g. *kā mazs saules=pīslis pret zemi un debesi*, lit. 'like a tiny sun-dust against the earth and heaven'; *kā tas debess pār zemi*, lit. 'like heaven over the Earth'; the concreteness declared in the comparison is used for a clear and unambiguous motivation of the phraseological unit).

Key words: *phraseological unit, antonym, lexis, semantics, variant*

*

G. Manceļa sprediķi kopš 1654. g. grāmatā „Lang-gewünschte Lettische Postill"[1] („Ilgi gaidītā latviešu postilla") ir liecība par 17. gs. latviešu valodas stāvokli. Sprediķis „.. bija arī publiskā monologā izstrādāta literāra konstrukcija, kura tikusi saglabāta, pateicoties pieraksta formai. Klausītājiem sprediķis mācīja izsekot runātāja interpretācijai un domāt tēlainās kategorijās" [Frīde 2011: 157]. Domāšana tēlainās kategorijās balstījās arī katra valodas lietotāja paša valodas pieredzē – arī sarunvalodā, kuras būtiska sastāvdaļa ir frazeoloģismi.

Leksēmas ***debess*** un ***zeme*** katra labi iederas G. Manceļa sprediķu tekstā – gan lietota tiešā un pārnestā nozīmē, gan arī iekļauta frazeoloģismos. Par to pārliecina vārdnīcās rodamās abu vārdu polisēmiskās nozīmes un piemēru materiāls. Atšķirībā no frazeoloģismiem, kuru sastāvā ietilpst tikai komponents *debess* [LFV 2000: 205–209], frazeoloģismi, kuros izmantots komponents *zeme*, aptver plašāku šīs leksēmas nozīmju spektru [LFV 2000: 1388–1402; LLVV VIII: 597–601; Tez. llvv; Tez. sv].

Ja abas leksēmas ietilpinātas vienā **vārdrindā** (vārdu savienojums, kura komponenti saistīti sakārtojumā [VPSV 2007: 435–436]), tālāk to iesaistot vienā predikātā, veidojas niansēs atšķirīga semantiskā izpratne, sekmējot citu vārdu savienojumu, tostarp frazeoloģismu, funkcionālu elastību un to polisēmiju kontekstā. Turklāt vārdi ***debess*** un ***zeme*** ir viens no biežāk lietotajiem **antonīmu** pāriem valodā. Teiktais vēl tikai jāpapildina ar apstrīdamu, bet frazeoloģijai būtisku A. Lauas spriedumu: „Par antonīmiem uzskatāmi tikai vārdi, kuru nozīmes pretstatīšana kļuvusi par valodas sistēmas faktu. Lingvistiski nozīmju pretstats izpaužas tipiskos kontekstos, kuros antonīmiskie vārdu pāri tiek regulāri lietoti" [Laua 1981: 208]. G. Manceļa sprediķos vārdu savienojums *zeme un debess* ir fiksēts daudzkārt. Skatot semantiskā aspektā, „Postillā" vārdrinda/antonīmu pāris *zeme un debess* realizē nozīmes pārnesumu, kas niansēs atšķirīgs atkarībā no lietojuma kontekstā. Biežāk sastopamā nosacīti konkretizētā nozīme 'pasaule' (sk. *pasaule* [LLVV VI_1: 443–446; Tez. llvv]) rosina paskatīties uz vārdrindu *zeme un debess* kā uz vienotu lielumu – ***vienumu*** ('jebkura sastāvdaļa, komponents .. apakšsistēma .. vai sistēma, ko var uzskatīt kā vienotu veselumu' [TK]), kura komponentu nozīmju mijiedarbībā top arī jaunas nozīmes nianses. Protams, katrreiz var diskutēt, cik lielā mērā nozīmes pārnesuma

[1] Turpmāk rakstā „Postilla".

raksturs piemīt tieši frazeoloģiskuma aspektā, bet skaidrs, ka antonīmu lietojums ļauj meklēt un fiksēt kopīgu semantisku krustpunktu frazeoloģiskuma potenciāla un tā motivācijas pamatošanai. Piemēri rāda, ka vispārīgi nozīme svārstās no visaptveroša 'viss' un 'visur' līdz visu izslēdzošai galējībai 'nekas' un 'nekur', piem.: .. *manna Peſtiſchana nahk no to Kunghu / katters Debbeß und Semm darrijis gir*.[2] (LP1 215, 29–30; sk. arī LP1 20, 8–11; LP3 108, 8–10); *Wings* [Dievs] *weens gir taß Pirrmais und taß Pehdeis / Winjam nhe gir nhe weens liedſa nei Debbeſśies nei us Semmes* (LP2 8–9, 30–1).

Mūsdienu vārdnīcās ir ievietoti tikai pāris frazeoloģismu ar abām leksēmām *zeme* un *debess* un šo frazeoloģismu varianti, turklāt tos vieno nozīmes skaidrojums, kas saistīts ar dabas parādību raksturojumu: ***zeme un debess*** (arī ***ar debesīm***) ***griežas*** (retāk ***jaucas, iet***) ***kopā*** 'saka par stipru sniegputeni, viesuli'; *griež debesis un zemi kopā* 'saka par stipru sniegputeni, viesuli' [LLVV VIII: 601; turpat II: 284; Tez. sv; ĒIV I: 251]. LFV ir tikai *zeme ar debesīm* (*un debesis*) *griežas* (*jūk, jaucas*) *kopā* un leksiskie varianti [LFV 2000: 1400]; *debess ar zemi griežas* (*jaucas*, *iet*) *kopā* [LKFV 1965: 119]. Šādi frazeoloģismi G. Manceļa „Postillā" nav fiksēti.

Pēdējais vārdnīcās minētais frazeoloģisms ***starp debesīm un zemi*** 'nenoteiktā vietā, stāvoklī' [LLVV VIII: 601; Tez. sv] „Postillā" ir vērtējams kā brīvs vārdu savienojums un uzrāda mūsdienās lietotā frazeoloģisma motivācijas pamatu, bet Bībeles satura pārstāstā par tādu nav uzskatāms: *Taß Konings Dawid räds weenu Engeli ſtahwam ſtarrp Debbeß und Semm / und turram plicku Sohbeni Rohka' / iß=ſteeptu par Jeruſalem* (LP2 283, 13–16). Šo pieņēmumu balsta A. Veisberga secinājums: „Ir grūti noskaidrot, tieši ar kuru brīdi varam runāt par bībeles izcelsmes frazeoloģijas nostiprināšanos latviešu valodā, jo ilgu laiku tā parādījās reliģiska satura tekstos kā citāti vai alūzijas, ko nevar uzskatīt par frazeoloģisku lietojumu.." [Veisbergs 1989: 51].

G. Mancelis frazeoloģismiem raksturīgo ekspresivitāti „Postillas" sprediķos ne tikai saglabājis, bet arī paspilgtinājis, radoši interpretējot tēmu, aktualizējot frazeoloģismu stabilitātes, satura un formas jautājumus. Piemēram, frazeoloģisms (*bļaut*) ***ka debess un zeme trīs*** 'ļoti skaļi, ārkārtīgi,

[2] Piemēri saglabāti interneta vietnes http://www.korpuss.lv/senie/toc.jsp rakstībā, tikai *§* [*Je§us*] aizstāts ar *ſ* [*JEſus*]. Aiz piemēra norādīts „Postillas" daļas, lappuses un rindu kārtas numurs.

neciešami skaļi, iespaidīgi, piesaistot visu uzmanību'. Autora apzināts pārspīlējums ar nozīmi, ko nevar formulēt tikai 'ļoti skaļi' un kas ļauj konstatēt ārkārtīgi intensīvu ekspresivitāti, – no konteksta izriet netipiska leksisko komponentu *debess un zeme* kopnozīme, kura pastiprina visa frazeoloģisma nozīmes pārnesumu: *Taß Kungs no Zion bļauß / unnd no Jeruſalem lix wings śawu Ballſśi dſirrdeht / ka Debbeß und Semme trieſśehß / irr tahß zeetas Śirrdes to Paggaņo und beßdeewigho Ļauſcho zaur to Wardu CHRJſti py Winju ghreeſchaß..* (LP3 200, 16–19). Uzskatāms par senāku un/vai konteksta nosacītu frazeoloģisma *ka logu rūtis trīc* 'ļoti skaļi' variantu [fiksēts tikai LFV 2000: 1084] vai abstraktāku, vispārinošāku variantu [*tā*] *ka kas* (*kāds*) *trīc*. Autora nolūks – stiprināt pozitīva rezultāta izredzes, izceļot spēku samēru par labu dievišķajai varai un visu pagānu un bezdievju nākotnes iespējas atgriezties pie Dieva caur garīgu satricinājumu.

Līdzīgs mērķis ir frazeoloģisma ***zeme un debess guļ uz kakla*** lietojumam tekstā: *.. daſche reis tee* [grēcinieki] *kluhp py Semmes / unnd eet ihten ka buhtu tee Śmilltieß lieds Zeļļeem ghajuśchi / Semm und Debbeß ghull teem us Kacklu / nhe ſin~adami no lelas Jßbailes und DwehſśeleſMohkahm kurr teem buhß palickt* (LP3 19, 11–14). Komponenti *zeme un debess* apzīmē ko vairāk par pirmajā mirklī domājamo pasaules jēdzienisko saturu, jo vēl pievienots nozīmīgākais, visam pāri stāvošais garīguma un ticības akcents. Ir pamats atzīt šo frazeoloģisko vārdu savienojumu *guļ uz kakla zeme un debess* par frazeoloģisma *gulēt uz kakla kādam* okazionālu lietojumu ar nelielu, bet būtisku nozīmes atšķirību ('saka, ja kādu nomāc raizes, garīgas un morālas problēmas') no vārdnīcās minētās pamatnozīmes (*būt uz kakla* .. 2. .. 'saka, ja kas ļoti apgrūtina, nomāc' .. 4. 'uzspiest savu gribu; būt noteicējam' [LFV 2000: 474]; *sēdēt* (.. *gulēt*) *uz kakla* kādam .. 1. 'apgrūtināt kādu ar rūpēm par sevi, sevis uzturēšanu'. 2. 'uzspiest savu gribu; būt noteicējam' [turpat, 488]). Turklāt vienums *zeme un debess* šajā piemērā nav uzskatāms par frazeoloģisma apkaimi, bet tā okazionālu paplašinājumu, kas ir izšķirošs nozīmes nianses atklāšanā.

Ne vien ar okazionālo paplašinājumu, bet jo īpaši ar citādo verba gramatisko formu saistošs ir piemērs ar frazeoloģismu ***locīties visiem ceļiem debesīs un uz zemes, un apakš zemes***: *Kattram Deews Wahrdu dehwis gir / ka J E S V Wahrda` buhß lohziteeß wiſśeem zeļļeem / Debbeſśies / und uß Semmes / und appackſch Semmes..* (LP3 49, 27–29). Vārdnīcā atrodams frazeoloģisms *locīt ceļus* (novec. 1. 'paust reliģiozu attieksmi;

izturēties ar godbijību, cieņu; dievināt'; 2. 'zemoties kā priekšā, pakļauties kam' [LFV 2000: 161]). Neierastā gramatiskā forma ar atgriezenisko darbības vārdu maina izteikuma loģisko uzsvaru, itin kā atņemot gribu tiem, kam ceļi jāloka, vienlaikus paplašinot darbības amplitūdu augstāku spēku ietekmē. Iespaidīguma labad autors vārdrindu *debesīs un uz zemes* papildinājis ar komponentu *apakš zemes*. Tas rada vēl vienu semantisku uzslāņojumu, kuru iespējams novērtēt divējādi: kā blīvējumu stilistiskos nolūkos vai kā tabu, lai nebūtu vārdā jāmin elle.

Spredikos G. Mancelis radoši izmantojis Bībeles valodas un stila īpatnības, „Postillā" demonstrējot pārliecinošas frazeoloģiskuma potences, piem., (*tik augstu*) ***kā tas debess pār zemi*** ar nozīmi 'ļoti': *Tick auxte ka taß Debbeß par to Semm gir / leek Wings* [Jēzus] *ſawu Schälaſtibu eet par teems / kattri to bieſtahß / tick tahļe taß Rietz gir no Wackareß / leek Wings muhſſus Noſeeghumus no mums buht. Wings ghribb / ka wiſſeems Zillwäkeems palliedſehts taptu.*. (LP2 240, 16–20).

Piemērs precīzi iekļaujas „Postillas" kopnoskaņā: debesis paaugstina nosauktais atskaites punkts – zeme. G. Manceļa lietotais frazeoloģiskais vārdu savienojums būtu atzīstams par sava laika frazeoloģisma potenciālismu, kurš mūsdienās realizējies semantiski tuvā frazeoloģismā *kā no debesīm līdz ellei* 'saka par ļoti lielu atšķirību' [LFV 2000: 207] un kura saknes meklējamas Bībelē, un kurš atšķiras tikai ar intensitātes pakāpi. Salīdzinājumam piemītošais frazeoloģiskuma potenciāls liekas zaudēts retā lietojuma dēļ.

No valodas zudis, tomēr pēdas atstājis arī mūsdienās nesastopams frazeoloģisms ***kā mazs saules-pīslis pret zemi un debesi*** 'ļoti mazs, sīks, niecīgs, nenozīmīgs' (tagad sacītu *kā niecīgs pīslis* vai (*niecīgs*) *kā pīslis*). Vārdu savienojumam piemīt frazeoloģisma pazīmes (struktūra, nozīme, tradicionalitāte), turklāt tas kontrasta paspilgtināšanai paplašināts ar vārdrindu *pret zemi un debesi*, bet asumu šķiet zaudējis vēsturiski tieši specifiskā, ar Bībeli saistītā lietojuma dēļ. G. Manceļa tekstos tas izmantots salīdzinoši bieži izvērstos un tendenciozos, pozitīvisma piesātinātos aprakstos vai salīdzinājumos, piem.: *Ock / wiſſas Paſſaules Ghräki gir / prett weenu Aſſins=Lahſſi tha Kungha JEſu CHRiſti / ka maſa Śaules=Pieſchlis prett Semm und Debbeß.* (LP3 30, 16–18); sal. – *No pirrmu ghallu taß Eenaideneex tam Zillwäkam tohß Ghräkus tick lähte darra / tick weegle ka Pieſchlieti / ka Spallwinju / tick plahne / ka Maggonas=Lappinju.*. (LP1 207, 20–22; sk. arī LP1 466, 26–30). Mūsdienās salīdzinājums *kā pīslis*

(*pīšļi*) vārdnīcās nav ievietots frazeoloģismu sadaļā, bet vispārīgi fiksēts ir tikai „Latviešu literārās valodas vārdnīcā" [LLVV VI$_2$: 228] – šķirklī *pīšļi* viensk. forma *pīslis* un salīdzinājuma piemērs *cilvēks .. jutās kā niecīgs pīslis* bez nozīmes atšifrējuma; līdzīgi kā G. Manceļa piemērā, kur *zeme un debess* ir minētā salīdzinājuma okazionāls paplašinājums. Tas vedina uz domām par laika ritumā pazaudētu frazeoloģismu, acīmredzot nozīmes un specifiskā lietojuma samazināšanās dēļ, vienlaikus pievēršot uzmanību, ka valodā par dominējošo kļuvusi daudzskaitļa forma un vienskaitļa formas *pīslis* lietojums salīdzinājumā jau pats par sevi piesaista uzmanību, liekot atcerēties tā saistību ar senajiem rakstiem un sajust tā frazeoloģisko dabu...

Arī frazeoloģisma **apkaimes** funkcijā vārdrinda *zeme un debess* ievieš noteiktu neparastības elementu ar ietverto nozīmes nianses raksturu, jo tradicionālā viena vārda (kas nav frazeoloģisma sastāvdaļa, bet noder frazeoloģisma uztverei komunikācijas procesā) vietā ir antonīmu pāris ar tajā iekodēto nozīmes pārnesumu. Tātad rezultātā notiek divkārša nozīmes pārsemantizēšana, jo „frazeoloģisma nozīmes konkrētais saturs atklājas vārdos, uz kuriem frazeoloģisms attiecas" [Laua 1992: 38]. Sk. piem.: (*dusmo*) ***no sirds*** *.. līdzi zeme un debess* 'patiesi; aizrautīgi, dedzīgi; ļoti' [LFV 2000: 1137]: *Ja / kad Deews no Śirrds dußmo / tad dußmo ar winju lieds Semme und Debbeß / und wiſśas radditas Leetas / kattras wiſśas ghattawas gir darriet teem Zillwäkeem / ko Deews teem śacka.* (LP3 23, 9–12); (*nebēdāt*) ***ne nieka*** *par debess un zemi – ne nieka* .. 'neko, nemaz' [LLVV V, 476]: *Kungs / kad eß tickai töw turru / tad nhe bädu eß nheneeka par Debbeß / und Semm / und jebſche mann Meeſśas unnd Dwehſśele ißkallſt / tad eſśi tu tomähr allaſchien mannas Śirrds Ee=preezenaśchana und manna Daļļa* (LP2 92–93, 30–2).

G. Mancelim raksturīgais stils piesātināts ar dažādiem individuāliem, stilistiski ekspresīviem nozīmes papildkomponentiem, jo autors apzināti izmanto valodas līdzekļu emocionālo iedarbīgumu. „Postillas" tekstos frazeoloģismi iegūst savdabīgu ekspresivitāti pat neitrālas stilistiskas nokrāsas leksisko komponentu savietojumā, jēgpilni iedarbinot nozīmes pārnesumu mehānismu. To spredikos apliecina arī frazeoloģismi ar komponentiem *zeme* un *debess*. Tendence uz formā izvērstiem, detalizētiem precizējumiem ļauj saskatīt un novērtēt G. Manceļa centienus, kuru rezultātu nosaka autora doma un valodiskā lietpratība.

LITERATŪRA

ĒIV – Kagaine, E.; Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca*. 1. sēj. – Rīga: Zinātne, 1977. 536 lpp.

Frīde, Z. *Ienest sveci istabā*. – Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011. 344 lpp.

Laua, A. *Latviešu valodas frazeoloģija*. – Rīga: Zvaigzne, 1992. 80 lpp.

Laua, A. *Leksikoloģija*. – Rīga: Zvaigzne, 1981. 288 lpp.

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. – Rīga: Avots, 2000. 1461 lpp.

LKFV – Caubuliņa, D., Ozoliņa, Ņ., Plēsuma, A. *Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca*. – Rīga: Liesma, 1965. 673 lpp.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. – Rīga: Zinātne, 1972.–1996.

LP1, LP2, LP3 – Manzelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Pieejams: http://www.korpuss.lv/senie

Tez. llvv – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/llvv/

Tez. sv – *Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/sv/

TK – LZA *Terminoloģijas komisijas ITTEA terminu datubāze*. Pieejams: http://termini.lza.lv/term.php?term=vienums&list=vienums&lang=LV

Veisbergs, A. Frazeoloģismu okazionāla lietošana latviešu valodā. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 22. [laid.]. – Rīga: Avots, 1986, 110.–122. lpp.

Veisbergs, A. Latviešu frazeoloģijas cilmes problēmas. No: *ZA Vēstis*. Nr. 9 (506). – Rīga: 1989, 46.–57. lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

Ilze ŠTRAUSA
(LU Latviešu valodas institūts)

Āru vārdi Ukru pagastā (pēc 2003. gada vietvārdu ekspedīcijas materiāliem)

Summary

Microtoponyms in Ukru Civil Parish (based on the material of place names collected in the expedition in 2003)

In the article attention is focused on the microtoponyms of Ukru civil parish. As the understanding of the conception of the term *microtoponym* differs, this time the term is applied to place names of uninhabited territories: forests, battues, hillocks, rivers, lakes, ponds, ditches, swamps, fields, meadows, bridges, roads, gardens, valleys, and cemeteries. In 2003 during the expedition 124 microtoponyms were collected in Ukru civil parish. The objects are fewer than the place names because 13 of the objects have parallel names. The majority of the microtoponyms are the names of forests (47 names for 44 objects; here the names of 8 battues could be added), 14 names of fields and 14 names of hillocks rank second and third. A large part of the microtoponyms was collected for the first time during the expedition in 2003, it is essential because those names are in most cases not marked in any map, the majority, in fact, are informal names, so they are borne only in people's minds. People's memory is both the richest and the least protected source of place names. A lot of microtoponyms of Ukru civil parish are new – that means that place names have been given quite recently. Besides, microtoponyms is a part of place names that is still being supplemented (in contrast to the present situation with the homestead names in Ukru civil parish).

In the expedition the etymological semantics of most of the microtoponyms was clarified, respectively, the motivation of place names. At least an approximate location of the majority of microtoponyms is currently known, too. It is essential that the previous homestead names have been preserved in microtoponyms, thus letting them remain in people's memories for a longer time.

The majority of microtoponyms of Ukru civil parish are of Latvian origin. From the point of view of derivation the absolute majority (112 place names) are combinations of words.

Key words: *onomastics, toponymy, toponym, microtoponym*

*

Lai pievērstos Ukru pagasta āru vārdu analīzei, vispirms jāsniedz termina *āru vārds* skaidrojums. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošās vārdnīcas* šķirklī *āru vārds* dots arī termina sinonīms *mikrotoponīms* un šāds skaidrojums: *vietvārds, kas nosauc samērā nelielu ģeogrāfisku objektu lauku apvidū (tīrumu, mežu, pakalnu u.tml.), piemēram, Šķūņa pļava, Rūča šņores, Pēterkalns*. [VPSV 2007: 47] Tātad, pēc minētās vārdnīcas autoru domām, ieteicamāks ir termins *āru vārds*, bet kā tā sinonīms lietojams arī termins *mikrotoponīms*. Tomēr termina *mikrotoponīms* izpratne var būt arī citāda, proti, pretstatot to terminam *makrotoponīms*[1]. Šādi vietvārdus klasificē pēc nozīmīguma jeb pazīstamības. Savukārt viedokļi par to, kurš vietvārds uzskatāms par mikrotoponīmu, bet kurš – par makrotoponīmu, var būt ļoti atšķirīgi – viss atkarīgs no skatupunkta, cik plašā mērogā vietvārds skatīts. Jāuzsver, ka no kultūrvēsturiskā viedokļa ikviens vietvārds – pat vismazākā objekta nosaukums – ir būtisks.

Jurģis Kavacs min praksē reālāk izmantojamu vietvārdu klasifikāciju, proti, pēc nosaukto objektu tipiem, iedalot vietvārdus divās grupās:

1) ergoģeogrāfisko objektu nosaukumi (apdzīvotu vietu un citu cilvēka darbības rezultātā radušos vietu nosaukumi);
2) fizioģeogrāfisko objektu nosaukumi jeb āru vārdi (dabas objektu nosaukumi) [Kavacs 2001: 90].

Raksta autore, pētot sava dzimtā – Ukru – pagasta vietvārdus, rīkojusies līdzīgi, tomēr vietvārdus iedalījusi grupās pēc opozīcijas *apdzīvotu vietu nosaukumi: neapdzīvotu vietu nosaukumi*, pēdējos iekļaujot šajā rakstā, tāpēc pie it kā tradicionālajiem āru vārdiem nosacīti iekļauti arī, piemēram, ceļu, tiltu un kapsētu nosaukumi, kaut arī šie objekti lielākā vai mazākā mērā veidojušies cilvēku darbības rezultātā.

Ukru pagasts atrodas Latvijas Republikas dienvidrietumos, bijušā Dobeles rajona dienvidos, Lietuvas pierobežā. Saskaņā ar Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumu kopš 2009. gada 1. jūlija Ukru pagasts ietilpst Auces novadā. Pēc pašreizējā administratīvā iedalījuma pagasts robežojas ar Auces novada Bēnes un Vītiņu pagastu, ar Tērvetes novada Bukaišu pagastu, kā arī ar Lietuvas Republiku. Pagasts dibināts 1921. gadā [LP II 508], bet līdz tam tas piederējis Lietuvai. Kā minēts izdevumā „Latviešu kooperatīvais kredīts", nospraužot robežu starp Latviju un Lietuvu,

[1] Makrotoponīms – *vietvārds, kas nosauc lielu, plaši pazīstamu ģeogrāfisko objektu, piemēram, Atlantijas okeāns, Sahāras tuksnesis, Sibīrija* [VPSV 2007: 226].

daļa no Žagares pagasta palika Lietuvai, otra daļa Latvijai – ar nosaukumu Ukru pagasts [LKK 1937: 448].

Par avotu vietvārdu materiālam izmantots autores vākums 2003. gada ekspedīcijā, jo, ielūkojoties LU Latviešu valodas institūta vietvārdu kartotēkā, kļūst skaidrs, ka 1958. gadā Ukros veiktajā vietvārdu ekspedīcijā galvenā uzmanība pievērsta mājvārdiem – no 121 vietvārda (ar sākumburtiem A–N) mājvārdi ir 118. Kā zināms, daudzi un dažādi āru vārdi iekļauti J. Plāķa „Latvijas vietu vārdos un latviešu pavārdos" [U IV, U V], tomēr Ukru pagasta vietvārdi – acīmredzot pagasta vēstures dēļ – šajā krājumā nav atrodami (starp citu, arī J. Endzelīna „Latvijas vietu vārdos" [E I, E II] Ukru pagasta vietvārdi nav minēti, turklāt 1954. gadā Vallija Dambe rakstījusi, ka vietvārdi vairāk vai mazāk pilnīgi savākti ir no visiem bijušajiem Latvijas pagastiem, izņemot Ukru pagastu [Dambe 1954: 185]). Protams, arī kartēs atrodami tikai daži Ukru pagasta āru vārdi (piemēram, potamonīmi *Dabiķene*, *Cērpaine*, limnonīms *Ukru ezers*), izņēmums ir Latvijas Republikas satelītkarte „Ukri" [SK], kurā minēti 16 āru vārdi (par pamatu tam izmantoti 1996. gada lauka apsekojumi), tomēr tos visus raksta autore savākusi arī vietvārdu ekspedīcijā 2003. gadā. Tajā, aptaujājot 23 teicējus, savākti 432 tagadējā Ukru pagasta vietvārdi. No tiem 124 ir āru vārdi (28,7%). Tātad šajā rakstā par āru vārdiem uzskatīti: mežu, mastu, pakalnu, lauku, pļavu, dārzu, leju, dīķu, upju, purvu, ezeru, grāvju, ceļu, tiltu un kapsētu nosaukumi. Pašu nosaukto objektu gan ir nedaudz mazāk nekā vietvārdu, jo 13 objektiem pierakstīti paralēlnosaukumi (vienam objektam gan nav vairāk par diviem paralēlnosaukumiem). Tie var būt veidoti gan no atšķirīgām leksēmām, piemēram, *Zaķu mežs* // *Stērķu mežs*, *Ukru ezers* // *Zīļu ezers*, *Briģa tilts* // *Lidas tilts* u.c., gan arī kā viena vietvārda morfoloģiskie vai fonētiskie varianti (piemēram, *Kučkalns* // *Kūčkalns*, *Šauksteļu lauki* // *Šaukšteļu lauki*). Šos nosaukumus, kā noprotams, lieto vienlaikus, bet var atšķirties to statuss, piemēram, viens nosaukums ir oficiāls (*Ukru ezers*), otrs neoficiāls (*Zīļu ezers*), popularitāte jeb lietošanas intensitāte, ko nosaka arī atšķirīgais lietotāju loks (*Sīpiņu birze* [biežāk; pie *Sīpiņiem* (mā)] // *Zolotaja rošča* [retāk; iesauca baltkrievu tautības cilvēks, kas piedalījās medībās – viņam kādas trīs medības tur bija veiksmīgas]), nosaukuma rašanās laiks, līdz ar to arī vecums (*Zaķu mežs* [vecāks; nosaukums saglabājies no bijušajām mežsarga mājām] // *Stērķu mežs* [jaunāks; nosaukums no tuvākajām mājām, kas vēl ir saglabājušās]).

Apkopojot Ukru pagasta āru vārdus pēc objekta kategoriālās piederības, redzams, ka visvairāk ir drimonīmu jeb mežu nosaukumu (47 nosau-

kumi 44 objektiem), turklāt šeit varētu pieskaitīt arī 8 mastu nosaukumus, bet otro un trešo vietu skaita ziņā dala 14 lauku nosaukumi un 14 pakalnu nosaukumi (skat. 1. tabulu!). Tik plašai drimonīmu apzināšanai būtiska izrādījusies teicēju izvēle. Līdz ar to jāpiekrīt J. Plāķim, kurš rakstījis: *visnoderīgākās personas vietu vārdu krājēja nolūkam ir mežsargi, sevišķi vecākie, kas ilgi dzīvojuši savās vietās, savā pagastā. Kā aroda cilvēkiem tiem savās gaitās nākas būt vai visās sava pagasta vietās, un tie tās vislabāk pazīst un pārzina* [U IV 2], bet tajā pašā laikā jāapzinās, ka šie nosaukumi tiešām tiek lietoti mednieku ikdienas saziņā. Pārsteidzoši liekas, ka vienā pagastā ir 8 kapsētas, taču pusi no tām nezinātājam ir ļoti grūti atrast – tā var būt kāda aizaugusi vieta ar vienu vai dažiem krustiem (piemēram, *Lapsu kapi* [atrodas pie *Lapsām* (+ mā)]; kā stāstījuši teicēji, *Lapsu* (+ mā) saimnieks licis, lai viņu šeit apglabā – lai viņš redzētu savu māju, savu saimniecību).

1. tabula

Ukru pagasta neapdzīvoto vietu un to nosaukumu skaits

Objekta veids	Objekti		Vietvārdi	
	skaits	%	skaits	%
mežs	44	39,7	47	37,9
masts	8	7,2	8	6,5
pakalns	11	9,9	14	11,3
upe	3	2,7	3	2,4
ezers	1	0,9	2	1,6
dīķis	6	5,4	7	5,7
grāvis	1	0,9	1	0,8
purvs	3	2,7	3	2,4
lauks	13	11,7	14	11,3
pļava	3	2,7	3	2,4
tilts	3	2,7	4	3,2
kapsēta	8	7,2	10	8,1
ceļš	5	4,5	6	4,8
dārzs	1	0,9	1	0,8
leja	1	0,9	1	0,8
KOPĀ	**111**	**100**	**124**	**100**

2003. gada ekspedīcijā lielākā daļa vietvārdu (273) savākti pirmoreiz, kas ļoti būtiski tieši āru vārdu sakarā, jo, kā jau minēts, vairums no tiem

nav atzīmēti nevienā kartē, lielākoties tie faktiski ir neoficiāli nosaukumi, tāpēc tos glabā vienīgi tautas atmiņa, kas vienlaikus ir gan bagātākais, gan neaizsargātākais vietvārdu avots. Daudzi Ukru pagasta āru vārdi ir jauni – tātad nosaukumi doti samērā nesen. Āru vārdi ir tā vietvārdu daļa, kas joprojām papildinās (pretstatā situācijai ar Ukru pagasta mājvārdiem, kas pēdējos gados klāt īpaši nav nākuši, jo netiek celta neviena jauna māja (daži nosaukumi gan ir pārdēvēti, kā iemeslu tam minot faktu, ka vienā pagastā nedrīkst būt divas mājas ar vienādu nosaukumu, tomēr šāda situācija vērojama vēl joprojām); gluži otrādi – Ukros, līdzīgi kā laukos citviet Latvijā, aktuāls pretējs process, proti, māju pamešana, sabrukšana, noārdīšana, izdemolēšana, resp., bojāeja, un līdz ar to arī šo māju nosaukumu pagaišana no iedzīvotāju atmiņas un jaunākajām kartēm). Būtiski, ka bijušo māju nosaukumi ļoti bieži saglabāti tieši āru vārdos, jo nereti kādas mājvietas apkārtnē esošu objektu nosauc pēc šīs mājas. Piemēram, no mājvārda *Zemgaļi* radies vietvārds *Zemgaļu lauki*, no mājvārda *Ķauķi – Ķauķu dīķis* un *Ķauķu lauki*, no mājvārda *Zīles – Zīļu kalns* un *Zīļu ezers*, no mājvārda *Menuči – Menuču dīķis* u.tml. Gana bieži šādi Ukros radušies mežu un mastu nosaukumi (piemēram, *Kurmju masts*, *Sakalu mežs*, *Baudu birze*, *Gobu mežs*, *Juņķeļu mežs*, *Ķaudu birze*, *Krētu birze*, *Siseņu mežs*, *Stērķu mežs* u. c.) [skat. arī Štrausa 2005: 168]. Turklāt šādu āru vārdu pamatā galvenokārt ir senāku māju nosaukumi; pašas mājas reāli ir jau zudušas, bet āru vārdā ietverta norāde uz kādreizējo īpašuma piederību. Un, kā jau minēts, piemēram, mednieki savā saziņā parasti izmanto tieši šos drimonīmus, nevis vadās pēc kvartālu un nogabalu numerācijas. Tāpēc šķiet, ka šis ir viens no veidiem, kā bijušo māju nosaukumus popularizē un visilgāk saglabā tautas atmiņa, kaut arī nereti šie āru vārdi nav fiksēti nevienā rakstu avotā.

Ekspedīcijā vairumam āru vārdu (jo īpaši mežu un mastu nosaukumiem) noskaidrota etimoloģiskā semantika, resp., vietvārda motivācija, piemēram: *Bebru masts* – šo meža nogabalu appludinājuši bebri, tas vērojams vēl tagad, *Cielavdārzs* – māja *Cielavas* Otrā pasaules kara laikā nodega, bet dārzs palika – iesauca par *Cielavdārzu*, *Miliču masts* – šeit savulaik medījuši miliči, turklāt īpaši daudz šāvuši garām, *Ozoldārzs* (me) – te aug daudz vecu, resnu ozolu, vairāki no tiem ir dižkoki, *Kaktiņa apgaita* – atradās pašā malā, kaktiņā, *Nāves ieleja* (meža nogabals) – vienā gadā nošauti trīs briežu buļļi – medaļnieki, *Baznīcas kalns* – netālu no *Sīpiņiem* (mā), tur vēl 19. gs. sākumā bijusi koka baznīca.

Dažkārt teicēji snieguši arī kādu citu papildinformāciju (tas var būt arī kāds nostāsts), piemēram: *Jūles kalniņš* – atrodas pie *Sīpiņiem* (mā), kuru ļaudis kalniņu tā nosaukuši, *Sproģu dīķis // Skolas dīķis* – atrodas pie [bijušās] *Ukru pamatskolas*, nosaukums pēc saimnieka uzvārda; kādreiz stāstīja, ka dīķis jādukurē, jo tur muižnieks esot noslēpis zeltu; dīķim viss dibens esot noklāts ar parketa dēlīšiem.

Lielākajai daļai āru vārdu šobrīd zināma arī vismaz aptuvena atrašanās resp. piesaistes vieta, piemēram, *Vella purvs* – leja starp mājām *Griezes* un *Upmaļi*, *Īvāna purvs* – pie *Zanderiem* (mā), ir arī daudzi āru vārdi, kas radušies no blakus esošo māju, bijušo muižu u.tml. nosaukumiem (*Gobu mežs*, *Krētu lauki*, *Nesavas dīķis* u.c.), līdz ar to arī šos objektus varētu iezīmēt kartē.

Ukru pagasta āru vārdu leksikoloģisko analīzi ierobežotā raksta apjoma dēļ autore šoreiz tikai ieskicēs. No etimoloģijas viedokļa dominē (līdzīgi kā Ukru pagasta toponīmiem kopumā) latviešu cilmes vietvārdi, piemēram: *Aploku birze*, *Baznīcas kalns*, *Bebru masts*, *Ķauķu dīķis*, *Modra mežs*, *Pierobežas birze*, *Sidraba purviņš*, *Garā pāreja*, *Nāves ieleja*, *Roņu lauks*, *Ošu mežs* u.c.

Pagasta vēstures un ģeogrāfijas dēļ ievērojama daļa Ukru pagasta vietvārdu ir lietuviešu cilmes vārdi, tostarp arī 24 āru vārdi. Tie var būt veidoti no lietuviešu valodas apelatīva (*Krīžus kalns* < liet. *kryžius* 'krusts'), bet galvenokārt lietuviešu cilmes āru vārdu pamatā ir kāds onīms – biežāk lietuviešu cilmes vietvārds (parasti tieši mājvārds) (*Juņķeļu lauki* < mv *Juņķeļi* < liet. *junkus* 'tāds, kas viegli pierod', *Sakalu mežs* < mv *Sakali* < liet. *sakalas* 'piekūns'), reizēm – lietuviešu cilmes uzvārds (piemēram, *Buivida mežs*, sal. liet. uzv. *Buĩvydas* LPŽ I 337).

Zīmīgi, ka visi četri vācu cilmes āru vārdi ir antroponīmiskas cilmes – veidoti no vācu cilmes uzvārdiem (*Baumanes krūmi*, *Bergmaņa dīķis*, *Gūtmaņa masts*, *Zaueru mežs*).

Arī slāvu cilmes āru vārdi Ukru pagastā galvenokārt ir onīmiskas cilmes: divi veidoti no uzvārdiem (*Stankevicu stūris*, *Lapinska krūmi*), viens – no toponīma (*Galku birze* [otrā pusē – Lietuvā – bija mājas *Galkas*]), bet viens vietvārds ir krievu valodā (*Zolotaja rošča* [kā jau minēts, tā šo mežu iesauca baltkrievu tautības cilvēks, kas piedalījās medībās]: kr. *золотой*, *золотая* 'zelta' un *роща* 'birze').

No derivācijas viedokļa absolūtais vairākums (112 vietvārdi) ir vārdkopas. Bet tikai divas no tām ir kvalitatīvās vārdkopas – to 1. komponents ir adjektīvs ar noteikto galotni vienskaitļa nominatīvā, 2. komponents –

vietvārds. Turklāt šie vietvārdi ir pretstatošie toponīmu pāri, kuru pirmie komponenti ir antonīmiski adjektīvi: *Lielā Dabiķene* (me) un *Mazā Dabiķene* (me). Visas pārējās ir ģenitīvās vārdkopas (tātad to 1. komponents ir substantīvs vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīvā, 2. komponents – substantīvs vienskaitļa vai daudzskaitļa nominatīvā). Šīs vārdkopas var iedalīt vairākās grupās:

a) vārdkopas, kurās abiem komponentiem pamatā ir apelatīvi (*Aploku birze*, *Bebru masts*, *Nāves ieleja*, *Robežu masts*, *Karātavu kalns*, *Baznīcas kalns*, *Sidraba purviņš* u.c.);
b) vārdkopas, kuru 1. komponenta pamatā ir antroponīms, 2. komponents ir nomenklatūras vārds. 1. komponents var būt veidots gan no priekšvārda (*Modra mežs*, *Jūles kalniņš*, *Lidas tilts*), gan uzvārda (*Baumanes krūmi*, *Buivida kalns*, *Greņģa birze*, *Briģa tilts* u.c.);
c) vārdkopas, kuru 1. komponents veidots no toponīma (lielākoties mājvārda), 2. komponents ir nomenklatūras vārds (*Siseņu mežs*, *Zaķu mežs*, *Ukru gārša*, *Lapsu ceļš*, *Sniķermuižas kalns*, *Zīļu ezers*, *Zaķu pļavas*, *Roņu lauks*, *Kuģu dīķis* u.c.).

Otrs populārākais Ukru pagasta āru vārdu derivācijas tips ir salikteņi, bet, salīdzinot ar vārdkopām, salikteņu ir pat 16 reizes mazāk. Tikai viena salikteņa 1. komponenta pamatā ir toponīms (*Cielavdārzs*), pārējo salikteņu abi komponenti ir radušies no apelatīviem (piemēram, *Ozoldārzs* me, *Rožkalns*, *Ķīķerkalns* u.c.).

Četri Ukru pagasta āru vārdi ir sufiksālie derivāti, kā papildu derivatīvais līdzeklis izmantota arī galotne (*Cērpaine* (u), *Svētaine* (u), *Dabiķene* (u), *Kraņķene* (grā)). Un tikai viens vietvārds uzskatāms par pirmatnīgo nosaukumu – acīmredzot tilta nosaukums *Kraņķene* radies no šāda pat grāvja nosaukuma.

Piezīmēs par Ukru pagasta āru vārdu etimoloģiju un derivāciju jau kļuva redzamas arī galvenās etimoloģiskās semantikas tendences. Tātad vairums aplūkoto āru vārdu veidoti no onīmiem (priekšvārdiem, uzvārdiem, bet jo īpaši toponīmiem, galvenokārt mājvārdiem). Un, lai to varētu pateikt, nenoliedzami ļoti svarīga bija teicēju sniegtā informācija un arī visu Ukru pagasta vietvārdu apzināšana, kas nereti palīdz vietvārdu lingvistiskajā analīzē. Protams, ir arī āru vārdi, kas darināti no apelatīviem, piemēram, *Bebru masts*, *Nāves ieleja*, *Skolas dīķis*, *Stūrīša apgaita* u.c.

Apkopojot ekspedīcijā savāktos Ukru pagasta āru vārdus, rodas iespēja tos salīdzināt arī ar nedaudzajiem citos avotos atrodamajiem Ukru pagasta āru vārdiem. Taču tas ir citas publikācijas mērķis un uzdevums. Tā kā

kopš ekspedīcijas pagājuši desmit gadi un āru vārdi ir tā vietvārdu daļa, kas mūsdienās samērā strauji mainās, nenoliedzami, būtu vērtīgi šādu ekspedīciju atkārtot.

SAĪSINĀJUMI

+ – vairs neeksistējošs objekts	mā – māja	sal. – salīdzināt
grā – grāvis	me – mežs	u – upe
kr. – krievu	mv – mājvārds	uzv. – uzvārds
liet. – lietuviešu	resp. – respektīvi	

LITERATŪRA

Dambe, V. Vietvārdu vākšana un pētīšana Latvijas PSR. No: *Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti* III. – Rīga, 1954, 175.–189. lpp.

E I – Endzelīns, J. *Latvijas vietu vārdi. I d.: Vidzemes vārdi*. – Rīga: A. Gulbis, 1922.

E II – Endzelīns, J. *Latvijas vietu vārdi. II d.: Kurzemes un Latgales vārdi*. – Rīga: A. Gulbis, 1925.

Kavacs, J. Toponīmu klasifikācijas teorētiskās problēmas. No: *Linguistica Lettica* 9. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001, 85.–109. lpp.

LKK – *Latviešu kooperatīvais kredīts (Raksti par latviešu kredītkooperācijas 60 gadu attīstību)*. – [Rīga]: Latvijas tautas banka, 1937.

LP II – *Enciklopēdija Latvijas pagasti. Latvijas pagasti, novadi, pilsētu un novadu lauku teritorijas*. 2. sēj. M–Ž. – Rīga: A/s „Preses nams", 2002.

LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas*. T. I–II. – Vilnius, 1985–1989.

SK – *Latvijas Republikas satelītkarte Ukri, mērogā 1 : 50000*. – [Rīga]: LR VZD Nacionālais mērniecības centrs, 1999.

Štrausa, I. Ukru pagasta drimonīmi: etimoloģija, semantika, derivācija. No: *Linguistica Lettica* 14. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2005, 160.–173. lpp.

U IV – Plāķis, J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. I daļa. Kurzemes vārdi. No: *Latvijas Ūniversitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes serija*. IV sēj., Nr. 1. – Rīga: Latvijas Ūniversitāte, 1936.

U V – Plāķis, J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. II daļa. Zemgales vārdi. No: *Latvijas Ūniversitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes serija*. V sēj., Nr. 5. – Rīga: Latvijas Ūniversitāte, 1939.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. – Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

Tatiana VASILIOVA
(Moscow Architectural Institute)

Applicability of Definitions *Language Norm* and *Language Standard* in the Modern English Language

Summary

Applicability of Definitions *Language Norm* and *Language Standard* in the Modern English Language

The article deals with the question how to define Language Norm in the English language. It considers the approach to the definition of Language Norm generally accepted in Russian linguistic tradition as well as the attempts to define Standard English undertaken by different linguists of the English-speaking world. Various extra-linguistic and linguistic factors which play an important role in developing languages are pointed out. The unprecedented geographical spread of the English language and interaction of English and regional languages are observed. There is a consensus among most linguists of the English-speaking world that Standard English is a dialect of a special kind. The article leaves open the following question: whether the deviations from the codified rules could become the norm in the regional variations of the English language? At the end of the article the examples of non-standard grammar features which are widely distributed among Russians are given.

In the conclusion it is stated that language norms and language standards are liable to varying and the communicative aspect can play a more important role in defining language norms.

Key words: *language*, *norm*, *standard*, *variety*, *codified*

Резюме

О применимости понятий языковой нормы и языкового стандарта в современном английском языке

В статье рассматриваются вопросы определения языковой нормы на примере английского языка, а также точка зрения на языковую норму, общепринятая в российской лингвистике. Освещаются разные подходы некоторых лингвистов англоязычного мира к определению общепринятого стандарта английского языка. Отмечаются различные экстралингвистические и лингвистические факторы, которые играют существенную роль в процессе обновления языков. Указывается на беспрецедентность географического распрос-

транения английского языка в современном мире и на взаимовлияние английского и других языков, что приводит к появлению языковых амальгам. Большинство лингвистов англоязычного мира сходятся во мнении, что *стандартный английский язык* является социальным диалектом. В статье приводятся его отличительные черты, предложенные лингвистом Питером Традгиллом. По мнению другого лингвиста Давида Кристала, распространение английского языка в мире можно представить в виде трех концентрических кругов. Лингвист показывает, как можно определить языковую норму в каждом круге. В статье указывается, что некоторые отклонения от кодифицированных правил в региональных вариантах английского языка могут со временем стать нормой. В конце статьи приводятся примеры грамматических девиаций, характерных для русских, говорящих на английском языке. Указывается важность коммуникативного фактора для определения применимости языковой нормы. В заключении подчеркивается вариативность нормы.

Ключевые слова: *язык, норма, стандарт, вариант, кодифицированный*

*

The notion **Language Norm** is one of the most important language definitions. The reason for this is that, on the one hand, the language norm is conservative because deviations from language traditions and codified language facts are often not recognized as a norm by both linguists and native speakers, but on the other hand, languages are considered to be open systems and therefore can change as they must meet the communicative needs of languages. The most important task of a linguist is to observe and describe language facts including very recent ones.

In the modern society new technologies influence profoundly the development of most languages, among them the Internet being the most important one. While studying the language of the Internet, e.g. emails, we can see that it obliterates the distinction between spoken and written discourses by combining both of them. Mass media contribute to their convergence as well. Written discourse is less subjected to changes as it has always been more conservative, while spoken discourse has always been open for language trends due to its higher "permeability". We must point out the role of increasing globalization which enables languages to interfere more actively in the development of other languages. Last but not least, a certain role is also played by the process of democratization of modern societies that inevitably speeds up the democratization of languages.

Many Russian linguists establish a link between a language norm and a language system although the interpretation of the term varies. K.S. Gorbachevich writes about three basic criteria of the language norm: 1) its

stability and conservatism; 2) its prevalence; and 3) the prestige of the source [Валгина 2001: 4.1]. Following these criteria we can conclude that the language fact becomes a language norm if the whole complex is observed and if it satisfies the requirements of the language system.

The linguists from the English-speaking world are also concerned with defining a language norm, or with regard to the English Language, **Standard English**. This concern owes not only to the reasons mentioned above – the influence of new technologies and mass media, increasing globalization and democratization – but also to the fact that English has an unprecedented geographical spread. David Crystal points out that "*It's difficult to know what to expect, when a language develops a worldwide presence to the extent that English has. There are no precedents for such a geographical spread or so many speakers. Moreover, the speed at which it all has happened is unprecedented: although the history of world English can be traced back 400 years, the current growth spurt in the language has a history of less than 40 years*" [Crystal 1997: 110].

In his Encyclopedia of the English Language he shows the way of representing the diversity of the English-speaking world dividing it into three circles: "*At the centre is placed the notion of World English, conceived as a 'common core'. Around it are placed the various regional or national standards, either established or becoming established* (e.g. British and Irish Standard English, American Standard English, Canadian Standard English, South Asian Standard(izing) English, etc. – *T.V.*). *On the outside are examples of the wide range of popular Englishes which exist* (e.g. British English which contains BBC English, English English, Scottish English, etc.; American English which contains Network Standard, Northern, Midland, Southern, Black English Vernacular etc. – *T.V.*)" [Crystal 1997: 111]. On the basis of the mutual influence of English and other languages, various language amalgams have appeared – such as Konglish (combination of Korean and American language elements), Chinglish (Chinese + American language elements), Wenglish (Welsh + English language elements) and so on. These varieties are called **Oral and Vernacular English**, or **OVE**. Linguists record the increasing spread of so called **International Colloquial English**, or **ICE**, which is a universal language for communication formed of English and lexical units from other languages, slang of American streets, and acronyms of text messaging.

In consideration of the variety of Englishes, linguists are faced with the necessity of defining Standard English. What is Standard English?

D. Crystal says: "*... we may define the Standard English of an English-speaking country as a minority variety (identified chiefly by its vocabulary, grammar, and orthography) which carries most prestige and is most widely understood*". [Crystal 1997: 110] Linguists Mariam Locher and Urg Strässler characterize Standard English as follows: "*Standard English is the variety commonly used by the media, especially in printing, and employed in the educational systems for both native speakers and learners of English*" [Locher and Strässler 2008: 3]. According to Peter Trudgill, "*the term* ***standardised language****... refers to a language which has one variety which has undergone standardization ... consisting of the processes of language determination*, *codification and stabilization*" [Trudgill 1999: 117].

There is a consensus among most linguists of the English-speaking world that Standard English is **a dialect** of a special kind because it has no local base. Peter Trudgill attempts a characterization of Standard English with the following propositions:

1) Standard English is not the English language but simply one variety of English among many for it is less than a language.
2) Standard English has nothing to do with pronunciation. Standard English speakers can be found in all native English-speaking countries and they speak Standard English with different, non-RP accents depending on where they come from.
3) Standard English is not a style. Trudgill characterises styles as varieties of language viewed in relation to formality. There is no need for speakers of nonstandard varieties to switch to Standard English in order to employ formal styles.
4) Standard English is not a register. Trudgill uses the term **register** in the sense of a variety of language determined by topic, subject matter, or activity, such as the register of mathematics or the register of medicine. There is no necessary connection between Standard English and technical registers.

Peter Trudgill concludes that Standard English is a purely social dialect which is distinguished from other dialects by its grammatical forms. He points out that Standard English has 8 grammatical idiosyncrasies:

- Standard English fails to distinguish between the forms of the auxiliary verb **do** and its main verb forms;
- it has an irregular present tense verb morphology: **he goes** versus **I go**;
- it lacks multiple negation;
- it has an irregular formation of reflexive pronouns;

- it fails to distinguish between second person singular and second person plural pronouns;
- it has irregular forms of the verb **to be** both in the present tense and in the past;
- it distinguishes between preterite and perfect verb forms;
- it has only a two-way contrast in its demonstrative system, with **this** opposed to **that** [Trudgill 1999].

Countries in which English is not a mother tongue but where it has a status of an official language and plays an important role of the second language, often have their grammar peculiarities which do not correspond to the codified rules of British or American Standard English. In countries of South-East Asia, for example, static verbs are often used in progressive tenses: **I'm understanding it; She is knowing the answer**. Some linguists believe that such grammar deviations can finally become the norm as they represent characteristic features of regional variations of English.

David Crystal considers the spread of English around the world as three concentric circles:

1) the **inner circle** which includes the USA, UK, Ireland, Canada, Australia, and New Zealand – the countries where English is the primary language;
2) the **outer** or **extended circle** where English plays an important role of the second language in a multilingual setting, e.g. India, Singapore and some other countries;
3) the **expanding circle** where English is recognized as an important language for international communication, including Russia, China, Israel and many other countries [Crystal 1997: 107].

The linguist interprets the three-circle model in terms of the norm usage: "*The inner circle can be thought of as 'norm-producing, in the sense that it has given rise to two leading normative models of Standard English – British and American... The outer circle is 'norm-developing', in the sense that the special role of English in these communities is fostering an internal standard of educated usage... The expanding circle, by contrast, is 'norm-dependent', in that speakers of English as a foreign language in a particular country need to look elsewhere for criteria to judge their usage*" [Crystal 1997: 359].

Despite the attempts to define and characterize English Standard it still leaves open the question whether non-native speakers or speakers of English as the second language should look to the external codified British/

American norm or they could develop their internal English norms. Rapid emerging of regional variants, appearance of new lexical units, 'first language' influence on English grammar constructions – all these factors indicate the fact that the norm can have variations. Given below are the examples of non-standard grammar features which are widely distributed among Russians, to whom English is a foreign language:

1) using uncountable nouns as countable ones – **information, advice**;
2) the lack of morphological marking **-s/-es** for 3rd person singular in Present Simple: **He know me**.
3) omitting prepositions: **wait *for* me, listen *to* the radio, explain *to* him**.
4) copying Russian grammar constructions: **We and my wife went there** instead of **My wife and me went there**.
5) incorrect use of verb forms: **We did must go; I see him last week**.
6) omitting articles;
7) non-standard word order in the sentence: **Yesterday was bought a computer**; **They're late always**.

Are all these grammar deviations not acceptable? Perhaps the communicative aspect could be the key one to help assess them in terms of appropriateness, the examples which do not obscure the meaning like 1) and 2), obscure it to some extent like 3) and 6) and those which are not acceptable for obstructing the process of communication like 4) 5) or 7).

In conclusion we can state that language norms and language standards are liable to vary as languages interact with each other more actively and the communicative aspect can play a more important role in defining language norms.

LITERATURE

Валгина, Н. *Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие.* – Москва: Логос, 2001. Available: http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook050/01/title.htm

Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. – Cambridge, 1997.

Standarts and norms in the English Language by Locher Miriam A., Strässler Jürg. – Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 2008.

Trudgill, P., Standard English: What it isn't in Tony Bex & Richard J. Watts eds. *Standard English: the widening debate*. – London: Routledge, 1999.

BBC News/UK/Internet + English = Netglish/15.11.2009.

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds «Saule»
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV–5400, Latvija